

Joó András

HÁROM NAGYHATALOM DIPLOMÁCIAI HÁROMSZÖGE, 1900-1914

Nagy-Britannia, Németország és Ausztria–Magyarország

kapcsolatai és ezek háttere

Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék

Témavezető:

Dr. Blahó András

Bíráló Bizottság:

© Joó András, 2000

BUDAPESTI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI ÉS ÁLLAMIGAZGATÁSI EGYETEM

Nemzetközi Kapcsolatok Ph.D. Program

**HÁROM NAGYHATALOM
DIPLOMÁCIAI HÁROMSZÖGE,
1900-1914:**

*Nagy-Britannia, Németország és Ausztria–Magyarország kapcsolatai
és ezek háttere*

Ph.D. értekezés

Joó András

A disszertáció megvédésének helye és éve:

Budapest, 2001

Tartalomjegyzék

Az illusztrációk jegyzéke	9
Bevezetés	11
1. A disszertáció célkitűzései	11
2. A tudományos szakirodalomról és a forrásokról	19
3. Visszatekintés	22

ELSŐ RÉSZ:

I. Az angol-német szövetség létrehozásának kudarca, mélyülő ellentétek, és Ausztria-Magyarország megrendült nagyhatalmi státusza ..	43
1. Kétségek a Monarchia jövőjét illetően	47
2. Közeledés a hármasszövetséghez: tárgyalások Nagy-Britannia és Németország között	52
3. A tárgyalások és a Monarchia helyzetének értékelése	66
4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között	74
II. Balkán, a mediterráneum és a nagyhatalmi átrendeződés	95
1. A macedón kérdés összefüggései	96
2. Egy váratlan fordulat: Belgrád és a nagyhatalmak	109
3. Az ottomán birodalom „európai öröksége”: az orosz – osztrák – magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai	115

TARTALOMJEGYZÉK

III. Újabb kezdeményezések, változások, alternatívák és a „megszokás ereje”	132
1. A „brilliáns szekundáns”: az algecirasi konferencia hatása a Monarchia presztízsére	132
2. Útkeresés az első marokkói válság után és a hágai békekonferencia	137
3. Oroszország megváltozott politikája; eltolódások a nemzetközi hatalmi egyensúlyban, a balkáni politika új dimenziói	143
4. Az Aehrenthal-i „aktív külpolitika”, a német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége	153
5. Ausztria – Magyarország a hármas entente oldalán? Feltételezések és a valóság	179
IV. A boszniai válság és hatásai	189
1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában	189
2. Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?	205
V. A Monarchia és az angol-német détenté kísérletek	227
1. A német flottaprogram messze ható következményei	227
2. a három császár szövetsége: XIX. századi nosztalgia, vagy újabb változás a nagyhatalmak viszonyában	235
3. A flottakérdés tovább folytatódik	239
4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására és a Monarchia javuló megítélése Angliában	246
5. A függetlenség illúziója	263
6. A tripoliszi háború és következményei	273
7. A détenté folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók	284

TARTALOMJEGYZÉK

MÁSODIK RÉSZ:

I. Személyek, intrikák, koncepciók és a genius loci: a német diplomácia, mint bizonytalansági faktor	307
Holstein és Bülow	309
II. Lansdowne, Hardinge, Grey, Nicolson és a Foreign Office meghatározó áramlatai	342
III. Aehrenthal és Cartwright	385
IV. A szellemi háttér: „bekerítési” teóriák, hatalmi egyensúly logika, pánszlávizmus, neoszlávizmus és a pángermán elgondolások hatásai	431
1. A „perfid Albion”-konceptió és Németország külpolitikai elszigetelődése	431
2. A hatalmi egyensúly fontossága, és félelem a német hegemoniátörekvésektől	460
3. A Monarchia a pánszlávizmus és pángermán törekvések metszéspontjában	465
Befejezés és konklúziók	493

FÜGGELÉK:

I. A disszertációban előforduló személyek rövid életrajzi adatai	527
II. A felhasznált források és a hivatkozott művek jegyzéke	535
1. Nyomtatott dokumentumgyűjtemények	535
2. Levéltári anyag	536
3. Monográfiák, folyóiratcikkek, naplók, memoárok és kisebb forráskiadások abc-rendben	537
III. Az illusztrációk sorozata	552

Az illusztrációk jegyzéke

- I. A kép VII. Edvárd angol királyt ábrázolja fivére Connaught hercege és unokaöccse II. Vilmos német császár társaságában.
- II. Marschall von Bieberstein (1842-1912) konstantinápolyi nagykövet a német diplomaták közt nagy tekintélynek örvendett, Angliában nem volt túl népszerű, sokat tett a Portánál Németország befolyásának megerősítéséért. Bosznia-Hercegovina annexióját elhamarkodott lépésnek ítélte és azt javasolta, hogy Berlin ne nyújtson támogatást a Monarchiának. Élete legvégén londoni nagykövetként próbálta javítani az angol-német viszonyt.
- III. Friedrich (Fritz) von Holstein (1837-1909) a Bismarck utáni időszak legbefolyásosabb külpolitikusa gondterhelten tekint a jövőbe. Soha nem töltött be magas funkciót, mégis jelentős hatást fejtett ki tevékenységével, a *Wilhelmstraße* valódi „szürke eminenciása” volt.
- IV. Bernhard von Bülow (1849-1929) birodalmi kancellár Holstein legfrissebb tanácsaival a zsebében lendületesen menetel hivatala felé.
- V. Sir Charles Hardinge (1858-1944) jelentős szerepet játszott az angol-orosz *entente* létrejöttében, 1906-tól pedig állandó helyettes államtitkárként a *Foreign Office* sikeres és következetes politikájának kialakításában. A Monarchiával kapcsolatos álláspontja többször változáson ment át.

Az illusztrációk jegyzéke

- VI. Sir Arthur Nicolson (1849-1928) az oroszbarát politika rendíthetetlen híve volt, Izvolszkijra nagy hatást gyakorolt. Bécsben és Berlinben az ún. „be-kerítő” politika egyik fő reprezentánsaként tartották számon.
- VII. Eyre Crowe (1864-1925) az európai és különösen a Németországot illető ügyekben legtöbbször döntő szóval bírt a brit külügyminisztériumban. Számos németországi kapcsolata volt, Közép-Európáról pontos ismeretekkel rendelkezett. Bár a német kultúrához származása révén is kötődött, Berlin törekvéseiben nagy veszélyt látott.
- VIII. Aloys Lexa Aehrenthal (1854-1912) megkísérelte, hogy Németországtól független „aktív” külpolitikát folytasson. Londonban bizalmatlanok voltak vele szemben, és eleinte ő is egyik fő feladatának tekintette, hogy a brit politikai törekvésekkel szemben fellépjen. Megítélése a boszniai válság során Angliában mélypontra jutott, később azonban jelentős mértékben javult. Berlinben nem örültek annak, hogy a Monarchia külpolitikájának önálló irányt akart szabni.

Bevezetés

1914 a régi diplomácia és a hagyományos XIX. századi hatalmi egyensúly-politika korszakának végét jelenti. A diplomáciatörténet szemszögéből a XX. század nemzetközi kapcsolatrendszerének új viszonyai és azok számos háttér-tényezője már a XIX. század második felében kirajzolódott. Azok a mélyreható társadalmi és politikai változások, amelyek 1870 és a századforduló között végbementek, mind szellemi mind gazdasági téren, az új század első évtizedében a diplomáciai kapcsolatoknak már sajátosan új kereteket szabtak. A XX. század első évtizedében vált nyilvánvalóvá az a minőségi átalakulás a társadalom, a politika és az egyén szintjén, amely a XIX. században megszokott módszerek és gondolkodásmód alkalmazását már nem tette egyértelműen lehetővé. A XIX. század nagy, többnyire arisztokrata diplomatái, illetve a patinás dinasztiák olykor bensőséges érzelmi töltetű kapcsolatai kezdtek háttérbe szorulni; helyükbe a közvélemény nyomása, a sajtó, a társadalmi érdekcsoportok és a nacionalista ideológiák léptek.

1. A disszertáció célkitűzései

A huszadik századi diplomáciatörténet nem halványuló aktualitását az adja, hogy az utókor, a győztesek és a vesztesek gyermekei egyaránt, a mai napig is a két világháború kitörésének okaira keresnek magyarázatot, különböző aspektusokból próbálva meg feltárni a század első felének forrásait. A. J.

BEVEZETÉS

P. Taylor szerint a huszadik századi történettudomány „feleannyit sem foglalkozna diplomáciatörténettel, ha a Bismarck-i béke máig kitart.” Kevés olyan időszakát tudnánk a világtörténelemnek felidézni, amelyben a nagyhatalmak konstellációjában beállt változások olyannyira hirtelen egymásutánban következtek volna be, mint éppen a huszadik század kezdeti éveiben. Mindeközben a külpolitika szinte teljes közege átalakulóban volt, a korábban megszokott kabinetpolitika szemszögéből olyan új, sokszor kevésbé kívánatos tényezők hatása vált fontossá, mint a közvélemény, a sajtó és a különféle érdekcsoportok. (Taylor [1999], pp. 136-137.)

A minőségi változások egyértelműen lemérhetőek a címben említett három nagyhatalom viszonyában is. A legmeghatározóbb folyamat természetesen a Németország és Nagy-Britannia között kialakuló ellentét, melynek Ausztria-Magyarország külpolitikai magatartása nagyrészt csak függvénye volt. A dualista Monarchia szerepe, politikai-ideológiai illeszkedése a német „keleti politikába” – amely a Balkánon és az ottomán birodalom romjain német dominanciájú térség kialakítását is terveibe vette – szintén egyik fontos eleme volt az angol-német ellentétnek.

A fejleményeket természetesen nagyban befolyásolta, hogy az egyes kulcsfontosságú helyeken tevékenykedő diplomaták milyen álláspontra helyezkedtek és mennyire volt szavuknak hitele a föléljük rendelt külügyi vezetés előtt. Annak is döntő szerepe volt, hogy a diplomaták mit közöltek egymással és mely információkat hallgatták el, illetve, hogy a később megszerzett értesüléseik milyen torzulásokon estek át és milyen előre megalkotott alapelvek mentén értelmezték őket. Ahogyan azt szintén A. J. P. Taylor nagyon találóan megfogalmazta, a diplomatáknak „még a szavait is” a nemzetközi politikában „fennálló struktúrák határozták meg”, vagyis a hármas, illetve a francia-orosz szövetség majd pedig a francia-angol megegyezést követően fokozatosan létrejövő hármas *entente* pusztá létezése által kialakított keretek. (Ibid.)

1. A disszertáció célkitűzései

A diplomáciát a huszadik század elején a titokzatosság levegője vette körül, információ és dezinformáció áramlott a követségek távírókábelén keresztül küldött üzeneteiben. A diplomaták személyes szerepe, bár sohasem volt lebecsülhető, különösképpen megnőtt. Az egyes külügyminisztériumokban nagyjából azonos gondolkodásmód vált meghatározóvá, és általában nem vették szívesen még azt sem, ha a saját országuk egyéb jelentős tényezői jobban akarták érvényesíteni befolyásukat az intézményes politikai trenddel szemben. A „régdi diplomácia” (*old diplomacy*) alapvetően egy szűk társadalmi elit gondolkodásmódját tükrözte, jelentős szerep jutott benne az informális kapcsolatoknak, a dinasztiák közötti rokoni szálaknak.

Az 1914. júliusi válság bővelkedett lélektani elemekben, ezek egy több, mint másfél évtizedes korszak változásaiban gyökereznek, amelyek jelentős részének megvilágítását az értekezés célul tűzi ki. Az I. világháború felé vezető úton a három nagyhatalom különböző irányú kapcsolatai döntő módon befolyásolták az egész kontinens sorsának alakulását. A szakirodalom is jelentős figyelmet szentelt e kapcsolatoknak, leginkább külön-külön az egyes hatalmak kétoldalú viszonyának tekintetében. A két háború közötti időszakban a német és a brit történészek (pl. Hans Delbrück, Meinecke, G. P. Gooch, H. Temperley) egyaránt próbálták feltárni a konfliktusok hátterét, sokszor azonban a háborús felelősség áthárításának szándékával. Az 1920-as évek történész-plamflettjei és igényesebb tanulmányai is bőséges példát nyújtanak erre. A közelmúlt történészei (pl. Paul Kennedy) már tárgyilagosabb szempontok szerint elemezték a német-angol viszony gazdasági, politikai és szellemi hátterét.

A három nagyhatalom kapcsolatainak számos kölcsönhatása azonban szintén figyelmet érdemel. Az ismeretanyag és a már feldolgozott források száma is bőséges, ezért a hatalmi háromszögben másfél évtized alatt lejátszódó események minden részletét feldolgozni túlzottan nagy vállalkozás lett volna. A

BEVEZETÉS

disszertáció tehát tartalmában leszűkítette a vizsgálat körét azokra az eseményekre és személyekre, amelyeknek és akiknek hatása jelentősebb volt. A középpontba egyrészt a kapcsolatok szellemi háttere került, ide értve a politikai közgondolkodásban gyökeret vert nézetek és ideológiák ismertetését, megmutatva ezek közvetett vagy közvetlen hatásait a szóban forgó államok kormányainak és uralkodóinak magatartására és egyes lépéseire, másrészt bizonyos jelentős politikai vezetők egyéniségét és személyes meggyőződését tettük vizsgálat tárgyává. Előbb az események kronológikus rendben követhetők az említett szempontokat és gondolatmenetet előtérbe helyezve, majd három fejezet kiemelten a személyek szerepével foglalkozik, ezután pedig egy hosszabb fejezet az elgondolások, koncepciók jelentőségére igyekszik rámutatni és magában foglalja a pánszláv és pángermán ideológiák hatásait és megítélését taglaló alfejezetet is.

A disszertáció bemutatja egyfelől a társadalom és a nagyhatalmi diplomácia szintjén egyaránt jelentkező ideológiai és lélektani vonulatok hatását, másfelől az egyén tevékenységét, láttatva a kettő kölcsönhatásait is. Kiemelt figyelmet kaphattak így például az ún. „bekerítési” teóriák (*Einkreisungstheorie*) és a nagy „földrésztáformáló” ideológiák, mint pl. a pánszlávizmus, vagy a pángermanizmus szerepe és megítélése. Az egyéniség síkján a külügyi vezetéseket irányító személyek gondolkodása és látásmódja került a középpontba, az ideológiák és a közgondolkodás hatása személyes tevékenységükre. A követek, a tanácsadók, a minisztériumokban foglalkoztatott szakértők szerepe ugyancsak jelentős volt, a disszertáció az ő személyes hatásukra is kíván térni a tőle telhető részletességgel.

A disszertáció nem tűzte ki célul, hogy a címben megjelölt hatalmak belső viszonyairól átfogó képet adjon és a „belpolitika elsődlegessége” mellett vontasson fel érveket, ez ugyanis már parttalanná tette volna az értekezés tematikus felépítését. A kül- és belpolitika összefüggéseire tehát – bár a tézis-

1. A disszertáció célkitűzései

tervezetben erről szó esett – a disszertáció bővebben nem tér ki. Nem kívántam Leopold von Ranke¹ szellemében² részletesen foglalkozni a külpolitikai magatartás és az állam belső ügyei közötti összefüggésekkel, legfeljebb röviden utaltam néhány fontos dologra, így pl. arra, hogy Németország többszintű belső kormányzati rendszere miért nehezítette meg, hogy a berlini vezetés saját intencióinak megfelelően sikeres és következetes diplomáciai tevékenységet folytasson, vagy a Monarchia nemzetiségi problémáinak hatásaira. Alapvetően azonban minden kérdést a nagyhatalmi politika és a kabinet diplomácia nézőpontjából vettem vizsgálat alá. Annál inkább hangsúlyt kapott viszont egy másik Ranke-i gondolat, amely a brit külpolitikai koncepciónak már régtől fogva részét képezte: a hatalmi egyensúly fenntartása, amely mellett nincs lehetősége egyetlen nagyhatalomnak sem arra, hogy hegemon szerepre törve maga mögé utasítsa a többi jelentős országot. A *balance of power* vagy az *europäisches Gleichgewicht* természetesen, más-más nyelven kimondva is, ugyan jelenthette szó szerinti fordításban ugyanazt, mégsem volt mindegy, hogy annak mögöttes tartalmára Angliából, vagy pedig a kontinensről tekintettek. Brit szempontból

-
- 1) RANKE, Leopold von (1795-1886), német történész, új iskolát teremtett a történettudományban.
 - 2) Ranke a külpolitika elsődlegességét hirdette (*Primat der Aussenpolitik*), szerinte csak a külpolitikán keresztül érhető el egy-egy ország, hogy saját nemzeti sajátosságainak megfelelően kialakított intézmények és kormányzat mellett önállóan fejlődhessenek, egy állam fenntarthatóságát, független létét is csak a sikeres diplomácia határozhatta meg. Ha a Monarchia szerepét szemléljük, a Ranke-i alapgondolat sok tekintetben jó kiindulási alapot szolgáltathat további elemzésekhez. A német politikai gondolkodók merítették Ranke elméletéből, melynek alaptéziseihez hasonló gondolatokat maga Bülow is megfogalmazott, amikor 1890-ben kijelentette: „Mindent alá kell rendelni egységünk és európai nagyhatalmi helyzetünk szempontjainak, és még belpolitikánkat is ehhez kell igazítani.” (Idézi: Joll [1985], p.118.) Ranke egy másik fontos alapelveként hangsúlyozta a hatalmi egyensúly fenntartásának szükségességét is. (lásd részletesen: Joll [1985], pp.116-118.)

BEVEZETÉS

az egyensúly annyiból volt fontos, hogy ne legyen európai hegemon, elsősorban azért, hogy egy további lépésben a kontinentális vezető szerepet élvező hatalom ne hogy a világtengerek felé is kinyújtsa karjait és elvitassa Anglia egyeduralmát ezen a területen. Ha azonban az európai szárazföldről tekintett valaki a brit világbirodalom és a még távolabbi Egyesült Államok felé, melyek az egyes európai országokhoz képest hatalmas belső piaccal rendelkeztek, az egyensúlyt már más oldalról láthatta fenyegetettnek. Európa szárazföldi hatalmaival szemben a hadiflották méretét és felszereltségét tekintve Nagy-Britannia fölénye megkérdőjelezhetetlen volt, ezt a kitüntetett pozíciót először Németország törekvései tették mindinkább kétségessé. Otto Hintze³ német történész és publicista az angol–német ellentéttel kapcsolatosan 1916-ban a következőket írta:

„Az volt a szándékunk, hogy lépésről lépésre fejlődjünk békés versengésben Angliával, amíg az elmúlt idők nagyhatalma egy nap arra kényszerült volna, hogy minket a világpolitikában egyenrangú társnak ismerjen el. Anglia még mindig messze áll attól, hogy effajta egyenrangúsággal tüntesse ki a kontinentális hatalmakat, és az, hogy Németország nem volt hajlandó a tengerek feletti kizárólagos angol szupremáciát elfogadni, bizonyosan a fő oka volt annak, hogy a szigetország hadba lépett ... Célunk ebben a háborúban aligha lehet más, mint arra kényszeríteni Angliát, hogy ne követelje többé magának az abszolút fölényt a tengereken, és így egy egyensúlyi helyzetet hozzunk létre ...” (Idézi: Joll [1985], p. 118.)

Ugyanakkor például Bülow a búr háború idején éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy Anglia nagyobb arányú meggyengülése felboríthatja a nagyhatalmak közötti egyensúlyt. Bülow ezért is helyeselte akkor a Monarchia Angliával

3) HINTZE, Otto (1861-1940); a császárság és a weimari időszak egyik legjelentősebb német történésze, fő kutatási területe az összehasonlító alkotmánytörténet, ill. Poroszország története volt.

1. A disszertáció célkitűzései

szemben barátságos magatartását. Kezdetben más volt a német kormány helyzetmegítélése, és nem hagyta figyelmen kívül a búrok pártján álló közvélemény nyomását sem. Bülow számára a döntő Anglia tengeri fölénye volt, ami miatt nem ítélte vonzónak a francia ajánlatokat egy kontinentális együttműködésre, bár az szerinte nagy előnyöket ígért az „Angliához való közeledéssel szemben”, amely Németországra, mint „veszélyes riválisra” tekint. (*HHSStA* PA VIII., K. 125. [Varia], *vertrauliche Privatschrift Deyms an Goluchowski*, 1900. márc. 20.)

1815 óta a Habsburg Monarchia túlélése arra épült, hogy a nagyhatalmak mindig meggyőzhetőeknek bizonyultak dunai birodalom fenntarthatóságának tekintetében. (Joll [1985], pp.38.) Az osztrák–német szövetséget a pillanatnyi érdekeken túl érzelmi szálak a két szomszédos birodalom sorsközösségének (*Schicksalsgemeinschaft*) érzete is egybekötötte, és fontosabb volt, mint a szerződés konkrét rendelkezései, ugyanakkor konzerválta is a dualista struktúrát, amely már nem volt képes a Monarchia belső stabilitását biztosítani. A nemzetiségi probléma megoldása nem volt lehetséges anélkül, hogy az európai hatalmi rendben olyan változások következzenek be, melyek a dualista rendszer fenntartását külpolitikai „kényszerré” tették. (Wank [1997], p. 46., ill. Uő. [1980], pp. 293-294., pp. 304-309.)

Ezen kívül a Monarchia vezető elitjében erősödött az a felfogás, amely szerint a dezintegráció szinte elkerülhetetlen, hacsak egy nagyhatalmi erőpróba során a birodalom nem képes önmagát megújítva „bizonyítani.” Alexander Hoyos gróf⁴, aki – nem túl informatív – tanulmányt közölt (lásd: a bibliográfiában) az angol–német ellentét és Ausztria–Magyarország politikájának összefüggéseiről, azon a véleményen volt, hogy, ha már a végromlást elhárítani nem lehetséges, jobb „gyorsan” túl lenni rajta. (Wank [1997], p. 47.) A Habs-

4) HOYOS, A. gróf (1876-1937), osztrák–magyar diplomata, 1908-1911 követségi titkár Londonban.

BEVEZETÉS

burg Monarchia létezésének célja külpolitikai szemszögből egyébként Gustav Kálnoky gróf⁵ kijelentése szerint jobban érthető volt, mint az állam belső felépítéséből levezetve. A nemzetközi rendszer pedig sokáig „megóvta” Ausztria–Magyarországot belső gyengeségeinek következményeitől. (ibid., p. 48., pp. 52-53.) Az elit nem volt egységes abban, hogy milyen taktika lehet eredményes a Monarchia megerősítésére és nemzetközi státuszának megőrzésére, aktív külpolitika, azaz több, mint azok a lépések, melyek csak „összetapasztgatták” a Monarchia roskadozó épületét. (Wank [1988], p. 304.) Az állam és a dinasztia német jellege a korábbi nemzetek feletti bürokratikus centralizmus mellett egyre hangsúlyosabbá vált és összefonódott a német elem hegemoniájának megőrzésével. Az aktív politikában pedig a balkáni befolyás növelése és az expanzió lehetősége amolyan „radikális gyógymódként” jelent meg, amely meggátolhatta, hogy a Monarchia „megfulladjon saját határain belül.” (Wank [1993], pp. 288-289.)

Az értekezés mindenekelőtt átfogó szintézis, a kiválasztott szempontok alapján párhuzamba állítja a három hatalom nemzetközi kapcsolatait, ezeknek a leképeződését a közvéleményben, illetve a politikai elit szintjén; végül a második részben az aktuálisan cselekvő személyeket, minisztereket, diplomatákat mutatja be. A nemzeti előítéletek, tévhitek a nagypolitika folyamatairól alkotott képzetek és elgondolások ugyancsak külön hangsúllyal szerepelnek. A nagyhatalmi eszmények és célkitűzések hatásairól éppúgy szót ejtünk, mint a nemzeti és állami presztízs védelmére irányuló törekvésekről. Az értekezés összességében az I. világháború okainak jobb megértéséhez, az azt megelőző korszak nemzetközi viszonyainak helyes értelmezéséhez kíván hozzájárulni.

A disszertáció szerkezetében két nagy egységre tagolódik, a bevezető és lezáró fejezeteken, illetve a függeléken túl. A bevezető rész rövid visszatekin-

5) KÁLNOKY, Gustav von (1832-1898), osztrák–magyar politikus és diplomata, 1881-től külügyminiszter.

1. A disszertáció célkitűzései

tése a három hatalom tradicionális kapcsolatait ismerteti, tágabb összefüggéseiben, megfelelő felvezetést adva és felvázolva a címben megjelölt másfél évtizedes időszak előzményeit. Az első rész öt fejezete időrendben követi végig a főbb eseményeket, kiemelve a három nagyhatalom diplomáciai lépéseinek kölcsönhatásait. A második rész célja, hogy az első, kronológikus részt az egyének szintjén újraértelmezze, megmutassa, hogy az adott szellemi és politikai közegben az egyének – politikusok, diplomaták – milyen elgondolásokat képviseltek, milyen mértékben cselekedtek a főbb politikai áramlatok mentén, vagy azokkal ellentétesen, és ezeknek milyen okai voltak. A szerző az általa fontosnak tartott kulcsfigurákat emelte ki itt. A második rész első fejezete rámutat Németország politikai irányításának rendkívül egyedi belső viszonyaira, a *Wilhelmstraße* intrikáinak a külkapcsolatokban érezhető hatásaira. A *Foreign Office* belső változásairól ugyancsak külön fejezet szól, majd a harmadik fejezet egy a nagyhatalmi háromszögön belüli „különleges kapcsolat” történetét követi nyomon.

2. A tudományos szakirodalomról és a forrásokról

A téma szempontjából kevés olyan feldolgozás készült, amely három hatalom politikájának kölcsönhatásait vizsgálja, vagy két hatalom közti ellentéteknek egy harmadik hatalom számára megmutatózó következményeit. Ilyen kísérlet történt például a német történész Oswald Hauser részéről (*Deutschland und der englisch-russische Gegensatz*), aki az angol–oroszlentétek a német külpolitikában érezhető hatásait taglalta. Alexander Hoyos gróf, osztrák–magyar diplomata, egykori londoni követségi titkár a háborút követően írt tanulmánykötetet: *Der deutsch-englische Gegensatz und sein Einfluß auf der Balkanpolitik Österreich-Ungarns* (Berlin, 1922) címmel, e disszertáció szempontjából igen fontosnak és ígéretesnek tűnt, de csak kevés releváns információt tartalmazott. A megközelítés szempontjából a legújabb szakirodalomban csupán egy tudo-

BEVEZETÉS

mányos cikket érdemes kiemelni, amely hasonló szemlélet alapján áll: Friedrich Kießling írása a *Historisches Jahrbuch* 1996-os számában (*Österreich–Ungarn und die deutsch–englischen Déteentebemühungen 1912–1914*).

A leglényegesebb összefoglaló monográfiát, mely a disszertációhoz a legtöbb támpontot nyújtotta, Francis Roy Bridge angol történész írta: *Great Britain and Austria-Hungary 1906–1914: A Diplomatic History* (London School of Economics, 1972). Bridge további munkáit is használtam, melyek a hivatkozások jegyzékében találhatóak felsorolva. A kiindulásnál nagyon hasznos volt K. Bourne *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902* (Oxford, 1970) című munkája. A német külpolitikai kérdésekre leginkább Klaus Hildebrand könyve, a *Deutsche Außenpolitik 1871–1918* (München, 1989) adott jó tájékoztatást. Az általános összefüggések feltárása szempontjából a hazai szakirodalomból elsősorban Diószegi István munkáit használtam. Az angol–német kapcsolatokat tárgyaló szerzők közül Friedrich Meinecke, Bernadotte E. Schmitt és Paul Kennedy neve érdemel említést. Az osztrák–magyar–német kapcsolatok első jelentős összegzése az Egyesült Államokban jelent meg: O. H. Wedel *Austro-German Diplomatic Relations 1908–1914* (California, 1932), nagyon sok vonatkozását és részletét feldolgozta az újabb szakirodalom is. Erre vonatkozó utalásokat és más fontos adatokat, információkat, tanulmányokat lehet fellelni az Adam Wandruszka és P. Urbanitsch által szerkesztett, a Habsburg Monarchia múltját feldolgozó gyűjteményes tanulmánykötetekben is. A „bekerítés” és a téves koncepciók, politikai előítéletek összefoglalásához az ötletadó mű Hermann Kantorowitz *Der Geist der Englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands* (Berlin, 1929) című érdekes, szellemtörténeti megközelítést alkalmazó könyve volt. A korszak tanulmányozásához alapvető még a *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* című 1977-ben megjelent tanulmánykötet (kiad. H. Hinsley). Nagyon sok hasznos adatot, utalást tartalmaz Jeszenszky Géza könyve, *Az elve-*

2. A tudományos szakirodalomról és a forrásokról

szett presztízs (1894-1918), (Bp., 1994), amely hosszabb korszakot ölel fel és más szemszögből közelít a témához. Mégis a levéltári források jelentős felhasználása révén sok, az összefüggések feltárása szempontjából fontos információt közöl. Hasonlóan nagy haszonnal forgattam, és sokszor hivatkoztam is Zara Steiner két könyvére: a *Britain and the Origins of the First World War* (1977) és a *The Foreign Office and Foreign Policy 1895-1914* (Cambridge, 1969).

A témaválasztásnál szempont volt, hogy a diplomáciatörténet adott korszakainak forrásai mennyire hozzáférhetőek. A választás egyrészt azért esett éppen az első világháborút megelőző időszakra, mert a külügyminisztériumok iratanyagának nem csekély hányada már a két világháború közti időszakban többkötetes gyűjteményekben napvilágot látott, ugyanis az 1920-as években, a korábban egymással szembenálló nemzetek történészei közt fellángolt a háborús felelősséggel kapcsolatos vita, amely lendületet adott a forráskiadásnak. A források megszerezését és publikálásra való előkészítését jeles történet-tudósok vállalták magukra, így Nagy-Britanniában George Peabody Gooch (1873-1968) és H. W. V. Temperley (1879-1939), akik a *British Documents on the Origins of the War* (BD) köteteit szerkesztették; vagy Németországban A. Mendelssohn-Bartholdy (1874-1936) és Johannes Lepsius (1858-1926), a *Grosse Politik der europäischen Kabinette* (GP) szerkesztői. Az osztrák forrásokat a jeles történész és levéltáros Ludwig Bittner (1877-1945) és munkatársai adták ki *Österreich–Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise* (ÖU. Aussen.) cím alatt.⁶ A disszertáció jelentős részben ezeknek a forrásgyűjteményeknek a dokumentumait használta fel. Külön ki kell még emelni egy forrásközlést, amely különösen nagy segítséget nyújtott: Keith Wilson publikált néhány nagyon fontos dokumentumot Sir Fairfax Leighton Cartwright egykori bécsi brit nagykövet hagyatékából (*Cartwright Papers*, mikrofilmen:

6) Valamennyi részletes adatot lásd a hivatkozások jegyzékének elején.

BEVEZETÉS

Northamptonshire County Record Office és Brotherton Library, Leeds) a *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* (35., 1982) lapjain megjelent cikének függelékében. Az értekezésben levéltári anyagot is felhasználtam, amely néhány kivételtől eltekintve, a bécsi *Haus- Hof- und Staatsarchiv* londoni és Angliára vonatkozó dokumentumait tartalmazó VIII. számmal jelölt dobozaiból származik, ezek a Magyar Országos Levéltár mikrofilmgyűjteményében tekinthetők meg. A levéltári anyag ennél természetesen jóval bővebb, hiszen más dossziék is nagy valószínűséggel tartalmaznak még információkat, melyek újabb fényt vethetnek a nagyhatalmi háromszögön belüli összefüggésekre. A diplomaták és külügyi tisztségviselők hagyatéka még ennél is több információt adhat, különösen a meghatározó egyéniségek szerepét illetően. A közelmúltban jelent meg egy jelentős válogatás az Aehrenthal-hagyatékból, más diplomaták és államférfiak hátrahagyott levelezéséből, *Aus dem Nachlaß Aehrenthal* cím alatt, melynek dokumentumaiból szintén elég bőven idéztem. A levéltári anyagra vonatkozó információk, a nagy forrásgyűjtemények teljes címmel és bibliográfiai adatokkal történt felsorolása után a hivatkozások jegyzékében a szakirodalom, a memoárok és a kisebb gyűjtemények abc-rendes listája előtt található meg. A memoárirodalomból Bülow visszaemlékezéseit (*Denkwürdigkeiten*) érdemes kiemelni, amely amellet, hogy nagyon informatív, meglehetősen részrehajló is. Az utóbbi évtizedekben néhány jelentősebb személy naplófeljegyzései is megjelentek, melyek a történelem szubjektív oldalát láttatják (pl. *The Diary of Sir Edward Goschen*, vagy *Das politische Tagebuch Joseph Redlichs*)

3. Visszatekintés

A három nagyhatalom tradicionális viszonyrendszerének vizsgálata – amennyiben Poroszországot tekintjük a német birodalom természetes jogelődjének, és azt is elfogadjuk kiindulási pontnak, hogy a Habsburg Birodalom és Anglia

3. *Visszatekintés*

egymáshoz fűződő kapcsolatait az ekkor gyors ütemben felemelkedő porosz királyság külpolitikai magatartása jelentős mértékben befolyásolta – a XVIII. század legelejétől a XIX. század végéig számos érdekes problémát vet fel a külkapcsolatok történetét kutatók számára. Az 1700-as évektől Angliát, Ausztriát és Poroszországot a legkülönbélebb hatalmi konstellációkban fedezhetjük fel. Közel kétszáz esztendő alatt a Habsburg Birodalom és Anglia viszonyát alapvetően az együttműködés jellemezte, az osztrák-magyar diplomaták így valóban nem megalapozatlanul hivatkozhattak a két ország tradicionális barátságára, mindazonáltal az együttműködés olykor évekre megszakadt, sőt a XVIII. század folyamán néha még az ellenséges szembenállásnak is átadta helyét. Ugyanebben a történelmi időszakban Ausztria és Poroszország több alkalommal háborúztak egymással, és egymás riválisának számítottak, bár a napóleoni háborúk során és az azt követő időszakban a korábbi nagyhatalmi ellentéteket jelentősen mérsékelte a közös ellenséggel szembeni fellépés és a forradalmi mozgalmak ellenében folytatott küzdelem.

A spanyol örökösödési háborút követően Poroszországgal már mindenképp mint jelentős tényezővel kellett számolni, olyan hatalomként állt Európa közepén, amely fontos lehetett a kontinensen fenntartható erőegyensúly szempontjából. Ezt az időszakot megelőzően beszélhetünk ugyan az egyes német tartományok, az osztrák örökös tartományok, a Szent Római Birodalom és Anglia meglehetősen szövevényes viszonyrendszeréről, azonban ezen kapcsolatok és a főcímben megjelölt hatalmi háromszög között valamiféle erőteljes történelmi kontinuitást feltételezni aligha indokolt, de ha ezt meg is kísérelnénk, akkor is nehézkes és hosszadalmas vállalkozás lenne ennek a tudományos igényű feltárása, amely a disszertációnak semmi esetre sem célja. A háromszög, mint elvi, gondolati alapséma csak a XVIII. század első évtizedeit követően használható támpontként és csak bizonyos korszakokban (pl. a hétéves hábo-

BEVEZETÉS

rú), amikor a három hatalom már közel egyenrangú partnerként szerepelt a nemzetközi küzdelmek porondján.

Nagy Frigyes, Pitt és Mária Terézia évszázada volt az első, amelyben a hatalmak következetesen kezdték érvényesíteni a *raison d'état* alapelvét a nemzetközi politikában. A három hatalom viszonya azért válhatott fontossá és nyerhetett a későbbiek során is újabb dimenziókat, mert Franciaország már korábban túlon túl megerősödött, lendületesen törhetett az általa egyre inkább óhajtott hegemon szerepre Európában, elsősorban is Ausztriával szemben. Németország olyannyira megosztott volt, hogy a további francia hatalmi célokkal szemben nem tanúsíthatott ellenállást, Ausztria pedig még számos belső problémával küzdött, miután újra integrálnia kellett a töröktől visszafoglalt területeket. Franciaország XIV. Lajos korától sokszor volt olyan kedvező hatalmi pozícióban, hogy az európai politika színpadán kevés dolog akadályozhatta óhajainak korlátlan érvényesítésében, de éppen a francia hegemonia-törekvések ellensúlyozásának igénye miatt válhatott a protestáns Anglia a katolikus Habsburgok szövetségesévé. A spanyol örökösödési háborúban jöhetett létre az első olyan jelentős, közös érdekeken alapuló szövetség, amely magában foglalta Ausztriát, Angliát és a szövetséghez való csatlakozás jutalmául királysággá avanszált Poroszországot. Adott volt tehát a lehetőség arra, hogy III. (Orániai) Vilmos angol király kezdeményezésére egybekovácsolódhasson egy Brandenburgot (Poroszország) és Hollandiát is magába foglaló *Grosse Allianz*. (Bauer [1994], p. 181.) Több esztendőn át vívott sikeres küzdelmeket a két hatalom egymással vállvetve, egészen 1713-ig, amikor Anglia megkötötte az utrechti békét. Ausztria, és Franciaország között csak egy évvel később, a rastatti és a badeni békekötésekkel került pont a másfél évtizedes küzdelem végére.

Az Ausztriával közösen folytatott franciaellenes politika lezárását megelőzte 1711-ben a whigek bukása és a tory kormányzat hatalomra jutása, amely inkább szorgalmazta a XIV. Lajossal való megegyezést. (Low – Pulling p.

3. Visszatekintés

103., p. 1029.) Angliának ez a lépése hosszabb időre feszültté tette a két ország közötti kapcsolatokat, és egyúttal jelezte, hogy a szigetország mindenkori külpolitikájában már ekkor jóval nagyobb szereppel bírtak a különféle belpolitikai fejlemények, mint egyebütt. A parlament politikai erői ugyanis nem engedték érvényesülni a trónra készülő Hannover-ház érdekeit, így nem csupán Ausztria maradt szövetséges nélkül, de a hannoveri választófejedelem is. (Black [1984]: *Introduction*, pp. 5-6.)

Az angol külpolitikára tehát a parlament is hatást gyakorolt, amíg Poroszországban és Ausztriában még az alkotmányosság különféle formáinak megjelenése után is a *Reichstag*, illetve a dunai Monarchiában a *Reichsrat* és a magyar parlament a nemzetközi kapcsolatok alakításának szempontjából gyakorlatilag *quantité négligeable*-t jelentettek, a döntő szót a kabinetek mondták ki, de az uralkodók sem mulasztották el hangsúlyozni, hogy a külpolitika alapvető irányának meghatározását maguknak tartják fenn. Ferenc József az uralkodók ezen előjogára még a vezető elit prominens képviselőivel szemben is felhívta a figyelmet. (Wank [1981], p. 9., ill. Pantenburg [1996], p. 36.) Mindez persze nem jelentette azt, hogy akár Németországban, akár a Monarchiában a parlamentekre, a közvélemény hangjára és a sajtó megnyilatkozásaira ne figyeltek volna, épp ellenkezőleg a nyilvánosság elé tárt vélemények a diplomácia lépéseiről egyre többször éreztették hatásukat olyan mértékig, hogy a meggyőződéses kabinetpolitikusoknak is le kellett belőle vonniuk a szükséges konzekvenciákat. Arról sem beszélhetünk, hogy a szűk körű politikai elit döntései Angliában teljesen a parlament ellenőrzése alá jutottak volna. Az uralkodói prerogatívák részben tovább éltek, bár a király csak jóval távolságtartóbban, többnyire közvetett módon fejtette ki véleményét külpolitikai kérdésekben, azonban sokszor ténylegesen állást foglalt, és akaratának igyekezett érvényt szerezni. 1914-ig az uralkodók közötti kapcsolat fontos aspektusa és jelentős befolyásoló tényezője volt az államok közötti kapcsolatoknak.

BEVEZETÉS

Az utrechti béke a britek egyensúlypolitikájának egyértelmű győzelmét eredményezte, a háború és az azt követő békekötés Nagy-Britannia számára jelentős stratégiai és presztízsnyeréssel járt; Gibraltár és Menorca biztosították hatalmi állását a Földközi-tengeren, s mint egyre erősebb kereskedelmi és pénzügyi hatalom, élve befolyásával, döntőbíróként léphetett fel az európai ügyekben. A kereskedelmi és üzleti megfontolások fontos szempontot képeztek a külkapcsolatok alakításánál, a külső gazdasági kapcsolatok előmozdításának szükségességében és elsődlegességében a politikusok és a sajtó pamfletírói mindannyian egyetértettek. A kereskedelem fellendítése azonban nem lett egyedüli vezérelv a brit diplomáciában, a XVIII. században csakúgy nem, mint, ahogy a XX. század elején sem. Mindig szem előtt kellett tartani ugyanis a hatalmi erőegyensúly szempontjából olyannyira fontos baráti kapcsolatokat a kontinens nagyobb hatalmaival. (Black [1984], p. 158.)

A brit külpolitika meghatározója az európai egyensúly fenntartása és a hegemóniatörekvések feltartóztatása volt, hogy a szigetország nyugodtan tekintessen tengerentúli szerzeményei felé. 1870-ig az egyensúlyt leginkább Franciaország veszélyeztethette, ezért Ausztriában és Poroszországban London többnyire partnert látott a béke és a *status quo* megőrzésében. A Habsburg Birodalomnak az egyensúlyi rendszerben betöltött szerepéhez a XIX. század végéig nem fért kétség, az első jelentős kételyek a dunai Monarchia jövőbeli szerepét illetően csak a XIX. század utolsó éveiben jelentkeztek, addig azonban a soknemzetiségű közép-európai nagyhatalom mindig a *balance of power* politika megbízható támogatójaként jött számításba.

Nagy-Britannia és a Habsburg Birodalom viszonyában a Poroszországhoz fűződő kapcsolatok olykor változtattak az egyetértés politikáján, ugyanúgy, ahogy a Franciaországgal szemben vitt politikában sem egyezett a bécsi és a londoni kabinetek véleménye. Anglia „megbízhatatlanságát” tekintve különösen mély nyomot hagyott az 1756-os westminsteri konvenció, amelytől kezdve

3. Visszatekintés

az angol-osztrák kapcsolatok romlani kezdtek. Kaunitz⁷ visszautasította, hogy Anglia kedvéért Ausztria békejobbot nyújtson legnagyobb ellenségének, a porosz királyságnak. Ausztria szembekerült Anglia és Poroszország szövetségével, hivatalosan azonban Bécs és London soha nem üzentek hadat egymásnak. Később Anglia a franciák elleni együttműködésre akarta rávenni Ausztriát sikertelenül, amíg azután a francia forradalom és következményei ismét egy platformra helyezték mindkét hatalmat Poroszországgal együtt. A bécsi vezetés persze időnként bizonytalankodott, de mindez nem változtatott azon, hogy a három hatalom több mint húsz esztendőn keresztül fegyvertárs maradt. (Pribram [1951], pp. 24-28.)

Az 1830-as évek azonban elhidegülést eredményezett, különösen, ami Nagy-Britannia és Ausztria viszonyát illette. A konzervatív hatalmak ezenközben szorosabbra fűzték együttműködésüket. Londonban nem fogadták kitörő rokonszenvvel a három császár müncheni megegyezését (1833), amely deklarálta a kölcsönös segítségnyújtás mellett azt is, hogy negyedik hatalom beavatkozása ellen is közösen lépnek fel. Palmerston⁸ különben is a liberális törekvéseket támogatta Európában, a brit külügyminiszter négyes szövetséget hozott létre Anglia, Franciaország, Spanyolország és Portugália részvételével. Néhány évig a nagyhatalmak két jól elkülöníthető csoportra oszlottak, Angliával és szövetségeseivel az egyik, illetve Ausztria, Poroszország és a cári birodalom konzervatív szövetségével a másik oldalon, a keleti kérdés révén azonban, minthogy Franciaország Egyiptomban akarta befolyását erősíteni, a szultán védelmében London és Bécs ismét jobbnak látta együttműködni, a nagyhatalmak londoni konferenciáján (1840 július) Metternich nagy megelé-

7) KAUNITZ-RIETBERG, Wenzel Anton gróf (1711-1794), osztrák diplomata, Mária Terézia híres kancellárja, nagy szerepe volt abban, hogy Franciaország csatlakozott a II. Frigyes elleni koalícióhoz.

8) PALMERSTON Lord, H J. Temple (1784-1865), brit politikus, külügyminiszter 1830-41 és 1846-51, később miniszterelnök.

BEVEZETÉS

gedésére sikerült elkerülni, hogy a nagyhatalmak egy egymástól mereven elkülönülő nyugati „liberális” kettős szövetségbe, illetve egy konzervatív keleti hármasszövetségbe tömörüljenek. 1841-től a kapcsolatok a konzervatívok kormányzása alatt ismét harmonikusak voltak, de 1847-től megint megromlottak, mert Palmerston a liberálisok előző évi kormányra kerülését követően újra a külügyek irányítója lett. A XIX. század közepén a Habsburg Birodalom és Nagy-Britannia viszonyát meglehetősen nagy ingadozás jellemezte, aszerint, hogy a Metternichel rokonszenvező konzervatívok voltak kormányzati pozícióban, vagy az iránta ellenérzést tápláló liberálisok. Az azonban Palmerston számára sem volt kérdés, hogy a Habsburg Monarchiát az európai egyensúly érdekében fenn kell tartani, csupán azt szeretne volna, ha Ausztria visszavonul Észak-Itáliából. A birodalom fenntartásának szükségessége vezette a magyar szabadságharcra kapcsolatos állásfoglalásában is; bár rokonszenvezett Magyarországra alkotmányos önállóságra való törekvésével, a többnemzetiségű állam széthullását mégsem kívánhatta. A jeles angol politikus a következőket mondta Ausztria szerepéről:

„...nagyobb és magasabbrendű megfontolások adóttak, melyek az osztrák birodalom fenntartását minden angol államférfi buzgó törekvésével kell, hogy tegyék. Ausztria a legfontosabb elem az európai hatalmi egyensúlyban. Ausztria Európa közepén áll, míg határt szab egyik oldalról a behatolásnak, a másik oldal támadását feltartóztatja. Európa politikai függetlensége és szabadságai, véleményem szerint összefonódnak Ausztriának, mint integer nagyhatalomnak a fenntartásával, és ezért bármi, ami közvetlen vagy akár távolabbi, előre nem látható esemény révén gyengítheti, avagy megbéníthatja Ausztriát...bizonytalán súlyos szerencsétlenség lenne Európa számára, melyet minden angolnak illő helyteleníteni és megelőzni.” (Idézi: Pribram [1951], p. 42.)

3. Visszatekintés

Ami Poroszországot, illetve a XIX. század során a német egyesítés kérdését illeti, a bécsi kongresszuson Castlereagh⁹ Németországon belüli erős hatalmi centrum létrejötte ellen munkálkodott, Metternichel és Talleyrand-nal karöltve elsősorban a porosz király és a cár közös terveinek akart határt szabni. A szentszövetségi rendszer által meghatározott keretek között a német liberálisok sóvárogva tekintettek Anglia szabadelvű intézményrendszerére, jóllehet konstatálniuk kellett az angol politika kettősségét is: Palmerston a német uralkodókat felszólította, hogy szakítsanak reakciós tendenciáikkal, de ezenközben Hannover, melyet az angol uralkodóház révén ugyancsak szoros kapcsolatok fűztek a szigetországhoz ugyanúgy nem lépett előre az alkotmányos reformok terén, mint a többi német állam. (Schmitt [1916], pp. 120-121.) Palmerston Németországgal kapcsolatos politikája, ellentétben Olaszországgal nem irányult az egyesítés elősegítésére, sőt azt helyenként gátolta is, 1848-ban sikerült példátlan népszerűtlenséget kivívnia magának a frankfurti nemzetgyűlés képviselőinek körében, amely részben átsugárzott Nagy-Britannia egészére. Anglia és Németország viszonya már ekkor sem volt mentes a különféle előítéletektől, összességében azonban, a dinasztikus és kulturális kapcsolatok révén is, a két ország relációja pozitív képet mutatott. Ráadásul Viktória királynő rokonszenvezett Poroszország törekvéseivel, s bár a Bismarck-i politika távlati céljai tekintetében némi bizonytalanság jellemezte a *Foreign Office* akkori vezetőit, veszélyesnek azonban semmiképp nem tűnt számukra a porosz királyság gyors ütemű felemelkedése. Palmerston a következőket írta:

„Semmiféle ellenvetésünk nem lehet azzal szemben, hogy Poroszország elfoglalja az első helyet; ellenkezőleg, egy német egység, amely felöleli a kisebb államok mindegyikét, Poroszországgal az élen, szövetségben a

9) CASTLEREAGH, Robert S. (Viscount) (1769-1822), brit államférfi, 1812-től 1822-ig külügyminiszter.

BEVEZETÉS

különálló nagyhatalomként [megmaradó] Ausztriával, nagyon is jó európai elrendezés volna.” (Idézi: *ibid.*)

Ekkor (1850 november) tehát még úgy tűnt, hogy Anglia számára a porosz vezetésű Németország, amely szövetségben áll Ausztriával, teljes mértékben megfelelő az európai hatalmi egyensúly fenntartásának szempontjából, a brit államférfi egyben előre látta a jövőbeni Közép-Európa hatalmi szerveződését. A brit politikát egyébként az európai ügyek szempontjából némi passzivitás és óvatosság is jellemezte az 1860-as években, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy Bismarcknak viszonylag simán sikerült terveit véghez vinnie. A britek például nem avatkoztak be Dánia oldalán Schleswig-Holstein kérdésében, így a porosz kancellár learathatta az első nagy diadal babérjait a német egyesítéshez vezető úton. Bernadotte E. Schmitt amerikai történész – akinek a boszniai válságról szóló könyve (1937) a mai napig etalonnak számít – az angol–német kapcsolatokról írott munkájában (*England and Germany* [1916]) arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1860-as évek közép-európai és németországi folyamatainak jelentőségét a brit diplomácia csak késve fogta fel, ezért sokszor nem cselekedett időben, amikor érdekei védelméről volt szó. Mindazonáltal nem is volt célja már, hogy a német egyesítést megakadályozza: III. Napóleon Franciaországában ugyanis sokkal nagyobb veszélyt látott. Londonban azon a véleményen voltak, hogy az egyesített Németország fontos védőbástyája lehet a hatalmi erőegyensúly rendszerének. Franciaországnak az olasz egyesítés kapcsán folytatott területszerző és érdekpolitikája, valamint Luxemburg státuszának felvetése Angliát végképp elidegenítette, így a porosz–francia háború időszakában Bismarck már London jóindulatú semlegességével számolhatott. (*Ibid.*, pp. 125-127.) A *Times* 1870 novemberében egyenesen arra a konklúzióra jutott, hogy a német egyesítéssel „az angol államférfiak elmúlt generációinak” törekvései „teljesednek be.” (Idézi: *ibid.*)

3. Visszatekintés

Lord Derby¹⁰ konzervatív kormányának vezérével 1868-ig alapvetően a be nem avatkozás politikája volt, és a következő liberális kabinet sem látott okot ennek az irányvonalnak a felülbírálatára. Tulajdonképpen ez az időszak a „vérbeli” *splendid isolation* politika kezdete, melynek lényege volt, hogy Anglia tartózkodott a kontinentális szövetségektől és a hosszú távú garanciák nyújtásától. Granville¹¹, a Gladstone-féle liberális kabinet külügyminisztere Pribram szerint (*Austria-Hungary and Great Britain*) például „nagy megkönnyebüléssel” vette tudomásul, amikor Andrassy 1871-ben a kétoldalú viszony átfogó értékelésére kérte, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter nem állt elő semmiféle formális megegyezést célzó javaslattal. (Pribram [1951], p. 49.) A brit kormányzat tulajdonképpen elégedett volt az 1870 után kialakult helyzettel, csupán a keleti kérdés vetett fel bizonyos aggodalmakat, majd pedig Oroszország grandiózus tervei, melyeket a pánszlávizmus eszmei befolyásától kísérve a Balkánon óhajtott megvalósítani. Az Ignatyev¹² által képviselt elképzelések azonban a Monarchia érdekeivel összeegyeztethetetlenek voltak, aki még csak nem is önálló szláv államok létrehozásában gondolkodott, hanem a balkáni szlávok egyesítésében a cár protektorátusa alatt. Mindez megkönnyítette Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia közös érdekek alapján történő együttműködését. (Andrassy [1990], p. 10.) 1871-től a berlini kongresszusig Anglia különös figyelmet szentelt az Ausztriával való együttműködés fenntartásának a Balkánon, a kongresszuson azután Ausztria-Magyarország és Anglia kölcsönösen támogatták egymás javaslatait, amellyel a két hatalom közötti egyetértés még inkább megszilárdult, jóllehet teljes bizalommal nem

10) DERBY (Earl of), E. George STANLEY (1799-1869), brit konzervatív politikus.

11) GRANVILLE (Earl), G. L. Gower (1815-1891), brit államférfi, különböző liberális kormányokban volt külügyminiszter, utoljára 1880-tól 1886-ig.

12) IGNATYEV, Nyikolaj Pavlovics (1828-1908), orosz diplomata, 1864-től konstantinápolyi nagykövet, működése hozzájárult az 1877-es orosz-török háború kitöréséhez. A San Stefano-i béke az ő elgondolásait tükrözte, támogatta a pánszlávizmust.

BEVEZETÉS

voltak egymás iránt, és Andrassy nem vette jó néven, hogy a külügyminiszteri székbe emelkedő Salisbury titkos tárgyalásokba bocsátkozott az oroszokkal is. A berlini kongresszus végére azonban sikerült a nézeteltéréseket kiküszöbölni, mindkét hatalom meglepedéssel nyugtázta az ott elért eredményeket, és Bismarck is sikeresnek értékelhette azt. (Pribram [1951], pp. 51-52.) A brit külügyminiszter a továbbiakban következetes oroszellenes politikát valósított meg, így nem látta akadályát, hogy a Monarchia balkáni törekvéseit a brit érdekekkel összhangban támogassa. A Palmer megállapítása szerint azonban a berlini kongresszus csupán „technikai értelemben” volt sikeres, ugyanis a nagyhatalmak egyetértése, az ún. „európai koncert” újra megszilárdította a balkáni *status quo*-t, ezáltal nem ismerte el, hogy az ottomán birodalom „menthetetlen” és egy anakronisztikus állapotot konzervált hosszú évtizedekre, ami azután újabb konfliktusok forrása lett. A kongresszust követő másfél évtizedre a nagyhatalmak között fennálló érzékeny egyensúly volt jellemző, melyben az egyes országok manőverezési lehetőségei leszűkültek, ugyanakkor ez a korszak kevesebb biztonságpolitikai kockázatot jelentett és a stabilitás jellemezte, ellentétben az 1895 utáni évekkel, amikor az egyensúly megbomlott és megkezdődött az európai hatalmak átrendeződése. (Palmer [1983]b., pp. 158-159.) 1878-tól az 1890-es évek közepéig Ausztria-Magyarország számára is kedvezőbb nemzetközi környezetet biztosítottak.

A német-osztrák-magyar szövetség megkötését Salisbury üdvözölte és úgy látta, hogy annak létrejötte összhangban áll a brit érdekekkel. Andrassy részéről már ekkor felmerült Anglia bevonása a német–osztrák–magyar kettős szövetségbe, de ez az elgondolás nem találkozott Bismarck szándékaival, aki tartott attól, hogy Oroszország és Anglia közel-keleti vitái miatt az angol partnerségért cserébe nagy áldozatokat kell hozni, és ellentétbe kerülnek a cári birodalommal. Újabb fordulatot jelentett, amikor Bismarck lépéseket tett a három császár szövetségének létrehozására, Angliában pedig az osztrákellenes

3. Visszatekintés

Gladstone¹³ lett a miniszterelnök, aki egy parlamenti beszédében nyíltan támadta a bécsi vezetést, állítva, hogy a térképen nehéz olyan helyet mutatni, ahol „Ausztria jót tett.” Ez volt a később újra és újra megjelenő és Bécs által igencsak sérelmezett *hands off* politika első megnyilvánulása, amely többé-kevésbé jelen volt a következő liberális kabinetek gondolkodásmódjában. (Pribram [1951], pp. 52-53.)

Az 1880-as évek elejére az angol-német kereskedelmi rivalizálás is felelősödött, sem Bismarck, sem pedig a konzervatív Disraeli nem látták azonban úgy, hogy külpolitikájukat gazdasági érdekeknek kellene alávetniük, a tradicionális kabinetpolitika elvei továbbra is mérvadóak maradtak. A Beaconsfield–Salisbury páros nagy érdeme Bismarck szemében az alapvetően oroszellenes politika volt (Közép-Ázsia), a londoni kormányváltás ebben a vonatkozásban is drasztikus változásokat hozott, Bismarck egyszerűen nem tudott mit kezdeni Gladstone szólamaival az általános európai megegyezésről, szerinte a javíthatatlanul „szlavofil” brit miniszterelnök elgondolásai nem voltak beilleszthetők a konzervatív hatalmi rendszerbe.

Mindez azonban nem akadályozta meg a német kancellárt abban, hogy alkalomadtán arra használja fel Gladstone osztrákellenes kijelentéseit, hogy nagyobb nyomattal juttassa kifejezésre Ferenc József irányában, mennyire fontos is a Monarchia számára a kontinens legerősebb katonai hatalmának támogatása, amelyre bizton számíthat, nem úgy, mint Angliára, ahol a kormányok változása a politika irányváltását is maga után vonja. (Palmer [1983]b., p. 163.) Bismarcknak egyidejűleg sikerült tető alá hoznia a három császár szövetségét, amelyhez a utat a közép-ázsiai angol-orosz ellentét megkönyítette, Berlinből pedig az osztrák-magyar vezetésre is nyomást gyakoroltak.

13) GLADSTONE, William E. (1809-1898), brit liberális politikus, több alkalommal miniszterelnök.

BEVEZETÉS

Bécsben kezdetben ugyan nem támogatták az elképzelést, de Kálnoky gróf¹⁴ pétervári nagykövet és az osztrák konzervatív körök hamarosan elérték, hogy megnyíljon a lehetőség a monarchikus szolidaritás pilléreire nyugvó szövetség megkötésére. Oroszországnak Németország és a Monarchia garanciája révén sikerült elhárítania a fenyegetést, melyet az angol flotta esetleges fekete-tengeri megjelenése idézhetett volna elő, szavatolták ugyanis az 1841-es tengerszoros egyezményt. (Diószegi [1997], pp. 185-187.)

A német külpolitika rövidesen újabb sikert könyvelhetett el a hármas szövetség létrehozásával, amelyet a fiatal Olaszország nagyhatalmi törekvései és Franciaországgal Észak-Afrika kapcsán támadt ellentétei segítettek elő. Egy darabig úgy tűnt, szilárd szövetségi rendszer jött létre Németország akaratának megfelelően, és az hosszú éveken át olajozottan fog működni. A balkánon azonban a bolgár válság miatt újabb problémák jelentkeztek, ezek pedig megbontották az osztrák–magyar–oroszbalkáni egyetértést, ezen keresztül pedig megkérdőjeleződött a konzervatív-monarchikus szövetség jövője. Gustav Kálnoky, a Monarchia külügyminisztere részint belpolitikai fejlemények következtében kénytelen volt szakítani az érdekszféra-politikán nyugvó együttműködéssel, így, amint azt Diószegi találóan megfogalmazza: „a három császár egyezménye nem tudta elviselni a bolgár válság súlyos teherpróbáját.” A német kancellár azonban továbbra is Szentpéterváriban látta a megfelelő partnert a *status quo* fenntartásához. Azonban annak is elejét kellett vennie, hogy a csalódott Oroszország a franciákhoz közeledjék, ezért olyan kombinációk létrehozásán munkálkodott, amelyek a cári birodalmat elrettenthették attól, hogy kezet nyújtson Párizsnak. 1886 végén megelénkült a diplomáciai érintkezés Németország és Anglia között, Bismarck kísérletet tett a szigetországnak a hármas szövetségbe való bevonására. Salisbury természetesen nem akart szakí-

14) KÁLNOKY, Gustav von (1832-1898), osztrák–magyar politikus és diplomata, 1881-től külügyminiszter.

3. Visszatekintés

tani a *splendid isolation* politikájával, a kancellár azonban ismét élt a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközeivel, így a brit diplomácia korábbi rendkívül tartózkodó magatartását figyelembe véve meglehetősen messze ment a kötelzettségvállalások terén. 1887 februárjában létrejött az angol–olasz földközi-tengeri *entente*, amihez rövidesen Németország is csatlakozott, majd sor került a formális megegyezésre is a hármas szövetség és a földközi-tengeri *entente* között, így a Németország számára kedvező egyensúly továbbra is fennmaradt. (ibid., pp.188-193.) Bismarck bukásáig az így kialakult keretek határozták meg a Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország közti viszonyt is.

1890 után döntő változások következtek be, elsősorban a német politika addig követett irányvonala változott meg, mert jobban előtérbe került a világhatalmi igények érvényesítése. A német vezetés egyre inkább tudatára ébredt a birodalom növekvő erejének és ennek megfelelően aktívabb politikát kívánt folytatni, az új szemléletet a fiatal uralkodó, II. Vilmos tökéletesen megtestesítette. A német külpolitika irányítását egy újabb nemzedék vette kezébe, melynek gondolkodása ugyan sok tekintetben még XIX. századi alapelveken nyugodott, és a vaskancellár tekintélyét sem kérdőjelezte meg nyíltan, de számára már nem a „közép-európai mérce” volt irányadó, amely Németország (Poroszország) helyzetét Franciaországgal vagy a dunai Monarchiával való összehasonlításban ítélte meg. A XIX. század utolsó évtizedében a nagyhatalmak Európán kívülre tekintettek, Berlin számára pedig a brit világbirodalom hatalmi helyzete és elért eredményei váltak mértékadókká. Bismarck örökösei meghirdették a *Neue Kurs* politikáját, nem törődtek már Oroszország érzékenységevel olyan mértékig, mint az korábban jellemző volt, így elsőként a cári birodalom keresett magának új partnereket a nemzetközi politikában. A németek „szabad kezet” akartak maguknak, hogy világpolitikai célkitűzéseiket megvalósíthassák, ennek érdekében pedig azzal a hatalommal szövetkezzenek, amelyik a legtöbbet kínálhatja fel a Németország által nyújtott előnyökért

BEVEZETÉS

cserébe. A két évtizedes Bismarck-i sikerpolitika kipróbált elveitől azonban nem volt könnyű elszakadni, így az 1890-es években is visszanyúltak a régi politika gyakorlatához. Az új irányvonal inkább csak a századforduló előtti egy-két évben érezte hatását, onnan kezdve azonban egyre intenzívebben. (Farrar [1981], pp. 19-21.)

1890-től az imperialista törekvések megélénkülésével az Európán kívüli világban a nagyhatalmak viszonya a gyarmati versengés miatt kialakult érdekkonfliktusok révén megváltozott. A korábban létrejött szövetségek tagjai között együttműködés, vagy éppenséggel újfajta ellentétek jöttek létre. A Távol-Kelet és a Kínán belüli érdekharc jó példát ad minderre, ahol előbb a franciák és az oroszok kooperáltak szívesen Németországgal, majd pedig végül Londonnak és Berlinnek sikerült megegyeznie. Nagy-Britanniát is a világbirodalom sértetlen megóvásának igénye vezette, amikor feladva korábbi merev elszigeteltségét szövetségesek után kezdett nézni. Az új nézet legfőbb képviselője Joseph Chamberlain gyarmatügyi miniszter volt. Chamberlain először Németországhoz akart közeledni, az első kísérletre 1898-ban került sor, a másodikra pedig 1901-ben, mindkettő sikertelenül végződött. (Joll [1985], pp. 40-41.)

A keleti kérdés is egyre több súrlódásra adott okot, Salisbury nyitni próbált Oroszország felé, miközben az osztrák-magyar vezetés viszonya rossz volt Oroszországgal, mindez bizalmatlanságot szült London és Bécs között, így végül a földközi-tengeri együttműködést 1897-ben nem újították meg. A századvég hatalmi átrendeződése Ausztria-Magyarország számára volt a legkedvezőtlenebb, mert Európán kívüli érdekeltségei minimálisak voltak, az átalakuló nemzetközi rendszer változásai azonban rontottak helyzetén, amely belső nehézségek miatt amúgy is igen nehéz volt. Goluchowski osztrák-magyar külügyminiszter ezért szükségesnek látta, hogy Oroszországhoz közeledjék, így 1897-ben létrejöhetett a balkáni *status quo*-t és a két hatalom együttműködését garantáló szerződés a Monarchia és Oroszország képviselői között,

3. Visszatekintés

amely további egy évtizedes viszonylagos nyugalmat garantált Ausztria-Magyarország számára, miközben a cári birodalom Ázsiában kereste a lehetőségeket ambíciói kiteljesítésére. A Habsburg Monarchiának azonban már nem sikerült többé azt a rendkívül kedvező nemzetközi pozíciót visszaszereznie, melyet az 1890-es évek közepe előtt élvezett. F. R. Bridge angol történész megállapítja, hogy Ausztria-Magyarország nemzetközi helyzetének megszilárdulása 1889 és 1893 között nagyrészt olyan külső, a nemzetközi rendszerben bekövetkezett változásoknak volt köszönhető, amelyeknek alakulásába a bécsi politikusoknak vajmi kevés beleszólásuk lehetett; tehát ismét a „gyenge hatalmakra” jellemző feltételek teljesültek, mint Metternich óta szinte mindenkor, vagyis a sikeres politika más erősebb hatalmak lépéseinek függvénye, melyekre csak igen áttételes és erőtlen befolyást gyakorolhattak a Monarchia saját próbálkozásai. (Bridge [1989], p. 279.) Ugyanúgy, ahogy a javulás nem Béctől függött, a helyzet romlása sem, hanem elsősorban Berlin egyre nagyobb ellentétes irányú kilengéseket produkáló politikájától, amely olykor Angliához akart közeledni és Oroszországot tekintette fő ellenfélnek, hol pedig ismét a Bismarck-i hagyományoknak megfelelő jó viszonyt szorgalmazta keleti szomszédjával, ezért kellett a Monarchia vezetésének mindent elkövetnie, hogy a földközi-tengeri együttműködést fenntartsa, de egyúttal elég mozgásteret legyen ahhoz, hogy az oroszokkal viszonyát önállóan javítsa. Goluchowskinak többször kellett tapasztalnia azt is, hogy a szövetséges német uralkodó szavára nem mindig adhat, és hogy Berlin nem kockáztat háborút a Monarchia balkáni érdekei miatt. Mindez Bécsben a mediterrán együttműködést is más megvilágításba helyezte, az osztrák-magyar külügyminiszter szeretne volna Salisburynél elérni, hogy Anglia több garanciát vállaljon a Monarchiával szemben, London azonban világossá tette, számára megfelel az *ad hoc* együttműködés is. Egyre fontosabbá vált a *modus vivendi* kialakítása Oroszországgal, miközben a wilhelmiánus külpolitika elidegenítette Angliát. Salisburynek Konstantinápoly

BEVEZETÉS

védelme már kevesebb stratégiai jelentőséggel bírt, így a földközi-tengeri *entente* lassanként veszített jelentőségéből. 1896 végén Goluchowski még egyszer rá akarta venni a brit miniszterelnököt, tegyen ígéretet arra, hogy Nagy-Britannia harcba száll Ausztria-Magyarország oldalán, ha Konstantinápolyt veszély fenyegetné orosz részről. Salisbury már-már hajlott is volna rá, hogy komolyabb garanciákat nyújtson, de nem bízott benne, hogy a törökök örményországi mészárlásai miatt felháborodott parlamenttől megkapja majd a szükséges támogatást. Bécsnek a britek balkáni politikában tanúsított magatartása is csalódást okozott, az 1897-es görög-török háború során úgy tűnt, Szentpétervár készségesebb az egyeztetésben, mint London, a *Ballhausplatz*on az Angliához fűződő viszonyt átértékelték. Ugyanúgy, ahogyan az 1880-as évek elején Gladstone színrelépésével Nagy-Britannia eltért a *status quo* megőrzésére irányuló politikától a Balkánon és a Közel-Keleten, a Monarchia számára azonban az átalakuló nemzetközi viszonyok és az, hogy a nagyhatalmak figyelme ekkor elsősorban Kelet-Ázsiára irányult, más alternatívát kínált, a földközi-tengeri együttműködés megújítására nem került sor.¹⁵ (ibid., 287-293.) A britekkel való együttműködésnek a Földközi-tenger keleti medencéjében azért sem igen volt jövője, mert Németország arra egyre nagyobb gyanakvással tekintett, mivel nem akarta, hogy a Monarchia és Oroszország balkáni érdekharcában Anglia döntőbíróként lépjen fel. (Rich [1965], II., p. 460.)

A Monarchia helyzetét, nagyhatalmi állását és integritását nagyban befolyásolta tehát a többi nagyhatalom egymás közötti viszonya. A soknemzetiségű birodalmat a nemzetközi diplomácia valamennyi fontos kölcsönhatása érzékenyen érintette, és nem túlzás azt állítani, hogy állami létét is a nemzetközi kapcsolatok alakulása határozta meg. Már a századforduló előtt körvo-

15) A kérdéstről lásd részletesen: GRENVILLE [1957/58]: Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897, részletes adatok a hivatkozások jegyzékében.

3. Visszatekintés

nalazódott, hogy a nagyhatalmak két oldalra fognak csoportosulni, az orosz-francia szövetség mellé, illetve Németország köré. A Monarchia számára a folyamatok akkor vettek veszélyes fordulatot, amikor az angol-német szövetségi tárgyalások kudarcba fulladtak, és a két nagyhatalom szövetség helyett feloldhatatlan ellentétbe került egymással. Ez az ellentét, illetve a belőle logikusan következő lépések határozták meg a Monarchia helyét a XX. század első évtizedeinek nemzetközi történéseiben. A közelmúltban számos történész megállapította (Alan Sked¹⁶ és néhány gazdaságtörténész, mint pl. John Komlos)¹⁷, hogy a kettős Monarchia esetében – bár számos belső problémával küzdött, így elsősorban a nemzetiségi kérdés megoldatlanságával – helytelen hanyatlásról beszélni. Ausztria-Magyarország ugyanis jelentős sikereket mutatott fel, gazdaságilag prosperált, és önmagától nem hullott volna szét, ha a nemzetközi rendszer kedvezőtlen változásai és a háború nem a dezintegráció folyamatát erősítik. Solomon Wank ezzel szemben amellett érvel, hogy maguk a bécsi vezetők is telve voltak szkepticizmussal és nem bíztak a birodalom hosszabb távú fenntarthatóságában, ezért a Monarchia hanyatlását belső okokkal magyarázza. Mindazonáltal a nemzetközi összefüggések döntő jelentőségét Wank is elismeri, két idézetet említ, amelyre érdemes itt kitérni: egyrészt Hegelre hivatkozik, aki szerint Ausztria „nem királyság, hanem birodalom”, vagyis több „politikai szerveződés összesége”, melyek a királyságok szuverenitását részben továbbra is magukban hordozzák. Ezért áll Gustav Kálnoky találó megállapítása is, amely szerint a Habsburg Monarchia az évszázadok során, mint a nemzetközi rendszer stabilitásának fontos elemét képező „hatalom” (*Macht*) fejlődött, nem pedig, mint a szó szoros értelmében vett „állam” (*Staat*), ezért „hatalma” és létezésének „célja” a „külső ügyekben sokkal felis-

16) A.Sked [1989]: *The Decline and Fall of the Habsburg Empire 1815-1918*, Dorset Press, London

17) Lásd részletesebben: Wank [1997], pp.45-46.

BEVEZETÉS

merhetőbb volt”, mint csupán önmagában szemlélve az „állam” kritériumai szerint. (Wank [1997], p. 48.)

Az európai nagyhatalmak kapcsolataiban 1900 után döntő változások következtek be, a diplomácia mozgásteret fokozatosan szűkült, a korábbi „képlékeny” viszonyrendszert merev – noha nem mindig néven nevezett – szövetségi tömbök váltották fel. Az új elrendezésben mindenekelőtt Nagy-Britannia megváltozott politikájának volt fontos szerepe, ennek a politikának fő meghatározójává a Németországgal kialakult ellentét vált.

ELSŐ RÉSZ

KRONOLÓGIAI RENDŰ DIPLOMÁCIATÖRTÉNET

*Az angol-német szövetség létrehozásának kudarca,
mélyülő ellentétek és Ausztria-Magyarország
megrendült nagyhatalmi státusza*

Az 1900-as évet a jelen disszertáció korszakhatárként kezeli, jóllehet a tárgyalt problémák legtöbbször XIX. századi előzményei vannak, amelyekre a bevezetőben röviden utaltunk. Már előzőleg számos olyan jelenség volt megfigyelhető a nemzetközi politikában, amely utalt a századfordulót követő nagy átrendezésre a nagyhatalmak viszonyában. Közeledésre, illetve távolodásra Nagy-Britannia és a hármasszövetség között szintén akadt példa, mégis 1900 októberé és 1902 eleje között eltelt időszak volt az, amely döntően meghatározta, hogy a „fényes elszigeteltségből” kilépni kívánó szigetország végül mely kontinentális hatalmakkal alakít ki hosszabb távú együttműködést. Ekkor mélyült el a később az egész nemzetközi politikát döntően meghatározó ellentét Anglia és Németország viszonyában, és indultak meg azok a folyamatok a nagyhatalmi politikában, amelyek a Monarchia nagyhatalmi helyzetének megőrzését, sőt további fenntarthatóságát is megkérdőjelezték. A Monarchia diplomatái felismerték, hogy az angol-német ellentét a többnemzetiségű birodalom szemszögéből – melynek egységes államként való fennmaradását a nemzetközi viszonyok alakulása döntő mértékben meghatározta – mennyire nagy veszélyeket rejt magában. A londoni cs. és kir. nagykövetség igyekezett előmozdítani London és Berlin közeledését, majd amikor a két rivális nagyhatalom közötti megegyezés végül kútba esett, és a kabinetek közti titkos egyeztetések átadták helyüket a minden addiginál hevesebb ellentéteknek, melyek mindkét ország sajtójában és közvéleményében ijesztő méreteket öltöttek, az osztrák-

magyar diplomácia a szembenállás mérséklésének érdekében igyekezett síkra szállni. Bécs számára azonban mindezekon kívül a nagyhatalmi átrendezésnek más sokkal fontosabb dimenziói is voltak, így Oroszország szerepe, a konzervatív monarchiák közötti együttműködés fenntartása ugyancsak nem volt elhanyagolható. Ebben a tekintetben egy angol-német megegyezés Ausztria-Magyarország számára komoly hátrányokkal is járhatott, ezért talán érthető, hogy a két nagyhatalom megegyezésével szemben lehettek fenntartások is, mindez pedig nem sarkallta a *Ballhausplatz*ot kezdeményező szerepre.

A Monarchia számára a folyamat befolyásolását az is nehezítette, hogy szerepét a kontinensen fennálló hatalmi egyensúly szempontjából már kezdték megkérdőjelezni. Bécs a birodalom belső problémáival volt elfoglalva, a vezető elitet pedig mély pesszimizmus hatotta át. A Habsburg Monarchia helyzetét ezen felül Londonban is negatívan ítélték meg. Ausztria-Magyarország az állami létét érintő belső és külső problémákkal így kétségkívül hátráltató tényezője lehetett az angol –német szövetségi tárgyalásoknak, azonban azok kudarcának fő oka mégsem a Monarchia romló helyzete volt elsősorban, hanem az, hogy a kölcsönösen nyújtandó előnyök és garanciák vonatkozásában teljesen más elképzelések éltek Londonban és Berlinben.

A britek számára a korábbi „kényelmes” elszigeteltség nem volt továbbra is fenntartható, ugyanis a búr háború során egyre növekvő mértékben érezhették a külpolitikai izoláció negatív hatásait. A brit vezetés súlyos stratégiai és biztonságpolitikai dilemma előtt állt: meg kellett teremtenie a világ valamennyi táján szétszórta brit koronagyarmatok biztonságát, ehhez szövetséges partnerekre volt szüksége, de egyúttal fel kellett mérnie, hogy a valóban realizálható szövetségeknek milyen újabb korlátai illetve kockázatai lehetnek. A brit politikát Európára vonatkozólag a hatalmi egyensúly fenntartásának következetesen érvényesített igénye határozta meg, így mindig a nagyhatalmak közötti jelentősebb erőeltolódások kiküszöbölését tartották szem előtt. A szigetország

hadiflottafőlényét kihasználva általában a jobban sarokbaszorított európai hatalom segítségére sietett, ezáltal a mérleg serpenyőjét ismét szintbehozta, de a végső rendezésnél mindig újabb előnyöket igyekezett kicsikarni a maga számára. A tradicionális angol *balance of power* politika egyik eredője lehetett annak, hogy a nemzeti előítéletekből táplálkozó nézeteket a kontinentális hatalmak kabinetjeiben is jórészt osztották. A berlini vezetőket csakúgy, mint ebben az időszakban a franciákat és az oroszokat jellemezte az Angliával szembeni bizalmatlanság, ráadásul Németország és Nagy-Britannia között gazdasági téren egyre élénkült a rivalizálás, amely ugyancsak helyt adhatott egyéb megfontolásoknak. Rivális akadt természetesen az Atlanti-óceán túlsó felén, sőt a Távoll-Keleten is, mégis a nemzetközi kereskedelem előnyei és a gazdasági szempontok korántsem voltak kizárólagosak a politikai döntések meghozatalánál.

Ami Ausztria-Magyarországot, mint potenciális szövetségest illeti, az említett és még alább kifejtendő kételyeken túl akadtak közös pontok, amelyek érdekeltté teheték Londont a Monarchiával való szövetkezésben, mint például a balkáni *status quo* megőrzése, fellépés a török birodalom területi integritásának védelmében, amennyiben azt Oroszország kaukázusi terjeszkedése veszélyeztette. Az adott helyzetben azonban a Monarchia számára előnyös egyetértés állt fenn a Balkán vonatkozásában Oroszországgal, a cári birodalom ázsiai terjeszkedése pedig Bécs számára egyenesen előnyös volt, mert az orosz ambíciókat elvonta a Habsburg Monarchia tőszomszédságából. A *Ballhausplatz*nak esze ágában sem volt kockázatokat vállalni Nagy-Britannia közép-ázsiai érdekeinek kedvéért.

Jóllehet az angol-német szövetség Nagy-Britanniát azonnal jelentős stratégiai előnyökhöz juttathatta volna azáltal, hogy a legnagyobb kontinentális hatalmat szövetségesül megnyerheti, mindazonáltal Németország már egy korábban létrehozott szövetség vezető ereje volt, Berlinben pedig az abban vállalt

kötelezettségek felülbírálatára Anglia miatt nem voltak hajlandóak. Az angol-német szövetségi tárgyalásokon a Monarchia helyzete csak az egyik vitás kérdéskört alkotta, Berlin és London számára is azonban Oroszország esetleges reakciói voltak kulcsfontosságúak. A britek számára végül továbbra sem tettett vonzónak egy európai szövetségben való részvétel, ebben a vonatkozásban a hatalmi egyensúly politika alapelvei továbbra is meghatározóak maradtak, sürgős volt azonban, hogy az Európán kívüli területeken a brit gyarmatok biztonságát garantálják, ezt viszont nem az európai szövetségek valamelyikéhez való csatlakozás keretein belül vélték 1901 végét követően megvalósíthatónak, hanem az egyes nagyhatalmakkal kötött, konkrét kérdéseket illető megegyezések során keresztül, miközben a *balance of power* politika sem vesztette el korábbi jelentőségét.

A német vezetés számára azonban a tényleges szövetség gondolata maradt meghatározó és ennek szellemében túl sokat vártak Nagy-Britanniától, miközben a tárgyalások sikerrevitele iránt maguk sem mutattak kellő elkötelezettséget és közben Oroszországgal kokettáltak és egy angolelleses koalíció lehetőségét sem vetették el. A tárgyalások kudarcának mindemellett nem kellett volna szükségszerűen a két ország elhidegüléséhez, majd ellenségeskedéséhez vezetnie, ez már jelentős részben a berlini politika számlájára írható, amely sok szempontból nagyon helytelenül mérte fel a brit külpolitika céljait és nem tudott úrrá lenni a németországi anglfób közhangulaton sem. A német diplomácia világpolitikai célkitűzései során egyre kevésbé respektálta Nagy-Britannia érdekeit, közben Londonban a politikai elit is elfordult Németországtól és más hatalmakkal kereste a megegyezést, engedve a korábban a sajtó köreiben megfogalmazott nézeteknek. Az angol politikusok irányváltását viszont Berlinben értékelték ismételten ellenséges lépésként, így lassan meghatározóvá vált az a feszültségekkel terhes nemzetközi légkör, amelyet az angol-német antagonizmus határozott meg, és amely a dunai Monarchia számára egy egyre szű-

külö mozgásteret határozott meg éppen akkor, amikor a bécsi politikai elit egy része a nagyobb külpolitikai aktivitásban és a nagyhatalmi szerep erősítésében látta a kiutat a dualista államalakulat mélyülő válságából. Amíg azonban a folyamat hatásai minden területen éreztetni kezdték hatásukat még eltelt néhány esztendő és Oroszország helyzete is tisztázásra várt mindhárom a diszsertáció címében említett nagyhatalomhoz fűződő viszonyát tekintve.

1. Kétségek a Monarchia jövőjét illetően

A századfordulón az európai köztudatba fokozatosan beférkőzött az elképzelés, hogy a Habsburg Monarchia felbomlása akár rövid időn belül is bekövetkezhet, az újabb elgondolások szerint Ausztria-Magyarország maga is, az ottomán birodalomhoz hasonló, úgynevezett „beteg ember” lesz, amely nem képes ellenállni a pán-germán ambícióknak és a határain belül élő szláv népek függetlenségi törekvéseinek. A brit sajtó már 1898-ban nyíltan cikkezett az „általános felbomlás” jeleit mutató birodalom nem túl biztató kilátásairól.¹⁸ A londoni sajtóelemzések eleinte a francia publicistáknak a témával kapcsolatos írásaiból merítettek, Franciaországban egymást érték az olyan eszme-futtatások, amelyek mind sötét színekkel ecsetelték a Monarchia jövőjét. (Abrams [1944], pp. 186-187) 1900-ban egész Európában nagy sikert ért el André Chéradame¹⁹ könyve a *L'Autriche au seuil du vingtième siècle*, amely felsorakoztatta mindazokat a lehetséges érveket, amelyek a kettős Monarchia végső hanyatlásának elkerülhetetlenségét alátámasztották. Különösen a Németországban terjedő pán-germán eszmeiség veszélyeire hívta fel a figyelmet, számos idézetet hozva német szerzőktől, egyben állítva, hogy az említett eszmeáramlat a német közvéle-

18) Francis HIRST, “A dissolving empire”, *Fortnightly Review*, LXX (1898), pp.56-71., *National Review*, XXX (1898), pp.679-680.

19) CHÉRADAME, André (sz.1871), francia író, publicista

2. Tárgyalások Nagy-Britannia és Németország között

ményt is áthatja, sőt a felelős politikusok maguk is osztják a nagyratörő elképzeléseket. A mértékadó lapok, így a *Times*, Angliában is felfigyeltek a francia közvéleményt foglalkoztató írásokra, jóllehet a patinás brit napilap berlini tudósítója inkább Chéradame és a hasonló aggodalmakat felvető publicisták kritikusaival értett egyet, amennyiben úgy látta, hogy az „egyetlen vád”, amely alól a német kormányzat joggal „felmenthető”, éppen az, hogy támogatná a *Los von Rom*, vagy a *Los von Österreich* mozgalmakat, a valóságban „minél erősebb a kettős Monarchia pozíciója, otthon és külföldön egyaránt, annál jobb Németországnak.” (ibid., pp. 189-190.) A francia lapok felvetései Bécs figyelmét is felkeltették, sőt a párizsi osztrák-magyar követ szükségét látta annak is, hogy hivatalos formában tiltakozzék az „abszurd” állítások miatt. (ibid., p. 191., ill. DDF, ser. 2., I., Nr. 155., *Delcassé aux Reverseaux*, 1901. márc. 25.)

A polémia a dualista Monarchia jövőjéről később elérte Angliát is, és részét képezte annak a németellenes sajtókampánynak, amelynek célja a nyomásgyakorlás volt egy angol-orosz megegyezés érdekében. Az, hogy a külpolitikát irányító elit gondolkodásába miként és mennyire fészkeltek be magukat a Habsburg Monarchia végnapjait jósló elképzelések nehéz egyértelműen kimutatni, de mivel a kérdés az ún. minőségi sajtót is élénken foglalkoztatta, ezáltal hatással volt a közhangulatra, illetve a befolyásos körökre, sőt egyes történészek²⁰ arra hívják fel a figyelmet, hogy a rangos lapok igen jelentékeny mértékben az uralkodó elit véleményét tükrözték, miközben a közhangulat megnyilvánulásaiként olvasták őket. (Jeszenszky [1994], p. 114., lábjegyz.) A századforduló tájékán egyébiránt intenzívebbé vált a *Foreign Office* és a sajtó kapcsolata. 1898-ban ugyanis megszervezték és rendszeressé tették a híreknek a külügyminisztérium és a sajtó képviselői közti intézményes áramoltatását,

20) JESZENSZKY hívja fel a figyelmet (lásd hivatkozást): O.J. HALE: *Publicity and Diplomacy, with Special Reference to England and Germany, 1890-1914* (New York, 1940), ill. D.C. Watt: *Personalities and Policies...etc.* (London, 1905)

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

úgy tűnik, lehetett is valamiféle hivatalos lista azokról a lapokról és folyóiratokról, amelyek számára lehetővé tették, hogy első kézből jussanak hozzá a diplomaták jelentéseiből kiszűrt információkhoz. Az is előfordult, hogy a büntetés és nyomásgyakorlás eszközeként bizonyos sajtóorgánumoktól megtagadták a friss információk átadását. Némely lapokat, így leginkább a *The Times*-t a kormányathoz közel álló, amolyan félhivatalos sajtóorgánumnak tekintették, s bár a közvetlen irányításra a *Foreign Office*-nak nem volt lehetősége, a befolyásolás és a finom nyomásgyakorlás eszközeivel gyakorta éltek. Olyan adatok is fellelhetők, amelyek elbizonytalanítanak, vajon a sajtó közvélemény-formáló hatalma hatott-e jobban a kormányzat döntéseire, vagy éppen fordítva, a kormány befolyásolta a sajtót. (Steiner [1969]: *The Foreign Office*, pp. 186-187.) Kiemelkedő még a különféle ritkábban megjelenő, ám igen rangos folyóiratok szerepe, így pl. a *Contemporary Review*, a *Nineteenth Century*, a *Fortnightly Review* és a *National Review* említendő közülük leginkább, amelyekben szintén gyakran jelentek meg Ausztria-Magyarországgal és annak Németországhoz fűződő viszonyával foglalkozó írások. (Jeszenszky [1994], pp. 75-77.) A londoni követjelentések mellett is gyakran megtalálhatóak voltak ezeknek a sajtóorgánumoknak olykor kimerítő hosszúságú és részletességű elemzései, amelyek megállapításait a *Ballhausplatz*on is bizonyára nagy érdeklődéssel, esetenként pedig nyilván őszinte aggodalommal olvashatták. A brit sajtót a franciához hasonlóan a dualista Monarchia belső kohéziójának problémái, illetve nagyhatalmi státuszának a „német veszedelemmel” („*the German menace*”) kapcsolatos összefüggései érdekelték. A *Times* és a *National Review* elég markánsan és következetesen képviselte a németellenes irányvonalat, a német diplomácia londoni képviselői hiába keresték a személyes kontaktust ezeknek a sajtóorgánumoknak az irányítóival, nem sikerült őket rábírní álláspontjuk megváltoztatására. (Steiner [1969]: *The Foreign Office*, p. 187.) Egyes újságíróknak is döntő befolyásuk volt, így például a Monarchia vonatkozásában, a *Times*

tudósítói gyakran vendégeskedtek a bécsi brit nagykövetségen, és a két egymást követő nagykövetre, Sir Horace Rumboldra²¹, majd Sir Edward Goschenre²², William Lavino²³ és utódja, Henry Wickham Steed²⁴ is jelentős hatást gyakoroltak. A *Foreign Office*-ban jó neve volt Valentine Chirolnak, aki pályáját a külügyminisztériumban kezdte, és következetes németellenes szemlélet jellemezte, bár Oroszországot sem kímélte kritikáival, vagy E. J. Dillonnak²⁵, aki a *Contemporary Review* külpolitikai összefoglalóit készítette. (Jeszenszky [1994], p. 87., pp. 112-113., p. 78., ill. Steiner, *op.cit.*, p. 187.) Még egy személyiség mindenképp említést érdemel, Leo Maxse²⁶, aki a *National Review* szerkesztő-tulajdonosa volt, és akinek neve összekapcsolódott a német-angol szövetségi tárgyalások kudarcával egyidejűleg jelentkező, németellenes és az orosz szövetséget szorgalmazó sajtókampánnyal, őt a német források többször említik negatív hangnemben.

Különösen figyelemre méltó és további kutatások tárgyát is képezheti, hogy miért a német-angol szövetségi tárgyalások eredménytelenségével közel egy időben jelentkeztek nagyobb számban azok az újságírói vélemények,

-
- 21) RUMBOLD, Sir Horace (1829-1913), brit diplomata, 1896-tól 1900-ig nagykövet Bécsben.
- 22) GOSCHEN, Sir William Edward (1847-1924), brit diplomata, 1905-1908, nagykövet Bécsben.
- 23) LAVINO, W. (1846-1908), publicista, 1877-1892 a *Daily Telegraph*, majd 1892-től Rosebery volt miniszterelnök ajánlása után tíz évig a *Times* bécsi tudósítója, egyike volt azoknak, akik elsőként érveltek amellett, hogy Nagy-Britanniának Francia- és Oroszországra kell támaszkodnia Németországgal szemben.
- 24) STEED, H. Wickham (1871-1956), brit újságíró, a *Times* bécsi tudósítója 1902-től 1913-ig.
- 25) DILLON, E.J. (1854-1933), újságíró, publicista, elsősorban oroszországi tudósításaival tüntette ki magát
- 26) Maxse, L. (1864-1932), laptulajdonos, admirális apja 1893-ban vette meg számára a *Nat.Review*-t

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

amelyek a Monarchia szerepét negatív színben láttatták, és mi az oka annak, hogy a brit politikusok érvelésében is hirtelen megnöttek a borúlátó jóslatok Ausztria-Magyarország jövőjével kapcsolatban? Az „osztrák kérdés” felvetése kétségtelenül összefonódott a „német veszedelem” problémájának mind gyakoribb felvetésével és az angol-orosz szövetséget szorgalmazó sajtókampány kibontakozásával, valamint az ezt követő fokozatos elhidegüléssel London és Berlin között. A *National Review*, amely az angol-orosz közeledést támogató propaganda legfőbb szócsöve volt, felhívta a figyelmet arra, hogy Angliának semmiképp nem szabad támogatnia Németország ún. „végső” céljait Ausztria-Magyarországgal kapcsolatban, amely nyilván az *alldeutsch* célkitűzéseknek megfelelő német politika veszélyeire kívánt utalni, és azokra a mind a francia, mind a brit sajtóban napvilágot látott híresztelésekre alapozott, hogy állítólag már létezett is volna egy angol-német megállapodás, amely úgy mond „szabad kezet” adott Németországnak Ausztriára vonatkozólag.²⁷

Alig egy esztendővel korábban a francia-orosz titkos tárgyalások során mindkét fél szükségesnek látta kiegészíteni az 1894-es szövetségi egyezményt egy olyan záradékkal, amely Ausztria-Magyarország felbomlásának lehetőségét már *expressis verbis* tartalmazta. (Bridge-Bullen [1980], p. 152.) A Monarchia gyengülő nagyhatalmi pozíciója, amely egyre inkább nyilvánvalóvá vált, jelezte a brit diplomácia számára, hogy a hármas szövetséggel történő hosszú távú együttműködés számos buktatót rejt magában, s nem biztosítja Nagy-Britannia számára azt a szövetséges támogatást a kontinensen, amelynek keresését a *splendid isolation* politikájával egyre inkább felhagyó britek célul tűzték ki. (Bridge [1972]b., p. 253.)

27) RENÉ Henry, André Chéradame bizalmasának tollából született írására utal Abrams [1944], p.191., címe: *L'accord anglo-allemand*, hivatkozik rá: H. DEPASSE, *Vienne, Rome, Madrid, Revue bleue*, ser.4., XV. (1901), pp.194-196., lásd még Pierre de COUBERTIN báró cikkét: *The Problem of Central Europe, Fortnightly Review*, LXXVI. (1901), pp.605-614.

2. *Közeledés a hármass szövetséghez: tárgyalások Nagy-Britannia és Németország között*

Amikor Lansdowne²⁸ 1900 októberében helyet foglalt a külügyminiszteri székben, különösen fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a brit kormánynak mindent meg kell tennie azért, hogy fenntartsa, vagy ha lehet még erősítse azt a jóviszonyt, amely Németország és Nagy-Britannia kormányai között akkoriban fennállt. (Reynolds [1991], p. 78) Joseph Chamberlainhez²⁹ hasonlóan Salisbury³⁰ korábbi politikáját akarta folytatni, amely még az 1880-as évek során a hármass szövetséggel való együttműködésben keresett támaszt a brit világbirodalom végvidékein egyre inkább fenyegető orosz veszéllyel szemben. A háttérben rögvest felélénkültek a csendes diplomáciai tárgyalások, amelyekbe a Londonba akkreditált német diplomaták nagy lendülettel vetették bele magukat, lelkesedésüket azonban hamarosan letörte, hogy Bülow³¹ kancellár részéről nem mutatkozott kellő hajlandóság erőfeszítéseik támogatására. A szövetség megkötésének ugyanis német oldalról az lett volna a feltétele, hogy a britek a kontinensen mindenben támogassák Németországot Franciaországgal és Oroszországgal szemben. (Reynolds [1991], p. 78.) A szövetség keresése jelezte Lansdowne politikájának fő csapásirányát, de próbálkozásainak kudarca

28) LANSDOWNE (Marquess), H. Ch. Petty-Fitzmaurice (1845-1927), brit pol., 1905-ig külügyminiszter.

29) CHAMBERLAIN, Joseph (1836-1914), brit politikus, 1895-től Lord Salisbury konzervatív-unionista kormányában gyarmatügyi államtitkár (*Colonial Secretary*), már 1898-ban és 1899-ben is támogatta az angol-német szövetség létrehozására irányuló erőfeszítéseket.

30) SALISBURY (Marquess), R. GASCOYNE-Cecil (1830-1903), brit konzervatív politikus, 1895-1902 miniszterelnök, 1900-ig a külügyminiszteri poszton is ő állt.

31) BÜLOW, Bernhard von, herceg (1849-1929), birodalmi kancellár és porosz miniszterelnök 1900 októberétől 1909 júliusáig. Már korábban 1897 és 1900 között a külügyeket irányította.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

megmutatta a „német probléma” sokoldalú nehézségeit is, azt, hogy a gigászi ütemben fejlődő, növekvő súlyú nagyhatalom Európa közepén még számos nehézséget fog támasztani a szigetország diplomatái számára. A német-angol szövetségi tárgyalások kudarca a történetírók több nemzedékét foglalkoztatta, közülük sokan úgy tekintettek e végül sikertelenül végződött tárgyalásokra, mint a század legnagyobb elszalasztott lehetőségére (*Jahrhundertchance*). A konkrét próbálkozások elsősorban a német fél rugalmatlansága és túlzott elvárásai miatt maradtak végül eredménytelenek, de létrejöttének megghiúsulása ezen kívül számos egyéb tényezővel is magyarázható. (Ullrich [1997], p. 203.) A diplomáciai erőfeszítések egyetlen igazán jelentős eredménye a Jangce-egyezmény volt, amely a két hatalom kereskedelmi érdekeinek közös védelmét segítette elő a Távols-Keleten. Bécs üdvözölte az 1900 októberében megkötött egyezményt, amelynek negyedik pontja általános rendelkezést tartalmazott arról, hogy Nagy-Britannia és Németország a többi érdekelt nagyhatalmat, így Ausztria-Magyarországot is felszólítja az abban lefektetett alapelvek elfogadására. (Bridge [1972]b., p. 248.)

Attól eltekintve, hogy a távol-keleti angol-német érdekegyeztetést elégedettséggel nyugtázta, a Monarchia diplomáciája tartózkodott mindenfajta kezdeményező szereptől. Goluchowski osztrák-magyar külügyminiszter³² azon kívül, hogy szabad kezet adott a Monarchiát képviselő diplomatáknak abban, hogyan támogatják német kollégáik erőfeszítéseit, nem sokszor avatkozott az események menetébe az 1901-es év során, hanem a háttérben meghúzódva tudomásul vette Ausztria-Magyarország másodhegedûsi szerepét. A Monarchia diplomáciájának feje természetesen kívánatosnak tartotta, hogy az egykori földközi-tengeri megállapodás (1887) mintájára ismét szorosabbra fűzessenek a három nagyhatalom közötti kapcsolatok, Nagy-Britannia azonban a Német-

32) GOLUCHOWSKI, Agenor, gróf (1849-1921), 1895-től 1906-ig osztrák-magyar külügyminiszter.

országgal folytatott tárgyalások során már neuralgikus pontnak tekintette a hanyatlás útján megindult nagyhatalom bevonását. Goluchowski ezzel szemben nem lelkesedhetett azért, hogy az akkoriban hosszabb távú együttműködést ígérő orosz kapcsolatokat egy brit-német *entente* oltárán esetleg feláldozzon. (Bridge [1972]b., p. 248.) A Monarchia tartózkodó diplomáciai magatartása mögött mély pesszimizmus húzódott meg, amelyet a dualizmus lassanként elmélyülő válsága okozott. A vezető körök is borúlátóak voltak az addig is nehezen megőrzött nagyhatalmi státusz fenntarthatóságát illetően.³³

A Monarchia balkáni érdekszféra felosztása az oroszokkal egyetértésben kétségtelenül egyik zavaró momentuma lehetett a britek és a *Dreibund* közeledésének. Az 1897 óta jól működő *entente* Ausztria-Magyarország és Oroszország között Berlinben olykor féltékenységre adott okot, mivel ennek következtében a Monarchia már nem volt annyira ráutalva a német biroda-

33) Ahogyan arra Solomon Wank osztrák történész rámutat, az állami élet vezető pozícióban is attól féltek, hogy a Monarchia felbomlásának folyamata aligha feltartóztatható, a cseh-német nagybirtokos arisztokrácia képviselője (Oswald Thun-Salm gróf) jelentette ki, hogy „Ausztriában még egy optimista is öngyilkosságot követ el.” Az elit egy nagyformátumú államférfi fellépését várta, egy erőskezű embert, egy új Bismarckot, aki képes újra egybefogni a dualista Monarchia erőit. Schwarzenberg herceg a megfelelő személyt Aloys Lexa von Aehrenthal szentpétervári nagykövetségben látta, aki majdan elérheti, hogy ne csak a dinasztia iránti lojalitás kösse egybe a Monarchia népeit, hanem a külpolitikai téren elért sikerek is, bízott abban, hogy egy autokratikus vezetési stílus – amely esetleg a liberális kormányzati formák részleges felszámolását is jelenthette – hatékonyabban védelmezi Ausztria-Magyarország érdekeit gazdasági és politikai téren egyaránt. A vezető rétegek egyöntetű óhaját szóltatta meg akkor is, amikor Aehrenthal és általában a diplomatákat arra bízta, emeljék fel ismét hazájukat az elsőrangú nagyhatalmak sorába és tereljék el a figyelmet a belső problémák által prezentált „gordiuszi csomóról.” (Wank [1988], pp. 299-300.)

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

lomra, mint a balkáni politikáját fedező „hátvédjére.”³⁴ Az osztrák-magyar és az orosz fél a *status quo* fenntartására törekedett, így könnyű belátni, hogy a korábbi szövetségek által nyújtott biztosítékok szerepe jelentősen lecsökkent, arról nem is beszélve, hogy a *status quo* megváltozásának esetére fönnállt a hallgatólagos megegyezés, amely a Monarchia számára garantálta a számára kedvező változtatások (így pl. Bosznia-Hercegovina tervbe vett annexiója) kivitelezhetőségét. (Diószegi [1987], p. 88., ill. Ua. [1965], p. 246.) Holstein, a *Wilhelmstraße* szürke eminenciása³⁵ mindezek ellenére nem jósolt hosszabb távú jövőt az oroszok és a Monarchia közt fennálló együttműködésnek, mivel olyan nagymérvűnek látta a két hatalom közötti belső okokra és geopolitikai tényezőkre visszavezethető különbségeket, hogy nem volt túl sok aggálya amiatt, hogy az angolokhoz való közeledést látva Oroszország esetleg elhidegül és a Monarchiával szorosabb köteléket létesít, mint az Németország számára kívánatos lehet, felfogását jól illusztrálja egy néhány évvel későbbi megjegyzése :

„Oroszországnak a Monarchiához fűződő kapcsolatai etnográfiai és földrajzi szempontokból egyaránt oly nagymértékig mesterségesek, hogy ezek nem könnyen jelenthetnek veszélyt Németország számára. Az, hogy az út Berlinből Pétervárra rövidebb, mint Pétervárról Bécsbe, örökérvényű igazság marad.” (GP XVIII.k./1., p. 236., Nr. 5512, *Aufzeichnung Holsteins*, 1903. febr. 2.)

A Kínában lezajlott véres események³⁶ és a nagyhatalmak közti súrlódások, az ottani érdekszférák elhatárolása kezdetben sokkal inkább álltak a brit-német tárgyalások középpontjában, mint a Balkánon jelentkező potenciális érdekkonfliktusok, de minthogy Oroszország, amely mindkét térségben érdekelt

34) id. ANDRÁSSY Gyula által használt terminus: „*Rückendeckung*”

35) HOLSTEIN, Friedrich von (1837-1909), 1890-től két évtizeden át a német külpolitika meghatározó személyisége. (lásd róla részletesen: II. rész 1. fejezetét)

36) a boxerlázadás 1900-ban

volt, megkerülhetetlennek számított, ezért a tárgyaló felek Szentpétervárhoz fűződő kapcsolataikat helyezték előtérbe. Egy évvel a tárgyalások megkezdése előtt Holstein például még határozottan elutasította egy brit-német szövetség gondolatát, és azt szorgalmazta, hogy Németország „kéz a kézben” munkálkodjék a szentpétervári vezetéssel. (Rich [1965], II., p. 626.) Olyan mendemondák is lábra kaptak, hogy II. Vilmos javaslatokkal állt volna elő, amely szerint elérkezett az idő, amikor a nagyhatalmak egyesült erővel léphetnek fel Angliával szemben. Az, hogy a szóbeszéd mennyire volt hiteles, nem lehet biztosan tudni, de az mindenesetre tény, hogy a szentpétervári brit követ ebben a vonatkozásban kérdőre vonta a német külügyminisztert. 1900 áprilisában Szögyény-Marich László³⁷ berlini osztrák-magyar követ az előbbi ügy említése mellett arról ír, hogy az orosz-német barátság iránti berlini lelkesedés még mindig tetőpontján van („*die Freundschaft noch immer turmhoch ist*”) és teljes az ebben a tekintetben mutatkozó bizalom. (NL. Aeh. [1994], I., p. 210., Nr. 159., *Szögyény an Aehrenthal*, 1900. ápr. 5.) Ha ekkor Németország visszatér a korábbi, az 1890-es évek derekán folytatott, a brit érdekekkel szembenálló politikájához, és megvalósul egy német-francia megegyezés, akkor mindez előrevetítette volna egy kontinentális összefogás lehetőségét Nagy-Britannia ellen. A nemzetközi viszonyok illetően mérvű átrendeződése a német-osztrák-magyar szövetségnek a XIX. század folyamán olyannyira vitán felül álló szerepét Németország számára megkérdőjelezte volna. Goluchowski az újfajta hatalmi elrendeződés folytán potenciálisan előálló helyzetet mérlegelve 1901-ben már nem tartotta azt sem valószínűtlennek, hogy „a Monarchiával a hármas szövetségben egyesült hatalmak talán hajlanak majd egy másik fajta konstelláció felé,

37) SZÖGYÉNY-MARICH László (1841-1916), osztr.-magy. diplomata, 1892-től 1914-ig berlini nagykövet.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

amelyből a maguk számára több előnyt várnak.” (idézi: Diószegi [1965]: *Eini-ge Bemerk.*, pp. 246-247.)³⁸

Szemben a korábbi tervekkel és fogadkozásokkal, az 1900-as esztendő végén a német diplomácia máris komolyabb tárgyalásokba bocsátkozott, ezzel kockáztatva Oroszország barátságát. Radolin³⁹ szentpétervári német követ ki is fejezte megrökönyödését e fordulat kapcsán, amiről csupán a sajtóból értesülhetett, egyúttal figyelmeztetett, hogy Anglia szövetsége nem kárpótolhatja Németországot az orosz barátság elvesztéséért. (Rich [1965], II., p. 626.)⁴⁰ A fordulat leginkább azzal magyarázható, hogy a német külügyminisztérium elgondolásai szerint a britek bevonhatónak látszottak a hármasszövetségbe Oroszország végleges elhidegülése nélkül, esetleg kihasználva a változatlanul jól funkcionáló orosz-osztrák-magyar *entente* mérséklő szerepét. Berlinben érezték, hogy a brit vezetést elsősorban az mozdította a Németországhoz való közeledésre, hogy erősít a világ különböző pontjain kellett megosztania, mindenfajta szövetségesi támogatás nélkül. Bülow is elérkezettnek látta az időt arra, hogy meggyőzzék Nagy-Britanniát, érdemes belépnie a hármasszövetségbe. A kancellár mindazonáltal kivárásos taktikát javasolt, miközben a birodalmi gyűlésben oroszbarát kijelentéseket tett, ezáltal jelezve, hogy Berlin előtt egy másik út is nyitva áll. (Koch [1969], p. 387.) Holstein, noha elvben egyetértett azzal, hogy Németországnak két irányban is nyitottnak kell ma-

38) DIÓSZEGI idézi Agenor GOLUCHOWSKI mondatát, amely a közös minisztertanácsi ülésen hangzott el 1901 november 29-én, eredeti szövege: „...daß die mit der Monarchie im Dreibunde vereinigten Mächte vielleicht einer anderen Kombination zuneigen würden, aus welcher sie sich größere Vorteile versprechen.”

39) RADOLIN, Hugo Leszczyk von, gróf (1841-1917), német diplomata, 1895-1900 nagykövet Szentpétervárott, 1900-tól 1910-ig hazája párizsi követe.

40) RICH idézi RADOLIN levelét (1900.nov.14.), általa hivatkozott forráskiadvány: *The Holstein Papers. The Memoirs, Diaries and Correspondence of Friedrich von Holstein*, ed. N. Rich et M. H. Fisher [1955-1963], I-IV. köt., Cambridge

radnia, elmarasztalta a kancellárt a nyíltan demonstrált oroszbarátság miatt. (Ibid.) A *Wilhelmstraße* szürke eminenciása nem osztotta a néhány évvel korábban a hadiflotta élére kinevezett Alfred von Tirpitz⁴¹ nézeteit sem, amelyek szerint Németországnak mértékadó tengeri hatalommá kellett volna lennie, jól tudta, hogy ezáltal Anglia ellenségessé válhat, hiszen ezen a téren vindikálta magának az elsőséget.

Holstein folytatni akarta a szövetségi tárgyalásokat brit partnereivel, anélkül, hogy nyilvánvalóvá tette volna, Berlin e tárgyalások során bármikor is kezdeményező szerepet játszott. (Geiss [1976], p. 94.) Imanuel Geiss német történész állítása szerint Nagy-Britannia csatlakozása a hármasszövetséghez hatalmas előnyökhöz juttatta volna Németországot brit garanciával Ausztria-Magyarország területi integritását illetően, így a szövetség bővülésének egyoldalú haszna kizárólag Németországra és a Monarchiára hármlott volna.

A megállapítás némi kiegészítést igényel, ugyanis azt állítani, hogy az angol-német szövetségi tárgyalások kizárólag a Monarchia brit részről megnyilvánuló rossz megítélése miatt buktak meg, a probléma túlzott leegyszerűsítése lenne. Nyilvánvaló, hogy Németország is sokat kockáztatott, hiszen Perzsia vagy a Közel-Kelet egyéb területein kibontakozó angol-orosz konfliktus esetén be kellett volna avatkoznia, s ez előrevetíthette egy kétfrontos háború rémét, amelytől a német vezetés hagyományosan mindig is tartott. A német közhangulat ebben az időszakban egyébként is inkább közönyös volt a britek és az orosz birodalom közötti világpolitikai konfliktusok iránt, de semmiképpen sem hatotta át a túlradó rokonszenv Angliával szemben annyira, hogy ezért egy

41) TIRPITZ, Alfred von (1849-1930), német admirális, 1898-tól újabb és újabb flotta-fejlesztési programok kezdeményezője, befolyása egyre nőtt, a flottát a nagyhatalmi politika eszközének tekintette,

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

oroszellenes irányvételt támogatott volna.⁴² (Monger [1963], p. 22.) A brit vezetés első-sorban a Távol-Keleten remélt előnyöket a németekkel való szövetkezéstől, a német erő lett volna hivatott arra, hogy az oroszok kelet-ázsiai terveinek útjába álljon. Az oroszok azonban 1901 áprilisában egy időre visszavonulót fújtak, így Londonban ismét kevesebb hajlandóságot mutattak a Berlinnel folyó tárgyalások gyorsítására. (Koch [1969], p. 388.)

1901 januárjában Joseph Chamberlain lendületet kívánt adni az angol-német közeledés folyamatának. Eckardstein⁴³ szerint Joseph Chamberlain egyenesen azt deklarálta, hogy a *splendid isolation* korszakának vége, és ideje, hogy Nagy-Britannia csatlakozzék a hármas szövetséghez. Ez a kijelentés – ha egyáltalán elhangzott – messze túlmélt azon, amit a brit politika ekkoriban célul tűzött ki. A következő hónapok eseményei sem igazolták, hogy Chamberlain valóban ilyen irányba befolyásolta volna a *Foreign Office* politikáját, noha az angol-német kétoldalú megegyezés mellett állt. Inkább arról volt ez esetben szó, hogy a Londonba akkreditált német diplomaták és Berlin között jelentékeny szemléletkülönbség alakult ki a reális, vagy éppen meglehetősen irreális várakozások tekintetében. (Monger [1963], p. 22.) Bülow és Holstein az árát is meg akarta szabni a brit csatlakozásnak a német érdekekkel összhangban, úgy, hogy ne kelljen irreálisan magas kockázattal számolni. A német külügyminisztérium lassabb, kíméletesebb lépésekkel kívánt a megegyezés útján haladni, és a brit tárgyalópartner sem akarta a „fényes elszigeteltség” politikáját rögvest a teljes elkötelezettség politikájára fölcserélni. Lansdowne a tárgyalási folyamat során igyekezett szem előtt tartani, hogy a megvalósítható

42) Sir Frank Cavendish LASCELLES, berlini követ említi: „the German opinion is dead against us”, eleve kétli, hogy akármely német kormány evvel szemben állna, s megkockáztatná az ellenségeskedést Oroszországgal.

43) ECKARDSTEIN, Hermann Freiherr von (1864-1933), 1899-től londoni követségi tanácsos, később ügyvivő, nagy energiával, családi kapcsolatai révén is önálló kezdeményezésekkel akarta előmozdítani az angol-német közeledést.

és a brit fél számára kivihetetlen kötelezettségvállalások egy majdan létrejövő szövetségben egymást semmi esetre se keresztezzék. A *Foreign Office* vezetője amiatt is aggodalmaskodott, hogy a Németországban jelentkező angolelles hangulat megakadályozhatja a német birodalom kormányát abban, hogy egy reá komolyabb segítségnyújtási kötelezettségeket rovó védelmi egyezménynek eleget tegyen. Eckardstein sietett megnyugtani Lansdowne-t, hogy tartósan csakis két személy befolyásolhatja a német külpolitikát: a császár és a birodalmi kancellár, akiknek „angolbarát” politikai meggyőződése annál inkább erősödik, minél készségesebbnek mutatkozik a brit fél a megegyezésre. (Meinecke [1927], p. 202.) Eckardstein ugyanakor azt is megjegyezte, hogy valódi védelmi szövetség kötése német részről kiváltképp akkor támogatható, ha Nagy-Britannia formálisan is csatlakozik a hármas szövetséghez, de egyúttal jelezte, hogy nincs szó valamiféle *conditio sine qua non*-ról, s azt pedig egyszerűen elhallgatta, hogy Berlinben mindenképp kívánatosnak tartanák, ha a brit diplomácia ezt követően Bécshez fordulna. (ibid.) Az a pusztá tény, hogy a német diplomata került a Monarchiával kapcsolatos, lehetséges kötelezettségvállalás kérdését, jelzi, hogy a dualista államalakulattal szemben, különösen annak balkáni politikája tekintetében, a brit diplomácia tartózkodni kívánt minden komolyabb ígélet megtételétől. A német külügyi vezetés véleménye sem volt teljességgel szilárd abban a tekintetben, hogy a hármas szövetség által meghatározott keretekbe hogyan illeszthető az angol-német megállapodás. Az élenjáró döntéshozók, Bülow és Holstein azt hangsúlyozták, hogy figyelembe kell venni a szövetség másik két tagját, Ausztria-Magyarországot és Olaszországot is, mivel a tervbe vett defenzív szövetség Angliával, egy konfliktus esetén, kötelezettségeket róna az említett hatalmakra is a velük korábban megkötött szerződések alapján. Sokáig nem volt egyértelmű álláspont a *Wilhelmstraße*n abban a tekintetben, hogy egyedül Németország konzultáljon-e a Monarchiával a tervezett angol-német szerződésről, az abból fakadó kérdé-

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

sekben keresve a mindenki számára elfogadható kompromisszumot, avagy csak akkor foglaljanak állást nyilvánosan is a szerződés megkötése mellett, ha már Anglia is tárgyalta a bécsi kabinettel. (Meinecke [1927], p. 200.) Németország ugyan nem jelölte meg elengedhetetlen föltételként, hogy Londonnak a hármasszövetség egészével szükséges egyezsége jutnia, de felettébb kívánatosnak tartotta, hogy olyan szilárd védelmi szövetség alakuljon a két nagyhatalom között, amelyhez sikerül elnyerni a korábbi szövetségesek hozzájárulását is, ám a brit diplomáciát Bécshez utasítja tárgyalni, mindenképp azt a látszatot keltené, hogy a teljes hármasszövetséget kell a másik oldalon tárgyalópartnernek tekinteni. (ibid., p. 201.)

Holstein valóban nagyon szerette volna elérni Anglia, sőt esetleg Japán csatlakozását is a hármasszövetséghez. (Eckardstein [1919/20], II., p. 284.) 1901 márciusában Eckardstein fel is kereste Hajasi bárót, a japán nagykövetet, hogy „tisztán akadémikus” jellegű beszélgetést folytasson vele egy esetleges német-angol-japán szerződésről, a megbeszélések ezután egy darabig háromoldalú keretek közt folytak, amíg Berlinből „állítólag” visszavonulót nem fújtak. Japán és Nagy-Britannia azonban folytatták a megbeszéléseket, amelyek végül az angol-japán szövetségi megállapodásba torkollottak. Eckardstein gyors javaslatait emlékirataiban azzal indokolta, hogy a japán nagykövet részéről folyamatosan kapott figyelmen kívül aligha hagyható jelzéseket. Hajasi báró többször utalt rá, hogy Japán a távol-keleti helyzet miatt megegyezésre kényszerülhet Oroszországgal, avagy az oroszok ottani agresszív fellépése miatt nem maradhat más választása, mint háborúba bocsátkozni. A német diplomata úgy látta, addig kedvezőek az angol-német szövetség létrejöttének esélyei, ameddig fennáll egy orosz-japán megegyezés lehetősége, a kilátásokat addig ítélte ígéretesnek, amíg az utóbbi veszéllyel teli eshetőség a brit diplomáciát lépéskényszerben tartja. Eközben Holstein javaslatát a tárgyalások Bécsbe való áttételére Eckardstein meg sem említette, mivel azoknak „gya-

korlati” értelmét nem látta, sőt szerinte az csak tovább növelte volna a brit vezetőkben szunnyadó bizalmatlanságot. (ibid., pp. 286-287.)

Holstein nyilvánvalóvá tette, hogy szövetség esetén Németország semmiképp sem maradhat tétlen, amennyiben Nagy-Britannia és Oroszország ellentéte háborús összecsapáshoz vezet, s minthogy nem értett egyet von Bülow azon nézetével, hogy az orosz politika „jól irányított”, nem zárta ki azt a lehetőséget, hogy egy ilyen összeütközésre rövidesen sor kerül. (Rich [1965], II., p. 627) Arra is készen állt, hogy komoly haderővel támogassa Nagy-Britanniát a Távols-Keleten, ha azt két másik nagyhatalom egyidejűleg megtámadná, ugyanis úgy vélte, hogy ebben az esetben már nem csak a brit világbirodalom egyes részeinek sorsáról, hanem a nemzetközi hatalmi egyensúlyról lehetett szó, amelynek megváltozása már nem csupán Európát érintette, hanem globális vonatkozásai is lehettek. (Koch [1969], p. 389.)

Richthofen⁴⁴ csupán két megkérdőjelezhetetlen előnyét említi az Angliával kötendő szövetségnek:

1. Anglia nem tartozik többé a potenciális ellenfelek táborába,
2. A brit flotta megóvhatja Németországot a tengerek felől, távol tartva az ellenséges hadihajókat, ezáltal védve a tengerentúli német gyarmatokat. Az utóbb említett előnyt azonban a német diplomata mellékes tényezőnek találta, mivel a francia-orosz kettős szövetség támadása esetén Anglia minden eshetőség szerinti semleges magatartása mellett felhasználná tengeri erejét arra, hogy a francia és orosz flották mozgását fenyegető jelenlétével meggátolja a Németország számára veszélyes vizeken. A brit hadsereg állapotát illetően nem dédelgethettek hiú reményeket a német diplomaták, tudták, hogy akár az osztrák területeket, akár Németországot fenyegeti veszély, katonai segítségre nem számíthatnak, már csak a brit erők dezorganizált állapota és dél-afrikai

44) RICHTOFEN, Oswald von (1847-1906), német politikus, 1900-1906 a külügyminisztérium helyettes államtitkára

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

lekötöttsége miatt sem. (*Quellen*, pp. 251-252., Nr. 126., *Denkschrift Richtofens für Bülow*, 1901. febr.)

3. A német diplomácia lassanként maga is feladta a szorosabb szövetségi kötelék elképzelését, s közelített a britek által inkább képviselt „*entente*-típusú” megállapodás gondolatához, a külügyminisztérium ajánlásai között szerepelt is egy *pactum de non inter se bellum gerendo*, azaz egy kölcsönös meg nem támadási szerződés megkötéséről szóló javaslat. (*ibid.*, p. 252.) Egy ilyen elgondolás kiküszöbölhetőnek láttatta azokat a mindkét oldalon megmutató félelmeket, amelyek az orosz viszonylat tekintetében Németországot nyugtalanították, és nem köteleznék Angliát kontinentális szerepvállalásra.

1901 márciusában Lansdowne egy újabb titkos szövetség ajánlatával állt elő, amely kilátásba helyezte a két hatalom közötti szoros együttműködést, amennyiben hadiflottáik közösen nyújtottak volna segítséget Japánnak, ha bármely hatalom Oroszország oldalán bekapcsolódik az ázsiai szigetország elleni esetleges háborúba. (Reynolds [1991], p. 78.) Holstein véleménye szerint azonban német-japán kooperáció csak azután volt elképzelhető, hogy Nagy-Britannia is csatlakozott a hármas szövetséghez. A német diplomácia vezetője ugyanis úgy ítélte meg, hogy Lansdowne javaslatának elfogadása esetén Japán felbátorodna, hogy távol-keleti szerzeményeit kiterjessze. Ha tehát Németország támogatólag lép fel Japán mellett a brit javaslattal összhangban, azt Szentpétervárott azonnal támadó lépésként fogják értékelni. A Holstein által készített feljegyzés jól megvilágítja a német álláspontot :

„Kézenfekvő okokból nem előnyös, hogy magunkat most más támasz híján, mint a roszakag hármas szövetség egy olyanfajta gyanúnak [ti. Oroszo. előtt] kitegyük, hogy előtérbe akarnánk helyezni a sovinszta elemeket és indulatokat [*welcher danach angetan ist, die chauvinistischen Elemente und Regungen des Zweibundes in den Vordergrund zu bringen*].” (*Quellen*, pp.

256-257., *Aufzeichnung Holsteins*, 1901. márc. 27.) (v.ö. GP XVI., Nr. 4837.)

A brit államférfiak vonakodtak garanciákat adni a Monarchiának, amelynek nagyhatalmi státuszát Londonban egyre szkeptikusabban ítélték meg. (Geiss [1976], p. 94.) Lansdowne szerint egyszerű lett volna a szövetség létrehozása Németország és Nagy-Britannia között, de az előbbi kötelezettségei a Monarchia és Olaszország irányában a kérdést nagyon bonyolulttá tették. Ausztria-Magyarországgal kapcsolatosan a brit külügyminiszter maga is úgy fogalmazott, hogy annak összeomlása „emberi számítás szerint” Ferenc József halála után már sokáig nem késleltethető, így attól tartott, hogy a Habsburgok uralmának alkonyával „komplikációkra” lehet számítani Közép-Európában és a hatalmi vákuumot elsősorban Oroszország használhatná ki. De Törökországot is megemlítette, mint amely ismét tényleges fennhatósága alá akarná vonni az akkor már idestova negyed százada megszállt Boszniát és Hercegovinát. A legutolsó állítást Bülow egyszerűen „badarságnak” (*Unsinn*) minősítette, elárulva, hogy Lansdowne fejtegetéseit komolytalannak tartja. (GP XVII., pp. 57-58., Nr. 5005., *Hatzfeldt an das Ausw. Amt*, 1901. máj. 16.)

Maguk a németek nem ugyanazokat a következtetéseket vonták le az Ausztria-Magyarország megrendült helyzetéből fakadó esetleges következményekkel kapcsolatban, mint a brit vezetők. A berlini politikusok elhárították a Dunai Monarchia felbomlásával kapcsolatos felvetéseket 1901-ben ugyanúgy, mint két esztendővel korábban, amikor még Balfour⁴⁵ utalt arra Bülownak, hogy Ausztria felbomlása esetén nyitva áll a lehetőség Németország előtt, hogy a szétesett birodalom német tartományait annektálja. (Wedel [1932], p. 21.) A berlini vezetés ebben a kérdésben ragaszkodott a Bismarck-i alapelvekhez,

45) BALFOUR, Arthur James (1848-1930), brit konzervatív politikus, Lord Salisbury unokaöccse, akinek titkáráként már a berlini kongresszuson részt vett, 1902-ben miniszterelnök lett. 1906-ban pártja nagyarányú vereséget szenvedett a választásokon.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

amelyekben Ausztria-Magyarország fenntartása a Németország számára kedvező európai rend sarokkövének számított. Richthofen értékelte Salisbury álláspontját egy Londonba küldött vázlatkonceptióban, túlzottan minősítve a brit miniszterelnök félelmeit Ausztria-Magyarország közeli összeomlásával kapcsolatban, mindazonáltal jelzésként értelmezve azt abban a vonatkozásban, hogy Salisbury szavai mögött az a brit szándék húzódik meg, hogy majdani szerződéses elkötelezettségüket a lehető legnagyobb mértékig leszűkítsék :

„Ezek a kijelentések mindamelllett értékesek a számunkra, mert egy olyan alapszemléletet tárnak elénk, amelyet tisztáznunk kell, mielőtt a szerződés gondolatát mérlegelés tárgyává tesszük. ... Lord Salisbury ellenvetései kapcsán mégis fölmerül a gyanú, hogy a *casus foederis*-t csupán arra az esetre akarja korlátozni, amelyben Németországot két nagyhatalom részéről közvetlenül éri fegyveres támadás, ellenben Anglia a hagyományos [*külső*] szemlélő szerepében marad, ha Ausztriát vagy Olaszországot éri támadás, [*Németország pedig*] szövetségesei mellé áll. ... Egy szövetség, amely ezt a hátsó kaput nyitva hagyja, a semminél is rosszabb Németországnak. Minthogy amott [ti. *Angliában*] a szövetségekötés szövegét nyilvánosságra kell hozni, ellenségeink ezután pontosan tudnák, hogy hogyan kezdjék el bebiztosítani magukat az angol háborús részvétel ellen. Ehhez elegendő azután, hogy elkerüljék Németország elsőként való megtámadását; ha azonban Ausztriát vagy Olaszországot támadják meg, és Németország ezek segítségére siet, akkor a német-angol szerződés értelmében német támadás esete forog fenn és Anglia *ex nexu* marad. (GP XVII., p. 62., Nr. 5007, *Richthofen an Hatzfeldt*, 1901. máj. 18.)

A hármas szövetség értéke a *Wilhelmstraße* vezető köreiben is jelentős mértékben megkérdőjeleződött. (*Quellen*, p. 257., *Aufzeichnung Holsteins*, 1901. márc. 27.) A külpolitikai sakkjátszmában Németország a saját szerepét kívánta hangsúlyozni, partnerként ajánlkozva mind Anglia, mind pedig Oroszország

felé, miközben korábbi partnereivel szemben fölényesen politizált. A német diplomácia ún. „szabad kéz” elgondolásának alapja az volt, hogy Holstein kizárta annak a lehetőségét, hogy Anglia és Oroszország között megegyezés szülessen, azt pedig végképp, hogy mindehhez még Franciaországot is sikerül megnyerni. (Geiss [1976], pp. 93-96.) A búr háború azonban lassan a végéhez közeledett, ami csökkentette a német szövetségben rejlő lehetőségek értékét Nagy-Britannia számára, ezáltal a *Foreign Office*-ban ismét a lazább szövetségek gondolatát helyezték előtérbe. Németország viszont Lansdowne szavai szerint „mindent akart, vagy semmit” (idézi: Geiss [1976], p. 94.), így nem volt igazán lehetőség arra, hogy a két álláspont között elfogadható kompromisszumot találjanak.

3. A tárgyalások és a Monarchia helyzetének értékelése

Fentebb utaltunk arra, hogy a Monarchia nagyhatalmi helyzetének megrendülése egyre inkább bevonult az európai köztudatba, olyannyira, hogy ennek az újabb nagyhatalmi konstellációk latolgatásánál is jelentősége volt. A XIX. század utolsó néhány esztendejében a brit diplomácia is – minden aggálya ellenére – még eljátszott a gondolattal, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiát beilleszti egy általa vezetett szövetséges koalíció kereteibe, ennek azonban feltétlenül szabná a belső megújulást. Sir Horace Rumbold a Monarchia megerősítését Magyarország szerepének jelentős megnövelésével képzelte el, vagy a központi kormányzat hatalmának, irányító funkciójának kiterjesztése által. Az előbbi esetben a magyar miniszterelnök politikai súlya növekednék, az utóbbiban egy birodalmi kancellár tisztségére lenne szükség. A bécsi brit diplomata rokonszenvezett Magyarországgal, így a birodalmi kancellár posztjára a ma-

3. A tárgyalások és a Monarchia helyzetének értékelése

gyar Kállay Bénit⁴⁶ tartotta a legalkalmasabbnak, akit az angol szemlélethez közelállónak érzett, mivel úgy látta, hogy a közös pénzügyminiszter tisztségét betöltő politikus „bizalmatlan a németekkel és retteg az oroszoktól”, ezáltal éppen ő a megfelelő partner Nagy-Britannia számára. (Jeszenszky [1994], pp. 143-147.) A Monarchia felbomlása semmiképpen sem lehetett ekkoriban brit érdek, sőt a tényeket jobban szemügyre véve, kiviláglik, hogy a német oldalról megnyilvánuló nacionalista törekvések a századforduló előtti években a pánszlávizmussal közel azonos mértékben veszélyeztették Ausztria-Magyarország belső stabilitását. A hármas szövetségen belüli bizalmi válság egyidejűleg jelentkezett a Monarchia politikai struktúráinak megrendülésével. Ausztria csatlakozása Németországhoz és a Lajtától keletre eső területek leválása a „bizalomra” aligha méltó Németország és a pánszláv törekvéseket újra meg újra bátorító Oroszország térnyerését hozhatta volna, ebből az is következik, hogy a szétválás felé mutató törekvések nem váltottak ki rokonszenvet Londonban. Különös aggodalmat okoztak a magyar függetlenségi párti elképzelések, amelyekről nem volt idegen egy angolelles kontinentális blokkban való részvétel sem. (Jeszenszky [1994], pp. 143-147.)

Holstein tartott attól, hogy a *Dreibund* ellenfelei kihasználhatják Ausztria-Magyarország nem minden tekintetben alaptalan félelmeit, abban a vonatkozásban, hogy Németország esetleg nem folytatja hagyományos szövetségi politikáját (Meinecke [1927], pp. 210-211.) és hajlik elfogadni a pán-germán eszmeiségű politikai körök elképzeléseit, amelyeknek a dualista Habsburg Monarchia egyre inkább érdeklődésük középpontjába került. Ugyanis tartottak attól, hogy ott a szláv nemzetek befolyása meghatározóvá válik, és így nem biztosítható a továbbiakban az a szerep, amelyet a dunai Monarchia a Bismarck által megszervezett szövetségi rendszerben játszott. (Mommsen [1990], pp.

46) KÁLLAY Benjámín (1839-1903), magyar államférfi, 1882-1903 közös pénzügyminiszter.

222-223.) Az előbbi aggodalmat Ferenc Ferdinánd későbbi trialisztikus birodalmi elképzelései és az ausztrósláv nézetek ismeretében nem is tarthatjuk alaptalannak. A pán-germán törekvésekben egyértelmű célként jelent meg Ausztria-Magyarország távlati megszüntetése, etnikailag német részeinek betago­lása a birodalomba, vagy egy a német elem kizárólagos uralmára épülő *Groß-österreich* létrehozása. (Ibid.) Az említett elgondolások amellett, hogy nem minden tekintetben tarthatjuk őket a reálpolitika síkján megvalósítha­tóaknak, a Monarchia vezetését azért kellőképp nyugtalanították. Holstein nem akarta, hogy ezek a félelmek régi szövetségesénél tápot kapjanak a folya­matban lévő angol-német szövetségi tárgyalások kapcsán, így 1901 áprilisában új kezdeményezés megtételére ösztönözte Eckardsteint. Az újabb elképzelés szerint a tárgyalásokba bevonták volna a *Ballhausplatz*ot is, hogy ezáltal el­vegyék az élet azoknak az aggodalmaknak, melyek szerint Ferenc József halála után Németország számolna a Monarchia felbomlásának (vagy felbomlasz­ításának) lehetőségével. (Meinecke [1927], p. 210.)

Eckardstein is tájékoztatni igyekezett osztrák-magyar kollégáját, a *Ballhausplatz*on tudták, London erős hajlandóságot mutat a *splendid isolation* politika feladására, arról is megbízható információkkal rendelkeztek, hogy milyen komoly problémát jelent a tárgyalások során a *casus foederis* megha­tározása. (Eckardstein [1919/20], II., p. 286.) Deym londoni osztrák–magyar nagykövet⁴⁷ bizalmas közléseiben kifejtette Eckardsteinnek, hogy Bécsben ugyan üdvözlőnék egy angol-német védelmi egyezmény létrejöttét, mivel az az Európai béke megőrzéséhez hozzájárulna, de vonakodtak attól, hogy a tárgyalásokba harmadik félként bekapcsolódjanak, mivel egy ilyen „közvetítő” szerep kudarcát a *Ballhausplatz*on szinte biztosra vették, és nem kívánták magukat „a nyilvánvaló sikertelenség ódiumának” kitenni. (Wolf [*Diss.* 1967],

47) DEYM, Franz von, gróf (1838-1903), politikus és diplomata, 1888-tól a Monarchia nagy-követe Londonban.

3. A tárgyalások és a Monarchia helyzetének értékelése

pp. 219-220.) Az osztrák-magyar nagykövet ezenközben maga is úgy látta, hogy Eckardstein „szangvinikus alkat”, aki egyes kijelentésekből túlzott következtetéseket von le, noha igaz az, hogy a brit politika a szövetség hiányát és az elszigeteltség negatív hatásait megtapasztalta, de a német diplomácia nem tudott eléggé „meggyőző” lenni ahhoz, hogy a britek mindjárt egy mindenre kiterjedő szövetséget kössenek. Goluchowski teljességgel egyetértett Deym meglátásaival, szükségesnek vélte a helyzet és a szándékok alapos tisztázását. (ibid., ill. p. 221.)

Holstein 1901. május 18-án Richthofenhez küldött utasításában már olyan megfogalmazás szerepel, amely szerint a tervezett szövetségi szerződésnek majdan Nagy-Britannia (és gyarmati birodalma) és a hármas szövetség egésze közt kell létrejönnie. Friedrich Meinecke⁴⁸, az angol-német szövetségi tárgyalásokat monografikus mű keretein belül tárgyaló történész megállapítja, hogy ez a megfogalmazás nem volt sem szerencsés sem időszerű abból a szempontból, hogy előmozdítsa Nagy-Britannia és a hármas szövetség további közeledését. Vélekedése szerint a német diplomácia egyszerűen kevés időt hagyott Salisbury és Lansdowne számára, hogy a bizalom kialakuljon részük-ről. Mindezek helyett rövid idő alatt próbára akarta tenni a brit tárgyalófél szándékainak komolyságát, miközben kétség férhetett ahhoz is, mennyire elhatározott óhaja a német vezetésnek, élén von Bülowval, a szövetség tényleges tető alá hozása. A német történész megítélése szerint a tárgyalások ekkortól kezdve kerültek lassan lejtmenetbe, bár az 1901-es év nyarának végéig a felek még többször megkísérelték különféle kezdeményezésekkel újból felélénkíteni azokat. (ibid.)

48) MEINECKE, Friedrich (1862-1954), a német történetírás korszakalkotó egyénisége, DILTHEY és Leopold v. RANKE nyomdokain haladt (*Geistes- und Ideengeschichte*), 1894-től 1935-ig a *Historische Zeitschrift* kiadó szerkesztője.

Richthofen már említett javaslataival szemben Hatzfeldt⁴⁹ és Eckardstein ismét konkrét ajánlatokkal szerettek volna a brit miniszterelnökhöz fordulni, tudván, hogy Salisbury egyik legnagyobb félelme a hármasszövetség kapcsán az volt, hogy már évek óta meggyőződéssel vallotta: a Monarchia összeomlása az idős Ferenc József császár halála után rövidesen bekövetkezik. Fennállt tehát az a veszély, hogy a tárgyalások egy tapodtat sem juthatnak előre, amíg Berlin ragaszkodik ahhoz, hogy Ausztria-Magyarországgal is úgymond az „első körben” tárgyaljanak, hanem a Lansdowne által eredetileg kijelölt mederben, tehát kétoldalú tárgyalások keretében kell megegyezésre jutni. (Meinecke [1927], p. 210.) Holstein így maga is megpróbált némiképp engedni korábbi álláspontjához képest, ezért tisztán kétoldalú szövetség javaslatával állt elő, azonban olyan külön kikötésekkel, amelyek Németországnak a hármasszövetségben betöltött szerepét is figyelembe veszik. Nagy-Britannia eszerint elismerte volna, hogy amennyiben a *Dreibund* egyik tagját két másik állam részéről éri támadás és emiatt Németország háborúba sodródik, az egyben *casus foederis* Nagy-Britannia számára is, ezáltal a briteket semmi nem kötelezte volna a két oldalról megtámadott Ausztria-Magyarország megsegítésére, csak és kizárólag Németország mellett voltak kötelesek háborúba lépni. Holstein végül elállt attól is, hogy a tárgyalásokba Bécs is közvetlenül bekapcsolódjon. (ibid., pp. 219-220.) A *Foreign Office* számára azonban ez az utóbbi javaslat aligha volt inkább elfogadható, mint a megelőzőek. Hatzfeldt megpróbált arra apellálni Lansdowne-nál, hogy a német közvéleménnyel semmi esetre sem lehetne elfogadtatni egy olyan szövetséget, amelynek betűjéből következik, hogy Anglia tétlenül szemlélheti, ahogy Németország két fronton vívott küzdelemre kényszerül, miközben szövetségben vállalt kötelezettségének tesz eleget. Egyúttal nyomatékokot adott annak, hogy a német birodalmat egyedül a

49) HATZFELDT-WILDENBURG, Paul gróf (1831-1901), német diplomata, 1885-től 1901-ig nagykövet Londonban

3. A tárgyalások és a Monarchia helyzetének értékelése

Monarchiához fűződő szoros kötelék tartja vissza attól, hogy Oroszországgal a legbarátibb kapcsolatokat ápolja minden tekintetben. Meinecke szerint evvel arra kívánt utalni, hogy noha Németország a Monarchia fennmaradásában rendületlenül bízik, mégis, ha a brit vezetés által vázolt lehetőség, vagyis a Monarchia összeomlása bekövetkezne, akkor Berlinnek nem maradna más választása, mint Oroszországban keresni tartós szövetségesi támaszt – hacsak London „kihasználva” az alkamat el nem fogadja a Holstein által felkínált lehetőséget, ezzel az „elővigyázatos” lépéssel előre elkerülve a Nagy-Britannia számára oly kedvezőtlen konstelláció létrejöttét. (Meinecke [1927], p. 220.) A német diplomata által felvetett érvek nem maradtak hatástalanok, a brit fél egy darabig készségesebbnek mutatkozott, hogy a német kívánalmaknak eleget tegyen. Lansdowne 1901 májusának végén betegágyánál kereste fel a gyengélkedő Hatzfeldt nagykövetet, ahol az idős diplomata még egyszer szemtől szemben felvetette a brit külügyminiszternek a hármas szövetséghez való csatlakozás lehetőségét, felkínálva országa szolgálatait arra az esetre, ha két hatalom részéről érné támadás a brit birodalom bármely pontját. (Koch [1969], p. 389., ill. BD II., pp. 64-65., Nr. 82., *Memorandum by Lansdowne*, 1901. máj. 24., ill. GP XVII., pp. 65-67., Nr. 5010., *Hatzfeldt an das Ausw. Amt*, 1901. máj. 23.) Mindjárt arra is rákérdezett azonban, hogy Anglia viszonzásul készen áll-e Németországot támogatni, ha az egy Ausztria-Magyarország elleni orosz támadás miatt bonyolódna kétfrontos háborúba. A felvetésre nem érkezett válasz, Lansdowne kitérően reagált és ismét kérte, hogy a hármas szövetség cikkejeit tanulmányozhassa. (ibid.) Hatzfeldt szerint Ausztria „cserbenhagyása” nagyon szerencsétlen gondolat („*néfaste*”) lett volna Németország részéről és hangsúlyozta, hogy a német külpolitika alapvető jellemzője továbbra is a lehető legszorosabb szövetségi viszony fenntartása Ausztria-Magyarországgal. (BD II., pp. 64-65., Nr. 82., *Memorandum by Lansdowne*, 1901. máj. 24.)

Lansdowne nyíltan beszélt arról, hogy félti a brit diplomácia mozgásszabadságát egy szorosabb szövetségi elkötelezettség mellett, míg a német nagykövet arra figyelmeztetett, hogy a brit „izoláltság” (*isolement*) nagy veszélyeket rejt magában, majd ismét megjegyezte, hogy Németország és Oroszország között „csak osztrák érdekek állnak.” (GP XVII., pp. 65-67., Nr. 5010., *Hatzfeldt an das Ausw. Amt*, 1901. máj. 23.) A *Foreign Office*-ban ezután részletes véleményt készítettek a németek által felkínált lehetőségekről.

Salisbury május 29-én ugyancsak emlékiratban reagált a Hatzfeldt által felvetett javaslatra, előtérbe állítva azt a gondolatot, hogy elsősorban a brit közvéleményre kell tekintettel lenni, mivel csak ennek jóváhagyásával lehet háborúba bocsátkozni valamely más hatalom oldalán. A közhangulat a miniszterelnök érvelése szerint csak akkor támogatná a kormányzatot, ha Nagy-Britanniát valós külső veszély fenyegetné, mindez azonban, amíg országa „elszigetelt”, nem áll fenn, ugyanis nem kell magát idegen érdekek mellett elköteleznie. Salisbury határozottan szembehelyezkedett azzal, hogy kötelezettséget vállaljanak a Monarchia és Németország határainak oltalmazására Oroszországgal szemben. (Wolf [*Diss.* 1967], p. 226., ill. BD II./1., pp. 68-69., Nr. 86., *Memorandum by Salisbury*, 1901. máj. 29.) A miniszterelnök úgy vélte, hogy az „izoláltság” önmagában soha nem jelentett komoly veszedelmet a szigetorszagra nézve, legalábbis „történeti érveket” nem látott emellett felsorakoztathatónak. Salisbury abban is kételkedett, hogy akár Németországnak, akár pedig Angliának módjában állana az egymásnak tett ígéretnek beváltása. (BD II./1., pp. 68-69., Nr. 86., *Memorandum by Salisbury*, 1901. máj. 29.) Kételyeit abban a vonatkozásban sem lehetett eloszlatni - amit már negyed évszázaddal korábban is képviselt -, hogy Ausztria küldetése Európában véget ért, létezése már nem olyan fontos, mint korábban, a balkáni népek pedig előbb-utóbb egyesült erejükkel veszélyeztetik majd a tradicionális államalakulat területi integritását. (Meinecke [1927], pp. 242-243.) A németek is kénytelenek voltak

3. A tárgyalások és a Monarchia helyzetének értékelése

elismerni, hogy Salisbury valóban saját meggyőződésének ad hangot, és mindez nem valami verbális elterelő hadmozdulat a részéről, hiszen ez az „aggodalom már évek óta foglalkoztatja.” (GP XVII., pp. 63-64., Nr. 5008, *Hatzfeldt an das Auswärtige Amt*, 1901. máj. 18.) Ez mindazonáltal nem jelentette, hogy Salisbury nem számolt volna Ausztria-Magyarországgal, mint a brit érdekek szempontjából hasznos hatalmi tényezővel, hiszen 1887-ben éppen ő kötötte meg a földközi-tengeri egyezményt a Monarchiával. A huszadik század beköszöntével, amikor a Balkán és a végső szétesés előtt álló török birodalom – amelynek rovására az akkori legfőbb ellenfél Oroszország kívánt leginkább terjeszkedni – éppen elegendő fejfájást okozott a brit miniszterelnöknek, nem kívánta a tengerszorosok és a balkáni átrendeződés kapcsán folytatott politikáját Ausztria-Magyarországgal egyeztetni. A brit diplomácia már korábban, 1896-ban, az angol-német viszony feszültebbé válásának idején igyekezett megszabadulni a Mediterráneum térségében vállalt szerződéses kötelektől, így a földközi-tengeri szerződést nem újította meg.⁵⁰ (Wedel [1932], p. 24.)

Német részről hivatalos formában nem folyt eszmecsere az angol-német szövetségről a bécsi kabinettel, az információk Eckardstein és Deym között áramlottak, így Goluchowski ugyan mindenről értesült, de ezenközben a Monarchia londoni nagykövetétől Eckardstein a legnagyobb diszkréciót kérte, mivel diplomáciai lépéseire hivatalos felhatalmazással legtöbbször nem is rendelkezett. Természetesen ez nem jelentette, hogy Berlin ne lett volna kész a tárgyalások eredményeit Béccsel megosztani, akár hivatalos keretek közt is, ha a megegyezés konkrét körvonalai már kirajzolódtak. A Berlinből küldött hivatalos követi instrukciók szerint a létrejövő megegyezést nem csupán

50) Erről a kérdésről lásd részletesebben: GRENVILLE [1957/58], pp.340-369., ill. fontos dokumentumokat közöl: H. TEMPERLEY–L. PENSON [1966]: *Foundations of British Foreign Policy*, pp.489-499., Nr.192-194.

Németországgal, hanem egyidejűleg Ausztria-Magyarországgal is meg kellett volna kötni, miután Olaszországot is felszólították az egyezményhez való csatlakozásra. (Wolf [*Diss.* 1967], pp. 226-227.) Deym nehezen tudta megítélni, hogy a britek szándéka mennyire komoly, de feltételezte, hogy a kormány nagyobbik felét a német diplomataknak sikerül meggyőzniük, és VII. Edvárd várható állásfoglalását is kedvezőnek látta, mivel szerinte a király befolyása igen jelentősnek volt mondható, a legfőbb akadállynak Salisbury bizalmatlanságát tartotta. (ibid., p. 227.)

Úgy tűnik, Salisbury befolyása mégis jobban érvényesült, mint azoké, akik elfogadhatónak látták a hármas szövetséghez való csatlakozást, mert 1901. június 4-én már maga az osztrák-magyar követ jelentette Bécsbe, hogy német kollégájával közölték Berlinből, nem kívánják a tárgyalások további folytatását. Mindazonáltal Eckardsteint arra biztatták, ne vágja el végképp a tárgyalás fonálát, ami azt jelzi, hogy a *Wilhelmstraßen* még nem adták fel a reményt, rövidesen azonban a titkos eszmecserék is a legteljesebb holtpontra jutottak. Bécsben augusztus elején már arról értesülhettek, hogy a *Foreign Office* nem mutat további hajlandóságot a szövetségi tárgyalások ismételt felújítására, sőt már a német szövetség gondolata is lekerült a napirendről. Lascelles⁵¹ berlini brit nagykövet Szögyénynek felé másként fogalmazott, ezek szerint a tárgyalások csupán „nyugalmi állapotban” vannak, de a gondolatot végképp el nem vetették. (ibid., p. 228.)

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

1901 októberében Bülow személyesen tájékoztatta Deym nagykövetet Berlinben az év során újra és újra nekilendülő, majd holtpontra jutó angol-német

51) LASCELLES, Sir F. Cavendish (1841-1920), brit diplomata, 1896-tól 1908-ig berlini nagykövet.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

szövetségi tárgyalásokról és a berlini kormányzat hivatalos álláspontjáról. A kancellár hangsúlyozta, a hármas szövetség alapvető érdeke, hogy az elhúzódó búr háború során Nagy-Britanniát ne érje további súlyos presztízsveszteség. Bülow az európai hatalmi egyensúly fenntartásának szükségességére hívta fel a figyelmet, ezért nem fogadták például Krüger elnököt, amikor az Európában tartózkodott. Bülow említést tett a szövetséges diplomatának arról is, hogy az addig megtett erőfeszítések arra, hogy Angliát „szorosabban a hármas szövetséghez kössék”, lényegében eredménytelenek maradtak, elsősorban a brit államférfiak „leküzdhetetlen bizalmatlansága” miatt. Bülow Deymnek is kifejtette, hogy olyan típusú megegyezés semmiképp nem lehetséges Anglia és Németország között, amelyben Németországra hárulna a szerep, hogy „kikaparja a gesztenyét a tűzből Anglia számára.” Az ilyen szerepet Németország – Bülow érvelése szerint – nem fogadhatta el, ha pedig közben szembekerülne Oroszországgal, az olyan helyzetet idézne elő, amely Ausztria-Magyarország számára sem elfogadható. (*HStA PA VIII.*, K. 126. [Varia], *vertr. Privatschr.*, *Deym an Goluchowski*, 1901. okt. 26.) Az osztrák-magyar nagykövet értesülései szerint Angliában elterjedt az a nézet, amely szerint már az előző évben megkötött Jangce-egyezmény túl sok előnyhöz juttatta Németországot a Távol-Keleten, a korábbi kizárólagos brit érdekszférán belül. A németek nagy nyereségükért – folytatta az utóbbi nézet ismertetését Deym – csupán politikai és morális támogatást nyújtanak, fennáll tehát a veszélye annak, hogy egy újabb egyezmény hasonló kedvezőtlen mérleggel zárul. (*ibid.*) Lascelles berlini brit nagykövet fél esztendővel korábban valóban utalt arra Szögyénynek, hogy szerinte a német kormány „egyáltalán nem bánna” (*would be by no means displeased*), ha konfliktus robbanna ki Oroszország, valamint Japán és a vele szövetséges Nagy-Britannia között. Úgy gondolta ugyan, hogy a német vezetés rokonszenvez Angliával és Japánnal, de Németország a „semleges szemlélő” szerepében marad, amit megért, mivel földrajzi helyzete miatt nem

különbözhet össze Oroszországgal, mindenesetre Berlin elégedett volna, ha más hatalmak fékeznék meg az oroszok távol-keleti „agresszióját.” Szögyény egyetértett a brit diplomata interpretációjával, Németország, Bismarck szavai-
val élve – amelyeket Bülow és Holstein túlon túl gyakran emlegettek – nem bánná, ha a „gesztenyét más kaparná ki” a számára. (BD II., p. 46., Nr. 59., *Lascelles to Lansdowne*, 1901. márc. 15.)

Bülow rámutatott a sajtóval kapcsolatos aggodalmaira is, az angol és a német politikai publicisztikában napvilágot látott nézeteknek rendkívül kedvezőtlen hatást tulajdonított és úgy vélte, a császár hiába adja szimpátiája jeleit, mert Németországban túlzottan gyűlölik Angliát. Mindazonáltal hangsúlyozta, hogy Németországban a „császár és kormánya” irányítják a külpolitikát, amelyre vonatkozólag sem a parlament, sem a közvélemény „nem adhat előírásokat.” Bülow felkérte a londoni osztrák-magyar nagykövetet, hogy játsszon közvetítő szerepet és világosítsa fel a „mértékadó személyiségeket” az angliában elterjedt „téves felfogásról”, illetve arról, ki is „dönt” valójában a külpolitikáról Németországban. (*HHSStA PA VIII.*, K. 126., [Varia], *vertr. Privatschr.*, *Deym an Goluchowski*, 1901. okt. 26., v.ö. Wolf [*Diss.* 1967], pp. 230-231.) A német kancellárt különösen érdekelte, Deym milyen információkkal rendelkezik, hogy az orosz megegyezés pártolói mennyire hallatták hangjukat, és fennáll-e a veszélye annak, hogy Anglia mégis valamiképp kiegyezik Szentpétervárral. (*ibid.*, v.ö. Wolf [*Diss.* 1967], pp. 229-231.)

Nyilvánvaló, hogy egy angol-német megegyezés létrejötte esetén az osztrák-német viszonyban akár nehézségek is támadhattak, éppen azon keresztül, hogy az amúgy sem minden tekintetben egyező német és osztrák elképzelések a „keleti kérdés” kezelését illetően még egy harmadik fél esetenként egészen eltérő érdekei által is befolyásoltattak volna. A német birodalom és a Monarchia közötti kapcsolatokban tapasztalható volt bizonyos távolodás,

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

amely összefüggésben állt a tradicionális XIX. századi viszonyrendszer lassú felbomlásával. Goluchowski nehéz helyzetben volt, hiszen a belső nehézségek korszaka és a nemzetközi átrendeződés folyamata egyszerre köszöntött a dualista Monarchiára. Berlin egyre lekezelőbben bánt szövetségesével, miközben maga új utakon járt, diplomáciai erőfeszítéseit annak rendelve alá, hogy minél jobb partnereket találjon világpolitikai célkitűzéseinek (*Weltpolitik*) megvalósításához. Ausztria a német diplomácia szemében is leértékelődött, mivel a *Weltpolitik* előmozdításában nem nyújthatott hatékony segítséget, balkáni politikája miatt pedig Oroszországgal kapcsolatosan lehetett bonyodalmakra számítani. Amikor még közvetlenül a földközi-tengeri egyezmény lejárta után Goluchowski jelezte német partnere felé, hogy amennyiben az orosz német viszony túlzottan szorossá válik, Ausztria-Magyarország kezdeményezést tesz szövetségesi kötelemeinek felülbírálatára, ajánlatot téve Nagy-Britanniának, a *Wilhelmstraßen* nem mutatkozott különösebb izgatottság; egyértelművé tették, hogy Németországnak nincs különösebb ellenvetése Goluchowski elképzelésével szemben. (Wedel [1932], p. 24.) A német diplomácia irányítói megtehették ezt a „nagyvonalú” kijelentést, mert látták, hogy a Monarchia számára csupán két másik koalíció elvi lehetősége volt adott: egy orosz szövetség, vagy Anglia partnersége, de ezek hosszabb távon nem ígérhették ugyanazt a támaszt Ausztria-Magyarországnak, mint Németország. A britek és Ausztria közötti szövetségnek – noha ennek lehetőségét kizárni nem lehetett – útjában állt a brit politikusok említett borúlátása a Duna menti államalakulat bizonytalan jövőjét illetően, Oroszország pedig csak időlegesen szorította háttérbe balkáni ambícióit, hogy teljes erejével a Távol-Kelet felé fordulhasson.

Németország már régóta elkötelezte magát az Osztrák-Magyar Monarchia mellett, és a hivatalos vezetés a *Wilhelmstraßen* nem is akart szakítani a korábbi irányvonallal, függetlenül a Monarchián belül mutatkozó kedvezőtlen

jelenségektől. Bülow alapvető elvárása volt, hogy a többi német szövetségesre nézve is tartalmazzon – legalább közvetett – garanciákat egy angol-német egyezmény. Bülow kifejezetten azt szorgalmazta, hogy az ausztriai „hármasszövetség ellenes agitáció” miatt Németország számára „elsődleges érdek” (*intérêt majeur*), hogy Ausztriának „kezdeti fő szerepet” biztosítsanak „minden tárgyalásnál.” (Wolf [*Diss.* 1967], p. 222.) Legegyszerűbbnek – mint azt fentebb mondtuk – az tűnt, hogy a hármasszövetség és Nagy-Britannia közvetlen egyezséget kössön, ha pedig ez nem lehetséges a brit fél hajthatatlansága miatt, akkor a kétoldalú szerződés tartalmazzza a kívánt garanciákat. Ellenkező esetben az a helyzet állhatott volna elő – mondja Bülow, hogy „a szerződés kölcsönösen garantálja területeinket”, de mivel Németország nem érzi magát „veszélyeztetve”, miközben Anglia birtokait több oldalról [ti. pl. Oroszország és Franciaország részéről] is komolyan fenyegetik, mindez olyan volna, mintha a német fél „kikaparná Anglia gesztenyéjét a tűzből”, a hármasszövetség többi résztvevője pedig semmit sem nyerne. (GP XVII., pp. 43-44., Nr. 4995, *Aufzeichnung Klehmets*, 1901. márc. 20., Bülow széljegyzete, ill. Rich [1965], II. p. 639.)

Ha Salisbury és Lansdowne meggyőzhetőek lettek volna arról, hogy a hármasszövetség oldalán vállalt kötelezettségek nem rántják őket érdekeiktől távol álló konfliktusokba, akkor – legalábbis Eckardstein interpretációja szerint – Goluchowski, aki lengyel arisztokrataként hajlott volna egy oroszellenes szövetség megkötése felé, szintén könnyedén megnyerhető lett volna egy angol-német-osztrák-magyar egyezséghez. (Rich [1965], II., p. 639.) Ha Németország és Oroszország ezt követően az egymással való konfrontálódás politikája mellett teszi le a voksot, az különösen Ausztria-Magyarország számára jelentene számos – aligha kívánt – kockázatot. Amíg korábban Németország jelentette a osztrák-magyar balkáni politika „háttvédjét”⁵², miközben számít-

52) Lásd fentebb id. ANDRÁSSY Gy. kifejezését : „*Rückendeckung*”

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

hatott Nagy-Britannia együttműködő magatartására, ha a tengersizorsók kérdése valamely okból napirendre került, most a századforduló átalakuló nemzetközi viszonyai közepette a szerepek – a Monarchia számára rendkívül hátrányosan – felcserélődtek volna. Ausztria-Magyarországra hárulna ezúttal, hogy a német-angol szövetség hátát fedezze Oroszországgal szemben; olyan hálátlan és erejét meghaladó feladat, amit Gouchowski mindenképp el akart kerülni. (Höbelt [1982], p. 270.) Minden feltételezett oroszellenessége dacára Goluchowski nem törekedhetett arra, hogy politikájával Németországot és a cári birodalmat hosszabb távú antagonizmusba sodorja, ugyanakkor azt sem szerette volna, hogy a német–orosz jóviszony további elmélyülése rontsa a Monarchia a hármass szövetségen belül egyébiránt is megrendült pozícióit Németországgal szemben. Amellett, hogy Goluchowski kedvező kilátásokkal talán maga is hajlott volna egy angol–német–osztrák–magyar koalícióban való részvételre, az adott helyzetben nem akart Oroszországgal konfrontálódni, személye pedig Berlinben soha nem számított *persona grata*-nak (Bridge [1972]b., p. 249.), így a London és Szentpétervár közötti diplomáciai lavírozásban a berlini vezetés őt inkább mellőzte.

Ausztria-Magyarországnak olyan politikát kellett követnie, amellyel elérhette saját nagyhatalmi helyzetének stabilizálását, úgy, hogy szövetségesi szerepe ne értékelődjön le Szentpétervár és Berlin tartós egymásratalálásával, de egy angol–német szövetség esetén se kerülhessen a „hátvéd” meglehetősen kényelmetlen szerepébe. Mint azt már kifejtettük, Bülownak nem állt szándékában, hogy messzemenő kötelezettségeket vállaljon Nagy-Britanniával szemben, miközben magára vonja az orosz veszélyt. Németország számára kevés volt, amit Nagy-Britannia ajánlhatott, a Monarchia iránti „*Niebelung*-szolidaritás” pedig kizárta azt, hogy a vele szemben vállalt kötelezettségeket a brit ajánlatok kedvéért feladják, Berlin ezáltal túlzottan sok garanciát nyújtott volna egyoldalúan. Bülow és a császár jobban hajlottak a három császár szövet-

ségének felújítására, aminek a szentpétervári osztrák-magyar követ, Aehrenthal saját állásfoglalásaival úgy igyekezett elébemeni, hogy a japán-angol szövetség megkötése után (1902 január) tartózkodó magatartást ajánlott Németországnak, ezáltal emelve a német-osztrák-magyar közeledés értékét az elszigetelődéstől tartó orosz vezetés számára. (Höbelt [1982], p. 270.) Aehrenthal fellépése bizonyos meghasonlásra adott okot Berlin és Bécs között, ennek oka abban keresendő, hogy a német vezetés és különösen a császár nem vette szívesen az osztrák-magyar diplomata önálló kezdeményezéseit a német-orosz közeledés előmozdítása, vagy épp – mint jelen esetben – késleltetése tekintetében, erre utal II. Vilmosnak egy szentpétervári jelentés margójára írott megjegyzése : „Az, hogy Ausztria magát indifferensnek mutatja vagy sem, a világörténelem menete számára teljességgel irreleváns. Ausztria a szövetségesünk és azt fogja tenni, amiben én a cárral megegyezem.” (idézi: Höbelt [1982], p. 270.) Bülow mindazonáltal végül Aehrenthal álláspontját osztotta, és nem állt kötélnek az együttműködési nyilatkozatok közzétételét szorgalmazó orosz kezdeményezéseknél, mint például, hogy a franciákkal közösen nyilvánítsák ki, hogy a *status quo* fenntartását óhajtják Kínában. (ibid., v.ö. Geiss [1976], p. 96.) Ideje is volt, hogy a német és osztrák diplomácia közötti – néha személyeskedésig menő – ellentéteket csillapítsa. Az angol-japán egyezmény aláírásával közel azonos időben ugyanis a németországi sajtóban meglehetősen ellenséges cikkek láttak napvilágot Ausztria-Magyarország szentpétervári nagykövetéről, távlati „németellenes” tendenciák megnyilvánulásait sejtetve az osztrák-magyar diplomácia berkein belül. A *Münchener Allgemeine Zeitung* 1902. január 11.-i számában például a következő cím alatt jelent meg egy cikk Aehrenthalról: „*Antideutsche Einflüsse in der russischen Hauptstadt*” (azaz „németellenes befolyás az orosz fővárosban”). A cikkről magánlevélben számolt be Heinrich Friedjung⁵³, kiemelve, hogy a cikk

53) FRIEDJUNG, Heinrich (1851-1920), osztrák történész és publicista.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

álláspontja szerint a Ferenc József és Goluchowski által meghatározott irányelvekkel szemben a pétervári diplomácia (értsd: Aehrenthal) a saját külön útjait akarja járni, mindezt azért, hogy az osztrák-magyar külügyminisztérium élén bekövetkező személycsere által egy a német érdekekkel szemben politizáló kurzus vegye át az irányítást. (NLAeh. I., p. 260., Nr. 190., *Friedjung an Aehrenthal*, 1902. jan. 23.) Természetesen ezek az állítások nem voltak megalapozottak (jóllehet Aehrenthal valóban kritizálta Goluchowski „passzív” politikáját), mégsem maradtak minden hatás nélkül. Németországban és Ausztriában is akadtak, akik hitelt adtak az újságban megjelent feltételezéseknek és Berlinben ennek kapcsán von Bülow politikáját is erősen kritika tárgyává tették, mondván: „a mostani birodalmi kancellár túlzottan offenzív a legkülönbözőbb irányokban. Egyidejűleg sértette meg Angliát⁵⁴ és a hármas szövetség jelentőségét meglepő közönnyel értékelte.”(ibid., p. 262., v.ö. Rich [1965], II., p. 668.)

Bülow 1902 januárjában a *Reichstag* ülésén reagált a brit gyarmatügyi miniszter, Joseph Chamberlain kijelentéseire, amelyek a német közvéleményben elterjedt és a sajtó által is képviselt uralkodó nézet szerint súlyosan dehonesztálóak voltak a német hadseregre nézve, s bár Chamberlain visszakozott, megpróbálva magyarázkodással enyhíteni a keletkezett feszültséget, a kancellár végképp elzárta a megbékélés irányába vezető utat egy kevésbé meggondolt szófordulattal. Időközben a németországi angolelles tábor is egyre erősebben hallatta hangját, bár Bülow törekedett rá, hogy beszéde általánosságban higgadt hangvétellű legyen, mégis egy idézete szállóigévé vált. Nagy Frigyestől kölcsönzött szavakkal olyasfélét juttatott kifejezésre, hogy nem kell idegeskedni [ti. *Chamberlain miatt*], hiszen [*beszédével*] „gránitra harap”⁵⁵. A

54) Utalás BÜLOW 1902 jan.8-án a *Reichstag*ban elmondott beszédére, v.ö. RICH [1965], p. 668.

55) „Laßt den Mann gewähren und regt Euch nicht auf, er beißt auf Granit”

„gránitharapó” beszéd növelte előadójának népszerűségét, de az angol-német kapcsolatokban súlyosan negatív következményekkel járt. (Rich [1965], II., p. 668.) A beszéd elindította az elhidegülés folyamatát, annak ellenére, hogy Metternich, a csak nemrégiben kinevezett új londoni nagykövet határozottan óvta Bülowot attól, hogy a Chamberlain beszéd miatt kialakult polémiát a *Reichstag* fóruma elé vigye. (GP XVII., pp. 197-200., Nr. 5075., *Metternich an das Ausw. Amt*, 1901. nov. 26.) A Monarchia londoni nagykövete azonnal megpróbált közvetíteni, felvetve a brit miniszternek, hogy nyilvános magyarázatban kellene tisztáznia az ügyet. Chamberlain a nagykövet értésére adta, hogy ezt rögtön edinburgh-i beszédét követően megtette volna, ha csak sejti is, milyen heves támadások érik majd Németországban, de az ottani mértéktelenül durva támadások után ez olyan lenne, mint egy bocsánatkérés. (ibid.)

Az osztrák-magyar külügyben a birodalmi gyűlés falai közt elmondott replika negatív hatásait azonnal felismerték, a „pengeváltást” Bülow és Chamberlain közt különösképp szerencsétlennek ítélték, erről tanúskodik Jettel⁵⁶ külügyminisztériumi szekciófőnök Aehrenthal tájékoztatására írott levele. (NL.Aeh. I., pp. 263-265., Nr. 191., *Jettel an Aehrenthal*, 1902. jan. 24.) Jettel szerint II. Vilmos „politikája túl nyughatatlan és lármás”, Bülow pedig nem az a személy, aki ezt a politikát „meg tudná zabolázni.” Az orosz viszonylatot említve ugyanitt némi óvatos derűlátást is felfedezhetünk a Monarchia külpolitikai helyzetét illetően, de kifejezésre jutnak a nemzetközi téren zajló hatalmi átcsoportosulás miatti félelmek is („Nem tudok aggodalom nélkül gondolni a nagyhatalmak valamiféle új csoportosulására, ami könnyen a mi rovásunkra mehet.”). (ibid.) A Bülow-beszéd másik fontos vonatkozása a

56) JETTEL, Emil von, lovag (1846-1925), az osztrák-magyar külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője (Leiter des Literarischen Bureaus) 1906-1910 szekciófőnök az osztrák-magyar külügyminisztériumban, lásd vele készített korabeli interjúkat: Friedjung [1997], I-II.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

hármasszövetséget illetve, amennyiben meglehetősen relatív értelmezést adott a benne résztvevők között fennálló viszonyoknak. A német kancellár minden kezeletés nélkül kijelentette, hogy a többi szövetséges (Ausztria-Magyarország, Olaszország) számára a szerződés jóval fontosabb, mint Németországnak, s egyben utalt arra, hogy országa bármikor megegyezhet Oroszországgal. (ibid., p. 264., lábjegyz.) Goluchowskit nem rémítette meg Bülow kijelentése, jól látta ugyanis, hogy ameddig a francia-orosz megállapodás érvényben van (1894), addig az európai szövetségek túlzottan kötöttek maradnak ahhoz, hogy lehetővé tegyék az orosz-német *entente* létrejöttét, vagy akár a három császár szövetségének felújítását. Ugyanakkor nagyon megdöbbenette a Nagy-Britanniával szemben használt nyers hangnem. Goluchowski Chamberlainnek adott igazat, és úgy látta, hogy a búr háború kapcsán kibontakozó verbális polémiában Bülow alulmaradt. (Bridge [1972]b., p. 250.)

Az osztrák-magyar diplomácia és Berlin közötti kapcsolat meglehetősen rideg volt 1902 első harmadában. A németek nem mutattak sok hajlandóságot arra, hogy a Közel-Keleten és Konstantinápolyban támogassák Ausztria-Magyarország különféle diplomáciai manővereit, a Monarchia pedig megválaszolatlanul hagyott egy német kezdeményezést, amelyet II. Vilmos indított el azzal a céllal, hogy a hágai bíróságon keresztül a nagyhatalmak értsék el a dél-afrikai koncentrációs táborokban uralkodó viszonyok javulását. A német császár indítványára, amelyet magához Ferenc Józsefhez intézett, nem érkezett válasz Bécsből, sőt az idős uralkodó inkább a brit kormányzattal közölte, hogy a Monarchia nem kíván hivatalosan érintkezni a két dél-afrikai búr köztársasággal. (GP XVII., p. 203., Nr. 5078., *Bülow an Kaiser Wilhelm*, 1902. febr. 16.) Egy 1901 novemberből származó berlini jelentés arra enged következtetni, hogy Vilmos császár kezdeményezésének egy korábbi orosz puhatolódzás is lendületet adott. Az oroszok („*in rein akademischer Weise*”) azt javasolták, hogy nemzetközi nyomással bírják rá Angliát a „traaansvaali vérontás” beszün-

tetésére. A németek azonban akkor (1901 novembere) nem támogatták, hogy több hatalom egyszerre lépjen föl, mert azt Anglia bizonyosan barát-ságtalan lépésként értékelhette volna, jobbnak látták, ha egyszerre csak egy hatalom tesz arra javaslatot. A német kormány kitartott a „szigorú” semle-gesség politikája mellett, bár a közvélemény merőben más álláspontot képviselt. (*HHSStA PA III. , K. 156. [Berichte], Nr. 44. B., Thurn an Goluchowski, 1901. nov. 20.*)

Miközben a német diplomáciát valóban némi zavarodottság és kapkodás jellemezte és az általa vezetett szövetség belső ellentmondásaira figyelt, addig Nagy-Britannia egy gyors külpolitikai „huszárvágással” megkötötte a szövetséget Japánnal, azt a szövetséget, amelyet eredetileg Németország is aláírt volna. Noha a távol-keleti szigetország a németek bevonását a továbbiakban is kívánatosnak tartotta volna, (Kantorowicz [1929], p. 404.) az egyezmény volta képp mégis *faite accompli*-t eredményezett Berlin számára. A Távol-Keleten teljesen új helyzet állt elő az angol-japán szerződéssel, amely akadályt gördített az orosz expanzió útjába, s megteremtette azt a hatalmi egyensúlyt, amelyre Nagy-Britanniának kínai és távol-keleti érdekei védelmében elengedhetetlenül szüksége volt. Az orosz ambícióknak korlátot szabó szövetség létrejötté ugyanakkor felvetette annak a lehetőségét, hogy Oroszország ismét Európa, azon belül is a Balkán felé fordul, ezt pedig Németország és a Monarchia a legkevésbé sem kívánhatta. (Rich [1965], II., p. 669.) Mindebből következik, hogy 1902 elejétől mind Ausztria-Magyarország, mind pedig Németország számára elsődlegessé vált, hogy Szentpétervárral szót értsen, ezért érzékenyen reagált minden eseményre, amely az Oroszországgal fenntartott kapcsolatokat befolyásolhatta. Ismét erősödött a nosztalgia a három császár szövetsége iránt is, ráadásul a „restaurációs” gondolat fő szorgalmazója, Aehrenthal tudatta a német követtel, hogy a cár meglehetősen nagy készséget mutatott a konzervatív szövetség felújítására, mivel „gondolkodóba esett”, hogy a forradalmi mozgalmak erősödése mellett tanácsos-e továbbra is a republikánus Franciaországgal

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

szövetkeznie. (GP XVII., pp. 162-163., Nr. 5052., *Gr. von Alversleben an das Ausw.Amt*, 1902. febr. 26.)

Eközben a brit közvélemény befolyásolásában mérvadó sajtóorgánumok hangnemet váltottak. Már 1901 novemberében oroszbarát megnyilvánulásokról számolt be a londoni német követ, Metternich gróf a kancellárhoz küldött beszámolójában, külön kiemelve a *Times* és a *National Review* cikkeit és Leo Maxse⁵⁷ nevét. (ibid., p. 534., Nr. 5345., *Metternich an Bülow*, 1901. nov. 14.) Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein gróf⁵⁸, osztrák–magyar ügyvivő már júliusban arról írt, hogy az angol-orosz megegyezést pártolók olyan cikkek megjelenését szeretnék elérni, melyek szerint Anglia és Oroszország ellentéte nem is olyanira áthidalhatatlan, az „mesterségesen tartatik fenn”, még hozzá főként Bécs és Berlin intrikái által, az említett két ország ugyanis „minden eszközzel” igyekszik az angol-orosz jóviszony kialakulását megakadályozni. Wesselitzky⁵⁹ – az orosz neopánszlávizmus nyugat-európai „nagykövete” – élénk

57) Leo MAXSE, konzervatív publicista nevét említi METTERNICH. A konkrét cikk, amelyről szó van *British Foreign Policy* c. alatt jelent meg a *The National Review* hasábjain, a nyilvánosság előtt szezője (v. szerzői) a névtelenségbe burkolózott, alkotójaként „A.B.C. stb.”-t jelölték meg, így a cikk az „A.B.C. memorandum” (*The A.B.C. Memorandum*) néven vált közismertté. Megszületéséről lásd az ismertetést: W.ALTMAN : The Genesis of the “A.B.C.” Memorandum of 1901, elektronikus közl. az interneten (http://raven.cc.ukans.edu/~kansite/ww_one/docs/genabc.htm ; 1997 július 20.

58) MENSENDORFF-POUILLY-DIETRICHSTEIN, Albert, gróf (1861-1945), 1904-től nagykövet Londonban, 1902-ben ügyvivő, megbízatása az első világháború kitörésével ért véget

59) WESSELITZKY (Veszelickij ?), Gabriel Bosidaroviæ, orosz újságíró, a Novoje Vremja londoni tudósítója, „Argus” álnév alatt írta cikkeit, 1889-1892 Németországban tevékenykedett, de kiutasították, ezután Londonba ment, mindent megtett, hogy az angol–német kapcsolatokat rontsa, az angol–orosz viszonyt pedig javítsa. Mint a londoni külföldi sajtótudósítók társaságának elnöke nagy elismertséget vívott ki, komoly befolyásra tett szert politikai körökben, lásd: GP XXV./ 2., pp. 442-443., Nr. 8801., *Tschirschky an Bülow*, 1908. jún. 2.

tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy az angol vezető elit minél több tagját megnyerje az angol-orosz közeledés gondolata számára. Az ismert publicista összejövetelt szervezett a brit sajtó képviselői számára, ahol a meghívott előadók a cári birodalom nagyszerű természeti forrásaira hívták fel a figyelmet, ösztönözve az angol tőkét arra, hogy befektetéseket eszközöljön Oroszországban (*HHSStA* PA VIII., K. 126. [Berichte], Nr. 54.B., *Mensdorff an Goluchowski*, 1901. júl. 19.)

Eckardstein egy évvel később erősen növekedő németellenes hangulatról tudósította Berlint, különösen kedvezőtlen fejleményként említve Chamberlain véleményének megváltozását, aki szintén szakított korábbi németbarát politikájával.⁶⁰ (GP XVII. pp. 221-225., Nr. 5094., *Eckardstein an Bülow*, 1902. szept. 14.) Eckardstein még augusztusban bizalmasan közölte Mensdorff gróffal, hogy nem lát lehetőséget az angol-német viszony javítására. A német nagykövet Metternich gróf, Eckardstein főnöke, és Chamberlain között a kapcsolatok nem voltak túl jók, pedig Chamberlain – Eckardstein szerint - az angol kormány „lelke.” Eckardstein elmondta, még egy utolsó kísérletet kíván tenni bizalmas megbeszélésekre, azután visszavonul és Németországban folytatja pályafutását.

A Chamberlain-beszédet szerinte nem megfelelően kezelték Berlinben, pedig a gyarmatügyi miniszter korábban az angol-német megegyezés legfőbb szószólója volt; a legbefolyásosabb angol politikust, akinek számára a jó kapcsolatok Berlinnel szinte „dogmának” számítottak, épp a Németország-ban tapasztalható reakciók „kergetik Németország ellenfeleinek karjaiba.” Eckardstein a *Kaiserben* bizott, akiről az volt a véleménye, hogy az „egyetlen ember”, aki „megértést” mutat az angol-német kapcsolatok „jelentősége iránt.” (*HHSStA*

60) VIII., K. 125. [Berichte], Nr. 74. A.D., *Mensdorff an Goluchowski*, 1900. okt. 12.)

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

PA VIII., K. 127. [Berichte], Nr. 44. A-G., *Mensdorff an Goluchowski*, 1902. aug. 29.)

Eckardstein Bismarckra hivatkozva hangsúlyozta, hogy a német politikának három hibát kell mindenképp elkerülnie:

1. ellentétbe kerülni a Monroe-doktrínával,
2. direkt érdekeltségek megszerzését forszírozni a Földközi-tenger térségében,
3. vállalkozásokba bocsátkozni a Perzsa-öböl közelében, a bagdadi vasút tervét egyenesen örültségnek tartotta:

„Németországnak a Perzsa-öbölben vagy Oroszország számára kell Anglia ellenében kikaparnia a gesztenyét a tűzből, vagy Anglia számára Oroszország ellenében, vagy azok ketten Németország feje felett nyújtanak majd kezét egymásnak. Az utóbbi tűnik számomra a legvalószínűbbnek, amennyiben valaha sor kerül egy angol-orosz megegyezésre a Perzsa-öbölre vonatkozóan.” (Ibid.)

Az 1902-es év során lassanként nyomon követhető a két ország elhidegülése. 1902-ben a londoni osztrák-magyar ügyvivőként tevékenykedő Albert Mensdorff-Pouilly gróf a helyzetet felmérve komoly aggodalmának adott hangot. Eszerint ha a német politika irányvonalán nem változtat, az olymértékű gyanakvást eredményez Angliában, hogy az ottani kormány is áthidalhatatlannak tekinti majd a két ország ellentétét, és Ausztriát külpolitikájának gyökeres átértékelésére kényszerítheti. – Goluchowski teljes egyetértéséről biztosította a grófit. Mensdorff a továbbiakban egyik legfontosabb feladatának azt jelölte meg, hogy folyamatosan figyelemmel kísérje az angol-német kapcsolatok alakulását, és elődjéhez⁶¹ hasonlóan a befolyásos köröknél, valamint a

61) Az angol-német kapcsolatok megromlásának egyik személyes oka éppen Chamberlain véleményének megváltozása volt, akinek befolyása túltett a kabinet más tagjaién, és a parlamenti többség is elsősorban az ő szavára hallgatott, már az 1900 októberi parl.

királyi családnál minél inkább szétoszlassa a bizalmatlanságot. (GP XVII., pp. 221-225, Nr. 5094, lábjegyz. utal Mensdorff levelére) Mensdorff már korábban is részletesen beszámolt –Aehrenthalnak írott magánlevelében – az angliai hangulatváltozásról, amely az oroszellenes politika feladását és a közeledést szorgalmazta a cári birodalomhoz. A londoni ügyvivő személyes megbeszélést folytatott Bülowval, amikor Szentpétervárról utazott London felé. Berlinben nagyon idegesek voltak az Angliában mutatkozó fordulat miatt, Bülow mégis azt mondta a beszélgetés során, hogy teljességgel kizárja az angol-orosz megegyezés lehetőségét, a nemrégben megkötött angol-japán szerződés miatt is, amelynek következtében az oroszbarát agitációt sem tekintette túl veszélyesnek. Mensdorff figyelmeztette a német kancellárt, hogy a németellenes fordulat hatásai nem jelentéktelenek, hiszen a németországi (főképp a búr háború kapcsán jelentkező) anglofób kirohanások miatti sérelmek fölött sem térnek Londonban egyhamar napirendre. (NL.Aeh. I., pp. 268-269., Nr. 195., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1902. febr. 25.) Mensdorff nagyrészt egyetértett Eckardstein keserű megállapításával, aki azon sajnálkozott, hogy a „német politikusok ostobasága” (*Unklugheit der deutschen Politiker*) miatt Németország elutasítása Angliában egyre inkább egyértelmű. A német diplomata szerint ekkor a folyamatot, amelyben az angol-német kapcsolatok az ellenségeskedés irányába fordultak, meg kell ugyan próbálni „feltartóztatni”, de az erre irányuló erő-

választások általános vélekedés szerint az „ő választása” volt. Chamberlain nagyon kemény kampányt folytatott, nem válogatta meg éleshangú kifejezéseit („*Jedes der Opposition gegebene Votum ist ein an die Buren gegebene Votum*”). A tömegekre és a közvéleményre gyakorolt hatása is nagy volt („*ungeheure Einfluss Chamberlain auf die Massen ausübt*”). Mensdorff szerint már ekkor várható volt, hogy befolyása a kabinetben is mértékadó lesz, miközben a betegeskedő Salisbury a külügyminisztérium feladását fontolgatta. (HHSStA PA VIII., K. 125. [Berichte], Nr. 74. A.D., *Mensdorff an Golu-chowski*, 1900. okt. 12.)

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

feszítéseknek nem jósolt sikereket, a két ország közötti elhidegülést nem tartotta megállíthatónak („*der Stein sei im Rollen*”), így, ha komoly kérdés merülne fel, mint pl. Samoa, a legsúlyosabb következményekkel kellene számolni. Olaszország „kokettálása” Franciaországgal és Oroszországgal sem volna lehetséges, ha Rómában arról győződhetnének meg, hogy Anglia és Németország összetartanak. Mensdorff szerint Eckardstein hajlott ugyan ítéleteiben az „extremitásokra”, és szeretett „nagypolitikát” csinálni, érdemei azonban vitathatatlanok, ismeri Angliát és az „angolszász pszichológiát”, gondolatmenetet, a szigetországi sajátosságokat, ezért megfogalmazott aggodalmait is nagymértékben osztotta. (*HHSStA* PA VIII., K.127. [Berichte], Nr. 44. A-G., *Mensdorff an Goluchowski*, 1902. aug. 29.) A lapok is, pl. *Spectator*, egyre gyakrabban emlegették az angol-francia *entente* szükségességét, Németország gyarmatszerzési vágyát Anglia rovására, és a német hadiflottát, mint veszélyes „támadó fegyvert.” (ibid.). Mensdorff a következőkben összegezte helyzet-elemzését:

„Meggyőződésem, hogy a két hatalom közti kapcsolat az európai államok csoportosulására és kiváltképp a cs. és kir. Monarchia orientációjára nézve alapvető jelentőséggel bír.”⁶²(ibid.)

Az osztrák-magyar politikai vezetés és az uralkodó érzelmi szempontból nagyon is hajlott arra, hogy a Nagy-Britanniához fűződő kapcsolatoknak komolyabb dimenziókat adjon, de – ha a Monarchia geopolitikai helyzetét, valamint a reál leselkedő belső és külső veszélyeket is figyelembe vesszük – a szövetségi viszony létrehozásának számos objektív akadálya volt. A két hatalom közötti jó viszonyt ugyanakkor különféle gesztusok is erősítették, amelyeknek a célja az volt, hogy a Monarchia tekintélyét ápolják, a vele fenntartott kapcsolatok ér-

62) „Meine Überzeugung, dass das Verhältnis zwischen den beiden Mächten für die Gruppierung der europäischen Staaten und namentlich für die Orientierung der Politik der k.u.k. Monarchie von grundgebender Bedeutung ist...”

tékét pedig – legalább jelképesen – emeljék. 1899 decemberében, amikor Nagy-Britannia a búrokkal harcolt és nemzetközi elszigetelődése egyre veszedelmesebb helyzetbe sodorta, Ferenc József – aki egyébiránt került a konkrét külpolitikai ügyekben való véleménynyilvánítást – nem csinált titkot abból, hogy szimpátiája melyik oldalon áll. Az uralkodó rokonszenvét demonstrálandó egy hajórajt küldött Montecuccoli gróf, ellentengernagy vezénylete alatt a máltai brit flottatámaszpontra, hogy ott udvariassági látogatást tegyenek. A látogatást Sir John Fisher viszonzta Triesztben a következő esztendő nyarán. (Lützow [1971], p. 90.) Az 1900 január 9-én rendezett udvari bálon Ferenc József a szokásos diplomáciai *cercle* során a különböző országok képviselőinek füle hallatára kijelentette Sir Horace Rumboldnak, hogy „ebben a háborúban [ti. búr háború] teljes egészében Anglia oldalán” áll. (Gunther [1984], pp. 194-195.)⁶³

A kölcsönös nagyrabecsülés kinyilvánításában nem volt tehát hiány, de ebből nem származott kamatoztatható eredmény a nagyhatalmi alkukötésekben. Miközben az angol-német tárgyalások kudarcának egyik oka volt, hogy a britek nem kívántak garanciákat adni Ausztria-Magyarországnak, a Monarchia megkísérelte, hogy fenntartsa a hagyományos jóviszonyt a szigetországgal és mindent megtegyen a kialakuló angol-német antagonizmus mérséklésére. Gesztusértékű lépésekkel és a személyes diplomácia eszközeivel azonban aligha lehetett komolyabb eredményeket felmutatni abban a tekintetben, hogy a brit világbirodalom céljait és a német világpolitikai ambíciókat egymással

63) Sir Horace RUMBOLDban ugyanakkor a századfordulón jelentkező antiszemitizmus kedvezőtlen benyomásokat keltett, különösen Karl LUEGER politikai működése. Az antiszemitizmus Rumbold szerint a Bécs és Budapest között tapasztalható ellentétek fokozódásának is egyik oka volt, mivel ugyancsak Lueger hívei szerint ott túl nagy volt a „Judeo-Magyarok” befolyása..) Az sem volt kedvező, hogy az osztrák-német körök és az újságok a búrok mellett foglaltak állást. (GUNTHER [1984], pp.184-185., pp.188-190.)

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

„összhangba hozzák”. (Bridge [1989], p. 297.) Ennek oka abban is kereshető, hogy az osztrák-német viszony sem volt éppen felhőtlen ezekben az években, hiszen azt beárnyékolta a pán-germán törekvések, de számos gazdasági vonatkozású érdekellentét is, az orosz kapcsolatok tekintetében megmutatkozó féltékenykedésről nem is szólva. (Bridge [1972]b., p. 250.) A két hatalom közötti viszony még csak barátságosnak sem mindig volt mondható, ami nem kizárólag az erősödő német nacionalizmus számlájára írható, amelynek képviselőit nagymértékben irritálták a Monarchián belül tapasztalható „szláv tendenciák”. (Klein [1976], pp. 225-262.) Ferenc József nem helyeselte a német uralkodó harsány „retorikus” diplomáciáját, Bülow pedig a német agrárius jobboldalt védővámok bevezetésével akarta maga mögé állítani, ami a Monarchia számára komoly veszteségeket látszott előrevetíteni. Már olyan vélemények is megfogalmazódtak mérvadó politikai körökben, hogy Németország „az utóbbi időben sokkal több kárt okozott [a Monarchiának] gazdaságilag, mint Oroszország politikai téren.” (NLAeh. I., p. 184., Nr. 140., *Jettel an Aehrenthal*, 1900. jan. 5.) A iménti szavak írója még azt is hozzáteszi ehhez, hogy Berlinből újra és újra az osztrák-magyar diplomácia felé szemrehányóan hangsúlyozzák, hogy az *entente* Oroszországgal mindig is csak a hármas szövetség fenntartása mellett volt kitűzött cél. (ibid.)

Az angol-német megegyezés kudarca Ausztria-Magyarországot tekintve egyrészt igazolta Goluchowski helyzetértékelését, miszerint míg fennáll Franciaország és Oroszország szövetsége, addig nagyobb mérvű átrendeződés nem várható a nemzetközi hatalmi csoportosulások között, ezért nem állt elő az a Goluchowski általa is említett helyzet, hogy a hármas szövetség nyújtotta garanciák helyett másik konstelláció létrehozásán kellett volna gondolkodni. Németország végül lojális maradt Ausztria-Magyarországgal szemben, de nyilván nem csak a „szövetséges hűség” motiválta ebben, hanem a kétfrontos háború veszélye is, mivel az angolokkal kötött szövetség azonnal feszültséget

okozna Oroszországgal. A bécsi vezetésnek több súlyos dilemmával kellett szembenéznie: nem akarta, hogy hatalmas orosz fenyegetéssel a hátában kelljen küzdenie pusztá fennmaradásáért, miközben egy esetleges német-angol szövetségben elmulasztják rögzíteni azokat a garanciákat, amelyeket a Monarchia igényelne a maga számára. Másrészt a német-angol viszony feszültté válása ugyanúgy nem volt kívánatos, mivel ez tápot adhatott a „russzofil” politikai erőknél Nagy-Britanniában, ezáltal elősegítve az angol-orosz meg egyezést a távol-keleti és közép-ázsiai vitás kérdésekben. Ez esetben számolni kellett azzal, hogy Szentpétervárnak már nem lesz többé olyan fontos a balkáni *status quo* elfogadása mellett létrehozott osztrák-magyar-orosz *entente*. Ausztria-Magyarország tartott attól, hogy az angol-német ellentét mélyülése irreverzibilis folyamatokat indít el a világpolitikában. A német diplomácia lépéseiből hiányzott a következetesség, a Caprivi⁶⁴ kancellárságával újtárra indult *Neue Kurs* elgondolásai – amelyben felhagytak a Bismarck által követett oroszbarát politikával (pl. viszontbiztosítási szerz. felmondása) – és a Holstein által képviselt *Freie Hand* elvi megközelítése között ingadozva végül elvesztette Anglia barátságát, anélkül, hogy Oroszországot elnyerhette volna. (v.ö. Höbelt [1982], pp. 270-271.) Ennek a politikának a veszélyeit Goluchowski és az osztrák-magyar diplomácia több jelentős képviselője is felismerte, nem találtak azonban hatékony eszközt később sem ahhoz, hogy ezt a kedvezőtlen folyamatot feltartóztassák, az új század első évtizedének derekán bekövetkező nemzedékváltás során döntéshozó pozícióba jutó személyek (Aehrenthal, Ferenc Ferdinánd, Conrad, Tisza István) pedig Lothar Höbelt osztrák történész szerint elmulasztották azt, hogy az angol-német antagonizmus kérdésének elsődleges figyelmet szenteljenek, (Höbelt [1982], p. 271.) felismerve, hogy annak több meghatározó összefüggése van az orosz relációval. Az újabb szakirodalom ismeretében az osztrák történész állítása ugyan némi revízióra szorul

64) CAPRIVI, Leo von (1831-1899), német politikus, 1890-től 1894-ig birodalmi kancellár.

4. A tárgyalások kudarca és a mélyülő ellentétek London és Berlin között

(lásd I. r. 5.fej.), mivel a kutatások igazolták, hogy a háború előtti években a bécsi vezetés politikájában kifejezetten jelenetős szerepet játszottak az angol-német ellentétből levont politikai következtetések (Tobisch [1994], ill. Kießling [1996]). Az azonban továbbra is áll, hogy a Monarchia diplomáciája nem találta meg a megfelelő eszközöket ahhoz, hogy a számára rendkívül kedvezőtlen, sőt közvetett hatásait tekintve „végzetes” antagonizmus hatásait elhárítsa.

Bár az osztrák-magyar diplomácia a szövetségi tárgyalások kezdeteitől igyekezett alkalmanként közvetítésével az Anglia és Németország közötti közeledést előmozdítani, akár még a gyarmati kérdéseket illetően is (*HHSIA PA VIII., K. 125., [Berichte], Nr. 2.B., Deym an Goluchowski, 1901. jan. 8.*), azon nem változtatható, hogy a két nagyhatalom vezetésén belül, a közvélemény hangulatváltozásával párhuzamosan és alkalmanként egyenes összefüggésben az a vélemény alakult ki, hogy a tárgyalások eredményes befejezését nem érdemes minden áron szorgalmazni.⁶⁵ Berlin, illetve London nem nyújt-

65) ECKARDSTEIN felettesét okolta a tárgyalások kudarca miatt, írásos dokumentumot ígért Lansdowne-nak, amely tartalmazza, milyen egyezményhez is kívánják tulajdonképpen Nagy-Britannia csatlakozását. LANSDOWNE soha nem kapta meg, később pedig HATZFELDT nagykövet is cáfolta, hogy kormánya részéről ilyet várni lehet, a megbeszélések felújítását elhalasztották a „nyár utánra” (*after the holidays*) Lansdowne kifejezte, hogy alapvetően egyetért SALISBURY meglátásaival, a kudarc okait 1901 novemberében a következő pontokban foglalta össze: 1.) nem sikerült a *casus foederis*-t meghatározni, 2.) bizonyosan elidegeníti Franciaországot és Oroszországot, 3.) gyarmati konfliktusok esetén, távol Európától, valószínű, hogy a hármas szöv. nem nyújthat eléggé gyors és hatékony segítséget, 4.) Amerikával ellentétbe sodródhatnak, 5.) parlamenti bonyodalmak. A brit külügyminiszter konkrét szövetséget nem javasolt, de azt tanácsolta, hogy eseti, csak bizonyos régiókat illető megállapodások lehetősége miatt a továbbiakban is folytatni kell a megbeszéléseket, hiszen már volt ilyen a Távol-Keletre (Jangce-egyezmény), de felújíthatónak tartotta az 1887-es mediterrán együttműködést is (*status quo*). (BD II., pp.76-77., Nr.92., *Memorandum by Lansdowne, 1901. nov.11*).

hatnak egymásnak olyan kézzelfogható garanciákat és előnyöket, amelyekkel helyzetüket a nagyhatalmak között jelentősen javíthatták volna. Anglia a londoni cs. és kir. nagykövet Deym gróf reményeivel ellentétben nem látta be „izoláltságának hátrányait”, még kevésbé pedig azt, hogy abból csak a hármasszövetség irányában törhet ki. (Ibid., Nr. 8. B., *Deym an Goluchowski*, 1901. febr. 1.) A hármasszövetség értékéből kétségtelenül levont a Monarchia politikai körökben növekedő kedvezőtlen megítélése is, noha ez a sajtóban és a közvéleményben sem jutott túlsúlyra, és a Habsburg Monarchiának az európai hatalmi egyensúlyban betöltött szerepét még egyértelműen nem kérdőjelezhette meg, csupán szövetségi értékén csökkentett jelentős mértékben. (Ibid. [Berichte], 39. A-F. *Deym an Goluchowski*, 1901. máj. 24.)

II. FEJEZET

A Balkán, a Mediterráneum és a nagyhatalmi átrendeződés

Az 1902 és 1906 között eltelt években, miközben Németország a *Freie Hand* politikáját tette meg fő vezérelvévé, Ausztria-Magyarország megpróbálta tágítani a hármasszövetség alkotó kereteket és önálló kezdeményezések által megszilárdítani saját helyzetét. (Bridge-Bullen [1980], pp. 153-154.). Nemcsak a Monarchia tekintett a hármasszövetségen kívülre, hanem Itália is. Az olaszok tartva Oroszország és Ausztria-Magyarország távlati együttműködésétől – amely útjában állhatott Itáliának a Balkánon és a mediterrán térségben kifejtett törekvéseivel – megegyezést kerestek Franciaországgal. 1902-ben Olaszország alkut kötött a franciákkal, a Prinetti-Barrère egyezményben⁶⁶ az olaszok ígéretet tettek, hogy semlegesek maradnak egy francia-német háború esetén, amennyiben azt Németország provokálja. (Bridge-Bullen [1980], p. 153.) A hármasszövetség belüli bizalmi válság így konkrétan is megnyilvánult, vele szorosabb kapcsolatok kiépítése Nagy-Britannia számára a továbbiakban egyre kevésbé tűnt vonzó alternatívának. A morális lejtőn haladó szövetség ingadozó, új partnereket kereső tagjaival (Olaszországgal és a Monarchiával) azonban egyes kérdésekben ismét lehetőség mutatkozott az együttműködésre.⁶⁷

66) Az egyezményt Giulio PRINETTI olasz külügyminiszter és Camille BARRÈRE római francia nagykövet írták alá. — PRINETTI, G. (1851-1908), 1901-től 1903-ig külügyminiszter; BARRÈRE, C. (1851-1940), 1897-től 1924-ig nagykövet Rómában.

67) Lásd részletesebben: FELLNER [1960], pp.50-73.

1. A macedón kérdés összefüggései

1902 nyarának végén Bécsben remények fogalmazódtak meg, hogy a búr háború lezárultával a *Foreign Office* ismét nagyobb figyelmet szentel majd a Földközi-tenger térségének. 1902 őszén Lansdowne a Monarchia segítségét kérte, hogy csatlakozzon Nagy-Britannia tiltakozásához a Portával szemben, amiért a török vezetés engedélyezte négy orosz torpedónaszád áthaladását a tengerszorosokon. Goluchowski elviekben egyetértőleg nyilatkozott, titkon remélve, hogy elérkezett a megfelelő alkalom a földközi-tengeri egyezmény megújítására. (Bridge [1972]b., p. 260.) Az orosz hadihajók azonban – talán nem egészen véletlenül – jó időzítéssel, éppen egy időben Lamsdorff orosz külügyminiszter bécsi látogatásával haladtak át a Dardanellák vizein. Ha Goluchowski ebben a helyzetben a britek szája íze szerint cselekszik, súlyosan ártott volna az éppen a legjobb úton haladó orosz-osztrák-magyar kapcsolatoknak. A Monarchia külügyminisztere tehát kénytelen volt brit partnerét cserben hagyni. Lansdowne-t nagyon bosszantotta Goluchowski hirtelen megváltozott magatartása, a földközi-tengeri együttműködés pedig lekerült a napirendről. (Ibid.) A *Wilhelmstraße* és a császár nem voltak elragadtatva Ausztria-Magyarország önálló kezdeményezéseitől a britekkel való együttműködés terén. A német uralkodó szerint ugyanis London eszközként akarta felhasználni a Monarchiát saját céljainak megfelelően, (GP XVIII./1.r., p. 442., Nr.5663., *Metternich an Bülow*, 1902. nov. 27., II. Vilmos margójegezetei) miközben Németország a tengerszoros kérdésben szembekerült volna saját szövetségeseivel (ti. Olaszország is csatlakozni óhajtott a britek diplomáciai akciójához). Lansdowne – kissé elsietve a dolgot – közölte a német nagykövettel, Metternich gróffal, hogy az osztrák-magyar kormánynak szándékában áll figyelmeztetni a Portát, hogy az említett ügy kapcsán tartsa tiszteletben a szorosokra vonatkozó nemzetközi szerződéseket. Az osztrák-magyar diplo-

1. A macedón kérdés összefüggései

mácia ezt a tervbe vett lépést nem közölte Berlinnel, és Deym sem árult el semmit Metternichnek Goluchowski ígéretével kapcsolatban, amiből a londoni német követ azt a következtetést vonta le, hogy „a Dardanellák kérdését Bécs óvatosan kezeli” Németország vonatkozásában.⁶⁸ (ibid., fő szöveg) Lansdowne így a német diplomácia előtt is, az események kimenetele folytán, ellentmondásba keveredett.

Goluchowski válaszút elé került és az oroszokkal való kooperáció mellett döntött, amivel elvetette a mediterrán együttműködés lehetőségét. A Brit Birodalom Védelmi Bizottsága (*Committee of Imperial Defence*) 1903 februárjában deklarálta is, hogy nincs veszélyben a földközi-tengeri egyensúly, ameddig Nagy-Britannia ellenőrzése alatt tudja Egyiptomot. A Monarchia számára ismét nem bizonyult elérhetőnek a brit fél megnyerése. A kibontakozó balkáni válsághelyzet, amely nagyarányú feszültségekhez vezetett a török fennhatóság alatt álló Macedóniában, jobban szükségessé tette az orosz kapcsolatok erősítését, (Bridge [1972]b., 260.) ezen kívül a berlini vezetés sem szorgalmazott semmiféle szövetséges részéről önállóan kezdeményezett együttműködést Nagy-Britanniával. Lamsdorff orosz külügyminiszter említett bécsi látogatása ugyancsak aggodalmat keltett Berlinben, ugyanis a vezető német politikusok túl sok kockázatot véltek felfedezni a Balkánon zajló folyamatokban. A konstantinápolyi német követ jelentései alapján úgy ítélték meg, hogy a szövetséges Monarchia ügyetlenül politizál a Portával szemben, és ezáltal „a cári birodalmat olyan bizalmi pozícióba juttatja, amely nem illeti meg”. (von Marschall szavait idézi: Wolf [*Diss.* 1967], p. 269.) Legfőképp az nyugtalanította a német diplomatákat, hogy az orosz-osztrák-magyar közös fellépés gyengítheti a német befolyást és a Portánál korábban megszerzett előnyös

68) A kiragadott idézet teljes modattal, eredeti szöveggel : „Er [Deym] hat aber das Gebiet der Dardanellen mir gegenüber nicht berührt. Ich schließe daraus, daß man in Wien uns gegenüber die Dardanellenfrage mit Vorsicht behandelt.”

pozíciókat. A *Ballhausplatz* tisztségviselői is óvatosságra intettek az orosz külügyminiszter kezdeményezéseivel szemben, mivel feltételezték, hogy az oroszoknak valóban szándékában áll gátat vetni a német befolyás növekedésének az ottomán birodalom területén. Zwiedinek⁶⁹ szekciófőnök megfogalmazása szerint:

„Amennyiben az orosz külügyminiszter azon fáradozik, hogy a macedón kérdésben egy velünk egyeztetett, közös akció által magatartásunk felől biztosítékokat szerezzen, egyúttal abban is reménykedik, hogy lazíthatja kapcsolatainkat Németországgal és megbéníthatja Anglia befolyását a kontinentális politikára. Ez, nézetem szerint, bizonyos veszélyt rejt magában számunkra és óvatosan mérlegelnünk kell, hogy miként ápolhatjuk a kapcsolatokat Oroszországgal, anélkül, hogy politikai barátainkhoz fűződő viszonyunknak ártanánk.” (NL.Aeh. I., pp. 289-290., Nr. 209., *Zwiedinek an Aehrenthal*, 1903. jan. 23.)

A Monarchia úgy szerette volna tehát folytatni az együttműködést Oroszországgal, hogy ne rontsa kapcsolatait Londonnal és Berlinnel. Az adott nemzetközi helyzetben mindez nem volt könnyen megvalósítható feladat, Nagy-Britannia vonatkozásában kétségkívül erős eltávolodást nem is sikerült elkerülni. A Portához akkreditált orosz és osztrák-magyar nagykövetek titkos tárgyalásokat folytattak arról, hogy milyen reformtervezettel álljanak elő a szultánnál. A többi nagyhatalom mindezek ellenére tudomást szerzett a készülő reformokról és be akart kapcsolódni a róluk folyó egyeztetésbe. Különösen Olaszország lépett fel ezzel az igénnyel 1902 végén, de Bécs és Szentpétervár mereven elzárkóztak az olaszok részvételétől, ami azzal a hatással járt, hogy Olaszország és a Monarchia között ismét feszültségek támadtak. (Wolf [*Diss.* 1967], p. 271.)

69) ZWIEDINEK, Julius von (1833-1918), osztrák-magyar diplomata, külügyminisztériumi

1. A macedón kérdés összefüggései

Németország konstantinápolyi követe mindenfajta reformot kilátástalannak ítelt, a német diplomácia pedig burkoltan opponálta az orosz-osztrák-magyar *entente* kezdeményezéseit, miközben az osztrák sajtóban már azzal vádolták a német kormányt, hogy szándékosan lassítja a macedón probléma megoldását. (ibid.) A német külügyben ugyanis azon az állásponton voltak, hogy a reformok végső soron csak az ottomán birodalom bukását siettetik, Marschall konstantinápolyi német követ⁷⁰ pedig amiatt aggódott, hogy nem sikerül útját állni egy várható összecsapásnak Bulgária és a török birodalom között. (GP XVIII. /1., pp. 182-183., Nr. 5477., *Marschall an das Ausw. Amt*, 1902. nov. 23.) Nagy-Britannia sem volt elégedett, sőt messzebb menő követeléseket kezdett támasztani a Portával szemben: kiterjedt jogkörű, keresztény kormányzó kinevezését szorgalmazta a tartomány élére, amivel túllépett Ausztria-Magyarország és Oroszország közös javaslatain is. (Wolf [*Diss.*1967], p.271.) A brit közvélemény és a parlament sürgette a kormányt, hogy hatékonyan lépjen fel az elnyomottak érdekében. VII. Edvárd maga is aktívabb politikára ösztönözte *Foreign Office* vezetőjét, aki inkább hajlott arra, hogy a kezdeményező szerepet ráhagyja Ausztriára és Oroszországra. Lansdowne azonban sikeresen állt ellent a belső nyomásnak, és továbbra is tartotta magát korábbi véleményéhez, miszerint Ausztria-Magyarország és Oroszország előnyösebb pozíciókkal rendelkezik ahhoz, hogy a kérdést kezelje. 1903 februárjában el is fogadta, hogy a rendezés az osztrák-magyar-orosz reformjavaslatok alapján folytatódjék. Lansdowne lényegében Ausztria-Magyarországra hagyta, hogy a macedóniai kérdésre megfelelő rendezési tervet dolgozzon ki Szentpétervárral egyetértésben. Miután Goluchowski és Lamsdorff 1903 februárjában megfogalmazták tervüket, amely egy török tisztségviselő irányítása alatt végrehajtandó reformprogramot helyezett kilátásba, a *Foreign Office* vezetője támo-

70) Marschall von BIEBERSTEIN, Adolf (1842-1912), német diplomata, 1890-1897 külügyi államtitkár, 1897-től 1912-ig konstantinápolyi nagykövet.

gatta azt, fenntartva a jogot, hogy a későbbiekben módosító javaslatokkal álljon elő.

Nagy-Britanniában azon a véleményen voltak, hogy Macedónia problémáit csak drasztikus változtatásokkal lehetséges orvosolni. (Bridge [1972]a., p. 6.) A brit közvélemény jelentős része és főként a liberális politikusok már nem voltak meggyőződve arról, hogy az ottomán birodalom támogatása a továbbiakban is elsőrendű brit érdek. A közvélemény már korábban, az 1890-es években, élesen szembefordult Törökországgal, mivel mélyen fehéborodott a török hadseregnek Örményországban tanúsított brutalitása miatt. (Palmer [1983]a., p. 32.) A brit kabinetben és holdudvarában egyenesen olyan nézetek fogalmazódtak meg, hogy az sem volna elvetendő gondolat, ha a san stefanói békében⁷¹ felrajzolt határokat állítanák megint helyre, e nézet szerint ugyanis Bulgária volt a leginkább támogatásra „méltó” állam a Balkánon, a bolgár nép pedig az egyetlen, amely úgymond „egy nemzet jellemvonásait hordozza magán”.⁷² (Bridge [1972]a., p. 6.) A tengersizosok kérdésében is gyökeres szemléletváltás következett be a negyedszázaddal korábbi állásponthoz képest.⁷³ Amíg korábban a brit diplomácia mindent megtett, hogy a Boszporuszt

71) 1878 márciusában Törökország és Oroszország között létrejött békeszerződés, amelyet a berlini kongresszus később hatályon kívül helyezett, mivel az Bulgária területét Ausztria és Nagy-Britannia számára elfogadhatatlan mértékig megnövelte volna

72) BRIDGE idézi Balfour szavait : „*the only nationality in the Balkans with the makings of a nation in them*”

73) Lásd alább A.B.C. memorandum javaslatát; a Dardanellák és a Boszporusz kérdésében a nagyhatalmak által lefektetett elvek többször változtak: 1841-es tengersizos-egyezmény, amely lezártnak nyilvánította a szorosokat, ha Törökország nincs hadiállapotban, az 1871-es londoni konferencia bizonyos engedményeket tett a szultánnak, a berlini kongresszus ezt lényegében helyben hagyta, de a britek vindikálták maguknak a jogot, hogy bármely – általuk szükségesnek vélt – esetben hadihajóikat a Dardanellák vizeire irányítsák. Salis-bury 1896-ban azzal a javaslattal állt elő, hogy tegyék szabaddá az átjárást valamennyi hatalom hajói számára.

1. A macedón kérdés összefüggései

és a Dardanellákat óvja Oroszország és pártfogoltja, Bulgária terjeszkedési szándékaitól, emiatt támogatást nyújtva a roszakatag török birodalomnak szoros együttműködésben Ausztria-Magyarországgal (Diószegi [1987], pp. 33-34), addig most elképzeléseivel messzebb ment, mint az 1870-es években Oroszország, s már nyugodt szívvel akár Bulgáriára is rábízta volna a tengersizorosok őrzését. (Bridge, *op.cit.*, p. 6.) Oroszország politikája azonban lényegesen mérsékeltebb volt ekkor a balkáni térségben, mint korábban, s ezt erősítette az orosz külügyminiszter nagyon kellemes személyisége és kifejezetten mérsékelt politikája is, amelyet a britek némi malíciával „nőiesnek” minősítettek, utódja, Izvolszkij⁷⁴ magatartásával összehasonlítva. (Nicolson [1930], p. 238.) Bár néhányszor Lansdowne és Balfour még kísérletet tettek, hogy elképzeléseiknek, amely teljes körű autonómia biztosítását tűzte ki céljául, érvényt szerezzenek, miután azonban azt tapasztalták, hogy Goluchowski egyedül Oroszországban látja a helyzet megoldásának kulcsát és ezáltal az egész ügy végkimenetelére a konzervatív hatalmak szándékai nyomják majd rá bélyegüket (Bridge [1972]a., pp. 6-7.), mégis eleinte jobbnak tűnt számukra, ha ebben a kérdésben kerülik a felesleges konfrontációt. A brit külügyek irányítója egyre inkább úgy látta, hogy nagyon is kívánatos rendeznie a vitás kérdéseket Oroszországgal egyéb, a Balkánnál számára sokkalta fontosabb területeken, így például Afganisztán, Tibet és Perzsia vonatkozásában. Egyúttal komoly reményeinek adott hangot, hogy az ázsiai érdekszférák elhatárolásáról meg lehet egyezni az orosz féllel. Emögött a Közel-Keleten érvényre jutó nagyhatalmi érdekek sajátos kölcsönhatásai álltak, amelyekre a *Foreign Office* és a brit kabinet tagjai különféle – gyakorta egymásnak ellentmondó – megoldásokat vázoltak fel. (Monger [1963], pp. 117-118.)

74) IZVOLSZKIJ, Alexander Petrovics (1856-1919), külügymin. 1906-1910, párizsi orosz követ 1910-1917

A német vezetés Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos aggodalmi és a brit magatartás érthetőbbé válik, ha a macedón problémától kissé elvonatkoztatva a közel-keleti érdekszférákat érintő kérdésekre irányítjuk figyelmünket. A németek ugyanis még 1899-ben elnyerték a Portától a már korábban is német tulajdonban lévő anatóliai vasút további kiépítésére szóló koncessziót, ezáltal a vasúthálózat kibővítése révén a német befolyás egészen a Perzsa-öböl térségéig hatolt volna. A Bagdadon keresztül egészen Baszraig haladó szakasz megépítése azonban hatalmas költségekkel járt, így Németország rövidesen megkísérelte, hogy más országokat is meggyőzzön, érdemes befektetniük a készülő vasútvonalba. 1901-ben Lansdowne bele is egyezett volna abba, hogy brit tőkét is mozgósítsanak a vasút megépítésének érdekében, de Salisbury vele szemben foglalt állást, aminek következtében konkrét lépésekre már nem került sor. Ugyanakkor a francia befektetők nagyon készségesnek mutatkoztak, Oroszország kivételével szinte mindenünnen pozitív válasz érkezett a német megkeresésekre. Mivel az angol-orosz viszony szívélyesnek ekkoriban semmi szín alatt sem volt mondható, ismét felvetődött a lehetőség, hogy Nagy-Britannia elszigetelődik, ezért Lansdowne az 1902-es esztendő derekán sietve tanulmányozni kezdte a koncessziós részvétel feltételeit. (ibid., p. 118.) A britek legnagyobb aggodalma természetesen az volt, hogy az épülő vasút végül egészen a Perzsa-öbölhöz vezetne volna, az pedig Nagy-Britannia számára elfogadhatatlan volt, hogy más hatalmak erős támaszpontokat szerezzenek abban a térségben. Mindazonáltal Lansdowne előtt az is világosnak tűnt, hogy valamennyi jelentős nagyhatalom, amely érdekelt a Közel-Keleten, biztosítani kívánt magának bizonyos befolyást ezen a stratégiai fontosságú területen. Lansdowne szándéka: megelőzni egy francia-orosz-német kooperáció kibontakozását, amely könnyedén Nagy-Britannia ellen fordulhat. Megpróbálta a többi nagyhatalom közti rivalizálást úgy kiaknázni, hogy a bagdadi vasút megépülte után is olyan egyensúly jöjjön létre, amely lehetővé teszi a brit pozíciók

1. A macedón kérdés összefüggései

sértetlen megőrzését. Abban is reménykedett, hogy a brit részvétel az orosz-német viszonyt is megronthatja, sőt egyenesen úgy látta – a brit katonai, külügyi és gyarmatügyi vezetés jelentős részével teljes összhangban –, hogy az orosz közép-ázsiai terjeszkedés leghatékonyabb ellenszere lehet egy olyan vasútvonal, amely a törököket fölénybe juttatja „az orosz előrenyomulás oldal szárnyán”. (Ibid.)⁷⁵ Ezzel szemben más vélekedések is megfogalmazódtak, amelyek szerint Németország csupán felbátorodott volna, és egyébként sem tartották valószínűnek, hogy Franciaország, Németország és a cári birodalom olyan jól együtt tudna működni éppen ebben a térségben, hogy az komoly veszélyt jelentene Nagy-Britanniára nézve. Az ekkoriban egyre inkább oroszbarát irányba hajló brit politikusokban – mindenek előtt Sandersonban⁷⁶ és Balfourban, de ide sorolhatjuk Lord Curzont⁷⁷ is – a külügyminiszter szándékai felkeltették azt a félelmet, hogy terveiket egy a vasútkoncesszió kérdésében létrejött német-brit egyezség megtorpedózhatja. A közvéleményben is ekkor hágott tetőpontjára a németellenes hangulat, amely már korábban a venezuelai eset⁷⁸ kapcsán is fellángolt. A Leo Maxse neve által fémjelzett németellenes

75) 1902 nov. 19-én tartott konferencián hangzottak el az idézett szavak, ahol az Admirális, a *War Office*, az *India Office* és a *Foreign Office* képviselői voltak jelen, további részleteket és dokumentum adatait lásd : G.Monger [1963], p.119.

76) Sir Thomas H. SANDERSON (1841-1923), 1889-től előbb a *Foreign Office* kereskedelmi ügyekért felelős helyettes államtitkára, majd állandó helyettes államtitkár (*Permanent Under-Secretary*) 1894-1906, jelentőségéről lásd: STEINER [1969]: *The Foreign Office* vonatkozó fejezeteit és utalásait

77) Geoge N. Curzon (1859-1925), angol arisztokrata politikus, még negyven éves sem volt és sikerei folytán India alkirálya lett, 1905-ben e megbízatásától visszalépett, később tagja volt Lloyd George háborús kabinetjének, 1919-től 1924 jan.-ig a külügyminiszter tisztségét töltötte be; a kérdéses időszakban politikáját elsősorban az orosz terjeszkedéssel szembeni hatékony fellépés jellemezte

78) A dél-amerikai köztársaság nem törlesztette tartozásait (főként német és brit bankok felé), ezáltal provokálva az európai hatalmakat. 1902-ben Németo. közös fellépést

sajtókampány a kabinet tagjainak magatartására is éreztette hatásait. Lansdowne-t megdöbbenetete és elkedvetlenítette a germanofób indulatokból eredő ellenállás, amely nem tette lehetővé, hogy terveit keresztül vigye. (Monger [1963], p. 122.)

Az úgynevezett A. B. C. memorandum, amelyet a *National Review* és köre fogalmazott, már lefektette és népszerűsítette az angol-orosz megegyezés gondolatát. Ennek egyik kiemelt, sarkalatos pontja volt, hogy a „keleti kérdés” vonatkozásában nem támasztanak többé akadályokat Oroszország tradicionális törekvéseivel szemben. A megegyezés természetesen három különböző kérdéskört érintett volna:

„A Közel-Kelet tekintetében alapja az lehet, hogy Oroszország tartózkodna minden törekvéstől, amely az egyiptomi *status quo* megváltoztatását célozza, minekünk [pedig] el kell ismernünk, hogy annak az Oroszország által történelminek tekintett küldetésnek a beteljesítése a Balkánon nem sért létfontosságú brit érdekeket, valamint az ázsiai Törökországban tartózkodnunk kell a német expanziós tervek támogatásától. ...

Perzsiára és Közép-Ázsiára vonatkozólag együttműködést ajánlhatnánk Orosz-orzágnak a vasúti összeköttetés fejlesztése terén a Kaszpi-tenger és a Perzsa-öböl között; azért cserébe, hogy kereskedelmi kijáratot biztosítunk számára az Öbölhöz, Oroszország vállalná, hogy tiszteletben tartja a politikai status quo-t a Perzsa-öböl partvidékén. ...

javasolt Nagy-Britanniának, az USA nem támogatta, hogy a két európai hatalom közösen avatkozzon be Dél-Amerikában. Lansdowne egy ideig el tudta érní, hogy közös tengeri manőverekkel együtt kényszerítsék Caracast számlái kiegyenlítésére. A kabinet azonban az események kellős közepén a külügy vezetője ellen fordult, Balfour és Chamberlain ugyanis nagyon fontosnak látták már ekkor az Atlanti-óceánon átnyúló angol-amerikai „különleges kapcsolat” ápolását. Az ügy kapcsán éles hangvételű németellenes sajtócikkek jelentek meg. (lásd részletesen: Monger [1963], pp. 104-107.)

1. A macedón kérdés összefüggései

A Távol-Kelet kapcsán a kérdés szükségképpen bonyolultabb, mint-hogy Japánt is be kell vonni a két hatalom tanácskozásaiba ...” (*National Review*, 1901. november 1., *British Foreign Policy by A. B. C., etc.*)

A brit politikusok és a kabinethez tartozó miniszterek mindegyike látta, hogy nehéz volna tető alá hoznia akármilyen, a bagdadi vasútkoncesszióhoz hasonló fajsúlyú megegyezést Németországgal, amikor a befolyásos politikai személyiségek egy része – pl. Joseph Chamberlain – már ellenezte a kompromisszumos együttműködést a németekkel. Lansdowne nem érezte magát politikailag elég erős pozícióban ahhoz, hogy a közvélemény nyomásával egymaga szembehelyezkedjen, nem volt képes a németellenes kampány közepette elgondolható érvelést felsorakoztatni amellett, hogy a koncesszióban Nagy-Britanniának érdemes résztvennie. (Monger [1963], pp. 122-123.) A kompromisszumra való készség pedig nem hiányzott a németek részéről. Bülow számos lépést tett annak érdekében, hogy a briteket bevonja a vasútvonallal kapcsolatos tárgyalásokba, az ügyekkel közvetlenül megbízott személyek pedig egyenesen létfontosságúnak tartották az építkezés sikere szempontjából, hogy nehogy olyan lépéseket tegyenek, amelyek „India urainak bizalmatlanságát felkelthetnék.” (Bülow [1930], I., p. 572.) A németek folyamatosan próbálkoztak azzal, hogy a vasút „nemzetközivé” tételét elérjék, azaz ne maradjanak magukra a tetemes költségek finanszírozásával, Anglia és Oroszország gyanakvásától egyaránt kísérve. A végeredmény végső soron az lett, hogy Anglia és a cári birodalom – a német szándékokkal épp ellentétesen – még közelebb került egymáshoz, az orosz fővárosban ugyanis a bagdadi vasutat eleve olyan beruházásnak tekintették, amelynek Oroszországra nézve stratégiai szempontból kizárólag kedvezőtlen hatásai lehetnek. Angliában ezenközben a sajtó intézett kirohanásokat Németország ellen és a belső politikai légkör lehetővé tette, hogy Lansdowne elképzelése a brit bekapcsolódásról valóságossá

válják. A bagdadi vasút így a német és az európai diplomácia számára egyaránt egyfajta gordiuszi csomó lett, amelyet csupán a világháború előestéjén sikerült nagy nehezen kibogozni, úgy, hogy Németország, engedve a *Weltpolitik* koncepciója által sugallt folyamatos külpolitikai offenzívából, megegyezett előbb Párizssal 1914 februárjában, majd Londonnal 1914. július 15-én, az utókor szemszögéből nyilvánvalóan túl későn. (Fröhlich [1997], pp. 88-89.) Lansdowne és kabinetje e gordiuszi csomó átvágására nem vállalkozott, inkább lassan puhatolni kezdte, miképpen rendezheti a vitás kérdéseket Szentpétervárral. Mindez annál is inkább járható útnak bizonyult, mivel az új orosz követ Benckendorff⁷⁹ nagyon készségesnek mutatkozott és tevékenységével a későbbiekben is egyengette az angol-orosz *entente*-hoz vezető utat. (Monger [1963], p. 123.)

Az iménti kitekintés fényében jól látható, hogy Berlin a legkevésbé sem óhajtott olyan diplomáciai manőverekhez asszisztálni, amelyek pozíciót az Aranyszarv-öböl partjain akár csak igen csekély mértékben is csorbíthatták. A német diplomácia mindenek előtt a többi nagyhatalommal szemben a szultánnál élvezett bizalmát akarta megőrizni, amely különösen kedvező helyzetet biztosított számára az ottománok által uralt területeken. Berlinben ismételten attól féltek, hogy az orosz-osztrák-magyar reformerőfeszítésekhez más hatalmak is csatlakoznak, ezáltal a leplezett hadmozdulattal egy új, Németországot mellőző koalíció létrejöttét alapozva meg. Mindenekelőtt Franciaország ún. *Sárga Könyve* (*Affaires de Macédoine* 1902.) keltett visszatetszést a német fővárosban. Abban ugyanis részletesen ismertették Ausztria-Magyarország, Oroszország és Franciaország intézkedéseit a macedóniai reformprogram megvalósításának érdekében, valamint, arról is szó esett, hogy az említett három hatalom miképpen egyezhet meg az ottomán birodalom fenntartását érintő

79) Alekszandr Konsztantyinovics BENCKENDORFF (1849-1917), 1903-tól 1917-ig orosz nagykövet a brit fővárosban.

1. A macedón kérdés összefüggései

kérdésekben, miközben Németországot egyetlen utalásban sem említették. (NL.Aeh. I., p. 294., Nr. 213., *Szögyény an Aehrenthal*, 1903. febr. 22., lábjegyzetek 2.) Berlinben egy „szövetség à la Kaunitz”⁸⁰ létrejöttétől tartottak, s ezekben a félelmekben Szögyény osztrák-magyar követ szerint „a legmérvadóbb ottani személyiségek”⁸¹ is osztoztak. (ibid., p. 294.) A nagykövet azt is fontosnak látta kiemelni, hogy a venezuelai események után úgy tűnik, hogy Németország kereskedelmi és anyagi érdekei jelentős mértékben sérültek, az Angliához és az Egyesült Államokhoz fűződő viszony pedig „nagyon-nagyon sok kívánnivalót hagy maga után.” (ibid.) A berlini aggodalmak mögött a bécsi német nagykövet Eulenburg herceg⁸² korábbi jelentései álltak, aki beszámolt arról, hogy a Monarchia befolyásos köreiben egyre elégedetlenebbek Berlin „egyoldalú” politikájával, a Németországhoz fűződő viszonyban „jelentős változások” következtek be, a „szlávság megerősödött”, míg korábban 1866 (Königgrätz) „rég elfelejtett” téma volt, addig „most” (1902 tavasza) a régi sérelmeket újra elővették, a Németországgal fennálló „természetes” szövetséget pedig kezdik nyíltan megkérdőjelezni. (Kovács [1993], p. 115.)

Berlin rosszalta, hogy a Monarchia igen határozottan lépett fel a Portával szemben, különösen Giesl⁸³, konstantinápolyi katonai attasé magatartását tar-

80) Utalás Ausztria és Franciaország közt 1756-ban Poroszország ellen megkötött szövetségre

81) Eredeti, teljes szöveg: „*Das Phantom einer Allianz gegen Deutschland, - à la Kaunitz - bil-det ... - auch bei den maßgebendsten hiesigen Persönlichkeiten, - den Gegenstand der ernstesten Befürchtungen.*”

82) Eulenburg zu Hertefeld, Philipp herceg (1847-1921), diplomata, II. Vilmos barátja és személyes tanácsadója, 1894-től 1902-ig nagykövet volt Bécsben.

83) Arthur GIESL lovag (1860-1936), osztr.-magy. diplomata, 1893-tól 1906-ig katonai attasé. Konstantinápolyban, majd 1906 és 1909 között Athénben, 1913-14 : követ Belgrádban

tották a német érdekekre nézve veszélyesnek. (GP XXII., pp.145-146., Nr. 7432., *Marschall an Bülow*, 1904. ápr. 20.) Attól féltek, hogy a szultán gyanakvása elsődlegesen a dunai Monarchia, Németország szövetségese, ellen fordul. A németek amiatt aggodalmaskodtak, hogy:

„Ausztria-Magyarország, ha a kemény nyomásgyakorlás eszközeivel tartósan élenjár, magát a szultánnál és a Portánál fő ellenséggé teszi. Mégha a jelenlegi, szívélyes kapcsolatok mellett Ausztria-Magyarország és Oroszország közt ebből egyelőre nem származhat hátrány, így mégis elkövetkezhet a nap, amidőn a szultán Oroszországban a barátját, Ausztria-Magyarországban viszont ellenségét látja.” (GP XXII., p. 161., Nr. 7445., *Wedel an Bülow*, 1904. jún. 12.)

Az sem szolgált éppen a *Wilhelmstraße* legnagyobb meglegedésére, hogy a macedóniai reformok felügyelete és a nemzetközi rendfenntartó erők összetétele tekintetében komoly súrlódások keletkeztek a Monarchia és Olaszország között, ami újabb feszültségek keltett a hármas szövetségben belül. Berlinben úgy ítélték meg, hogy a külső, ellenlábás hatalmak – adott esetben Anglia – csak a megfelelő alkalomra várnak, hogy az olasz-osztrák-magyar ellentétet a maguk számára kihasználják. (GP XXII., p. 153., Nr. 7437., *Bülow an Wedel*, 1904. máj. 10.)

Valóban sok fejtörést okozhatott a *Wilhelmstraße*-n, hogy milyen irányba fejlődnek a nagyhatalmak közötti érdekellentétek a Balkántól a Perzsa-öböl felé terjedő térségben. Végül Holstein meggondolásai alapján Németország mégis úgy döntött, nem ellenzi az osztrák-magyar-orosz közös fellépést, amelynek szerinte két nagyon fontos előnye volt a német érdekek szempontjából:

1. Oroszországnak más hatalmakkal való egyezkedése időben késleltethető
2. Az olasz szimpátiák Oroszország felé alábbhagynak és az is várható, hogy az angol-orosz ellentét újra felerősödik. Arra is utalt, hogy, mivel Ausztria-Magyarország erőteljesen ellenzi harmadik hatalom bevonását, a szakadék

1. A macedón kérdés összefüggései

indirekt módon csak egyre nő az orosz-osztrák-magyar *entente* és a többi hatalom között, ráadásul Franciaország is eltávolodhat Oroszországtól, amennyiben tartósan „ignorálják” közel-keleti pozícióit. (GP XVIII./1., pp.234-237., Nr. 5512., *Aufzeichnung Holsteins*, 1903. febr. 2.)

2. Egy váratlan fordulat: Belgrád és a nagyhatalmak

Miközben az Aranyszarv-öböl partjainál folyt a diplomáciai rivalizálás, hogy melyik nagyhatalom képes a maga számára jelentősebb befolyást elérni a macedón kérdés rendezése kapcsán, a Balkán egyik államában döntő jelentőségű fordulat következett be. 1903. június 10-ről 11-re virradó éjjel Belgrádban egy tisztí összeesküvés résztvevői lemészárolták Obrenovics Sándor szerb királyt és feleségét. Kérdéses volt, hogy a Monarchia hogyan reagál a szerbiai változásokra és a belgrádi események folytán megváltozik-e viszonya Oroszországgal. Korábban egy ilyen eset komoly krízist idézett volna elő a két nagyhatalom viszonyában. (Diószegi [1987], p. 98.) Bár a fordulat osztrák-ellenes jellegéhez nem fért kétség, mégis Bécs mérsékelt magatartást tanúsított, Szentpétervárról pedig nem adtak támogatást az új szerb vezetésnek, hiába tekintette magát Karagyorgyevics Péter⁸⁴ a cár védencének. (ibid.) Az orosz fővárosból egyenesen olyan jelzés érkezett, amely arra utalt, hogy Oroszországnak nincs ellenvetése, ha a Monarchia végül úgy dönt, bevonul Belgrádba „rendet tenni.” (Lützow [1971], p. 96.), v.ö. Hoyos [1922], p. 41., ill. Bridge [1972]b., p. 262.) A *Foreign Office* ezenközben megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Szerbiával, a *Times* egyik cikke pedig kijelentette, hogy Belgrád osztrák megszállását támogatná „az egész civilizált világ”. (Bridge [1972]a., p. 4.) London rendkívül gyorsan reagált az eseményekre, Lansdowne már június 19-én utasította a begrádi képviselő vezetőjét, hogy

84) I. (Karagyorgyevics) PÉTER (1844-1921), 1903-tól szerb király

távozzék állomáshelyéről, mielőtt Péter király megérkezik. (BD V., p. 133., Nr. 107., *Lansdowne to Sir G. Bonham*, 1903. jún. 19.)

Ausztria-Magyarország megragadhatta volna a kedvező alkalmat, hogy Szerbiával egyszer és mindenkorra leszámoljon, de Bécsben nem akartak katonai lépéseket tenni. Goluchowskinak nem állt szándékában, hogy a szomszédos ország katonai megszállását kezdeményezze, ugyanis minden amellet szólt, hogy Karagyorgyevics Péter személye – akinek apja közismerten ausztrófil beállítottságú volt – elfogadható lesz a Monarchia számára. Az új király még mindig a legjobb alternatívának tűnt egy köztársasági berendezkedéssel, vagy a montenegrói Nikita⁸⁵ trónöröklésével szemben, egyúttal az Oroszországgal való szembenállásnak még a látszatát is el lehetett ezáltal kerülni. Nem tűnhet meglepőnek tehát, hogy Ausztria-Magyarország elsőként „adta áldását” az új szerb rezsimre. (Bridge [1972]b., pp. 262-263.) Amíg Franciaország, az ottomán birodalom, az USA, Hollandia, Németország, Olaszország, Belgium, Románia, Görögország és Bulgária elhagyták a szerb fővárost, addig az osztrák követ Dumba⁸⁶ Belgrádban maradt, egy brit jelentés meg is állapította, hogy az osztrák-magyar magatartás teljesen alárendelődött az orosz politikának. (BD V., pp.134-135., Nr. 110., *M.Thesinger to Lansdowne*, 1903. jún. 23.) Az oroszok már korábban elismerték az átmeneti szerb kormányt, de a cár azt írta az új királynak, hogy a diplomáciai kapcsolatok folytatólagos fenntartására csak akkor számíthat, ha a királygyilkosság vétkesei elnyerik méltó büntetésüket. (BD V., p. 136., Nr. 111., *O’Conor to Lansdowne*, 1903. jún. 23.) Lansdowne is úgy látta, hogy az orosz diplomácia nyomásgyakorlásával min-

85) NIKITA, azaz Miklós montenegrói fejedelem (1841-1921), 1910-ig fejedelem, 1910-től 1918-ig montenegrói király

86) DUMBA, Constantin von (1856-1947), osztrák-magyar diplomata, 1903-1905 belgrádi követ

2. Egy váratlan fordulat: Belgrád és a nagyhatalmak

dent meg fog tenni azért, hogy a felelősök ne maradjanak büntetlenül. (BD V., p. 134., Nr. 108., *Lansdowne to Scott*, 1903. június 22.)

Csak később derült ki, hogy Péter király mögött egészen új szemléletű politikai erők sorakoztak föl, amelyek főképp „június tizenegyedike” embereiből tevődtek össze. (NLAeh. I., pp. 314-317., Nr. 233., *Mérey an Aehrenthal*, 1903. nov. 27.) Az osztrák-magyar diplomácia az esztendő vége felé kezdte felismerni, hogy a szerbiai változásokkal kapcsolatos „jóindulatú” tétlensége milyen súlyos következményekkel járt. Mérey Kajetán⁸⁷ a korábbi és az 1903 végére kialakult nemzetközi helyzetet elemezve a következőket mondja:

„Az lett volna a feladatunk, – és ezt játszi könnyedséggel meg lehetett volna tenni – hogy a többi hatalomhoz csatlakozzunk és kérdőrevonó magatartást provokáljunk, amely általános és valós kényszert eredményezett volna, (...) Egy ilyen igény kivétel nélkül mindenütt elfogadásra talált volna ...” (ibid., p. 315.)

A szerb fordulat távlati – a Monarchia számára rendkívül kedvezőtlen – kihatásai néhány éven belül megmutatkoztak. 1906-ban, amikor a fentebb említett katonai beavatkozáshoz képest Ausztria-Magyarország csupán gazdasági szankciókat kívánt foganatosítani Szerbiával szemben, a brit külügyi vezetés a legcsekélyebb jelét sem mutatta már, hogy támogatását adná az akcióhoz. Az akkori külügyminiszter Sir Edward Grey⁸⁸ már szigorúan csak a többi nagyhatalom egyetértése mellett lett volna hajlandó Ausztria-Magyar-

87) MÉREY Kajetán (1861-1931), osztrák-magyar diplomata, 1895-től 1907-ig a külügyminisztériumban tevékenykedett, 1907-ben első meghatalmazott küldött volt a második hágai békekonferencián, 1910 és 1914 közt nagykövet Rómában; 1915-től 1917-ig ismét a Ballhausplatzon dolgozott, 1917-1918 küldött volt a breszt-litovszki béketárgyalásokon

88) GREY, Edward (1862-1933), brit liberális politikus, 1905 dec.-től 1916-ig külügyminiszter

országot támogatni. A hangnem megváltozása már annak a következménye volt, hogy az osztrák-magyar-orsz *entente* a fellazulás egyértelmű jeleit kezdte mutatni. (Bridge [1972]a., p. 4.) Az Osztrák-Magyar Monarchia és Szerbia közti feszültségeket és a kibontakozó kereskedelmi háborút a brit diplomácia inkább a maga javára szeretne volna kihasználni. A *Foreign Office*-ban rámutattak: a brit cégek előnyt kovácsolhatnak az osztrák-szerb kereskedelmi forgalom visszaeséséből. (ibid.) Nagy-Britannia évekig nem képviseltette magát Belgrádban (Lützow [1971], p. 96.), 1906 áprilisában azonban „megtört a jég”, Sir Edward Grey megtette az első lépéseket a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére, a brit radikális sajtó (*Tribune*) pedig lelkesen ünnepelte a szerbeket. A gyakorlatban azonban – nevető harmadikként – épp Németország profitálta a legtöbbet szövetségesének kiesett hasznából, miközben az angol-szerb kereskedelmi forgalom alig növekedett. (Bridge [1972]a., p. 4.) A Szerbiával kapcsolatos kereskedelmi és gazdasági kérdések ugyancsak hozzájárulhattak a német-osztrák-magyar szövetségen belül mutatkozó ellentétekhez. A britek igen figyelemre méltónak találták, hogy Ausztria ebben az ügyben is kifejezetten alárendelődhet a Németországban foganatosított gazdaságpolitikai intézkedéseknek. Ausztriában ugyanis alulkínálat volt a húspiacon, miközben Németország határainak megnyitását fontolgatta a balkáni országok mezőgazdasági termékei előtt. (BD V., p. 160., Nr. 141., *Sir B.Boothby to Sir E.Grey*, 1906. nov. 15.). A szerb vezetésnek – éppen külgazdasági függetlenedése érdekében – egyik fő célja volt, hogy magát Nagy-Britanniával lassanként ismét elfogadtassa. Pasic⁸⁹ már 1904 végén rendkívül szelíd húrokat pengetett, amikor utalást tett arra, hogy küszöbön áll Szerbia kereskedelmi szerződéseinek megújítása, és ennek kapcsán reméli, hogy addigra Anglia újra képviselteti magát a szerb fővárosban. Pasic a szerb –

89) PASICS, Nikola (1846-1926), szerb politikus, 1904-1905, majd 1906-1908 miniszterelnök.

2. Egy váratlan fordulat: Belgrád és a nagyhatalmak

főként mezőgazdasági – termékek piacainak kibővülésében reménykedett, hogy ezáltal is kevésbé legyen Ausztriára ráutalva. (ibid., p. 138., Nr. 114., *M. Thesinger to Lansdowne*, 1904. nov. 17.) A lassanként megerősödő Szerbia fellépett a Monarchiával szemben, hogy saját politikai és gazdasági érdekeit érvényesítse, és Bulgária mellett maga is hallatni akarta szavát a Macedónia jövőjét illető kérdésekben. Belgrád megfogalmazta saját aspirációit a kicsiny, de sok balkáni ország számára fontos tartománnyal kapcsolatban, és ott különféle fegyveres csoportokat részesített támogatásában. Az „európai koncert” – beleértve Angliát, Németországot és Oroszországot is – azonban sokáig még egységesen lépett fel Szerbiával szemben. (ibid., p. 139., Nr. 115., *M. Thesinger to Lansdowne*, 1905. nov. 29.)

Szerbiát a britek illeszteni próbálták olyan elképzelésekbe, melyek a német szándékok keresztvezését tűzték ki célul a Balkánon és a Közel-Keleten. Lansdowne nem mutatott nagy hajlandóságot arra, hogy nagymértékben növelje a brit kereskedelmi érdekeltségeket Szerbiában és Németországgal szemben magának követeljen több befolyást. A szemlélet Grey külügyminiszterségének első esztendejében megváltozott. Egyre-másra érkeztek a jelentések, melyek szerint az osztrákok és németek ki akarják szorítani Nagy-Britanniát a balkáni piacokról. Gyors döntés Grey részéről a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására vonatkozólag, amit VII. Edvárd sokáig visszautasított, a királygyilkosság miatt. Ebben a kérdésben befolyása valóban erőteljesen érvényesült hosszabb időn keresztül, ugyanis a király az uralkodói tisztség és méltóság meggyalázását látta a szerbiai eseményekben (*“He saw a threat to his own trade, or guild, kingship.”*). (Radovich [*Diss.* 1975], pp. 117-120., pp. 321-322.)

A macedón kérdés révén felélénkült a nagyhatalmak külpolitikai aktivitása, a kicsiny tartomány ügyei hosszabb távon is elfoglaltságot nyújtottak a külügyminisztériumok tisztségviselőinek. A török birodalom fővárosában a

nagyhatalmak képviselői rendszeres találkozókat tartottak. 1903-tól a boszniai válság időszakáig a probléma újra és újra terítékre került. A különféle hatalmak közti együttműködés vagy szembenállás szempontjából az egy egész évtizeden át elhúzódó ügy, amely végül csak a balkáni háborúk lezárultával – akkor sem minden fél legnagyobb elégedettsége mellett – rendeződött, jól tükrözte a nemzetközi rendszerben végbemenő gyökeres átalakulás fő irányait. Macedónia már tulajdonképp az ottomán birodalom jövőjével kapcsolatos nagyhatalmi tervek „gyakorlóterepe” lett, de a kérdésnek sok egyéb összefüggése is volt, mindenekelőtt az angol–német közel-keleti érdekek küszöbönálló összeütközésével és az orosz–angol közeledéssel kapcsolatosan. A balkáni rendezésben Ausztria-Magyarország és a cári Oroszország vitte a prímet, amíg közöttük az egyetértés fennállt. Sem a brit diplomácia, sem pedig Berlin látszatra nem törekedett arra, hogy a két konzervatív hatalom vezető szerepét elvitassa, de a háttérben a távolabbi jövőt érintő megfontolások húzódtak meg; Nagy-Britannia már az Oroszországhoz fűződő kapcsolatok megnyugtató rendezését illető kérdésekre tekintett, Németországban pedig a *Wilhelmstraße* szürke eminenciása, von Holstein úgy ítélte, hogy az orosz-osztrák-magyar együttműködés hazája számára is jól kamatozhat. A szerbiai változások tovább bonyolították a balkáni összképet, de a Monarchia számára igazán komoly nehézségeket csak néhány esztendő elmúltával támasztottak. Anglia és Németország egyaránt utat engedtek Ausztria-Magyarország és Oroszország közös törekvéseinek, de közben nem tévesztették szem elől hosszú távú érdekeiket a stratégiaiul rendkívül fontos térségben.

3. *Az ottomán birodalom „európai öröksége”: Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai*

1903 szeptemberében Bülow és Vilmos császár látogatást tettek Bécsben. A német kancellár hosszú beszélgetést folytatott Goluchowskival, akiről, mint régi barátjáról beszél emlékirataiban. (Bülow [1930], I., pp. 626-627.) Goluchowski ezzel szemben nem ugyanígy vélekedett Bülowról, hiszen emlékezett még a bukaresti évekre, amikor mindketten hazájukat képviselték a román fővárosban, és inkább mint riválisokra tekintettek egymásra. (Bridge [1972]b., p. 249.) Az osztrák-magyar diplomácia irányítója két alapvető szempontot határozott meg, amelyeket érdemes figyelembe venni a Balkánon: meg kell előzni a konfliktusokat Törökország és a balkáni államok közt, illetve ha ezek mégis kirobbannának, lokalizálni kell őket. A második eset kezelhetősége sokkal bonyolultabb, ezért kell mérsékelni a szultán politikáját. Goluchowski dicsérte Lamsdorff higgadt magatartását és kompromisszumkészségét. II. Vilmos nem kedvelte az orosz külügyminiszter személyét, amit – Bülow meglátása szerint – a *Ballhausplatz*on inkább előnynek vélték (Bülow [1930], I., p. 626.), mivel így az út talán mégis rövidebbnek bizonyulhatott Bécsből Szentpétervárra⁹⁰, Berlin közbeiktatása nélkül. A külügyminiszter egyúttal síkraszállt a balkáni *status quo* megőrzéséért, a tengerszorosok kérdésében pedig úgy látta, jobb a kezdeményezést a nyugati hatalmaknak átengedni, ezáltal elkerülve az oroszokkal a konfrontációt. Azt sem mulasztotta el nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a Monarchia nem engedheti meg, hogy Oroszország megkaparintsa Konstantinápolyt, mivel ezt a jóviszony ellenére is rendkívül aggályosnak tartotta. A német uralkodó felvetette, hogy talán jobb lenne, ha az oroszok a német-osztrák-magyar szövetség kegyeiből nyernék el a város feletti

90) HOLSTEIN szavaira utal, lásd: GP XVIII./1., p.236., Nr.5512., *Aufzeichnung Holsteins*, 1903. febr. 2.

uralmat, mintha ugyanez végül Nagy-Britannia nyilvánvaló jóváhagyásával történik meg, de Goluchowski kitartott szigorúan elutasító álláspontja mellett. (Bridge [1972]a., p. 3.) A török birodalom felbomlása utánra a Balkán-félszigeten az önálló államok olyan konstellációját képzelte el, amely Ausztria-Magyarország számára a legelőnyösebb: Szerbia és Montenegro meggyengítésével, Bulgária erősítésével és az önálló Albánia létrehozásával. (Bülow [1930], I., pp. 626-627.) II. Vilmos továbbra is azt szorgalmazta, hogy az állapotok rendezésénél nem szabad a török kormányzat kezét megkötni, lehetőséget kell adni neki, hogy szabadon intézkedjen. A német uralkodó javaslatait nem hallgatta szívesen sem Goluchowski, sem pedig a pétervári diplomaták. A császár szavaiban a fejezetben már említett német aggodalmak öltöttek testet (ti., hogy Oroszország éket ver a hármasszövetség tagjai közé, illetve elorozza a németek bizalmi pozícióját a szultánnál), amelyeket az osztrák-magyar külügyminiszter megkísérelt eloszlatni. Az, hogy a német félelmekkel szemben mennyire sikerült hatékony érveket felhozni, több mint kétséges, a nyugtalanító konstantinápolyi jelentések sora folytatódott. (Wolf [*Diss.*1967], p. 278., ill. p. 288.)

Nem sokkal II. Vilmos után az orosz cár is megérkezett Bécsbe 1903. szeptember 30-án, hogy onnan néhány nap múlva vadászatra menjen Ferenc Józseffel Mürzstegbe. A vadászkastélyban azután október harmadikára megszületett a kilencpontos mürzstegi egyezmény, amely mérföldkőnek számított nemcsak a macedón kérdés rendezésében, hanem az orosz-osztrák-magyar kapcsolatok terén is. (Diószegi [1987], pp. 98-99.) Mind Németország, mind pedig Anglia elviekben támogatásáról biztosította a programot, de mindkét hatalom továbbra is érvényesíteni akarta befolyását úgy, hogy az a legkedvezőbb kihatással legyen közel-keleti érdekeire. Anglia Olaszországgal vállvetve az összes európai nagyhatalom közötti egyeztetést szorgalmazta. Mindezt elsődlegesen rendszeres konstantinápolyi nagykövetségi konferenciák megtartá-

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

sával képzelték el. Az ötletet az orosz-osztrák-magyar *entente* és Németország egybehangzóan utasította vissza. (Pantenburg [1996], p. 346.) A brit javaslatokban a német diplomácia számos hátsó szándékot vélt felfedezni, mivel szerinte azoknak csak az volt a célja, hogy feszültséget keltsenek az *entente* hatalmak közt, ezáltal kedvezőtlen irányba terelve az orosz-német viszonyt, de méginkább az *entente* eltávolítása a szultántól. O'Connor nagykövet⁹¹ tevékenysége Marschall szerint arra irányult, hogy minél keményebb próbának vesse alá az orosz-osztrák-magyar együttműködést. (GP XVIII./1., p. 368., Nr. 5613., *Marschall an Ausw.Amt*, 1903. okt. 9.)

A britek a macedón kérdésbe való fokozott beavatkozásukat a közvélemény nyomásával indokolták, Lansdowne azonban 1903 szeptemberében még azt hangsúlyozta, hogy az „izgatott” hangulat ellenére fő törekvése, hogy Ausztria-Magyarországgal „érintkezésben maradva” Konstantinápolyban „messzemenő támogatást” nyújtson. (*HHStA PA VIII., K. [Berichte]*, 130., Nr. 58. A-B., *Tel. Mensdorff an Goluchowski*, 1903. szept. 14.) A közvélemény növekvő érdeklődése a balkáni kérdések iránt abban is kifejezésre jutott, hogy a különféle ún. „*pressure group*”-ok, ezek közül is leginkább az 1903-ban alakult *Balkan Committee*, szintén hallatták hangjukat. A brit birodalom hatalmas kiterjedésénél fogva számos a *Balkan Committee*-hez hasonló, a közös (többnyire radikális) világszemléleten és személyes kapcsolatokon alapuló agitációs csoport jött létre, ezek – mint azt Jeszenszky Géza megállapítja – „időről időre egy-egy nép, egy-egy „ügy” – többnyire szenvedélyes – felkarolásával hívták föl magukra a figyelmet.” (Jeszenszky [1994], p. 110.) A *Foreign Office* általában rosszallólag figyelte az ilyen csoportok tevékenységét, az *ad hoc* vagy folyamatosan működő bizottságok

91) O'CONNOR, Sir Nicholas RODERICK (1843-1908), brit diplomata, számos megbízatást teljesített a Távol-Keleten és a balkáni államokban, majd 1895-től 1898-ig teljhatalmú megbízott Szentpétervárott, 1898-tól 1908-ig nagykövet Konstantinápolyban.

ugyanis általában a hivatalos külpolitikával való elégedetlenség talaján álltak, működésükért nem lelkesedtek a *Ballhausplatz*on sem. (ibid.) Mensdorff a *Balkan Committee* megalakulása után annak rendezvényeiről részletesen beszámolt, 1903 októberében a *St. James Hall*-ban megrendezett összejövételükön az egyik felszólaló már azt követelte, hogy vessenek véget a szultán „közvetlen hatalmának” Macedónia felett, illetve, hogy a brit kormány ebbe az irányba befolyásolja a többi hatalom magatartását is. (*HHSStA* PA VIII., K. 130., Nr. 59., *Mensdorff an Goluchowski*, 1903. okt. 1.) 1904 februárjában a brit kormányzatnak a macedón reformokat illető állásfoglalása tekintetében döntő motívumként említette a hazai közvélemény hangulatának alakulását, így azután Mensdorff tolmácsolása szerint „egy erősebb mozgalom lehet úrrá az angol közvéleményben”, amelyet a balkáni „forradalmi elemek” a maguk számára „bátorításként” foghatnak fel, ezáltal a tartományt érintő folyamatokban nem kívánt fordulat következhet be. (*HHSStA* PA VIII., K. 131. [Berichte], Nr. 10.A-J., *Mensdorff an Goluchowski*, 1904. febr. 12.) Már a következő héten Ausztria-Magyarország és Oroszország éles kritikákat kapott a brit Felsőházban a macedón reformok „elégtelensége” miatt. Lord Newton⁹² az osztrák-magyar-országi *entente* politikáját és macedóniai fellépését nyilvánvaló kudarcnak minősítette, aminek egyik legfőbb okaként Ausztria-Magyarország „lanyhaságát” jelölte meg. A Lordok Házában többen megállapították a Monarchia és Oroszország programja „csalódást okozott”, és javasolták a kormánynak, indítson el önálló kezdeményezéseket. (ibid., Nr. 12.A-D., *Mensdorff an Goluchowski*, 1904. febr. 16.)

1904 januárjától Lansdowne többször elégedetlenségét juttatta kifejezésre az osztrák-magyar nagykövettel, Mensdorff gróffal folytatott beszélgetései során.

92) Lord NEWTON, polgári nevén: Thomas Wodehouse LEGH (1857-1942), brit politikus és diplomata

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

Lansdowne a balkáni kérdésekben elsősorban a Monarchiával kívánta állaspontját egyeztetni, így Mensdorff remélte, hogy a királyi családnál élvezett különleges bizalom révén a brit együttműködési készsége hosszabb távon is számíthat. (Pantenburg [1996], p. 346.) A *Foreign Office* azonban tovább folytatta önálló kezdeményezéseit a *Ballhausplatz* megkerülésével. Nagy-Britannia berlini nagykövete Sir Francis Lascelles⁹³ 1904 februárjában Bülownak is fölvetette egy, a reformok felgyorsítása céljából összehívott nemzetközi konferencia gondolatát, de teljesen sikertelenül, mivel a német kancellár – a korábbi magatartással összhangban – rendkívül veszélyesnek ítélte az összes nagyhatalom közvetlen bevonását. Bülow szerint a konferencia csak újabb ellentéteket szült volna a nagyhatalmak között, nagyobb nyomatókat adva a közöttük már egyébként is meglévő nézetkülönbségeknek.⁹⁴ Arról is szó esett, hogy Itália a felállítandó karhatalom szervezésében és irányításában a korábbinál jelentősebb igényeket támasztott, melyeket Bülow túlzónak minősített. (BD V., p. 72, Nr. 31., *Sir F.Lascelles to Lansdowne*, 1904. febr. 26.) Mensdorff is Olaszország sugalmazásának tartotta az egyre „türelmetlenebb” brit javaslatokat. (Pantenburg [1996], p. 346.) Goluchowski méltatlankodva kijelentette, hogy a macedóniai rendfenntartó alakulatok felállításával foglalkozó bizottságban az olaszok ismét elfogadhatatlan „játékot űznek”, az orosz–osztrák–magyar *entente* ellen „intrikálnak”, miközben támogatásban részesülnek Angliától és Franciaországtól. Bülow úgy látta, ha Olaszországot Bécs nem kezelné *quantité négligeable*-ként, az nem sodródott

93) Sir Francis LASCELLES (1841-1920), brit diplomata, 1896-tól 1908-ig nagykövet Berlinben

94) BÜLOW csak háborúk lezárásakor tartotta elfogadhatónak egy nemzetközi konferencia egybehívását, amikor a harcban kimerült felek már áhítoznak a békére, illetve nem zárta ki lehetőségét, amennyiben a nagyhatalmak előzetesen megállapodnak abban, hogy milyen döntéseket kell a konferencián meghozni, így az voltaképp csak szentesítette volna azt, amiben a külügyi kabinetek már előzőleg megegyeztek.

volna a nyugati hatalmak oldalára a macedón kérdésben. (GP XXII., p. 105., Nr. 7392., *Wedel an das Ausw. Amt*, 1904. február 20.) Mérey Kajetán véleménye egyezett a Monarchia londoni követe és Goluchowski által megfogalmazott nézetekkel, amely szerint „Anglia mindenütt Olaszországgal szavaz, ezáltal megnehezítve mindenfajta előrelépést.” (ibid., p. 106-107., Nr. 7394., *Wedel an Bülow*, 1904. február 23.) Metternich londoni német követ említi, hogy az egyébként derűlátásra „hajlamos” („*immer zu rosiger Auffassung geneigte...*”) Mensdorff nagy „aggodalommal tekint elébe” a macedón reform további fejleményeinek, mivel tart a nyugati hatalmak fokozott beavatkozásától. A londoni osztrák-magyar ügyvivő megismételte állítását és intrikus magatartással vádolta az olaszokat, úgy gondolta, az a szándékuk, hogy a konzervatív *entente* helyébe az „európai koncertet” helyezték, és elvitassák Oroszország és a Monarchia vezető szerepét. Mensdorff szerint a brit kormányzat hajlott arra, hogy az olaszokkal és a franciákkal közösen javasolja a reformterv kiszélesítését, amelynek egyik célja szerinte a „szívügynek” tekintett angol-francia közeledés további előmozdítása. (ibid., p. 107., Nr. 7395., *Metternich an Bülow*, 1904. febr. 26.)

A Monarchia és Olaszország kapcsolatai 1903-ban úgyszólván a legteljesebb mélypontra jutottak. Az olasz irredenta mozgalom minden addiginál hevesebb támadásba lendült, a Prinetti-Barrère egyezményről pedig már szintén szót ejtettünk. Goluchowski egyenesen kijelentette, hogy valószínűleg ő az utolsó osztrák-magyar külügyminiszter, aki szóba állt az olaszokkal. (Diószegi [1987], p. 97.) Németországban csaknem minden hivatalos körben elfogadott axiómává vált, hogy Ausztria-Magyarország és Itália csak német felügyelet mellett képes egymással megférni. (Steed [1924], p.231.) Anglia azonban éppen ezzel egy időben a lehető legnagyobb rokonszenvvel fordult az olaszok irányába. VII. Edvárd maga is szorgalmazta, hogy minél inkább fokozzák az angol-olasz együttműködés intenzitását, amelynek a király „utazó

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

diplomá-cíájával” is nyomatékokot adott (Monger [1963], p. 117., v.ö.Schmitt [1916], p.240.) Olaszországot nyugtalanította, hogy az időközben kitört japán-orosz háború⁹⁵ annyira leköti majd a cári birodalmat, hogy Ausztria-Magyarország ezáltal teljesen szabad kezet nyer a Balkánon. (Monger [1963], p.156.) Bécsben mindezek mellett igencsak felerősödött az olaszellenes hangulat. Az olasz külügyminiszter Tittoni⁹⁶ a *Foreign Office*-t ostromolta támogatásért és angol-francia-olasz egyeztetést javasolt. (ibid.) Lansdowne pedig bizonyos fokig maga is elébement az olasz közeledésnek, amikor azt hangsúlyozta Bertie⁹⁷ római követnek, hogy Olaszországgal folyamatos kapcsolatot kíván tartani a balkáni ügyek tekintetében. (ibid.)

London szándékaitól nem állt messze, hogy – ha ez lehetséges – meggyőzze Goluchowskit arról, javítsa kapcsolatait az olaszokkal. Az osztrák-magyar külügyminiszter azonban nagyon szkeptikus volt a hármasszövetség jövőjét illetően, és nem engedett az érveknek. Ferenc József is kijelentette, a három császár közeledését óhajtja, Goluchowski pedig a konzervatív hatalmak együttműködésének növekvő szükségességét hangsúlyozta. Az osztrák-magyar külügyminiszter ezzel szemben keserűen nyilatkozott az olasz király párizsi látogatásáról és az egyre erősödő irredenta mozgalomról. (GP XVIII./1., pp. 360-362., Nr. 5609., *Aufzeichnung Bülow*, 1903. szept., ill. XVIII./2., pp. 627-628., Nr. 5783., *Wedel an Bülow*, 1903. okt. 20.) Amikor Bülow és a *Kaiser* Bécsben tárgyaltak, ugyancsak nagyon felindultan beszélt az irredentizmusról és az Albániában folyó olasz propaganda-tevékenységről. A hármasszövetség

95) 1904 febr.4-től Japán és Oroszország között beállt a hadiállapot (Bridge-Bullen [1980], p.200.)

96) Tommaso TITTONI (1849-1931), olasz politikus és diplomata, 1903-tól 1905-ig külügyminiszter, majd ismét betölti ezt a tisztséget 1906 és 1909 között, később (1916) nagykövet Párizsban.

97) BERTIE, Francis Levenson (1844-1919), brit diplomata, 1894-től 1903-ig a *Foreign Office* tisztviselője, majd római nagykövet, 1905-től 1918-ig nagykövet Párizsban.

helyett célkitűzésként ismét a három császár szövetségének felújítását emlegette. A német kancellár nem csak az osztrák-magyar álláspontról tájékozódott, a bécsi olasz követtel Nigra gróffal⁹⁸ is megbeszélést folytatott, aki igyekezett eloszlatni azokat az aggodalmakat, amelyek szerint Olaszország és a Monarchia nem retten vissza a háborútól sem, ha a köztük meglévő szakadék tovább mélyül. A jó „öreg és korhatag” Ausztria-Magyarország – mondta a gróf – még mindig kényelmesebb partner Itália számára, mint egy romjain létrejövő nagy szláv államalakulat, amely olaszellenes politikát folytat. (Bülow [1930], I. p. 628.)

1904 áprilisában Goluchowski – minden korábbi hajthatatlansága ellenére – megbeszélésre invitálta olasz kollégáját, Tittonit Abbáziába. A *Times* befolyásos és mindenüvé bejáratos tudósítója, Henry Wickham Steed lelkesen üdvözölte és a találkozót a jövőbeli együttműködés kezdeti zálogaként értékelte. Steed azt találta különösképpen pozitívnek, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter erre a lépésre anélkül szánta el magát, hogy akár csak egy mondat erejéig konzultált volna Berlinnel. Mindemellett Steed úgy vélekedett – nem igazán véve figyelembe a Monarchia belső sajátságait és azt sem, hogy elképzelései milyen következményekkel járhatnának megvalósulásuk esetén – annak is elérkezett az ideje, hogy olaszok és délszlávok félretegyék ellentéteiket, amit egyébként – szerinte – addig is csupán a német ügynökök tevékenysége serkentett. (Schuster [1970], p. 33.)

Goluchowski számára elsőrendű fontossággal bírt, hogy a müzrstegi programot sikerre vigye, de az orosz fél eközben háborúba bonyolódott a Távol-Keleten, amely végül teljes vereségével végződött, óriási presztízsvesztést okozva nemzetközi megítélésében. Mindez arra indította a törököket, hogy ne „siessenek” a reformok gyakorlati megvalósításával, Németország pedig nem igazán lelkesedett az ötletért, hogy a szultánra nyomást

98) Constantin NIGRA gróf (1828-1907), 1885-től 1904-ig olasz nagykövet Bécsben.

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

gyakoroljon, inkább törődött közel-keleti pozícióinak védelmével. Anglia közben inkább Olaszországgal és a franciákkal kívánt egyeztetni. Abdul-Hamid szultán a nagyhatalmak viszonyában beállott változásokat arra használta fel, hogy a brit diplomácia által olyannyira sürgetett reformokat vég nélkül halogassa.⁹⁹ (Schuster [1970], pp. 26-27.) Időközben az oroszok részéről is kétségek merültek föl a kettős osztrák-magyar-orosz *entente* hatékonyságát illetően és maguk is eljátszottak a gondolattal, hogy más nagyhatalmakat is jobban bevonjanak a mürzstegi kooperációba, ezzel ellensúlyozva Ausztria-Magyarország dominanciáját. (Bridge [1972]a., p. 8.) Goluchowski azonban határozottan ellenezte minden más hatalom bekapcsolódását. 1903 októberének elején is elzárkózott a *Foreign Office* kezdeményezéseitől, állítólag szinte menekülve távozott Bécsből a mürzstegi vadász kastély irányába, nehogy el kelljen olvasnia azt a terjedelmes kódolt táviratot, amelyet Londonból küldtek és éppen megfejtés alatt állt. (Steed [1913], p. 221.)

Lamsdorff és az orosz diplomácia szoros együttműködése Béccsel azzal magyarázható, hogy a távol-keleti hadszíntéren a cári birodalomnak minden erejét mozgósítania kellett. 1904 áprilisára a német megfigyelők számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a reformakcióban Ausztria-Magyarország teljességgel átvette a vezető szerepet. (Pantenburg [1996], p. 351.) Giesl katonai attasé és Calice¹⁰⁰ nagykövet egyre határozottabban léptek fel, a tárgyalások során magukhoz ragadták a kezdeményezést, különösen a nemzetközi rendfenntartó alakulatok kérdésében. (GP XXII., p. 137-138., Nr. 7431., *Richtofen an Wedel*, 1904. ápr. 10.)

99) STEED „fő halogató”-nak nevezte a szultánt: „*arch-procrastinator*” (Schuster [1970])

100) CALICE, Heinrich, gróf (1831-1913), osztrák-magyar diplomata, 1880-tól 1906-ig nagykövet Konstantinápolyban

Az oroszok érzékelhetően passzívak lettek a tárgyalások során, a *Militär-kommission* tárgyalásain Zinovjev¹⁰¹ kezéből teljesen kicsúszott a gyepelő, és a vezetést átengedte osztrák-magyar partnereinek. A franciák és az olaszok is passzívnak mutatkoztak, ellenben a britek, O’Conor nagykövettel az élen, annál aktívabb politikába kezdtek. Marschall a következőket írta:

„O’Conor egy zavaros fejű figura [*ein ziemlich unklarer Kopf*]. Az ember ritkán érti, hogy mit mond, mégis felismerhető, mit is akar. Megpróbál mindent összekuszálni, mindig a legszélsőségesebb követeléseket képviseli, azután, ha ez nem vezet sikerre, a dolgot úgy igyekszik csavarni, hogy semmi ne jöjjön ki belőle...(...) Az osztrák-magyar ...magatartás elejétől végig engesztelhetetlen [*intransigent*] volt a törökökkel szemben. (GP XXII., pp. 145-146., Nr. 7432., *Marschall an Bülow*, 1904. ápr. 20.)

Bülow leplezetlen dühvel vette tudomásul az osztrák-magyar szövetséges „rakoncátlankodását” a keleti kérdés „megoldásának” ebben a nagyon fontosnak látszó pillanatában, a brit nagykövet manővereit „tipikusnak” tartotta, a Monarchia követének magatartásával azonban nem tudott mit kezdeni. (ibid., Bülow széljegyzete)¹⁰² A német és az osztrák-magyar diplomácia szinte csak egy dologban értett egyet, abban, hogy Nagy-Britannia és konstantinápolyi nagykövete szüntelenül intrikákat szőnek. Goluchowski szerint Lansdowne mérsékelte ugyan az álláspontját, sőt megígérte, hogy a brit nagykövetet is rábírnák, támogassa az *entente* hatalmak akcióját, mégis az osztrák-orosz akcióknak mindenhol akadályokat támasztott, és ő biztatta fel az olaszokat is, hogy a nemzetközi rendfenntartó alakulatok tekintetében teljesíthetetlen

101) ZINOVJEV, Ivan Alekszejevics (1835-1917), orosz diplomata, 1897-től 1909-ig konstantinápolyi nagykövet

102) BÜLOW minősítései: O’CONOR – „*echter Brite*” CALICE osztrák-magyar nagykövet - „*diese Esel*”

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

követelésekkel lépjenek fel. (GP XXII., p. 111., Nr. 7399., *Wedel an Bülow*, 1904. márc. 5.)

Giesl osztrák-magyar katonai attasét elsősorban a mürzstegi egyezmény második pontja foglalkoztatta, nevezetesen a rendfenntartó szervek reformja (*Gendarmeriereform*), amelyet a többi nagyhatalom katonadiplomataival közösen kellett részleteiben kimunkálnia. Az emlékirataiból megismerhető adatok szerint a macedóniai nemzetközi rendfenntartó alakulatok felállítása körül kibontakozott vitákban nem csupán azért juthatott olyan jelentős szerephez, mert erre időnként Bécsből biztatták, hanem azért is, mert az ottomán viszonyokról kivételesen sok ismerettel és tapasztalattal rendelkezett. Jól ismerte nem csak a török nyelvet, de a Porta különös mentalitását is, mindez a többi résztvevőről csak részben vagy egyáltalán nem volt elmondható.¹⁰³ (Giesl [1927], pp. 140-141.) A katonai attasé fellépése arra a gyanúra adott okot a német diplomacia köreiből, hogy a Monarchiának szándékában áll kihasználni az orosz birodalom gyengeségét és a balkáni problémákat teljes egészében a saját érdekeinek megfelelően rendezni. (Pantenburg [1996], p. 351.) Marschall szerint Angliában és Ausztria-Magyarországon is megfogalmazódott „bizonyos helyeken”, hogy a keleti kérdést Oroszország mellőzésével oldják meg, de maga is elismerte, hogy az elgon-dolástól a megvalósításig „hosszú az út”, ha ugyanis Ausztria-Magyarország Angliával karöltve akarna eljárni a Balkán ügyeiben az nem csak az olasz-osztrák-magyar ellentéteket hozná ismét felszínre, de Bulgária ellenállását is kiváltaná, nem csoda tehát, ha Bécs jobban hajlik rá, hogy ne bontsa meg az oroszokkal időközben

103) Korábban Kréta vonatkozásában már dolgozott ki rendőri alakulatokra vonatkozó statútumokat, fiatalon vezérkari századosként szolgált Szarajevóban, több mint tíz esztendő telt el külszolgálatban az ottomán birodalom területén, tisztában volt az ottani vezető körök mentalitásával és várható reakcióival

bizalmassá” vált viszonyt. (GP XXII., p. 152-153., Nr. 7436., *Marschall an das Ausw. Amt*, 1904. máj. 9.)

Holstein feltette a kérdést: Giesl valóban csak önmagát képviseli, vagy egész Ausztria szándékait testesíti meg?

„Az Osztrák-Magyar Monarchia, azaz annak politikai vezetése, könnyen meglehet, arra az álláspontra jutott, hogy a japán háború felkínálja a régóta vágyott alkalmat arra, hogy végleg rendezze a balkáni kérdést Oroszország ellenében. Ha Anglia, Franciaország, Olaszország és Ausztria, amelyeknek érdeke ebben a tekintetben ugyanaz, a keleti kérdést mozgásba hozzák, miközben Oroszország alig tudja magát megvédeni a japánokkal szemben, a törökök uralmát csakugyan olyan szabályozásnak vethetik alá, amelyről Ignatyev¹⁰⁴ nem is álmodhatott, amidőn egy negyedszázaddal ezelőtt a legutóbbi keleti háborút kiobbantotta [*den letzten Orientkrieg inszenierte*].” (GP XXII., p. 149., Nr. 7433., *Aufzeichnung Holsteins, Konzept*, 1904. máj.8.)

Mindazonáltal – ismerte el Holstein – nem szükségszerű, hogy a nagyhatalmak egymásnak essenek az ottománok öröksége miatt. Franciaország és Anglia biztos nem küzd egymás ellen, Ausztriának az a fontos, hogy ne kerüljön a Dardanellák orosz kézre, Itáliának elég lenne Tripolisz, az oroszokat pedig a nagyhatalmak többsége engedményekre bírná. Holstein elemzéséből az tűnik ki, mintha – és ezzel közel járt a valósághoz – Oroszország jutott volna teljes elszigeteltségbe, és ezáltal jobban kellett aggódnia a nagyhatalmak valamiféle összefogása miatt, mint Németországnak. (GP XXII., p. 149., Nr. 7433., *Aufzeichnung Holsteins, Konzept*, 1904. máj. 8.)

104) IGNATYEV, Nyikolaj Pavlovics (1828-1908), orosz diplomata, 1864-től konstantinápolyi nagykövet, működése hozzájárult az 1877-es orosz-török háború kitöréséhez. A San Ste-fano-i béke az ő elgondolásait tükrözte, támogatta a pánszlávizmust.

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

Goluchowski közben éles hangú beszédet mondott a Delegációk előtt, amelyben erélyes fellépést helyezett kilátásba a Portával szemben. Láthatóan nem akarta, hogy Anglia „reformigyekezete” a Balkánon „túlszárnyalja” őt, hangsúlyozta, Ausztria-Magyarország addig „nem nyugszik”, amíg a program valamennyi pontja „meg nem valósul.” Goluchowski rámutatott, amennyiben a Porta nem hajlandó a korrekt együttműködésre a mürzstegi megállapodás szellemében, akkor egy olyan „öngyilkos taktikát” választ, amellyel azoknak szolgáltat bizonysgot, akik „javíthatatlannak tartják” és az ottomán birodalom testén sokkal „mélyrehatóbb operációt” akarnak végrehajtani. Goluchowski nem aratott sikert Berlinben, Marschallt a német fővárosból utasították, tájékozódjon afelől, vajon Ausztria határozott fellépésével („*in dem prononcierten Auftreten*”) Törökország ellen az angolok programjához közeledik-e. Mérey a támadó hangvételre a bécsi török nagykövetnek azt a magyarázatot adta, hogy az a „forrongás” (*effervescence*) miatt szükséges, ami Európában tapasztalható, azon belül is különösen Angliában, miközben utalt az 1904. május 5-i felsőházi vitára.¹⁰⁵ (ibid., pp. 155-157., Nr. 7439., *Marschall an das Ausw.Amt*, 1904. máj. 19.) Az osztrák-magyar külügyminiszter beszédével az oroszok a maguk részéről teljesen egyetértettek, konstantinápolyi követségük egyik tisztviselője ki is jelentette: „Nem hagyhatjuk, hogy a reformáció Anglia révén kiragadtassék a kezünkől.”¹⁰⁶ Az orosz nagykövet nyomást gyakorolt a szultánra. A britek éles kritikái – úgy tűnik – megtették a hatásukat

105) A Felsőház ülésén Lansdowne a legélesebb kirohanást tette a török hatóságok „obstrukciós” taktikája ellen, Balfour 1903 októberi állásfoglalásához képest, mely a mürzstegi pontok támogatását helyezte kilátásba nagy elmozdulás történt. Lansdowne pesszimista hangvételét Mensdorffnak az ellenzék magatartásával és a közvélemény nyomásával indokolta. A német diplomácia egyes képviselői szerint nem lehetett „kétséges”, hogy az „újabbkeletű angol érzékenység” magyarázatát a kelet-ázsiai orosz kudarc kihatásaként kell értelmezni.

106) „*Wir können uns die Reformaktion nicht durch England aus der Hand winden lassen.*”

Bécsben és Szentpéterváron, Marschall szerint ugyanis az *entente* hatalmak Anglia beavatkozását „energikus” fellépéssel akarták megakadályozni. O’Conor felháborította Goluchowski beszéde, szerinte a kudarc okai nem a törökök, hanem Oroszország és a Monarchia „helytelen intézkedései” („*die verkehrten Maßregeln der Ententemächte*”) egyedül felelősek azért. (GP XXII. , p. 157., Nr. 7440., *Marschall an das Ausw.Amt*, 1904. máj. 21.)

Miközben London egyre határozotabb fellépést követelt az orosz-osztrák-magyar *entente*-től a reformok gyakorlati megvalósítása érdekében, O’Conor brit nagykövet kétórás kihallgatáson vett részt a szultánnál, akit igyekezett megnyugtatni Nagy-Britannia barátságos szándékait illetően. A nagyvezírnek pedig azt mondta, hogy értesülései szerint javul a reformok előrehaladásának tempója, és Anglia nem óhajt nehézségeket okozni Törökországnak. A német diplomácia ezt úgy értelmezte, hogy a Goluchowski-beszéd miatt kialakult rossz hangulatot az *entente* hatalmak ellen akarja fordítani. (ibid., p. 160, Nr. 7444., *von Bodman an das Ausw. Amt*, 1904. jún. 5.) Mindenesetre a nagykövet lépései homlokegyenest ellenkező szándékokra utalnak, mint amelyeket a londoni kabinet és a parlament egyes tagjai korábban a közvélemény nyomására hivatkozva megfogalmaztak. Egy másik német jelentés szerint a brit nagykövet magatartásában az orosz-japán háború kitörése óta „fundamentális” változások következtek be. A hatalom birtokosai iránti korábbi tartózkodása egy „varázsütésre” megváltozott, amíg az orosz-japán ellenségeskedés előtt hónapok is elteltek, hogy O’Conor nem tett látogatást a nagyvezírnél, most szinte mindennapos vendég, és az esti lapoknak is van mit mesélniük ezekről a találkozókról, amelyek gyakran órákig is eltartanak. A korábbi kritikus hangvétel is alábbhagyott, a török vezetőket állandóan dicséri. A *Reuter*-ügynökségek és az angol sajtó is hangnemet váltott. Az angolok részéről megnyilvánuló folyamatos engesztelés nem is maradt hatás nélkül, az anglofil irányzat előretörően volt a politikai vezetésben. A németek úgy látták, hogy

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

az angol befolyás előretörése konkrét esetekben is éreztette hatását. Így értelmezték például a szultán kétértelmű magatartását a Constanța felé kiépítendő német érdekeltségű távíróvezeték (*Konstanzakabel*) ügyét illetően. Eddig, ha a szultánnál el akartak valamit érni – érvelt a konstantinápolyi német ügyvivő – Anglia ellenzése csak előre mozdíthatta az ügyet, de ez korábbi helyzetmegítélés gyökeres változásokon esett át. Az oroszok szerint átmeneti manőverekről volt szó, melyeknek célja előnyszerzés a brit iparnak. A németek nem osztották e véleményt, von Bodman szerint távlatibb tervek húzódtak meg a brit magatartás mögött, mint csupán néhány hajómegrendelés az *Armstrong*¹⁰⁷ cégnek. A németek úgy vélték, Anglia vissza akarja szerezni a búr háború alatt elvesztett közel-keleti pozícióit, a törökök pedig a távol-keleti orosz vereségek nyomán elérkezettnek látják az időt, hogy megszabaduljanak a folytonos orosz nyomástól, és ebben számítanak Anglia partnerségére. (GP XXII., pp. 162-164, Nr. 7446., *von Bodman an das Ausw.Amt*, 1904. júl. 3.)

Az angol diplomácia ismét nagyobb beleszólást követelt magának a reformfolyamat alakításába, tartva attól, hogy a balkáni egyensúly felborul. A francia követnek, Cambonnak¹⁰⁸ Lansdowne több ízben említést tett erről, mint általa nagyon kedvezőtlennek ítélt folyamatról, egyenesen azt emlegetve, hogy a Monarchia egészen Szalonikiig terjeszkedhet, ha kiaknázza Oroszország tehetetlenségét. (Pantenburg [1996], p. 351.) Felettébb érdekes, hogy ez az elképzelés az Osztrák-Magyar Monarchia expanziós szándékait illetőleg már a XIX. században megfogalmazódott és, már Andrássynak is tulajdonítottak ilyenfajta koncepciót. (Andrássy [1990], p. 13.)

107) Az egyik legnagyobb brit hadiipari cég, nagy iparvállalatok befolyásától lásd: JOLL [1985], p.125 ff.

108) CAMBON, (Pierre-) Paul (sz.1843), francia diplomata, 1898-tól 1920-ig nagykövet Londonban

1904 áprilisában megszületett az *entente cordiale* Franciaország és Nagy-Britannia között, amelyet 1903 tavaszán már megelőzött VII. Edward párizsi látogatása és Loubet¹⁰⁹ francia köztársasági elnök viszontlátogatása Londonban. Az *entente cordiale* voltaképp három egyezményt tartalmazott: egyet Marokkóról és Egyiptomról, az előbbit francia, az utóbbit brit érdekszférává nyilvánítva, a második Új-Fundlandról intézkedett, a harmadik pedig Sziám, az Új-Hebridák és Madagaszkár tekintetében határozta el a brit és francia érdekeket. (Diószegi [1997], pp. 212-213.) Mivel ezt már megelőzte a francia-olasz kézfogás, világos volt, hogy sem Franciaország, sem pedig Anglia nem fog Itáliával szemben politizálni a mediterrán térségben. A franciák azonban respektálták orosz szövetségeseik nehéz helyzetét és nem kívántak mögé állni a brit követeléseknek a macedón kérdésben. Olaszország viszont lendületes érdek-érvényesítő politikát akart kezdeni a Balkánon. Aehrenthal világossá tette az orosz külügyminiszternek, hogy a Monarchia az ilyen törekvéseket nem tűrheti, és az ellen az osztrák-magyar-orosz *entente*-nak közösen kell fellépnie. Ekkor még biztosítani tudta az orosz fél szilárd bizalmát. (Pantenburg [1996], p. 348.) Miközben a Macedónia körüli huza-vona közepette csak igen lassan születtek eredmények a tartomány kormányzásának tényleges megreformálásában, addig a világpolitika színpadán felgyorsult a hatalmi átcsoportosulás folyamata. A tradicionális ellentétek fokozatosan háttérbe szorultak, a régi ellenfelek rendezték Európán kívüli konfliktusaikat. Oroszország – távol-keleti veresége után – ismét Európában kereste a lehetőséget, hogy ambícióit kiteljesíthesse.

A macedón kérdésben is jól tükröződött az a jelentékeny átrendeződés, amely a századelőn kezdetét vette. Már ekkor látszott, hogy a Balkán a világbéke példátlanul érzékeny Achilles-sarka marad. „A világbékének megszilárdulása – írja ifjabb Andrassy Gyula – a Balkán békéjét is megszilárdíthatja,

109) LOUBET, Emile (1838-1929), francia köztársasági elnök.

3. Az orosz-osztrák-magyar balkáni entente és az angol-német ellentét közvetett hatásai

nem pedig fordítva.” (Andrássy [1990], p. 11.) Az átalakulóban lévő nemzetközi viszonyrendszer nem kimondottan volt kedvező környezet a Balkán vitás kérdéseinek rendezéséhez. A XIX. századi együttműködés Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia közt nem látszott folytathatónak, amelyet az utóbbi hatalom Oroszországhoz és Németországhoz fűződő viszonyának megváltozására ugyanúgy visszavezethető, mint arra, hogy Olaszország egyre inkább eltávolodott a hármas szövetség többi résztvevőjétől és voltaképp inkább a franciákkal és a britekkel alkotott közös blokkot. A balkáni kérdéseket nem lehet kiszakítani a közel-keleti politikai és gazdasági érdekharc keretei közül sem, ez készítette Németországot távolságtartásra, miközben a brit felfogástól és elképzelésektől – melyeket a közvélemény jelentékeny mértékben befolyásolt – meglehetősen messzire került.

Újabb kezdeményezések, változások, alternatívák és a „megszokás ereje”

1. A „brilliáns szekundáns”: az algecirasi konferencia hatása a Monarchia presztízsére¹¹⁰

A balkáni ügyekben tapasztalható ellentétek valóságos fokmérői voltak annak, hogy az angol-német ellentét mennyire kedvezőtlen, I. Pantenburg megállapítása szerint egyenesen „katasztrófális” hatással volt a külső viszonyok által létérdekeiben érintett Habsburg Monarchiára, ugyanis a brit próbálkozásokat az orosz-osztrák-magyar *entente* felbomlásztására legfőképpen a Németországgal szembeni mélyülő antagonizmus szempontja motiválta és bizonyos félelem a három császár együttműködésének felelevenedésétől. Ausztria-Magyarország egyre inkább úgy érezhette, hogy szövetségese elszigetelődése egyben saját izolációját is jelentheti egy mind Oroszországgal, mind pedig a nyugati hatalmakal szembenálló közép-európai blokk részeként. Az a veszély fenyegetett, hogy a Monarchia mindikább elveszíti önálló arculatát a nagyhatalmi politikában és külpolitikája döntően a német diplomácia függvényévé válik.¹¹¹ (Pantenburg [1996], p. 356.)

110) A kérdésre részletesebben lásd: FELLNER [1963], pp. 462-477., ill. WOLF [*Diss.* 1967], pp. 309-357., Pantenburg [1996], pp. 356-364.)

111) A fejezetcímbe említett jelzőt Henry Wickham STEED, a *Times* egykori bécsi tudósítója használta az Osztrák-Magyar Monarchiával kapcsolatosan visszaemlékezéseinek abban a fejezetében, amelyben az *algecirasi* konferencia eredményeit értékelte. A nem túl hízelgő elnevezést azonban nem a brit publicistától származik, hanem a dunai

1. A „brillians szekundáns”: az algecirasi konferencia hatása a Monarchia presztízsére

Az 1905 márciusában Németország által kirobbantott első marokkói válság voltaképpen célja az angol-francia *entente* felbomlasztása volt. Berlin szándéka a mesterségesen kiprovokált válsággal az volt, hogy a franciákkal elhitesse, német támogatás nélkül aligha folytathatnak sikeres gyarmati politikát, a nemzetközi konferenciától pedig azt várta, hogy ott Anglia és Franciaország elszigetelődik, ehelyett Németország maradt egyedül, mert nem sikerült sem Oroszországot, sem az olaszokat a maga oldalára állítani, az ugyancsak résztvevő Egyesült Államok egyértelműen a nyugati *entente* mellett foglalt állást, végül pedig a Monarchia is megingott. (Pantenburg [1996], p. 357., ill. Wolf [*Diss.* 1967], p. 309.)

A berlini osztrák-magyar követ Szögyény-Marich László a németek akciójának időpontját kedveőtlennek ítélte, ugyanis szerinte még az angol-francia *entente* megkötésekor kellett volna jeleznie, amennyiben kifogásai merültek fel, a berlini reakciót késeinek látta. Mindazonáltal Szögyény más magyarázatát is látta a német fellépésnek, mint a nyugati *entente* felbomlasztásának szándékát, ugyanis szerinte az ipari körök gyakoroltak nyomást a berlini vezetésre, melyek üzleti érdekeik sérelmétől tartottak. (Wolf [*Diss.* 1967], p. 309-310.) Kezdetben a Monarchia nem kívánt kezdeményezésekkel élni,

Monarchia fő szövetségesétől és patrónusától II. Vilmos német császártól, aki ezzel a titulussal „méltatta” Goluchowski kezdeményezéseit, amelyek hozzájárultak az első marokkói válság rendezéséhez, de amelyek a német diplomácia számára kétségkívül kudarcot jelentettek.¹¹¹ (Steed [1924], p. 223.) A Monarchia közvéleménye ugyanebben az időszakban nem volt Németország mellett, így a német uralkodó által küldött telegramm meglehetősen kínos helyzetbe hozta az osztrák-magyar külügyminisztert, aki csak a német követ ismételt felszólításainak eleget téve hozta azt nyilvánosságra. (ibid.). A „kínos”, inkább ironizáló megnevezés nagyon plasztikusan írja le a Monarchia helyzetét: fokozatos alárendelődés a német külpolitika terveinek, miközben az osztrák-magyar diplomácia megkísérli önálló szerepét érvényesíteni, amellyel kiváltja Anglia, vagy Franciaország időleges rokonszenvét, de ezzel nem sikerül hosszabb távon saját önálló irányvonalat képviselnie a nemzetközi politikában.

jöllehet a konferencia szervezésében meglehetősen aktív szerepet játszott (ibid., pp. 318-324.), hanem a szövetséges partner árnyékába húzódott. Bécs aktivitása inkább a konferencia végén nőtt meg, amikor már egyértelműen látszott, hogy Németország magára marad álláspontjával. Ausztria-Magyarország képviselője Welserheimb¹¹² sem örvendett különösebben jelentős nagyrabecsülésnek a konferencia többi résztvevőjének körében, a nyugati források csekély említést tesznek az osztrák-magyar diplomatáról. (Fellner [1963], pp. 463-464.) A Fritz Fellner osztrák történész szerint a franciák jelentéseiből kitűnik, hogy a Monarchia képviselőjét nem tartották különösebben tehetséges diplomatának, mindemellett jóindulatúnak írták le, ekkor megjelentek azonban már azok a megállapítások, melyek az osztrák-magyar delegáció egyes tagjait a németek iránti egyoldalú elkötelezettséggel vádolták, így nem vártak sokat a Monarchiával való egyeztetésektől. Bécsben nem tápláltak illúziókat, világosan látták már kezdetben, hogy a konferencián Németország elszigetelődhet, ám mégis úgy tűnik, hogy hiányzott mindenfajta elképzelés arra vonatkozólag, hogyan tehetne a Monarchia eredményes önálló kezdeményezéseket. (ibid., p. 466.) Bülow nyomtatékosan arra kérte Goluchowskit, hogy a konferencián minél inkább próbálják meg demonstrálni a hármasszövetség egységét, ez persze már a kezdet kezdetén illúzió volt, mivel San Giuliano olasz külügyminiszter közölte Anton Monts római német nagykövettel, hogy Marokkó kérdését illetően Olaszországot a franciákkal szemben szerződés kötelezi, így csupán közvetítő szerepet hajlandóak vállalni. (Wolf [*Diss.* 1967], p. 324.)

Az osztrák-magyar külügyminiszter azonban úgy döntött támogatja Németországot és a delegáltaknak ennek megfelelő utasítást küldött. (ibid., p. 325.) Ami a londoni kabinet magatartását illeti Bécsben meg voltak róla győződve, hogy Berlin illúziókba ringatta magát, amennyiben arra számított, hogy

112) WELSERHEIMB, Rudolf gróf (1842-1926), osztrák-magyar diplomata, 1903-1911 madri di nagykövet.

1. A „brilliáns szekundáns”: az algecirasi konferencia hatása a Monarchia presztízsére

Anglia „cserben hagyja” (*sitzen lassen werde*) Franciaországot. (*HHSStA PA VIII., K. 135. [Berichte], Nr. 42. E., Mensdorff an Goluchowski, 1905. júl. 28.*) A brit álláspont határozottságát hamarosan Berlinben is kénytelenek voltak belátni.

A disszertáció keretei nem teszik lehetővé, hogy a konferencia valamennyi egyébként a téma szempontjából érdekes részletére kitérjünk, csupán összegezhethetjük Algeciras alapvető hatását a Monarchia nagyhatalmi presztízsét tekintve, melyek ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy Londonban egyre kevésbé értékelték Ausztria-Magyarországot Berlin gyámkodásától független nagyhatalmi tényezőként. Bécsben a helyzet veszélyeit alapvetően felismerték cselekvésre azonban csak 1906 februárjában szánták el magukat, amikor Ferenc József hívatta a német nagykövetet és közölte vele a Monarchia részéről felmerülő aggályokat a teljes holtpontra jutott konferencia kapcsán. Az uralkodó a nagyhatalmak kedvezőtlen átrendeződéséről beszélt, amely Oroszországnak a nyugati hatalmakkal való azonos platformra kerülése esetén „beláthatatlan” következményekkel járhat. (Wolf [*Diss.* 1967], pp. 339-340.) Az elszigetelődés veszélye Bülow számára is egyre nyilvánvalóbbá vált, így engedékeny magatartásra igyekezett sarkallni a német uralkodót is, majd az egyik döntő szavazás a gyakorlatban is igazolta az előzőleg Bécsben megfogalmazott félelmeket, így teret kaphattak az osztrák-magyar kompromisszumos javaslatok, melyek végül a válság békés lezárásához vezettek. (Fellner [1963], p. 476.)

Nem lehet kétség afelől, hogy Goluchowski érdemeit a nemzetközi konfliktus rendezésében nagyra értékelték Londonban, Grey külön is kifejezte köszönetét és nagyrabecsülését az osztrák-magyar külügyminiszternek. (Wolf [*Diss.* 1967], p. 355.) Mindez azonban nem változtathatott azon, hogy a hármas szövetség lényegesen meggyengülve, az angol-francia *entente* pedig megerősödve került ki a válságból. Goluchowski eleinte nagy örömmel értékelt a

konferencia végkimenetelét Sir Edward Goschennek, ám már ekkor kénytelen volt visszautasítani azokat a feltételezéseket, melyek szerint az osztrák-magyar javaslatokat Berlinben „fogalmazták” volna. (ibid., pp. 355-356.) Az osztrák-magyar külügyminiszternek a szó szoros értelmében állandóan küzdenie kellett a rohamosan terjedő felfogással szemben, amely Ausztria-Magyarországot Berlin „megbízottjaként” jelenítette meg és mindenhol mint Németország „uszályába” kényszerült hatalmat kezelte. Mindezt figyelembe véve valóságos csapásként érthette Goluchowskit II. Vilmos nyilvánosságra került távirata, amelyben megdicsérte őt a konferencia során tanúsított lojalitásáért és a Németország iránti szövetségesi hűségéért a „brilliáns szekundáns” („*Sie haben sich als brillanter sekundant auf der Mensur erwiesen...*”) jelzővel illette (*Quellen*, p. 368., Nr. 187., *Tel. Kaiser Wilhelms II.*, 1906. ápr. 13.), aminek sem a *Ballhausplatz*, sem pedig a közvélemény nem örült különösebben. (Pantenburg [1996], p. 362.) VII. Edvárd egy Mensdorffal folytatott beszélgetésében konkrétan is utalt arra, mennyire kedvezőtlen, hogy „Németország demonstratív módon akarja kinyilvánítani, hogy Ausztria-Magyarország az egyetlen szövetségese”, valamint nyilvánvaló „izoláltsága” miatt azt a „benyomást akarja kelteni, hogy Németországgal együtt Ausztria-Magyarország is elszigeteltségben van.” (*HHSStA PA VIII.*, K. 136., [Berichte], Nr. 32.D., *Mensdorff an Goluchowski*, 1906. jún. 1., idézi: Pantenburg [1996], pp. 362-363.) Bár a válság lezárásában a Monarchia diplomáciája sikeresen tudott közreműködni, a vele kapcsolatban már előre megfogalmazott előítéletek és az ezeket felerősítő német magatartás miatt a presztizsnyereség gyümölcseit még rövid távon sem sikerült élveznie. Az említett szemlélet Londonban is uralkodóvá lett és azon Goluchowski utódjának is csak részben sikerült változtatnia a boszniai válság utáni években, előzőleg azonban esetében is általában úgy vélték – Goschen jelentései alapján –, hogy minden lépését Berlinben inszcenizálták.

2. *Útkeresés az első marokkói válság után és a hágai békekonferencia*

Algecirasban Németországnak engednie kellett, éspedig nemutolsó sorban azért, mert szövetségesei nem álltak szilárdan mellé, nem akartak osztozni a kudarcban, amelyet az új nyugati, francia-angol *entente* kiváló működése idézett elő Berlin számára. Eközben Goluchowski helyzete belpolitikai okokól is megrendült – az említett II. Vilmos-i távirat sem használt tekintélyének – és rövidesen távoznia kellett a külügyminszteri székből. Bukását végül az okozta, hogy a magyar kormányzati és alkotmányos válság rendeződését követően hatalomra kerülő koalíció megvonta tőle támogatását.

Utódja, Aehrenthal, merészebb, önállóbb külpolitikai vonalvezetés híve volt, konzervatív meggyőződése ellenére komoly tervei voltak a Monarchia átalakítására és képes volt megérteni a modern kor követelményeit is, amennyiben kész volt kompromisszumokat kötni a feltörekvő nacionalizmusokkal. Ausztria-Magyarország státuszának megszilárdítását a magyar és a német elem birodalmi kötődéseinek megerősítésével képzelte el. (Diószegi [1987], p. 113.) A nemzetközi politikában lezajló forradalmi változásokra méltó választ kívánt adni, kezdeti lépésként ez annak megakadályozását jelentette, hogy Oroszország közeledése Angliához és Franciaországhoz folytatódjék. (Bridge [1972] b., pp. 283-284.) Egyértelmű jelei mutatkoztak ugyanis, hogy az új orosz külügyminiszter rendezni óhajtja a kapcsolatokat Nagy-Britanniával és Japánnal, valamint annak, hogy más irányvonalat akar képviselni a balkáni politikában is. (NL.Aeh. I., p. 381., Nr. 296., *Zwiedinek an Aehrenthal*, 1906. jún. 8.) Az orosz politika irányváltását jelezte az is, hogy Izvolszkij 1906 novemberében egyértelműen kijelentette a londoni orosz követnek, Benckendorffnak, hogy az ázsiai kérdésekben meg kell egyezni az angolokkal, és mindezt Bülownak is a tudomására hozta. (Bülow [1930], I., pp. 259-260.) Ekkor a német kancellár – saját későbbi bevallása szerint – nem aggódott amiatt, hogy

az angol-orosz egyezség éle Németország ellen irányulhat. Igaz, az ilyenfajta félelmeket Izvolszkij igyekezett is eloszlatni. Ezenkívül azt sem látta valószínűnek, hogy az Afganisztán miatti ellentétek felgöngyöltése belátható rövid időn belül megvalósulhatna. (ibid.) Néhány napon belül azonban már Németország „bekerítésének” gondolatát emlegette a *Reichstagban*, egy a külügyekkel kapcsolatos interpellációra adott válaszában:

„Az *entente cordiale*-lal kapcsolatosan őszinte komolysággal utaltam arra, hogy az olyan politika, amely Németország bekerítésére irányul (...), azért, hogy minket elszigeteljen és megbénítson, Európa békéjére nézve aggályos politika lenne.¹¹³ (ibid., p. 263.)

Aehrenthal ugyancsak meg akarta előzni, hogy Németország ismételten elszigetelődjék Anglia és Franciaország diplomáciai manővereinek következményeként, miközben az oroszországi konzervatív erők segítségével a három császár szövetségének felélesztésén munkálkodott. Kezdetben pozitívan reagáltak kezdeményezéseire Szentpéterváron is, amikor javaslatot tett arra, hogy Oroszország és a Monarchia együttesen akadályozza meg Nagy-Britannia állítólagos németellenes terveit, amelyeket a hágai békekonferencián akar Berlin elszigetelésére keresztülvinni. Az osztrák-magyar diplomácia más szempontból nem is igen szentelt figyelmet a hágai konferenciának; olyan tekintetben, hogy a nagyhatalmak csoportosulására, milyen hatással lehet, nem mérve fel azt, hogy a nyugati demokráciákban mennyire negatív benyomást keltett a leszerelési kérdések iránti érdektelenség. A Monarchiát a konferencián képviselő Constantin Dumba, korábbi belgrádi nagykövet, maga is úgy látta, hogy a hagyományos hatalmi politika megfontolásai alapján ugyan a *Ballhausplatz* nem

113) „Gegenüber der Entente cordiale wies ich mit Ernst darauf hin, daß eine Politik, die darauf gerichtet wäre, Deutschland einzukreisen (...), um uns zu isolieren und lahmzulegen, eine für den Frieden in Europa bedenkliche Politik sein würde.”

2. Útkeresés az első marokkói válság után és a hágai békekonferencia

manőverezett sikertelenül, mégis csupán „kétes dicsőségre” tett szert, magára vonva, német szövetségeseivel együtt, a minden korábbinál „erőteljesebben” jelentkező, ám beteljesíttetlenül maradt „pacifista remények” összes ódiumát. Az 1907-es hágai békekonferencián, csakúgy, mint az 1899-esen a Monarchia diplomáciájának célja alapvetően az volt, hogy a kötelező nemzetközi döntőbíráskodás kérdésének tekintetében lassítsa az előrelépést, korábban azonban sikerült elkerülnie, hogy nem kívánt módon szembekerüljön a nyugati közvéleménnyel. Aehrenthalt mindenekelőtt a radikális társadalmi reformokat hirdető eszmék terjedése és erősödése, valamint a szerinte ezeknek teret nyitó liberális és békemozgalmak növekvő befolyása mozgatta abba az irányba, hogy védelmezze a konzervatív államfelfogás szempontjából érinthetetlennek tartott jogokat, amelyek közé sorolta természetesen a fegyverkezés kérdését is. (Wank [1978], pp. 55-57.)

A hágai konferencia összehívását eredetileg II. Miklós cár kezdeményezte még 1906-ban, ugyanazon év májusában a brit Alsóház, amelyben nagyon sok pacifista nézeteket valló liberális és munkáspárti is ült, határozatot fogadott el, amely kötelezte a kormányt arra, hogy a békekonferencián vesse fel a fegyverzetkorlátozás kérdését. Egyértelmű és szinte azonnali elutasítás a kérdéssel kapcsolatban csak Vilmos császár részéről nyilvánult meg. Aehrenthal nyílt szembehelyezkedésre nem gondolt, azonban az egész problémát hatalmi-politikai megfontolásoknak vetette alá, a legfontosabb cél számára a hatalmi egyensúly megőrzése, illetve az angol-német ellentét további elmélyülésének megakadályozása volt. A britek diplomáciai sikere mindkét célt illetően negatív következményeket vonhatott maga után, a német szövetségest pedig ismét sarokba szorították volna. Az osztrák-magyar külügyminiszter a szociális forradalmak megelőzésének is legjobb ellenszerét a három császár szövetségének felújításában látta, úgy vélte a német uralkodónak és Ferenc Józsefnek támogatniuk kell a gyengekezű II. Miklóst. A békemozgalomról azt gondolta,

hogya aláássa a konzervatív, monarchikus rendet, ami nem jelentette a leszerelés gondolkörének teljes elutasítását, csupán nem látta helyesnek, hogy azt tömegmozgalmak kényszerítsék ki. Konferenciák tárgyalásai helyett ezekben a kérdésekben a kabineteket és az államfőket tartotta illetékesnek. (ibid., pp. 57-60.)

A Monarchia külügyminisztere megpróbálta egységes frontba tömöríteni a konzervatív hatalmakat, titkos tárgyalásokba kezdett Németországgal és Oroszországgal. A négy hónapon át folyó bizalmas egyeztetések témája főként a fegyverkorlátozási kérdésekben kialakítandó esetleges közös álláspont volt. Izvolszkij elvben egyetértett azzal, amit mind Németország, mind pedig a Monarchia óhajtott, vagyis, hogy a leszerelés ne szerepeljen a konferencia programjában, az angol-amerikai javaslatokat azonban nem akarta nyíltan lesöpörni a tárgyalóasztalról, mivel félt attól, hogy a visszautasításból eredő negatív következmények egyedül Oroszországra hullanának vissza. Anglia ebben az esetben úgy is dönthetett volna, hogy nem vesz részt a konferencián, és ez Szentpétervárra, mint az egész dolog kezdeményezőjére igencsak rossz fényt vethetett. Az orosz külügyminiszter ehelyett azt tervezte, hogy a németekkel és Ausztria-Magyarországgal közösen „elsőosztályú temetést” (*un enterrement de première classe*) rendeznek a leszerelési kérdésnek, ezzel elkerülve Anglia megsértését. Berlin és Bécs számára világos volt, hogy az oroszok szívesen velük tartanának a leszerelés napirendre tûzése ellen, de az is fontos számukra, hogy Anglia kedvére tegyenek. A konferencia előtt és után is a hatalmi politika szempontjából Aehrenthal jóval ügyesebben manőverezett, mint a német diplomaták. Rájött ugyanis, hogy nem érdemes az orosz vezetőket nyíltan színvallásra kényszeríteni, evvel sikerült megelőznie szövetségese újabb elszigetelődését. Végül az ő álláspontja győzedelmeskedett, így a leszerelési probléma élet már a konferencia megnyitása előtt sikerült elvenni. Az oroszok közreműködése révén Anglia és az Egyesült Államok is engedett, a

2. *Útkeresés az első marokkói válság után és a hágai békekonferencia*

kérdést csak 1899-es alapokon vizsgálták, anélkül, hogy új területekre vonatkozóan bármit is felvetettek volna. (ibid., pp. 62-66.)

A hágai békekonferenciával szemben tanúsított osztrák-magyar magatartás és Bécs együttműködése Németországgal, bár komolyabb ellentétekhez nem vezetett, összességében nem befolyásolta kedvezően a Monarchia politikájának londoni megítélését. Aehrenthal a leszerelési kérdés napirendre tűzésével kapcsolatosan már a konferencia előkészítése során rugalmatlannak mutatkozott, a fegyverkorlátozási tervezetek megvitatását nem tartotta elfogadhatónak és kilátásba helyezte, hogy Németországgal egyetértésben a konferencián sem lesznek hajlandók ezekről tárgyalni, amivel a brit kormány, ha tovább erőlteti a kérdést, az egész konferencia eredményességét veszélyezteti. Amikor Martens¹¹⁴ professzorral, az oroszok hágai delegációjának képviselőjével folytatott megbeszéléseket, Aehrenthal ugyancsak merev álláspontra helyezkedett, és a kérdéstről csak a kabinetek közötti tárgyalásokat tartotta helyénvalónak, Martens a tárgyalásokat teljesen haszontalannak és eredménytelennek ítélte. Goschennel folytatott eszmecsereje során az osztrák-magyar külügyminiszter rámutatott, a maga részéről az eredeti orosz javaslat szövegéhez ragaszkodik, és sajnálja, hogy a brit kormány azt ki akarja bővíteni olyan megbeszélésekkel, amelyek csak „szakadást idézhetnek elő” a nagyhatalmak egymás közötti viszonyában. Aehrenthal egyszer sem hagyta magát eltéríteni a saját maga által képviselt gondolatmenettől, és egyetlen érvet hangoztatott, amely szerint minden „monarchikus” országnak megfellebezhetetlen joga, hogy bármely téren olyan politikát alakítson ki, amely „érdekeinek megfelel”. Az angol próbálkozásokat „időpocsékolásnak” tartotta, miközben a britek számára kardinális kérdésként jelent meg, hogy a fegyverkezési versenyből adódó növekvő költségeket csökkentsék, amelyet természetesen a londoni

114) MARTENS, Friedrich von (1845-1909), orosz nemzetközi jogász, professzor a szentpétervári egyetemen.

vezetők belpolitikai megfontolásai is indokolhattak. Goschen jelentésében megjegyezte, hogy Ausztria-Magyarország számára a fegyverzetkorlátozás nem jelenthet létfontosságú kérdést, ugyanis mind a hadsereg, mind a haditengerészet „olyan alacsony szinten van”, hogy évekbe telne, amíg valahol is csökkentésre kényszerülne a nemzetközileg előírt limiteknek megfelelően. Valós érdeke tehát alig fűződik ahhoz, hogy a leszerelési kérdések megtárgyalását megakadályozza, emiatt Aehrenthal személyes politikáját ítélte el:

„...M. Izvolszkijnak igaza volt, amikor azt mondta nekem, hogy Ausztria-Magyarország vakon követi Németországot ebben az ügyben, hozzátéve, hogy még a németeknél is németebb [ti. a Monarchia], és több bajt okozott, mint az összes többi hatalom együttvéve.” (BD VIII., p. 230., Ed. note, *Extract from Annual Report for Austria-Hungary*, 1907)

A Monarchia megítélésének aligha használt a hágai konferencián tanúsított magatartása, főleg azért, mert a brit kormány és a közvélemény döntő hányada is a fegyverzetcsökkentést, különösen pedig a flottaversengés mérséklését kardinális kérdésnek tekintette, amelyet nem utolsósorban a Németországgal szembeni biztonságpolitikai félelmek motiváltak. Grey úgy vélte, hogy a brit tengeri szupremáciát mindenáron fenn kell tartani, ha ugyanis ez nem sikerül, akkor Németország nagymértékben veszélyezteti Anglia biztonságát, korlátozások hiányában pedig mindez nagyobb ütemű fegyverkezést ösztönöz az egész világon. (Ibid., p. 231., Nr. 197., *Grey to Bryce*, 1907. máj. 2.) A német közvélemény, a kormányzat érdektelensége és a leszerelési kérdéssel szembeni visszautasítás sokat rontott Németország nemzetközi megítélésén. Bár egy újabb elszigetelődést sikerült elkerülnie, mégis a német magatartás inkább volt megfutamodás, mint sikeres offenzíva. A fegyverzetkorlátozás kérdésének megkerülésével lekerült ugyan a napirendről egy olyan kérdés, amely Anglia diplomáciai sikerét hozhatta volna, de nyilvánvaló, hogy Berlin és Bécs kooperációjának hiányában a britek csak névleges sikert könyvelhetnének el,

2. *Útkeresés az első marokkói válság után és a hágai békekonferencia*

Oroszország viszont, amely titkon szintén ódzkodott a hadifejlesztések korlátozásának gondolatától, sokkal rosszabb színben tűnt volna fel. Részsiker volt ugyanor Németország és a Monarchia számára, hogy Oroszországot megtudták tartani a maguk oldalán, mialatt a legfontosabb fegyverzetkorlátozási kérdések tárgyalásának lehetőségétől megfosztott konferencia révén Németország megítélése nagyban romlott, és ebben a Monarchiának is jórészt osztoznia kellett. (Ibid., p. 233., Nr. 199., *Cartwright to Grey*, 1907. máj. 6.) Figyelemre méltó ugyanakkor az is, – mint az a legutóbbi kiemelt idézetből is kiderül – hogy Oroszország politikája mennyire *Janus*-arcú volt ebben az időszakban.

3. *Oroszország megváltozott politikája;*

eltolódások a nemzetközi hatalmi egyensúlyban, a balkáni politika új dimenziói

Az események gyorsan követték egymást 1907 tavaszán: a macedón kérdésben a brit javaslatok először találtak az oroszoknál is értő fülekre, VII. Edvárd pedig diplomáciai szempontból nagyon sikeres látogatást tett Spanyolországban és Itáliában, amelyet Bécsben, mint egyértelmű kísérletet értékeltek arra, hogy a britek hatalmi átrendeződést akarnak előidézni a Földközi-tenger térségében. A *Ballhausplatz* pánikszerűen reagált, egyenesen az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a háború kitörése csak napok kérdése. Aehrenthal sietve látogatást tett Berlinben, ahol megnyugtatták, nem táplálnak ellenszenvet Angliával szemben, és nincsen háborús veszély. (BD VI., pp. 36-37., Nr. 20., *Sir E.Goschen to Sir E.Grey*, 1907. május 17.)

A hágai konferencia tanulságait tekintve – bár az „elsőosztályú temetés” megrendezése sikerült – kitűnt az is, hogy Izvolszkijt nem lehet minden tekintetben biztos partnerként kezelni, tőle ugyanis – elődjével ellentétben – nem volt idegen a gondolat, hogy új orientációt keressen az orosz külpo-

litikának, ezenkívül egy cseppnyi hajlandóságot sem mutatott arra, hogy a német érdekeket respektálja a Közel-Keleten. Az osztrák-magyar részről irányába továbbított figyelmeztetéseket ebben a tekintetben figyelmen kívül hagyta, és kertelés nélkül kijelentette, először inkább Angliával egyeztetne. (Bridge [1972]b., pp. 293-294., v.ö. NL. Aeh. II., pp. 520-521., Nr. 378., *Berchtold an Aehrenthal*, 1907. jún. 24./ júl. 7.) Aehrenthal a következőképpen látta Oroszországban bekövetkezett személyi változások folytán előállt helyzetet:

„Nincsenek illúzióim abban a tekintetben, hogy Miklós cár ingatag, könnyen befolyásolható uralkodó; hogy Izvolszkij úr hajlik az Angliával szemben barátságos politikára, valamint, hogy a zavaros, liberalizáló, a pánszlávizmussal is kokettáló áramlatok könnyedén túlsúlyba kerülhetnek a cári udvarban.¹¹⁵ (NL. Aeh. II., p. 468., Nr. 342., *Konzept einer Instruktion an Berchtold*, 1907. március 6.)

A *Wilhemstraßen* is tudták, hogy Izvolszkij az edinburgh-i egyetemen tanult, így jobban értette az angol viszonyokat, és rokonszenvezett a szigetországgal. Arról is jólinformáltak voltak ugyanakkor, hogy a pánszlávizmus politikai „hullámának” segítségével emelkedett fel a nagypolitika magaslataiba, azonban bíztak abban, hogy ennek a „káros irányzatnak” a hatásától már megszabadult, és cselekedeteit a „bölcsség” és a rá jellemző „becsvágy” irányítja majd. Ez alapján és amiatt, hogy egyes német diplomatákhoz is (pl. von Schoen) állítólag jó kapcsolatok fűzték, azt feltételezték, hogy az orosz külpolitikának német orientációt keres. (GP XXV./1., pp. 22-23., Nr. 8517., *Metternich an Bülow*, 1906. szept. 8.)

115) Eredeti szövege: „Ich gebe mich keinen Illusionen darüber hin, daß Kaiser Nikolaus ein leicht beeinflufbarer, schwankender Herrscher ist; daß Herr Izvolski einer England freundlicher Politik zuneigt und das konfuse, liberalisierende, auch mit dem Panslawismus kokettierende Strömungen am Zarenhofe wieder Oberwasser gewinnen könnten.”

3. Eltolódások a nemzetközi hatalmi egyensúlyban

A hágai békekonferencián a német diplomácia minden addiginál merevebb álláspontot foglalt el, miközben úgy tűnhetett a külső szemlélő számára, mintha az orosz-német közeledésen munkálkodó osztrák-magyar diplomácia lenne mindenfajta megegyezési kísérlet fő kerékkötője. Aehrenthalt tapasztalatai arra indították, hogy tartózkodó magatartást vegyen föl és maga is inkább azt keresse, hogy miként lehet Nagy-Britanniával ismét együttműködni. Úgy látta, a német politika rapszodikus, az angoloké viszont hideg és előrelátó, ezért jobb a Monarchiát az okosabb oldalára állítani. (Bridge [1972]b., p. 295.) 1907 második felétől így egyértelmű törekvésévé lett a *détente*; ennek megfelelően egyeztetéseket kezdett a britekkel, mindenekelőtt a „keleti kérdés” tekintetében, ahol ekkor már – érdekes módon – a Monarchia jobban oltalmazta az ottomán birodalmat, mint Nagy-Britannia. (Bridge [1972]a., p. 61.) Az általános enyhülés jele volt, hogy VII. Edvárd és Ferenc József első bad ischli találkozására rendkívül jó hangulatban került sor. Sir Charles Hardinge helyettes államtitkár¹¹⁶ megbeszéléseket folytatott az uralkodóval, Aehrenthal pedig Edvárd királlyal. Az osztrák-magyar külügyminiszter is tárgyalt Hardinge-gal, úgy tűnt, a balkáni kérdésekben is sikerül közös nevezőre jutni, Mensdorff pedig abban reménykedett, hogy Aehrenthal mély bizalmatlansága London iránt csökkenőben van, valamint abban is, hogy a *Foreign Office* nagyobb rokonszenvvel kezeli majd. (Kiste [1987], pp. 124-125.) Aehrenthal 1907 júniusában egy alkalommal konkrétan is utalt arra, hogy Ausztria-Magyarországnak mennyire fontos közvetítő szerepe lehet Németország és a többi nagyhatalom között. Mindeközben mint szövetséges az algecirasi konferencia utáni új helyzet révén a berlini vezetés szemében is felértékelődött. Ahogy azt Wedel az

116) HARDINGE, Sir Ch., Lord H. of PENSHURST (1858-1944), brit diplomata és politikus, 1904-től 1906-ig szentpétervári nagykövet, 1906-1910 a külügyek állandó helyettes államtitkára (Permanent Under-Secretary), 1910-től hat éven át India alkirálya, lásd bővebben szerepéről: II. rész, 2. fejt.

Austro-German Diplomatic Relations című könyvében megállapítja, korábban „Bécs hallgatólagosan elismerte” Berlin vezető szerepét, a német vezetés pedig egységes közép-európai blokként kezelte a német birodalom és Ausztria-Magyarország által alkotott hatalmi tömböt. Ez a szemlélet 1906 után megbomlani látszik, Bülow is változtatott a Habsburg Monarchia tekintetében vallott helyzetmegítélésén, a bécsi vezetés is új alapelveken nyugvó politikába kezdett. (Wedel [1932], pp. 38-39.)

Németország az algecirasi konferenciát követő időszakban ébredt rá, hogy tulajdonképpen kizárólag a Monarchiára számíthat, mint megbízható szövetségesre, ezért a német vezetés indokoltnak látta egyértelműbben hitet tenni a régi szövetséges mellett, de mindezt olyan külpolitikai vonalvezetés mellett, hogy Bécs ne érzékelje úgy: jobban számítanak támogatására, mint korábban. A német diplomácia irányítói felismerték az elszigetelődésben rejlő veszélyeket, és azt is volt alkalmuk tapasztalni, hogy a kettős szövetség már korántsem állt ugyanazokon a biztos alapokon, mint Andrassy és Bismarck idejében. Bülow is érzékelte Ausztria-Magyarország bizalmatlanságát és azt, hogy a *Ballhausplatz* diplomatái is szívesen elgondolkodnak a nyugati hatalmakkal való külön együttműködés lehetőségein. Ezért a német kancellár a következő sorokat írta II. Vilmosnak:

„...kapcsolatunk Ausztriával fontosabb, mint valaha, mert ez a birodalom most az egyetlen megbízható szövetségesünk (...), relatív politikai izoláltságunkat amennyire csak lehetséges ne tegyük észrevehetővé Ausztria-Magyarország előtt ... Ezért nem szabad túlzottan kimutatni, hogy segítséget igénylünk, vagy úgy cselekednünk, mintha bármiképp elszigeteltnek éreznénk magunkat. Az osztrákokban azt a benyomást kell kelteni, mintha tökéletes lenne hitünk önmagunkban... Oroszországhoz, Olaszországhoz és Angliához fűződő viszonyunkat tehát éppen ezért úgy kell megjeleltetni, mintha azok jobbak volnának annál, mint amilyenek talán a va-

3. Eltolódások a nemzetközi hatalmi egyensúlyban

lóságban ...” (GP XXI., pp. 360-362., Nr. 7154., *Bülow an Kaiser Wilhelm*, 1906. máj. 31.)

Bülow még arra is javaslatot tett a császárnak, hogy hangsúlyozza Ferenc Józsefnek, mennyire javított Anglia és Németország viszonyán VII. Edvárddal folytatott baráti levelezése. A marokkói válság megmutatta, hol húzódik az a határ, amelyen túl nem lehet számítani Ausztria-Magyarország támogatására. A hasonló helyzeteket célszerű volt tehát elkerülni – anélkül azonban, hogy gyengeséget mutassanak, amivel egyértelművé tették volna: a Monarchia nélkülözhetetlen és egyetlen támasz. A német kancellár úgy látta, hogy Ausztria-Magyarország kötődése Németországhoz annál erősebb marad, minél inkább sikerül a bécsi vezetőkben azt a benyomást kelteni, hogy az orosz-német viszony a lehető leginkább barátságos, mindezt pedig azért is fontosnak találta, mivel Aehrenthal számára továbbra is a három császár szövetsége volt a „politikai ideál.” Bülow abban is bízott, hogy Oroszország nem válhat „Anglia kontinentális kardjává.” (ibid.)

Aehrenthal úgy vélte, hogy Oroszország annyira meggyengült, hogy évekig nem lehet majd a nemzetközi politika „teljesértékű tényezője”. Barátságos magatartást ajánlott, és már ekkor arra hívta fel a berlini vezetés figyelmét, hogy a cári birodalom elhidegülésével régóta várt „alkalom kínálkozik Edvárd király számára”, hogy az angol-orosz megegyezést tető alá hozza. Hardinge nyíltan kijelentette, hogy célja az angol-orosz megegyezés, mindazonáltal nem találta könnyűnek a hozzá vezető utat, pl. a perzsiai érdekszférák elhatárolását. Aehrenthal úgy vélte, mindent meg kell tenni az angol-orosz *entente* megakadályozásának érdekében. II. Vilmos azon a véleményen volt, hogy az ebben az irányban tett erőfeszítések visszajukra sülnének el. Wedel bécsi német nagykövet szerint Oroszország aligha mondhatott le Dél-Perzsiáról, mivel ez egyik dédelgetett céljának, a Perzsa-öbölhöz való kijutásnak feladását jelentette volna. Aehrenthal egyetértve rámutatott, hogy éppen ez az, amit szem előtt kell

tartani, mint az angol-orosz közeledés legjobb ellenszerét. Wedel szerint az osztrák-magyar külügyminiszter számára a szóban forgó megegyezés azért tűnt különösképpen veszélyesnek, mert félt attól, hogy annak következményeként Anglia „szabad kezét” ad Oroszországnak a Balkánon. (GP XXV. /1., pp. 10-11., Nr. 8506., *Wedel an Bülow*, 1906. ápr. 30.)

Aehrenthal borúlátó helyzetmegítéléséhez, elsősorban a balkáni *entente*-on belül mutatkozó hasadás, amelyet részben az oroszországi politikai változások indukáltak és a brit oldalról a mürzstegi programot élesen kritizáló fellépés is nagyban hozzájárultak. Az angol-orosz közeledésnek nem csupán a német külpolitika szemszögéből voltak közvetlenül érezhető hatásai, hanem Ausztria-Magyarország számára is, Monarchia külügyminisztere ezért kísérletet tett a brit törekvések leszerelésére és a nagyhatalmak újabb csoportosulásának létrehozására. Aehrenthal szerint a brit politika miután a Távols-Keleten helyzetét megszilárdította közel-keleti területeken is fölényre akart szert tenni, ezért pedig még attól sem riadt volna vissza, hogy a Balkánon mesterséges krízist idézzen elő. A macedón reformok továbbvitele kapcsán a nagyhatalmak nézeteltéréseiből támadó újabb és újabb problémák egyúttal ráébresztették arra, hogy Nagy-Britannia Konstantinápolyban következetesen a német érdekekkel szemben politizál és a mürzstegi programhoz is ennek megfelelően viszonyult. A *Ballhausplatz*on azonban úgy látták, hogy a program jelentős bővítése már az ottomán birodalom további fenntarthatóságát veszélyeztette és a brit törekvésekkel szemben Aehrenthal erélyesebb fellépést helyezett kilátásba. A helyzet adta lehetőségeket felmérve az osztrák-magyar külügyminiszter lehetőséget látott arra, hogy Franciaországhoz közeledjen és a Balkánon ezen keresztül a nagyhatalmak újabb konstellációját hozza létre. (Pantenburg [1996], pp. 384-390.) Az elképzelésekben egy orosz-osztrák-magyar-francia kooperáció körvonalazódott, amelyhez végül természetesen Berlin támogatását is meg kellett nyerni, így végül sikerülhetett volna a kezdeményező szerepet újra kizárólag a

3. Eltolódások a nemzetközi hatalmi egyensúlyban

konzervatív hatalmak számára biztosítani, még hozzá francia közreműködéssel. Aehrenthal ugyan azt hangsúlyozta, hogy nem akar új hatalmi konstellációt, mindazonáltal el kívánja érni, hogy a müncheni hatalmak, valamint Németország és Franciaország nagykövetei szorosán együttműködjenek az Arany-szarv-öböl partján, a brit és az olasz nagykövet „önző aspirációival” szemben. (ibid., p. 390. v.ö. NL. Aeh. II., p. 501., Nr. 362., *Aehrenthal an Berchtold*, 1907. máj. 14.) Londonban az osztrák-magyar közeledési kísérletekre Franciaországhoz rendkívül idegesen reagáltak és azzal vádolták Bécset, hogy Anglia elszigetelésére törekszik, Grey kilátásba helyezte, hogy megvonja támogatását az entente hatalmaktól, amennyiben beigazolódna félelmei a hatalmi átrendeződést illetően. (ibid., p. 393., ill Walters [1951], p. 228.) A *Foreign Office*-nak azonban az ügy nem okozott sokáig fejfájást, ugyanis Izvolszkij, aki kezdetben (1907. máj.) még pozitívan reagált Aehrenthal javaslataira közvetve tudatta Londonnal, hogy nem hajlandó az osztrák-magyar elképzelések szerinti külön akcióra Anglia kizárásával. Hardinge nem késlekedett Mensdorff tudomására hozni az orosz álláspontot, egyben érzékeltette, hogy a bécsi elképzelésekről nagyon pontos információkkal rendelkezik. A cs. és kir. nagykövetet hideg-zuhanyként érte Hardinge közlése. Aehrenthalt nagyon bosszantotta, hogy elképzeléseinek részletei idő előtt ismertté váltak, Pétervár eljárását indiszkrétnek tartotta és úgy látta, hogy az ingadozó orosz magatartás végeredményeként a kétoldalú kapcsolatok mind Oroszországgal, mind Nagy-Britanniával megromolhatnak. Bécsben tudomásul vették, hogy az angol pozíciók Szentpéterváron megerősödtek, így az eredeti elgondolások mentén aligha lehetséges továbblépni, ráadásul Párizs magatartását tekintve megbízhatatlannak bizonyult és a bizalmas közléseket továbbította Londonba. (ibid., pp. 394-397.)

Amíg Aehrenthal több mint egy évvel az angol-orosz *entente* létrejötte előtt már annak európai kihatásait tekintve nagyon borúlátóan nyilatkozott, addig Berchtold még 1908 elején is úgy ítélte, hogy Aehrenthal túl sötéten látja a helyzetet. A szentpétervári osztrák-magyar követ szerint az Izvolszkij „anglofil” politikájával szembeni bizalmatlanság miatt feltételezik, hogy a megegyezés hatása a „Balkán ügyeire is kiterjed”. Azonban ebben ő nem hitt, és abban sem, hogy Anglia végleg feladta a tengerszorosok vonatkozásában képviselt politikáját, Izvolszkij pedig még nem került teljesen az angolok „uszályába” (*Fahrwasser*), illetve Anglia magatartását az orosz-japán háború során sem felejtették el teljesen. (GP XXV./2., pp. 385-387., Nr. 8761., *Pourtalès an Bülow*, 1908. jan. 16.) Mindemellett tény, hogy a mértékadó orosz lapok már 1907 folyamán mind angolbarát irányba fordultak, így elsősorban is a *Rjecs*, a *Szlovo* és a *Rusz*, valamint a *Novoje Vrémjja*. (GP XXV./1., pp. 40-42., Nr. 8535. *Miquel Geschäftstraeg. in Petersburg an Bülow*, 1907. szept. 5.) A balkáni vasúttervek és a novibazari szandzsák körül kibontakozott ellentétek azután kijózanítólag hatottak a német vezetésre és Berchtoldra. Izvolszkij támogatásért a nyugati kormányokhoz és Olaszországhoz fordult. Von Schoen a *Wilhelmstraße*ről – akit állítólag „barátság” fűzött Izvolszkijhoz – azt remélte, hogy az orosz külügyminiszter magatartása „alaposan kigyógyítja” Oroszország iránt táplált részrehajlásából, és megnöveli benne az arra irányuló szándékot, hogy „szilárdan Németországhoz csatlakozzék.” (GP XXV./2., pp. 401-403., Nr. 8774., *Schoen an Bülow*, 1908. márc. 27.)

4. Az Aehrenthal-i „aktív külpolitika”¹¹⁷, a német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

Bécsben eközben megnőtt a kedv az önálló kezdeményezésekre is. Aehrenthal békéltető szerepre pályázott, kijelentve, hogy Ausztria lehet a közvetítő Németország és Európa többi állama között. (Wedel [1932], p. 38.) A Monarchia londoni követének, Mensdorff grófnak is az volt a benyomása, hogy Aehrenthal személye alkalmas lehet arra, hogy a kölcsönösen fennálló bizalom jegyében megfelelően munkálkodjék az angol-német viszony javításán, főképp, ha majd elérkezik a nap, amikor Bülow – akit Mensdorff az angol-német ellentét kialakulásában felelősnek tartott – végre távozik posztjáról. A nagykövét bizonyára szintén tanácsosnak vélte, hogy Ausztria-Magyarország olyan diplomáciai erőfeszítéseket tegyen, amelyek enyhíthetik az Anglia és Németország közötti feszültségeket, mivel nagyon „ügyetlenek” találta a németek külpolitikai lépéseit. A gróf ugyancsak keserű iróniával állapította meg, hogy a Monarchia „becses” szövetségesének (*unsere teuren Bundesgenossen*) politikáját kiszámíthatatlannak tartják a *Foreign Office*-ban, és az is közkeletű nézeté vált Londonban, hogy „Berlinnel nehéz tárgyalni, és ott senkire számítani nem lehet.” (NL.Aeh. II., p. 560., Nr. 409., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1907. dec. 13.) Az osztrák-magyar diplomata szavaiban szinte szóról szóra ugyanaz a probléma fogalmazódik meg, mint amit A. J. P. Taylor, a híres angol történész is boncolgat az *Európa tündöklése és bukása* című könyvében, vagyis: ki van tulajdonképpen hatalmon Berlinben? A német diplomácia 1906 és 1908 között nem tudott jelentékeny sikereket felmutatni. Ez nagyrészt annak a számlájára volt írható, hogy hiányzott az a következetes és egységes koncepció, amelyet

117) AEHRENTHAL 1907 tavaszán megkísérelte megteremteni a nagyhatalmak újabb konstelációját, elsősorban a balkáni politikában, a brit szándékokkal ellentétesen, lásd a forrásokat: WALTERS [1951], pp. 213-251.

egy markáns politikai személyiség – mint például annak idején Bismarck – jeleníthetett volna meg. A határozott vonalvezetés helyett 1906 után is lényegében folytatódott a *Freie Hand* elméletre visszavezethető meglehetősen rapszodikus „egy lépés ide, egy lépés oda” – egy gesztus az oroszoknak, egy Londonnak – politika. Bár Holstein nem volt már részese az aktív politikának, véleményét azért gyakran megkérdezték, Bülownak is önálló elképzelései voltak, a császárnak is. A *Reichstag* egyre többször foglalkozott külpolitikai kérdésekkel, a fiatalabb diplomaták újabb kurzusa pedig szintén hallatta szavát. 1906-tól Bülow olyan parlamenti szövetséget tudhatott a háta mögött, amely lehetővé tette számára, hogy gyakrabban foglaljon állást az urlakodóval szemben, ezáltal csorbítgatva az amúgy is vitatott Vilmos-i „személyes kormányzás” (*persönliches Regiment*) jelentőségét. Taylor Metternich Ausztriájához hasonlította azt, ami a német külpolitika irányításában végbement, vagyis szerinte a közigazgatás lassanként „átvette a kormányzat szerepét”, ezáltal több nehezen ellenőrizhető csatornát biztosítva arra, hogy különböző személyek kívülről és belülről egyaránt a legkülönbözőbb elképzelések érvényrejuttatásának igényével lépjenek fel. Ráadásul a váratlan manőverek gyakorta – így a marokkói válság – meglepetésként érték a közvéleményt is. (Taylor [1999], pp. 127-135.)

Az orosz külügyminiszter közben elkezdte ún. „revíziós diplomáciáját” átültetni a gyakorlatba, két területen akart nagyobb aktivitást kifejteni: a Balkánon és a Baltikumban. Az utóbbi térségben Svédország és Norvégia különválását követően elérkezettnek látta az időt az orosz befolyás kiterjesztésére, és ebben számított Anglia jóindulatú magatartására is. A Balti-tenger vidékén, csakúgy, mint a tengerszorosok kérdésében, Oroszországot az 1856-os párizsi békeszerződés óta korlátozások sújtották. Az orosz flotta mozgását és állomásoztatását korlátozó rendelkezéseknek revideálása Szentpétervár számára presztízskérdés volt. Izvolszkij titkos egyezséget javasolt Bülownak az 1907

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

augusztusában rendezett Swinemünde-i császártalálkozón¹¹⁸, de megbeszélések folytak Németországgal a bagdadi vasútról és az észak-perzsi orosz pozíciókról is. A *Foreign Office* semmit sem tudott ezekről az egyeztetésekről, amíg a német diplomácia II. Vilmos novemberi Windsorban tett látogatása alkalmával mindezt meg nem szellőztette. (Sweet – Langhorne [1977], pp. 242-243.) Arra vonatkozólag, hogy mi lehetett Berlin szándéka a bizalmas információk kiszivárogtatásával, többféle találgatásba is bocsátkozhatnánk, egy azonban biztos: Grey nem vette fel a kesztyűt, noha pontosan kikövetkeztethette, hogy az orosz-német megállapodás nem respektálta Nagy-Britannia érdekeit. A tiltakozást és az azzal járó ódiomot inkább a franciákra hagyta. Párizs tiltakozása a vártnál is jobban rontotta a két szövetséges viszonyát, mivel azonban London távol tartotta magát, az angol-orosz viszony végül inkább javult. A németekkel való együttműködés nem váltotta be a hozzá fűzött orosz reményeket, mivel Berlin *status quo* politikát akart folytatni. Grey elégedett volt a fejleményekkel, az Admirális pedig már egyenesen azt javasolta, ne támogassák Svédországot, hanem adjanak szabad utat az orosz törekvéseknek, cserébe azért, hogy Oroszország balti flottájának fejlesztésével ellensúlyozza a német tengeri haderőt. December táján Oroszország már meglehetősen elhidegült Németországtól elsősorban a windsori indiszkréció és a perzsi német intrikák miatt. (Ibid., p. 243.)

Lassanként előtérbe kerültek az angol-orosz *entente* európai vonatkozásai, mindenekelőtt a Közel-Kelet kapcsán. Grey fényes jövőt jósolt az angol-francia-orosz együttműködésnek, ugyanakkor azt is világosan látta, hogy Oroszország még túlzottan gyenge partner ahhoz, hogy akár a két nyugati hatalommal együttesen is „dominálhassa” a közel-keleti politikát, így egyelőre az „európai koncert” fenntartása melletti bizalmas együttműködésre gon-

118) A cár és II. VILMOS találkozására 1907 aug. 3-6-ig került sor, lásd: GP XXII., pp.67-72., ill. BD IV., pp.609-611., Nr. 548., *Annual Report for Russia* (1907), 1908. febr. 3.

dolt. Izvolszkij természetesen árat is szabott mindezekért, a tengerszorosok kérdésének revideálását. Ezzel szemben Anglia azt várta Oroszországtól, hogy katonai potenciáljának megújításával helyreállítsa a Németország javára kibillent európai hatalmi egyensúlyt. Ugyanakkor a brit kabinetben nem fogadták lelkesedéssel a fekete-tengeri flotta fejlesztésére irányuló orosz terveket, ezért a revali találkozón amellet, hogy elvégezték az utolsó simításokat, Hardinge szükségesnek látta figyelmeztetni Izvolszkijt arra, hogy kívánatosabb lenne, ha Oroszország energiáit szárazföldi erőinek fejlesztésére koncentrálná. A tengerszorosok kérdését tekintve nem maradt írásos nyoma annak, hogy Hardinge támogatást ígért volna Oroszországnak, az ifjútörök forradalom amúgy is a helyzet átértékelésére készítette a londoni vezetőket, bár Grey szerint szó sem lehetett arról, hogy „visszatérjenek Lord Beaconsfield [Disraeli] politikájához”, vagyis Törökország egyoldalú támogatásához. (ibid., pp. 244-245.)

1907-ben az osztrák-orosz *entente* időszaka a végéhez közelített, a brit diplomácia decemberben – építve a konstantinápolyi brit követ sikeres manővereire – nagy offenzívát kezdett, hogy Oroszországot letérítse a Mürzstegben kijelölt ösvényről, ezúttal még sikertelenül. Kétségtelen, hogy a macedóniai reformok keresztülvitelét a brit diplomácia nagyon a „szívén viselte”, de az is, hogy mindeközben Itáliával, majd pedig 1907-től egyre inkább Oroszországgal közösen akarta álláspontját a nagyhatalmi megfontolások alapján érvényre juttatni. Erre vonatkozólag Pallavicini¹¹⁹ a következőket jegyezte meg:

„...egyébiránt véleményem szerint nem annyira Zinovjev, mint inkább a jelenlegi politikai helyzet felelős azért, hogy az orosz követség ma

119) PALLAVICINI János őgróf (1848-1941), osztrák–magyar diplomata, 1899-1906 követ Bukarestben, 1906-tól 1918-ig a Monarchia törökországi nagykövete.

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

csaknem közelebb áll az angolhoz, mint az osztrák-magyarhoz.” (NL.Aeh. II., p. 553., Nr. 403. *Pallavicini an Aehrenthal*, 1907. okt. 30.)

Aehrenthal ezért úgy ítélte, nincs vesztegetni való ideje, látván, hogy már nem sokáig számíthat orosz támogatásra a Balkán ügyeiben. (Bridge [1972]b., pp. 296-297.) Az oroszok maradék jószándékára alapozva egy régóta szunnyadó tervet kívánt még keresztülvinni: nevezetesen a novibazari szandzsákon átvezető vasútvonal megépítését.¹²⁰ Az új vasútvonal Szalonikinél kapcsolódott volna a török vonalakhoz; jelentőségét az adta, hogy a már létező vonal, amelyen keresztül Bécsből Szalonikibe lehetett jutni, egy igen jelentékeny szakaszán szerb területen haladt. Aehrenthalt az is sürgette, hogy Szerbia igen erőteljesen szorgalmazta egy keresztirányú, az osztrák vonalakra éppen merőlegesen az Adria felé haladó vasútvonal (*Transversalbahn*) megépítését olasz, francia és angol tőke bevonásával. A szerb sajtó azt állította, hogy Párizsban a tervek már készen is álltak. A Skutariból Prizren felé kiépítendő vonal, illetve az Üsküb-Mitrovica összeköttetés ügyében a német diplomácia maga is állást kívánt foglalni, lehetőleg úgy, hogy azok megépülte az említett konstellációban ne válják lehetővé. Azonban már 1906 októberében megállapította azt is, hogy a Szandzsákon át Ausztria-Magyarország vonalat építhet ki, amellyel gátat vethet a számára „kétségkívül ártalmas befolyásnak” az albán területek vonatkozásában. (GP XXV./2., p. 283., Nr. 8681., *Ratibor (Gesandte in Belgrad) an Bülow*, 1906. okt. 22.) A német diplomácia, jólétesült lévén a Porta berkeiben uralkodó hangulatról, már azt is tudta, hogy a szultán aligha fog hozzájárulni a

120) AEHRENTHAL már hosszabb ideje mérlegelte, hogy a Monarchia a Berliini Szerződés XXV. cikkelyével összhangban a Szandzsákon keresztül összekössék a frissen kiépített boszniai vasúthálózatot a Konstantinápoly-Mitrovica vonallal, ezáltal egy összefüggő balkáni hálózat alapjait vetve meg. A gondolatot már egy 1907 februári külügyminisztériumi memorandumban felvetették, a vasútvonal tervét a közös külügyminiszter 1908. január 27-én a magyar delegáció előtt jelentette be.

keresztirányú vasúttervek megvalósításához.¹²¹ (ibid., pp. 284-286., Nr. 8682., *Marschall an Bülow*, 1906. nov. 19.) Aehrenthal vasútterveiről a tényleges bejelentés előtt már egy évvel megbeszéléseket folytatott a bécsi német nagykövettel. (ibid., p. 289., Nr. 8684., *Wedel an Bülow*, 1907. jan. 21.) Mindemellett nagyon érdekes, hogy egyes bécsi körökben azt az ötletet is támogatták volna, hogy a szerb vonalakat Visegrádon keresztül kössék össze a boszniai hálózattal, majd közvetve a dalmát partokkal. A *Wilhelmstraßen* ezt a látszólag illogikus lépést csak azzal tudták magyarázni, hogy a Monarchia azért juttatja egyoldalúan előnyökhöz Szerbiát – amely így, kijutva az Adriához kereskedelmét függetlenítheti Ausztria-Magyarországtól – mert Bécs távlati célja lehet magát Szerbiát is annektálni, majd beépíteni egy trialisztikus államszerkezetbe.¹²² Berlinben megállapították: mindenképpen előnyös, ha az osztrák-magyar befolyás erősödik az „olasz-francia-angol befolyással szemben.” (GP XXV./2., pp. 289-290., Nr. 8685., *Tschirschky an Wedel*, 1907. jan. 26.)

Az osztrák-magyar külügyminiszter merészségét az is megnövelte, hogy Németország hallgatólagos támogatásáról biztosította. (GP XXI., pp. 393-394., Nr. 7168., *Aufzeichnung Tschirschkys*, 1907. május 7.) Tschirschky német külügyi államtitkár Aehrenthallal folytatott megbeszéléséből azt a követ-

121) MARSCHALL német nagykövet kizártnak tartotta, hogy a szultán hozzájárulását adja a transzverzális vasúttervekhez, mivel attól retteg, hogy a tengerek felől kiinduló vasútvonalak, stratégiai veszélyt jelenthetnek birodalma integritására. Egy ízben két évig kellett gyözködni egy egyszerű ipari vágány tilalmának feloldása miatt Albániában, amit egy német vállalkozó kivágott fák szállítására használt. A bagdadi vasút Földközi-tengerhez kivezető szakaszát is fel kellett számolni, ha azokra az építkezések miatt már nem volt szükség, ezenkívül valószínűsítette, hogy Ausztria-Magyarország minden erejével küzdeni fog az ilyen tervek ellen.

122) „...es sei denn, daß man in Wien den Gedanken einer Zukünftigen Annexion Serbiens (den Trialismus mit Kroatien-Bosnien-Serbien) ernstlich erwägt.”

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

keztetést vonta le, hogy Bosznia vasúti összeköttetése Szalonikivel az osztrák-magyar külügyminiszternek „különösen a szívügye”, de hiányzik nála a Monarchia saját erejébe vetett bizalom:

„Nyilatkozataiból azonban az Ausztria-Magyarország saját erejébe vetett bizalom nyilvánvaló hiánya tűnt ki, ahhoz, hogy Konstantinápolyban valamit egyedül el tudjon érni... (...) Az osztrák miniszter felé egyetértőleg kifejezésre juttatuk, hogy készek vagyunk támogatni a vasúti tervét, amennyiben ahhoz sikerül megnyerni a szultán hozzájárulását...” (GP XXI., pp. 393-394., Nr. 7168., *Aufzeichnung Tschirschkys*, 1907. máj. 7.)

Az oroszok reakciója viszont már röviddel a bejelentést követően különösen negatív volt, nem is annyira a hivatalos politikáé, mint inkább a nacionalista köröké és a sajtóé. 1907-től az oroszországi belpolitikai helyzet lassanként nyugvópontonra jutott, és Izvolszkij hajlandó volt nagyobb teret engedni a dumának, hogy külpolitikai kérdésekkel is foglalkozzon. A sajtó tekintetében előbb lazultak a cenzúra szorító abroncsai, tágabb mozgásteret hagytak az újságoknak a külpolitikai vélemények közlésében, ami egybeesett a „szláv gondolat” addiginál jóval erősebb megjelenésével. Éppen csak időre volt szükség még, hogy befolyását a nagypolitikára is kifejtse, és egy egységes ideológiai koncepció jegyében állást foglaljon konkrét kérdésekben. Az új trend kritikusan viszonyult a mürzstegi pontokhoz is, az 1906-os osztrák-szerb vámháború során pedig már összehangolt sajtókampány indult Ausztria-Magyarország ellen. (Wakouning [1993], pp. 474-477.) A Szandzsákon keresztül vezetett vasút terve is jelentős felzúdulást váltott ki; a *Novoje Vrémjja* megfogalmazása szerint az nem más, mint kísérlet „a Közel-Kelet germánosítására”. (Nicolson [1930], p. 289.) Izvolszkij is nagyon rosszalta a *Ballhausplatz* kezdeményezését, az Aehrenthal iránti bizalom pedig megrendült Szentpéterváron. (BD V., p. 236., Nr. 193., *Hardinge to Nicolson*, 1908. máj. 17.)

Londonban azonnal felfigyeltek az oroszországi hangnembváltásra, a *Foreign Office*-ban megállapították: „most a vetélkedés Ausztria és Oroszország közt a Balkánon nyilvánvalóan kezdetét vette, és az oroszok nekünk nem okoznak problémákat Ázsiában ... Ausztria akciója miatt Oroszország egyre inkább ránk fog támaszkodni a jövőben.”¹²³ (Hardinge szavait idézi: Bridge [1972]b., p. 298.) A brit külügyminiszterium befolyásos tisztségviselőjének szavai a vártnál is hamarabb beigazolódtak. Alig hozták nyilvánosságra a vasútépítés tervét jóváhagyó szultáni *iradét*, a macedóniai reformterv végrehajtása is elakadt, az Aranyszarv-öböl partján is megbomlott az együttműködés az osztrák-magyar és az orosz diplomácia képviselői között. Az angol és az orosz nagykövet – O`Conor és Zinovjev¹²⁴ - már közösen léptek fel Ausztria-Magyarországgal szemben. (Bridge [1972]b., p. 298.) Aehrenthal Pallavicini Jánosnak, a Monarchia konstantinápolyi követének írott levelében, már rögtön a terv bejelentése után rámutatott annak esetleges következményeire:

„... úgy látom, hogy ennek az ügynek a kezelése a legnagyobb óvatosságot igényli. Amint azt Excellenciád látni fogja a mellékelt dokumentumokból, amelyeket a futár ma hozott Szentpétervárról (...) ott némiképpen megütköztek azon, hogy épp a mostani pillanatban hozakodtunk elő Konstantinápolyban az Uvaë–Mitrovica vasúti összeköttetés ügyével. A Néva partján talán hajlanak majd arra a feltételezésre, hogy magatartásunkat Törökországgal szemben a reform kérdésében befolyásolhatja a

123) Eredetiben : “the struggle between Austria and Russia in the Balkans is evidently now beginning and we shall not be bothered by Russia in Asia ...The action of Austria will make Russia lean on us more and more in the future.” (Minute by Hardinge, Nicolson to Grey, 1908 febr.4.)

124) Ivan Alekszejevics ZINOVJEV (1835-1917), orosz diplomata, 1883-tól 1891-ig az orosz külügyminisztériumban működött, 1891-től 1897-ig a svédországi orosz képviselőlet vezette, 1897-től 1909-ig a cári birodalom nagykövete a Portánál.

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

vasútban való érdekeltségünk.” (*Aehrenthal to Pallavicini*, 1908. jan. 30., idézi: *Bridge* [1972]b., p. 434., eredeti dokumentum angol fordítása.)

Aehrenthal azt is szeretne volna elkerülni, hogy a brit és az orosz diplomácia számára úgy tűnjön, egy platformon politizál Németországgal, ezért olyan, Berlinhez intézett *démarche à deux*-t készült javasolni Szentpétervárnak, amellyel el lehet érni, hogy Marschall nagykövetre a német fővárosból megfelelő nyomást gyakoroljanak.¹²⁵ (*ibid.*) Az oroszok viszont nem mutattak már hajlandóságot az együttműködésre, és a macedón reformok szabotálásával vádolták a Monarchiát. (BD V., pp.225-226., Nr. 180. (b.), *O’Conor to Grey*, 1908. febr. 4.) Izvolszkij most már a britek irányában volt készségesebb, egyébként pedig Szentpéterváron meg voltak győződve arról, hogy az egész tervet Németországban fundálták ki. (GP XXV., pp. 319-320., Nr. 8711., *Pourtalès an Bülow*, 1908. febr. 15.) Az oroszok úgy vélték, hogy a mürzstegi egyezmény szellemével Ausztria-Magyarország lépései nem összeegyeztethetők. A britek véleménye hasonlóképpen negatívan változott. Sir Edward Grey maga is egy ízben nagyon keményen fogalmazott, amikor azt állította, hogy Aehrenthal „hitvány játékot űz” azáltal, hogy a macedón reformokat feláldozza vasútépítési terveinek oltárán. (*Bridge* [1972]a., p. 82.) Áprilisban a brit diplomácia elégedetten konstataálta, hogy „a mürzstegi programban szikrányi élet sincs.” (idézi: *Bridge* [1972]b., p. 299.) Berlinben is megállapították, hogy az osztrák-magyar-orosz *entente*-nak végeszakadt, és az angol-orosz együttműködés a macedón reformoknál végképp átvette a kezdeményezést. (GP XXV./2., pp. 398-399., Nr. 8772., *Tschirschky an Bülow*, 1908. márc. 24., ill. *ibid.*, pp. 410-411., Nr. 8780., *Metternich an das Ausw. Amt*, 1908. ápr. 3.)

125) Már 1907 márciusában rámutatott Aehrenthal, hogy szem előtt kell tartani : „csak azok a javaslatok találnak elfogadásra a szultánnál, amelyeket a konstantinápolyi német követ támogat.” (NLAeh. [1994], p. 469., *Konzept einer Instruktion an Berchtold*, 1907. március 6.)

Izvolszkij kijelentette, nagyobb súlyt kíván adni az angolokkal való együttműködésnek a balkáni ügyekben is, s bár formálisan nem akarja elhagyni az osztrák-orsz *entente*-ot, mégis akár annak rovására is inkább Londonnal akar egyeztetni; a németek a megnyilatkozást fenyegetésként értékelték. (ibid., pp. 417-418., Nr. 8786., *Pourtalès an Bülow*, 1908. ápr. 9.) Aehrenthal nem is erőltette a program továbbvitelét, inkább hagyta, hogy Anglia és Oroszország bogozgassa a macedón „gordiuszi csomót”.

A háttérben mindig ott húzódott valamilyen formában Németország és Anglia közel-keleti érdekeinek konfliktusa. A német közvéleményben szinte hisztérikus aggodalom ütötte fel fejét, valahányszor egy-egy politikai mozzanat vagy megnyilvánulás arra engedett következtetni, hogy Németország közel-keleti érdekei komoly mértékben sérülhetnek. Már 1907 májusában a német sajtó jelentős része a legsötétebb színekkel ecsetelte az ország elszigeteltségét, és ennek egyik legaggasztóbb jeleként értékelte, hogy a *Daily Mail*, Abdul-Hamid szultánnal készített interjújában, olyan utalások szerepeltek, amelyek Németország jelentős presztízsveszteségét jelezték. A brit jelentések is arról tesznek említést, hogy e kérdés a német közvéleményben komoly félelmet gerjesztett. (BD VI., p. 37., Nr. 21., *Cartwright to Grey*, 1907. máj. 22.) Londonba olyan jelentés érkezett, amely szerint a szultán jelentős mértékben megenyhült Nagy-Britanniával szemben, és egyenesen azt nyilatkozta, hogy „lenyûgözte” (*was impressed*), mennyire sok hatalom „került Anglia vonzáskörébe” (*had entered England's orbit*), miközben Németország elszigetelődött. A szultán még azt is megkockáztatta, hogy a helyzetből fakadó előnyök kihasználására biztassa a briteket. (BD V., p. 200., Nr. 156., *O'Conor to Grey*, 1907. máj. 13.)

A közel-keleti érdekkonfliktus és Macedónia kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy vajon tisztán az elnyomott népek iránti rokonszenve mozgatta Sir Edward Grey politikáját? A brit külpolitikára jellemző, hogy mindig és

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

mindenütt a gyengébb, a kisebb védelmében politizál? Hermann Kantorowicz¹²⁶ az angol külpolitika természetét elemezve arra a következtetésre jut, hogy London – a közvélemény nyomása által is motiválva – ez esetben valóban nem szűk önérdékből lépett fel Lansdowne, majd Grey idején is a leghatározottabban a reformok gyakorlati megvalósítása mellett. (Kantorowicz [1929], p. 225.) Wedel ezzel szemben az *Austro-German Diplomatic Relations* című munkájában azon túl, hogy ismét kiemeli: a német halogató magatartást a gazdasági és politikai érdekek védelme magyarázza, a következőképpen vélekedik a Portával szemben tanúsított brit politikáról:

„Azt el kell ismernünk, hogy Greyt az a szándék mozgatta, hogy jobb körülményeket teremtsen Törökországban, de felmerül a kérdés, hogy magatartása nem került volna-e közelebb a német állásponthez, ha az ezek mögött meghúzódó gazdasági alaphelyzet más lett volna. Bizonyos, hogy O`Conor úgy vélte, hogy a reformok Macedóniában megerősítik a liberálisokat és adott esetben az angol pozíciókat is, mert ez a csoport [ti. a liberálisok, török reformerek] érzelmeiben angolpárti volt.” (Wedel [1932], pp. 48-49.)

A felszínen – Wedel állítása szerint – Európa a Macedóniában élő keresztények ügyeivel volt elfoglalva, valójában azonban az ottomán birodalom közelgő széthullása folytán ölébe hulló gazdasági és politikai előnyök megkaparintásával törődött. Berlin mindenesetre kezdetben nem is értette, hogy miért kezdett Oroszország hirtelen teljesen eltérő politikába, mint amit annak idején Mürzstegben kívánatosnak tartott, azt csak a brit közel-keleti politika „intrikáival” volt képes a maga számára megmagyarázni. Az egyik legtapasztaltabb német diplomata, Alfred Kiderlen-Waechter¹²⁷ bukaresti követ – aki

126) KANTOROWITZ, Hermann (1877-1940), német jogtörténész, publicista

127) Alfred von KIDERLEN-WAECHTER (1852-1912), német diplomata, 1900-tól 1910-ig követ Bukarestben, 1910 és 1912 közt külügyi államtitkár.

később Holsteinhez hasonló meghatározó egyéniség lett a *Wilhelmstraße* – élesen kikelt Anglia politikája ellen, amely úgymond „az utolsó pillanatban mindig új, váratlan nehézségeket támaszt”, kérdéssé téve ezáltal az egész reformfolyamat sikerét. Németországnak – Kiderlen szerint – módosítania kell korábbi magatartásán:

„...a császári kormányzat jóllehet messzemenő támogatást ígért az *entente* hatalmaknak [itt értsd: orosz-osztrák-magyar *entente*], ami alatt (...) nem lehet azt érteni, hogy ugyanezen támogatás mindenféle „félrelépéseknél” [*Seitensprüngen*] is esedékes volna, amelyeket az *entente* hatalmak angol befolyás alatt kezdeményeznek.” (NL.Aeh. II., pp. 554-555., Nr. 404., *Hohenlohe an Aehrenthal*, 1907. nov. 13.)

Kiderlen együttműködés helyett konfrontatívabb politikát javasolt, ugyanis úgy vélekedett, hogy engedékeny magatartással csupán Németország „törökországi gazdasági terjeszkedésének örök ellenségei: Oroszország, Anglia és Franciaország” nyernének lendületet ahhoz, hogy németellenes kezdeményezéseket tegyenek a továbbiakban is. A német diplomácia meglátása szerint Anglia „machinációinak” fő célja, hogy a szultánt mindenáron és a legvégsőig sarokba szorítsa, egészen addig, amíg elérkezettnek nem látja a megfelelő pillanatot arra, hogy az egész balkáni problémát a saját érdekeinek megfelelően felgöngyölítse. (Ibid.)

A *Foreign Office*-ban megfogalmazódott vélekedésnek, amely szerint Németország, majd Ausztria gátolják a macedón reformok gyakorlati megvalósítását, csak részben adhatunk igazat. A Monarchia egy ideig még Berlinnel szemben is támogatta volna az angol–orosz reformjavaslatokat éppúgy, ahogyan korábban síkraszállt saját, az oroszokkal egyeztetett kezdeményezései mellett. (Wedel [1932], pp. 49-50.) Aehrenthal úgy vélte, ha a szultán kitart „habozó” álláspontja mellett, azzal Anglia „mesterkedéseit” segíti, az osztrák–magyar külügyminiszter először Berlintől kért támogatást (GP XXII., pp.449-

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

450., Nr.7706, *Brockdorff-Rantzau an das Ausw. Amt*, 1907. nov. 14.), később azonban már azt közölte a német nagykövettel, hogy „kénytelen” Oroszországgal és Angliával együttműködni és nem „kötheti magát” szigorúan a *status quo* politikához. Ausztria–Magyarország a német javaslatokkal szemben foglalt állást. Berlinnek Aehrenthal azt adta magyarázatként, hogy csak ezen a módon látja „megzabolázhatónak” Izvolszkij „rámenős” politikáját, melyet Anglia csak bátorít.¹²⁸ (ibid., pp.458-459., Nr.7711., *Tschirschky an Bülow*, 1907. nov. 25.) A Monarchia külügyminisztere csak később változtatott álláspontján, amikor egyértelművé vált számára, hogy az angol–orosz együttműködésből nem sok jó származik Ausztria–Magyarország balkáni érdekeire nézve. A *Ballhausplatzon* egyébként is úrrá lett az aggodalom Nagy-Britannia és Oroszország új kooperációja miatt. Emellett az oroszok valamennyi, a Balkánon érdekelt nagyhatalomnak ugyanazokat a jogokat kívánták felajánlani a macedóniai reformintézmények kialakításában, így – Aehrenthal megfogalmazása szerint – „elvetve az *entente* gondolatát.” Vilmos császár már biztosra vette, hogy Oroszország a Balkánon is Anglia oldalára áll majd. (GP XXV., pp. 398-399., Nr. 8772., *Tschirschky an Bülow*, 1908. márc. 24.) Aehrenthal elhatározta, hogy ennek megakadályozására jóval következetesebb és határozottabb politikába kezd. Mindehhez azonban először erősítenie kellett a Monarchia nemzetközi presztízsét, ezért nem játszott azonnal nyílt kártyákkal.

Az Oroszország és Anglia még 1907 augusztusában megállapodást kötött, amelyben rögzítették közép-ázsiai területeken érvényesülő érdekszférák határait, ezzel kiküszöbölték azokat a legfőbb súrlódási pontokat (Perzsia és Tibet kérdése), amelyek addig a kétoldalú viszonyra negatívan hatottak. Ekkor

128) „Aber gerade darin, daß er sich eng an Rußland und England anschließe...sehe er das einzigste Mittel, um einer allzu aktiven, draufgeherischen Politik des Herrn Iswolsky – der von England noch geschoben werde – einen Hemmschuh anzulegen.”

a brit politikát már nem kizárólag az indította az oroszokhoz való közeledésre, hogy India biztonságát diplomáciai eszközökkel is garantálja, hanem az is, hogy elejét vegye a német-orosz közeledésnek, illetve, hogy Németországot ezen keresztül sakkban tartsa. Sir Edward Grey azt is kilátásba helyezte, hogy a szorosok kérdésében Oroszország komoly engedményekre számíthat Nagy-Britannia részéről. (Bridge-Bullen [1980], p. 159.) A német-orosz közeledés folyamatának feltartóztatása fontosnak látszott, hiszen még később, 1908 elején is, a német diplomácia elég jó pozícióban volt Szentpéterváron ahhoz, hogy a novibazari szandzsákon át vezető vasút kapcsán kirobbant nézeteltérések közepette, fellépésével mérséklőleg hasson a Monarchia és Oroszország magatartására. (Wedel [1932], p. 46.) Az is sürgethette Anglia diplomáciai aktivitását, hogy jól tudta: Aehrenthal sem adta még fel a három császár szövetségének feltámasztására irányuló politikáját. Még 1907 augusztusában is – amidőn már az utolsó simításokat készültek elvégezni az orosz-angol egyezmény szövegén - nagyon aggodalmaskodtak a cár és II. Vilmos soron következő swinemüdei találkozója miatt, amely egyébként semmilyen jelentős változást nem hozott. (Monger [1963], p. 293.)

A brit diplomácia tehát még nem érezhette magát teljes mértékig nyeregben, így fontos volt, hogy együttműködési készségének az orosz fél irányában a továbbiakban is megfelelő nyomatékot adjon. Az orosz-angol egyezmény aláírása ugyanis nem jelentett teljes garanciát arra, hogy azt az Európát érintő kérdésekben is kamatoztatni lehet. Izvolszkij nem tekintett a megállapodásra úgy, mintha az Oroszország viszonyát Berlinnel és Béccsel bármiképp befolyásolhatta volna. (Nicolson [1930], pp. 282-283.) Az orosz külügyminiszter – Aehrenthalhoz hasonlóan – ugyancsak ambíciózus terveket dédelgetett a Balkánnal, de mindenekelőtt a tengerszorosokkal kapcsolatosan, és ebbéli törekvéseiben nem kívánt lemondani a központi hatalmak jóindulatáról sem. Ezenkívül az északi- és keleti-tengeri *status quo*-t érintő kérdésekben is számított Berlin

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

támogatására. (ibid., pp. 285-286.) Az 1906 és 1908 közepig terjedő időszak elviekben lehetőséget kínált arra, hogy a nagyhatalmak közötti lavírozással a Monarchia kedvező pozíciókat vívjon ki magának, és jó kapcsolatait fenntartsa Nagy-Britanniával és Oroszországgal egyaránt, anélkül, hogy a szövetség szálait lazítania kellene Németországgal. Izvolszkij nem döntött még végleg, hogy a Balkánt és a Dardanellákat érintő kérdésekben hosszú távon mire támaszkodjon, Greynek pedig számolnia kellett azzal, hogy Oroszország még nem állt teljesen talpra az 1905-ben elszenvedett távol-keleti vereség, majd az azt követő forradalom és belső nyugtalanság után. Ausztria-Magyarország tehát – minden külső bonyodalom ellenére – nem volt kedvezőtlen helyzetben, szövetségi hűsége felértékelődött Berlinben, de nem „írták le” Londonban és Szentpétervárott sem. Ez magyarázza azt is, hogy bár a Szandzsákon átvezető vasút terve nagy felzúdulást keltett Oroszországban és Nagy-Britanniában egyaránt, Aehrenthalnak néhány hónap alatt sikerült újra megerősítenie helyzetét és megint némi bizalmat teremtenie személye iránt az orosz fővárosban. Megjegyezhetjük, hogy nem volt könnyű dolga a presztízs és a bizalom helyreállítása tekintetében, hiszen korábban óriási erejű támadás indult ellene a *Times* hasábjain, de az oroszországi lapok sem kímélték. A *Foreign Office* mérvadó köreiből gyökeret vert az a nézet, hogy a vasútépítési tervvel Ausztria-Magyarország a közel-keleti német ambíciók útját egyengeti. Sir Edward Goschen és Wickham-Steed is azon a véleményen voltak, hogy Aehrenthal valódi szándéka az volt, hogy a vasúttal kapcsolatos diplomáciai konfliktus kirobbantásával próbára tegye az angol-orosz *entente* szilárdságát. (Bridge [1972]a., p. 84.) Nicolson, a britek szentpétervári követe utalt is Berchtoldnak arra, hogy Londonban „nagyon haragszanak” Bécsre. (ibid.) Berchtold egyik levelében azt állította, hogy a britek biztatják, sőt anyagi támogatásban is részesítik az orosz sajtót, hogy minél több, a Monarchiát bíráló cikket közöljenek. A következőt írja: „A *Novoje Vremja* tegnap ismét egy

anglofil cikket közölt. Úgy tűnik, meglehetősen sok angol valuta cserél gazdát a pétervári szerkesztőségekben.” (NL.Aeh. II., p. 576., Nr. Nr. 424., *Berchtold an Aehrenthal*, 1908. febr. 17.) Bridge angol történész – Berchtold egy másik levelére utalva – ugyancsak említi, hogy Berchtold értesülései szerint Nicolson támogatja az orosz sajtókampányt, és többször látták a *Novoje Vremja* szerkesztőségében. (Bridge [1972]a., p. 84.) Az mindenképpen igazolható, hogy a brit diplomácia teljességgel tisztában volt az 1907 augusztusában megkötött angol-orosz egyezmény európai implikációival. Az orosz vezetésben érzékelhető irányváltást és a pánszláv tendenciák hatásait igyekezett kiaknázni, ha nem is Németország „bekerítésére” – mint ahogyan azt Berlinben később gyakorta interpretáltak – inkább arra, hogy végképp elterelje az oroszok figyelmét a közép-ázsiai terjeszkedés gondolatáról. Az ázsiai nézeteltérések ugyanis az *entente* aláírásával nem kerültek le végképp a napirendről. Mind Perzsia, mind a Balkán és a tengerszorosok kérdése még sok fejtörést okozott a londoni vezetésnek, ráadásul az oroszellenes parlamenti blokkal is meg kellett még küzdeni. (Hauser [1958], p.263., ill. vonatkozó fejezetek) Ami a sajtót illeti, a brit külügyben már régebbi tradíciókra tekinthetett vissza a sajtó és a közvélemény befolyásolása. Nicolson pedig – életrajzírója szerint – az oroszokkal való együttműködést „élet-halál kérdésnek” tekintette, ennek érdekében szükségesnek tartotta az oroszországi belpolitika és közvélemény irányítását. (Nicolson [1930], p. 328., ill. Boveri [1933], p. 64.) Aehrenthal is a novibazari vasútterv kapcsán kibontakozó sajtóviták ébresztették rá, mennyire fontos, hogy intenzívebbé tegye kapcsolatait és növelje befolyását mind a hazai, mind a külföldi sajtó irányában. (Kammerhofer [1989], p. 484.) Berlinben hajlottak arra, hogy a novibazari vasútterv miatt Európa-szerte, de különösen Olaszországban mutatkozó erős felháborodást Anglia aknamunkájának tulajdonítsák. Példaként hozható itt Anton Monts gróf római követ jelentése, aki szerint az angol sajtóban megjelent cikkek a balkáni politika

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

„legújabb fázisáról” nagy hatással voltak az olasz közvéleményre. Itáliában az angol sajtót Monts szerint valóságos „politikai orákulumként” kezelték, részben ennek következtében sokan csak úgy tekintettek Aehrenthalra, mint a „*Wilhelmstraße* megbízottjára”. A *Giornale d’Italia* megfogalmazása szerint pedig Németország egyedüli célja, hogy „megszabadítsa magát” az Anglia által rákényszerített „bilincsektől”, ezért folytat „aktívabb politikát.” Az olasz lap szerint Berlinből biztatták Ausztria-Magyarországot a balkáni fellépésre is, anélkül, hogy respektálták volna Oroszország és Itália érdekeit. (GP XXV./2., pp. 326-327., *Monts an Bülow*, 1908. febr. 18.) A feszültség Oroszországban is csak lassan enyhült, a szentpétervári német követ „szisztematikusan szervezett uszításról” beszélt, amellyel csak kevesen mertek szembehelyezkedni. Ugyanakkor a *Rosszija* hasábjain közölt hivatalos kommuniké hangneme nyugodtabb volt: Ausztria eljárása jogilag korrekt, ám leplezetlen nyíltsággal említették itt is Ausztria-Magyarország „lanyhaságát” a mürzstegi pontok megvalósításában („*die Lauheit dieser Macht in der Verfolgung aller Punkte des Mürzsteiger Programms ziemlich unverhüllt pointiert*”). A nagykövet szerint Ausztria váratlan aktivitása felszínre hozta az áramlatokat, amelyekkel a jövőben számolni kell. Azt is megállapította, hogy London és Párizs jól ismeri az orosz légkört, így saját előnyükre igyekeznek „szítani a tüzet”, majd finoman utalt arra, hogy a sajtókampány tetemes költségeit azok viselik, akik számára „ilyen dolgokra költeni jó befektetésnek tűnik.” (GP XXV./2., pp. 329-330., Nr. 8722., *Pourtalès an Bülow*, 1908. febr. 19.)

Tagadhatatlan tény, hogy az orosz-angol *entente* rövid idő alatt komoly változásokat indukált Európában. Mindenekelőtt Németország igen kedvezőtlen helyzetben érezte magát. Már 1907 elején, amikor még csak a tárgyalások folytak Oroszország és Nagy-Britannia közt, miszerint milyen módon lehetne pontot tenni az évtizedes ellenségeskedés végére, Németországban a sajtó

egyfolytában a „bekerítésről” cikkezett. Jóllehet a hivatalos politika igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha nem osztaná ezeket a nézeteket, de burkoltan mindent elkövet, hogy egyfajta – Sir Fairfax Cartwright¹²⁹ szavai szerint – „lappangó gyűlöletet” Nagy-Britannia ellen ébren tartson. (BD VI., p. 6., Nr. 2., *Cartwright to Grey*, 1907. jan. 12.) A németországi reakciókat túlzottnak minősíthetjük, hiszen, ha veszélyeket hordozott is magában az angol-orosz egyezmény, az orosz félből mindenfajta szándék hiányzott arra, hogy az augusztusban aláírt egyezményre valamiféle konfrontatív politikát építsen. Éppen ellenkezőleg, Izvolszkij biztosítani akarta a nyugalmat hazája számára, hogy annak belső konszolidálásához minél több nyugodt év álljon rendelkezésre. Az esztendő folyamán inkább Angliának volt oka aggodalomra, hogy valóban tető alá tudja-e hozni az egyezményt. A monarchikus szolidaritás is fényes jelét adta annak, hogy Németország és a cár közt „szent a béke.” 1907. június 6-án a császár és II. Miklós kitűnő hangulatban találkozott Swinemündében, Bülow és Izvolszkij ugyancsak tárgyalásokat folytattak, amelynek eredményeivel mindketten elégedettek voltak. Bülow azt is konstatálhatta, hogy az orosz külügyminiszter még mindig mennyire a belpolitikai események hatása alatt áll. A cári birodalom nehézségeit a kancellár rendkívül előnyösnek találta Németország szempontjából, emlékirataiban meg is jegyzi: „Visszaemlékeztem, hogy már Bismarck herceg utalt Kálnoky grófnak arra, miszerint a kivárás által talán előbb megéljük Oroszország belső hanyatlását és szétesését, mint egy orosz támadást.” Arról is biztosította őt Izvolszkij, hogy Oroszország nem lesz „*lansquenet d'Angleterre*”¹³⁰ sem. (Bülow [1930], II., pp. 293-295.) Szó sem volt tehát egyelőre „bekerítésről”, annál is inkább nem, mert alig több mint két héttel az angol-orosz egyezmény aláírása előtt VII.

129) CARTWRIGHT, Sir Fairfax LEIGHTON (1857-1928), 1906-tól követ Münchenben, 1908-tól 1913-ig nagykövet Bécsben (lásd róla részletesebben: II. rész 3. fejezet).

130) „Anglia zsoldoskatonája”

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

Edvárd is látogatást tett Németországban, aki Wilhelmsöhe-ben igyekezett minden német félelmet eloszlatni.

A külpolitikai izolációtól való retteget minenekelőtt a nagyhatalmak körében kialakult kölcsönös bizalmatlanság magyarázza. Aehrenthal 1908 áprilisának legvégén egy nemzetközi konferencia lehetőségét is felvetette, amely a Balkánon létrejött nézeteltérésekre találhatott volna megoldást. Az osztrák-magyar külügyminiszter ugyanis megelégedte az angol javaslatokat, mert azokat sem a német, sem az osztrák-magyar érdekekkel nem találta összeegyeztethetőeknek. Ezért úgy vélte, az a „legokosabb”, ha a balkáni rendezést célzó orosz-angol javaslatokat az „európai koncert kompetenciájába” utalják, amelynek legalkalmasabb intézményes képviselője a konstantinápolyi követi konferencia lehetett volna. Németország és Ausztria-Magyarország az Aehrenthal-i taktika révén nemcsak hogy nem kényszerült egyértelmű állásfoglalásra, de jelentős időt is nyerhetett.¹³¹ (GP XXV./2., p. 436., Nr. 8795., *Tschirschky an Bülow*, 1908. jún. 8.) A németek – mindenekelőtt Marschall von Bieberstein – álláspontja szerint Anglia „mesterségesen” akarta előidézni a török hatalom gyengülését a térségben. Marschall azon a véleményen volt, hogy az angolok nem is értik a balkáni viszonyokat és elgondolásaik a gyakorlatban csak még több feszültséget és erőszakot eredményeznének, az angol magatartásról a következőt írta:

„Angliában mostanára dogmának számít, hogy a szultán a török birodalom gonosz szelleme [*der üble Genius*]...és a dogmáknak nem kell ...(...) bebizonyítani. Valójában csak legendákról van szó, melyeket mindig abban az esetben hisznek el, amelyben azok a politikai érdekek szempontjából hasznosaknak tűnnek. (GP XXV./2., pp.419-426., Nr. 8787., *Marschall an Bülow*, 1908. ápr. 22.)

131) A követi konferencia ugyanis a nyár folyamán nem ülésezett, így érdemi tárgyalásokra az ősz előtt aligha kerülhetett sor.

A bizalmatlanság elsősorban Németországot sújtotta, bármilyen diplomáciai lépést is kezdeményezett és bármennyire hangsúlyozta is messzemenően békevágyát, Európa kabinetjei, elsősorban is a londoni, mindent meglehetősen nagy gyanakvással fogadtak. (Wedel [1932], p. 53.) A Monarchia londoni követe szerint a német szövetséges mindenhez szerencsétlen kézzel nyúlt, véleményét osztotta az osztrák-magyar diplomácia vezetője is, megállapítva, hogy „a *Wilhelmstraße* titkos tanácsosai okos emberek, de rossz diplomaták”, egy évvel korábban pedig még reményének adott hangot, hogy a németek hajlandóak a *Ballhausplatz* által kijelölt ösvényen haladni.¹³² (NL.Aeh. II., pp. 489-490., Nr. 351., *Aehrenthal an Berchtold*, 1907. március 30.)

Aehrenthal megpróbált függetlenebb politikát folytatni. Látta ugyanis, hogy Berlinnek nagyobb szüksége van a támogatására, bár talán nem vette eléggé figyelembe, hogy ennek a fordítottja is igaz, hiszen neki is jobban kellett támaszkodnia Németországra a Balkánt érintő ügyekben. Mindezt Bülow is világosan felismerte, nehezen értve azt, más hatalmak miért gyanakszanak folyton arra, hogy „minden osztrák javaslat mögött Németország áll.” (GP XXV./2., pp. 540-541., Nr. 8859., *Bülow an Pourtalès*, 1908. júl. 19.) Bülow különösen a tengersizosok kérdésében kívánt fokozott óvatossággal eljárni, nehogy az oroszok valamely kezdeményezés kapcsán arra gyanakodjanak, hogy Németország „csapdát állít” számukra. Egyúttal azt sem akarta, hogy Péterváron vagy másutt arra gondoljanak, a Boszporusz és a Dardanellák problémája Berlin bevonása nélkül is rendezhető, bár általában azt találta jellemzőnek, hogy a német befolyást a Portánál „túlbecsülik.” (ibid.)

Miközben a Balkánon uralkodó áldatlan állapotok és az Uvaæ–Mitrovica-vasút körül tovább gyűrűztek a nemzetközi sajtópolémiaiak, Aehrenthal mindent

132) Aehrenthal a hágai békekonferenciára utalt

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

elkövetett, hogy Berlinton való függetlenségét az angolok felé minél inkább demonstrálja. Minden ezzel szemben ható tényezőt igyekezett ellensúlyozni, így például megakadályozta, hogy a német sajtóban a szövetségesi összetartásra buzdító, Ausztria-Magyarország mellett kiálló cikkek jelenjenek meg. (Bridge [1972]a., p. 84.) Aehrenthal bizalomerősítő lépéseinek sorában mindenekelőtt VII. Edvárd személyén keresztül szeretne volna a szívélyesebb légkört helyreállítani. Ez a próbálkozás nemigen számolt azzal, hogy a brit uralkodó nem volt képes döntő befolyást gyakorolni azzal a markáns politikai erőeltolódással szemben, ami a *Foreign Office*-ban végbement. Mégis úgy tűnt számára, hogy legalább presztízse megőrzése szempontjából tanácsos ezt az utat választania. Minthogy Sir Edward Grey szerepét ekkor rendkívül negatívan ítélte meg, célszerűnek mutatkozott más politikai szereplők meggyőzésével kezdeni. (ibid., pp. 84-85.) Karl Kinsky grófon¹³³ keresztül megpróbálta kipuhatolni, hogy milyen álláspontot képvisel VII. Edvárd. A király elmondta, nagyon megváltozott a Monarchia politikája, ugyanis, mióta Goluchowski távozott a külügyminiszteri székből, a vonalvezetés „kissé túlzottan is energikus.” Kinsky felvetette, hogy az osztrák-magyar balkáni politikában érvényesülő „állítólagos” német befolyást illetően szívesen felvilágosítja az uralkodót. Az osztrák-magyar diplomata megkísérelte meggyőzni Edvárd királyt, hogy szó sem volt még csak előzetes egyeztetésről sem, Berlint ugyanakkor értesítették, amikor a berlini kongresszus összes többi aláíró hatalmát (*Signatarmächte*), majd később így folytatta:

„Magától értetődő, hogy ki kell tartanunk Németországgal fennálló szövetségünk mellett – egyben jó és hű szövetségesnek lennünk – de ezért még messze nem (...) vagyunk hajlandóak arra, hogy saját politikánk tekin-

133) KINSKY, Karl gróf (1858-1919), osztrák-magyar diplomata, 1903/1904 követségi titkár Párizsban.

tetében pórázon hagyjuk vezetetni magunkat. – Éppen ellenkezőleg. – Ami a legkel-lemetlenebbül érintett minket az egész dologban, az épp az a körülmény volt, hogy a támadásokon keresztül, amelyek ebben az ügyben külföldről és minde-nekelőtt angol barátaink részéről ellenünk irányultak, abba a veszélybe sod-ródtunk, hogy teljességgel Németország oldalára, a német táborba szorítanak minket – Németországnak pedig alkalma kínálkozott arra, hogy ezt (...) számunkra egészen bizonyosan nemkívánt módon kihasználja.- Mi ugyanis nem óhajtunk *camp à part*-ot alkotni Németországgal ... – mi önállóak akarunk maradni, ami bizonyosan csak előnyére lehet Angliának – és ezért el is várjuk Angliától, hogy e törekvésünkben ne okozzon nekünk nehézségeket.” (NL.Aeh. II., pp. 580-583., Nr. 427., *Kinsky an Aehrenthal*, 1908. márc. 31.)

Kinsky azonban nem kizárólag a brit uralkodó előtt próbálta tisztázni az osztrák-magyar politikát, hanem ugyancsak megbeszéléseket folytatott Sir Charles Hardinge-gal, a *Foreign Office* akkori legbefolyásosabb államtitkárával. Hardinge mindenekelőtt az időpont megválasztása miatt illetve kritikával a balkáni vasút tervét, azt állítva, hogy az csak a szultánnak biztosított kedvező alkalmat arra, hogy viszályt szítson a nagyhatalmak között. A német befolyásról szólva Hardinge a következőket mondta Kinskynek:

„Nem gondoljuk, hogy Németország bujtotta föl Önöket, hogy igényeljék a koncessziót [ti. Uvaæ–Mitrovica vasútvonalra] – de úgy véljük, hogy Önök Németország miatt nem merik túlságosan vagy [legalább] elégséges mértékig szorgalmazni a reformokat a Portánál.” (NL.Aeh. II., p. 582., Nr. 427., *Kinsky an Aehrenthal*, 1908. márc. 31.)

Az osztrák-magyar diplomata e fenti állítást elhárította azzal, hogy sokkal inkább Oroszországról lehet elmondani, hogy minden lépésnél tekintetbe kell venni, nehogy a Monarchia vele konfliktusba keveredjék, főleg, ha máshonnan támogatást nem lehet várni. Hardinge figyelmeztetett, hogy az Aehrenthal

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

részéről megmutatkozó rideg, elutasító magatartás nagyon rossz benyomást kelt, különösen az adott helyzetben, amikor az egész brit politikai élet figyelmé a balkáni helyzet felé irányul. A kérdésekről a parlament számára is egy anyagot kell kidolgozni, a liberális kormányzat beállítottságával pedig ugyancsak számolni kell. (ibid.) A parlamenti vitákra nem véletlenül utalt közvetve a *Foreign Office* magas beosztású tisztségviselője, Sir Edward Grey politikájának ugyanis egyik legfontosabb alappillére volt, hogy a parlamentben és a közvéleményben egy-egy külpolitikai kérdés kapcsán felélénkülő viharoknak elébemenjen. A külügyminiszter a korábbi brit politikusoknál jóval nagyobb hajlandóságot mutatott arra, hogy a nemzetközi élet problémáit a parlamentben megvitassa. Itt hol a *tory*-k, hol a liberálisok támogatását vette igénybe. (Boveri [1933], pp. 69-70.)

VII. Edvárd befolyása, ha nem is volt – és alkotmányos okokból nem is lehetett – döntő szava külpolitikai kérdésekben, azért elhanyagolhatónak sem tekinthető. Véleményét gyakorta kifejtette, és több évtizeden át figyelemmel kísérte a *Foreign Office* munkáját, ahol vele bizalmas kapcsolatokat ápoló tisztségviselők gyakorta hallgattak is szavára. (ibid., p. 4.) Európai körútjaira az uralkodót szinte mindig elkísérte Sir Charles Hardinge. Az államtitkár a saját megfogalmazása szerint a brit külügy azon tisztségviselője, akinek feladata, hogy „végrehajtja a külügyminisztérium politikáját.” (BD III., *Appendix B*, idézi: Boveri [1933], p.77.) A diplomácia részletkérdéseit illetően a király „továbbutalta” tárgyalópartnereit Hardinge-hoz, hogy azok vele a konkrétumokat megbeszéljék. (Boveri [1933], p. 81.) Aehrenthal és Kinsky jól tudták tehát, hogy hol kell „kopogtatniuk”, ha meg akarják győzni a brit külügy vezetését arról, hogy a Monarchiát érdemes Németországtól elkülönült tényezőként számba venni, s vele a Balkánon a továbbiakban együttműködni.

Aehrenthal eltökéltségét és függetlenedési szándékát jelezte az is, hogy amikor VII. Edvárd és a cár 1908 júniusában találkoztak Revalban, ahol a brit

és az orosz diplomácia képviselői végül megegyeztek egy közös reformjavaslatban a macedóniai helyzet redezésére, sietve jelezte, hogy kész minden olyan tervezet elfogadására, amelynek végrehajtása még összeegyeztethető a szultán alapvető, szuverén jogaival. A német vezetés a revali találkozót követően „riadót fújt”, de hiába várta, hogy szövetségese az oldalára áll. Aehrenthal nyomatékosan figyelmeztette Berlint, hogy ne apelláljon Szentpéterváron – és vélhetően másutt sem – arra, hogy bírja Ausztria-Magyarország támogatását. (Bridge [1972]b., p. 300.) Bár ennek némiképp ellentmondani látszanak azok a gondolatok, amelyeket Tschirschky számára fejtett ki. (lásd fentebb: GP XXV./2., p. 436., Nr. 8795., *Tschirschky an Bülow*, 1908. jún. 8.)

Alig múlt el egy hónap, és az ifjútörökök forradalma véget vetett Abdul-Hamid szultán despotikus kamarillapolitikájának. A forradalmi mozgalom kiindulópontja természetesen a nyughatatlan tartomány Macedónia volt, ugyanis gyakorta felbolyduló közállapotai ellenére Szalonikivel a középpontjában ez a terület állt az európai folyamatokkal a leginkább összhangban, szellemi, kulturális és politikai szempontból is. A helyzet katalizátora volt, hogy nagyon sokan a modern gondolkodású tisztikarból itt tartózkodtak, ráadásul sokszor méltatlan körülmények között, rendszeres fizetés és ellátás nélkül. Az időpont sem véletlen, az ifjútörök mozgalom erősen nacionalista beállítottságú vezetői ugyanis VII. Edvárd és a cár revali találkozásából azt a következtetést vonták le, hogy ott egyben megszületett a döntés a török birodalom sorsáról is, amely nem lehetett más, mint a területek nagyhatalmi érdekek alapján való felosztása. Jóllehet, mind a törökök, mind pedig Berlin túlzott jelentőséget tulajdonítottak Revalnak, azt maga Hardinge is elismerte, hogy az *entrevue* nagyban hozzájárult az események váratlan felgyorsulásához. A katonaság és a muzulmán civil lakosság felkelései arra kényszerítették a szultánt, hogy az 1876-ban kiadott, ám azóta is a gyakorlatban felfüggesztett ottomán alkotmány alapján

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

egybehívja a parlamentet (1908. júl. 24.). Az ifjútörök forradalom nélkülözött mindenfajta alapos előkészítést, ezért az európai hatalmakat meglepetésszerűen érte, szeptemberre pedig a szultánt megfosztotta gyakorlatilag minden hatalmától, anélkül, hogy trónjáról elmozdította volna. Az esemény Berlint valósággal sokkolta, a Porta berkeiben létrehozott német kapcsolatrendszer, amelyet a nagyszerű diplomata Marschall von Bieberstein épített ki, egy csapásra összeomolni látszott. Berlinben a változások nagy elkeseredettséget váltottak ki, nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az ifjútörökök győzelme az angol befolyás növekedését vonhatja maga után, ezenkívül egyetlen másik hatalom sem kötötte helybeli érdekeltségeinek sorsát annyira Abdul-Hamid szultán korrupt rezsimjéhez, mint éppen a németek. A kezdeti pánik befejeztével azonban a német vezetők lassanként megnyugodtak, mivel a fordulatnak nem volt kifejezetten németellenes éle, leginkább pedig éppen azok a fiatal tisztek emelkedhettek magas pozíciókba, akik Németországban kaptak kiképzést, és „rajongtak” a német birodalomért. Az újjáéledő német optimizmust beárnyékolta, hogy a török nép körében Anglia igen nagy népszerűsége tett szert, a török flotta újjászervezésével pedig egy angol admirálist bíztak meg, amit Londonban is „kivételes fontosságú” lépésként értékelték. Marschall nagykövet mindenesetre remélte, hogy a „rajongás Angliáért” csupán a „liberális-konstitucionális fejlődés gyermekbetegsége” marad. (Schöllgen [1984], pp. 239-243.)

Grey és a brit kabinet úgy látták, ideje jobban érvényt szerezni a Közel-Keletre és az ázsiai Törökországra vonatkozó három alapelvnek, vagyis:

1. a mindenk felett álló brit befolyásnak a Perzsa-öböl térségében
2. a brit kereskedelmi érdekeltségek védelmének, valamint
3. minden lehetőséget számba véve, a lehető legnagyobb mértékig védelmezni Törökország területi integritását.

A fordulattal megszűnni látszott az a korábban fennállt kettősség, amelyben a brit kormány folyamatosan sürgette az ottomán birodalom egyes területein a közigazgatási és politikai reformokat, amit a szultán ellenséges gesztusként értékelt, miközben – G. H. Fitzmaurice-nak, a konstantinápolyi brit nagykövetség első dragománjának véleménye szerint – szinte a lehetetlennel volt egyenlő megvédelmezni, illetve előmozdítani a brit kereskedelem érdekeit. Ugyanis bármely „nagy üzlet” vagy koncesszió uralkodói kegy gyanánt volt csak elnyerhető azok számára, akik „látszatra barátságosnak” tűntek, mely utóbbi kategóriába a britek csak ritkán tartoztak bele. (Kent [1977], p. 148.) Az ifjútörök forradalom ritka alkalmat adott Nagy-Britannia számára, hogy ezen a helyzeten változtasson. A legtöbbet természetesen Németország veszíthette, így az angol-német ellentét közel-keleti vonatkozásai sokkal inkább előtérbe kerültek, mint korábban. Metternich londoni nagykövet pesszimizmátán ítélte meg a kialakult szituációt. Úgy vélte a német és a brit érdekek aligha „futhatnak” békésen egymás mellett a Portánál, mértékadó befolyása ugyanis szerinte csak annak a hatalomnak lehetett, amely a helyi „szimpátiák” zömére szert tudott tenni, erre pedig a fordulat után Angliának volt a legnagyobb esélye. A későbbiekben bebizonyosodott, hogy Metternich saját hazája Törökországra gyakorolt befolyását alábecsülte, ezzel szemben Marschall von Bieberstein szavai látszottak hosszabb távon beigazolódni, különösen ha az 1911 utáni angol-német *détente* próbálkozások közel-keleti vonatkozásait jobban szemügyre vesszük. Ezek szerint mind Anglia, mind pedig Németország lehettek a törökök „barátai”, anélkül, hogy „politikai téren útjaiknak keresztezniük kellett volna egymást”, gazdasági téren pedig szintén mindkét hatalom megtalálhatta volna számítását. Jóllehet a boszniai válság alapjaiban rengette meg a konstantinápolyi német nagykövet optimizmusát, szavai mégsem bizonyultak minden tekintetben tévesnek. (Schöllgen [1984], pp. 244-245.)

4. A német elszigeteltség további növekedése és a balkáni entente vége.

Először úgy tűnt, azonnal bekövetkezik, amire már régóta számítani lehetett, vagyis Törökország európai uralma összeomlik. A Balkán azonban évek óta először rövid időre nyugottá vált, az egymással szembenálló erők a kivárási álláspontjára helyezkedtek, mielőtt nekilátnak volna, hogy a maguknak igényelt területekért és befolyásért újabb harcot indítsanak. A német diplomácia és később maga Aehrenthal is úgy látta, hogy a törökországi változások előidézésében jelentékeny szerepe volt Angliának. Kétségtelen azonban az, hogy a változásokkal együtt Nagy-Britanniának is módosítania kellett a konstantinápolyi vezetéssel szemben folytatott politikán, a „*fair play*” azt kívánta, hogy addigi védeneknek, az ifjú törököknek hagyjanak némi időt, hogy hatalmukat megszilárdítsák. Később a boszniai válság idején Aehrenthal visszautalva a revali találkozóra, úgy látta, hogy ezzel az eseménnyel kívánták diplomáciai téren megadni a kegyelemdőfést az ottomán birodalomnak Európában, azonban szerinte a brit diplomatákat meglepetésként érte, hogy a török birodalom mégsem esett részeire. Az új helyzetben fel kellett lépni a török területi integritás védelmében is, különben London igen hamar eljátszotta volna az ifjú török rezsim iránta táplált bizalmát. (ÖU. Aussen. I., pp. 627-630., Nr. 768., *Privatschreiben nach London*, 1908. dec. 8.)

4. Ausztria-Magyarország a hármass entente oldalán?

Feltételezések és a valóság

Aehrenthal az adott helyzetet 1908 nyarán arra akarta kihasználni, hogy javítsa a kapcsolatokat Nagy-Britanniával. Az idő alkalmasnak látszott, mivel Londonból kedvező hírek érkeztek arról, hogy az angol-orosz együttműködés valószínűleg felbomlik, Konstantinápolyban pedig új személyiség képviselte a brit világbirodalmat, aki elődjénél jóval kiszámíthatóbb magatartást tanúsított. Mindeközben tovább hangsúlyozta távolságtartását Berlinnel szemben, hiába

propagálta a német sajtó az osztrák-magyar-német együttműködés szilárdságát. Az osztrák-magyar diplomácia vezetője kereken kijelentette, nem fog Németországgal közösen fellépni a balkáni *status quo* megőrzéséért. (Bridge [1972]a., pp. 97-98.) Augusztusban sor került VII. Edvárd látogatására Bad Ischl-ben, ahol szívélyes hangulatú megbeszéléseket folytatott Ferenc Józseffel. Ami azonban még ennél is fontosabb, hogy Aehrenthal és Hardinge is tárgyalóasztalhoz ültek. Az ischl-i találkozó később nagyon sok találgatásra adott okot.

Alfred von Tirpitz¹³⁴, a német flottaépítési tervek legfőbb szorgalmazója, 1924-ben megjelentette memoárjait, ahol több helyütt megkísérelte konkrét események felidézésével alátámasztani azt a nézetét, amely szerint Nagy-Britannia részéről tudatos „bekerítő” politika folyt Németország ellen. Az egyik ilyen esemény volt szerinte a brit uralkodó és Ferenc József találkozója az ausztriai üdülőhelyen. Tirpitz azt állította, hogy az idős uralkodónak olyan tanácsot adtak, sürgősen szakítson Németországgal és csatlakozzék a hármass *entente*-hoz. Miután látszott, hogy Ferenc József hajthatatlan a kérdésben – folytatta Tirpitz – Hardinge a vasútállomáson, a búcsúzást követően, állítólag a következő megjegyzést tette: „Az öreg császár kivételes, nagyszerű ember, de úgy vélem, hogy épp most szalasztotta el hosszú életének egyik legkedvezőbb lehetőségét.” (BD VI., p. 199., Nr. 124., *Times* [részletek fordítása – *Secret Papers of Tirpitz*], 1924. okt. 24.) A cáfolat Hardinge részéről nemsokára ugyancsak közlésre került, aki az állításokat teljesen alaptalannak minősítette. (ibid., p. 200.) A cáfolatot el kell fogadnunk, mivel ez idáig a források egyike sem támasztja alá szilárdan, hogy a Tirpitz által mondottak megfelelnek a valóságnak. Az osztrák források nemhogy ilyesmit nem említenek, de épp az ellenkezője derül ki belőlük, nevezetesen, hogy a brit fél soha nem mulasztotta el nyomatékosan hangsúlyozni, mennyire fontos, hogy a Monarchia kitarson

134) TIRPITZ, Alfred von (1849-1930), német admirális, a flottaprogram fő szorgalmazója.

5. Ausztria-Magyarország a hármás entente oldalán? Feltételezések és a valóság

szövetségese mellett. Aehrenthal a következőket mondja ezzel kapcsolatban, utalva Sir Charles Hardinge véleményére, amely kettejük ischli beszélgetésén hangzott el:

„Az általam hangsúlyozott szilárd kitartást Németország szövetségében Sir Charles Hardinge magától értetődőnek találja. Az angol politika álláspontja és a béke megőrzése szempontjából egyaránt nagyon szerencsétlen dolog volna ennek a szövetségnek a lazítása. Edvárd király azonos módon nyilatkozott Németországhoz fűződő viszonyunkról.” (ÖU. Aussen. I., pp. 37-38., Nr. 36., *Erlaß nach Berlin*, 1908. aug. 15.)

A hivatkozott dokumentumban ugyanakkor Aehrenthal arra is rámutat, hogy VII. Edvárd sikeres *entente* politikája Németország számára kétségtelenül nagyon kellemetlen helyzetet teremtett. Az osztrák-magyar külügyminisztertől távol állt, hogy szembeforduljon Berlinnel, de az ischli találkozó fontos volt számára, hogy a balkáni nézeteltérések szempontjából csökkentse az év első felében Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia között kialakult feszültségeket, annak reményében, hogy a jövőre vonatkozó tervei megvalósításukkor minél kevesebb ellenállást váltsanak majd ki a britek részéről. Egyenesen azon a véleményen volt, hogy a két hatalom – tudniillik Anglia és Németország – kihasználhatná a konstantinápolyi változások révén előállt kedvező helyzetet arra, hogy közel-keleti érdekeit egyeztetve, egymáshoz közeledjék. (ibid.)

Az angol-német viszony a megelőző évben tapasztalható ideiglenes javulás után 1908-ban ismét feszültté vált, midenekelőtt a flottaprogram folytatása miatt, így a második ischli találkozóra nem az oldott légkör volt jellemző. Az, hogy a flottaprogram tekintetében valóban felkérte-e Ferenc Józsefet Hardinge és a brit uralkodó arra, hogy nyomást gyakoroljon Berlinre, nem lehetséges egyértelműen eldönteni, de a kérdést valamilyen formában érintették. Az azonban több mint kétséges, hogy brit részről nagy reményeket fűztek egy ilyen diplomáciai manőverhez. Ugyanis, ha konkrétan felvetették a kérdést,

aligha várhattak mást, mint elutasítást. A konzervatív uralkodók magatartására vonatkozó „íratlan szabályokat” azonban Ferenc József megszegi, ha tanácsokat osztogat egy másik uralkodónak arra vonatkozólag, miként alakítsa védelmi politikáját. A legtöbb, amit várhattak, az volt, hogy a Monarchia miniszteriális szintű kapcsolatain keresztül gyakorol valamiféle mérséklő befolyást a német szövetségesre. Hardinge valóban fel is vetette Aehrenthalnak, működjük közre a lehetőségekhez mérten abban, hogy Berlin fogja vissza ambíciózus hadihajóépítési programját. Aehrenthal elismerte, hogy a német tervek súlyos következményekkel járhatnak, és az angol-német viszony jelentékeny megromlását más nemzeteknek is érdekükben áll elkerülni. Ezenkívül bizalmasan közölte Hardinge-gal, hogy olyan információk birtokában van, melyek szerint a flotta-program ellenzőinek tábora Berlinben is jelentős, és annak pénzügyi háttere sem teljesen stabil. (Kiste [1987], pp. 125-128.) Az utóbbi kijelentéseket Mensdorff feljegyzései is alátámasztják, illetve azt is, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter szilárdan állást foglalt a Németországhoz fűződő szövetség mellett. A találkozóról végül mindkét fél az udvarias elégedettség hangján nyilatkozott, és a király sem volt különösebben csalódott. Mindez nem jelentette azonban azt, hogy az Ausztria-Magyarország és Németország viszonyában fennálló helyzettel minden tekintetben elégedettek lettek volna. Edvárd király és a *Foreign Office* is egyetértettek abban, hogy fokozatosan csökkenteni kellene a Monarchia függőségét Németországtól. (ibid., pp. 128-129.) Stephan Verosta *Theorie und Realität von Bündnissen* című könyvének függelékében szerepel egy olyan rövid visszaemlékezés, amely alátámasztja, hogy nagyon bizalmas és szűk körben ugyan, de VII. Edvárd valóban megpróbálta rávenni Ferenc Józsefet a német szövetség elhagyására. Az 1968-ban rögzített közlés bizonyos Dr. Theodor Schmidttől származik, akivel az információt György bajor herceg, Ferenc József unokája, osztotta meg jó néhány évvel a nevezetes találkozó után, 1916-ban. A herceg határozottan állította, hogy a brit uralkodó

5. Ausztria-Magyarország a hármass entente oldalán? Feltételezések és a valóság

mindkét – 1907-es és 1908-as – bad ischli látogatásának célja az volt, hogy a Monarchiát eltávolítsa Németországtól, a dokumentum alapján szinte drámai jelenetet képzelhetünk magunk elé:

„1908 nyarán vacsora közben egy ilyen beszélgetésre került sor a két uralkodó közt a *Kaiservilla*-ban, midőn csak Gizella főhercegnő és György herceg voltak jelen. Edvárd király aggodalmának adott hangot Németország agresszív külpolitikája miatt; előbb vagy utóbb háborúra kerülhet sor, amely Németország és vele együtt a Dunai Monarchia vereségével végződhet, annak minden következményével. Még nem késő arra, hogy Ausztria–Magyarország felbontsa szövetségét Németországgal és a béke, valamint a semlegesség politikáját kövesse.

Ferenc József császár hallgatással válaszolt ezekre a fejtegetésekre és másik témára tért át. Edvárd király azonban nagyon komolyan a következőket mondta: „Ezért a döntésért vislned kell az összes felelősséget magad és utódaid előtt.” A vacsora nyomasztó hangulatban ért véget.” (Verosta [1971], p.591., *Anhang II.*)

Berlinben – legalábbis a hivatalos megnyilatkozások szerint – nagyon örültek az ischli *entrevue*-nak, II. Vilmos az angol-német közeledést szorgalmazó Aehrenthal-i felvetésre vonatkozóan meg is jegyezte: „Egészen nagyszerű, hogy ezt az angoloknak egy harmadik oldalról mondták.” (ÖU. Aussen. I., p. 64., Nr. 55., *Bericht von Flotow aus Berlin*, 1908. szept. 1.) Ferenc József és Aehrenthal az ischli találkozón biztosították Hardinge-ot, hogy Nagy-Britanniához hasonlóan nagyon elégedettek a Törökországban bekövetkezett változásokkal, melyek által a britek visszanyerték az őket megillető „kitüntetett pozíciót” a török fővárosban. (BD V., pp. 827-830., *Appendix IV.*, *King Edward's Visit to the Emperor Francis Joseph at Ischl, Memorandum by Hardinge*, 1908. aug. 12.) E megjegyzéstől nyilván kevésbé lettek volna elragadtatva Berlinben, ha tudnak róla. Aehrenthal a maga részéről elégedett volt, és úgy gondolta,

hogyan amennyiben Anglia visszatér régi, a török szuverenitás védelmét előtérbe helyező politikájához, a régi jó osztrák–magyar–brit együttműködés ismét folytatható lesz. (Bridge [1972]a., p. 103.)

A brit diplomácia számára a legfőbb kérdés ekkor az volt, hogy vajon sikerül-e rávennie Berlint, hogy egyre nagyobb mérvű flottaépítési programját leállítsa, vagy legalább lassítsa. Mielőtt Hardinge és a brit uralkodó Bad Ischlbe utazott meglátogatni II. Vilmost Cronbergben, hogy megvilágítsák számára, milyen súlyosan negatív következményekkel járhat a két ország viszonyára nézve – mindenekelőtt fokozódhat a németellenesség a brit közvéleményben – ha Németország költséges fegyverkezési versenybe kényszeríti a szigetországot. A brit felvetés, hogy állítsák le a nagyméretű, *Dreadnought*-típusú csatahajók építését, vagy legalább csökkentsék az előállítandó hajók számát, a császárnál süket fülekre talált. (Schmitt [1916], p. 184.) A *Kaiser* a maga megszokottan fellengzős stílusában kioktatta a brit külügyi államtitkárt a flottakérdésről, amihez ő, mint „az angol flotta admirálisa” jobban ért, mint egy civil, mégha az államtitkár is a *Foreign Office*-ban. A brit diplomata újabb „rohamai”-nak a császár végül egy teátrális mondattal vetett véget: „Akkor [inkább] harcolunk, mert ez nemzeti önbecsülés és méltóság kérdése.”¹³⁵ (Bülow [1930], II., p. 322.) A flottakérdést ez a tárgyalás is – mint sok hasonló, amely még követte – megoldatlanul hagyta, Hardinge ugyanakkor kitüntetéset kapott és a német fél igyekezett őt az informális diplomácia minden eszközével „megpuhítani.” (ibid.) A *Dreadnought*-kérdést azonban ennyivel elintézni nem lehetett. Ischlben Hardinge ismételt felvetette a problémát, és nyomatékosan kérte Aehrenhalt, hasson Berlinre annak érdekében, hogy később megegyezés születhessen Nagy-Britannia és Németország között e fontos területen. (BD V., pp. 827-830., *Appendix IV.*, *Memorandum by Hardinge*, 1908. aug. 16.)

135) “Then we shall fight, for it is a question of national honour and dignity.”

5. Ausztria-Magyarország a hármasszövetség oldalán? Feltételezések és a valóság

Az osztrák-magyar diplomácia vezetője azonban, noha átlátta mennyire közvetlen és lényeges kihatásai lehetnek az angol-német stratégiai versenyfutásnak, az angol-osztrák-magyar viszony alakulására, mégis jobbnak látta elhárítani a helyettes államtitkár kérését. (Bridge [1972]a., p. 104.) A *Wilhelmstraßen* ennek ellenére máris olyan mendemondák kezdtek keringeni, hogy az ischli *entrevue* során kísérlet történt Ausztria-Magyarországnak a német szövetségi blokkról történő leválasztására, amelyet azonban az osztrák-magyar diplomácia vezetői határozott visszautasításban részesítettek. Aehrenthal nem sietett eloszlatni politikai pletykák nyomán megfogalmazódott kételyeket, hogy ezáltal is a Monarchia fontosságát és jó szövetségi mivoltát helyezze előtérbe. A források több ponton is ellentmondanak egymásnak, a *Grosse Politik* szerkesztőinek álláspontja szerint Edvárd király és Hardinge a Monarchiát a saját oldalukon szerették volna tudni és minél inkább eltávolítani Németországtól. A német dokumentumokban egyik helyen megjelenik Szögyény feljegyzése, amely arról tesz említést, hogy Hardinge a német szövetség melletti kitartást „magától értetődőnek találja”, másutt viszont von Schoen azt állítja, maga Aehrenthal utalt neki rá, hogy Anglia megkísérelte „elválasztani Ausztria–Magyarországot a hármasszövetségtől.” (GP XXVI./2., pp. 551-553., Nr. 8874., *Aufzeichnung Szögyénys*, 1908. aug. 20., ill. *ibid.* XXIV., p.155., Nr. 8242., *Schoen an das Ausw. Amt*, 1908. szept. 5.) Bár, mint azt fentebb már tisztáztuk, nem történt a nevezetes ischli találkozón semmilyen konkrét, hivatalos kísérlet Ausztria-Magyarország „elcsábítására”, mégis több forrásból az a kép rajzolódik ki előttünk, hogy a gondolat élénken foglalkoztatta a *Foreign Office*-t és az informális diplomácia vonalán a kérdés nyíltabban is felvetődött.

1908 júliusának végén a Nagy-Britannia müncheni képviselőjét vezető Sir Fairfax Cartwrightot konzultációra rendelték haza Londonba, hogy egyben

közöljék velem, mi lesz a következő megbízatása. William Tyrrell¹³⁶, Sir Edward Grey magántitkára (*Private Secretary*) különös feljegyzést juttatott el Cartwrighthoz, akire egyébként, Sir Edward Goschen berlini nagykövetté való kinevezése után, a bécsi képviselőlet irányításának feladatai vártak. (Wilson [1982], p. 169.) Tyrrell a következőkben foglalta össze, hogy mit találna fontosnak kidomborítani a Cartwright és Grey között küszöbönálló megbeszélés során:

„Szeretném, ha (...) kifejtené számára [ti. Sir E. Greynek] azt a gondolatot, hogy Ausztria mennyire vonakodik támogatni Németországot bizonyos előre nem várt események kapcsán és, hogy ez a támogatás még inkább meggyengülhet Ferenc Ferdinánd [uralkodása] alatt... (...) Úgy gondolom, nem szabad, hogy végletes ellentétbe sodródjunk Ausztriával Aehrenthal buta szeszélyei és kiszámíthatatlansága miatt... Kívánatos volna, ha mindez Sir Edward gondolataiba beivódna.” (*Tyrrel to Cartwright*, 1908. júl. 21., idézi: Wilson [1982], p. 169.)

Cartwright augusztus elejére hosszú jelentést készített a *Foreign Office* vezetőjének a kérdés minden aspektusát részletesen megvilágítva. A *The Position of Austria-Hungary in International Politics* cím alatt futó jelentés írásos bizonyítéka annak, hogy Cartwright valóban eleget tett a korábban megfogalmazott kérésnek. A bécsi képviselőlet vezetésének várományosa érvrendszerét arra a hipotézisre építette fel, hogy az osztrák-magyar külpolitika a „megszokás ereje” (*force of habit*) folytán jár évtizedek óta ugyanabban a mederben. A Monarchia külpolitikáját azonban – szerinte – könnyűszerrel új ösvényre lehetne terelni, csupán kellő eltökéltség szükségeltetik ehhez mind Bécsben, mind pedig Londonban. Nem látott semmi okot arra, hogy ne kezeljék

136) TYRRELL, William G. (1866-1947), brit külügyminisztériumi tisztviselő, diplomata, 1905-től 1915-ig Sir Edward Grey magántitkára, később részt vett a Párizs környéki béketár-gyalásokon, ahol LLOYD George politikáját éles kritikával illette.

5. Ausztria-Magyarország a hármass entente oldalán? Feltételezések és a valóság

Berlintől független, önálló arculatú hatalomként a dunai Monarchiát. (Wilson [1982], p. 172.) Cartwright abból indult ki, hogy az európai hatalmi erőegyensúly már annak idején Sadowa és a sedani katasztrófális vereség következtében felborult, a két esemény ugyanis döntő csapást mért a „római katolikus befolyásra a kontinensen”, túlzottan előnyös helyzetbe hozva a protestáns Poroszországot. A századfordulóig eltelt évtizedek alatt Ausztria ahelyett, hogy politikájában következetesen érvényesítette volna a katolikus tradíciót, inkább befelé fordult, elveszítette nagyhatalomhoz méltó önbizalmát, és Oroszországtól való félelme miatt teljesen ráutalta magát Berlinre. A kedvezőtlen folyamatokat Andrassy utódainak „gyengesége” is fokozta, de ezek miatt – érvelt a brit diplomata – nem kell megváltoztathatatlan tényként kezelni Ausztria-Magyarország háttérbe szorított, már-már teljességgel Németországtól függő szerepét. Tulajdonképpen furcsának tartotta azt, hogy egy ötvenmillió lélekszámú birodalom ennyire kicsiny befolyással bírjon Közép-Európa jövőjére. Cartwright szerint az is kiváltképp kívánatos lett volna, – egyben vélekedése szerint lehetséges is – hogy a Monarchia minél előbb az orosz-angol *entente* mintájára megegyezésre jusson Szentpétervárral, az érdekszférák elhatárolását szem előtt tartva. Ennek egyik legfőbb gátjáról a következőket mondja:

„Egyike azon akadályoknak, amelyek a cár és az osztrák-magyar kormányzat közötti megegyezés útjában állnak, az a meggyőződés, hogy a német befolyás Konstantinápolyban olyannyira erős, hogy semmit sem lehet keresztülvinni Európának ezen a fertályán Németország beleegyezése nélkül. Ami azt illeti, Németország pozíciója Konstantinápolyban látszatra sokkal fényesebb, mint amilyen valójában, a szultán és a császár személyes barátságán alapul, nem pedig valódi, ezen barátság által a Portának vagy a törököknek maguknak biztosított előnyökön...” (Wilson [1982], pp. 183-184., *Appendix*, Nr. 1, *Cartwright to Grey*, 1908. aug. 1.)

A másik akadály, amely megnehezítette azt, hogy Ausztria-Magyarországot ki lehessen vonni a német gyámkodás alól, Cartwright szerint Angliában kereendő, mégpedig a liberálisok radikális irányzata által képviselt nézetekben, amelyek az engesztelhetetlenségig ellenségesek a Monarchia balkáni ambícióival szemben (Gladstone „*hands off policy*”).¹³⁷

Cartwright szerint Németország minden erejével megkísérli „elhitetni Ausztriával, hogy Anglia a szíve mélyéig ellenséges vele szemben”, és habozás nélkül az osztrák érdekekkel szemben cselekszik, csak azért, hogy kedvezőbb helyzetbe jusson Szentpétervárott.

Ugyancsak kedvezőtlen, hogy Ausztria-Magyarországnak Itáliától is tartania kell. A hármas szövetség e két, folyton egymás ellen acsarkodó tagja közt fellépő, olykor csaknem a fegyveres konfliktus határát súroló ellentéteknél Németország mindig döntőbíróként, avagy valamely fél jótékony pártfogójaként léphetett fel. Cartwright szerint amikor a két hatalom végre megbékélne egymással, akkor Németország fellép, mint fő bajkeverő, hogy azután „a berlini külügyminisztérium úgy tegyen, mintha csak egyedül ő lenne képes visszatartani Olaszországot attól, hogy gonosz tervét végrehajtva megtámadja Ausztriát.” (Ibid.)

Ez egybeesik Wickham Steed egyik megállapításával, amely szerint 1905 elején az olasz határ közelében végrehajtott osztrák-magyar hadmozdulatok is német ösztönzésre történtek. Ezt a feszült helyzetet enyhítette később Goluchowski velencei találkozója Tittonival, amelynek kapcsán az egykori osztrák-magyar külügyminiszter sietett megjegyezni Sir Francis

137) A jeles brit liberális államférfi politikai örökösei gyakran emlegették 1880-ban tett egyik megjegyzését, miszerint „lehetetlen” olyan pontot mutatni a világon, melyről el lehetne mondani: „Itt Ausztria jót tett.” A Monarchia egyre inkább anakronisztikusnak tűnt a liberálisok egy része számára, olyan államalakulatnak, mely hamarosan eltűnik a történelem süllyesztőjében. (May [1961], p. 41., lásd még: Pribram [1951], p.13.)

5. Ausztria-Magyarország a hármass entente oldalán? Feltételezések és a valóság

Plunkett¹³⁸ brit nagykövetnek, hogy ahhoz Németországnak semmi köze nem volt. (Steed [1924], p. 231.)

Sir Fairfax Cartwright összegző jelentésének végkövetkeztetése szerint Nagy-Britanniának mindenképp fel kell készülnie arra, hogy változtasson politikáján a Monarchiával szemben, ha előbb nem, akkor Ferenc Ferdinánd trónralépését követően, aki vélhetően majd a szlávoknak és a magyaroknak (megjegyezhetjük, hogy az utóbbi több, mint kétséges a trónörökös Magyarországról vallott nézeteinek tükrében) ad nagyobb súlyt a Monarchián belül, ezáltal elősegítve a német befolyás csökkenését. Ha tehát Anglia ekként következetessé tenné politikáját Ausztria-Magyarországgal szemben, ezen keresztül nem kizárólag egy újabb partnert nyerne, hanem egyértelművé tehetné Németországnak, hogy krízishelyzetben nem számíthat „Ausztria hűségére”. Nagy-Britannia célja ne az legyen – zárja gondolatait Cartwright, – hogy Németországot „szétzúzza”, hanem meg kell találnia a módját, hogy a többi hatalommal – így Ausztria-Magyarországgal is – közösen rákényszerítse egy „valódi békeliga” (*a genuine league of peace*) kereteibe való csatlakozását. Csak ezáltal bírható rá Berlin, hogy tiszteletben tartsa a *status quo*-t „tengeren és vizen” egyaránt, csak ezután lehetséges vele eredményesen tárgyalni fegyverzetcsökkentési kérdésekről. (Wilson [1982], pp. 184-185., *Appendix*, Nr. 1, *Cartwright to Grey*, 1908. aug. 1.)

A *Foreign Office*-ban vegyes érzelmekkel fogadták a jelentést, amellett, hogy figyelemre méltónak és értékesnek találták Cartwright felvetéseit, többen megjegyezték, hogy a javasolt politika számos veszélyt rejt magában. A fölemlített veszélyforrások egyike volt, hogy ezáltal Németországot megfosztanák utolsó szövetségesétől is, ami „ámokfutásra” kényszerítené az elszigeteltség érzetétől már amúgy is teljesen áthatott, hatalmas katonai és ipari

138) Sir Francis PLUNKETT (1835-1907), brit diplomata, 1900-tól 1905-ig nagykövet Bécsben.

potenciállal rendelkező országot. A német birodalom „méltóságának megvédeése érdekében mindent kockára téve” beleránthatja Európát egy olyan háborúba, amely „a történelemben a legszörnyűbb lenne”. Az aggodalmakat Sir Edward Grey is osztotta, de több szempontból helyt adott Cartwright érvelésének is. A brit külügyek irányítója elismerte ugyan, hogy Ausztria szembeállításával Németországgal konfliktus forrása lehet, de rámutatott, hogy Németország európai dominanciája ugyancsak háborúhoz vezet, ezért a következőket tanácsolta:

„E két veszély között [ti. elszigetelésből eredő konfliktus, ill. a német dominancia] kell lavíroznunk. Jelenleg meglehetősen kedvező egyensúly áll fenn, nem szabad tehát éket vernünk Németország és Ausztria közé. Mindazonáltal Ausztria ne legyen túlzottan szervilis Németországgal szemben; mindenesetre ne abban a mértékben (...), hogy velünk szemben lépjen fel olyan ügyeknél, mint a macedón reform.” (Wilson [1982], pp. 186., *Appendix*, Nr. 1, *Cartwright to Sir Grey*, Sir E. Grey megjegyzései a jelentéshez.

A boszniai válság és hatásai

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

Láthattuk tehát, hogy Ausztria-Magyarország részéről és Nagy-Britannia oldaláról is megnyilvánult a közeledési szándék. A Monarchia függetlenebb politikát kívánt folytatni, és csökkenteni akarta ráutaltságát a német szövetségesre, London pedig ismét szerepet szánt Ausztria-Magyarországnak az európai erőegyensúly megőrzésében, anélkül azonban, hogy leválasztotta volna Németország oldaláról, amit biztonságpolitikai okokból tartott rendkívül aggályosnak. Aehrenthal ugyanakkor azt is szem előtt tartotta, hogy a kapcsolatok javításával kedvezőbbé teheti a nemzetközi környezetet balkáni terveinek megvalósításához, egyúttal hangsúlyozhatja fontosságát a német szövetséges irányában, ahonnan feltételezhetően több segítségre számíthat „hűsége” fejében. Az 1908-as esztendő utolsó hónapjaiban az események lassanként túlléptek az elméleti latolgatásokon és a formális vagy informális diplomácia közeledési kísérletein. Oroszország ugyanis váratlan lehetőséget kínált a Monarchiának, hogy Bosznia-Hercegovina státuszának kérdését – amely egyre égetőbbé vált az ifjúörökök hatalomátvétele után – a lehető legrövidebb úton rendezze.

A berlini kongresszuson Oroszország és a többi aláíró hatalom jóváhagyása mellett rendelkeztek arról, hogy Ausztria-Magyarország megszállás alatt tarthatja és kormányozhatja Boszniát és Hercegovinát (Berlini Szerződés XXV. cikkely). 1878 óta több alkalommal, szóban és írásban is, mindkét hatalom

kölcsönösen deklarálta, hogy adott kedvező körülmények fennállása esetén a Balkán nyugalma és az európai béke érdekében lehetséges az okkupált tartományok annexiója Ausztria-Magyarország számára. Semmi különösebben meglepő nem volt tehát abban, hogy már a revali találkozót követően Izvolszkij írásos javaslatot tett Aehrenthalnak, hogy kezdjenek tárgyalásokat egyrészt Bosznia-Hercegovina annexióját illetően, másrészt a tengerszorosok megnyitására. Az ajánlat annál inkább meglepő volt, mivel az előző hónapok elégedetlensége és osztrákellenes hangulata Oroszországban még nem ért véget. A hirtelen orosz hangnembváltás mögött az orosz külügyminiszternek az a szándéka húzódott meg, hogy megvalósítsa a cári birodalom régi álmát, azáltal, hogy szabaddá teszi számára az átjárást a Dardanellák és a Boszporusz tengerszorosain. Az osztrák-magyar külügyminiszter „bizalmi tőkéje” pedig még nem illant el teljesen a szentpétervári politikai körökben, hiszen szinte egész diplomáciai pályafutása során a Néva partján tartózkodott, ahol számos személyes kapcsolatot volt alkalma kialakítani. Ő maga is gyakorta mondta: *„Je tiens les Russes dans ma poche”*. Nem csoda tehát, hogy Aehrenthal kapva kapott az alkalmon, így hamarosan 1908. szeptember 15-én sor került a két külügyminiszter találkozására a morvaországi Buchlauban. (Bülow [1930], II., pp. 334-336.) Ma már nem kétséges a történettudomány számára, hogy Izvolszkij valóban hozzájárulását adta az annexióhoz, azonban az is tény, hogy annak rendkívül közeli időpontját illetően Aehrenthal bizonytalanságban hagyta tárgyalópartnerét.¹³⁹ (Bridge [1972]b., p. 303., Uő. [1972]a., p. 107.) Aehrenthal diplomáciai segítséget ígért a tengerszorosok státuszának végrehajtandó revíziójához, ami végül lehetővé tette volna az orosz hadihajók keresztülhaladását a Dardanellák vizein (Diószegi [1997], p. 221.). Olyan, a cári birodalmat érintő

139) Bár ennek Aehrenthal saját feljegyzése ellentmond, ebben az utalás az esemény közeli bekövetkeztére egyértelmű, lásd: ÖU. Aussen. I., Nr. 79., *Aufzeichnung über eine am 16. Sept. 1908 in Buchlau geführte Unterredung mit Iswolsky*

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

korlátozás feloldása lett volna ez, amelynek megsértése 1902-ben még komoly nemzetközi krízis kiváltója lehetett, és amelynek megszüntetéséért Nagy-Britannia még az angol-orosz *entente* létrejötte után sem túlzottan lelkesedett. Abban a tekintetben, hogy az annexió kérdésében sor kerül e nemzetközi konferenciára, később a két külügyminiszter egymástól eltérően nyilatkozott; Aehrenthal szerint mindenesetre csak utólagos jóváhagyás lehetett a szerepe. A főbb megállapodásokat illetően az osztrák álláspont szerint a nagyhatalmak kabinetjei már előre megegyezhettek, majd ezek véglegesítését egy záró konferenciára bízhatták volna, amely akár a konstantinápolyi követi konferencia is lehetett. (ÖU. Aussen. I., pp.86-92., Nr. 79., *Aufzeichnung über eine am 16. Sept. 1908 in Buchlau geführte Unterredung mit Iswolsky*) Az Aehrenthal-féle feljegyzés szerint Izvolszkij végül feltette a kérdést Buchlauban arra vonatkozóan, hogy Bécs mikorra tervezi az annexió hivatalos bejelentését, amelyre azt a választ kapta, hogy az már október első napjaiban bekövetkezhet. Izvolszkij ugyan jelezte, jobb lenne, ha nyugat-európai körútról való visszaérkezése után kerülne csak sor erre a lépésre, de Aehrenthaltól ilyen garanciát nem kapott. (ibid.) Bülow egy későbbi megjegyzése szerint Izvolszkij „mindent tudott az annexióról, amit tudnia kellett”, Tittoni olasz külügyminiszternek pedig maga Izvolszkij mondta, hogy az annexió „küszöbön áll”, aki azonnal táviratozott is Bécsbe, hogy a kapott információt ellenőrizze, és kérdésre igenlő választ kapott. Az orosz külügyminiszter „baklövését” illetően Londonban sem táplálhattak illúziókat (BD VI., p. 218., Nr. 136., *Goschen to Grey*, 1908. nov. 13., ill. lásd még: ibid. V., pp. 434-436., Nr. 372., *Hardinge to Nicolson*, 1908. okt. 13.)

Izvolszkij továbbutazott, hogy Franciaországban és Angliában is tisztázza a tengerszorosokkal kapcsolatos szándékait. Éppen Párizsban volt, amikor október 4-én megkapta Aehrenthal levelét, amely közölte vele, hogy Bosznia-Hercegovina bekebelezésére néhány napon belül sor kerül. Az orosz külügy-

miniszter becsapva érezte magát, ráadásul a tengerszoros-kérdésben teljes elutasításra lelt Londonban, mivel az új helyzetben a britek a legkevésbé sem akartak nyomást gyakorolni a török vezetésre. Izvolszkij haragja leírhatatlan volt, ettől a pillanattól kezdve az osztrák-magyar-orosz viszony meglehetősen ellenségessé vált, nem volt már többé lehetőség a néhány évvel korábban még olyan jól működő *entente* helyreállítására. (Bridge [1972]b., pp. 305-306.)

Londonban Izvolszkij az annexió kapcsán rögtön felvetette a konferencia gondolatát, a javasolt pontokat az angolok tanulmányozták, elviekben nagyon hamar elfogadták, nem ez volt azonban a helyzet a tengerszorosok kérdésével. Az orosz külügyminiszter szinte könyörögve fordult a *Foreign Office* vezetőihez és a brit kabinethez, érzékeltetve, amennyiben üres kézzel tér haza, számos „ellensége” miatt bukása „gyakorlatilag bizonyos”, és valószínű, hogy a kormányfőnek, Sztolipinnek is távoznia kellene. Mindez Izvolszkij érvelése szerint „komoly veszélyt” jelenthetett az angol-orosz *entente* stabilitására, mivel helyüket a kormányban „reakcióso”k vennék át, akik korábban sem pártolták az orosz-angol megegyezést. (BD V., pp. 434-436., Nr. 372., *Hardinge to Nicolson*, 1908. okt. 13.) Hardinge kételkedve fogadta Izvolszkij érvelését, a következőket írta róla:

„Mindebben lehet némi igazság, de úgy vélem, hogy az egész dolog legmélyén az a vágy szunnyad, hogy a világnak megmutassa, Aehrenthalnak nem sikerült őt teljesen rászednie. Mindemellett azt gondolom nagyrészt ő a felelős a balkáni fejleményekért, mivel Aehrenthal ajánlatait nem utasította vissza megfellebbezhetetlen módon, mégis nyilvánvaló, hogy támogatnunk kell, akként, amilyen.¹⁴⁰ (BD V., pp. 434-436., Nr. 372., *Hardinge to Nicolson*, 1908. okt. 13.)

140) “Although I think that he is greatly responsible for the developments in the Balkans, because he did not reject irrevocably Aehrenthal’s advances, yet it is evident that we must do our best to support him, such as he is.”

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

A kabinet elfogadta a nemzetközi konferencia javaslatát, Grey és a miniszterelnök támogatták a tengerszoros kérdésben Izvolszkij javaslatát, de a kabinet többsége azokat elvetette, hiányolták a „reciprocitást”. A kellő viszonzás nélküli engedményeket szerintük ugyanis az országgal nem lehetne elfogadtatni, egyenesen azt vetették fel, hogy az orosz hadiflotta cirkálói háborús időszakban kihajózhatnak a Földközi-tengerre és „zaklathatják” (*harrass*) a brit kereskedelmet, majd hirtelen visszavonulva menedéket kereshetnének a Dardanel-lákon belül. Perzsia tekintetében is még számos rendezetlen kérdés maradt. Izvolszkijt teljesen lesújtotta a brit kabinet elutasító válasza (*"He went away thoroughly miserable."*) Az orosz külügyminiszter egy utolsó próbálkozásaként néhány újabb javaslatot tett Greynek, sőt arra is utalt, hogy az *entente* is veszélybe kerülhet, amennyiben helyzete a kudarc nyomán megrendül. (BD V., pp. 434-436., Nr. 372., *Hardinge to Nicolson*, 1908. okt. 13.)

A brit politika az annexiót megelőző hetekben eléggé passzívnak mutatkozott, illetve Bécs helyett inkább az Aranyszarv-öböl felé tekintett. Londonban uralkodóvá lett a törökbarát szemlélet, így igen provokatív lépésként ítélték meg, hogy Bulgária magához ragadta a balkáni *Orient* vasútvonal ruméliai szárnyvonala feletti rendelkezés jogát; Hardinge és a *Foreign Office* a Porta támogatása mellett tett hitet. (Bridge [1972]a., p. 108.) Sir Eyre Crowe¹⁴¹, a német törekvések legkérlelhetlenebb ellenfele a *Foreign Office*-ban azonnal osztrák-német kooperációt gyanított a bolgár lépés mögött (*ibid.*), jóllehet csupán e két hatalom mutatott hajlandóságot, hogy közösen lépjen fel a

141) CROWE, Sir Eyre (1864-1925), brit diplomata, a *Foreign Office* egyik legtekintélyesebb tisztségviselője, aki németellenes politika mellett szállt síkra 1907 januárjában írott memoranduma (*Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany*) nagy hatással volt a külügyminiszterre (Grey) Crowe szerint Németország hegemon szerepre kívánt törni és mindenfajta engedmény vagy kompromisszum csak bátorítást adott a német imperializmusnak. 1912-ben helyettes államtitkári pozícióba emelkedett (*Assistant Under-Secretary of State for Foreign Affairs*)

britekkel Szófiában, a bécsi székhelyű vasúttársaságnak legtöbb részvényese német, illetőleg osztrák volt. (BD V., p.365., Nr. 268., *Sir G. Buchanan to Grey*, 1908. szept. 27., ill. Bridge, *op.cit.*, p. 108.) Aehrenthal szerette volna, ha a Bulgária, amelynek kapcsolatai igencsak megromlottak a Portával, azzal egy időben jelenti be teljes függetlenségét Törökországtól, amikor az annexió is bekövetkezik. Sajnos azonban Ferdinánd herceg túlzottan gyorsan cselekedett, ezáltal London figyelme idő előtt ráirányult a Balkán eseményeire. A brit diplomácia kötelességének érezte, hogy védencei, az ifjútörökök mellé álljon, akiket két súlyos veszteség is ért egyszerre: Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar annexiója és Bulgária feletti – jóllehet formális – szuverenitásuk elvesztése. (Bridge, *op.cit.*, pp. 108-109., ill. Uő. [1972]b., pp. 304-305.) Hardinge kifejtette Mensdorff osztrák-magyar nagykövetnek, hogy nem annyira az annexió tényének hivatalos „proklamációja” az, ami londoni körökben aggodalmat kelt, hanem annak várható „következményei.” Hardinge szerint más hatalmak, „kicsinyek és nagyok egyaránt” a bolgár függetlenség és Bosznia kapcsán különféle kompenzációs igényekkel léphetnek majd fel, amely a Balkánon a „legveszedelmesebb fejlemények” okozójává lehet. (BD V., pp. 377-378., Nr. 287., *Memorandum by Hardinge*, 1908. okt. 3.)

A brit magatartás kezdetben nem volt kérlelhetetlenül elutasító a tartományok bekebelezését illetően, csupán az esetleges egyéb balkáni országok, elsősorban Bulgária és Szerbia vonatkozásában tartott annak következményeitől, így inkább szeretett volna időt nyerni. (ibid.) Hardinge elsősorban Bulgária törekvéseit tartotta veszélyesnek, az annexiót azonban kedvezőbb megítélésbe is hajlandó lett volna helyezni, ha Oroszország és Olaszország végül pozitívabban viszonyulnak a kérdéshez, mindamellet a balkáni államokra kifejtett hatásait kedvezőtlennek ítélte. (ÖU.Aussen. I., p. 122., Nr. 114., *Tel. aus London*, 1908. okt. 3., ill. ibid., pp. 122-123., Nr. 115., *Tel. aus London*, 1908. okt. 3.) A londoni álláspont azonban hamarosan megváltozott.

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

Október közepére már Grey is csatlakozott az Izvolszkij által időközben felvett konferencia-gondolathoz, amit természetesen a *Ballhausplatz*on azonnal visszautasítottak. (NL.Aeh. II., pp. 630-631., Nr. 473., *Khevenhüller an Aehrenthal*, 1908. okt. 17., ill. ÖU.Aussen. I., pp. 226-227., Nr. 295., *Bericht Flotows aus Berlin*, 1908. okt. 16.) A helyzetet még inkább bonyolította az, hogy Oroszország ezalatt katonai hadmozdulatokat hajtott végre Közép-Ázsiában. Egy pillanatra úgy tűnt, hogy az annexió nyomán kifejlődő bonyodalmak hasadást idézhetnek elő az angol-orosz *entente*-on belül is. (BD V., pp. 434-435., Nr. 372., *Hardinge to Nicolson*, 1908. okt. 13.)

Berlint éppúgy meglepetésként érte Ausztria-Magyarország lépése, mint a többi európai nagyhatalmat. II. Vilmos közvetett forrásokból értesült az eseményről, és csak ezt követően vehette kézhez Ferenc József levelét, amely közölte vele az annexió tényét. „Én vagyok az utolsó Európában, akit valamiről egyáltalán értesítenek!” – fakadt ki keserűen a német uralkodó, aki szerint ebben a helyzetben Anglia nyugodtan „állíthatja, hogy mi és Ausztria mindent előre elrendeztünk Bulgáriával – tehát Törökország ellen! – és, hogy az *Orient* vasútvonal kérdésében [*Orientbahnfrage*] tisztességtelen komédiát játszottunk.” (Bülow [1930], II., melléklet {p. 336., p. 337}, *Marginal Wilhelms II.*, 1908. okt. 6.) Először a császárban is felmerült a gondolat, hogy követelje az annexió visszavonását és Aehrenthal lemondását. Bülow azonban igyekezett más irányba terelni az uralkodót: „Azt válaszoltam, hogy nem becsülöm értékén felül az osztrákok szövetségét (...) Azt is tudom, hogy Ferdinánd herceg¹⁴² egy minden hájjal megkent Odüsszeusz, de ezért még nem kell Ausztria-Magyarországot rögtön, egyetlen lépéssel ellenségeink táborába üznünk...” (Bülow [1930], II., pp. 341-342.) Bülow bízott saját politikai rátermettségében, hogy meg tudja oldani az egyre mélyülő krízishelyzetet anélkül, hogy közben

142) Ferdinand von SACHSEN-COBURG (1861-1948), 1887-től 1908-ig Bulgária fejedelme, 1908-1918 I. Ferdinand néven bolgár cár

hagyná Németországot háborúba sodródni, vagy azt, hogy megfosszák egyetlen megmaradt szövetségese támogatásától. Nicolson október végi beszámolója alapján Londonban már tudták, hogy Izvolszkij berlini látogatása alatt Bülow kinyilvánította, Ausztriával összhangban akar cselekedni. Amikor Izvolszkij arról érdeklődött, hogy a hármas szövetség alapvetően elfogadott céljain túlmenően az Ausztria-Magyarországgal fennálló szövetségi kapcsolat kiterjed-e a balkáni ügyekre is, Bülow nyílt, őszinte választ adott: „a nagyhatalmak jelenlegi csoportosulása miatt Németország szoros együttműködésben fog cselekedni Ausztria-Magyarországgal minden kérdésben.” (BD V., p. 474., Nr. 418., *Nicolson to Grey*, 1908. okt. 30.)

Németország kétségkívül nagyon nehéz helyzetben volt, mivel az egész ügy csupán közvetve érintette, és alapvető érdekei azt diktálták, hogy a törökök mellett törjön lándzsát. Marschall von Bieberstein úgy látta, hogy Törökország már biztosra veszi az angolok támogatását, és kijelentette, Németország „elvesztette” közel-keleti pozícióit; Aehrenthalt súlyos kritikával illette, azt tanácsolta, hogy a *Wilhelmstraße* hagyja teljesen sorsára a Monarchiát. (GP XXVI./1., pp. 99-100., Nr. 8980., *Marschall an das Ausw.Amt*, 1908. okt. 4.) A német sajtó is éles támadást intézett Ausztria-Magyarország és Bulgária ellen. (Wedel [1932], p. 68.) Szentpétervárról pedig máris olyan hírek érkeztek, amelyek nem hagytak kétséget afelől, hogy ott a hangulat már erősen Németország ellen fordult. (ibid.) Ismét felelevenedett Algeciras emléke, Bülowot azonban éppen ez az emlékkép mozgatta abba az irányba, hogy egyértelműen a Monarchia mellé álljon, félt ugyanis attól, ha enged az orosz-angol nyomásnak, amely konferencia egybehívását szorgalmazta, könnyen megismétlődhet az, ami egykor Marokkóban, vagyis országának elszigeteltsége ismét nyilvánvaló tényként mutatkozik meg az egész világ számára. Ezért Bülow október közepére már nagyon határozott álláspontot alakított ki, Metternich londoni követnek is ezzel egybehangzó utasítást küldött. A német támogatás igencsak

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

megerősítette Ausztria-Magyarország kezdetben nagyon gyengének tűnő pozícióit, lehetővé téve azt, hogy Aehrenthal reményei beigazolódjának, és a nyugati nagyhatalmak befolyásukat a feszültségek mérséklésére használják fel. (Ibid.)

Bár a *Foreign Office* nagyon bizalmatlanná vált a Monarchiával és különösen Aehrenthallal szemben, az idő múlásával mégis jobbnak látta, ha befolyását latba vetve az egymással szemben állókat nyugalomra inti. Így 1908 novemberének elején Belgrádot figyelmeztette, hogy tanúsítson önmérsékletet. Hardinge azonban azt is közölte Mensdorff nagykövettel, ha egy nemzetközi konferencia nem ad gyógyírt a Balkánon keletkezett nyugtalanságra, akkor meglehet Oroszországban „elementáris erővel” lépnek fel a szlávságot védelmükbe vevők Szerbia mellett. (ÖU. Aussen. I., p. 381., Nr. 499., *Tel. aus London*, 1908. nov. 4.) A Monarchia londoni nagykövete a következőkben összegezte a brit kormány álláspontját:

„A liberális erényesség, a szerződések szentségének védelme és a liberális ifjútörök rezsim minden áron való támogatása és védelmezése a legnagyobb nyomatékkal jutott kifejezésre. Most azonban nem szeretnék...(…) ha komolyabb komplikációkra kerülne sor. Lehetséges, hogy tévedek, mégis az az őszinte véleményem, hogy a német lapokban és minálunk is megjelenő inszINUÁCIÓK, melyek szerint Anglia egy balkáni összecsapás előidézésén munkálkodik igazságtalanok, legalábbis, ami a kormányzatot illeti.” (ÖU.Aussen. I., p. 381., Nr. 499., *Tel. aus London*, 1908. nov. 4.)

Ami a kérdésből az alig több mint egyeztetendő orosz-angol *entente* stabilitását illette, Mensdorff arról is beszámolt, hogy az egyezményt számos támadás érte. (ibid.) Később azt is örömmel tudathatta hivatali feletteseivel, hogy az angol magatartás Ausztria-Magyarországgal szemben „valamicskét mérsékeltebbé vált” (*sich etwas gemildert hätte*). (ÖU. Aussen. I., pp. 517-518., Nr. 660., *Bericht aus London*, 1908. nov. 27.) Ugyanakkor arra is rámutat, hogy Grey és

Hardinge csaknem mindenáron ragaszkodnak ahhoz, hogy az alig több, mint egy évvel korábban létrejött angol-orosz *entente* szilárdságát megőrizzék. Az – állítja Mensdorff, – hogy Anglia egyre inkább a „szláv világ” felé fordul, abból vezethető le, hogy „szinte gyermeteg” aggodalmat táplál a „németiség expanziójával” szemben. A nagykövet rámutatott, hogy bár az események az angol-orosz *entente* megszilárdulásához vezettek, mégis a londoni kormányzat várhatóan mindent meg fog tenni egy „európai konfliktus” elkerülésének érdekében, ezenkívül „a Monarchia gyengítése sem érdeke.” (ibid.)

Hardinge valóban nagyon féltette az oroszokkal kötött egyezség stabilitását, mivel ekkor Oroszország ismét aktivizálta erőit, hogy fegyveres beavatkozást kezdjen Perzsiában. A helyettes államtitkár különösen fontosnak találta, hogy ne kerüljön sor semmiféle katonai intervencióra Perzsiában, ugyanis ez szerinte azonnal alkalmat adott volna az Alsóházban jelen lévő „oroszellenes klikknek” arra, hogy a Szentpétervárral egyeztetett politikát támadja. (BD V., p. 511., Nr. 464., *Hardinge to Nicolson*, 1908. nov. 25.) Mensdorff eközben, mintegy alátámasztva azt, hogy a brit magatartás országa iránt „mérsékeltebbé vált”, Lord Roseberyvel folytatott beszélgetéséből idézett, aki vonakodott elismerni, hogy a szerb „aspirációkat” Londonban bárki komolyan támogatná, mivel – nézete szerint – egy nagy délszláv állam létrehozása csupán Ausztria-Magyarország „védőpajzsa alatt” képzelhető el. A jeles angol politikus annak a reményének is hangot adott, hogy Oroszországnak sikerül kordában tartania a „pánszláv áramlatot”, amely „saját magára nézve” is veszedelmes. (*HHSIA PA VIII.*, K. 141., [Berichte], Nr. 56.C., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1908. nov. 27.) Bosznia-Hercegovina számára adandó autonómia kérdése valóban terítéken volt Bécsben. A császárvárosból érkező hírek szerint a trónörökös és a kereszténydemokraták támogatásukról biztosították az ötletet. Az elképzelések szerint egy harmadik szláv királyság jött volna létre, amely ellensúly lehetett volna Magyarországgal szemben, idővel vonzáskörébe

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

kerítve Szerbiát és Montenegrót is, ifjabb Andrassy Gyulát említették, mint lehetséges első kormányzót egy ilyen autonóm államalakulat élén. (BD V., p. 537., Nr. 490., *Cartwright to Grey*, 1908. dec. 24.)

Benckendorff orosz követtől Hardinge megtudta, hogy Ivolszkij diplomáciai támogatást ígért a szerbeknek, ha a törökökkel közösen lépnek fel a Monar-chiával szemben, amennyiben az egyidejűleg „nem irányul egy másik szláv ország ellen”, valamint a javasolt konferencia ügyében is. (BD V., p. 510., Nr. 463., *Lt. Col. Napier to Mr. Whitehead, Enclosure*, 1908. nov. 18., ill *ibid.*, p. 500., Nr. 452., *Grey to Nicolson*, 1908. nov. 16.)

A Monarchia hallani sem akart konferenciáról, és ha mégis, kizárólag azt a funkciót szánta volna neki, hogy vita nélkül szentesítse az annexiót. A brit diplomácia nagyon elégedetlen volt az osztrák-magyar álláspont merevsége miatt. (BD. V., pp. 512-513., Nr.466., *Mr.Carnegie to Grey*, 1908. nov. 26.) A brit diplomaták közül többen George Clémenceau véleményével értettek egyet, amely szerint a berlini vezetés „a szíve legmélyén” valójában bosszankodik szövetségese magatartása miatt, sőt az sem lenne ellenére, ha Franciaország, amelynek kapcsolatai a „legkíválóbak” Ausztriával, latba vetné befolyását a válság megoldása érdekében. Cartwright arról is érdeklődött a francia politikustól, hogy szerinte hol húzódnak a németek feltétlen támogatásának határai. Clemenceau úgy vélte, II. Vilmos „retteg” a háború lehetőségétől, amelyben Németország Angliával, Oroszországgal és Franciaországgal állna szemben. Emiatt Berlin bizonyos utalásokat nyilván tett saját „esetleges perfiditására” nézve, hogy Ausztria-Magyarországot ezáltal is „visszafogja.” (BD V., p. 518., Nr. 475., *Memorandum by Cartwright* , 1908. dec. 4.)

A *Foreign Office* egyre jobban sürgette az osztrák-magyar-török meg-egyeződést, s amiatt sajnálkozott, hogy Berlin nem játszik az ügyben aktívabb szerepet, és nem gyakorol nyomást Bécsre. Hardinge – Clemenceau-val ellentétben – egyetlen percig sem gondolta, hogy Németország „hűtlen” lesz

Ausztriához, mert eltökélt szándéka, hogy „visszafizesse” a Monarchiának az Algecirásban nyújtott támogatást. Azt azonban elismerte, hogy Berlin nagyon nehéz szituációnak néz elébe, ha Bécsben úgy döntenek, a fegyverekhez nyúlnak. (ibid., *Minute by Hardinge*) Londonban már azt sem bánták volna tehát, hogy a fő ellenfél, Németország lépjen az ügyben, annyira kedvezőtlennek ítélték a balkáni helyzetet. A feszültség a Monarchia déli határai mentén is egyre inkább fokozódott, Aehrenthal ezért kezdeményezte Berlinben a központi hatalmak vezérkari főnökei közti konzultációt, mivel úgy látta, komoly háborús veszély áll fenn. (ÖU. Aussen. I., pp. 712-714., Nr. 861., *Privatschreiben Bülow's*, 1909. jan. 8.) Hardinge a kényes helyzetre való tekintettel nem támogatta a szerbeknek azt az indítványát, hogy Nagy-Britannia lépjen fel a Monarchia katonai készülődésével szemben, mivel azon a véleményen volt, hogy Ausztria-Magyarország a korábbinál több rugalmasságot tanúsít. (Bogitschewitsch I., p. 43., Nr. 38., *Geschäftsträger Gruitsch (London) an das Min. des Äußern in Belgrad*, 1908. dec. 4.)

A kezdeti passzivitást, majd éles szembenállást az 1908-as év végére felváltotta egyfajta nem túl jelentős, de mégis érzékelhető enyhülés Nagy-Britannia, Németország és Ausztria-Magyarország viszonyában. (ÖU. Aussen I., p. 671., Nr. 814., *Tel. aus London (Gr. Széchenyi)*, 1908. dec. 29., ill. ibid. Nr. 815., v.ö. Gall [1939], p. 147.) Ennek némiképp ellentmondani látszik, hogy Fairfax Cartwright még december végén is arról számolt be, hogy Aehrenthal szerint Noël Buxton¹⁴³, a londoni székhelyű *Balkan Committee* elnöke pénzt oszt a szerbek körében, ami a Monarchia ellenségeinek nyílt támogatása. Cartwright közölte, hogy „Öfelsége kormányának” nagyon nehéz dolga volna, ha megpróbálna akadályt gördíteni egy „brit alattvaló cselekvési szabadságának”

143) BUXTON, Noël E. (1869-1948), politikus és filantróp, a *Balkan Committee* egyik alapítója.

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

útjába. A brit nagykövet mindazonáltal ünnepélyesen ígéretet tett, hogy Nagy-Britannia nem kezdeményez semmi olyasmit, ami a békés közel-keleti rendezést hátráltatná. (BD V., p. 536., Nr. 489., *Cartwright to Grey*, 1908. dec. 23.) (v.ö. ÖU. Aussen. I., pp. 716-720., Nr. 863., *Bericht aus London*, 1909. jan. 8.) Közben néhány kétes eredetű titkos jelentés is befutott a *Ballhausplatzra*, ezek szerint valóságos „összeesküvést” terveltek ki Londonban Ausztria-Magyarország ellen a *Chamber of Commerce*, a vas- és acélipar reprezentánsainak és az *India Council* kereskedelmi tagjainak részvételével. A „konspiráció” célja az lett volna, hogy minél több előnyt kovácsoljanak Nagy-Britannia számára a törökök Ausztria-Magyarország elleni bojkottjából. A külügyminisztérium iratai közt a londoni jelentéshez mellékelten archivált titkos jelentés szerint az angol politika „kímélni” (*ménager*) igyekszik még Németországot is, csak hogy az ne részesítse a Monarchiát kellően következetes támogatásban, és ezáltal időt nyerve teljesen le lehessen rombolni az osztrák-magyar közel-keleti kereskedelmet, miközben Anglia az „iszlám nagy barátjaként” fellépve különböző gazdasági előnyöket szerezhet magának az ottomán birodalom területén. Mensdorff nem tulajdonított különösebb értéket a jelentésnek, amelyet nem tartott megbízhatónak. A kétes információk forrása minden valószínűség szerint MacDonald O'Donell ír patrióta volt, akinek megállapításai deduktív következtetések, amelyeket újságcikkekre és egyéb forrásokra, de nem közvetlen értesüléseire alapozott, információival pedig először a német követség ajtaján kopogtatott. (*HHSStA PA VIII., K. 141., [Berichte], Nr. 61.N., Mensdorff an Aehrenthal*, 1908. nov. 27., ill. melléklete) Az ilyen jelentések, bár elfogultságukhoz nem fér kétség és gyakorlott diplomaták nem igen adtak nekik hitelt, azért mégis hozzájárulhattak az általánosan eluralkodott gyanakváshoz.

A fokozatos enyhülésre utal ugyanakkor Sir Edward Grey válasza Mensdorff következő mondataira, amelyeket érdemes szó szerint idéznünk:

„...nálunk sokszorosán is az a benyomás alakult ki, hogy mibennünk a szövetséges Németországot akarják támadni, amennyiben nem állnánk szoros szövetségben a német birodalommal, az angol magatartás velünk szemben nem lenne ennyire barátságos.” (ÖU. Aussen. I., pp. 716-720., Nr. 863., *Bericht aus London*, 1909. jan. 8)

Sir Edward sietett megnyugtatni az osztrák-magyar nagykövetet, hogy távol áll tőle az említett megközelítés, az európai hatalmi egyensúly szemszögéből pedig – amely Anglia számára elsőrendű fontossággal bír – egyenesen veszélyes volna, ha arra törekednének, hogy a Monarchiát rákényszerítsék a németekhez fűződő szövetség lazítására. Ez esetben ugyanis Németország tényleg elszigetelt lenne. Az adott helyzetet az egyensúly tekintetében kedvezőnek találta Grey, mivel Németország szövetségeseikkel rendelkezik, amíg Angliának úgy mond „nincs szövetségese”, de két kedvező *entente* megállapodással stabil helyzetet teremtett a maga számára, amit nem áll érdekében megbontani. (ibid.) A brit külügyminiszter ugyanazt mondta Mensdorffnak, mint amit már korábban az orosz képviselő vezetőjének is kifejtett. Benckendorff orosz követ nyíltan feltette a kérdést Greynek: amint látva Németország mennyire „kiterjesztette” a Balkánra is Ausztria-Magyarországhoz fűződő szövetsége implikációit, mit tesz majd Anglia az ottani krízis további eszkalálódása esetén? A kissé provokatív felvetést a brit diplomácia vezetője azonnal elhárította, mivel az ilyen horderejű kérdésekben – érvelt – a kabinet egészével kellene konzultálnia. Azonban, hogy ne lehessen a kitérő választ rideg elutasításként értelmezni, röviden utalt arra, Anglia azt semmiképpen nem nézné tétlenül, ha Franciaországot támadás érné Marokkó miatt. (BD V., pp. 494-495., Nr. 441., *Grey to Nicolson*, 1908. nov. 10.)

Az új esztendőben lassanként elmozdulás történt, a Monarchia egyre inkább hajlandó volt elébemeni annak a britek által is támogatott igénynek, hogy Törökországot területi veszteségéért pénzzel és gazdasági előnyökkel

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

kompenzálják. Aehrenthalnak sikerült meggyőznie az osztrák és a magyar politikusokat, hogy a háborúnál jobb, ha áldozatot hoznak és fizetnek. Jóllehet úgy tűnt, hogy Ausztria-Magyarország ezáltal diplomáciai vereséget szenvedett, mégis nyereséget is elkönnyvelhetett, mert sikerült elindítania a megbékélés folyamatát Törökországgal és egy csapásra szabad kezet nyert, hogy Szerbia törekvéseinek megálljt parancsoljon. (Bridge [1989], p. 316.) Nem akarta mindazonáltal katonai erőszakkal térdre kényszeríteni Szerbiát, amelynek esetleges annektálását kizárta a szóba jöhető lehetőségek közül. (ibid.) Az is kétséges volt, hogy további bonyodalmak esetén mennyire lehet számítani Németország katonai segítségére. Különösen Ferenc Józsefnek voltak kételyei Berlin megbízhatóságát illetően, bár az is tény, hogy Moltke¹⁴⁴ biztosította Conrad von Hötzendorf¹⁴⁵ vezérkari főnököt arról, hogy országa elismeri a *casus foederis*-t, amennyiben Ausztria-Magyarország háborúba keveredik a Balkánon és abba Oroszország is beavatkozik. (Verosta [1971], pp. 343-350.)

Miközben a diplomaták érintkezései során valóban nagy lépések történtek a megoldás felé, a brit és az osztrák-magyar sajtóban éles hangnemben támadott mindkét fél. 1909 január közepén például a *Mittagszeitung* című osztrák napilap „koronás *agent provocateur*” elnevezéssel illette VII. Edvárdot. Hardinge hangsúlyozta, Londonban az a benyomás alakult ki, hogy Ausztriában „szisztematikus kampány” folyik Anglia ellen, bizalmas közlésben azt is tudatta, hogy még Nagy-Britannia bécsi követének hazarendelése is komolyan felvetődött. Hardinge a *Ballhausplatz*ot is súlyos kritikával illette, azt állítva, hogy az osztrák-magyar külügyminisztérium sajtóirodájára elegendő befolyással rendelkezik ahhoz, hogy csak az jelenjen meg, amit megenged. Mensdorff

144) MOLTKE, Helmuth von, ifj. (1848-1916), 1906-tól a német vezérkar főnöke

145) Conrad, Franz v. HÖTZENDORF lovag (1852-1925), tábornok, 1906-tól 1911-ig, majd 1912-től 1917-ig a cs. és kir. (k.u.k.) közös hadsereg vezérkari főnöke, a Szerbia, illetve Olaszo. elleni preventív háborút sürgette.

jelentésében külön felidézte a brit sajtómágnás Lord Northcliffe¹⁴⁶ egyik megjegyzését, azt illusztrálandó, milyen forrásokból tájékozódnak Londonban az osztrák sajtóról. A lord azt állította, hogy „Németország és Ausztria-Magyarország minden újságszerkesztőségében” van egy embere, akitől „jelentéseket kap.” (ÖU. Aussen. I., pp. 746-747., Nr. 892., *Tel. aus London*, 1909. jan. 14.) Ezzel egy időben Angliában is sértő írások láttak napvilágot Ferenc József-ről a *Near East* című folyóirat lapjain, amely miatt az osztrák-magyar követ panaszt tett a *Foreign Office*-nél. (BD V., p. 572., Nr. 526., *Grey to Cartwright*, 1909. jan. 22.) Aehrenthal felháborodott amiatt, hogy azt követelik tőle, higgyen a brit sajtó teljes függetlenségében, miközben olyan „bizonyítékokkal” rendelkezik, amelyek az ellenkezőjét igazolják. A külügyminiszter ugyanis Forgách János gróf egyik jelentéséből arról értesült, hogy az angliai sajtókampányt hivatalos körökből is biztatják, a Monarchia belgrádi követe megállapítását egy angol újságíróval (biz. Mr. Browne) folytatott beszélgetésére alapozta, aki szerint a sajtó hangneme egyfajta „*mot d'ordre*¹⁴⁷ következménye” volt. (ÖU.Aussen. I., pp.763-764., Nr. 916., *Erlaß nach London*, 1909. jan. 22., ill. *ibid.*, pp.726-728., Nr. 870., *Bericht aus Belgrad*, 1909. jan. 10., v.ö. Gall [1939], p. 152.) A bécsi kormánykörök nagy gyanakvással tekintettek a brit politikára. A bécsi német nagykövet von Tschirschky, akinek Cartwright megpróbálta igazolni a londoni kormányzat jószándékát, vállvonogatva kijelentette, hogy Anglia a felelős az egész bojkottért, amit a Monarchia

146) NORTHCLIFFE, Charles W.A., Viscount (1865-1922), brit sajtómágnás, a később a magyar revíziós törekvések révén híressé vált Lord ROTHERMERE nagybátyja, 1894-ben megvásárolta és felfuttatta az *Evening News* c. napilapot. A legnagyobb sikert a *Daily Mail* megalapítása hozta számára, amelyet minden addiginál olcsóbban kínált az olvasóközönségnek, így annak példányszáma 1899-re a duplájára nőtt. 1903-ban megalapította a *Daily Mirror*-t, 1908-ban pedig a *Times* fő tulajdonosa lett.

147) Diplomáciai iratokban gyakran használt kifejezés, jelentése: vezényszó, hivatalos ösztönzés

1. A diplomácia kölcsönhatásai a válság első szakaszában

nem értékelhet barátságos lépésként. Az osztrák lapok Cartwright tudósítása szerint folyamatosan ismételték olyan állításokat, amelyek árnyékot vethettek a brit politika „egyenes szándékaira”, és azok iránt további kételyeket ébreszthetett. Az ausztriai újságok jócskán „ollóztak” a német sajtó Angliával szemben ellenséges cikkeiből. A bécsi brit nagykövetnek az volt a „benyomása”, hogy Németország, miközben meg akarta akadályozni, hogy szövetségese „túl messze menjen”, egyúttal leplezetlen szándéka volt a Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország közötti ellentétek gerjesztése is, mivel a Monarchiát egyre inkább a saját függőségébe kívánta vonni, ha már Olaszország „eltávolodását a hármas szövetségtől” nem tudta megakadályozni. (BD V., p. 537., Nr. 490., *Cartwright to Grey*, 1908. dec. 24.)

2. Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?

1909 februárjában az osztrák-magyar-török egyezményt a bolgár-török meg egyezés követte, amelynél szinte valamennyi nagyhatalom ott bábáskodott, Anglia és Oroszország éppúgy a legteljesebb támogatást nyújtották a tárgyalások sikeréhez, mint Németország és a Monarchia, csakhogy az előbbieket szembe előtt egy majdan létrejövő bolgár-szerb-török szövetség képe lebegett, míg az utóbbiak abban reménykedtek, hogy Berlin, Bécs, Szófia és Konstantinápoly közös tengelyt hozhat létre. (BD V., pp. 489-491., Nr.436., *Buchanan to Grey*, 1908. nov. 9., ill. *ibid.*, Nr. 473., p. 517., *Grey to Lowther*, 1908. dec. 3.)

Szintén még február folyamán Edvárd király látogatást tett Berlinben, ahol a legnagyobb szívéllyességgel és pompával fogadták. (ÖU. Aussen. I., pp. 760-761., Nr. 912., *Privatschreiben Szögyénys aus Berlin*, 1909. jan. 21.) A balkáni kérdések is terítékre kerültek. Hardinge megköszönte Bülownak, hogy 1908

decemberében azáltal, hogy nyomást gyakorolt Bécsre, az osztrák-magyar-török tárgyalásokat ismét kilendítette a holtpontról, és reményének adott hangot, hogy egyúttal a bolgár-török konfliktus veszélye is elhárult. Bülow kifogásolta, hogy Londonban mindenáron kedvező hatást akarnak az oroszokra tenni. (Gall [1939], p. 154.) A brit vezetés a Monarchia és Törökország közötti egyezkedés végkimenetelét ekkor már kedvezően ítélte meg, Szerbia vonatkozásában azonban a helyzet még további aggodalmakra adott okot. Aehrenthal hallani sem akart arról, hogy Szerbiát és Montenegrót bármiképp is összefüggésbe hozzák Bosznia-Hercegovina bekebelezésével. Eközben II. Vilmos megerősítette Szögyénynek, hogy támogatja az osztrák–magyar külügy-miniszter politikáját és helyesnek találja a közvetlen megegyezés keresését Törökországgal, mivel az „adott viszonyok között” ezt látja az „egyedüli eszköznek” arra, hogy elejét vegyék Anglia és Oroszország „gáncsoskodásainak” (*Quertreibereien*). (ÖU. Aussen.I., Nr. 912., lásd előző old.) A *Foreign Office* azt szerette volna elérni, hogy Bécsben hozzájáruljanak bizonyos, Szerbiának adandó gazdasági kompenzációkhoz. Metternich londoni német követ rámutatott, hogy ezzel egyidejűleg Szerbia számára is nyilvánvalóvá kell tenni, ha háborúba bonyolódik Ausztriával, nem számíthat nagyhatalmi támogatásra, így függetlenségét elveszítheti. Hardinge és Bülow megbeszélésén a német kancellár hajlandónak mutatkozott arra, hogy Szerbia anyagi kompenzálása mellett fellépjen, és engedményeket csikarjon ki a bécsi vezetéstől Belgrád számára, cserébe viszont azt várná el az orosz vezetés részéről, hogy deklarálja: a szerbek háború esetén nem számíthatnak támogatásra, és „à leur propre risque et péril”¹⁴⁸ kell küzdeniük. Hardinge megállapította, hogy az utóbbi lépést a cár, mint a „szlávok protektora” aligha tehetné meg, emellett viszont kívánatosnak tartaná, hogy Ausztria-Magyarország egyértelműen nyilvánítsa ki, tiszteletben fogja tartani Szerbia területi integritását. Arról is

148) Saját veszedelmére és kockázatára.

2. *Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?*

érdeklődött, vajon a német kancellár értesülései szerint Bécs hajlik-e arra, hogy teljesítse a montenegrói követeléseket Spizzára vonatkozólag.¹⁴⁹ Bülow teljesen kizárta, hogy a Monarchia területi engedményeket tegyen, mivel szerinte egyetlen nagyhatalom sem mondhatott le uralma alá eső területekről „háború nélkül.” Konferencia egybehívásáról a berlini tárgyalásokon már szó sem esett. (GP XXVIII., pp. 88-91., Nr. 10 262., *Bülow an Tschirschky*, 1909. febr. 13., ill. Gall [1939], pp. 155-156.)

Bülow nagyon engedékenynek mutatkozott a tárgyalások során, ami a belpolitikai nehézségekre vezetett vissza. (BD VI., p. 230., lásd szerk. megjegyz. (*Ed. Note*), ill. *ibid.*, pp.230-232., *Memorandum by Hardinge*, 1909. febr. 11.) A kancellár helyzete ugyanis egy az angol-német viszonyt is érintő különös eset kapcsán megrendült. Az ún. *Daily Telegraph*-ügy (*Daily Telegraph Affair*) hatalmas politikai vihart kavart kül-és belföldön egyaránt, és egyben előkészítette Bülow bukását és a kurzusváltást Berlinben. A császár interjút adott Stuart-Wortley ezredesnek, aki azt a *Daily Telegraph* hasábjain akarta megjelentetni. II. Vilmos időben meg is kapta a kéziratot és az alkotmányos előírásoknak megfelelően továbbította a kancellárnak, hogy az olvassa át, majd adja hozzájárulását az interjú megjelentetéséhez. Bülow azonban – a nemzetközi helyzet folytán is – különösképpen elfoglalt volt, így nem foglalkozott azzal, hogy az uralkodó meggondolatlan kifejezéseit „kigyomlálgassa” a kézirat szövegéből, hanem azt egy alárendelt hivatal-

149) Az annexió nagy elégedetlenséget váltott ki Montenegróban is, a kicsiny balkáni állam vezetői kinyilvánították, hogy a Berliini Szerződés XXIX. cikkelyének szuverenitásukat korlátozó rendelkezéseit nem tartják a magukra nézve kötelezőnek. Azt is szeretnék volna elérni, hogy az Antivari-öböl teljes ellenőrzéséhez nélkülözhetetlen Spizzát (Spië) megkaphassák Ausztria-Magyarországtól. Az előbbihez a nagyhatalmak végül hozzájárultak, de a területi kompenzációt nem sikerült elérni. (lásd: B.Vranešević [1993]: *Aussenpolitische Beziehungen zwischen Montenegro und der Habsburgermonarchie von 1848 bis 1918*, pp.382-383., in: Wandruschka – Urbanitsch [1993], VI., 2. Teilband

nokhoz utalta, aki viszont úgy hitte, hogy azért került az irat hozzá olyan gyorsan, mert azt az uralkodó mindenképp változatlan formában szeretné nyilvánosságra hozni. A megbízott kancelláriai hivatalnok így formai szempontból letisztázta a szöveget, de annak tartalmi részéhez nem nyúlt. (Bülow [1930], II., pp. 338-340) A helyesbítések nélküli változat 1908. október 28-án megjelent a jeles brit napilapban, hogy azután a benne foglalt kijelentésekből a századelő egyik legnagyobb botránya keletkezzen. A császár számos olyan megállapítást tett, amelyek sértőek voltak a britek nemzeti büszkeségére, valamint azt állította, hogy Németország népe barátságtalan Angliával szemben. A flottaépítés korlátozására pedig semmi esély, mert „Németország fiatal és növekvő birodalom”, amelynek kereskedelme védelmére szükséges az ütőképes tengeri haderő. Ezenkívül nyíltan deklarálta azt is, hogy a német érdekszféra „horizontjai” tágulni fognak a „földgolyó valamennyi szegletében.” (*Daily Telegraph*, 1908. okt. 28.) (v.ö. Bülow [1930], p. 352., melléklet – *facsimile*, lásd még: Loth [1997], p. 127.)

A kancellár vonakodott a felelősséget magára vállalni, miközben özönével záporoztak a támadások az uralkodóra, sőt egyesek (Maximilian Harden)¹⁵⁰ már odáig mentek, hogy lemondását követelték. Bülow a *Reichstag* előtt sem védte meg a császárt, ahol már-már az alkotmány megváltoztatását sem látták volna feleslegesnek. II. Vilmos teljesen elszigetelődött, ettől kezdve személyes befolyása és súlya megrendült. Politikai helyzete 1909 tavaszán olyannyira gyenge volt, hogy nem gondolhatott még Bülow menesztésére sem, akivel viszonya az ügy kapcsán felettébb megromlott. (Loth [1997], p. 128.) Igyekeznie kellett tehát, hogy e légkörben helyreállítsa presztízsét, ezért visszafogott hangnemben tárgyalt a berlini brit látogatás alkalmával is. A botrány miatt a császár fokozatosan visszahúzódott a személyét érintő alkotmányos

150) HARDEN, Maximilian (1861-1927), író és publicista, 1892-ben alapította a *Zukunft* c. hetilapot

2. *Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?*

felelősségtől, egy darabig inkább barátságosabb, reprezentatív feladatköreire összpontosított. (Hildebrand [1995], p. 246.)

A boszniai válság egyik kulcsfontosságú kérdése volt, hogy végkimenetele miként befolyásolja majd Nagy-Britannia és Németország befolyását Törökországban. A brit föllépés összességében segített elkerülni a háborús összeütközést, és London jelentős mértékben sikeres tevékenységet fejtett ki, mint közvetítő Törökország oldalán; ezáltal a Porta számára a lehetséges legkedvezőbb feltételek mellett került sor a megegyezésre Ausztria-Magyarországgal, illetve Bulgáriával. Mindezek ellenére a britek uralkodó befolyása Konstantinápolyban püünkösdi királyság módjára igen rövid idő alatt ismét letűnt. A brit segítséggel kieszközölt nem csekély gazdasági kompenzáció, amelyet az ottománok kárpótlásul nyertek Bosznia-Hercegovina annexiójáért és Bulgária függetlenségéért, nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy az ifjútörökök politikai presztízsét a hazai fronton kellőképpen alátámassza. Az is kedvezőtlenül hatott, hogy a britek szövetségre buzdították a török vezetést a balkáni államokkal. Az ifjútörökök radikálisan nacionalista irányvonalat kezdtek képviselni, és megnőtt a hadsereg befolyása is, amelyet jelentős részben Németországban kiképzett tisztek irányítottak. Törökbarát politikája ellenére Londonnak nem sikerült maga iránt hosszantartó bizalmat fenntartania a konstantinápolyi vezetők körében, miközben a németeknek Ausztria-Magyarországhoz fűződő szoros szövetségük ellenére sem okozott nagyobb gondot, hogy korábbi pozícióikat viszonylag rövid idő alatt ismét helyreállítsák. (Sweet [1977], p. 186.)

Izvoľszkij 1908 októberében azzal az ígérettel távozott Londonból, hogy a brit kabinet majdan a kölcsönösség alapján (*on the basis of reciprocal rights*), amely minden érintett felet megillet háború esetén, hajlandó lesz a tenger-szorosokra vonatkozó nemzetközi szabályok módosítását támogatni. Grey

azonban arra is kérte az orosz külügyminisztert, hogy segítse a törököket a válság során, ezáltal megkönnyítve a brit kormány dolgát, amennyiben később a tengerszoros egyezmények revíziójához a törökök hozzájárulását kéri. Az ígéretnek csupán sovány vigaszt jelenthettek Izvolszkijnak, mégis elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy például a bolgár-török konfliktust Nagy-Britannia számára megnyugtatóan lehetett rendezni. Az angol-orosz *entente*-ot sikerült megmenteni, az orosz kormány pedig ezt követően 1911 októberéig nem vetette fel a tengerszorosok kérdését. Akkorra azonban az angol-török jóviszonynak már régen végeszakadt. (Sweet – Langhorne [1977], p. 246.)

Az annexiós krízis kulcsfontosságú időszak volt, amely jelentősen próbára tette az orosz-angol *entente* szilárdságát, egyúttal az együttműködés korlátait is egyértelműen megmutatta. Grey a kezdetektől világossá tette orosz kollégája előtt, hogy többre, mint diplomáciai támogatásra nem számíthat. 1908 novemberében Benckendorff nagykövet mégis ismét arról érdeklődött, Oroszország egy Ausztria és Németország ellen viselt háború során számíthat-e közvetlen támogatásra Nagy-Britannia részéről. A kérdést a brit külügyminiszter válasz nélkül hagyta. A katonai-stratégiai támogatás hiányában Oroszország mozgásteret meglehetősen beszűkült, és 1909 márciusában a német diplomáciai lépésekkel szembeni „kapitulációját” többé-kevésbé előre lehetett látni. (ibid., pp. 246-247.)

Az annexióból fakadó egyik legnehezebben megoldható probléma Szerbia és Montenegro kompenzációjának kérdése volt. Bár Szerbiát az annexió közvetlenül nem érintette, a Száva-menti királyság számára azonban stratégiai és presztízs szempontok alapján volt elfogadhatatlan a szomszédos nagyhatalom területgyarapodása. A szerbek attól tartottak, hogy a Monarchia Szalonikiig terjeszkedik, teljesen elzárva Szerbiát az Adriai-tengertől, amely ezáltal fokozottan Ausztria-Magyarország függőségébe került volna. Belgrád minden követ igyekezett megmozgatni annak érdekében, hogy területi kompenzációt

2. *Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?*

kaphasson, amely által közös határai lennének Montenegróval. Szerbia vagy a Szandzsákból, vagy Bosznia-Hercegovinából kívánt egy részt magának, az előbbi London számára elfogadhatatlan volt, hiszen az immár csak a török védelem rovására történhetett volna, az utóbbit pedig Bécs utasította el. London legkomolyabb aggodalma a szerbek engesztelhetetlen magatartása kapcsán az volt, hogy az végül kiválthatja a Monarchia fegyveres támadását, ami viszont a szentpétervári vezetést állította volna megoldhatatlan dilemma elé. A hármass *entente* hatalmai és az olaszok is nyugalomra intették a belgrádi kormányt. Nem meglepő az sem, hogy Edvárd király és Hardinge februári berlini látogatásuk során örömmel fogadták a német kancellár együttműködési ajánlatait, amelyek után két kézzel kaptak volna, ám előbb próbára akarták tenni Bülow szándékainak komolyságát. (Sweet [1977], pp. 186-187.)

London újabb kezdeményezéssel állt elő, amely szerint Ausztria-Magyarországnak egyértelművé kellene tennie, milyen feltételekkel hajlandó a szerbekkel való megegyezésre, Oroszország pedig kijelentené, hogy balkáni védelemnek meg kell elégednie a „nem-területi”, azaz gazdasági természetű kompenzációval. A brit diplomácia az előbbieknél megfelelően kollektív fellépést javasolt Németországnak a bécsi vezetés jobb belátásra bírásának érdekében, Bülow azonban erre nem volt hajlandó, és a németek nélkül Olaszország is vonakodott attól, hogy részt vegyen a diplomáciai manőverben. Mind Németország, mind Nagy-Britannia lehetőleg békés, politikai megoldásokat keresett, módszereik azonban meglehetősen eltértek egymástól. Olyan diplomáciai eljárásokban gondolkodtak, melyek amellet, hogy a válságot megnyugtatóan rendezik, egyúttal tágabb értelemben vett érdekeiket is előmozdítják. (ibid., p. 188.) A briteket francia partnerük fokozott aggodalmai, egy érdekeiktől messze álló esetleges háborúba való belesodródásuk, szintén befolyásolták. Miközben a német kormány 1909 február végén azt nyilatkozta, hogy „teljességgel azonosul” az angol-francia javaslat békés szándékaival, sietve azt is hozzátették,

hogyan a javasolt eljárást nem támogathatják, mivel az „azt a látszatot keltené”, mintha Ausztria-Magyarország „külső nyomásnak” kényszerült volna engedni, Bülow pedig a császár számára készített memorandumában az angol javaslatok visszautasítása mellett érvelt, mivel szerinte Szerbia provokatív magatartást tanúsított, így diplomáciai akciókat először Belgrádban indokolt kezdeményezni. A *Wilhelmstraßen* úgy látták, hogy a „békét és a rendet egyedül Szerbia veszélyezteti.” Jóllehet közben tudtak róla, hogy Bécsben a határozottabb, katonai fenyegetést is maguk után vonó lépésektől sem riadnak vissza, az entente hatalmak felé azonban folyamatosan Ausztria-Magyarország békés szándékait vélték szükségesnek bizonygatni. A brit diplomácia továbbra is óvatosan próbált manőverezni, és az Oroszországgal való egyeztetésre fektették a hangsúlyt. Kiderlen-Waechter, aki ekkor ideiglenesen a külügyek irányítója volt, újabb javaslatokkal kívánt a krízis megoldásához lendületet adni. (Schmitt [1937], pp. 152-154.) A Kiderlen-féle javaslat szerint a nagyhatalmak, Oroszországot is beleértve, együttesen fordultak volna a belgrádi vezetéshez, annak érdekében, hogy az követeléseit mérsékelje. Grey azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a nyomásgyakorlást Bécsben kezdjék, ettől viszont Németország továbbra is vonakodott.

Bár a brit, illetve a német szándékokban és a javasolt diplomáciai erőfeszítések célját illetően számos közös pont volt felfedezhető, minthogy mind Berlin, mind London felismerte, hogy a szerb vezetést rá kell bírni területi követeléseinek visszavonására, ez pedig csak Oroszország közreműködésével lehetséges. A németek azonban nem vetették latba befolyásukat Bécsben, a brit diplomácia pedig nem igyekezett változtatni az oroszok álláspontján. Izvolszkij különben is gyanakvással szemlélte VII. Edvárd berlini látogatását és az ahhoz kapcsolódó angol-német közeledést. Figyelmeztette is Nicolsont, hogy egy balkáni fiaskó Oroszországot korábbi, Európára is érvényes elkötelezettségeinek felülbírálatára készítené. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a

2. *Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?*

franciák rokonszenvesnek találták Kiderlen javaslatát, ráadásul nem sokkal előbb egyezményt írtak alá Németországgal Marokkóról. Emiatt Izvolszkij mármár arra a következtetésre jutott, hogy Párizsban az orosz-francia kettős szövetség feladásáról elmélkednek. Izvolszkij megijedt, hogy elszigetelődik, és a londoni vezetés legnagyobb öröme maga döntött úgy, hogy eltanácsolja a szerbeket területi követelésektől. Aehrenthal azonban az egyéb természetű kompenzáció kérdésében is hajthatatlan maradt. Izvolszkij tehetetlennek érezte magát, mivel látta, osztrák támadás esetén nem nyújthat támogatást Szerbiának. (Sweet [1977], pp. 188-189.)

Aehrenthal nem tudott mit kezdeni Sir Edward Grey javaslataival, a brit nagykövet Cartwright így a saját szakállára kezdeményezett manőverrel egy ellenjavaslat előterjesztésére vette rá az osztrák-magyar külügyminisztert. Ennek elfogadása azonban nem csak arra kötelezte volna Szerbiát, hogy jó szomszédként viselkedjék Ausztria-Magyarországgal szemben, hanem arra is, hogy közvetlen tárgyalásokat kezdeményezzen egy kereskedelmi szerződés végett, valamint ismerje el a február 26-án aláírt osztrák-magyar-török jegyzőkönyv érvényességét, vagyis indirekt módon magát az annexiót. A *Foreign Office*-ban az új javaslatnak nem lehetett esélye, Cartwright ezért ismét mindenfajta felkérés nélkül arra kérte Aehrenthalt, hogy a javaslat szövegét módosítsák. Ezek szerint Szerbiának előre el kellett volna fogadnia a nagyhatalmak döntését az annexióval kapcsolatban, ám azok előbb írásban biztosították volna a bécsi kabinetet, hogy a tartományok bekebelezését egy későbbi konferencián mindannyian elismerik. Grey azonban ezt az utóbbi variációt is határozottan elutasította, és sejtelve sem volt arról, hogy azok megfogalmazásában saját nagykövete is közreműködött. A tárgyalások 1909 márciusának végére végképp megfeneklettek. (ibid., 189-190.)

Március 22-én azután a londoni kabinetet derült égből villámcsapásként érte, hogy a második szeptemberi német *démarche* váratlan fordulatot hozott,

Izvolzskij ugyanis hirtelen minden feltétel nélkül elismerte az annexiót. Azt, hogy az orosz külügyminiszter végül maradéktalanul beadta a derekát Németország követeléseihez, általában azzal magyarázzák, tisztában volt országa katonai téren mutatkozó gyengeségével, mások azonban, mint például Sidney Bradshaw Fay híres munkájában, a *The Origins of the War*-ban, vagy Dr. James M. Read a *Das Problem der deutschen Vermittlung beim Ausgang der Bosnischen Krise* című tanulmányában, az orosz magatartást más tényezőkre próbálták visszavezetni. (Read [1933], pp. 56-60., ill. Fay [1930], I. pp. 270-272.) Read szerint Oroszország nem katonai gyengesége miatt kényszerült egyoldalú engedményekre, ezt egyszerűen olyan „legendának” minősítette, amit Arthur Nicolson terjesztett el, hogy a hármass *entente* országait továbbra is egységes frontként jelenítse meg a hármass szövetséggel szemben. A német diplomácia valójában nyomást gyakorolt Izvolzskijra, de ezt elsősorban a diplomácia kifinomult eszközeivel tette, mindenesetre háborúval nem fenyegette meg Izvolzskijt. Még ha indirekt módon a német hadigépezet pusztasága adott is némi többletet a diplomaták szavaihoz, a helyzet mesterséges eskalációja aligha állhatott szándékában a berlini vezetőknek. Németország célja nem az volt, hogy egy számára semmit nem ígérő fegyveres konfliktust robbantson ki, hanem, hogy a hármass *entente*-ot felbomlassza, és ehhez a céljához – legalábbis a látszat alapján ítélve – eléggé közel is került. Tény azonban, hogy Nicolson úgy vélte, Németország megfélemlítő politikájában óriási veszélyek rejtőztek, ezért tudósított drasztikusabb hangsúlyokkal az eseményről. (Read [1933], p. 57.) Izvolzskij ugyanakkor azt sem titkolta a brit követ előtt, hogy véleménye szerint a központi hatalmak előre egyeztetett programjukat illetően, és most úgy látják, eljött az ideje, hogy „Oroszországot sarokba szorítsák” (*for pushing Russia to the wall*), erre utalt a katonai készülődés Galíciában, Németország „készen állt” a háborúra, míg Orosz-

2. *Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?*

ország „egyedül állt.” (BD V., pp. 727-729., Nr. 753., *Nicolson to Grey*, 1909. márc.23.)

Még inkább érdemes a figyelmet felhívni arra, mennyire lanyha volt az a támogatás, amelyet Izvolszkij Franciaországtól kapott. Párizs nem látta a francia közvélemény számára kellőképpen megindokolhatónak, miért is kellene hadat viselni Oroszország oldalán egy európai háborúban, amely valamely balkáni incidens miatt tört ki. Izvolszkij nem konzultált sem a franciákkal, sem a londoni kabinettel. A *Foreign Office* kedvezőtlenül ítélte meg a lépést, Izvolszkij évekkel később azzal próbálta azt indokolni, hogy voltaképp el akarta kerülni, hogy a „megaláztatás” a hármas *entente* egészét érje, ezáltal azt az „összeomlás” szélére sodorva. (Read [1933], pp. 58-59.)

Ugyancsak Read veti fel, hogy Izvolszkij döntésében az is szerepet játszhatott, hogy tudomást szerzett Sir Fairfax Cartwright manővereiről, amelyek azt a benyomást keltették, mintha a londoni kabinet már áldását adta volna a berlini szerződés 25. cikkének hatályon kívül helyezéséhez. Az orosz külügyminiszter minderről szemtől szemben is említést tett Nicolsonnak, és kinyilvánította, hogy az szerinte nagy valószínűséggel a brit hivatalos álláspontot is tükrözi, így más választása nem maradhat, mint helyt adni a német követeléseknek. (ibid., pp. 60-61., v.ö. BD V., p. 766., Nr.813., *Nicolson to Grey*, 1909. márc. 31.)

Londonban tisztában voltak azzal, hogy Bülow szándékában áll a balkáni krízist kihasználni arra, hogy Oroszországot nyugati partnereitől eltávolítsa. Hardinge szerint a németek „osztrákabbnak” mutatják majd magukat az „osztrákoknál”, függetlenül attól, hogy korábban lágyabb húrokat pengettek. Grey azonban nem tudta azt, hogy a német *démarche* Izvolszkij saját kezdeményezésének eredménye volt, így arra gyanakodott — nem minden alap nélkül —, hogy a brit közvetítés félretolásával Berlin előbb akarja elérni az annexió Oroszország általi elismertetését, mielőtt még a szerb kompenzáció

kérdése rendeződnek. A brit külügyminiszter ismét a nemzetközi konferencia gondolatának felvetésével kísérletezett, amelyhez Németország és Ausztria-Magyarország csak akkor járult volna hozzá, ha az ott terítékre kerülő összes pontot előzőleg jegyzékekben tisztázzák, azaz a végső határozatokat előre borítékolják.

A németek „diplomáciai ultimátuma” azután véget vetett a további alkudozásnak, Izvolszkij arra hivatkozott, hogy London és Párizs magára hagyták. Az orosz külügyminiszter fő sérelme Nagy-Britanniával szemben az volt, hogy a részéről megígért diplomáciai támogatás egy döntő pillanatban látszott meginogni. Cartwright lépései Bécsben és a belőlük kinőtt újabb javaslatok alapján Aehrenthal ismét a nagyhatalmakhoz fordult volna az annexió teljes körű elismerése végett. Cartwright azt is nyilatkozta, hogy „a béke, illetve a háború kérdése Oroszország kezében van.” A bécsi brit nagykövet önálló, egyeztetés nélküli manőverei és a brit magatartás, valamint Izvolszkij váratlan döntése közötti összefüggések igazán sohasem tisztázódtak. Nem bizonyos, hogy az orosz értesülések valóban pontosak voltak-e a Cartwright-javaslatokat illetően, mindenesetre Izvolszkij arra következtetett, hogy amennyiben a londoni hivatalos álláspont és a bécsi nagyköveté egybeesnek, már nem marad lényegi különbség az angol és a német-osztrák-magyar javaslatok között, mert mindkettő szerint az annexió elismerésére Szerbia kompenzációját megelőzően került volna sor. (Sweet [1977], pp. 190-191.)

Berlinben persze nagyon elégedettek voltak a Szentpétervárról érkezett hírrel, midjárt azt is szerették volna elérni, hogy a többi nagyhatalom is hasonlóan elismerje az annexiót. Grey azonban továbbra sem szándékozott feltételek nélküli engedményeket tenni, addig legalábbis semmiképpen, míg a szerb-osztrák-magyar ellentét rendeződik. Amikor Metternich nagykövet közölte az elfogadásra kínált német javaslatokat, írásos választ kapott, amelyben közölték vele, hogy Aehrenthal kívánsága, amely szerint az annexiót a nagyhatalmak

2. Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?

egy konferencián hagynák véglegesen jóvá, csak egyike a szóban forgó fontos kérdéseknek. „Öfelsége kormányát” azonban a szerb kérdés foglalkoztatja, amelyet a berlini szerződés módosítása önmagában nem oldhat meg. Metternich a brit döntést a békére nézve veszélyes lépésnek minősítette. Grey elfogadhatatlannak találta, hogy a németek által óhajtott módon szabad kezet adjanak Ausztria-Magyarországnak, anélkül, hogy Belgrád számára akár csak a legkisebb garanciát is kicsikarhatnák, egyben úgy látta, hogy a Monarchiának valóban szándékában állt megtámadni, vagy elfogadhatatlan feltételek elé állítani Szerbiát. Álláspontját csak akkor lett volna hajlandó felülvizsgálni, ha Szerbia maga utasítotaná el, hogy kövesse a nagyhatalmak által közösen elé terjesztett javaslatokat, mivel ilyenek nem születtek meg, Angliában továbbra is azt várták, hogy Németország vesse latba befolyását Bécsben. Bülownak mindez esze ágában sem volt, a szentpétervári sikerrel szemben azonban a londoni fellépés nem hozott kielégítő eredményt. (Schmitt [1937], pp. 202-207.) Pedig ekkor már az orosz diplomaták is arról győzködték Greyt, hogy egyezzen bele a német követelésekbe.

Egy hét leforgása alatt kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy nem sok értelme van a merev elutasításnak Ausztria-Magyarországgal szemben, ha már Oroszország is magára hagyta a szerbeket. 1909. március 31-én végül a brit külügyi vezetés is elfogadta azokat a feltételeket, amelyeket korábban elfogadhatatlannak ítélt. A nagyhatalmak az Aehrenthal akaratának megfelelő szöveget terjesztették a szerb kormány elé, amely azt elfogadta, ezáltal a válság lezárult. A brit kormány más területekre, így a krétai kérdésre irányította figyelmét, nem szorgalmazta tovább a konferencia egybehívását sem, az többé nem került napirendre. (Sweet [1977], pp. 191-192.)

A boszniai válság a központi hatalmak teljes diplomáciai győzelmével zárult, és Oroszország megalázó helyzetbe került. Az események végkimenetele kétségtelenül Ausztria-Magyarország és Németország számára volt ked-

vező, lehetőséget adva e hatalmaknak arra, hogy Oroszországot elválasszák nyugati partnereitől. Ugyanakkor a brit diplomácia is számos részsikert könyvelhetett el, mindenekelőtt azáltal, hogy fontos érdekeit Törökországban sikerült megoltalmaznia, miközben az oroszokat nem idegenítette el magától. (ibid., p. 192.) Nagy-Britannia és Németország szempontjából is ugyanakkor a legfontosabb kérdés mégis az volt, hogy miként hathatott a válság végső kimenetele az európai hatalmi egyensúly alakulására. Végül mindkét hatalomnak csalódnia kellett bizonyos fontos célkitűzéseit illetően: Németországnak nem sikerült az általa remélt mértékben eltávolítania Oroszországot a hármass *entente* többi tagjától, és továbbra is szüksége volt egyetlen szövetségésére, a Habsburg Monarchiára, pedig éppen ebből a relatív elszigeteltségből akart a marokkói válság óta kitörni. Berlinben Bülow távozását követően kijelentették, hogy többé nem nyújtanak feltétlen és korlátoktól mentes támogatást Ausztria-Magyarországnak a Balkánon. (Hayes [*Diss.* 1963], p. 471.) Nagy-Britannia számára az okozott csalódást, hogy nem sikerült a boszniai válság során sikerrel megőrzött befolyását a Portánál megőriznie, az ifjútürökök csalódást okozva hamarosan ismét a németbarát orientáció mellett döntöttek. (Sweet [1977], p. 192.) A központi hatalmak viszonylag rövid idő alatt újra jó viszonyt alakítottak ki Törökországgal, így Hakki pasa nagyvezér a következő esztendőben baráti látogatásra érkezett Marienbadba, nyugaton pedig egyesek már arra gyanakodtak, hogy Konstantinápolyban a hármass szövetséghez való csatlakozásról gondolkodnak. (Bridge [1981], p. 253.)

Bülow a válság vége után sem hagyott fel azzal, hogy folyamatosan utalgasson Izvolszkijnek arra, mennyire „rossz” irányvonalat követ az orosz politika, és ahelyett, hogy nyugati barátaiban bízik, mennyivel inkább tanácsos lenne Ausztria-Magyarországgal egyezsége jutnia. A korábbi tapasztalatok, valamint az Aehrenthallal szemben fennálló súlyos személyes ellenszenv

2. Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?

immár lehetetlenné tették, hogy a német sugallatok rövid időn belül meghallgatásra találjanak, nem is beszélve az orosz közvéleményről, amelynek szemében Ausztria „vörös posztót” jelentett. Bülow hiába büszkélkedett, hogy Németországnak, mint erős „kontinentális hatalomnak” sikerült az őt „bekerítő hálót széttépnie”, a valóságban lendületet adott a nyugati hatalmak és Oroszország együttműködésének előmozdításához. (Schmitt [1937], p. 252.) Később Bülow is elismerte, hogy elsősorban annak volt 1909 márciusának végén meghatározó szerepe, hogy a döntő pillanatban a „német kardot a mérleg serpenyőjébe vetették”, amely így az európai történeseknek egyoldalú irányt szabott. Csakhogy – állapította meg Bernadotte E. Schmitt amerikai történész a boszniai válságról írott monográfiájában, a német kard megcsillantása azt eredményezte, hogy mások „kardjaikat élesítgetni” kezdték. Nagy a valószínűsége annak is, hogy a német fellépés által kreált légkör nagyban hozzájárult az Anglián 1909-ben úrrá lett háborús pszichózis, az ún. „*navy scare*” kirobbanásához, amely a németek nagyarányú és jórészt titokban véghezvitt hadiflotta-fejlesztéseiről alkotott elképzeléseken alapult és végül az angol hajóépítési program megduplázásához vezetett. (ibid.) Bülow már 1908 decemberében hiába próbálta eloszlatni a német hadifejlesztések kapcsán felmerült, sok tekintetben valóban túlzó aggodalmakat. A kancellár szerint az „örültek házában” lett volna azok helye, akik arra gondoltak, hogy Németország Anglia „inváziójára” építi ki flottáját. Goschen mindjárt Bülow mondatainak közlése után azokra a katonai előadásokra utalt, amelyek elméletben ugyan, de foglalkoztak egy Nagy-Britannia elleni német invázió stratégiai lehetőségeivel. (BD VI., pp. 169-171., Nr. 108., *Goschen to Grey*, 1908. dec. 10.) Oroszország pedig rövidesen megkezdte hatalmas hadseregének nagyarányú újjászervezését. A boszniai válság olyannyira egyértelműen mutatta meg a hármast *entente* gyengeségeit, hogy az a benne résztvevőket csupán egy időre ingathatta meg, méginkább felvetette azonban annak szükségességét, hogy együtt-

működésüket diplomáciai és katonai-stratégiai téren is jobban összehangolják. (Schmitt [1937], pp. 252-253.)

A helyzet pillanatnyi megítélése szerint azonban az osztrák-magyar és a német diplomácia együttesen fényes sikert aratott. Nicolson már március 24-én a következő helyzetértékelést küldte Greynek:

„Ezután a könnyű győzelem után nem lennék meglepve, ha még nagyobb követeléseket támasztanának Oroszországgal szemben, és ... arra kérnék, hogy változtasson politikai irányvonalán ... Szilárd meggyőződésem, hogy mind Németország, mind Ausztria egy gondosan kitervelt és előkészített politikát hajtanak végre. Algecirast meg kellett bosszulni: a bekerítők gyűrűje áttörve és a hármás *entente* szétesőben. A francia-német megegyezés volt az első lépés, és Franciaország már megtette az út negyedét egy még teljesebb egyezés felé Németországgal. Oroszország átmenetileg gyenge egy bátortalan külügyminiszterrel az élen. Ijesztgetéssel kellett az *entente*-ből való távozásra bírni [*She had to be frightened out of the entente*], és az első lépés ebben az irányban messzemenően sikeres volt ... Európában létre fog jönni a központi hatalmak hegemoniája, Anglia pedig elszigetelődik. A német hadiflotta kiépítésére irányuló tevékenység rendkívül lényeges. Ha majdan átvészeltük a jelenlegi „*Sturm und Drang*” periódust, nem szolgálna meglepetésemre, amennyiben azt találnánk, hogy mind Franciaország, mind Oroszország gyors ütemben gravitálnának a központi hatalmak felé [*if we were to find both France and Russia gravitating rapidly towards the Central Powers*]...” (BD V., pp. 736-737., Nr. 764., *Nicolson to Grey*, 1909. márc.24.)

Nicolson attól tartott, hogy az *entente* „meghal”, ezért azt szerette volna, hogy azt kiterjesszék egy teljes körű szövetség irányába, következtetése szerint Franciaországot és Oroszországot mindenáron meg kellett tartani Anglia oldalán. (Ibid.)

2. Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?

A németek viszont, úgy tűnt, a vártnál is hamarabb be akarják nyújtani a számlát töretlen támogatásukért a bécsi vezetésnél. Cartwright beszámolója szerint Tschirschky nagykövet nem hagyott nyugtot Aehrenthalnak, újra és újra felkereste, hogy értésére adja milyen nehéz helyzetbe kerülne a Monarchia, ha nem kapott volna segítséget Németországtól. A brit nagykövet tudósítása szerint Tschirschky ugyancsak nagy féltékenységgel tekintett más államok bécsi képviselőire, különösen, ha Aehrenthal barátságos viszonyban állt velük. A német nagykövetség az osztrák sajtóra is igyekezett befolyást gyakorolni, azért, hogy minél inkább elterjedjen az a nézet, hogy Oroszország át fog állni Németország oldalára, elhagyva Angliát és Franciaországot, akikre nem számíthatott igazán a balkáni krízis idején. A helyi német diplomáciai képviselő állítólag olyan híreszteléseknek is forrása volt, amelyek szerint Anglia tervbe venné volna egy „aktív” politika útjára bocsátását Macedóniában, természetesen azzal a céllal, hogy a Monarchiát irritálja, ugyanis nyilvánvaló volt, hogy az osztrák-magyar vezetés nem óhajt további komplikációkat a Balkánon. (BD IX./1., p. 3., Nr. 3., *Cartwright to Hardinge*, 1909. ápr. 15.)

A brit külpolitikai sajtó mértékadó figurája, Dillon is sokban hasonló értékelést adott a *Contemporary Review* 1909 áprilisi számában megjelent hosszú elemzésében, amelyben a válság utóhatásait taglalta. Dillon szerint Ausztria-Magyarország *fait accompli* elé állította Németországot, amelynek számára nem volt könnyű döntés, hogy végül feltétel nélküli támogatást igérjen a veszélyeztetett szövetségesnek. A brit publicista megpróbálta igazolni a Monarchia lépését a délszláv kérdés sürgető problémáinak felerősödésével, ezenkívül úgy látta, hogy Szerbia álmai a délszlávok egyesítésére „szertefoszlottak.” Dillon szerint Németországnak és Ausztria-Magyarországnak csak kevés „közös politikai érdeke” volt, mindazonáltal egymással ellentétes érdekeik sem voltak. A Monarchia Németország egyetlen támasza volt a

kontinensen, ezért Berlin természetesen „nem nézhette” tétlenül, amint a Habsburg Monarchia végletesen meggyengül Szerbiával, Montenegróval, valamint a mögöttük álló Oroszországgal szemben. (*Contemporary Review* CCCCXX., 1909. ápr., pp. 490-510., mellékletként: *HHSIA PA VIII.*, K. 142., [Berichte], Nr. 30.E., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1909. ápr. 6.) Dillon cikke némiképpen kedvezőbb megvilágításba helyezte az osztrák-magyar lépést, és már inkább saját országának politikája felé fordult kritikával, figyelmét főként a válságnak az európai hatalmi egyensúly további alakuására kifejtett hatásaira irányítva.

Az annexió megítélésében az orosz sajtó váratlan páfördülésére is utalhatunk. Amíg ugyanis a *Novoje Vremja* 1908 novemberében még a leghevesebben támadta Aehrenthalt, addig 1909 márciusában, amikor a brit diplomácia bekapcsolódása a szerb kérdés rendezésébe kedvezőtelenebb fényben tűnt fel, az osztrák-magyar külügyminisztert már „második Metternichként” emlegették. (Wakouning [1993], p. 485.) Az orosz közvéleményben azonban összességében nagyon mély és kedvezőtlen nyomokat hagyott az annexió válság. Egyrészt markánsan felszínre törtek a már korábban is meglévő Habsburg-ellenes érzelmek, de egyúttal azzal is szembesülni kellett, hogy Oroszországot két nyugati nagyhatalom, a szövetséges Franciaország és az *entente* partner Nagy-Britannia lényegében cserben hagyták, és a germán *Drang nach Osten* részeként értelmezett expanzió feltartóztatásában nem álltak melléje kellő határozottsággal. Mindez a szentpétervári vezetést az addig követett külpolitika átértékelésére készítette, így egyre gyakrabban kezdték mérlegelni, hogy vajon a Németországhoz való közeledés nem előnyösebb-e számukra, mint a további együttműködés Angliával. (ibid., p. 489.)

Franciaországban maga Clémenceau is az *entente* „szakadásáról” beszélt, sőt arról is, hogy „az angolok mindent maguknak akarnak Törökországban”. A neves francia napilap, a *Temps* pedig nyíltan támadta Angliát, amiért az úgymond Porta támogatása révén veszélyezteti a francia gazdasági érdekeket

2. Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?

Törökországban. Általában az a vélemény alakult ki, hogy London túlzottan is „osztrákellenes” viselkedést tanúsított. Angliában arra gyanakodtak, hogy a francia vélemények összefüggésben vannak a francia-német egyezkedéssel Marokkóra vonatkozólag. (Gall [1939], pp. 156-157., ill. ÖU. Aussen. I., pp. 767-768., Nr. 922., *Bericht aus Paris*, 1909. jan. 23., ill. BD VII., pp. 133-134., Nr. 148., *Enclosure; Memorandum by Carnegie, Minute by Spicer*, 1909. febr.1.) Hardinge dühös volt, hogy egy olyan jelentős francia lap közölte az említett interpretációkat, mint a *Temps*. A *Times* idegen befolyást emlegetett, Hardinge pedig „megvesztegethetőnek” nevezte a francia újságírókat. (ÖU. Aussen. I., pp. 814-815., Nr. 979., *Bericht aus London*, 1909. febr.)

Az annexió válság megoldása rövid távon, az adott pillanatban szemlélve, általános sikert hozott, megrendítve a hármass *entente* tagjainak egymásba vetett bizalmát is, az elkövetkező három évre új utakat jelölve ki a nagyhatalmi politikának. Véglegesen nem sikerült azonban éket verni Oroszország és nyugati partnerei közé, a központi hatalmak csupán időt nyertek a maguk számára, amit egy következetes politika révén akár sokkal jobban is kihasználhattak volna, erre legalább 1912-ig meg volt a lehetőség. A német külpolitikát azonban továbbra is sajátos kettősség jellemezte, amely által soha igazán dönteni nem tudott: Oroszország és Nagy-Britannia közül melyiknek tegyen inkább a kedvére, miközben egyetlen megbízható szövetségese egyre jobban belebonyolódott a nyughatatlan Balkán ügyeibe, és képtelen volt rendezni viszonyát Szentpétervárral. Mialatt Németország arra törekedett, hogy a hármass *entente* valamelyik tagját kikapcsolja a vele szemben álló hatalmi csoportosulásból, azon kívül, hogy a politikai célokat és metódust illetően számos nézet mérkőzött egymással Berlinben is, respektálni kellett a Monarchia nagyhatalmi státuszát és zavaró tényezőként elviselni függetlenedési törekvéseit, melyek a „nagyhatalmiság” további igényléséből természetes módon fakadtak. Az annexió megítélése végsősoron a világháború kitö-

réséig eltelt évek különböző irányú folyamatainak együtthatójaként is megváltozott. A válság lezárulta utáni időszak a Monarchiának és Berlinnek is valóban reményekre adhatott okot, nagyfokú előrelátás kellett ahhoz, hogy a krízis által elindított kedvezőtlen folyamatok távlati kihatásait és főképp azok visszafordíthatatlanságát valaki tárgyilagosan felmérje. 1908 októberét megelőzően is csak Pallavicini János konstantinápolyi nagykövet óvta Aehrenthalt a kockázatos lépés megtételétől, azt tanácsolva, hogy talán érdemesebb a *quieta non movere* elv alapján politizálni. Álláspontja nem volt meglepő, tekintve, hogy a Balkán amúgy is bonyolult ügyei nagymértékben összefonódtak az angol-német rivalizálással az ottomán birodalom területén, az egyre önállóbb balkáni szláv államok pedig növekvő orosz támogatás mellett akár arra is gondolhattak, hogy Törökországgal szövetkezzenek a Monarchia ellen. (Treichel [*Diss.* 1972], pp. 256-257.) Bár a válság a nagykövetre szokatlanul sok külön feladatot rótt, annak kedvező lezárulta őt is túlzott optimizmussal töltötte el. Emiatt úgy vélte, hogy a bátran „megkoreografált” *fait accompli* helyzet végül is az általa felszínrehozott kockázatokhoz képest jóval több nyereséggel járt, és egyben helyreállította a Monarchia megrendült presztízsét. A világháború előestéjén azonban már mindent másként látott, ekkor már Bosznia-Hercegovina bekebelezésére úgy tekintett, mint az „osztrák-magyar politika kardinális tévedésére.” (ibid., pp. 259-260.)

A Monarchia vezetői, bár a balkáni és törökországi események gyors cselekvésre ösztönözték őket, a balkáni *status quo* megbontásának tágabb, az angol-német rivalizálással nagymértékben összefüggő, valamint az angol-orosz *entente* stabilitását érintő összefüggéseit nem ismerték fel kellőképp, és az ebből adódó konzekvenciákat sem vonták le időben. Bár Ausztria-Magyarország német segítséggel sikerrel vészelt át a balkáni krízist, mégis nagyhatalmiságának kétséges mivolta minden korábbinál jobban nyilvánvalóvá vált, egyértelműen megmutatkoztak külpolitikai cselekvésének korlátai is, valamint

2. *Kiút a válságból: rövid távú siker, új lehetőségek vagy egy kényszerpálya kezdete?*

hosszas tehetetlensége az olyan szankciókkal szemben, mint Törökország bojkottja, saját diplomatáinak körében is elbizonytalanodáshoz vezetett. (Stiedl [1990], p. 60., ill. Giesl [1927], p. 286.) Az orosz diplomatákban és a balkáni országok képviselőiben megerősödött, olykor túlzóvá is vált az Ausztria-Magyarországgal szembeni gyanakvás. A *Foreign Office* nem kapott a Monarchia megítélésével kapcsolatban kedvező híreket a Balkánról. Szófiából értesültek róla, hogy az egyik ottani orosz diplomata, Sementovski¹⁵¹ nyugtalan Ausztria-Magyarországnak a Balkán-félsziget jövőjére vonatkozó tervei miatt, a Balkán nyugati felén folytathatja ambícióinak kiteljesítését. Azt feltételezték, hogy bármely komolyabb felkelés vagy zavar Törökországban okot adhat, hogy Ausztria ismét megszállja a novibazari szandzsákot, első lépésként az egészen Szalonikiig tartó „nagy menetelésben.” A németek pedig latba vetik majd összes befolyásukat, hogy „felbizzassák Ausztriát”, legyen a „germanizmus úttörője” a Balkán-félszigeten. Minél inkább beavatkozik tehát a Monarchia a Balkánon, annál inkább alárendeltjévé válik Németországnak és annál „szolgálatkészebb” lesz a német politika által megcélzott egyéb területeken. A brit diplomaták nem osztották azért egészében az orosz félelmeket a nagy germán előnyomulásban a Monarchiának tulajdonított szerepet illetően, a szófiai jelentéstartó Bécsben szerzett tapasztalatai alapján nem látta valószínűnek, hogy „Ausztria a közeljövőben kalandor politikába bocsátkozik a Balkánon.” Az orosz diplomata is elismerte, hogy azért arra is jelek mutatkoznak, hogy Aehrenthalt nem „érzelmi skrupulusok” (*sentimental scruples*) mozgatják, hogy mindenben a kötelező hála alapján Berlin oldalán politizáljon, különben is – tette hozzá epésen – az osztrák hálátlanság közmondásos (*"Dank von Hause Oesterreich" had passed into a proverb.*"), utalva a krími háború után elterjedt oroszországi vélekedésre. (BD IX./1., p. 18., Nr. 18., *Findlay to Grey*,

151) SEMENTOVSKI-KURILO, M.D.K., orosz diplomáciai ágens, 1909-től dipl. ügyvivő Szófiában.

1909. júl. 7.) A Monarchia helyét tehát még nem jelölték ki véglegesen Németország oldalán, ám gyanakodva figyelték, és a balkáni *status quo* politika vonatkozásában nem kezelték már egyértelműen megbízható partnerként. Aehrenthal további törekvése az volt, hogy az így kialakult képen változtasson.

A Monarchia és az angol-német détente-kísérletek

1. A német flottaprogram messzeható következményei

Amint a boszniai válság a végéhez közeledett, a német vezetésben ismét erősödött az angolokkal való megegyezés gondolata, amelyhez a sajtó adta meg az alaphangot. Miközben a *Cologne Gazette* még az „egyenes” és a „körmönfontan alattomos” politika hatásait elemezte a nemzetközi politikában, együtt más lapokkal, mint például a hivatalos orgánumpok közé sorolt *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, átvett bizonyos részleteket a *Kreuz-Zeitung* egyik cikkéből, amely nagyrészt a német-angol hadiflotta-versengés aktuális kérdéseivel foglalkozott, de néhány meglepő felvetést is tartalmazott. Dr. Schiemann¹⁵², az említett cikk szerzője indokolatlannak, sőt „nevetségesnek” találta azokat a „pánikszertű” félelmeket, amelyek Angliában eluralkodni látszottak (*the navy scare*), a briteknél a német veszély véleménye szerint olyan „fixa ideává” vált, amely feleslegesen rontja meg a kétoldalú kapcsolatokat. A „fixa ideától” azonban – állította a cikkíró – Anglia könnyedén megszabadulhatna, ha „hajlandóságot mutatna rá, hogy szövetségre lépjen” Németországgal. Mindez természetesen maga után vonna egy hasonló elkötelezettséget Ausztria-Magyarország irányában, ezáltal létrehozva „a legnagyobb hatalommal rendelkező kombinációt, amelyet a világ valaha látott.” Ennek már a század legelején

152) SCHIEMANN, Theodor (1847-1921), történettudós és publicista, a *Kreuzzeitung* szerkesztője, megjelentette a *Deutschland und die große Politik* c. évkönyvet.

egy ízben kudarcot vallott szövetségi elképzelésnek maga a szerző sem adott sok esélyt a kialakult helyzetben. (BD VI., p. 260., Nr. 169., *Goschen to Grey*, 1909. ápr. 2.) A *Foreign Office* rendkívül veszélyesnek tartott minden hasonló elgondolást, Hardinge tömör megfogalmazása szerint „Anglia, Németország és Ausztria kombinációja nem volna tartós, mivel eleve magában hordozná a németek európai dominanciáját”, csak az lehetne a következménye, hogy miközben Berlin kellőképp megerősítené pozícióit, addig Anglia „elszigetelődne” és előbb-utóbb „megtámadná”. (ibid., *Minute by Hardinge*) Mensdorff Londonból tudósítva semmi alapját nem látta annak, hogy valóban közeledés indulhat meg a két rivális nagyhatalom között, bár 1909 februárjában már hajlott némi optimizmusra. Az 1909 februári angol-német tárgyalásokról az osztrák-magyar diplomácia bővebb információk hiányában csak meglehetősen homályos képet alkothatott, Szögyény például abban a hiszemben volt, hogy a tárgyalások általános közeledést készítenek elő és a flottakérdést nem is érintették. Valójában azonban Hardinge egyértelművé tette Berlinben, hogy valódi javulás a két ország viszonyában csak a hadihajóépítés tempójának jelentős lassítása mellett következhet be, és Mensdorff is azt állapította meg, hogy Grey és az ekkor kereskedelmi miniszter Churchill is nagyon aggodalmaskodnak a német flottaprogram miatt. Manfred Tobisch elemzése szerint a német diplomácia célzatosan tartotta vissza az információkat, azért, hogy szövetségesét „ne nyugtalanítsa” túlzott mértékben, mindazonáltal Bécsben, ha megkésve is, de pontos képet alkothattak arról, hogy az angol-német feszültségen továbbra sem sikerült enyhíteni, a Monarchia külpolitikai irányvonalának megváltoztatására vonatkozólag azonban semmilyen következtetést nem vontak le. (Tobisch [1994], pp. 37-39.) Mensdorff szerint az Anglián általános eluralkodó érzés, hogy minden területen lemaradt Németországgal szemben, végül a flottaprogram kapcsán vált olyan nagymértékű aggodalom-má, melynél „nagyobb nem is igen volt lehetséges.” (*HHSStA PA VIII.*, K. 142.,

1. A német flottaprogram messzeható következményei

[Berichte], Nr. 26.D., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1909. márc. 19., idézi még: Tobisch [1994], p. 39.) Az osztrák-magyar nagykövet rámutatott arra is, hogy Nagy-Britannia gazdasági téren is egyre inkább hátrányban érezte magát, és tartott attól, hogy a „világkereskedelemben elfoglalt helyét” a jövőben egy „jobban szervezett államalakulatnak kell átengednie”. (ibid., Nr. 32. F., 1909. ápr. 16., idézi: Tobisch [1994], p. 40.) Mensdorff egy későbbi jelentésében a következőképpen folytatta gondolatmenetét:

„Ma Európa közepén egy olyan hatalom jött létre, amely bizonyos értelemben veszélyesebb az összes korábbi ellenségénél, mivel a németek minden területen a tudomány olyan eszközeinek birtokában vannak, melyek felett soha más nép még nem rendelkezett” (HHStA PA VIII., K. 143. [Berichte], Nr. 43. E., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1909. máj. 28., idézi: Tobisch [1994], p. 40.)

Az amúgy is jelentős félelmeket azután még a pángermán-*alldeutsch* tervek is tovább fokozták. Nagy-Britanniát minden tekintetben a világban korábban élvezett kitüntetett szerepének elvesztése aggasztotta stratégiai és gazdasági téren egyaránt, a legérzékenyebb pont, amelyben végül is valamennyi ellentét konkrét artikulációt nyert, a flottakérdés volt. London ugyanis nem tűrhette, hogy tengeri hatalmát akár csak a legkisebb mértékben és időtartamra valamely más hatalom, vagy több nagyhatalom konstellációja felülmúlja. A *dreadnought*-kérdés kapcsán ugyanis jobban előtérbe került az egész folyamat halatlan gyorsasága, amelynek végkifejletként nemcsak a német hegemonia válna megkérdőjelezhetetlenné Európában, de Berlin a világtengerek feletti uralom után is kinyújtaná kezét. A német invázió lehetősége Anglia ellen mindinkább reális eshetőségnek tűnt, amelyet ugyan Mensdorff „butaságnak” minősített, de a brit politikusokat továbbra is arra sarkallta, hogy minél szorosabb kapcsolatokat ápoljanak *entente* partnereikkel, legfőképpen Orosz-

országgal, amint azt a londoni cs. és kir. nagykövet ugyancsak keserűen konsta-tálhatta a Monarchia „nagy kárára.” (Tobisch [1994], pp. 40-41.)

Április közepén az egyre befolyásosabbá váló Kiderlen Waechter egy angol-német egyezség gondolatával rukkolt elő. Az ajánlat lényege az volt, hogy német részről hajlandóak lennének korlátozni a flottafejlesztést, cserébe viszont azt az ígéretet várták Angliától, hogy semlegességet tanúsít minden kontinentális háború esetében. A *Western Department* vezetője, Eyre Crowe azonnal elutasította az egyezség gondolatát, az említett feltételek ugyanis megkötötték volna az angol kormányzat kezét akkor is, ha német agresszió következik be Franciaország vagy Oroszország ellen. Két héttel később Hardinge is hasonló szellemben nyilatkozott kímerítő részletességű memorandumában (*Memorandum on the Possibility of War*). Goschen beszámolt róla, hogy „valamiféle megegyezést Angliával” feltétlenül óhajtanak Berlinben, ámde ennek olyannak kellene lennie, ami Németországot „Európa sorsának egyedüli meghatározójává tenné” (*becoming the sole arbiter of the destinies of Europe*). A berlini brit nagykövet beszámolója megerősítették a *Foreign Office*-t abban is, hogy Németországra és Ausztria-Magyarországra úgy tekintsenek, mint egy stratégiai szempontból egységes blokkra, ebből az is következett számukra, hogy a hadiflotta-versengésben tett esetleges német engedmények értékéből levonták a Monarchia fejlesztéseit. Ausztria és Németország *dreadnought*-fejlesztéseinek egységes befagyasztása lett volna csak London számára valóban üdvözlendő. (BD VI., Nr. 174., *Goschen to Grey*, 1909. ápr. 16., Nr. 175., ápr. 17.)

Bécsben az osztrák-magyar hadihajók építésének kérdése még nem is került a Delgációk elé, pontos számukról és hadrendbe állításukról sem álltak rendelkezésre információk, mégis már a német tengeri armádiát erősítő „segéd-

1. A német flottaprogram messzeható következményei

csapatokra” tekintettek rájuk. (ibid., p. 270., Nr. 178., *Cartwright to Grey*, 1909. ápr. 29.) Hardinge szívesen vette volna ugyan, ha sikerül elérni a német flottaprogram leállítását vagy annak jelentős lassítását, de cserébe nem volt hajlandó a németek számára megfelelő ellentételezést felkínálni. Bülow különben is arra kívánt törekedni, hogy ne csak egy flottaegyezmény szülessen a két ország között, hanem általános értelemben vett politikai közeledés induljon meg. (GP XXVIII., pp. 151-152., Nr. 10 298., *Bülow an Metternich*, 1909. ápr. 20.) Hardinge maga aligha számolt komolyan egy német támadással Anglia ellen. Amitől az angol politika leginkább tartott, nem a nyílt német agresszió volt, hanem az, hogy a flottafejlesztésekben hosszabb távon alulmaradva, előbb vagy utóbb Németországtól függő helyzetbe juthat, mint valami „tengeri Ausztria”, ahogyan ezt Valentine Chirol¹⁵³ megjegyezte Holsteinnel folytatott egyik beszélgetés során. (lásd II. r. 1.fej.) Kiderlen-Waechter javaslata megfeneklett, de később még számos kísérletet tett Anglia és Németország közelítésére, különösen miután 1910 nyarától a külügyminisztériumban folytatta tevékenységét. Ennek a kétségkívül nagyon tehetséges államférfinak a sors igen rövid időt adott csak, hogy a Bülow-i korszakban elkövetett hibákat megpróbálja kijavítani. Bizonyos mértékig még a rögzültté vált brit gyanakvást is sikerült eloszlatnia, legalábbis ami saját konkrét személyét illetve, hivatalban töltött idejét az agadiri kalandtól eltekintve a *détente* előnyös, a német törekvésekkel összehangolható lehetőségeinek keresése jellemezte. (Wedel [1932], p. 111.)

153) CHIROL, Valentine (1852-1929), publicista és utazó, 1872-1876 a *Foreign Office* tisztségviselője, 1892-ben kinevezték a *Times* berlini tudósítójává, sokáig baráti kapcsolatokat ápolt Friedrich von Holsteinnel. Bülow „nagyon veszélyesnek” tartotta, mert a németek Angliával szemben táplált „antipátiáját” személyesen tapasztalhatták és arról tudósították az angol közvéleményt. (lásd: *Dictionary of National Biography* 1922-1930, ed. H. W. C. Davis, J. R. H. Weaver, Oxf. Univ. Press, 1927.)

A Monarchia és külügyminisztere ugyancsak az általános enyhülést és mindenekelőtt a *status quo* megőrzését tartotta a maga számára kívánatosnak. Időt kellett nyerni ugyanis ahhoz, hogy a boszniai válság által keltett egyenetlenségeket el lehessen simítani és vissza lehessen – legalább részben – szerezni a krízis hónapjai során elveszített gazdasági pozíciókat.

1908-tól folyamatosan deficit jelentkezett az osztrák, illetve a magyar költségvetésben, amely miatt a dualista Monarchia egyre több külföldi kölcsön felvételére kényszerült, miközben jelentős piacvesztéssel is számolnia kellett, amelynek haszonélvezői éppenséggel német vállalatok voltak. Ráadásul Oroszország ismét aktivizálódott a Balkánon, azon fáradozva, hogy koalíciót kövesson egybe Ausztria-Magyarország ellen a félsziget szláv államaiból, és korábban szokatlan módon, Törökországból. Oroszország azzal az egyébként tévhitnek minősíthető indokkal támasztotta alá az osztrákellenes balkáni szövetség létrehozásának gondolatát, hogy Ausztria-Magyarország következő célja most már az, hogy egyenesen Szalonikiig meneteljen előre. Tanácsos is volt tehát, hogy a Monarchia jó néhány esztendőre az enyhülés és a béke szószólójaként hangsúlyozza a *status quo* fenntartásának fontosságát, ha nem akarta megkönnyíteni az említett koalíció formálódását, amellyel szemben nemigen számíthatott támogatásra máshonnan, mint Berlinből. A német függőségen azonban Aehrenthal ugyancsak lazítani akart. (Bridge [1989], pp. 318-319.) Igazi esély egyelőre nem mutatkozott a bizalom helyreállítására Oroszországgal, így a három császár szövetségének egyre halványuló ábrándját is félre kellett tenni. Világossá vált előtte az is, hogy Anglia és Németország között egyre hevesebb küzdelem bontakozik ki a Törökország feletti befolyás megszerzése érdekében. Ebben a vonatkozásban pedig Ausztria-Magyarország csakis szövetségese mellett foglalhat állást, mivel később egyre inkább beigazolódni látta Marschall von Biebersteinnek azt az elméletét, hogy Oroszország

1. A német flottaprogram messzeható következményei

és a britek már megegyeztek az ottomán birodalom felosztásában. (Bridge [1972] a., p. 156.)

Az osztrák-magyar diplomácia az angol-német *détente* lehetőségeit illetően a néha túlzó remények és a legmélyebb pesszimizmus közt ingadozott. 1909-ben Asquith¹⁵⁴ egyik beszédét követően például Mensdorff már szinte semmi akadályát nem látta, hogy a „minden tekintetben kívánatos *détente*” végre bekövetkezzen, a sajtó hangneme azonban ismét rosszat sejtetett, és hamarosan mérsékeltebbé tette az osztrák-magyar diplomata derűlátását. Az 1909-es év végén pedig ismét azt állapíthatta meg, hogy a választási harc miatt a németellenes hangulat újból meghatározóvá vált, és elenyészett minden remény a kapcsolatok javulására. Mensdorff szerint ugyanakkor, bár egy része a brit aggodalmaknak indokolt volt, a „hisztérikus” félelmet mégis „mesterségesen táplálták”, ennek kihatásait az osztrák–magyar nagykövet nagyon kedvezőtlennek tartotta. (Tobisch [1994], pp. 65-67.)

Berlinben közben Kiderlen-Waechter és munkatársai tovább törték a fejüket, hogy miképpen lehetne a „bekerítő” hatalmak hajóvitorláiból a szelet valahogyan kifogni. Nem számoltak le a gondolattal, hogy a „bekerítés” fő mozgatórugójának tartott szigetországot valamilyen kompromisszumra kényszerítsék. Kiderlen 1909 októberében újabb tervvel állt elő, mérsékeltebb célkitűzésekkel, mint az előző, ugyanis jóindulatú semlegességet írt volna elő a szerződő felek számára, amennyiben bármelyiküket egy vagy több hatalom részéről támadás érné. Az angol-japán és az osztrák-magyar-német szövetséget érintő kérdésekről külön jegyzékben rendelkeztek volna, ezenkívül Németország ígéretét adná, hogy nem támogatja Oroszországot, ha egy újabb orosz-japán konfliktus során Anglia szövetségese oldalán síkraszáll, illetve London sem nyújt támogatást az oroszoknak, ha Németország lép fel a cári

154) ASQUITH, Herbert H. (1852-1928), brit liberális politikus, 1908 és 1916 között miniszterelnök

birodalommal szembekerülő Ausztria-Magyarország mellett. (GP XXVIII., pp. 247-250., Nr. 10 350., *Bethmann Hollweg an Kiderlen*, 1909. okt. 28.) A tervezet harmadik artikulusa kimondta, hogy „jóindulatú semlegességet” kell tanúsítani akkor is, ha a már fennálló szövetségek alapján a két hatalom valamelyike arra kényszerülne, hogy egy harmadik államnak hadat üzenjen. Angol kívánságra az egész tervezethez egy toldalékot fűztek, amely kimondta, hogy a szerződő felek bíznak abban, hogy „Ausztria-Magyarország nem folytat provokatív politikát Oroszországgal szemben”, Németország pedig „mérséklőleg” (*mäßigend*) fogja befolyásolni szövetségesét. (ibid., ill. v.ö. GP XXVIII., p. 239., Nr. 10 347.) Bethmann Hollweg birodalmi kancellár¹⁵⁵ kétségeinek adott hangot, és nem kívánt semmi olyan *entente* típusú megegyezésbe belemenni, amely egyszerűen a területi *status quo* megőrzését deklarálja, mert ez a német igényeknek szerinte nem felelt meg maradéktalanul. Kiderlen meg volt róla győződve, hogy valamilyen szintű megegyezés Angliával sokkal fontosabb, mint néhány hadihajó. (Woodward [1964], pp. 275-276.) A császár azonban mindezt másképpen gondolta, és ekkorra már igen engesztelhetetlen volt Nagy-Britanniával szemben. A haditengerészet, élén Tirpitz admirálissal, olyan erős és befolyásos lobbyt alkotott, amellyel a bukaresti „kegyvesztettségéből” hazahozott Kiderlen nem vehette fel a versenyt. A haditengerészet vezetői egyébként is a folyó ügyekről esetenként hamarabb értesülhettek még a külföldre akkreditált diplomatáknál is, mivel sikerült megfejteniük a *Wilhelmstraße* rejtjeles üzeneteinek kódját, így már csírájában elfojthattak minden olyan kezdeményezést, amelyet saját szempontjukból aggályosnak ítéltek. (Crampton [1981], p. 5.) Kiderlen terveit a brit oldalon sem számíthattak kitörően lelkes fogadtatásra, hiszen amott már a „vonalas” németellenesség

155) BETHMANN Hollweg, Theobald von (1856-1921), német politikus, 1905-ben porosz belügyminiszter, 1909 júliusától birodalmi kancellár, külügyminiszter és porosz miniszterelnök.

1. A német flottaprogram messzeható következményei

teljesen uralkodó áramlattá vált. Ezért maga is úgy vélte, hogy az új német javaslatokat csak apránként lehet adagolni (*tropfenweise*) az angoloknak, nehogy feltűnjön nekik a valódi cél: fokozatos elválasztásuk *entente* partnereiktől. (Woodward [1964], p. 276.)

2. A három császár szövetsége:

XIX. századi nosztalgia, vagy újabb változás a nagyhatalmak viszonyában

A brit diplomatáknak valóban nem ártott óvatosnak lenniük, mert Oroszországban ismét hallatták hangjukat azok az erők, amelyek számára az aktív balkáni politika nem volt szimpatikus, és vissza akartak térni a konzervatív együttműködés talajára. A konzervatív körök olyan reprezentánsai, mint például Kuropatkin tábornok a németek előtt sem titkolták, mennyire elégedetlenek az éppen uralkodó orosz külpolitikai irányvonallal. Kuropatkin 1910 április elején azt állította, hogy Oroszország semmilyen kézzelfogható előnyt nem várhat a balkáni szláv államok támogatásától, sőt egyenesen azzal a felvetéssel állt elő, miszerint a hamarosan amúgyis széteső török birodalom felosztásában a Monarchia, Németország és a cári birodalom kitűnően tudna együttműködni. Egyes német diplomatákban ezen felül még az is felmerült, hogy Ausztria-Magyarország és Oroszország esetleg külön megegyezésre jut Németország háta mögött. (GP XXVII./2., pp. 530-532., Nr. 9946., *Pourtalès an B. Hollweg*, 1910. ápr. 2.) Pourtalès gróf, a szentpétervári német követ az utóbbi feltételezést nem tartotta valószínűnek, feletteseit pedig eltanácsolta attól, hogy kötelezettségeket vállaljanak Oroszországgal szemben, mivel jó, ha Berlinnek továbbra is úgymond „szabad keze” (*Freie Hand*) van. Az esetleges különalku Bécs és Szentpétervár között azt jelentené, – érvelt tovább a német nagykövet – hogy a Monarchiát sikerült megnyerni az „*Einkreisung*” politikájához. Mindez azonban a balkáni nézeteltérések megnyugtató rendezését

követelné, ami aligha valósulhat meg belátható időn belül, mert Izvolszkij egyébként is *contre coeur*, az orosz katonai körök nyomására keresett ismét kapcsolatot Béccsel. (ibid.) Izvolszkij és Aehrenthal között tovább élt a személyes ellenszenv, Berchtold grófnak sokszor voltak még nehéz pillanatai az orosz fővárosban, ugyanis a cári külügyminiszter azon igyekezett, hogy titkos dokumentumok nyilvánosságra hozatalával diszkreditálja Ausztria-Magyarországot a többi nagyhatalom előtt, amely lépését egyébként a *Foreign Office* is erősen helytelenítette. Lassanként felcsillant azonban a remény, hogy a cár, engedve a katonai és ultrakonzervatív körök nyomásának, meneszti Izvolszkijt. (Hantsch [1963], I., pp. 208-209.) Az utóbbi eshetőség, amely hamarosan valósággá vált, nem lelkesítette az angol diplomácia irányítóit, akikben erősen élt a félelem a Kuropatkin-féle elképzelések esetleges realizálódásától.

A brit diplomatákat továbbra is élénken foglalkoztatta a három császár szövetsége újjáélesztésének gondolata, amit saját szempontjukból rendkívül kedvezőtlennek ítélték volna. Az egyik korábban magas tisztséget betöltött brit diplomata komoly eshetőségként vette számításba, hogy Németország, a Monarchia és Oroszország hattalmi osztozkodást hajt végre, amelynek keretében Oroszország szabad utat nyerhet Konstantinápoly, Ausztria-Magyarország pedig Szaloniki felé, miközben a németek javára lemondana Triesztről. Természetesen az utóbbi feltételezés messze kívül esett a realitás határain, amint erre Sir Edward Goschen berlini követ is rámutatott, Oroszország pedig, ameddig ereje engedi, meg fogja akadályozni, hogy a Monarchia Szaloniki irányában előnyomuljon. Goschennek sem volt azonban kétsége afelől, hogy Németország le akarja választani az oroszokat Angliáról és Franciaországról. Mindez pedig Izvolszkij távozásával elérhető közelségbe kerül a német diplomácia számára. (Goschen [1980], p. 192., 1909. ápr. 24.) Eközben az orosz diplomácia részéről is megkezdődött a közvetett puhatolódzás a Monarchia szándékait illetően, Bécsből pedig helyeslően reagáltak az osztrák-

2. A három császár szövetsége

magyar külképviseltek vezetőinek orosz kollégáik irányába tett gesztusaira, és biztatták őket arra, hogy demonstrálják a Monarchia barátságos szándékait. (NL.Aeh. II., p. 726., Nr. 557., *Khevenhüller an Aehrenthal*, 1909. nov. 13.) Azonban a *Ballhausplatz*on is úgy látták, amíg Izvolszkij marad a „kormányrúdnál”, a kapcsolatokban minőségi javulás nem állhat be. Aehrenthal megállapítása szerint a „Nicolson-Izvolszkij konzorcium minden lehetséges gyanúsítgatással Berchtold ellen dolgozik”, de a bécsi orosz követre hivatkozva szintén valószínűsítette az orosz külügyminiszter esetleges menesztését. (ibid., pp. 726-727., Nr. 557., *Aehr. an Khevenhüller*, 1909. nov. 18.) 1909 decemberében pedig Aehrenthal már fogadta a korábban a Monarchia ellen uszító, a pánszláv eszmeiséggel rokonszenvező újságíró, Wesselitzkit, a *Novoje Vremja* londoni tudósítóját. Aehrenthal biztosította az orosz lap képviselőjét arról, hogy Ausztria-Magyarországnak nincsenek további területi ambíciói a Balkánon, Wesselitzky pedig ígéretet tett, hogy az orosz-osztrák-magyar közeledés előmozdításának érdekében hivatkozik majd az orosz sajtóban a beszélgetés egyes részleteire. (ibid., pp. 732-733., Nr. 562., *Aehr. an Berchtold*, 1909. dec. 7.) Aehrenthal már optimista hangon beszélt az orosz-osztrák-magyar kapcsolatok alakulásáról, a Monarchia általános külpolitikai helyzetét illetően ugyancsak derűlátó volt, bár a balkáni helyzetet továbbra is rendkívül veszélyesnek ítélte. (Redlich [1953], p. 47., 1910. jan. 31.)

Nicolson szerint a három császárszág közeledésére ismét komoly esélyek mutatkoztak, és Németországnak nagyon is sok barátja maradt még az orosz fővárosban, ezért kilátástalannak ítélte azt, hogy Oroszországot rávegyék az Anglia melletti nyílt állásfoglalásra a nemzetközi politikában. A legtöbb, ami elérhető – érvelt a pétervári brit nagykövet – az, hogy nem engedik az oroszokat túl nagy mértékben Németország befolyása alá kerülni, másképp mindenben Berlin „tanácsait” követték volna az orosz fővárosban. Fontos volt tehát az orosz rokonszenv további megtartása, nehogy Ázsiában ismét ne-

hézségekre kelljen számítani. Minderre pedig megvolt az esély, mivel – folytatta Nicolson – csupán Izvolszkij és néhány más politikus „értékelik az európai hatalmak közötti egyensúlyt.” (BD IX./1., p. 121., Nr. 108., *Nicolson to Hardinge*, 1910. febr. 9.)

Az orosz vezető körök kompromisszumkészsége mögött természetesen a cári birodalom belső nehézségei húzódtak, a katonai irányítás pedig tudta, hogy Oroszország az adott helyzetben nem képes tartós hadviselésre. Bethmann Hollweg és Aehrenthal 1910 március elején tartott megbeszélésükön szintén megállapították, hogy Oroszország katonailag nincs kedvező helyzetben, ezért nyilván hajlik a kompromisszumokra. A német kancellár egyúttal azt hangsúlyozta, hogy az adott helyzetben az Angliához való közeledés – elsősorban gazdasági szempontok miatt – fontosabb, amely a korábbiakban elmélyült ellenségeskedés miatt különösen lassú folyamat lesz. Bethmann Hollweg szerint az angol és német érdekek összeegyeztethetők, ennek a megállapításnak kapcsán Aehrenthal megjegyezte, hogy az II. Vilmos és kancellárja elképzeléseinek nagyarányú „diszkrepanciáját” mutatja, így a német „világpolitika” továbbra sem lesz kiszámítható. Az angol-német közeledést az osztrák-magyar külügyminiszter üdvözölte:

„Az utóbbi időben köztünk és Anglia között bekövetkezett elhidegülés és az utóbbi ellenséges magatartása az annexiós válság során, leginkább arra vezethetők vissza, hogy Anglia tervei közt szerepelt az erős közép-európai blokk felbomlasztása. Ha most Londonban belátják az elkövetett hibát, nem szönek többé intrikákat a két császárság ellen, sőt még arra is vállalkoznának, hogy a gazdasági érdekpolitika területén – akár az angol tőkének a bagdadi vasútépítésben való részvételének kérdésében – egyezsége jussanak, egy ilyen módon megváltozott politika az angol-osztrák-magyar kapcsolatoknak is csak a javára válhat.” (ÖU. Aussen. II., pp. 724-729., Nr. 2024., *Aufzeichnung – Aehrenthal*, 1910. márc. 6.)

3. A flottakérdés tovább folytatódik...

Aehrenthal reményei nem igazolódtak, legfőképp azért, mert a britek nem annyira a gazdasági érdekkonfliktusokat helyezték előtérbe, mint inkább a hadiflotta-versengés (*Dreadnought race*) stratégiai aspektusait. Az osztrák trónörökös ezenkívül 1909 novemberében látogatást tett Berlinben. Viszonya a német uralkodóval szívélyesebbnek tűnt, mint valaha, amely ugyancsak némi aggodalmat keltett a brit diplomaták körében, mert Ferenc Ferdinánd ugyan szlávbarátnak minősült, de anglofóbiájával¹⁵⁶ kapcsolatban Londonnak sem lehettek illúziói. (BD V., pp. 812-813., Nr. 873., *Russel to Grey*, 1909. nov. 11.) A Habsburg trónörököséről pedig azt is tudni lehetett, hogy az osztrák-magyar hadiflotta megerősítésének és modernizálásának egyik legfőbb híve és előmozdítója. (Sondhaus [1994], pp. 170-184.) Anglia számára nyilvánvalóan semmi sem lehetett kevésbé kívánatos, mint az, hogy a Monarchia élén a közeljövőben olyan uralkodó álljon, akinek nézetei ebben a stratégiai kérdésben egyeznek II. Vilmoséival, ezzel együtt pedig látványos olvadás induljon meg az orosz-német, illetőleg az orosz-osztrák-magyar kapcsolatokban. Félelmeiket fokozta, hogy a bécsi kormányzat már 1908 decemberében előirányozta három nagyméretű, húszezer tonnás csatahajó hadrendbe állítását. Melyek megjelenése a Földközi-tenger vizein csak több mint egy év elteltével volt várható, mégis a mediterrán területeken fennálló hatalmi egyensúlyra komoly hatással lehetett, s akár azt is szükségessé tehetette, hogy a brit hadiflotta északi-tengeri pozícióit gyengítse az említett egyensúly helyreállításának érdekében. (Woodward [1964], p. 222.) Az aggodalmakat tovább fokozta, hogy 1909 májusában Bécsben elhatározták, a *dreadnought*-típusú hadihajók építésének kérdését a delegációk elé viszik. A közvélemény és a két parlament

156) FERENC FERDINÁND angolellenességéről lásd: JENICEK [Diss. 1965], p. 31., ill. NL. Aeh. II., p. 624., Nr. 467., *Franz Ferdinand an Aehrenthal*, 1908. okt. 11.

delegáltjai nem lelkesedtek a tervekért, Aehrenthal pedig sietett megnyugtani a briteket, hogy egyelőre csupán tervekről van szó. (BD VI., p. 270., Nr. 178., *Minute by Crowe*, 1909. máj. 3.) A bécsi brit nagykövet Cartwright ugyan azt erősítette, hogy a Monarchia katonai és haditengerészeti megerősítése nagyobb függetlenségéhez fog vezetni, és a következő szavakkal igyekezett érvelésének nyomatékot adni:

„A krízis [boszniai válság] egyetlen nagy szolgálatot tett Ausztria-Magyarországnak: a hadsereget összeszedettebbé tette, és úgy értesültem, hogy a mozgósítás jól sikerült, a hadsereg gépezete pedig lényegében hibátlan. Aehrenthal báró, Ferenc Ferdinánd főherceg támogatásával, a hadseregen és talán egy jelentékenyebb hadiflotta felállításán keresztül reméli, hogy az osztrák-magyar birodalmat megtarthatja az európai hatalmak élvonalában...” (Wilson [1982], *Appendix*, p. 190., Nr. 3., *Cartwright to Grey*, 1909. ápr. 14.)

Hardinge és Crowe úgy látták, hogy a flottafejlesztések következtében megerősödő osztrák-magyar tengeri erő „végül csupán a német flotta egyik további divíziója lesz.” (ibid., p. 175.) Az új osztrák-magyar hadihajók felvetették annak szükségességét, hogy az addiginál jóval több brit dreadnought állomásozzék a Földközi-tenger vizein, illetve ebben a tekintetben tanácsos volt a franciákkal valamilyen egyezsége jutni, amennyiben Anglia hadihajói zömét az Északi-tengeren és a La Manche csatorna térségében állomásoztatja, amíg a franciák többet vállalnak magukra a Földközi-tengeren. (Woodward [1964], pp. 244-245.) A brit admirális egyébként is meg volt győződve arról, hogy az osztrák-magyar fejlesztéseket Németország inspirálta, sőt egyes vélemények szerint utasította szövetségesét, hogy vágjon bele a legmodernebb csatahajók építésébe. Londonban nagyon rossz szemmel nézték Bécs és különösen Ferenc Ferdinánd erőteljes törekvését a Monarchia tengeri ütőerejének megnövelésére. Amikor az osztrák-magyar hadügyminiszterium tengerészeti szekciójának

3. A flottakérdés tovább folytatódik...

(Marinesektion) képviselője Berlinbe utazott, a brit titkosszolgálat nem műlasztotta el, hogy a Tirpitz és Montecuccoli¹⁵⁷ között közvetítő személy minden lépését figyelemmel kísérje. (Sondhaus [1994], p. 193.) Tovább növelhette a brit aggodalmakat, hogy 1910 végére a delegációkban tapasztalható ellenállást is sikerült leküzdeni. Tisza István például, aki korábban hevesen ellenezte a flottafejlesztési terveket, végül meggyőzhetőnek bizonyult, amihez az is hozzájárult, hogy egyik politikai szövetségesének jelentős szerepet juttattak az adriai hajózás irányításában. Kramø, a cseh neoslavizmus máskor igen kritikus hangú vezéralakja – talán nem minden hátsó gondolat nélkül, amelyek a cseh ipar számára kedvező megrendeléseket sejtető tervek mögött rejtőzhetnek – szintén támogatását adta, jóllehet a delegációk cseh tagjai a kérdésben megosztottak voltak. (ibid., pp. 194-195.)

Aehrenthal biztosra vette, hogy a *dreadnought* hajók építésének első költségvetési részleteit a delegációk még az 1910-es év végéig jóváhagyják, amelyről már az októberi üléseken is tárgyaltak, amidőn melleleg két ilyen típusú hadihajó építése már folyamatban volt. (ibid., v.ö. Redlich [1953], p. 71.) A brit admirális azonban nem várta meg, amíg a Monarchia bonyolult alkotmányos struktúráin belül megteremtődik a konszenzus a modern hadihajóépítés finanszírozását illetően, McKenna¹⁵⁸, a brit Admirális első lordja, már 1909 júliusában bejelentette, hogy a haditengerészeti előirányzott kontingensét további négy csatahajóval bővíteni kell Ausztria-Magyarország tervezett fejlesztései miatt.

A fegyverkezési verseny Nagy-Britannia és Németország között egyre aggasztóbb méreteket öltött, az *entente* hatalmak és a központi hatalmak

157) MONTECUCCOLI degli Erri, Rudolf gróf (1843-1922), admirális, 1904-től az osztrák-magyar hadiflotta főparancsnoka, a *Kriegsministerium* haditengerészeti szekciójának főnöke.

158) MCKENNA, Reginald (1863-1943), brit államférfi, az Admirális fejeként a flottafejlesztés ösztönzője.

tengeri haderejében történt legkisebb változás is súlyos biztonságpolitikai megfontolásokat vetett fel, és rendszerint újabb költségvetési keretek mozgósítását tette szükségessé. Bülow maga is komoly borulátásának adott hangot a stratégiai versengés következményeit illetően, úgy látta, hogy Anglia hajlik a megegyezésre, és a legkevésbé sem fenyegeti Németországot. Berlin ugyanakkor a flottafejlesztések folytonos gyorsításával szerette volna magát a lehető legkedvezőbb alkupozícióba juttatni. Mindezt tekintetbe véve a Monarchia néhány új hadihajója adott esetben döntő súllyal eshetett latba. (Woodward [1964], p. 257.) A triesti *Stabilimento Tecnico* már jóval a delegációk határozata előtt, saját felelősségére elkezdett építeni két *dreadnought* típusú hadihajót, melyekről csak később derült ki, hogy nem eladásra készültek, hanem állami megrendelésre. A hadihajógyártásban érdekelt vállalatok, így a már említett *Stabilimento Tecnico*, a *Škoda* Művek és a *Wittkowitz* Művek egyaránt az osztrák Rotschildok által biztosított pénzügyi háttér mellett végezték munkájukat, a kilátásba helyezett állami megrendelésekkel a zsebükben aligha volt nehéz megszerezniük a kívánt kölcsönöket. (ibid., pp. 379-380.)

1910 áprilisának végén a brit közvélemény és a parlament minden addiginál élénkebb figyelmet szentelt az osztrák-magyar hajóépítések kérdésének. A brit parlamentben konkrétan fel is vetették a kérdést, hogy a *Stabilimento Tecnico* által épített hadihajókról a Monarchia és Németország állítólag előre megegyezett volna, és többen is utaltak a két szövetséges ország közötti előzetes alku lehetőségére. Tarnowski¹⁵⁹, a londoni osztrák-magyar követség tanácsosa előhozta a kérdést a *Foreign Office*-ban folytatott megbeszélései során, Hardinge-nak nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy a brit sajtóban és a parlamentben nagyon sok „valószínűtlen” és „badar” (*unsinnig*) kombináció lehetőségét vetik fel. Hardinge a parlamentáris rendszer szabadságát hangsú-

159) TARNOWSKI von Tarnow, Adam, gróf, osztrák–magyar diplomata 1909 márciustól 1911 ápr. a londoni követségen, 1911-1916 nagykövet Szófiában.

3. A flottakérdés tovább folytatódik...

lyozta, míg Tarnowski ismét annak az aggodalmának adott hangot, hogy a sajtó esetleg „felfújhatja” a *dreadnought*-kérdést, gyanakvást ébresztve mindkét oldalon, miközben a probléma gyökere alapvetően belpolitikai jellegű. A követségi tanácsos megkísérelte úgy láttatni a kérdést, mint amelyet a brit sajtóorgánumok és egyes politikai erők belső csatározásaikban akarnak felhasználni, ezáltal szükségtelenül megrontva a kétoldalú viszonyt. (ÖU. Aussen. II., pp. 850-851., Nr. 2148., *Bericht des Legationsrates Gr. A.Tarnowski*, 1910. ápr. 30.) Júniusban a *Daily Mail* közölt cikket Ausztria „tengeri hatalmáról” (*Austria – A Maritime Power*), a cikkben igazi tengeri nagyhatalomként minősítették a Monarchiát. A jelzõt Mensdorff ugyan „hízelgőnek” találta, de aligha örülhetett neki, mivel a navy scare éppen a tetőponthoz közelített a szigetországban. Az említett cikk is a háborús esélyeket latolgatta, a miniszterelnök (Asquith) pedig alig egy évvel előbb már az Angliát fenyegető „inváziós veszélyről” beszélt. (*HHSStA PA VIII.*, K. 143., [Berichte], Nr. 44. K., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1909. jún. 11., ill. *ibid.* Nr. 56. F., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1909. aug. 6.)

Ami az angolok belső ellentéteit illeti, a Németországból érkező hírek az újabb és újabb hajóépítési tenderekről amúgy is nagy nyugtalanságot keltettek, és egyúttal politikai válságot indukáltak a szigetországban. 1909-ben még valamennyi politikai erő egyetértett abban, hogy négy nagyméretű hajó hadrendbe állítása szükséges, amikor azonban mindennek költségvonzatai is napvilágot láttak, illetve a következő évi költségvetésben a szociális és jóléti kiadások növelését is előirányozta a kormányzat, jelentékeny ellenállás bontakozott ki a német fejlesztésekre válaszul építendő újabb két *dreadnought*-al szemben. (Crampton [1981], p. 3.) Winston Churchill egyik szellemes megjegyzése szerint a hadihajók körül folyó alkudozásban végül sajátos módon mindig a „navalisták” kerekedtek felül: „az Admirális hat hajót követelt, a

gazdaságiak [*the economists*] négyet ajánlottak: és végül nyolcban egyeztünk meg.” (Churchill *The World Crisis* (1960) c. művéből idéz: Crampton, *op. cit.*) A kabinetben, a törvényhozásban és egyéb területeken is fellángoló vitában végül az osztrák-magyar *dreadnought*-építések döntő érvként szerepeltek mellett, hogy a magasabb keretszámot fogadták el. A nyilvánosság a vitát élénk figyelemmel kísérte, a nézetek meglehetősen hevesen csaptak össze a sajtóban és a parlamentben. Egyes parlamenti képviselők, akik a hajóépítésben érdekelt választókerületeket reprezentáltak, nem állhattak ellen a „navalisták” kedvező ajánlatainak, amikor az ágazatot komoly recesszió sújtotta. (ibid., p. 4.)

A hadiflotta-fejlesztés kérdése Aehrenthal és Sir Fairfax Cartwright egyik megbeszélésén is szóba került, ennek során az osztrák-magyar külügyminiszter megütközésének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy a haditengerészet további felszerelése, amely „tudvalevőleg a legszűkebb keretek között mozog” az angol közvéleményben „érthetetlenül” nagy érdeklődést váltott ki. Aehrenthal azt sem titkolta el a brit nagykövet előtt, hogy az ügy nyomán Angliában kibontakozott vitát nem tartja kedvező jelenségnek, mivel úgy tűnik számára, hogy egy „nyugodtabb” politikai irányzat és „felfogás” nem tudott „felülkerekedni” Angliában. (ÖU. Aussen. II., pp. 866-867., Nr. 2168., *Erlaß nach London*, 1910. máj. 13.) Az angolok gyanakvása teljességgel „érthetetlennek” azért nem volt nevezhető, ugyanis először csupán közvetett forrásokból értesültek arról, hogy egyáltalán folyamatban van két hadihajó építése a már említett trieszti cég (*Stabilimento Tecnico*) dokkjaiban. Az olaszok, akik a flottaversengésben ugyancsak érdekeltek voltak, továbbították a hozzájuk került információkat Londonnak. A briteket nem elégítette ki Montecuccoli admirális magyarázata, hogy a delegációk úgy sem hoznak döntést az 1910-es év végéig, egyébként maga is elhárította a felelősséget azzal, hogy nem adhat számot privát cégek tevékenységéről. Végül egyértelművé vált, hogy a trieszti vállalat spekulatív szándékkal vágott bele a hadihajók építésébe, hallgatólagosan

3. A flottakérdés tovább folytatódik...

ugyanis tudomása volt róla, hogy az állami megrendelés nem maradhat el. (Bridge [1972]a., p. 158.) Nagy-Britanniában ezután gyökeret vert a néze: az eset mögött „osztrák-német” konspiráció áll, és a hajókat voltaképp Németország számára építették, hogy ezáltal méginkább megnövelhessék az előirányzott fejlesztési kereteket. Az elképzelés illeszkedett abba a rögzült nézetrendszerbe, amely a *Foreign Office*-t ebben az időben jellemezte. A Monarchia fő indoka azonban nem annyira a németek biztatása volt, mint inkább az olasz fejlesztések ellensúlyozása. Hardinge kevésbé aggódott, Eyre Crowe azonban azt az álláspontot képviselte, hogy az osztrák-magyar hadihajókat felhasználhatják német célok érdekében, és a brit hadiflotta átcsoportosításának szükségességét sem zárta ki.

1910 nyarán a brit Alsóház minden addiginál több figyelmet szentelt Ausztria-Magyarország flottafejlesztéseinek, sokan több információt követeltek a Monarchia tengerészeti programjáról. Minderre azonban egyre kevésbé nyílt lehetőség, mivel Ausztria-Magyarország – csatlakozva a németekhez – megtiltotta, hogy a tengerészeti attasék látogatásokat tegyenek a hajóépítő dokkokban. (Bridge [1972]a., pp. 158-159.) Egyértelmű volt, hogy a Monarchia és Anglia viszonyában nem állhat helyre a korábbi szívélyesség, amíg Londonban sértődötten és gyanakvással reagálnak minden olyan megnyilvánulásra, amely Ausztria-Magyarország szövetségi lojalitását Németország iránt egyértelműen megmutatja. (ÖU. Aussen. II., pp. 866-867., Nr. 2168., *Erlaß nach London*, 1910. máj. 13., ill. Bridge, *op.cit.* p. 159.) A Monarchia diplomatái a boszniai válság utáni angol-német közeledési kísérletek kapcsán úgy vélték, hogy Anglia politikáját továbbbra is a Németország elleni intrikák határozzák meg és az, hogy minél több szövetségest állítson maga mellé riválisával szemben, miközben ügyesebben hiteti el magáról a világgal, hogy valójában őt fenyegetik. Az a vélemény is megfogalmazódott, hogy London egyenesen „kalandor politikát” folytat, amikor Portugália támogatását igyekszik a maga

számára biztosítani, mialatt a németeknek a portugál gyarmatokból kínál kárpótlást, amennyiben Berlinben hajlandóaknak mutatkoznak a flottaépítés befejezésére. (Tobisch [1994], p. 63.)

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására és a Monarchia javuló megítélése Angliában

Azáltal, hogy 1910 elején az orosz fővárosban megváltozott a politikai széljárás, ismét komoly lehetőség mutatkozott arra, hogy Németország, a Monarchia és Oroszország közeledjenek egymáshoz. Szentpétervár egyenesen odáig ment, hogy maga kezdeményezett tárgyalásokat a *Ballhausplatz*cal a kapcsolatok javítása érdekében. (Redlich [1953], p. 47.) Izvolszkij balkáni együttműködése a britekkel nem aratott sikert, a londoni liberálisok is visszakoztak, és úgy látták, Grey a boszniai válság során túl mesze ment. Oroszország nem akart a továbbiakban Angliára hagyatkozni és új független külpolitikai irányvonal követésére szánta el magát. Sir Arthur Nicolson, a ruszofil beállítottságú pétervári brit nagykövet nagyon megijedt egy jelentős külpolitikai irányváltás lehetőségétől, ezért gyorsan azzal a javaslattal hozakodott elő, hogy változtassák át az orosz-angol *entente*-t valódi szövetséggé. Hardinge azonban nem látta az orosz-angol viszony európai vonatkozásait olyannyira döntő súlyúaknak, hogy számára a Nicolson által javasolt mértékű elkötelezettség indokoltan tűnjék. Az orosz politika eközben saját szakállára akart megoldásokat keresni a tengerszorosok kérdésére, illetve megegyezni Berlinnel a bagdadi vasútvonal és az észak-perzsi gazdasági érdekek tekintetében. (Steiner [1977], pp. 90-91.) Az orosz diplomácia a Távol-Keleten is ismét aktívabbá vált, önállóan egyeztetett a japánokkal a mandzsúriai vasútról és a kereskedelem előmozdításáról, mindezzel arra törekedve, hogy az Egyesült Államokat kiszorítsák az utóbbi területről.

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

(Hantsch [1963], I., p. 211.) Izvolszkij eközben valóban nagyobb előzékenységet mutatott Ausztria-Magyarország irányában, amely Aehrenhalt kevésbé indokolt, de annál túláradóbb optimizmusra készítette. Egyenesen azt hitte, hogy az oroszok már akár „térden csúszni” is hajlandóak előtte. Az idő talán valóban elérkezett arra, hogy az orosz-osztrák-magyar kapcsolatok visszakerüljenek a régi kerékvágásba, de Szentpéterváron semmi jele sem mutatkozott annak, hogy konkrét megegyezésre törekednének a Monarchiával. Izvolszkij és szűkebb politikai köre azonban továbbra is szerette volna, ha a közeledés feltételeként sikerül kikényszerítenie Aehrenthal távozását a miniszteri székből. Berlinben is sokan igyekeztek elősegíteni, hogy a *Ballhausplatz* élén változások következzenek be, Joseph Redlich „Politikai naplójában” egy egész „diplomata klikket” sejtet a háttérben, amelyben bizonyos magyar diplomaták, így például Szögyény-Marich berlini követ is érdekeltek. (Redlich [1953], I., p. 47.) Ugyanakkor Aehrenthal egyértelműen úgy látta, hogy Oroszországban lassanként kedvezőbbé válik a politikai széljárás, Izvolszkij és köre meggyengül, így Szentpéterváron már nem kötik személyi változásokhoz a viszony rendezését Ausztria-Magyarországgal. Ezenkívül Anglia magatartását is lényegében jóindulatúnak minősítette. (ibid.) Valóban a *Foreign Office*-ban korábban megváltozott az osztrák-magyar külügyminiszterről alkotott kép, mint azt Bécsben egyáltalán gondolhatták volna. Grey már 1909 első felében egy ízben említést tett Cartwrightnak, hogy nem kívánná Aehrenthal távozását, akinek pozícióját számos német és osztrák ellensége támadásaival gyengíti. (Pribram [1951], p. 152.) 1909 nyarán pedig már az is fölmerült, hogy Aehrenthal a britek és a franciák segítségét vegye igénybe. Grey azonban – bár szívesen látta volna, ha javul Bécs és Szentpétervár viszonya – nem vállalkozott közvetítői szerepre, mert tartott attól, hogy azt Németország az ellene irányuló „bekerítő” intrikák egyik manővereként értelmezi. (ibid.) Aggodalma nem nélkülözött minden alapot, hiszen Németország pétervári követe, Pourtalès gróf

– miközben egy orosz-osztrák egyezség esélyeit latolgatta – maga is úgy vélte, egy szorosabb viszony létrejötte Bécs és a cári főváros között a németek bevonása nélkül azt jelentené, hogy „Bécset megnyerték a bekerítés” politikájához. (GP XVII./2., pp. 530-532., Nr. 9946., *Pourtalès an Bethm. Hollweg*, 1910. ápr.2.) Mindehhez azonban a balkáni nézeteltéréseket kellett előbb rendezni, erre pedig még csak lehetőség sem nyílhatott, amíg Izvolszkij maradt az orosz külügyek irányítója. Mindeközben az esztendő végére Aehrenthal megítélése Berlinben jelentősen megromlott, politikája elégedetlenséget váltott ki. (Tobisch [1994], p. 62.)

A nemzetközi politika az 1910-es év folyamán élénkebbé vált, ismét egy nagyobb átrendeződés lehetősége csillant fel, amelyet Ausztria-Magyarország esetleg kihasználhatott volna a maga javára. Izvolszkij megítélése nem csak saját hazájában romlott, hanem Angliában is, míg Aerenthalról egyre pozitívabb képet alkottak maguknak a brit politikusok. (BD IX./1., p. 149., Nr.141., *Nicolson to Grey*, 1910. márc. 20., ill. Bridge [1972]a., pp. 150-151.) Bár a britek közvetítői ajánlkozását az orosz-osztrák-magyar *rapprochement* tető alá hozásának érdekében Bécsben elutasították, mindez nem keltett rosszabb benyomást Londonban, mint Izvolszkij indiszkrét lépései. (ibid.) Ráadásul újabb kedvező fejleményekről tudósított Mensdorff is, aki jelezte, hogy „mértékadó körökben” alábbhagyott a balkáni államok iránt tapasztalható rokonszenv. Aehrenthal nagy örömmel fogadta az utóbbi hírt, elégedettségének adott hangot és kitűnő hangulatban tájékoztatta a brit nagykövetet berlini tárgyalásainak eredményeiről. (*HHSStA PA VIII.*, K. 146., [Varia], *Abschrift an Mensdorff*, 1910. márc. 22.) Ugyanakkor Aehrenthal azt is megjegyezte, hogy Grey szándékait illetően „tipikus” az, hogy Izvolszkij javaslatát az „európai koncert” bevonására az orosz-osztrák-magyar tárgyalások folyamatába támogatásban részesíti. Mindezzel – állította a Monarchia külügyminisztere – Grey elérhetné, hogy a nagyhatalmi „koncert” leple alatt a brit pozíciók újra megszilárduljanak,

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

közben pedig a *status quo* megőrzésének hangoztatása mellett Németországot és Ausztria-Magyarországot előnyös külpolitikai helyzetükből kibillentheti. (Ibid.)

VII. Edvárd király, akit Németországban, de Bécsben is, a „bekerítés” szellemi atyjaként tartottak számon, 1910 májusában elhunyt. Mérey Kajetán egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a brit uralkodó halálát követően, aki „Németország legveszedelmesebb ellenfele” (*der gefährlichste Antagonist Deutschlands*) volt, Olaszország megbízhatóbb szövetségessé válik, mivel kevesebb inspirációt kaphat arra, hogy folytassa „hintapolitikáját” („... *Velleitäten Italiens, zwischen Tripel-Allianz und Tripel-Entente hin- und herzupendeln*”). (idézi: Tobisch [1994], p. 69.) Aehrenthal ugyancsak azt tartotta, hogy a király személye volt a rossz angol-német viszony fő oka. (Tobisch [1994], p. 37.) II. Vilmos részvétele nagybátyja temetésén rokonszenvet keltett, úgy tűnt, elérkezett az alkalom, hogy a róla kialakult negatív képet végre a felejtés homálya lepje be. A császár jobbnak látta azt is, ha a függőben lévő kérdések, mint például a német kereskedelmi érdekek védelme Perzsiában, vagy a bagdadi vasút problémája egyelőre várólistára kerülhetnek, annak érdekében, hogy a „kivárás” taktikáját követve, kedvezőbb légkörben hozzák elő, nem pedig olyankor, amikor ezek csak arra nyújtanak alkamat, hogy az angolokban kialakuló kedvező benyomást szétrombolják. (Haselmayr [1962/63], VI./1., p. 68.) A londoni osztrák-magyar követ szintén kiemelte, hogy mennyire jó benyomást keltett Vilmos, különösen a királyi udvar köreiben. A német császár sikerét – vélekedett Mensdorff – elsősorban szokatlanul visszafogott magatartásával lehetett magyarázni, nem mint idegen „szuverén” jelent meg, hanem, mint az uralkodócsalád együttérző rokona. Mindez Mensdorff szerint a lehető legjobb reményekre adhatott okot. (*HHS*A PA VIII., K. 146., [Varia] Nr. 1., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1910. jún. 10.) Különösen az emelte ki a császári jelenlét kedvező hatásait, hogy a királyi temetés alkalmával Londonba sereglett

hercegek és uralkodók magatartása sok kívánnivalót hagyott maga után. (ibid. v.ö. Goschen [1980], p. 205.) Mensdorff számára a királyi trónon bekövetkezett változás reményteljes politikai perspektívát sejtetett, mert legalább a „személyes rivalizálást” kiküszöbölve láthatta az angol-német kapcsolatokban. (Tobisch [1994], p. 67., ill. ÖU. Aussen. II., Nr. 2169., *Bericht Mensdorff*, 1910. máj. 13.) Mindazonáltal az osztrák-magyar nagykövet előtt hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Vilmos nem maradt adós néhány reá jellemző, meg gondolatlan és fellengzős kijelentéssel. Connaught hercegével folytatott beszélgetése során ugyanis Egyiptom státuszára vonatkozólag a következő megjegyzést tette: „Miért nem teszték ugyanúgy, mint Ausztria-Magyarország Boszniaival, és egyszerűen bejelentitek az annexiót.” Azt is hozzátette, amikor a herceg ellenkezett, hogy Németországnak ez esetben semmi ellenvetése sem lenne. Mensdorff, akit a herceg a beszélgetésről rövidesen informált, megállapította, hogy Vilmos tanácsának elfogadása biztosan rontaná az angol-német viszonyt, mivel egy ilyen lépés minden valószínűség szerint növelné a németországi angolelleses érzületet. (*HHSStA* PA VIII., K. 146., [Varia] Nr. 2., *Mensdorff an Aeh.*, 1910. jún. 10.) A berlini jelentésekből szkepticizmus áradt, Szögyény nem fűzött különösebb reményeket ahhoz, hogy II. Vilmos londoni tartózkodása során jelentékeny enyhülést tud elérni a két nagyhatalom viszonyában. A szkeptikus megközelítést maga Aehrenthal is teljes mértékig osztotta, ugyanis azt gondolta, hogy Anglia, amely magát orosz „szövetségesehez” kötötte, elsősorban amiatt, hogy védelmezze pozícióit a Közel-Keleten az erősödő német gazdasági és politikai befolyással szemben, nem fogja tudni „nagyfokú bizalmatlanságát” félretenni Németországgal szemben, amely egyébként is bőven táplálkozik a riválissal szemben érzett „féltékenységből és félelemből” („aus dem Gefühle der Eifersucht und der Furcht”). Aehrenthal számára az angol-német antagonizmus mögött rejtőző tényezők nem tűntek

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

rövid távon kiküszöbölhetőeknek. (Tobisch [1994], p. 68., v.ö. ÖU. Aussen. II., pp. 901-904., Nr. 2205., *Aufzeichnung*, 1910. jún. 26.)

A német külpolitikában megmutatkozó rapszodikus elemekre utal, hogy közben Bethmann Hollweg angol-német megegyezést sürgetett, a külügyminisztérium újra offenzívába lendült egy olyan területen, ahol korábban, Bülow kancellársága alatt meglehetősen visszafogottságot tanúsított. Már 1909 második felében a *Wilhelmstraßen* engedtek a kísértésnek, hogy Nagy-Britanniával és Oroszországgal szemben mind nagyobb mértékben próbálják érvényesíteni a gazdasági érdekeket Perzsiában. Németország megpróbálta ajánlatokkal megkönyékezni a londoni és a szentpétervári vezetést, a közép-ázsiai ország státuszával és az érdekszférákkal kapcsolatosan. Perzsia pénzügyi helyzete és a külföldről folyósítandó kölcsönök ügye alkalmat adott arra, hogy Németország engedményeket próbáljon kicsikarni a maga számára elsősorban Oroszországtól, a Közel-Keleten. A német okvetetlenkedést Londonban igen rossz néven vették. (Haselmayr [1962/63], VI./1., pp. 64-67.) Aehrenthal nem mutatott túl nagy érdeklődést Perzsia iránt, úgy gondolta, hogy Németországot nem befolyásolja más, mint saját önző érdekei, hogy „minél nagyobb szeletet kaparintson meg” magának az osztozkodásnál. Cartwright szükségesnek vélte, hogy nyomatékkal felhívja az osztrák-magyar külügy vezetőjének figyelmét a helyzet érzékeny voltára, mivel „Nagy-Britannia és Oroszország érdekei Perzsiában meglehetősen különlegesek és eltérnek más nemzetekétől.” Mivel, érvelt Cartwright, Perzsia az orosz, illetve a brit fennhatóság alatt álló területek között helyezkedik el, bármely külső befolyással szemben a két hatalomnak állást kell foglalnia. A brit nagykövet, hogy jobban érzékeltesse, mennyire elfogadhatatlan számára, hogy az említett területen egy harmadik hatalom „politikai jelentőséggel bíró koncessziók birtokába jusson”, főlemlítette: nyilván Aehrenthal is tiltakozna Németország legteljesebb támogatásával a „háta

mögött”, ha Oroszország albániai vasútépítési koncessziók elnyerésén munkálkodna Konstantinápolyban. (BD IX./1., pp. 166-168., Nr. 152., *Cartwright to Grey*, 1910. máj. 14.) Aehrenthal egyetértőleg válaszolt, a *Foreign Office*-ban pedig joggal reménykedtek abban, hogy Németország nem kap támogatást Ausztria-Magyarországtól a Perzsiát érintő diplomáciai küzdelemben. (ibid., *Minutes*)

A német törekvéseknek azonban a közel-keleti országban egy időre végeszakadt – amint azt fentebb említettük, a császár akaratával is összhangban.

Szeptember folyamán Mensdorff ismét az angol vezető körök változó véleményéről tudósított, egyesek már azt kívánták, hogy vonják felelősségre Greyt elhibázott politikájáért. Mensdorff rámutatott, elsősorban a *Foreign Office* kedvezőtlen hatásának volt betudható, hogy az annexió negatív visszhangra talált, hiszen annak idején Edvárd király a balkáni tartományok bekebelezéséről szóló első híreket még a legnagyobb nyugalommal, már-már helyeslően vette tudomásul.¹⁶⁰ A király véleménye csak ezután, a külügyminisztériumi jelentések, Grey beszéde és a *Times* cikkeinek együttes hatására vett a Monarchia számára kedvezőtlen fordulatot. (*HHSStA* PA VIII., K. 146.

160) MENSNDORFF úgy tűnik szándékosan „elfelejtette” az annexiós válság néhány kellemetlen epizódját; VII. Edvárd 1908 októberében a Ferenc József levelét átadó nagykövetet nagyon hűvös fogadtatásban részesítette, egyes visszaemlékezések szerint pedig a királyt soha nem látták annyira „feldúltnak”, mint éppen ekkor. (lásd: Kiste [1987], p. 131.), tény azonban, hogy Aehrenthal és Mensdorff is abban reménykedtek, hogy Edvárd király inkább mérsékletre inti majd a brit politikai élet szereplőit. Várakozásukkal szemben az uralkodó felháborodása nagyobb volt, mint, amit a *Foreign Office* részéről tapasztalhattak. Mensdorff egyébként naplójában élesen kikelt Aehrenthal politikája ellen, az egész annexiót elhibázott lépésnek tekintette. Ráadásul az osztrák sajtó őt tette felelőssé azért, hogy Edvárd király nem kapott időben megfelelő tájékoztatást, ami természetesen méltánytalan vád volt. (lásd részletesebben: Jenicke [Diss.1965], pp. 27-34.)

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

[Varia], *Mensdorff an Aehrenthal*, 1910. szept. 2.) V. Györggyel folytatott beszélgetése során az osztrák-magyar nagykövet nem igyekezett védelmébe venni a brit külügyminisztert, amikor a király Grey túlzott radikalizmusát kritizálta. Mensdorff egyoldalúnak minősítette a Grey által folytatott politikát, érthetetlennek nevezte, hogy miért kellett a brit külpolitikát olyan „útra terelni”, amelynek következményei „bizonyosan mélyen sértették Anglia legjobb és legrégebb barátját a kontinensen.” (ibid.) A király sajnálta, hogy a brit sajtó korábban „túl messze ment”. Mensdorff azonban ismét Greyre terelte a szót, akinek számára az egyetlen vezérelv szerinte az volt, hogy az akkor aktuálisan legkedvezőbb személyt, vagyis Izvolszkijt megtartsa pozíciójában, ezáltal „tehát feláldozta a hagyományon és a közös érdekeken alapuló régi barátságot << *pour les beaux yeux de Monsieur Iswolski* >>.” A britek némiképp hálátlannak mutatkoztak a töretlenül angolbarát irányvonalat képviselő Izvolszkijjal szemben. A külügyminiszteri székből távozta után ugyanis londoni nagykövetként szerette volna folytatni diplomáciai pályafutását, de éppen Nicolson elutasítása miatt – aki ragaszkodott a korábbi követ Benckendorff megbízatásának meghosszabbításához – nem kapta meg az óhajtott pozíciót, hanem be kellett érnie a francia fővárosba szóló kinevezéssel. V. György pedig egyenesen azon a véleményen volt vele kapcsolatosan, hogy „nem igazán *gentleman*”, bár a brit érdekek szempontjából előnyös tevékenységét elismerte. (ibid.) Nicolson, aki korábban nem csekély szerepet játszott abban, hogy Izvolszkij hajthatatlan magatartást tanúsított Ausztria-Magyarországgal és Németországgal szemben, és Greyt leginkább csak azért illette kritikával, ha nem eléggé következetesen állt ki az oroszbarát irányvonal mellett (Steiner [1969], p. 182.), szintén visszafogottabban kezelte az Oroszországhoz és a távozó külügyminiszterhez fűződő kapcsolatokat. A következő év legelején Dillon, a *Daily Telegraph* oroszországi tudósítója még élesebb kritikát fogalmazott meg Grey külpolitikájával szemben, azt állítva, hogy

Ausztria-Magyarország és Németország szövetsége csak sokkal szorosabbá vált azáltal, hogy Hardinge és Grey „mindenáron” Oroszországnak akartak a „kedvére tenni”, mindezt az *entente* politika folytatásának jegyében. Ez a politika visszatekintve – állította az újságíró – szinte „hihetetlennek tűnik.” Dillon elmarasztalta a *Foreign Office* vezetőit amiatt, hogy Ausztriát, amelynek „baráti érzelmei nem megkérdőjelezhetőek”, úgymond „feláldozták” Oroszország miatt. Az 1910-es év legfontosabb politikai fejleményeként Dillon az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország között valamennyi téren létrejött „legsorosabb összekapcsolódást” jelölte meg. A katonai, diplomáciai és gazdasági területeken az együttműködés a Monarchia és Németország között szerinte oly szorossá vált, hogy e két országot akár egyetlen államként is fel lehet fogni. Dillon kárhóztatta azt a véleménye szerint elhibázott politikát, amelyet London az annexió után követett, ugyanis általa kényszerpályára állította a bécsi kabinetet. (*Contemporary Review*, 1911 január, lásd még: *Daily Telegraph*, 1910. dec. 31.) Ausztria és Németország egy és „oszthatatlan” blokkot alkot immár, ami nem túl sok jóra enged következtetni:

„Most Oroszország fokozatosan eltávolodik Nagy-Britanniától Ausztria-Németország [sic!] felé, sorsunkra hagyva minket. Vitatható-e ez a tény? Az elkövetkező évtized első esztendei kétségbevonhatatlan bizonyóságot nyújtanak majd erre... (...)Ha Ausztria nem kapcsolódna össze feloldhatatlanul Németországgal, a Habsburg Monarchia nem lenne többé politikai értelemben „német”, először szláv-germánna, később talán [teljességgel] szlávva válna. Csupán ezen egyetlen okból, ha másért nem is, Németország érintetlenül fenn fogja tartani a szövetséget.” (ibid., “*Germanisation of the Continent*” cím alatt)

Dillon nagy „teuton” előnyomulást jósolt, a szlávság rovására. Ugyancsak a *Contemporary Review* imént idézett számában található egy eszmefuttatás arról, hogy mennyiben lehetséges a megegyezés Nagy-Britannia és Német-

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

ország között. A megegyezés ára a cikkíró érvelése szerint „mindent felülmúló” lenne, ugyanis a szigetországnak egy olyan hatalmi „komplexumhoz” (*compact*) kellene csatlakoznia, amelyben teljes a németek dominanciája, korlátlanul érvényesülhetne Hollandiától, a Monarchián, a Balkánon és Törökországon át egészen az Eufrátesz torkolatáig. A cikket Aehrenthalhoz mellékként megküldő Tarnowski gróf, követségi ügyvivő, az elemzést túlon túl „fantasztikusnak” minősítette. (*HHSStA PA VIII.*, K. 146., [Berichte], Nr. 1.F., *Bericht v. Tarnowski*, 1911. jan. 6., lásd: mellékletet is)

A már-már kétségbeesett tónusú hangnem a sajtóban elsősorban azzal a megütközéssel magyarázható, amelyet Nagy-Britanniában a potsdami találkozó és az orosz-német egyezkedés keltett. A *Times* egyszerűen elfogadhatatlannak ítélte, hogy Oroszország Németországgal folytatott tárgyalásai során „megfeledkezett kötelezettségeiről Angliával és Franciaországgal szemben.” A *Daily News*, amely az osztrák-magyar követség információi szerint közel állt a brit kormányhoz, szinte „diadalittasan” állapította meg, hogy immár „Oroszország is Németországgal kötött egyezménye által bebizonyította, hogy a hármas *entente*-ot nemlétezőnek tekinti”, és „ellenségességét” „végérvényesen szívélyes barátságra” cserélte fel, az *Entente* már inkább csupán fikció, hangzott az elnagyolt végkövetkeztetés. (ibid., Nr.2.: MOL mf. W1572, *Tarnowski an Aehrenthal*, 1911. jan. 10., lásd: mellékletek) A lapok állítása mindenképp túlzás volt, mivel az új orosz külügyminiszter, Szazonov, Szentpétervárra való visszaérkeztekor sietett a *Novoje Vremja* egyik munkatársának megerősíteni, hogy szó sincsen a Franciaországhoz fűződő szövetség felülvizsgálatáról, még kevésbé pedig az Angliával fennálló „szívélyes egyetértés” felmondásáról. A megnyugtató szavak a brit fővárosban mégsem oszlattak el minden kételyt és aggodalmat. A britek aggályait még csak fokozták Bethmann Hollwegnek december 10-én a *Reichstag*ban elhangzott szavai. (Haselmayr [1962/63], VI., pp. 78-79.) A német kancellár egyik mondata ugyancsak sok fejtörésre adott

alkalmat a *Foreign Office* berkeiben. Bethmann Hollweg ugyanis a találkozóról a következőt mondta: „A legutóbbi *entrevue* eredményét abban szeretném összegezni, hogy újból rögzítettük, egyik kormány sem vesz részt olyan szövetségi kombinációban, amelynek a másik féllel szemben támadó szándéka lehetne.” (idézi: *ibid.*, p. 79.) A Perzsiát érintő megállapítások pedig úgyszintén nem tölthették el különösebb meglepéssel a londoni vezetőket.

A *Ballhausplatz* sem volt elragadtatva attól, hogy a német szövetséges csak igen csekély információt juttatott el a Monarchia képviselőihez az orosz-német tárgyalások előkészületeit illetően. Szentpétervárról is olyan hírek érkeztek, hogy a német képviselet vezetője nem kívánja a tárgyalások részleteibe beavatni osztrák-magyar kollégáit. (ÖU. Aussen. III., pp. 24-25., Nr. 2280., 2286., *Tel. v. Szilassy*, 1910. okt. 10., *ibid.*, Nr. 2287., *Bericht v. Szilassy*, 1910. okt. 15/28.) Aehrenthal elégedetlen volt, bár nyíltan nem hangoztatta ellenvetéseit a német eljárással kapcsolatban, mindazonáltal néhány következtetést levont a maga számára arra vonatkozólag, hogy hol kell a szövetségi lojalitás határait meghúzni.

Londonban a hivatalos politika igyekezett elkerülni azt, hogy túlzott mértékig kinyilvánítsa érzelmeit a potsdami találkozóval kapcsolatban. Mensdorff gróf mégis arról számolhatott be, hogy Asquith, valamint Lord Knollys¹⁶¹, V. György bizalmi embere sem titkolták el előle, hogy Szazonov meglehetősen rossz benyomást tett rájuk. Az osztrák-magyar nagykövet és a brit miniszterelnök négyszemközti megbeszélésén elhangzott, hogy az orosz külügyminiszter nem elég „okos”, és ezért könnyen besétálhat a német diplomácia által állítot csapdába. Asquith úgy fogalmazott, hogy Szazonov nem az az ember, aki „fel tud nőni” Kiderlen Waechterhez vagy Bethmann Hollweghez, ezért „a német államférfiakkal folytatott tárgyalásai során a

161) KNOLLYS, Francis, Viscount (1837-1924), VII. Edvárd magántitkára 1870-1910, később V. György mellett töltött be hasonló funkciót.

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

rövidebbet húzta.” (ÖU. Aussen. III., pp. 181-182., Nr. 2452., *Bericht aus London*, 1911. febr. 17.) Mensdorff megjegyezte, hogy az orosz-német egyezmény hozzájárul az általános *détente*-hoz, ezért nem egészen érti a brit méltatlankodást, hiszen éppen ez a liberálisok legfőbb óhaja is, hacsak nem tévesen ítélte meg a helyzetet („...wenn ich mich nicht irre ?”). Asquith kijelentette, hogy Izvolszkijt már megszokták, az utódját azonban nem ismerik. (Ibid.)

Eközben ismét egy sajtóbotránytól vált hangossá Európa, az *Evening Times* című londoni napilapban ugyanis megjelent a potsdami egyezés teljes szövege. Berlinben sokan arra gyanakodtak, hogy a sértődött és háttérbe szorított Izvolszkij keze van a dologban. Schoen báró,¹⁶² Izvolszkij párizsi kollégája nem hajlott elfogadni ezt a főként a német sajtó által hangoztatott elképzelést. Mindazonáltal a kiszivárogtatott dokumentumnak volt egy passzusa, amely Ausztria-Magyarországot különösen érzékenyen érintette, ez ugyanis a balkáni *status quo*-t garantálta. Schoen szerint ez a rész kétségkívül Izvolszkij javaslatára került a dokumentumba. (ibid., pp. 182-184., Nr. 2453., *Bericht v. A. Nemes aus Paris*, 1911. febr. 18.) Talán éppen ez a Balkánra vonatkozó rész lehetett az, amely leginkább megdöbbenette a bécsi vezetést, hogy Németország már a Monarchia hagyományos érdekszférájának tekinthető régió vonatkozásában sem konzultált előzetesen az osztrák-magyar diplomatákkal. A delegációkban szóvá is tették, hogy „a közép-európai politika tengelye” immár „teljességgel áthelyeződött Ausztriából Németországba.” (BD IX/1., pp. 250-251., Nr. 211., *Cartwright to Grey*, 1911. jan. 31.) Bethmann Hollweg mindenfajta előzetes konzultációt mellőzve ígéretet tett az oroszoknak, hogy nem támogatják Ausztria-Magyarországot, ha az agresszíven lépne fel a Balkánon. Aehrenthal, bár a Monarchia presztízse szempontjából nem

162) SCHOEN, Wilhelm, báró (1851-1933), német politikus és diplomata, 1905-től 1907-ig pétervári követ, majd államtitkár a *Wilhelmstraßen*, 1910-től 1914-ig párizsi nagykövet

lelkesedhetett a németek eljárása iránt, mégis egészében úgy vélte, hogy a belőle származó előnyök felülmúlhatják a rövid távon mutatkozó hátrányokat. Nem ringatta magát hamis illúziókba a három császár szövetségének feltámasztása tekintetében, de bízott abban, hogy az orosz-német egyezmény egyben hasznos eszköznek bizonyul az angol-orosz *entente* szétzúzásához. Vilmos császár szintén abban reménykedett, hogy unokatestvére a cár akaratát érvényesítve ismét rábírja kormányát a szomszédokkal való szorosabb kapcsolatok kialakítására. (Bridge [1972]a., p. 166.) Pallavicini örgróf közben arról számolt be, hogy Törökországban rendkívül kedvezőtlen fogadtatásra talált a potsdami *entrevue*, és egyúttal tartani lehet attól, hogy az orosz érdekek elismerése Észak-Perzsiában végül a német befolyás jelentős csökkenését eredményezheti a Portánál, ahol így más hatalmak, elsősorban Franciaország, szerezhetnek maguknak jobb pozíciókat. Rögtön hozzáfűzte azonban, hogy amennyiben a német államférfiaknak sikerült ezáltal a „hármass *entente* széthullásának magvát elvetni”, akkor a politikai téren tett átmeneti eredményeknek meg lesz a maguk „gazdag” hozadéka. Pallavicini abban is bízott, hogy a kedvezőtlen hatások inkább csak Németországot érintik majd, a Monarchia pedig a maga javára fordíthatja a kialakult helyzetet. (ÖU.Aussen. III., pp. 175-176., Nr. 2444., *Erlaß nach Berlin*, 1911. febr. 4.)

Az angol-orosz egyetértés a Közel-Keleten valóban nem tűnt már olyanira stabilnak. Az egyik fontos kérdés, amely komolyabb ellentétek csíráját hordozta magában a cári birodalom és Nagy-Britannia viszonyát illetően, a török flotta modern eszközökkel való felszerelése és a brit haditengerészet tanácsadóinak működése volt. Oroszországot különös aggodalommal töltötte el, hogy a török flotta erejének megnövekedése által a „Levante” vizein megbontatik a „hatalmi egyensúly”, és az is nyilvánvaló, hogy az oroszok számára oly fontos tengersizorok-kérdés ugyancsak nagy súllyal esett latba, amikor Szentpéterváron meghatározták a követendő politika irányát. (BD

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

IX./1., pp. 201-202., Nr. 177., *Mr. O'Beirne to Grey*, 1910. aug. 30.) A britek ugyanakkor rendkívül fontosnak tartották, hogy a török flottánál tanácsadók jelen legyenek, mivel ezáltal ellensúlyozni kívánták az egyre nagyobb mértékben érvényesülő német befolyást. A török haditengerészet élére ugyanis különféle intrikák révén németbarát vezetők kerültek, amikor pedig Nagy-Britannia óvatosságából elállt attól, hogy két hadihajót eladjon a törököknek, azok négy további rombolót vásároltak Németországtól, ráadásul fennállt a veszélye, hogy német tengerésztisztek is érkeznek a hadihajókkal együtt. Izvoszkij eközben arra figyelmeztette Londont, hogy Oroszországban nagyon kedvezőtlen benyomást kelt, hogy brit admirálisok szervezik a török flottát. Nagy-Britanniának két létfontosságú érdeke ütközött itt, befolyásának fenntartása az ottomán birodalomban Németország ellenében, illetve az *entente* változatlan megőrzése Oroszországgal. (Rooney [1998]) A brit vezetés kétféle magyarázattal szolgált arra, miért kell folytatnia a törökök tengerészeti programjában a részvételt. Egyrészt az ottani flotta még ezáltal is túl gyenge marad ahhoz, hogy komoly veszélyt jelenthessen a Fekete-tengeren, másodsor, hogy még mindig sokkal jobb, ha brit befolyás érvényesül, mintha egy német admirálist hívnának segítségül, ezáltal pedig a török haditengerészet „germanizálódna” éppúgy, mint ahogy az már a hadsereggel megtörtént. (ibid.) Az *entente* fontos volt Oroszországnak is, de talán Izvoszkij személyes befolyása is szerepet játszott abban, hogy Szentpéterváron beérték a britek magyarázatával.

Az előbb mondottak alapján nem tartható tehát véletlennek, hogy a Monarchia ismét valamelyest felértékelődött a londoni vezetés szemében, mivel Németország tovább folytatta világpolitikai befolyásának lendületes kiterjesztését, amíg Oroszország eljövendő politikájáról is csak meglehetősen bizonytalan képet lehetett alkotni, mivel az angolbarát Izvoszkij távozni kényszerült és utódjának kezdeti lépései a Németországhoz való közeledés

szándékára utaltak. Az ifjútörökökkel kapcsolatos illúziók már kezdtek ugyan szertefoszlni, de az európai török uralom megreformált formában való fenntartását London továbbra is támogatta. A *Foreign Office*-ban azt sem szerették volna, ha a Porta nem látván elég támogató megnyilvánulást brit részről, gyengeségében a németek karjaiba vetné magát, hogy egyedül Berlin támogatásával óvja meg a birodalmát a teljes széthullástól. Cartwright bécsi követként arra a megállapításra jutott, hogy a „keleti kérdés” kapcsán is fel lehet újítani az együttműködést a Monarchiával. Aehrenthal jelezte, hogy Bécs mindent meg fog tenni azért, hogy a török rezsim a lehető legnagyobb mértékig stabilizálódjék. Aehrenthal azt nyilatkozta Cartwrightnak, hogy a káosz és az „anarchia” arra kényszerítené a Monarchiát, hogy rögvest beavatkozzék a Balkánon érdekeinek védelmében, miközben olyan helyzet állna elő, amelyben „az európai hatalmak egymással szembenálló táborokra oszlanak.” Aehrenthal hangsúlyozta konzervatív elkötelezettségét és érdekeltségét a *status quo* fenntartásában. (BD IX./1., pp. 190-191., Nr. 165., *Cartwright to Grey*, 1910. aug. 5.) Az olasz külügyminisztertől származó információk szerint is úgy tűnt, hogy Aehrenthal „barátsága” jól jöhet a brit diplomácia számára a Közel-Kelet nem csekély számú problémájának megoldásánál. San Giuliano márki¹⁶³ nagyon kedvező benyomásokkal tért vissza Bad Ischlből, ahol az osztrák-magyar külügyminiszterrel találkozott. Az olasz politikus szerint egyértelmű, hogy Németország és Ausztria-Magyarország döntő befolyással rendelkeznek Konstantinápolyban, és a krétai kérdésben a két hatalom összehangolt politikát kíván folytatni, ezért minden olyan politika, amely velük élesen szembehelyezkedik, az adott helyzetben nagyon elhibázott lenne. Az osztrák-magyar-német befolyás a török fővárosban növekvőben van ugyan – állapította

163) SAN GIULIANO, Antonio P. CASTELLO MARCHESE de (1852-1914), olasz politikus és diplomata, 1905-től egy éven át külügyminiszter, majd nagykövet Londonban (1906-1909) és Párizsban, 1910-től ismét a külügyi tárca irányítója

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

meg San Giuliano – mégsem kell hitelt adni azoknak a híreszteléseknek, amelyek szerint Törökország szorosabb kapcsolatokra törekszik a hármasszövetséggel. (ibid., pp. 204-205., Nr. 179., *Sir R. Rodd to Grey*, 1910. szept. 4.) A *Foreign Office*-ban kedvező visszajelzést kaptak Sir Fairfax Cartwright tevékenységéről is, egyúttal úgy látták, a krétai kérdés „jó próbaköve” lehet annak, hogy Aehrenthal mennyire gondolja komolyan a szavakban sokszor deklarált barátságos magatartást Nagy-Britanniával szemben. (ibid., *Minute by Louis Mallet*)

1911 júliusában Aehrenthal úgy vélte, az események a Balkánon, és különösen Albániában jóval nagyobb sebességgel változnak, mint arra korábban számítani lehetett. Kíváncsi volt ugyan, hogy az ifjútörök rendszer stabilizálódjék és hozzájáruljon a balkáni béke megőrzéséhez, de ezen túl fontos szempontot képeztek a Monarchia aktuális és jövőbeli érdekei a Balkán-félszigeten. Az egyik ilyen fontos terület a bécsi vezetés számára éppen Albánia volt. Ugyanekkor Aehrenthal arról is beszélt, hogy árnyék vetül Berlin és Bécs viszonyára. Mindenekelőtt a potsdami találkozó jelentett negatív fordulatot, szerinte lehetőség lett volna egy minden mozzanatában összehangolt politikára Németország és a Monarchia között, de Berlinnek a Balkánon és Kisázsiaiban megvan a maga „külön” politikája, amelyet kizárólag „gazdasági érdekei” mozgatnak. Németország közel-keleti érdekei miatt minden török rezsimeket támogat, azonban Aehrenthal szerint Ausztria-Magyarország nem folytathat „mindenáron törökbarát politikát”, adott esetben az Albániát érintő kérdésekben különösen nem. (Redlich [1953], I., p. 92., 1911. júl. 20.) Később egy alkalommal arra is kitért, hogy Anglia tovább folytatja „aknamunkáját” („*In der Türkei bohre England...*”), befolyására minisztériumokat állítanak fel, amelyeken keresztül ismét erősítheti pozícióit. (ibid., p. 97., 1911. aug. 7.) Az Albániában március végén kitört törökellenes felkelés ismét alkalmat adott a nagyhatalmaknak, hogy a macedón kérdéshez hasonlóan érdekeik mentén

avatkozzanak az európai Törökország ügyeibe. Ausztria-Magyarország átmeneti passzivitás után - amely leginkább annak volt köszönhető, hogy egy rövidebb ideig a törökökkel rokonszenvező konstantinápolyi nagykövet Pallavicini örgróf vette át a külügyek irányítását – Aehrenthal visszatéréssel kezdte védelmébe venni a felkelőket, akinek egy része – katolikus lévén – Bécsre tekintett, mint protektorra. Amikor Németország deklarálta, hogy teljes támogatást nyújt a törököknek, Aehrenthal kifejezésre juttatta, hogy „komolyan bosszantja” Berlin magatartása. Szentpétervárról eközben minden addiginál élesebb hangú figyelmeztetést küldtek a Portához, amelyhez viszont a *Ballhausplatz* nem talált hozzáfűznivalót a maga részéről. A *Foreign Office* és a brit diplomaták egyre kedvezőbb benyomásuknak adtak hangot Ausztria-Magyarország külpolitikájával kapcsolatban, egyben úgy tűnt, lehetővé válik az együttműködés a Balkánon. (Bridge [1972]a., pp. 170-171.) Bár később kiderült, hogy Aehrenthal inkább másodhegedűsi szerepet tartogatott a britek részére a Balkán ügyeiben, azért késznek mutatkozott az egyeztetésre Olaszországgal és Oroszországgal is. Grey tartózkodó maradt, ugyanis nem akart egy Macedóniához hasonló végeláthatatlan politikai rendezési kísérletnek újonnan részese lenni, az albán kérdés nem is indukált a korábbiakhoz hasonló ellentéteket Bécs és London között. Aehrenthal számára ekkor inkább Berlin prezentált több bosszúságot. (ibid., p. 173.)

A Balkánon bizonyos mértékig megnövekedett a Monarchia jelentősége a brit diplomácia számára, mivel 1911 elejére teljessé vált a csalódottság az ifjútürök kormányzat magatartásával kapcsolatban. Lowther konstantinápolyi brit követ nem is titkolta, hogy mennyire megbízhatatlannak tartja a „pániszlámizmussal kokettáló” rezsimet, s mindezt a az osztrák-magyar diplomatáknak is tudomására hozta. (*HHSStA* PA VIII., K. 146., Nr. 4. B., *Bericht v. Tarnowski*, 1911. jan. 20.) A brit sajtó is rezignáltan állapította meg, hogy Törökország Berlin felé fordult. Dillon a *Contemporary Review* oldalain

4. Újabb kísérletek a fennálló hatalmi elrendeződés megváltoztatására

szintén amellelt érvelt, hogy az „ifjú Törökország germanofil lett”, ugyanakor Ausztria-Magyarországgal kapcsolatosan lehetőséget látott az együttműködésre, annál is inkább, mivel az albán kérdés egyre nagyobb fontosságot nyert. A Monarchia albániai érdekeltsége vitathatatlan, a lehetőségek itt Dillon szerint abból adódhatnak, hogy bár Ausztria határozottan lép fel az albánok mellett, ehhez azonban Németországtól nem nyer egyértelmű támogatást. (*Contemporary Review*, 1911 július)¹⁶⁴

1911 elejétől a *Foreign Office* részéről is drasztikus hangnembváltás volt tapasztalható, az egyébként közismerten ruszofil érzelmű Arthur Nicolson egy alkalommal a német követ előtt magasztalta Aehrenthalt, kijelentve, hogy valóságos „szerencsétlenség volna”, ha távozna posztjától, mivel „ma nem nélkülözhetjük őt Európában”. Az osztrák-magyar külügyminisztert is meglepte ezzel a megállapításával, aki azonban – némiképp joggal – erősen kételkedett annak őszinteségében és nagy kérdőjelet írt a vonatkozó jelentés margójára. (*HStA PA VIII., K. 146., Nr. 5.C., Mensdorff an Aehrenthal*, 1911. febr. 2.)

5. A függetlenség illúziója

Az osztrák-magyar külpolitika függetlensége szempontjából az egyik leghamarabb előállt „próbaköve” azonban nem a „keleti kérdéshez” kapcsolódott, hanem a német világpolitika egyik újabb lépése révén kellett a Monarchiának újra a szövetségesi hűség elvét és a nemzetközi politikában a maga számára igényelt szabad mozgástér igényét egy meglehetősen súlyos válsághelyzetben összeegyeztetnie. Kiderlen-Waechter, a német külügyek ambiciózus irányítója úgy vélekedett, hogy a franciák térnyerése Marokkóban sérti az őt esztendővel

164) Lásd mellékletként: HStA PA VIII., K. 147. [Berichte], Nr. 42.F. [MOL mikrofilm W1573.], *Beilage*

korában megkötött a gecirasi egyezményt, Németország így egy határozott erődemonstrációval kompenzációt csikarhat ki a maga számára. 1911 július elsején a „Párduc” (*Panther*) nevű német ágyúnaszád megjelent a marokkói kikötőváros, Agadir közelében. Az esemény elhúzódó nemzetközi krízis nyitányát jelentette, amelyben Európa ismét a háború közvetlen kitörésének szélére sodródott. (Haselmayr [1962/63], VI., pp. 107-113., Palmer [1983]a., pp. 17-18.)

A hármas szövetség másik két tagját Berlin csak július elsején értesítette a készülő akcióról. Aehrenthal eleinte nem reagált negatívan, amikor von Tschirschky tájékoztatta őt, majd közvetítette kormánya kifejezett óhaját, amely szerint Berlinben számítanak Ausztria-Magyarország támogatására. Az osztrák-magyar külügyminiszter azonban azt is leszögezte, hogy Ausztria-Magyarországról „ismeretes”, hogy csupán „minimális érdekek” fűzik Marokkóhoz. (ibid., p. 108., ill. GP XXIX., p. 158., Nr. 10 583., *Tschirschky an das Ausw. Amt*, 1911. Júl. 1.) Rövidesen már a következőket közölte Szögyény berlini követhoz intézett magánlevelében:

„Maglehetősen visszafogottan viselkedtem vele szemben [ti. Tschirschkyvel] és arra szorítkoztam, hogy: „Először ismernünk kell Németország konkrét javaslatait, mielőtt az akcióval kapcsolatosan állást foglalunk.” Visszafogott magatartásunkra részben hatással vannak a potsdami megbeszélések is. A döntő szót akkor, ott kimondották, amidőn Bethmann Hollweg Sazonovnak a következő biztosítékot adta: „Németország soha nem vállalt kötelezettséget arra, hogy támogatja Ausztria-Magyarország expanzív terveit a Balkánon.”” (ÖU. Aussen. III., pp. 267-268., Nr. 2554., *Privatschreiben nach Berlin*, 1911. júl. 4., idézi: Haselmayr [1962/63], VI., p. 108)

Az olaszok még visszafogottabbak voltak, és mivel szerződés kötötte őket, hogy Franciaországgal szemben Marokkóban nem lépnek fel, jelezték is a

5. A függetlenség illúziója

német vezetés felé, hogy csupán esetenként megvizsgálva adhatnak támogatást, ha az korábbi elkötelezettségükkel nem ellenkezik. (ibid., p. 109., ill. GP XXIX., p. 157., Nr. 10 582., *Botschafter in Rom von Jagow an das Ausw. Amt*, 1911. júl. 1.) Oroszországban aggodalmaskodtak, hogy szövetségesük, Franciaország esetleg konfliktusba keveredik Németországgal, így pedig előállhat a *casus foederis*, ezt pedig mindenképp kívánatosnak tartották elkerülni. Szentpéterváron tartózkodó álláspontra helyezkedtek, Osten-Sacken berlini orosz követ azonnal konzultált Kiderlen-Waechterrel, amíg Londonban is igyekeztek kipuhatolni a brit kormányzat várható magatartását. (ibid.) Grey bejelentette a német követnek, hogy a „Párduc” megjelenésével új helyzet állt elő, és a brit kormány fenntartja igényét, hogy lényeges döntések részvétele nélkül ne szülessenek. (ibid., ill. BD VII., p. 334., Nr. 356., *Grey to de Salis*, 1911. júl. 4.)

Kiderlen-Waechter elképzeléseiben nemigen számolt Anglia intenzívebb bekapcsolódásával a marokkói kérdésbe, Londonból hangos tiltakozásra számított ugyan, de semmi konkrétabbra. A londoni kabinet azonban tisztában volt azzal, hogy Oroszország passzivitása esetén mennyire nagy jelentőséggel bírhat a krízis során tanúsított magatartása a hármas *entente* jövője szempontjából. A németek ugyan siettek a brit kormány tudomására hozni, hogy tárgyalásaik Franciaországgal brit érdekeket egyáltalán nem érintenek, mindazonáltal a *Foreign Office* egy percig sem fogadta el ezt az érvelést. (Fischer [1969], p.125.) Crowe és Nicolson rámutattak, hogy Marokkó komoly nemzetközi hatalmi erőpróba színtere, ahol a meghátrálás, vagy a németeknek tett komoly engedmények Franciaország „alávetését” eredményezhetik, a német agresszió ellen pedig pusztán elvi okokból is fel kell lépni, „vállalva” az ebből eredő „következményeket.” (ibid., p. 126. ill. BD VII., p. 349., Nr. 369., p. 372., Nr. 392., *Minutes by Crowe*, 1911. júl. 11./18.) Nicolson féltette az 1904 óta kiépített kapcsolatrendszert, amely végül a hármas *entente*-ban öltött testet, ennek felbomlása – úgy vélte – bizonyosan a hatalmi erőegyensúly

megszûnéséhez vezetne és az európai béke végét jelentené. (Fischer [1969], p. 125.) Ennek megfelelően Lloyd George a londoni *Mansion House* falai közt egybegyűlt üzletemberek előtt beszédet tartott, amelyben Nagy-Britannia határozott fellépését ígérte, éles hangú figyelmeztetést intézve Németországhoz, bár konkrétan egyszer sem nevezve meg, hogy melyik hatalomnak címezte megjegyzéseit. Németország túllépett azon a határon, amelyet egy ízben már keresztezett 1905-ben az első marokkói válság idején, ismét avval a szándékkal, hogy ne csak a gyarmati területeken kényszerítsen ki engedményeket a többi hatalom részéről, hanem az európai hatalmi konstellációt is szerette volna jelentősen módosítani a maga javára. Lloyd George beszédét óriási felzúdulás követte Németországban, melynek eredményeként Anglia ismét elsőrendű ellenséggé lépett elő. A német sajtó szinte teljes spektruma a legélesebb hangnemben támadta Nagy-Britanniát. (Haselmayr [1962/63], VI., p. 115., ill. Fischer [1969], pp. 126-127.) A háború lehetősége is immár közvetlen közelségbe került, s a feszültségek csak augusztus közepe táján látszóttak némiképp enyhülni. Tirpitz admirális maga úgy látta, hogy súlyos hiba volt a marokkói „párducugrás” (*Panthersprung*), „dilettánsok” manőverének nevezte, amellyel csak annyit sikerült elérni, hogy az egész ügy éle Franciaország helyett Anglia ellen fordult. Háborús veszély állt elő, miközben a hármas szövetség többi tagja számára a *casus foederis* egyáltalán nem egyértelmű, viszont az, hogy Anglia is Németország ellen lép fel, nagyon is valószínű. Az is több mint kérdéses, érvelt Tirpitz, hogy a hármas szövetség együttesen fel tud-e lépni, „Olaszország egészen bizonyosan nem és Ausztria is csak nagyon vonakodva”, hiszen „mit is segíthet” Németországnak Ausztria, amíg „Oroszország nyugodtan viselkedik.” (*Quellen* [1977], p. 481., Nr. 242.) Az agadiri kaland révén előállt helyzetet nem egyedül az admirális ítélte meg borulatóan, végül 1911 augusztus 17-én II. Vilmos és tanácsadói egyértelműen a háborús fellépés ellen foglaltak állást. E határozott döntés egyik oka a háborús felké-

5. A függetlenség illúziója

szültség hiányosságai és a lakosság kedvezőtlen szellemi, hangulati állapota mellett éppen a szövetségesek lojalitásának megkérdőjelezhetősége volt.

Augusztus végén maga Bethmann Hollweg is megjegyezte, hogy további hajthatatlan fellépésről szó sem lehet, mivel a „pillanat a szövetségek szempontjából kedvezőtlen”. Bülow, immár távol az elsődleges döntéshozói pozíciótól, úgy látta, a helyzet igen súlyos, és az esetleges „komplikációk” Angliával kapcsolatban merülhetnek fel legelőször. Franciaország akár „passzív” is maradhatott volna, valamiképpen mégis „támadásra kényszerítve” Németországot, ezáltal a „*casus foederis* nem állt volna fenn” Ausztria-Magyarországgal, amit „Aehrenthal a delegációk előtt” nem is titkolt, Oroszországot viszont kötelezte volna szövetségi ígérete. Az osztrák-magyar külügyminiszter nem leplezte el azt a szándékát, hogy a marokkói válságból eredő konfliktus esetén távol tartsa a Monarchiát minden nagyobb mérvű európai összecsapástól. A francia kormány felé szimpátiáját demonstrálta, sőt Bécsben úgy látták, az sem kizárt, hogy a franciák pénzügyi és gazdasági együttműködéséért cserébe a Balkánon, még támogassák is Párizs marokkói politikáját. (Fischer [1969], pp. 132-133.) A német és az osztrák sajtó között heves „párbaj” bontakozott ki, amelyben az osztrák sajtó egyes reprezentánsai már a németek politikai „kútmérgezéséről”, a „hatalmi eszközök” kalandor módra való „túlbecsüléséről” írtak. Az osztrák közvélemény is általában véve a franciák oldalára állt. Maga Tschirschky, a német birodalom bécsi követe is elismerte, hogy az osztrák kormányzat magatartása a közvélemény teljes egyetértésével találkozott, amelynek legfőbb célja az volt, hogy ne hagyja magát „egy marokkói kalandba belerángatni.” Egyúttal a gazdasági érdekek szem előtt tartása mellett a jó viszony megőrzése Franciaországgal szintén a bécsi kabinet törekvései közé tartozott. A *Reichsrat* egyik ülésén egy felszólaló már azt sürgette, hogy Ausztria-Magyarország nyíltan tagadja meg a Németország oldalán való állásfoglalást a marokkói kérdésben. Aehrenthal ugyan sajnálkozásának adott

hangot a *Reichsrat*ban elhangzottak miatt és egyértelművé tette, csak akkor hajlandó Németország mellett ringbe szállni, ha „európai jelentőségű kérdésről” van szó, s azt sem titkolta, hogy Marokkó problémáját nem tartja annak. Berlin a „határozott” fellépéstől várt siker helyett magára maradt, még arra is vigyáznia kellett, hogy nehogy provokatív magatartásával saját szövetségeseit idegenítse el végképp magától. (ibid., pp. 134-135.) A Monarchia vonatkozásában beigazolódni látszottak tehát Bethmann Hollwegnek még 1910 szeptemberében elhangzott szavai, melyeket Ausztria-Magyarországgal kapcsolatban a császárhoz intézett: „Ha háborúra kerül sor, azt kellene kívánni, hogy a támadás Ausztriát érje, amely ezt követően rászorul segítségünkre, nem pedig minket úgy, hogy azután Ausztria döntésétől függjön, meg akarja-e tartani a szövetségesi hűséget.” (ibid.)

Nem meglepő tehát az sem, hogy II. Vilmos az általános helyzetet felmérve már azt nyilatkozta Szögyénynek, hogy a „helyzet” ugyan „nagyon komoly, de megoldást kell találni.” Az uralkodó véleményéről Szögyény azonnal tájékoztatta Cambont¹⁶⁵, a berlini francia követet, valamint azt is elmondta, hogy a császár sokkal inkább haragszik Angliára, mint Franciaországra. (Goschen [1980], p. 243., 1911. aug. 19.) Végül Berlin 1911 szeptemberében már örült annak, hogy Aehrenthal „barátságos nyomást” gyakorolt annak érdekében, hogy Németország minél kevesebb hátrányt szenvedve találjon kiutat a krízisből. Izvolszkij is Németország javára fejtette ki tevékenységét Párizsban, amellyel jelentékeny ellenérzést váltott ki brit kollégájából, Sir Bertie-ből.

Aehrenthal már augusztus elején világosan látta, hogy jelentős eredményeket a németek eljárása nem kényszeríthet ki, csupán ahhoz vezethet, hogy „Anglia és Franciaország” kapcsolata egyre „szorosabbá” váljék. A potsdami találkozó, amely nyilvánvaló „sértés” volt a Monarchia számára, még élénken

165) CAMBON, Jules (1845-1935), francia diplomata, 1907-től 1914-ig nagykövet Berlinben, Paul Cambon londoni francia követ fivére.

5. A függetlenség illúziója

élt az osztrák-magyar külügyminiszter emlékezetében, a német politikáról pedig az volt a véleménye, hogy az inkonzekvens, mivel az egyik pillanatban még „flörtöl” Franciaországgal, a következőben pedig már ellene fordul. Közben, vélte Aehrenthal, Kiderlen-Waechter nem számolt eléggé II. Vilmos véleményével, aki a „legnagyobb pacifista.” A Monarchia külügyminisztere ugyanakkor egy különös aggodalmának is hangot adott, amely szerint Anglia szándéka esetleg arra irányulna, hogy „Franciaországot a játékból kihagyva, egyedül vezessen tengeri háborút Németország ellen.” Feltételezésének alátámasztására Mensdorff londoni jelentéseire hivatkozott, amelyek világosan feltárták, mennyire „komoly ügyet” csinálnak a dologból a brit fővárosban. (Redlich [1953], I., p. 95., 1911. aug. 7.) Az adott helyzet ismét *fait accompli* jellegű volt, hiszen *Ballhausplatz*on ugyanaznap értesültek az agadiri német lépésekről, mint Anglia és Franciaország. (ibid.) Az osztrák-magyar külügyminisztérium kommunikéban tudatta a világgal, hogy az algecirasi szerződésben foglaltaknak megfelelően saját jogait oltalmazni fogja, de, hogy ennél semmi többet nem kíván, szintén nyilvánvaló volt. (ibid., p. 92., lábjegyz., *Fremdenblatt*, 65. évf., 182. sz., 1911. júl. 5.) Elvégre Ausztria-Magyarország nem akar „világpolitikát csinálni”, majd a következőket jegyezte meg:

„Keleten híven örködünk Németország helyett is és szövetségi kötelezettségünket mindig hűen teljesítjük, de Agadirba nem követhetem Kiderlent ...” A németek egyébiránt nem valami szívélyes módon viselkedtek velünk szemben: „lásd Potsdamot, lásd a folytonos nehézségeket ... Néhány nappal ezelőtt barátságosan közöltem Kiderlennel néhány észrevételemet az Angliában uralkodó hangulatról.” (Redlich [1953], I, p. 95.)

Joseph Redlich¹⁶⁶ közölte Aehrenthallal, hogy értesülései szerint Angliában egyesek már a döntőbíró szerepét szánják neki, de a *Ballhausplatz* feje ezúttal

166) REDLICH, Joseph (1869-1936), politikus és jogász, a morvaországi tartományi gyűlés képviselője, később az államigazgatási- és az alkotmányjog professzora Bécsben, a két

nem pályázott közvetítői babérokra, mivel úgy látta, ezzel a személye iránt Berlinben már amúgy is meglévő gyanakvást erősítené. Így is attól kellett tartania, hogy Berlinben túlzott passzivitással vádolják. Aehrenthal a német politikát zűrzavarosnak ítélte, amelyből hiányzik a szövetséges partner iránti bizalom, a német császár pedig „fogékony az új elgondolások iránt”, azonban azokat képtelen magában „harmonikus egésszé” érlelni. Agadir a Monarchia szemszögéből „mindenképpen hiba” volt. A „marokkói ügy” Aehrenthal felfogása szerint még egyszerűen „nem érett meg”, amikor Kiderlen-Waechter már cselekvésre szánta el magát, mint ahogy Bosznia-Hercegovina annexiója a „megfelelő pillanatban” történt, nem pedig elsietve. (ibid., pp. 97-98.) Kiderlen valóban olyan erőszakosan igyekezett nyomást gyakorolni Franciaországra, hogy Párizsban már szinte meg voltak győződve róla, hogy Németország akár a legvégső eszköztől, a háború kirobbantásától sem riad vissza. Ez azonban mindenekelőtt blöff politika volt, és Berlinben nem akartak hadat üzenni a franciáknak még akkor sem, ha nem sikerül területi engedményeket nyerni tőlük francia Kongóban. Mindazonáltal Kiderlen és Bethmann Hollweg is készek voltak alkalmazni a háborús fenyegetést, mint eszközt. Nagy-Britanniában megsejtették a német eljárásban rejlő veszélyeket, így Londonban határozottan foglaltak állást. A német külügyi vezetés pedig kénytelen volt belátni azt is, hogy a háborús fenyegetőzés kétélű fegyver, hiszen a sajtó által keltett háborús hisztéria már teljesen kicsúszott a politikusok irányítása alól. Ennek egyik következményeként szeptember 9-én pánik tört ki a berlini tőzsdén. Végül, nem utolsósorban a németországi pénzügyi és gazdasági téren mutatkozó bizalmi válság hatott oda, hogy a *Wilhelmstraße*n sietve keresték a megegyezés lehetőségét.

háború közti időszakban forráskiadások szerkesztésével foglalkozott és oktatott a Harvardon is. Politikai naplója (lásd a bibl. adatokat a hivatkozások jegyzékében) felbecsülhetetlen értékű forrás a Monarchia utolsó éveinek történetéhez.

5. A függetlenség illúziója

1911. november 4-én megszületett a francia-német egyezmény Marokkóról és Egyenlítői Afrikáról, ami aligha volt más, mint jól álcázott diplomáciai vereség Berlin számára. Németország elismerte a francia dominanciát Marokkóban, amíg kompenzációként kisebb területeket nyert Francia Kongóból. (Geiss [1976], pp. 134-135.) Amíg a hármasszövetség tagjai a válság során ingadoztak, vagy el is pártoltak Németországtól, addig a hármasszövetség kiállta az erőpróbát, a francia-brit kapcsolatok pedig a korábbinál szorosabbá váltak, a válság júliusi tetőpontján a francia és a brit vezérkar már lefektette a katonai együttműködés alapjait. (ibid., p. 135.)

A bécsi vezetés a második marokkói válság során már nem kívánta még egyszer eljátszani a „brilliáns szekundáns” szerepét, de szívesen kovácsolt volna belőle magának némi diplomáciai sikert és elismerést. A franciákkal szemben demonstrált szimpátia sem volt teljesen önzetlen, háttérben egy Magyarország számára folyósítandó kölcsön lehetősége állt, amelyet a francia pénzügyről finanszíroznának. (Bridge [1972]a., p. 177.) A magyar kormány az előző év végén egy ízben folytatott már kölcsöntárgyalásokat, a franciák készek is mutatkoztak a mintegy 560 millió koronás hitelügylet támogatására, amíg a *Novoje Vremja* Oroszországban fel nem szította a hangulatot, azt a meggyőződést táplálva, hogy a Monarchia a rendelkezésére bocsátott összeget majd hadicélokra fogja felhasználni. Ezt azután a francia lapok is hangoztatni kezdték, kiemelve, hogy az ilyen kölcsönt meg kell tagadni „Oroszország ellenségeitől.”

A közhangulat kedvezőtlen fordulata eltántorította a francia vezetést a tranzakció melletti fellépéstől. (Jeszenszky [1994], p. 260.) Nicolson úgy vélte, a magyar kormánynak a kölcsönre elsősorban a boszniai válság alatt a folyamatos katonai készültség során felemésztett pénzüsszegek és az újabb fegyverkezések (mint pl. a hadihajóépítés) költségeinek fedezéséhez van szüksége kölcsönökre; megállapította, hogy a „hármasszövetség új és rendkívül hasznos

taggal” bővült, amely nem más, mint a „francia értéktőzsde” (*the Paris Bourse*) (BD V., p. 814., Nr. 875., *Nicolson to Grey*, 1909. dec. 28.) Hardinge is úgy vélte, hogy sem a francia, sem pedig a brit kormánynak nem szabad „megkönnyítenie” (*facilitate*) a kölcsönfelvételt olyan államok számára, melyek Németországgal építenek ki szoros kapcsolatokat. (BD VIII., p. 441., Nr. 341., *Minute by Hardinge*, 1910. szept.) A Wekerle-kormány ezután Londonhoz fordult, már-már sikerült is megállapodnia Sir William Blennerhassettel egy tízmillió fontot biztosító bankszindikátus felállításában, a *Foreign Office* azonban a kölcsön folyósítása ellen foglalt állást, a Franciaországhoz fűződő „általános politikai egyezményre” hivatkozva. Esme Howard budapesti brit főkonzul találóan állapította meg, hogy az elutasítás miatt ismételten a berlini Rothschild-bankháztól felvett hitel „újabb szem a láncban, amely a kettős Monarchiát *nolens volens* mind szorosabban Németországhoz köti.” (Jeszenszky [1994], p. 261., {FO 371/825}, 1910. okt. 17.) 1911. december 11-én azután újabb tárgyalások kezdődtek Franciaországgal egy 450 millió frankos hitelkeretről. Bár ekkorra a németek és a franciák már megkötötték a marokkói szerződést, Tschirschky mégis rosszalta, hogy a Monarchia látványosan törekedett kapcsolatainak javítására Franciaországgal. A *Neue Freie Presse* nem győzte hangsúlyozni, hogy ezeket az összegeket nem fordítják hadi célokra, valamint sajnálkozott afelett, hogy a kölcsönök folyósítására a szövetségi politikának döntő befolyása van. (Löding [Diss. 1969], p. 3.) Jóllehet Cartwright és francia kollégája, Crozier mindent elkövettek, hogy a kölcsön folyósítását elérjék, ezáltal pedig megnyerjék Ausztria-Magyarországot a németekkel szembenálló erőknek, a francia kormány mégis túl gyengének bizonyult. 1912 elejére a Monarchia vezetői feladták a reményt, az osztrák sajtó pedig elégedetlenségének adott hangot a brit magatartással kapcsolatban, a *Foreign Office* sértődötten reagált, majd alig leplezett elégedettséget mutatott a kölcsönügylet kudarca felett. (Bridge [1972]a., p. 177.) A Monarchia pénzügyi

5. A függetlenség illúziója

helyzete 1911-től kezdve folyamatosan romlott, az angol és a francia tőke fokozatos kivonulása miatt az osztrák piacról. (Löding [*Diss.* 1969], p. 3.)

6. A tripoliszi háború és következményei

1911 nyarának elmúltával, a marokkói válság végéhez közeledve a kapcsolatokra Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia között ismét az udvarias távolságtartás vált jellemzővé. A nemzetközi feszültségek általában véve fokozódtak, és a hadiflotta-kérdés ismét előtérbe került, Ausztria-Magyarország londoni képviseletén pedig konstatálhatták, hogy ameddig a tengeri fegyverkezés kérdéseiben nem születik megállapodás – a britek számára ez szupremáciájuk elismerését jelentette volna – az angol-német kapcsolatok javulására nincs komoly kilátás. (Bridge [1972]a., p. 178.) Aehrenthal ez okból is igyekezett minél inkább kivonni magát a feloldhatatlannak tűnő antagonizmus újabb összecsapásaiból. Amikor Grey és Bethmann-Hollweg között ismét vita lángolt fel a nyár folyamán lezajlott krízis kapcsán, az osztrák-magyar külügyek iányítója Cartwrightnak az angol külügyminiszterről elismeréssel nyilatkozott, miközben Berlin felé teljesen más véleménynek adott hangot. (ibid., p. 179., ill. ÖU.Aussen. III., pp. 602-603., Nr. 3009., *Tel. aus London*, 1911. nov. 28.) A kapcsolatokat csak a bécsi brit nagykövet személye körül kibontakozó sajtópolémia árnyékolta be, amely egyre több feszültséget okozott a három nagyhatalom viszonyában, egy olyan időszakban, amikor a nemzetközi események ismét közelebb hozhatták volna egymáshoz Nagy-Britanniát és Ausztria-Magyarországot.

1911 szeptemberében egyre valószínűbbé vált, hogy Olaszország és Törökország között háború fog kitörni Tripolisz birtoklása miatt. Bécs tartózkodott mindenfajta beavatkozástól, Londonban pedig nem láttak okot arra, hogy az olaszok kedvét bármiképp elvegyék a kalandor vállalkozástól, amelyre

készültek. Amikor szeptember 29-én Olaszország hadat üzent a törököknek, mind Ausztria-Magyarország, mind Nagy-Britannia bejelentették semlegességüket. (BD IX./1., p. 287., Nr. 254., *Grey to Rodd*, 1911. szept. 30., v.ö. Bridge [1972]a., p. 180.) Aehrenthal aggódott, hogy az ottomán birodalom a háborút nem képes megvívni és darabjaira hullik szét, de Olaszország végül is a Monarchia szövetségese, és a kapcsolatok javítása Rómával fontos volt a *Ballhausplatz* számára. A britek sem voltak hajlandók közvetíteni a Porta és az olasz kormány között. Az olaszok eljárását és agresszív támadását erkölcsileg elítélték ugyan, de a politikai szempontból Itália rokonszenvesebb volt, és egyébként is – ahogy arra Mensdorff rámutatott – leplezetlen kárörömmel (*Schadenfreude*) szemlélték a német diplomácia óriási kudarcát. (Bridge, *op.cit.*, p. 181.)¹⁶⁷ Churchill is úgy nyilatkozott, hogy a Németország, Ausztria-Magyarország, Románia és Törökország által reprezentált politikai együttműködés a Balkánon „túlontúl is egyértelmű”, ezért Nagy-Britanniának „minden téren” Olaszországot kell támogatnia, mégpedig erkölcsi megfontolásoktól függetlenül. Churchill vélekedése szerint Németország, Ausztria-Magyarország, Románia és Törökország egymással szövetkezve „veszélyes” frontot alkothattak volna; csak akkor maradhatott tehát továbbra is az Anglia számára „kedvezően alakuló” nemzetközi „egyensúly”, a szigetország által óhajtott állapotában, ha minden előzetes feltételtől függetlenül Olaszország oldalára állnak. (ibid., ill. BD IX./1., p. 278., Nr. 240., *Churchill to Nicolson*, 1911. szept. 26.) A *Foreign Office* visszatekintve a boszniai válság tanulságaira, nem is gondolt beavatkozásra, sőt, miközben a sajtó morális szempontokat hangoztatva elítélte az agresszort, eredményesen igyekezett fellépni annak érdekében, hogy a *Times* mérsékelje hangnemét. (ibid., ill. BD IX./1., Nr. 256., *Rodd to Grey*) Crowe szorgalmazta, hogy a „törökbarát agitációt”

167) BRIDGE idézi MENSENDORFF naplóját: HHStA, Nachlaß Mensdorff-Pouilly, K.4., *Tagebuch*, 1911. okt. 2.

6. A tripoliszi háború és következményei

minél inkább „fojtsák el”, a *Whitehall*ban attól tartottak, hogy az olaszok szimpátiáját végképp elveszíthetik a brit sajtó hangneme miatt. Nicolson osztotta az aggodalmakat, és azonnal utasította is a külügyminisztériumi sajtóirodát (*Press Information Bureau*), hogy ne adjon információt az olyan beérkező táviratokról, melyek alapján a brit hivatalos véleményt az olaszokkal ellenségesnek lehet beállítani. (ibid., Nr. 257., *Minutes by Crowe, Mallet, Nicolson*)

A háború kapcsán nem jött létre együttműködés Anglia és a Monarchia között. Ahogyan azt Francis Roy Bridge angol történész megállapította: „A hadakozó felek mindketten olyan hatalmak voltak, amelyek a legkevésbé határozott pozícióval bírtak az európai konstelláción belül... (...) A tét nagy volt, így a tripoliszi háborúban nem a koncert-diplomácia vált meghatározóvá, hanem a két hatalmi csoportosulás manőverezése.” Mindez nyilvánvaló gátakat szabott az egyéb, kétoldalú együttműködésnek. (ibid.)

Aehrenthal és a britek más-más okból gondoltak arra, hogy ha másként nem is, hallgatásukkal támogatják az olaszok akcióját. Bécs a német külügyi vezetéssel összhangban abban reménykedett, hogy Olaszország „kalandjával” ellentétbe sodorja magát a Földközi-tengeren ugyancsak érdekelt Franciaországgal és Angliával, ezáltal pedig jobban rá lesz utalva két szövetségesére. Aehrenthal meg is állapította, hogy az adott helyzetben Olaszországnak elemi érdeke, hogy Németország és Ausztria-Magyarország „barátságát évekre biztosítsa a maga számára.” A Monarchia külügyminisztere nem is titkolta, hogy az olaszok észak-afrikai lekötöttsége számára nagyon is „megfelelő.” (Fischer [1969], p. 206., ill. GP XXX./2., pp. 497-499., Nr. 11 218., *Aehrenthal an Kiderlen*, 1911. nov. 9.) Berlinbe ráadásul kedvező hírek futottak be, melyek szerint az olasz miniszterelnök és a király is késznek mutatkoztak arra, hogy a hármas szövetséget a maguk részéről minden változtatási javaslat nélkül

rövid időn belül megújítsák. (ibid., Nr. 11 217., *Kiderlen an Aehrenthal*, 1911. júl. 31.)

A britek elsősorban azzal voltak elfoglalva, hogy elkerüljék az általuk kiszámíthatatlannak minősített német politika tevékenysége folytán kialakult veszélyes helyzeteket. A *Wihelmstraße* amúgy borotvaélen kényszerült táncolni, nehézkesen egyensúlyozva „szövetségese” (Olaszország) és „barátja” (Törökország) között. Berlin javaslatot tett Londonnak közös fellépésre, de nem talált kedvező fogadtatásra a brit külügyi vezetésnél, ahol a németek iránti bizalmatlanság ezáltal még csak fokozódott. (Bridge, *op. cit.*, p. 182., ill. BD IX./1., pp. 303-304., Nr. 276., *Lord Granville to Grey*, 1911. okt. 9.) A német politika rapszodikussága ismét megmutatkozott. Bethmann-Hollweg hagyta volna az olaszok törekvéseit kibontakozni, a császár azonban erőteljesen síkraszállt a törökök oldalán, a konstantinápolyi német követtel, Marschall von Biebersteinnel egyetemben meg volt ugyanis győződve arról, hogy Anglia bújtotta fel az olaszokat a háborúra. (Fischer [1969], p. 206.) Aehrenthal mindeközben a háború hatásai aggasztották a balkáni *status quo* tekintetében, ugyanis gyors olasz győzelemre számított, remélve, hogy közvetítőként Németországgal karöltve felléphet majd a béketárgyalásokon. Később ezt a tervét mégis elhagyta, mivel úgy látta a németek egyre inkább valamiféle „függelékként” (*Anhängsel*) kezelik Ausztria-Magyarországot. (Bridge [1972]a., p. 183., ill. ÖU. Aussen. III., p. 436., Nr. 2756., *Privatschr. aus Rom (Mérey)*, 1911. okt. 11.)

A tripoliszi háború folyamán a *Ballhausplatz* számára nehéz volt lépést tartani a német diplomácia váratlan manővereivel, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Rómában, Konstantinápolyban és általában mindenütt kénytelen másodhegedûsi szerepet vállalni. Aehrenthal megkísérelte legalább a függetlenség látszatát a továbbiakban is fenntartani. Szögyény ugyancsak arról számolt be, hogy nem lehet Kiderlen-Waechter részéről „őszinte” kooperációra

6. A tripoliszi háború és következményei

számítani. Berlin „sajátos” viselkedésének magyarázatát Aehrenthal az angol-német ellentétben vélte felfedezni. Ugyanis szerinte a német fővárosban ismét attól tartottak, hogy az olasz-török háborúban sérülhetnek az ottomán birodalom területén sikeresen újra megerősített német pozíciók: Nagy-Britannia ugyanis titkon bár Olaszország támogatója, valójában a háború ódiomát mégis Németországnak kellett viselnie, mint az olaszok szövetségeseinek. Ezért kezdett a német diplomácia a Balkánon is aktívabb politikába, mialatt az olaszok igényeit is mérsékelni kívánta. Mindeközben azonban Berlin megfeledkezett arról, hogy Ausztria-Magyarország véleményét időben kikérje. (Tobisch [1994], p. 95.) A német diplomácia előtt a hármas szövetség megújításának kérdése lebegett, minden más kérdés csak másodsorban jöhetett számításba. Bécsben egyre bizalmatlanabbá váltak a szövetségessel szemben, különösen annak az oroszok által ismét felvetett tengerszoros-kérdés kapcsán tanúsított magatartása miatt. Mivel Berlin az orosz javaslatokkal szemben nem volt elutasító, a *Ballhausplatz*on ismét kísértett az 1910 novemberi potsdami találkozó emléke, így felmerült a gyanúja annak is, hogy valamiféle megállapodás már akkor megszülethetett Németország és Oroszország közt a tengerszorosokra vonatkozólag. Jóllehet Kiderlen-Waechter biztosította Aehrenthalt, hogy sem Oroszország irányában, sem más vonatkozásban Németország nem kötelezte el magát, az osztrák-magyar külügyminiszter számára mindez nem bizonyult különösebben meggyőzőnek, szerinte a berlini vezetés már a potsdami találkozó során az oroszoknak a bagdadi vasúttal szembeni ellenkezését akarta leküzdeni, távlatilag pedig a hármas *entente* szétbomlását elérni. (Ibid., pp. 98-99.)

A második marokkói válság során a Nagy-Britannia és a német birodalom közötti ellentétek elementáris erővel törtek felszínre. A következményekkel a Monarchiának is szembesülnie kellett, akár az újra terítékre kerülő tengerszoros-kérdésről, akár az olasz-török háború továbbterjedésének megakadályozá-

sáról volt szó. Az angol-német ellentétből fakadó kényszerek folyamatosan jelen voltak 1911 és 1912 fordulóján. Kiderlen-Waechter még szorosabb együttműködést javasolt Bécsnek, hogy a „nyugati hatalmak mesterkedéseinek” elejét vegyék, ugyanakkor Aehrenthal elutasító magatartást ajánlott az oroszokkal szemben, akik ismét előhozakodtak a tengerszorosok kérdésével. Az oroszok „puhatolódzását” a tengerszoros-problémát illetően az adott helyzetben ugyancsak kifejezetten „veszélyes” manővernek minősítette. Rövidesen azonban a Konstantinápolyba küldött követutasításban kifejtette, hogy a Monar-chiának tekintettel kell lennie a német igényekre és különösen Kiderlen-Waechter álláspontjára, aki „hátvédet keres” Szentpéterváron a maga számára, hogy nagyobb határozottsággal léphessen fel az angol-német érharcban. (Kießling [1996], pp. 104., v.ö. ÖU. Aussen. III., pp. 611-612., Nr. 3023., *Erlaß nach Berlin*, 1911. nov. 30., ill. pp. 627-628., Nr. 3042., *Tel. Szögyénys aus Berlin*, 1911. dec. 3., p. 630., Nr. 3046., *Erlaß nach Konstantinopel*, 1911. dec. 5.)

A tripoliszi háború ismét nem bizonyult jó alkalomnak ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország hitelt érdemlően demonstrálja Németországtól független külpolitikáját és önállóan kooperáljon Nagy-Britanniával. Közben a bécsi brit nagykövet helyzete is megrendült, ami szintén akadályt jelentett abban, hogy Bécs és London között valóban szívélyes kapcsolatok szövődjenek. (Bridge [1972]a., p. 191.) A *Foreign Office* azonban továbbra is kedvezően ítélte meg az osztrák-magyar külügyminisztert. Angliában Greyt heves támadások érték a parlamentben és a sajtó részéről, Aehrenthalnak pedig – élete vége felé közeledve – számos intrikával szemben kellett küzdelmet vívnia. (Ibid., ill. BD IX./1., pp. 535-536., Nr. 542., *Russel to Grey*, 1912. jan. 18.) Az osztrák-magyar külügyminiszter halálhíre osztatlan részvétet keltett az egész brit politikai vezetésben, még Nicolson is sajnálatának adott hangot, és a dél-kelet európai béke jövődöbeli fenntartását nehezebbnek ítélte, Aehrenthal politikájá-

6. A tripoliszi háború és következményei

nak jótékony hatásai nélkül, aki egyúttal „visszafogta a főherceg [Ferenc Ferdinánd] befolyását.” (ibid., p. 192.)

Berchtold nem számíthatott ugyanarra a bizalomra Londonban, amelyet Aehrenthalnak, ha nehezen is, de sikerült kivívnia. Nem tartották „erős jellemnek”, és kételyek támadtak abban a vonatkozásban is, hogy mennyire sikerül majd ellenállnia a német befolyásnak. A londoni félelmek nem voltak alaptalanok, Berchtold bár lelkiismeretes és nagy munkabírási tapasztalt diplomata volt, mégis hajlott arra, hogy ne bízson saját elgondolásaiban és ezáltal fokozottan ráhagyatkozzék mások tanácsaira. A Monarchia külpolitikája hirtelen sok különböző személy akaratának és befolyásának lett kitéve (pl. Ferenc Ferdinánd, Conrad v. Hötzendorff), és a *Ballhausplatz*on is hirtelen megsokasodtak az eltérő irányvonalat proponáló legkülönbözőbb elképzelések. (ibid., p. 193.) A trónörökös növekvő befolyására az is utalt, hogy az Aehrenthal által utódként megjelölt három személy (Burián István gróf közös pénzügyminiszter, Szécsen Miklós gróf párizsi nagykövet és Berchtold) közül kettővel szemben Ferenc Ferdinánd ellenvetését jelezte. (Hantsch [1963], I., p. 241., lábjegyz. 2.) Aehrenthal tehát egyik lehetséges utódjaként jelölte meg Berchtoldot, de nem az első helyen, jelezte, hogy nagyra tartja, de hiányzik még a magas hivatal betöltéséhez szükséges, kellő mennyiségű tapasztalata. (Redlich [1953], I., p. 129., 1912. márc. 7.)

Február elején Ferenc József fogadta Berchtoldot, aki előadta elképzeléseit a jövő külpolitikáját illetően. A kijelölt külügyminiszter úgy látta, a Monarchia saját javára aknázhatja ki az olasz-török háború révén előállt helyzetet, egyúttal utalt a preventív háború lehetőségére is Olaszországgal kapcsolatosan. Itália meglehetősen szorongatott helyzetét kihasználva ugyanis, a Monarchia szövetségeseire támadhatott volna, hogy „évtizedekre ártalmatlanná tegye.” (Hantsch [1963], I., p. 243.) A megelőző háborúval Berchtold szerint elkerülhető lett

volna az, hogy később az olaszok egy számukra kedvező időpontban támadjanak a Monarchiára. A háborúból húzható diplomáciai, vagy adott esetben stratégiai-katonai haszon így ellensúlyozhatta volna az angol-német ellentétből fakadó kedvezőtlen körülményeket, vagyis, hogy Németország és Ausztria-Magyarország a boszniai krízis óta relatív elszigeteltségbe szorult Európában (ibid.), majd a következőképp folytatta gondolatmenetét:

„Egy küzdelem Itáliával szemben lényegében párviadal lenne az Adria feletti hegemoniáért, és ennek a mérkőzésnek során ... az ellenfelet támogatásban részesítenék a nyugati hatalmak flottái. Egy effajta tengeri háborút nem lennének képesek megvívni. Némiképpen más volna a helyzet, amennyiben az angol-német ellentét konfliktussá terbélyesedne és az angol, valamint talán a francia flotta is az északi vizeken lenne elfoglalva, úgy, hogy egyedül az olasz flottával lenne dolgunk ...” (ibid., pp. 243-244., idézet Berchtold kiadatlan emlékirataiból)

Berchtold defenzív orientációjú külpolitikát kívánt folytatni, elkötelezettségét a *status quo* iránt a Monarchia viszonylag gyengének mutakozó stratégiai-politikai helyzete is indokoltá tette, elődjénél pedig jobban törekedett az ún. koncert-diplomácia elősegítésére (Bridge [1972]a., p. 193.), miközben nagyobb figyelmet szentelt az angol-német kapcsolatok alakulásának és a kialakult hatalmi tömbök ellenkező oldalon álló tagjai közötti eseti együttműködésnek. A nemzetközi kapcsolatok alapvető meghatározói, az új külügyminiszter szerint, továbbra is a hármas szövetség, illetve a nyugati hatalmak és Oroszország alkotta hármas *entente*, az előbbi azonban „sokat veszített konzisztenciájából”, tagjai túlzottan is sokszor jártak el önállóan, anélkül, hogy szövetséges partnereikkel konzultáltak volna.¹⁶⁸ A nemzetközi helyzet bizonytalanságai miatt

168) BERCHTOLD erről a következőket írta (idézi: HANTSCH [1963], I., pp. 245-246.): „...minden állam saját érdekeit követi, anélkül, hogy sokban tekintettel lenne a szövetségesekre. Így Olaszország Kréta vonatkozásában a saját útját járta ... és most a

6. A tripoliszi háború és következményei

és a Monarchia védelmi képességeit figyelembevéve a legnagyobb körültekintéssel együttjáró óvatos politikát tanácsolt. (Hantsch [1963], I., pp. 245-246.)

Németország eközben arra ösztönözte Berchtoldot, hogy mutakozzék rugalmasnak Olaszországgal szemben, mivel közeledett a hármasszövetség megújításának időszaka. Berlinben nem kívánták ugyanis, hogy egy a balkáni érdekellentétek miatt újra fellángoló osztrák-magyar-olasz ellentét a hármasszövetség felbomlásához vezessen, Kiderlen-Waechter újra és újra felhívta a bécsi vezetés figyelmét arra, mennyire fontos lehet egy Franciaország és Oroszország ellen egyidejűleg vívott háború során, hogy a Monarchia délkeleti határai tehermentesítve legyenek. (Fischer [1969], p. 211.) Természetesen a németekben is ott volt a félelem, hogy az olasz-török konfliktus áttérjedhet a Balkánra és háborúba sodorva az ottani szláv államokat, összeütközést von maga után Oroszország és a Monarchia között. Olaszország azonban abban a helyzetben volt, hogy saját szakállára is kiterjeszthette a háborút az európai török területek egy részére, mivel Giolitti ¹⁶⁹ „lebegtethette” a hármasszövetség megújításának kérdését, ezáltal elrettentve Ausztria-Magyarországot és a németeket attól, hogy Olaszország terveit keresztezzék. (Crampton [1981], p. 9.) Kiderlen Flotow osztrák-magyar követségi tanácsos előtt világosan vázolta is, milyen elképzelései vannak egy esetleges háborús konfliktus tekintetében, a tervekben pedig Franciaország ellen az olasz fegyveres erőre is számított. Mindemellett nyomatékosan hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy egyidejűleg Anglia semleges maradjon. (Fischer [1969], p. 211., ill. ÖU.

tripoliszi akcióval rukkolt elő, a szokásos ad hoc egyeztetés nélkül... [ti. a Monarchiával és Németországgal] (...) Az ellentáborban is valamelyest lazultak a kötelékek ... manapság az európai béke meglehetősen labilis alapokon áll. Mindez a külpolitikai helyzetnek sajátos bizonytalanságot kölcsönöz, amely korábban ismeretlen volt számunkra...”

169) GIOLITTI, Giovanni (1842-1928), olasz politikus, 1906 és 1911, majd 1911 és 1913 között miniszterelnök

Aussen. IV., pp. 121-123., Nr. 3469., *Privatschreiben v. Flotow an Berchtold*, 1912. ápr. 23.) A britek irányába történő újabb nyitás gondolatának előtérbe kerülését az is megkönnyítette, hogy Olaszország túlzottan is agresszívan lépett fel a tengerszorosok környékén, ezáltal arra kényszerítve a törököket, hogy elaknásítsák a Dardanellák vizeit. Mindez a nemzetközi hajózás és kereskedelem komoly fennakadását okozta. Mind a német, mind pedig a brit kormányra nagy nyomás nehezedett a kereskedelmi és hajózási lobbyk részéről. Berlin olyannyira készségesnek mutatkozott, hogy a *Foreign Office* egyik tisztségviselője „sokkal kielégítőbbnek” minősítette a német hozzáállást az oroszokénál a tengerszorosok problémáját illetően. Grey jelezte Berlin felé, hogy különösen fontosnak tartja a folyamatos kapcsolattartást a német vezetéssel, mivel a kelet ügyek ismét bonyolultabbakká válhatnak. (Crampton [1981], p. 10.)

Az előzőekben említett törekvés 1912-ben lassanként a német külpolitika vezérmotívumává vált. Az elkövetkező időszakban, amelyet a balkáni háborúk és az európai Törökország széthullása tett különösen nehezzé, a britek is jóval nagyobb kompromisszumkészséget mutattak Németország irányában. Grey 1911 novemberében új politikát hirdetett meg, szorgalmazva az angol-német közeledést. (Wiener [1972], IV., pp. 2908-2909.) A következő esztendő során az angol-német *détente*-kísérletek leghosszabb ideig tartó és valós eredményeket is felmutató korszaka kezdődött. A dualista Monarchiának – és ez fő törekvése volt Berchtoldnak is – fokozottan figyelnie kellett a nemzetközi környezet változásait, így legfőképp az ekkor messzemenően meghatározó jelentőségű angol-német kapcsolatok alakulását, valamint ezek számára leginkább fontos implikációit a Balkánon. A boszniai krízis óta, amikor Ausztria-Magyarország függősége Németországtól különösen egyértelművé vált, a Nagy-Britannia és Németország közötti mélyülő antagonizmus egyúttal mint az osztrák-magyar külpolitikát folytonosan negatívan befolyásoló tényező volt

jelen. A *Ballhausplatz*on remélték, hogy a két nagyhatalom közt mutatkozó enyhülés új lehetőségeket ad a Monarchia számára is. A Monarchia politikusai és a sajtó egyes képviselői azon a véleményen voltak, hogy az angol-német ellentét miatt igencsak leszűkült Ausztria-Magyarország mozgásteret a nemzetközi politikában, így a *détente* mindenképp üdvözlendő fejleménynek számított. (Kießling [1996], pp. 102-103.) A *Neue Freie Presse* a kérdést illetően uralkodóan jelen lévő benyomásokat a következőkben összegezte:

„Az ellentét Németország és Anglia között a nemzetközi politika legmeghatározóbb tényezője [*die größte Tatsache der internationaler Politik*] E köré a középpont köré szerveződik minden más esemény, és az egész világ szinte lélegzetvisszafojtva figyel a legkisebb változásra ... az előkészületekre és a titkolózásra, minden lépésre ebben a nagy és félelmetes sakkjátszmában.” (*Neue Freie Presse*, 1912. febr. 25., idézi: Kießling [1996], p. 103.)

Az osztrák-magyar külügyminisztérium 1911 decemberében készített memorandum szerint az angol-német ellentét ad a politikai helyzetnek „világtörténelmi jelentőséget”, Mensdorff pedig mint a „korabeli világpolitika legnagyobb rivalizálását” említette. A *Ballhausplatz*on érzékelték, mennyire kedvezőtlen, hogy az Olaszországgal fenntartott szövetség egyetlen alapjául kizárólag az Oroszországhoz fűződő kapcsolatok meglehetősen „tisztázatlansága” szolgál. Természetesnek találták azt is, hogy az olaszok a hármas szövetségből kilépve azonnal csatlakoznának az ellentétes hatalmi csoportosuláshoz. Mindezek miatt Ausztria-Magyarországnak „tapintatos” és „kényesen óvatos” politikát kellett folytatnia, mivel az angol-német antagonizmus révén keletkezett feszültségek „minden irányban” hatást gyakoroltak. Arra a következtetésre jutottak, hogy sem a balkáni problémák, sem pedig az Olaszországgal fennálló feszültségek nem oldhatóak meg „végrelegesen”, ameddig a „nagy döntés” Európa jövőjéről meg nem történik. Erre a döntésre azonban a „Vogézeknél és

a tengereken, melyek a német és az angol partokat mossák kerül majd sor” – zárták le a valóban kissé determinisztikus emlékirat érvelését. (Kießling [1996], pp. 104., ill. ÖU. Aussen. III., Nr. 3095., *Denkschrift: Geheime Geschichtliche Übersicht*, 1911. dec. 12.) Mensdorff olasz kollégája, Imperiali márki kívánatosnak tartotta ugyanakkor Nagy-Britannia és Németország közeledését, mivel úgy látta, hogy a Közel-Keleten semmilyen döntően kedvező változást elérni nem lehet, amíg a két hatalom egymással valamiféle egyezésre nem jut és közösen nem lép fel Konstantinápolyban. Mensdorff szerint az olasz követ illúziókba ringatta magát, bár kétségtelenül Olaszország érdekeit az ilyaesfajta együttműködés „jól szogálhatta volna”, az osztrák-magyar nagykövet a flottakérdés és a gyarmati feszültségek megoldása előtt nem látott esélyt igazán konstruktív együttműködésre a Közel-Keleten sem. (ÖU. Aussen. III., pp. 808-809., Nr. 3265., *Bericht aus London*, 1912. febr. 2.) A marokkói krízis azon túl, hogy az ellentéteket méginkább feszínre hozta és a közvetlen háborús veszély közelébe sodorta mind Angliát, mind Németországot, egyben a kezdetét is jelentette az enyhülés irányában tett erőfeszítéseknek. A marokkói válság pszichikai hatásai még a következő év februárjában is érződtek, az angol *navy scare* pedig úgy tetszett éppen a rettegett riválisra „ragadt át”, ugyanis Berlinben széles körben elterjedt a nézet, hogy, amennyiben nem csökkentik a hadiflottára fordított összegeket, Anglia a tengerek felől támadást intéz Németország ellen. (BD IX. 1., p. 540., Nr. 546., *Grey to Bertie*, 1912. febr. 7.)

7. *A déttente folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései
és újabb illúziók*

1912 februárjában a Haldane-misszió ugyan minden lényeges eredmény nélkül zárult, mégsem jelentett teljes kudarcot, mert Bethmann-Hollweg és környezete arra a következtetésre jutott, hogy ha általános kompromisszumra nincs is lehe-

7. A détente folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

tőség, azért gyakorlati téren jó együttműködést lehet kialakítani, amely Kiderlen-Waechter szerint Anglia vonatkozásában többet ér, mint a papíron rögzített megegyezés. Konkrét kérdéseket illetően valóban egyeztetés kezdődött a két nagyhatalom között, így a bagdadi vasútról és a portugál gyarmatok jövőjéről. Londonba új nagykövetet neveztek ki Marschall von Bieberstein személyében, aki „jó és egészséges légkör kialakítását” tűzte ki céljául. Grey pedig kerülni igyekezett a flottakérdést, amely a legtöbb problémát okozta és a *détente* legfőbb buktatójának bizonyult. (Crampton [1981], p. 8.) Mensdorff ugyanakkor az új nagykövet személyéhez nem fűzött már nagy reményeket, mivel Marschall egy olyan kimondottan „politikai” posztról érkezett, mint, amilyen Konstantinápoly, így nagyon nehéz lesz az angliai viszonyokat megértenie. A jelentős személyiségekkel ugyanis vidéki vadászatokon gyakorta mélyebb eszmecsere lehet folytatni, mintha a hivatalukban keresik fel őket, ahol akár hónapokon át semmi figyelemreméltót nem hallani. Szerinte a német diplomata mindezt „nehezen érthette meg”. Az idős német diplomatában ugyanakkor Grey nagyon jó benyomást keltett, a flottakérdésről pedig úgy vélekedett, hogy „amint a hatalmak hozzászórtak ahhoz, hogy nagy hadseregekkel éljenek egymás mellett, a jövőben meg kell találniuk a módját annak is, hogy hatalmas flottákat lássanak egymás mellett, anélkül, hogy ezek miatt egymásra támadnának.” Marschall főként Bülow politikáját kárhoztatta, és fogadkozott, hogy új fejezetet nyit az angol-német kapcsolatok történetében. (*HHSStA PA VIII., K. 148 [Berichte], Nr. 32.C., Mensdorff an Berchtold, 1912. júl. 5.*)

Nagy-Britannia és Németország kapcsolataiban új fejezetet nyitni azonban a Lord Haldane által kezdeményezett tárgyalásoknak nem sikerült. A liberális párt jó néhány meghatározó politikusa valóban szerette volna, ha sikerül egyfajta áttörést elérni az angol-német kapcsolatokban, azonban éppen a flottakérdés kapcsán újra és újra szembesülniük kellett Berlin hajthatatlanságával. Churchill, immár az Admirális első lordjaként, 1911 szeptember

végén kifejtette Mensdorffnak, hogy brit részről nem kívánnak további engedményeket felajánlani, a fegyverkezési verseny lassítását Németországtól várják, ahol az angol fejlesztések ütemének minden korábbi csökkentésére csak még nagyobb ütemű hajóépítés volt a válasz. Churchill szerint a német flotta támadó jellegéhez nem férhetett kétség, és hangsúlyozta, hogy a tengeri fölény Nagy-Britannia számára sokkal lényegesebb biztonságpolitikai kérdés, mint Németországnak. Mensdorff kevés sikerrel próbálta beszélgetőpartnerét arról meggyőzni, hogy „Németország soha nem lesz az európai béke megbontója”, mert alapvetően a „*status quo*-ban érdekelt.” Churchill kizárólag az európai egyensúly fontosságát hangsúlyozta, amelyet Franciaország bármilyen további „gyengítése” felborítana. Az egyensúly és a béke megőrzésében fontos feladatot tulajdonított Ausztria-Magyarországnak, amely szerinte „jótékony befolyást” gyakorolhatott szövetségesére; utalva – nem minden diplomáciai szándék nélkül – arra is, mennyire elhibázottnak tartja, hogy Grey a boszniai válság folyamán a Monarchiával szemben „túl messze ment.” Az agadiri válság előidézéséért annak összes következményével együtt Churchill a felelősséget Németországra hárította. Berlin szerinte azzal éppen a kétoldalú kapcsolatok javulásának ígéretes folyamatát törte derékba. (ÖU. Aussen. III., pp. 362-369., Nr. 2667., *Bericht aus London*, 1911. szept. 29.)

1911 decemberében Mensdorff ismét reménykedett, hogy az angol-német kapcsolatokban jelentős javulás áll be, és úgy látta, hogy a közvélemény egy része is ezt várja el a brit külügyminisztertől. Természetesen az osztrák-magyar nagykövet szerint is csak fokozatos és lassú enyhülésről lehetett szó, melynek során szóba sem kerülhet, hogy Anglia lazítsa kapcsolatait Oroszországgal, vagy megkérdőjelezze az *entente* fontosságát Franciaországgal. (Kießling [1996], p. 105.) Bár Berlinből nem érkeztek hasonlóan biztató hírek, a *détente* mégis egyre inkább foglalkoztatta a Monarchia diplomatáit. Mensdorff számos kísérletet tett arra, hogy személyes beszélgetéseken keresztül mozdítsa elő a

7. A *détente* folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

két ország közeledését. Így került sor a már említett eszmecserére Churchillel, Grey magántitkárával, William Tyrrellel és V. Györggyel. A Monarchia londoni nagykövetét személyes habitusa, rokoni kapcsolatai alapvetően ideális közvetítővé tehető, és bizonyos, hogy próbálkozásai bécsi politika kedvezőbb megítélésének érdekében nem is mindig maradtak eredménytelenek, kezdeményezéseihez azonban nem kapott hivatalos felkérést, azok nem képezték részét semmiféle átgondolt diplomáciai manővernek. Mensdorff egyfajta következetes békepolitika híve volt, az osztrák-magyar külpolitika fő célját nem annyira a nagyhatalmi érdekérvényesítésben, mint inkább egyfajta közvetítői szerepben látta, amely előmozdítaná az európai nagyhatalmak közötti egyetértést. Érthető, hogy állomáshelyén sokkal erősebben érezhette az angol-német ellentét kedvezőtlen hatásait, melyek a nemzetközi politikára „bénítólag” hatottak. (ibid., p. 106., ill. ÖU. Aussen. III., pp. 834-836., Nr. 3299., *Bericht aus London*, 1912. febr. 16.) Általában véve a *Ballhausplatz*on kevés megértést mutattak a nagykövet „békülékeny” diplomáciája iránt, a boszniai válság során emiatt már-már pozíciójának elvesztése fenyegette. Az őt jellemző rokonszenves tulajdonságok és a brit uralkodócsaládnál élvezett különleges bizalom miatt azonban szolgálatairól sem Aehrenthal, sem pedig Berchtold nem mondhattak le. (Jenicek [*Diss.* 1965], p. 14., p. 34.) Friedrich Kießling megállapítása szerint, mivel az angol-német ellentét nem tűnt a hagyományos kétoldalú tárgyalások keretein belül feloldhatónak egy harmadik hatalom, adott esetben a Monarchia közvetítése kézenfekvő elgondolásnak tűnhetett, ám erről a lehetőségről a bécsi vezetés gyakorlatilag „lemondott.” Abban az esetben is, ha Bécsben mutatkozott volna konkrét hajlandóság arra, hogy közvetítői szerepet vállaljanak, akkor is valószínűbb, hogy először a *Wilhelmstraße* ajtaján kellett volna kopogtatni. Ott azonban a Bécsből kiinduló és Nagy-Britanniával kapcsolatos kezdeményezéseket a szóban forgó időszakban a Cart-

wright-interjú¹⁷⁰ utóhatásai miatt nem fogadták lelkesen. (Kießling [1996], p. 107., ill. Bridge [1972]a., p. 179.)

Már említettük, hogy a bécsi külügyben gyakran nem kaptak elegendő információt Berlinből az Angliával folyó különböző tárgyalások tartalmát és eredményességét illetően. Ez különösen érvényes volt a Haldane-misszióra. A brit hadügyminiszter látogatását előkészítő lépésekről Bécs semmiféle értesüléssel nem rendelkezett. (Tobisch [1994], p. 101., ill. Kießling [1996], p. 107.) Már 1912 januárjában a tárgyalások felvételét sikerült előmozdítani üzletemberek és olyan pénzmágnások közvetítő tevékenységének köszönhetően, mint például a brit bankár Sir Ernest Cassel. A gazdasági kapcsolatokban érdekelt és emiatt a politikai megegyezésben is érdekelt érdekcsoportok befolyása azonban csak egy fontos tényező volt a mérleg serpenyőjében, a fő kérdés ugyanis mind Grey, mind pedig Churchill számára a flottafejlesztések korlátozása maradt, miközben Németországban Tirpitz admirális és az őt támogató II. Vilmos a marokkói kudarc miatt rezignációba süllyedt, és ellenséges szövetségektől tartó közvéleményt egy újabb flottaprogramnak igyekeztek megnyerni. A kancellár Bethmann Hollweg számára azonban a *détente* folyamat erősítése sokkal fontosabb volt, emiatt a politikai vezetés és a haditengerészet között 1911 és 1912 fordulóján valóságos hatalmi harc bontakozott ki. Bethmann Hollweg mindent megkísérelt, hogy korlátokat szabjon a Tirpitz által szorgalmazott grandiózus

170) 1911 nyarán CARTWRIGHT iránt megrendült a bizalom Bécsben, ugyanis a *Neue Freie Presse* interjút közölt egy magát megnevezni nem kívánó diplomatával, a szerkesztő Dr. Münz a nagykövet által különböző alkalmakkor elejtett megjegyzéseket gyűjtötte csokorba, melyek elítélték Németországot, mint „nemzetközi bajkeverőt.” Berlin felháborodása határtalan volt, ezek után a brit nagykövet lehetőségei a Monarchia és Nagy-Britannia viszonyának javítására már csak igen korlátozottak lehettek. A *Ballhaus-platzon* egyre kellemetlenebbnek érezték a nagykövet jelenlétét, mert az feszültséget idézett elő a német szövetséges és Bécs között. (Bridge [1972]a., pp. 179-180., p. 191.)

7. A *détente* folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

terveknek, és minél hamarabb átfogó politikai megállapodást szeretett volna tető alá hozni Angliával. Mindazonáltal a kancellár maga is csak abban az esetben látta értelmét az egyezkedésnek, amennyiben garanciákat kap London-tól arra vonatkozólag, hogy Anglia barátságos politikát fog folytatni Németországgal szemben. Bethmann Hollweg akár az egész flottaprogramról lemondott volna, ha mindezért cserébe semlegességi egyezményt írhat alá az angolokkal. Ha Nagy-Britannia valóban hajlandó semlegességre kötelezni magát egy európai konfliktus esetén, az természetesen nagyon fontos eredmény lenne a német diplomácia számára, de egyúttal London részéről az előző közel egy évtized politikájának jelentős felülbírálatát is jelentené. A tárgyalások előkészületeit azonban éppen a hatalom berkein belül található ellenlábasai miatt nem vehette nagydobra, és a célkitűzéseket illetően sem avathatott be széles kört terveibe. (Mommsen [1991], pp. 250-252.) Ez egyúttal magyarázata lehet annak is, miért áramlott a szövetséges Monarchia irányában is olyannyira kevés információ.

A tárgyalások Haldane-nal eleinte jól haladtak. Vilmos és Tirpitz már abban reménykedtek, hogy Anglia megelégszik a hajóépítés pusztá lelassításával, és politikai egyezsége számíthatnak komoly garanciákkal, anélkül, hogy a flottaprogramot meg kellene nyírβάλniuk. Londonban kevesebb elégedettséget mutattak a hadügyminiszter tárgyalási „eredményeinek” vonatkozásában, ugyanis nem látták úgy, hogy a németek által kínált igen korlátozott engedmények révén csökkenne a német flotta fenyegetése, és a fegyverkezési verseny lanyhulásával jelentős költségeket lehetett volna megtakarítani a brit költségvetés számára. A *Foreign Office*-ban ismét attól tartottak, hogy Berlin célja ismételten Nagy-Britannia eltávolítása *entente* partnereitől. Rövidesen kiderült, hogy a brit kormány a német flottaprogram nagyarányú csökkentése, *nota bene* az arról való teljes lemondás nélkül semmiféle politikai megegyezésre nem volt hajlandó. Amint mindez világossá vált, a császár és Tirpitz nem

látták értelmét további alkudozásnak, a kancellár és Kiderlen-Waechter azonban nem akarták a nagy nehézségek árán beindított tárgyalásokat egyszerre megszakítani. Grey 1912. március 17-én megküldött javaslatai azonban nem tartalmaztak ajánlatot arra vonatkozólag, hogy Anglia semlegességet vállalna egy kontinentális háború esetén. Kiderlen és Bethmann Hollweg csalódottak voltak, mert abban reménykedtek, hogy legalább arra az esetre sikerül semlegességi megállapodást kötni, ha Ausztria-Magyarország és Németország a francia-orosz szövetséggel keveredik háborúba a Balkán miatt. Bár a gyarmati kérdéseket illetően, így a bagdadi vasút ügyében is, a tárgyalások fonala nem szakadt meg, Berlinben mégis óriási volt a csalódottság, a kudarc egyenes következménye pedig a fegyverkezési verseny fokozódása lett. (ibid., pp. 251-252.)

Manfred Tobisch néhány esztendővel ezelőtt készített munkájában arra utal, hogy a Haldane-misszió kudarcáért a legújabb kutatások eredményének tükrében a brit felet nagyobb felelősség terheli, ugyanis miközben a londoni vezetők figyelmét teljességgel lekötötte a „biztonságpolitikai dilemma”, nem használták ki a német kancellár által felkínált megegyezési javaslatokban rejlő lehetőségeket. Bethmann Hollweg helyzete azonban a belső érdekkellentétek miatt gyenge volt, és a meglehetősen rugalmatlan, gyanakvó angol magatartás végül teljesen kifogta a szelet a kancellár vitorláiból. Tobisch közelebbről nem nevezi meg ugyan, hogy mik lettek volna azok a valóban kecsegtető ajánlatok, melyeket a kancellár – Tirpitz és a császár ellenkezése mellett – felajánlhatott volna, de azt talán elfogadhatjuk, hogy rövid távon tett egyoldalú engedményekkel eredményesen hozzájárulhattak volna egy Nagy-Britannia iránt kompromisszumkészebb politikai kurzus megszilárdulásához Németországban. Erre vonatkozólag valóban beszélhetünk elszalasztott lehetőségről. Az minde mellett még inkább kétséges, hogy a brit külügyi vezetés mennyire volt hajlandó támogatni Haldane erőfeszítéseit, főképp mivel tekintettel kellett lennie a

7. *A détente folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók*

nagyobb nyilvánosság, a parlament, valamint a kabinet egy része előtt is ismeretlen titkos brit-francia katonai egyezményre is. (Tobisch [1994], p. 100.)

Az osztrák-magyar diplomácia az egész folyamatról és annak részleteiről Tobisch ide vonatkozó több forrással alátámasztott észrevételei alapján vagy semmit nem tudott, vagy téves információkkal rendelkezett, Szögyény szerint például a flottakérdésről szó sem esett, ami természetesen nem felelt meg a valóságnak. Ami Greyt és Haldane-t illeti, ők még kevesbé tájékoztatták Mensdorffot, mint amit a berlini vezetők tárgyalásairól Szögyény megtudhatott, így arról sem alkothattak képet, hogy a Haldane-misszió hozott-e egyáltalán valamiféle eredményt, és ha nem, annak mik a további következményei. Mindehhez járult még, hogy a német vezetés a tárgyalások eredménytelenségét szövetséges partnere irányában vonakodott elismerni, így azok végleges kudarca után egy hónap is eltelt, mire Mensdorff számára nyilvánvalóvá vált, hogy a hadügyminiszter berlini küldetése semmiféle változást nem hozott. A tárgyalásokat kísérő belső hatalmi konfliktusok a német kancellár és a Tirpitz köré csoportosulók között szintén nagyrészt rejtve maradtak a szövetséges előtt. A háttérben lezajlott folyamatok már csak akkor váltak Bécs számára is nyilvánvalóvá, amikor Németországban újra felélénkült a közvélemény által is támogatott flottaépítési láz. (ibid., pp. 101-104.) Kießling ugyanakkor az *Österreich-Ungarn und die deutsch-englischen Déten-tebemühungen* című átfogó cikkében Tobisch tézisével szemben érvel, és a kiadott közös külügyminisztériumi dokumentumok más pontjaira (Bittner – Ueberserger, *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*: ÖU. Aussen.) hivatkozva állítja, hogy az osztrák-magyar diplomácia eléggé pontos képet rajzolhatott magának a rendelkezésre álló információkból, valamint azt, hogy a német vezetés a későbbiekben is meglehetősen rendszeresen informálta szövetségesét az Angliával gyarmati ügyekben folytatott tárgyalásokról. (Kießling [1996], p. 107., v.ö. ÖU. Aussen. IV., Nr. 3343., Nr. 3374., Nr. 3394.) Mindenképpen

tény azonban, hogy rövid időn belül sok, egymásnak olykor ellentmondó információ érkezett a bécsi külügyi vezetéshez, amely – egyébként a helyzetet korántsem tévesen felmérve – arra a megállapításra jutott, hogy a két nagyhatalom viszonyát továbbra is az éles antagonizmus jellemzi. Berchtold júliusban a Haldane-missziót teljes kudarcként jellemezte, és a háború előtti diplomáciára sajnálatos módon olyannyira jellemző determinizmussal¹⁷¹ utalt arra, hogy az Aehrenthal által már korábban „prognosztizált összeütközés” alighanem elkerülhetetlenné vált. (ibid., p. 108.)

A flottakérdés megoldásában tapasztalt eredménytelenség Grey és a londoni kabinet több éve hangoztatott biztonságpolitikai aggodalmainak fényében valóban borúlátásra adott okot, ugyanis a brit külügyminiszter Mensdorffnak márciusban kifejtette, hogy a német hadihajók építését Anglia elleni közvetlen fenyegetésként értékeli. (*HHSStA PA VIII.*, K. 148. [Berichte], Nr. 21.A-G., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. márc. 12.) Nyugtalanító volt az is, hogy júliusban Mensdorff már arról értesítette Berchtoldot, hogy Londonban sokan komolyan felvetették az angol-francia *entente* szövetséggé alakításának gondolatát. (ibid., Nr. 29.D., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 7.) Ha szövetség nem is született, még ugyanabban a hónapban Franciaország és Anglia szorosabbra fűzte katonai-stratégiai együttműködését. A bejelentett és a *Reichstag* által is immár jóváhagyott flottaprogramra a britek is fokozták a hadihajók hadrendbe állításának ütemét, de ami a legfontosabb, döntést hoztak arról, hogy a brit földközi-tengeri flottát visszavonják a hazai vizekre. Megállapodtak a franciákkal, hogy háború esetén a Mediterráneum védelme teljes egészében a francia hadihajókra hárul, ennek fejében a La Manche csatornán Anglia védelmezte Franciaországot is. Az angol-francia flottamegállapodást júliusban hivatalosan is rögzítették. (Mommsen [1991], p. 252.) Ami mind-ebből a Monarchiát is érintette, természetesen az volt, hogy flottáját elviekben

171) A bécsi vezetést jellemző borúlátásra lásd: WANK [1988], pp. 295-314.

7. A *détente* folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

a német tengeri haderő földközi-tengeri divíziójaként kezelték, az Európában egyre növekvő ütemű fejlesztéseket pedig igen rossz szemmel figyelték Londonból (Churchill például az oroszok bekapcsolódásának sem örült). Winston Churchill egy Mensdorffnál elfogyasztott munkareggeli közben azt nyilatkozta, hogy a sajtóban napvilágot látott híresztelések ellenére eszük ágában sincs, hogy feladják a Földközi-tengert, de nem látják értelmét, hogy „régimódi” hadihajókat állomásoztassanak ott, ahol Ausztria és Olaszország a legmodernebb *dreadnought* típusokat bocsátja vízre. Az angol-német *détente* eshetőségeire vonatkozólag Churchill közölte: amíg Németország „pisztolyt töltve áll” szemben Angliával, legfeljebb „hűvösen korrekt” viszony alakítható ki. (*HHSa PA VIII.*, K. 148. [Berichte], Nr. 32.B., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 5.) Balfour¹⁷² július végén a nyilvánosság előtt is hangsúlyozta, mennyire megnehezedett Anglia tengeri szupremáciájának fenntartása, többek közt azért is mert a flottaversengésbe más országok, így Ausztria-Magyarország is, bekapcsolódtak. Mindez fokozta a Monarchia amúgy is növekvő mértékben kedvezőtlen megítélését. Balfour azt is sejtetni engedte, hogy szerinte egyértelműen Németország ösztönzésére történtek az osztrák-magyar fejlesztések. (*ibid.*, Nr. 36., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 26.) Londonban a flotta-kérdés és annak a Monarchiát érintő vonatkozásai még többször szóba kerültek ebben az időszakban. (*ibid.*, Nr. 35., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 24.) Az új német nagykövet kinevezését is kezdetben ellenszenvvel fogadták a brit fővárosban, különösen amiatt, hogy a korábban Konstantinápolyban tevékenykedő Marschall hosszú évekig tartó közel-keleti szolgálata alatt gyakran keresztezte tevékenységével a brit érdekeket, úgy vélték mentalitása és módszerei

172) BALFOUR, Arthur James (1848-1930), brit konzervatív politikus, Lord SALISBURY unokaöccse, akinek titkáraként már a berlini kongresszuson részt vett, 1902-ben miniszterelnök lett. 1906-ban pártja nagyarányú vereséget szenvedett a választásokon, de továbbra is a konzervatívok vezéralakja maradt. A világháború alatt 1916-tól a külügy-miniszteri posztot töltötte be.

nem teszik alkalmassá arra, hogy a két ország viszonyát javítsa. (*HHSStA PA VIII., K. 148. [Berichte], Nr. 25.B., Mensdorff an Berchtold, 1912. máj. 10.*)

Berchtold aggodalmai tehát többszörösen is megerősítést nyertek, július végén Grey egyik Németországgal szemben barátságos hangot megütő beszéde és Szögyény egyik, a kancellár optimizmusáról beszámoló jelentése mégis újra óvatos derűlátásra sarkallta a Ballhausplatzot. (Kießling [1996], p. 108., ill. ÖU. Aussen. IV., Nr. 3629., *Bericht aus Berlin, 1912. júl. 17.*) A bizakodó hangulatot Greynek Mensdorff előtt kifejtett új elképzeléseket sejtető politikai „hitvallása” is erősítette, amit az év során sokszor ismételt a cs. és kir. nagykövetnek: „*separate groups not opposite*”, vagyis elképzelhetőnek vélte a fennálló egyensúly mellett, hogy az egymástól különálló hatalmi csoportok tagjai között lehetséges a konkrét kérdésekben való együttműködés. (*HHSStA PA VIII., K. 148. [Berichte], Nr. 33. A-G., Mensdorff an Berchtold, 1912. júl. 19.*)

A Grey által meghirdetett politika valóban érvényre is jutott az angol-német kapcsolatokban 1912 és 1914 nyara között, mindenekelőtt a Balkánon, ahol ebben az időszakban több földcsuszamlásszerű változás következett be, melyeknek zöme a dunai Monarchiát rendkívül kedvezőtlenül érintette. Ráadásul a nagy várakozásokkal szemlélt angol-német közel-keleti *détente* Ausztria-Magyarország számára számos előre nem várt nehézséget is támasztott. Bécsben többször azt tapasztalták, hogy Berlin számára fontosabb az együttműködés létrehozása Nagy-Britanniával, mint saját szövetségesének támogatása. Ugyancsak Kießling hívja fel a figyelmet arra, hogy a háborút megelőző két esztendő során jelentős mértékű befolyást gyakorolt az osztrák-magyar külpolitikára az angol-német *détente* és balkáni együttműködés, amely egyrészt elégedettséggel tölthette el Bécsset, minthogy annak negatív következményeit már hosszú ideje kellett tapasztalnia, másrészt azonban a németek sokkal kevésbé mutatkoztak készségesnek arra, hogy a Monarchia balkáni hátvédjének szerepét eljátszák. (Kießling [1996], p. 109.)

7. A *détente* folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

Eleinte Berchtold Mensdorff fentebb hivatkozott jelentésétől felbátorodva még nagy lehetőséget látott arra, hogy a Monarchia és Anglia viszonyát ismét a tradicionális alapokra helyezze, legfőképp a közel-keleti és a földközi-tengeri politikában szeretett volna ismét bizalmas együttműködést kialakítani, amelynek fő célja a *status quo* megőrzése. Az újabb együttműködés keresésére az osztrák-magyar külügyminisztert több megfontolás is motiválta:

1. a tripoliszi háború következményei, melyek a török birodalmat tovább gyengítették, emiatt a balkáni *status quo* politika folytathatóságának esélye csökkent, a küszöbön álló változások pedig indokoltá tették más nagyhatalmak jóindulatának keresését.
2. Bécsben úgy érezték, hogy Ausztria-Magyarország a keleti politikában egyre inkább elszigetelődik, szövetségétől nem kap megfelelő támogatást és még minidig Nagy-Britannia nyerhető meg leginkább a konzervatív balkáni politikához.
3. további elem – Kießling interpretációját követve – az volt, hogy Berchtold számára úgy tűnt, a dunai Monarchia és Nagy-Britannia viszonyában a századfordulót követően észlelhető markáns elhidegülés elsősorban annak a tévhitnek köszönhető, hogy Londonban azt hiszik, az osztrák-magyar külpolitikát „Berlinben csinálják”. Szerette volna – elődjéhez hasonlóan – demonstrálni Ausztria-Magyarország önállóságát, kitörni az angol-német antagonizmus ördögi köréből. (ibid., p. 110., v.ö. ÖU. Aussen. IV., Nr. 3644., *Tel. nach London*, 1912. júl. 24., Nr. 3633., *Erlaß nach London*, 1912. júl. 20., Nr. 3674., *Erlaß nach London*, 1912. aug. 8.)

A balkáni *status quo* azután hamarabb felborult, mint arra Bécsben számítottak. Az első balkáni háború azonnali kihívásokat támasztott, néhány hónapon belül az évtizedekig hangoztatott szólamok a fennálló helyzet megőrzéséről egyszerre értelmüket veszítették, ezek helyett a balkáni határok átrajzolása került napirendre a londoni követi konferencián 1912 decemberétől. A hónap

közepén megnyitott konferencia egyben az angol-német együttműködésnek is teret nyitott. A két hatalom legfőképp az albán határok megállapításánál talált közös nevezőt, Kießling megállapítása szerint a követkonferencián a kezdeti hatalmi blokkok alapján folyó politizálást lassanként felváltotta a tömbök határait kevésbé respektáló konkrét érdekpolitika. Elsősorban Németország kívánta megakadályozni, hogy a konferencián ismét a hármasszövetség és az *entente* hatalmak szembenállása váljék meghatározóvá. A balkáni háború első hónapjaiban és a londoni követi konferencián is a Monarchia Németország részéről csak meglehetősen „langyos” támogatásban részesült, különösen a londoni német nagykövet Lichnowsky magatartása keltett nemtetszést a *Ballhausplatzon*. (Löding [*Diss.* 1969], p. 65., v.ö. GP XXXIV./1., pp. 281-283., Nr. 12763., *Bethmann Hollweg an Lichnowsky*, 1913. jan. 30.) Lichnowsky, aki korábban Bécsben is teljesített szolgálatot, nem értékelte túlzottan nagyra a Monarchiát, mint szövetségest és úgy látta, hogy Németország számára fontos újabb partnereket találni. A londoni követkonferencián elért együttműködést Angliával nagyon ígéretesnek találta, és véleménye szerint azt semmiképpen nem volt szabad kockára tenni.

A kancellárhoz intézett szavaiban 1913 januárjában kifejezésre juttatta, hogy Berlinnek minden körülmények közt önmérsékletre kell intenie a bécsi vezetést. Lichnowsky óvott attól, hogy a Monarchiához fűződő szövetséget túlzottan tág keretek között értelmezzék, amely arra kényszerítette volna Németországot, hogy mindenhová „vakon kövesse” szövetségesét. Grey is elismerte, hogy Berlin mérsékelte az osztrák-magyar politikát a Balkánon, és nem akar a marokkói krízishez hasonló nemzetközi erőpróbát kiprovokálni. Még II. Vilmos is arra utalt Szögyénynek, hogy a Monarchia a boszniai válság során „elszalasztotta” a kedvező „alkalmat arra, hogy Szerbiát a fegyverek erejével zabolázza meg”, az adott helyzetben pedig aligha lehet elfogadtatni a németországi közvéleménnyel, hogy az albán határok kérdése miatt háborúba kelljen

7. A *détente* folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

vonulni. Németország csak annyi kockázatot kívánt vállalni, amennyi elengedhetetlenül szükséges volt ahhoz, hogy a Monarchia létében ne fenyegettesék egy túlzottan megerősödött Szerbia és egy köréje csoportosuló balkáni szövetség által, így az életképes albán ütközőállam gondolatát azért támogatták. (Schöllgen [1984], pp. 355-356.) Bécsben sokszor elenyészőnek tetszett a szövetséges birodalom lojalitása, Berlin az albán határok és Skutari vonatkozásában is minden erejével arra törekedett, hogy visszafogja a Monarchia próbálkozásait és világossá tette: Ausztria-Magyarország balkáni érdekei miatt nem vállal háborús kockázatot. (Kießling [1996], pp. 114-115.)

Amilyen nagy reményeket ébresztett kezdetben a berlini *détente* politika a *Ballhausplatz*on, ugyanannyira jelentékeny elégedetlenséget is kiváltott, amikor kiderült, hogy annak ára a Monarchia jelentős önkorlátozása a számára létfontosságú balkáni politikában. Berchtold a következőképpen fogalmazott, azután, hogy Bethmann Hollweg feszülítette a bécsi vezetést, tanúsítson visszafogottságot, hogy az angol-német kapcsolatok zavartalanok maradhasanak:

„A német álláspont, amely szerint nekünk meg sem szabad mozdulnunk, avégett, hogy az angol-német közeledés elvetett magva nyugodtan szárba szökkenhessék [*damit das Pflänzchen der deutsch-englischen Annäherung nicht erdrückt werde*], szemtelenül nyíltan jut kifejezésre ...” (idézi: Hantsch [1963], I., p. 388.)

Az osztrák-magyar külügyminiszter elégedetlensége végül odáig fokozódott, hogy a szövetséges partner felé is hangot adott nemtetszésének. Berchtold egyenesen azt állította, hogy a német politika akaratlanul is az oroszok és a franciák kezére dolgozik. (Kießling [1996], p. 115., v.ö. ÖU. Aussen. VI., Nr. 7889., *Tagesbericht*, 1913. júl. 21.) Berchtoldot elkésérítette, hogy Németországtól nem kap elég támogatást, ugyanakkor Bethmann-Hollweg 1912 decem-

beri *Reichstag*-beszédében ismét biztosította szövetségét, Németország külső támadás esetén a Monarchia mellé áll. Kiderlen viszont azt fejtegette, hogy Berlin a Balkánon csak másodsorban érdekelt, Ausztria-Magyarország pedig érvényesítse egyedül az érdekeit, és Németország csak akkor avatkozhat be, ha a Habsburg Monarchia nagyhatalmi státuszát fenyegeti veszély, akkor viszont teljes erővel, ám ez nem jelentette azt, hogy Bécs önálló elgondolásaihoz is támogatást nyújtottak volna. A *Wilhemstraßen* a következőképp fogalmaztak:

„Szövetségünk célja, hogy a nagy közép-európai Monarchia nagyhatalmi státusza magunk mellett érintetlenül megmaradjon, nehogy egy napon, amint ezt Bismarck herceg mondotta, szemtől szembe találjuk magunkat Oroszországgal [*nez à nez mit Rußland*], a hátunkban a franciákkal. Akármely okból kelljen is tehát Ausztriának nagyhatalmi helyzetéért küzdenie, nekünk az oldalára kell állnunk, hogy ne kelljen később egy meggyengült Ausztria mellett egyedül harcba szállnunk.” (idézi: Löding [*Diss.* 1969], p. 62.)

A Kiderlen-féle megállapítások és a német politika valós lépései között némi ellentmondás feszült. Ugyanis Berlinben nem vették eléggé figyelembe, hogy a balkáni *status quo* során bekövetkezett változások számos területen már csaknem ugyanannyira meggyengítették a Monarchiát, mintha egy háborús vereséget kellett volna elkönyvelnie, hiszen a legveszélyesebbnek tekintett Szerbia nagymértékben megerősödött és az oroszok által támogatott balkáni szövetség is rövid időre realizálódott. Különösen az iménti idézet utolsó mondata teszi világossá, mi is számított igazán a német külpolitika irányítóinak: saját elszigeteltségük megelőzése. A német politika azonban kezdett kissé inkonzekvenssé válni, t.i. nem mutatott érdeklődést a Monarchia belső és külső problémái iránt, nem fordított kellő figyelmet a belső problémák orvoslásához nyújtott támogatásra, miközben sorsát akarva-akaratlanul is a Monarchiához kötötte. Kiderlen nem támogatta az osztrák-magyar javaslatokat, amelyek egy

7. A *détente* folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

határozottabb balkáni és délszláv politikát kívántak elindítani, és Berlin minden olyan bécsi javaslatot opponált, amely a balkáni államok, különösen Szerbia és Románia politikai befolyásolását kereskedelmi privilégiumokon keresztül óhajtott elérni. (Löding [*Diss.* 1969], p. 63.) Dörte Löding megfogalmazása szerint furcs „skizofrén” helyzet állt elő, amelyben Németország továbbra is óhajtotta a Monarchia nagyhatalmi státuszának fenntartását, amelynek demonstrálása révén azt lehetett gondolni, hogy a Monarchia valamennyi akciója élvezheti berlin támogatását. Közben azonban a berlini politikusok szemüket az angolokkal való együttműködésből származó előnyökre vetették, így voltaképp nem nyújtottak ahhoz támogatást, hogy a Monarchia saját elgondolásai szerint, pl. gazdasági eszközökkel is a maga helyzetének erősítését elérhesse a balkáni politikában. (*ibid.*, p. 64.)

Mindez arra ösztönözte az osztrák-magyar diplomáciát, hogy a londoni követkonferencián egyre önállóbban lépjen fel és külön utakat keressen a britekkel való együttműködés terén. A Monarchia azonban továbbra is sérelmezte, hogy nem kap Németországtól megfelelő támogatást, és igyekezett visszaterelni a németeket a korábbi *Rückendeckung*-politikához. 1913 őszén úgy tűnt, Bécsben nem hajlandóak a berlini vezetés Angliával szemben folytatott politikáját minden határon túl respektálni, egyúttal arra a következtetésre jutottak, hogy az angol-német ellentét mérséklődésével a Monarchia ismét aktívabb politikába kezdhet a Balkánon. A balkáni háborúk különben is azt az irányzatot erősítették a bécsi vezetésben, amely a támadó fellépés mellett szállt síkra a Monarchia nagyhatalmi helyzetének megóvása érdekében, mindezekelőtt Conrad von Hötzendorf, aki a Szerbia elleni preventív hábotút sürgette. A diplomaták köreiből is úgy gondolták, hogy a Monarchiának létfontosságú: semmiképpen sem szabad további engedményeket tenni, a nagyhatalmak, különösen Anglia és Németország közötti kompromisszumok nem történhetnek a továbbiakban a Monarchia rovására. A német magatartást ismét

a még Bismarck által a „pomerániai gránátosról” megfogalmazott gondolat határozta meg, amely szűkre szabta az Ausztria-Magyarországnak nyújtott támogatás mértékét. A balkáni események bizonyos hasadást eredményeztek a német-osztrák-magyar szövetségen belül, miközben Bécs energikusabban kívánt fellépni. Mindezzel párhuzamosan elérhetőnek látták azt, hogy egy európai konfliktus esetén Angliát sikerülhet semlegesíteni. (Kießling [1996], 117-120.) Berchtold megállapította, hogy egy háború esélye Németország és Anglia közt jelentősen csökkent, ami hiú reményekre adott okot a háborús esélyek latolgatásánál Anglia magatartását illetően. Az utóbbi illúziót Tisza István is osztotta, aki abban reménykedett, hogy Angliának a Monarchia Szerbia elleni fellépésekor mérséklőleg befolyásolja majd a hármas entente többi tagjának, különösképpen pedig Oroszországnak a magatartását. Bizonyítható, hogy Bécsben később az egész júliusi válság során a britek számukra kedvező magatartásával számoltak, az illúziókat csupán Szögyény 1914. július 31-i jelentése foszlatta szét, amelyben a nagykövet közölte, hogy a német kormány addigi meggyőződésével szemben bizonyos, hogy Anglia a küszöbönálló európai háborúba be fog avatkozni. (ibid., pp. 121-123.)

Kiderlen már 1912 októberében utalt a keleti kérdés és egy angol-német megegyezés összefüggéseire, olyan helyzetet szeretett volna a „nagy elszámolás” idejére, amelyben találkozási pontok Anglia és Németország érdekei között olyannyira nyilvánvalókká válnak, hogy az együttműködés alól a szigetország nem vonhatja ki magát. A londoni követi konferenciához azt a reményt fűzte, hogy a két hatalom egyike sem lép majd fel egy harmadik érdekében, ha létfontosságú érdekük nem forog kockán. Ismét megjelent tehát a gondolat, hogy Angliát a hármas *entente* többi tagjától eltávolítsák. (Löding [*Diss.*1969], p. 71) Ennek összefüggését az osztrák-magyar-német szövetséggel Bethmann-Hollweg Lichnowskyhoz intézett követutasítása világítja meg:

7. A détente folyamat hatásai, a bécsi vezetés eltérő elképzelései és újabb illúziók

„Jelenlegi együttműködésünk Angliával, melyet nem lehet eléggé gondosan ápolnunk nem szentimentális érzelmekre épül ... A józan számvetéshez szokott angolnak egyidejűleg kalkulálnia kell az egységben fellépő hármass szövetség hatalmi súlyával. Éppen ezért kínosan ügyel arra, ne-hogy a hármass *entente* épületén repedések keletkezzenek. Nekünk a ma-gunk oldalán ugyanezt kell tennünk, különben abba a veszélybe sodró-dunk, hogy Anglia, amellyel kapcsolataink még nem szilárdultak meg kellőképp, végül orosz és francia nyomásnak engedve cserben hagy min-ket. Jövünk szempontjából ez lenne a leginkább káros. Remélhetőleg most még sikerül a kisázsiai kérdés felvetését elodáztatni, de mindenképp napi-rendre kerül, és valószínűleg korábban, mint azt szeretnénk.¹⁷³ Számunkra elviselhető módon csak Angliával közösen oldhatjuk meg, pontosan ugyanúgy, amint valamennyi gyarmati kérdést illetően ráutaltak vagyunk az angolokkal való együttműködésre.” (idézi: Löding [*Diss.*1969], p. 71.)

A kancellár a balkáni krízist tágabb összefüggéseibe helyezte, az együtt-működés szerinte lehetséges és szükséges is volt, mindazonáltal csak erős német pozíciók mellett. Berchtold szeretett volna aktívabb balkáni politikát folytatni, de német támogatás nélkül ezt nem tehetette, Bethmann pedig egy majdani európai összecsapás esetére szerette volna az angolok semlegességét

173) 1913 januárjában a nagyhatalmakat már az ázsiai Törökország szétesésének kérdése is foglalkoztatta, Wangenheim konstantinápolyi német követ aggódba figyelmeztette a *Wilhelmstraße*-t, ha Törökországot magára hagyják, ázsiai részeinek felosztása elkerülhetetlen, Oroszország és a franciák már intervencióra készülődnek, hogy érdekeiket védelmezzék Örményországban, illetve Szíriában, hasonló már a helyzet, mint egykor a marokkói szultánságban volt, azzal a különbséggel, hogy ott a német tőke jóval kisebb arányban és értékben volt jelen, az ottomán birodalom területén viszont a bagdadi vasúton kívül is százmillió nagyságrendű összegekkel. A nagykövet Angliára is utalt, mint amellyel különösképpen szükséges a megegyezés, ha Németország az osztozkodás után nem akar üres kézzel távozni. (Löding [*Diss.* 1969], pp. 69-70.)

biztosítani. 1912 októberétől 1913 január végéig szemenállt Ausztria-Magyarország aktív balkáni politikájával, ráadásul később azért kellett beavatkoznia, hogy gazdasági érdekei ne sérüljenek a Monarchia tervei miatt. A német politika a *status quo* megőrzésére törekedett: Ausztria-Magyarország nagyhatalmi státuszának védelmére, az ázsiai Törökország megóvására és óvatos taktikázással a Balkánon, törekedve a megegyezésre Angliával. (Löding [*Diss.* 1969], p. 74.) A Monarchia nagyhatalmi státuszának védelme azonban gyakorlati síkon nem, vagy csak részben valósult meg, gazdasági téren pedig egyáltalán nem, Bécs valamennyi próbálkozása, hogy pozícióit a vámpolitikával és egyéb gazdasági eszközökkel Európa dél-keleti részén megerősítse német részről a legkeményebb ellenállásba ütközött, pontosan ott dolgozott a Monarchia ellen Németország, amely területek létfontosságúak voltak Ausztria-Magyarország számára. (ibid., pp. 244-245.) A német politikát tehát sajátos kettősség jellemezte, egyidejűleg pedig arra sem ügyeltek, hogy a Bethmann Hollweg által javasolt külső látszatot fenntartsák, mert még a brit diplomaták előtt sem titkolták mennyire alábecsülik szövetségüket. (ibid., p.262.) Az 1912-13-as balkáni háborúk és az azokat követő rendezés során a Monarchia gyengesége nyilvánvalóvá vált¹⁷⁴, növekvő katonai kiadásai miatt egyre több kölcsönt kényszerült felvenni, mivel Franciaországtól és Angliától hitelekre nem számíthatott, ezen a téren is a német bankoktól függött. (ibid., p. 246.) Az adott helyzetben nagyobb hansúllyal jelent meg a Monarchia „örök problémája”, ahogyan azt F. R. Bridge megfogalmazta: „mennyire hatékonyan védelmezhetette a Monarchia érdekeit egy háborús helyzetre tervezett szövetség a mindennapok békediplomáciájában?” (*“how effectively could an alliance designed to cope with the contingency of war serve the Monarchy’s interests in the day-to-day diplomacy of peace?”*) (Bridge [1972]b., p.360.)

174) Lásd részletesebben: Williamson [1991], pp. 134-142.

MÁSODIK RÉSZ

A DIPLOMÁCIATÖRTÉNET HÁTTERE

Személyek, intrikák, koncepciók és a genius loci: a német diplomácia, mint bizonytalansági faktor

„Amikor elhagytam a külügyminisztériumot, az volt a benyomásom, hogy nem lenne épp könnyű dolog ebben a „bódéban”, ahogy az intézményt munkatársai szívesen becézték, hosszú távon érvényesülni. Alfréd bátyám¹⁷⁵ ... szokta volt mondani, hogy a hivatal felett sűrű ködgomolyagként ült mindaz, ami az [ott folyó] intrikákból kigőzölgött ... Az ilyen intrikák nem hiányoztak Bismarck herceg idejében sem, de amint a Nap a ködfellegen át, úgy tört keresztül az ő génusza az emberek és a politika árnyoldalain.” (Bülow [1930], I., p. 13.)

A fenti idézet némiképp humorosan ugyan, de igencsak mély értelmű igazságokat fogalmaz meg. Az egyik korábbi fejezetben röviden utaltunk arra, hogy a hatalmi irányító szervezetek és a benne működő hivatalnokok, valamint az alkotmányos hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő személyek közötti kölcsönhatások néha meglehetősen váratlan fordulatokat eredményeztek, s ennek kapcsán kitértünk A. J. P. Taylor szellemes okfejtésére is. Valóban úgy tűnt, hogy az erőskezű kormányos távoztával a tisztviselők magukra maradtak a többszintű, bonyolult német rendszerben, kiszolgáltatva az immár szabályozatlan érdekellentétek hatásainak, amelyek felett már nem őrködik egy megkérdőjelezhetetlen tekintély. Az uralkodó megkísérelte ugyan a „személyes kormányzás” elvét a gyakorlatban is érvényesíteni, de ebben kudarcot vallott, 1908 végére pedig személyes tekintélye és presztízse is megrendült. A császár

175) BÜLOW, Alfred von (1851-1916), német diplomata, 1900-tól berni követ

a „Második Birodalom”-ban nem volt már az a „felkent” uralkodó, mint korábban a német-római imperátorok, egy szövetségi államalakulat „felkért” uralkodója volt, aki a monarchikus eszmeiség hanyatlásának kedvezőtlen hatásaitól eltekintve sem tarthatott számot egyformán lelkes lojalításra birodalma valamennyi szegletében. A német fejlődés sajátosságai hozták magukkal, hogy a hivatali struktúrák és a fontos tisztségviselők szerepe nagyon fontossá vált. Alkalmos-e a bürokrácia arra, hogy nagyhorderejű kérdésekben tagjai államférfiúhoz méltó döntéseket hozzanak? Kétségtelenül nem mindig – a porosz, majd a német történelem nagyjai, von Stein és Bismarck nem is bántak takarékosan a kritikával. Max Weber a német tisztségviselőket nagyszerűnek tartotta, ha azoknak jól körülhatárolt feladatot kellett elvégezniük, azonban azt is állította, hogy politikai kérdésekben legtöbbször teljességgel csődöt mondanak:

„... egy vezető (...), aki hozzászólt, hogy parancs és szabály szerint munkáját becsülettel elvégezze (...) nem alkalmas arra, hogy egy magántulajdonú gazdasági üzem vezetője legyen, sem pedig arra, hogy az állam élén álljon. Sajnos mi adtuk erre állami életünkben a példát.” (idézi: Kroc-kow [1990], p. 73)

Egy hivatal részeként dolgozó alárendelt tisztségviselő felelősségtudata egészen más, mint az önálló és kreatív államférfié. A német vezetés pedig nem bővelkedett igazán eredeti és tehetséges egyéniségekben, hanem inkább hűséges tisztségviselőkből, akiknek hiányzott a Bismarck-i korszakban olyannyira megszokott, jótékonyan irányító, erős kéz. A századfordulón Anglia még nagyobb kihívásokkal kellett, hogy szembenézzon, mint Németország, de a szervezeti és strukturális keretek megváltoztatása mellett – ami ugyancsak fontos volt – a *Foreign Office* munkájában számos eredeti elgondolást képviselő, nagyon önálló, az államférfiak kvalitásaival bíró egyéniség tevékenykedhetett, akik saját véleményük kifejtéséhez ösztönzést is kaptak. (Steiner [1969], pp. 70-83.)

Ellenben a német viszonyok közt sem megújulás nem ment végbe, sem pedig a meghatározó egyéniségek nem alkítottak ki következetes irányvonalat, vagy személyes ellentétek folytán egymással szemben dolgoztak. A *Ballhausplatz* jellemzője is inkább a maradiság volt és a német viszonyokhoz hasonlóan a tisztviselő szellem túlzott eluralkodása.

Ennek a fejezetnek a célja, hogy a három nagyhatalom viszonyának egy egészen sajátos aspektusába nyújtson betekintést. A korszak néhány kiemelt kulcsszemélyiségének véleményét, megállapításait idézi fel, azokat az összefüggéseket, amelyeket ők a kortárs szemével a három nagyhatalom kapcsolataiban felfedezni véltek. A jelentős politikusok, államférfiak elképzelései, előítéletei és egymás iránti szimpátiái, vagy éppen ellenszenva a régi diplomáciának a maitól jelentősen eltérő viszonyai közepette kiemelt jelentőséggel bírtak, áttekintésük ezért sok eseményt új megvilágításba helyezhet. A személyek természetesen a maguk saját közegében, vagy éppen egy másik hatalom fővárosában tevékenykedtek, ami egyéni magatartásukon és véleményük alakulásán ugyancsak nyomot hagyott, így a sajátos *genius loci* sem hagyható figyelmen kívül, amiről a fejezetben helyenként szintén szó esik.

Holstein és Bülow

Friedrich August von Holstein a XIX. század végének és a XX. század első évtizedének egyik legérdekesebb figurája. A történelemkönyvekben nem igen találkozhatunk nevével, pedig talán – ha nem biztosan – egyike volt azoknak, akik döntő befolyást gyakoroltak a világháború kitörését megelőző évtized történéseire, sokan egyedül őt tartották felelősnek Németország elszigetelődéséért és a később bekövetkező katasztrófáért, olyannyira meghatározónak találták politikai tevékenységét. A. J. P. Taylor nagyszerű könyve, az *Európa tündöklése és bukása* lapjain összefoglalja mindazokat a fő vádpontokat,

amelyeket az egykori külügyminisztériumi titkos tanácsos ellen fel szoktak hozni, ezek közül a legfőbbek: az Oroszországhoz fűződő kapcsolatok könnyelmű meglazítása, Anglia irányában folytatott nem megfelelő politika, amely végül a szövetségi tárgyalások kudarcához vezetett. (Taylor [1999], p. 120.) Az első fejezetből kitűnik, hogy az utóbbi állítás miért nem állja meg a helyét. Holstein Oroszországtól valóban függetleníteni akarta a német politikát, különben nem tanácsolta volna Leo von Caprivanak, Bismarck utódjának, hogy ne újítsa meg a cári birodalommal kötött ún. viszontbiztosítási szerződést.¹⁷⁶ Ebben a kérdésben azonban korántsem egyedül kell viselnie a felelősséget a történelem előtt. Ugyanis Marschall von Bieberstein, aki akkoriban a külügyek irányítója volt, egyenesen lemondással fenyegetőzött a szerződés megújításának esetére, egy másik vélemény szerint pedig Bismarck szövetségi rendszere „nem engedte volna meg”, hogy Németország „a döntő pillanatban” „barátainak barátja és ellenségeinek ellensége legyen”. (Hildebrand [1995], p. 157.) Mindemellett igaz, hogy Holstein megítélésének tekintetében az egyik legrejtélyesebb probléma éppen az, hogy miért vált olyan gyorsan Bismarck legodaadóbb hívéből a gyakorlatban a „vaskancellár” politikájának egyik legelszántabb „kritikusává”. Aligha azért, mert a *Neue Kurs* modern áramlataihoz csatlakozva fényes karriert akart befutni, ez ugyanis személyiségétől teljességgel idegen volt. Inkább azzal magyarázható megváltozott álláspontja, hogy az Oroszországgal kiépített kapcsolatoknak jóval kisebb jelentőséget tulajdonított, mint Bismarck. Befolyása Bülow külügyministersége, majd kancellári kinevezése után nőtt meg igazán jelentősen. A XX. század első évtizedének grandiózus kezdeményezései, amelyek szembeállították Németorszá-

176) A viszontbiztosítási szerződést (*Rückversicherungsvertrag*) 1887 júniusában kötötték; a szerződő felek, Németország és Oroszország jóindulatú semlegességre kötelezték magukat, amennyiben az előbbit a franciák, az utóbbit a Monarchia oldaláról érné támadás. A szerződést 1890-ben nem újították meg. (Hildebrand [1995], pp. 118-123, pp. 155-161.)

got Angliával, nem tőle indultak ki, sőt a flottaprogram egyik legfőbb kritikusa volt, látva, hogy az óhatatlanul is London ellenszenvét fogja kiváltani (lásd I. r. 1. fej.). Igaz azonban, hogy az általa kritizált lépések mellett maga sem volt képes szilárd irányvonalat szabni a német szövetségi politikának, egészen addig, amíg az általa kiötlött „szabad kéz” elgondolás végül egy Németország számára kedvezőtlen izolációban realizálódott. A marokkói válság után – amelynek előidézésében valóban kulcsszerepet játszott Bülowval együtt – a kudarcért teljes egészében őt tették felelőssé, így távoznia kellett a külügyminisztériumból. Befolyása azonban hamarosan újjáéledt, és Bülow ismét rendszeresen kikérte tanácsait, így például a boszniai válság idején is. (Rich [1965], II., 827-832)

Holstein igazi XIX.századi porosz arisztokrata volt, akihez valójában a tradicionális *status quo* politika állt közel, nem szerette a kalandor elképzeléseket, mégis pályafutása végén a *Weltpolitik* és a császár rapszodikus diplomáciai húzásai által körülhatárolt szűk keretek között kellett a nem mindig a legjobb manőverekkel forduló „hajó” haladási irányát korrigálnia. A feladatot nem sikerült sikerrel megoldania, ugyanis nem rendelkezett a német hatalmi tényezők mindegyikének osztatlan bizalmával, a fölényes külső szemlélő túlzott magabiztosságával osztogatta tanácsait, főként Bülownak, vagy más esetekben a sajtó képviselőinek támogatásával indított támadást a legfelsőbb körök ellen. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a német külpolitika kudarca nagyrészt személyes tényezőkre vezethető vissza, ugyanis éppen a politikai irányítás szellemi többközpontúsága eredményezhette azt, hogy az rövid időintervallumokon belül hallatlanul nagy ellentétes irányú kilengésekre volt képes. A boszniai válság során is a német diplomácia prominens személyiségei a legkülönbélebb elképzelésekkel álltak elő: Marschall Konstantinápolyból a Monarchia támogatása ellen foglalt állást, Monts Rómából és Kiderlen-Waechter megint más politikát javasoltak. Bülow azonban inkább Holsteinre

hallgatott, ami egyéni és felelős pozíciójához illő döntés volt, de azt nem előzte meg egy jól működő hivatali apparátus alapos elemzéseket követő, előre átgondolt alapelveken nyugvó javaslata, ehelyett később is inkább mindig valamelyik tekintélyes személy „orákulumához” fordultak. (Wedel [1932], p. 102.) A német bel- és külpolitikát egyaránt jellemezte ez a sajátos „többfejűség”, Bismarck ugyan távozni kényszerült hivatalos posztjáról, de a politika befolyásolásáról nem mondott le, mindenről értesült és a magasrangú tisztviselők rendszeresen várakoztak előszobájában. Ugyanez Holsteinről is elmondható, azzal a különbséggel, hogy ő méginkább a háttérbe húzódott. Miközben fennállt egy bonyolult alkotmányos szisztéma, a fontos döntések és az őket megelőző javaslatok, tervezetek informális csatornákon keringtek. (Haffner-Venohr [1992], p. 204.) Így például Philipp zu Eulenburg¹⁷⁷ herceg, aki a Bismarck utáni időszak talán legbefolyásosabb politikusa volt, amíg 1902-ben vissza nem vonult, szintén nem töltött be hivatalos funkciót, és mégis döntő szava lehetett abban, hogy a marokkói válság lezárásának tekintetében a kompromisszumos javaslatokat Berlinben elfogadták. Holstein, aki a kemény álláspont híve volt, s akinek hivatali székébe került a marokkói kaland, ezt soha nem tudta megbocsátani neki, csakúgy nem, mint a világpolitikai ambíciókat szorgalmazók és a háborús párt, valamint a közvélemény egy jelentős része sem. (ibid., p. 217.) A herceg fellépett tehát amellet, hogy az osztrák-magyar javaslat az utolsó esély Németországnak, hogy emelt fővel távozzék Algécirasból. Mindezt a *Weltpolitik* egyik akkori szócsöve, Maximilian Harden¹⁷⁸ és Holstein azonos módon értelmezték, vagyis a brit diplomácia elsöprő sikereként:

177) EULENBURG ZU HERTEFELD, Philipp herceg (1847-1921), diplomata, II. Vilmos barátja és személyes tanácsadója, 1894-től 1902-ig nagykövet volt Bécsben

178) HARDEN, Maximilian (1861-1927), publicista, a *Zukunft* c. politikai hetilap alapítója, kezdetben konzervatív monarchista, később a második császárság egyik legélesebb kritikusa. 1906 és 1909 között közölt cikksorozatával diszkreditálta a császár körüli

„Mi itt a német birodalomban túl puhány és mézesmázás politikát folytatunk. Ha erőnk tudatában minden méltánytalan követelést visszautasítanánk, ha megmutatnánk, hogy szükség esetén kardot rántanánk, és ki is rántjuk a kardot, mihelyt azt a nemzet becsülete és jövője megköveteli, akkor helyzetünk a világban jobb lenne ... Akkoriban (1905) kétféle politika létezett: a hivatalos és az Eulenburg-i ...” (M. Hardent idézi: Haffner-Venohr [1992], p. 218.)

Holstein pedig a következőket mondja:

„A mostani idők legügyesebb diplomatája Edvárd király. A legügyetlenebb a mi császáruk, egyáltalán nem politikus ... Eddig a legkevésbé sem kellett miatta aggódnunk, miután azonban a marokkói kérdésben teljesen szükségtelenül meghátrált, természetesen sokkal gyakrabban fogják alkalmazni [ti.a francia-angol *entente* és a melléjük álló hatalmak, pl. Olaszó., később Oroszo.] a „közös morális nyomásgyakorlás” módszerét. Ebben rejlik a veszély.” (Rogge [1932], p. 258.)

A következtetéseket illetően azonban Holstein – Hardennel ellentétben – nyugalomra intett, minden felesleges provokációt ezek után szerinte kerülnie kell Németországnak, legfőképp az olyanokat, mint az eltúlzott flottaprogram és a „brilliáns szekundáns” megnevezést tartalmazó távirat, amely Bécsben támasztott ellenséges érzelmeket II. Vilmossal szemben. (ibid.) Holstein

politikai klikket, melynek kulcsszemélyisége Philipp zu Eulenburg herceg ellen kampányt indított, amely annak teljes morális romlását okozta, az uralkodó tekintélyét pedig alapjaiban rengette meg az egész német társadalom előtt. A *Daily Telegraph*-ügy kapcsán követelte II. Vilmos lemondását és a monarchikus előjogok alkotmányjogi korlátozását. Eközben Holsteinnel jó kapcsolatokat ápolt. 1910-től kezdte közölni *Köpfe* cím alatt megjelenő jeles személyiségekről írt portrégyűjteményét. A *Köpfe* első kötetében hosszú portrét írt Holsteinről, amely érdekes olvasmány a szépirodalmi stílusban tálalt történelmi kuriózumok kedvelőinek: M.Harden [1923]: *Köpfe*, Band I., Vrlg. Reiss, Berlin, pp. 89-145.

amellett, hogy a császárt nagyon gyenge politikusnak tartotta és az intrikák sem álltak tőle messze, alapvetően a merev porosz hagyományok követője volt, a pusztán gondolat, hogy hazája elveszítheti kivívott nemzetközi rangját a legmélyebb aggodalommal töltötte el. Bülow szerint olyannyira éber és bizalmatlan volt, hogy az már-már káros hatással volt realitásérzékére is. (Bülow [1930], I., p. 13.) Friedjung a kortársak megfigyelésére hivatkozva szintén beszámolt Holstein különlegesen gyanakvó természetéről, senkiben nem volt szilárdabb az a meggyőződés sem rajta kívül, hogy Franciaországot csak a kellő katonai megfélemlítés tarthatja vissza a revansista politizálástól. (Friedjung [1997], II., p. 306.) A személyes alkatból eredő gyanakvás kiegészült a porosz-brandenburgi tradíciókból táplálkozó biztonságpolitikai dilemmákkal, amelyek mindig egyfajta „bekerítő” szándékú nemzetközi koalíció formálódásával számoltak. A porosz királyok szellemi hagyatéka mind-mind arra intette a kései utódokat, hogy legyenek bizalmatlanok, mert egy erős hatalom fejlődése Európa középpontjában kiválthatja a szomszédos államok irígységét. A fokozott ráhagyatkozás Ausztria-Magyarországra, a Monarchia nagyhatalmi önértetének respektálása, azért is volt fontos Holstein szemében, mert ezáltal elejét lehetett venni az osztrák-országi különmegállapodásoknak, amelyekre intő példaként szolgált Mürzsteg, de később Buchlau is. (Schöllgen [1992]: *Die Macht*, p. 30., ill. p. 46.) A titkos tanácsos az imént mondottak miatt is megkísérelte mederbe terelni a császár ötletszerű politikai megmozdulásait. 1899-es *aide-mémoire*-ja, amely útravalóul készült II. Vilmos angliai látogatásához, arra figyelmezteti az uralkodót, hogy ne tanúsítson túl nagy bizalmat rokonaival (értsd: az angol királyi ház tagjaival) szemben, mivel, ha beavatja őket terveibe, egyszeresmind lehetőséget ad számukra, hogy azokat keresztülhúzzák. Általában is tartózkodó magatartást ajánlott, valamint azt, hogy a kellő ellentételezés nélküli együttműködési ajánlatokra adjon kitérő választ, ne kötelezze el egyértelműen Németországot, várja ki, amíg Anglia eléggé szorult

helyzetben lesz ahhoz, hogy maga ajánlkozzon – sokkal kedvezőbb feltételek mellett – egy esetleges szövetség megkötése céljából. Arra emlékeztette II. Vilmost, hogy Salisbury megállapításával szemben, amelyek a német igényeket túlzottnak minősítették, mondván: „*Vous demandez trop pour votre amitié*”, nyugodtan gondoljon mindig Disraeli mondására: “*There is a consummate policy in never saying one’s last word.*” (Bülow [1930], I., p. 313.) Eckardstein londoni követségi titkár szerint – akinek az angol-német szövetségi tárgyalásokban volt fontos szerepe (I. fejezet) – Holstein a britekkel szemben is mélyen bizalmatlan volt, mindemellett egyfajta körmönfontan „bonyolult észjárás” volt jellemző rá jellemző. Eckardstein az Angliával folytatott tárgyalások kudarcának egyik okaként jelölte meg Holstein ellenszenvét Lord Salisburyval szemben. (Eckardstein [1920-21], II., p. 13., pp. 284-285.)

1904 második felében Holstein memorandumot készített, a „bekerítéssel” szemben követendő külpolitikai stratégiáról, melynek lényege, hogy Németországnak minden esetben határozott és erőteljes fellépést kell tanúsítania, csak ezzel akadályozhatja meg, hogy szomszédai egységes fellépésükkel elszigeteljék. Az emlékiratban foglalt alapelveket a birodalmi vezetés a magáévá tette, ezek érvényesítését pedig a marokkói válság során kísérelte meg, amely végül az ismert kudarcot hozta számára. Az alapelvek megalkotásánál az is motiválta, hogy már az angol-francia *entente* megkötését súlyos személyes kudarcként élte meg. (Friedjung [1997], II. p. 316.) Bülow alighanem élete egyik legnagyobb hibáját követte el, amikor hallgatott Holstein tanácsára Marokkó ügyében, pedig többen is óvták a javasolt politikától. Monts római német követnek később maga is elismerte tévedését, csaknem bizonyos ugyanis, hogy lehetőség lett volna a franciákkal való megegyezésre, ezáltal pedig a konferencián való elszigetelődést is el lehetett volna kerülni, ehelyett addig taktikáztak, amíg a nagyobb kompromisszumokra is kész Delcassé megbukott. (ibid., p. 267.) A marokkói kaland tekintetében Holstein nagyarányú felelős-

sége vitathatatlan, ám az azt megelőző időszak hibás lépéseiért, amelyek például Anglia elhidegülését is magukkal vonták, elhárította magától a felelőséget. Holstein úgy vélte, hogy azok számára, akik az *Auswärtiges Amt* belső működését jól ismerték, nem is volt szükség határozott „cáfolat” előadására ahhoz, hogy belássák, nem ő volt a meghatározó tényező azoknál a döntéseknél, melyek végül a francia-angol *entente* létrejöttéhez és Németország fokozatos elszigetelődéséhez vezettek. Három ilyen politikai döntést jelölt meg: a Krüger-táviratot, a bagdadi vasút tervét, illetve az angolelleses *Reichstag*-beszédeket. Holstein szerint mindhárom esetben kész tények elé állították, a német politika „irányvonalát” pedig sokkal kevesbé tudta befolyásolni, mint azt általában gondolják. (Harden [1923], I., p. 105.) Az kétségtelen, hogy a flottaépítési programmal szemben állt, és az is, ha szava döntő lett volna, akkor Németország talán soha nem vág bele a bagdadi vasút építésébe sem, amelyet csak a „száraz út Indiába” („*der trockene Weg nach Indien*”) elnevezéssel illetett. (ibid., p. 107.) Harden Holsteinről írott politikai életrajzában védelmébe vette az egykori titkos tanácsost, szerinte a német külpolitika kudarca mögött meghúzódó belső problémák akkor kezdődtek, amikor az ellentétek Eulenburg és Holstein között kiéleződtek. Harden azt is cáfolja, hogy Holsteint kóros gyanakvás hatotta volna át Franciaországgal szemben, rajongott a francia kultúráért és egyes esetekben a párizsi politikusokkal is kiválóan szót tudott érteni. (ibid., p. 113.) A kapcsolatok Eulenburg és Holstein között kezdetben jók voltak, sőt Friedjung Montsra hivatkozva állítja, hogy a császárt Holstein valójában rajta keresztül befolyásolta, azonban Eulenburg határozottan ellenezte az angol-francia *entente* utáni időszakban az agresszív Marokkó-politikát, emiatt kettejük viszonya megromlott. Bár Bülowot is Eulenburg segítette korábban, hogy magas hivatalába jusson, mégis 1906-ra a kancellár elvesztette a herceg bizalmát, aki megkísérelte rávenni a távozásra, siker-

telenül. Ezután már Holstein és Bülow együtt munkálkodtak azon, hogy megtörjék Eulenburg befolyását.

Ugyancsak tipikus, hogy a birodalmi kancellárságot Bülow háta mögött állítólag kétszer is felajánlották a római nagykövet Montsnak Bülow ellenlábasaival. Monts politikai elképzelései új irányt szabhattak volna a német külpolitikának, ő ugyanis a hármas szövetséget adott formájában Németország számára teljességgel értéktelennek tartotta. A szövetség a Monarchiával számára is axióma volt, de Olaszország tekintetében a szövetségi szálak felbontását javasolta, mert egy Angliával szemben vívott háborúban szerinte az olaszok semmiképpen sem állhattak Németország oldalára, azután Berlinnek készen kellett állnia arra is, hogy Ausztria-Magyarország balkáni terjeszkedése esetén valamilyen formában kompenzálja Olaszországot. A változatlan feltételek mellett megújítandó hármas szövetség helyett szerinte Törökországot kellett volna megnyerni, amelynek széthullását ezzel „harminc évvel ki lehetett volna tolni.” (Friedjung [1997], II., pp. 364-357.) Olaszország – érvelt Monts – annál is inkább rá van utalva arra, hogy a nyugati hatalmakkal jó viszonyt építsen ki és korábbi partnereitől egyre inkább távolodjék, mert Franciaország 1904 áprilisa óta Angliát biztosan a maga oldalán tudhatta. Itáliát a hármas szövetségtől való nyílt elszakadásban csak folyamatosan feszültségekkel terhes viszonya Ausztria-Magyarországgal akadályozta meg, mivel tartott tőle, hogy Bécsben megelégedik az irredenta agitációt, és a preventív háború mellett döntenek. Olaszországnak voltak tehát „szövetségesei” (*allié*) és „barátai” (*ami*), az utóbbiakhoz természetesen Anglia és Franciaország tartozott. (Monts [1932], pp. 218-219) Anton Monts grófot talán a brit Sir Fairfax Cartwrighttal lehet párhuzamba állítani, mint, aki a központ véleményétől meglehetősen eltérő nézeteket vallott. Monts az angol diplomácia manővereit követendő példaként szemlélte és elégedetlen volt a német politika határozatlanságával, elképzeléseiben egy a lehető legnagyobb mértékig „összetartó” Közép-Európa

képe jelent meg, amelybe integrálta volna Franciaországot is, egy olyan „centrum”, amely politikailag és gazdaságilag is együttműködik. Mindezt azonban a német, az osztrák és a magyar fővárosokban tapasztalható „döre politika” (*törichte Politik*) szerinte megakadályozta. (Ibid., p. 461., *Monts an Felix Freiherrn von Oppenheimer in Wien*, 1905. március 26.)

A német külügyben uralkodó viszonyok tekintetében jellemző Holstein távozásának módja is. Már régebbtől fogva, amikor Heinrich von Tschirschky¹⁷⁹ kinevezték a külügyi hivatal (*Auswärtiges Amt*) élére, Holstein nem úgy viselkedett vele szemben, mint egy alárendelt hivatalnok, hanem mint kezdeményező (*Inspirator*). Erre a szerepre persze hihetetlen munkabírása is alkalmassá tette, így az aktuális ügyekben mindig tájékozottabb volt feletteseinél. A titkos tanácsos a legapróbb döntések vonatkozásában is kifejtette véleményét és keresetlenül osztogatta tanácsait, mindezzel végül kivívta Tschirschky ellenszenvét, amely nagyban hozzájárult mellőzéséhez, majd eltávolításához. Végül azonban Bülow volt az, aki úgy látta jobb megszabadulnia tőle az algécirasi fiaskó után. (Friedjung [1997], II., p. 268.) Holstein abban a hiszemben nyújtotta be lemondását a marokkói válság lezárulta alkalmával, hogy azt a császár majd visszautasítja, de arról nem tudott, hogy Bülow és Tschirschky összejártszottak, így az utóbbi annak elfogadását ajánlotta az uralkodónak. (Ibid., p. 30., lábjegyz.)

Tschirschky „diadala” hivatali riválisa felett azonban pürrhoszi győzelemnek bizonyult, Bülow ugyanis rövidesen megbékült egykori mentorával, így a külügyi államtitkárnak hamarabb „vezekelnie” kellett, mint azt gondolhatta volna, és maga is távozásra kényszerült. (Ibid., p. 280.) A *Wilhelmstraßen* pedig Holstein távozása ellenére sem alakult ki egységes vezetés és irányvonal, sőt – mint azt külső megfigyelők is megállapították – még csak inkább

179) TSCHIRSCHKY, Heinrich v. (1858-1916), 1906-1907 külügyi államtitkár, 1907-től nagykövet Bécsben.

fokozódott a fejtelenség. Amikor egy alkalommal Mensdorff érdeklődött Hardinge-től, hogy a wilhelmshöhe-i találkozón sikerült-e a német politi-kusokkal eredményes tárgyalásokat folytatni, a brit diplomata lesújtó képet festett a berlini állapotokról. Hardinge Wilhelmshöhe-ben lényegében csak Tschirschkyvel tudott megbeszélést folytatni, akivel viszont szerinte nem nagyon volt érdemes, mivel Berlinben a külügyminisztériumban olymértékű az „anarchia”, hogy nem lehet tudni, ki is ott az „úr.” Hardinge információi szerint a „félreállított” Holsteinnek immár nagyobb volt a Bülow személyén keresztül gyakorolt befolyása, mint valaha. Ennek bizonyosságaként említette, hogy amikor Bülow fogadott egy neves angol publicistát, a beszélgetést – kissé meglepő módon – azzal zárta, hogy szeretné bemutatni Holsteinnek. Hirtelen feltárta az ajtókat, és az újságíró megpillanthatta az idős hivatalnokot, amint – csakúgy, mint elbocsátása előtt – íróasztalánál ült a közvetlenül Bülow dolgozószobájával szomszédos helyiségben. Hardinge mindazonáltal nem tudta megítélni, hogy Holstein további közreműködése az államügyekben „a császár tudomásával, vagy anélkül történik”, Lascelles berlini követ sokáig nem akarta elhinni, hogy Bülow továbbra is tanácsokért fordul hozzá. (*HHSStA* PA VIII., K. 138., W 1566, [Berichte], Nr. 46.A-E., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1907. aug. 8.) Lascelles ugyancsak arra mutatott rá, hogy a *Wilhelmstraßen* a viszonyok „kaotikusak”; miközben a császár hallani sem akart Holsteinről és tanácsairól, csöndben mégis az egykori titkos tanácsos adta meg a német külpolitika alapvető irányvonalát Bülowon keresztül. (*Ibid.*, Nr. 37.A-D., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1907. jún. 27.) Bülow szinte Holstein életének utolsó percéig kapcsolatban állt vele, és állandóan kikérte véleményét a fontos döntések előtt, egyesek szerint a kancellár valóságos szellemi függőségben volt. Eközben a külügyminisztérium irányításának és hivatali szervezettségének színvonala hihetetlen mértékig megromlott, úgyhogy még komoly tisztséget betöltő

politikusok is csak az „örültek háza” kifejezést tartották rá a legalkalmasabbnak. (Friedjung [1997], II., p. 342.)

Holstein tehát távozása után is – egy rövidebb szünettől eltekintve – kapcsolatban maradt Bülowval, akit különösen a boszniai válság alatt látott el tanácsaival. Bülow már egy évvel a válság előtt kikérte véleményét az angol-német ellentét balkáni vonatkozásait illetően, valamint arról, hogyan lehet enyhíteni Németország elszigeteltségén. Holstein jól informált volt tehát az Aehrenthal-i diplomácia céljait, illetve annak Berlinton függetlenedni vágyó szándékait illetően. Bülow a következőket írja ennek kapcsán:

„Az igazságszolgáltatás reformját illetően Macedóniában az angoloknak, akikkel kapcsolatban azt hiszi és abban reménykedik, hogy lassanként konzervatív politikára térnek át a Közel-Keleten (*im Orient*), Aehrenthal lehetőséget kíván adni, hogy az *entente* [ti. orosz-osztrák-magyar] hatalmak álláspontjára helyezkedjen.” (Rogge [1932], pp. 291-292., v.ö. még: GP XXII., pp. 72-74., Nr. 7380., *Aehrenthal an Bülow*, 1907. aug. 21.)

Holstein azonnal átlátta, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter célja az, hogy külön utakon járva közeledjen Angliához, első lépésként engedményeket téve neki a Balkánon, ezért a továbbiakban olyan politikára ösztönözte a kancellárt, amely fokozza a dunai Monarchia elkötelezettségét a német szövetség irányában. A következő év (1908) elején rögtön azt tanácsolta Bülownak, hogy szilárdan támogassa a Monarchiát az Uvaæ-Mitrovica vasútvonal kérdésében (Rogge [1932], p. 306.), amit a kancellár meg is fogadott, valamint ezzel összhangban levelet küldött Aehrenthalnak, hangsúlyozva a német-osztrák-magyar blokk erejét és szilárdságát. (GP XXV., p. 315., jegyzetek) Aehrenthal viszont nem volt éppen pozitív véleménnyel Holstein működéséről, akit felelősnek tartott az 1905-ös marokkói kalandért és az azt követő

„katasztrófális” politikáért és aki sajnálatos módon továbbra is gyakori látogató volt Bülow herceg házában, csak most már nem hivatalos mivoltában (“*whom he knew to have "the petite entrée" of Prince Bülow's house in Berlin*”, BD V., p. 211., Nr. 165., *Extract from Memorandum by Hardinge*, 1907. aug. 19.)

Miközben Holstein élete végéhez közeledett, befolyása soha nem volt akkora, mint éppen ezekben a hónapokban. Az Ausztria-Magyarország melletti fellépést végig erőteljesen szorgalmazta, azért, hogy megakadályozza a Monarchia – általa valószínűnek tartott – leválasztását a közép-európai blokkról. Holstein felfogása szerint a Bosznia-Hercegovina annexiójának kérdésében elszenvedett diplomáciai vereség újabb lendületet adott volna a Németországgal ellenséges „bekerítő” hatalmak törekvéseinek, amelyek legfőbb mozgatójának ekkor már ő is Angliát tartotta. A „bekerítők” kezdeményezéseinek leszerelésére és egységének megbontására különféle javaslatokkal állt elő. Oroszország és a törökök haragjának csillapítására a figyelemelterelő felvetéseket tartotta célravezetőnek. Azt tanácsolta, hogy minél inkább érzékeltessék az oroszoknál, milyen kedvezőtlen is tulajdonképpen a számukra, hogy Anglia bizalmi pozíciókat szerzett magának az ifjútörökök hatalomátvétele után. Az említett helyzet valóban könnyen válhatott volna konfliktusok forrásává Nagy-Britannia és Oroszország között, ezért egyértelművé kellett tenni, hogy hiábavaló politika Ausztria-Magyarországra folyamatosan nyomást gyakorolni, hiszen Bécs határozottan jelezte, hogy nem ellenzi az orosz elképzeléseket a tengerszorosokkal kapcsolatban, Anglia akadályozza az orosz célkitűzések érvényre juttatását, azáltal, hogy jobban törődik védenecével az Aranyszarv-öböl partján. (Rich [1965], II., pp. 827-828.) Holstein úgy látta, nagy a veszélye annak, hogy a császár ismét meginog, mint korábban a marokkói válság idején:

„Elkedvetlenítő [magatartás] Ausztriával szemben, felbátorító a bekerítő hatalmak irányában. Ismét kétféle külpolitikánk van: a tisztségviselők

politikája, amely szilárd álláspontot képvisel, és a császár politikája, amely a határozottságot veszélyesnek tartja.” (Holstein levele Bülowhoz, idézi: Rich [1965], II., p. 829.)

Az algécirasi konferencia rémképként lebegett Holstein előtt, ezért még attól sem riadt vissza, hogy Bülowot legnagyobb katonai tekintélyekkel szembeni állásfoglalásokra bízassa, akik – leginkább von Schlieffen – nem igazán lelkesedtek a német birodalom balkáni kötelezettség-vállalásai iránt. Holstein állandó kapcsolatban állt pártfogoltjával és irányvonalának későbbi továbbvivőjével, Alfred von Kiderlen-Waechterrel. Utólag végzetes lépésként emlegethető Németország kiállása a Monarchia mellett 1908-ban és a rákövetkező esztendő elején, azonban Holstein, és a világ nagyobbik része is talán, egyedülálló diplomáciai sikerként értékelte a történeteket:

„A nemzetközi helyzet a mi javunkra változott, mert a szeptember óta függőben lévő balkáni kérdésben Ausztria (amely mögött Németország állt) vereséget mért a bekerítő hatalmakra. Sem Anglia, sem Oroszország nem tudták akaratukat érvényre juttatni. Minthogy ezt a politikát én tanácsoltam és általa irányváltás következett be, elégedett vagyok.” (Rogge [1932], p. 332., 1909. febr. 12.)

Hamarosan be kellett látnia, hogy a balkáni bonyodalmak végére nem lehet egyszerre pontot tenni, az események pedig könnyedén kedvezőtlen fordulatot vehetnek, biztos volt benne, hogy a rosszirányú fejlemények háttérében Anglia mesterkedése áll:

„A keleti kérdésben ismét rosszabbak a kilátások. Az oroszok már majdnem beadták a derekukat, de a pétervári angol követ [Nicolson] azt tanácsolta nekik, hogy maradjanak hajthatatlanok, mivel, ha a helyzet kiéleződik, Németország mindenképp meghátrál és sorsára hagyja Ausztriát. Erre az oroszok megintcsak frontot nyitottak. Lefogadom, hogy Edvárd király, aki ma Párizsban van, ott ugyanazt tanácsolja: ‘Maradjatok

szilárdak, unokaöcsém végül engedni fog. Jól ismerem, úgy tesz majd, mint Algecirasban.” (Rogge [1932], p. 334., 1909. március 3., v.ö. még: GP XXVI., pp. 630- 631., Nr. 9399., *Metternich an das Ausw. Amt*, 1909. febr. 16.)

Mindazonáltal nagy bizalmat helyezett fő pártfogoltjának, Kiderlen-Waechternek tevékenységébe, amely végül eredményt hozott. A német diplomácia ezúttal valóban nagy sikert könyvelhetett el, de ezért túlzottan magas árat kellett fizetnie, az angol-országi *entente* ugyanis nemhogy felbomlott volna, de még jobban egybekovácsolódott. Németország ellenfelei még egyszer engedtek ugyan, de szilárdan eltökélték azt is, hogy a jövőben ellenállnak minden osztrák-magyar-német közös fellépésnek. (Rich [1965], II., p. 831.) A későbbiekben a Holstein-i örökség nem használt a német politika jó megítélésének, a provokatív, túlzott magabiztosságot sejtető magatartás arra készítette az ellenfeleket, hogy szorosabbra zárják soraikat. Holstein ún. „túszteóriája” kudarcot vallott, amikor azt a második marokkói válság során Kiderlen-Waechter alkalmazta. Kiderlen és Holstein ugyanis okos lépésnek gondolták, ha valamilyen váratlan sakkhúzással kész tények elé állítják a „bekerítő hatalmakat” és az erő pozíciójából tárgyalva csupán akkor fújnak visszavonulót, ha valamilyen kézzelfogható engedményt kaptak vagy sikerült éket verniük az ellenséges tábor tagjai közé. (Nicolson [1930], pp. 365-366.) Bülow bár jórészt Holstein tanácsaira hallgatott, gyakran próbált inkább személyes beszélgetéseken keresztül hatni a „bekerítő” hatalmak képviselőire, hogy azok sorait megbontsa. Egy ízben például – a boszniai válság idején – nagy nyomatékkal hangsúlyozta a brit követnek, hogy az új török rezsim hosszútávú stabilitásában mind Nagy-Britannia, mind Németország érdekelt, ugyanakkor Oroszország és annak konstantinápolyi képviselője (Zinovjev) jobbnak ítélték volna érdekeik szempontjából, ha fennmarad még a sajátos *ancien régime* Törökországban. (BD VI., pp. 166-167., Nr. 105., *Goschen to Grey*, 1908. nov.

13.) Mivel a brit politika ekkor mindenképp nyugalmat kívánt a Balkánon, Bülow egy másik érvet is hangoztatott, amely szerint Oroszországban azok sürgetik a határozott fellépést az annexió kapcsán kialakult krízisben, akik háborút akarnak, mégpedig azért, hogy az belpolitikai erjedést indukáljon a cári birodalomban. (BD VI., pp. 169-171., Nr. 108., *Goschen to Grey*, 1908. dec. 10.)

Bernhard von Bülow pályafutása viszonylag gyorsan ívelt a politika legmagasabb csúcsaira, nem panaszkodhatott családi hátterére sem, de azt, hogy végül a kancellári székbe emelkedhetett, mindenekelőtt Philipp zu Eulenburg hercegnek köszönhető, aki benne látta a megfelelő személyt arra, hogy a császár mellett a józan és kiszámítható politikát képviselje. A herceg meg volt győződve róla, hogy visszavonulása után jó kezekben hagyja a német birodalom sorsát:

„Nem rendelkezem az Ön ismereteivel, inkább tartozom az intuitív diplomaták sorába. Épp ezért alkalmasint veszélyes lehetek, s csupán saját önismeretem óvhat meg ettől. Ön a tudás és a tapasztalatok széles útján jár, én magam kötélén táncolok és figyelniem kell, nehogy (...) egyensúlyomat veszítsem. Mivel Önt eképpen ítélem meg (és azt kívánom, hogy bár minden dologban ilyen bizonyos volnék!), csak arra gondolhatok, hogy az Ön útját egyengessem.” (Eulenburg Bülowhoz írott levelét idézi: Haffner-Venohr [1992], pp. 213-214.)

Megállapíthatjuk, hogy Eulenburgot nem igazolták a rákövetkező évtized eseményei, bár az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Bülow népszerűsége lényegesen nagyobb volt, mint közvetlen elődjeié, és egyben úgy tűnt, a Bismarck-i alkotmány ismét működőképes, kancellár és császár közt helyreállt az ideálisnak vélt egyensúly. Bülow megkísérelte, hogy Bismarck reálpolitikájának irányelveit valamiképp ötvözze II. Vilmos „helyet a nap alatt” politikájával. Kétségtelen, hogy számos sikert könyvelhetett el az Európán kívüli

terjeszkedésben, Németország megszerezhetette Kiao-csou-t és a Szamoaszigeteket is. A boszniai válság lezárását inkább eredményes diplomáciai manővernek értékelhetjük, de mindezek ellenére az angol-francia-orosz kombináció felbomlasztását nem sikerült elérni, sőt az éppen a német lépések kapcsán vált egyre szorosabbá.

Bülow emlékirataiban közvetlenül egymást követően tárgyalja a német-osztrák-magyar szövetség és az angol-német viszony stratégiai fontosságú kérdéseit. A visszaemlékezések olvasója előtt a két oldal terjedelmű eszmetuttatásból egyértelmű párhuzam rajzolódik ki, amely a három hatalom kapcsolatainak találkozási pontjaira utal, jóllehet igen burkolt formában. Az osztrák-német szövetség kapcsán hosszan beszél a Dardanellák problémájáról és Oroszországról, miközben Bécs szövetségi megbízhatóságának méltatása elmarad. A századfordulót közvetlenül megelőző évekre visszatekintve, az akkori német külpolitika egyik legfőbb céljának azt tartotta, hogy Oroszországot meggyőzze, Ausztria-Magyarország alárendelt szerepet játszik, Németország pedig nyugodtan demonstrálhatja a tengersizorosok tekintetében semlegességét, az orosz igényekkel szemben pedig lépjen csak fel inkább Anglia és Franciaország, miközben Berlin rövid pórázra fogja a Monarchiát. (Bülow [1930], I., pp. 46-47.) A lényeg, hogy Oroszország és Nagy-Britannia ne találhasson egymásra a Közel-Keleten, a tradicionális ellentétek folytatódjanak. Gondolatmenetét a következőképp folytatja:

„Kapcsolataink Angliával ugyancsak kiemelkedő fontosságúak voltak. Anglia nem volt képes, mint Oroszország, a német tölgyet gyökereinél eltávolítani. Sok nemes ágat leszabdálhatott azonban, és a szép lombot megsemmisíthette. Elragadhatta tőlünk gyarmatainkat, szétzilálhatta tengeri közlekedésünket, tönkretelhetette kereskedelmünket, milliárdos veszteséget okozva. Mindig meg voltam róla győződve, hogy amíg képesek vagyunk jószomszédi viszonyt fenntartani Oroszországgal, Anglia nem támad meg

minket. Mindazonáltal soha nem volt kétségem afelől, hogy abban az esetben, ha mi és Oroszország egymásnak esnénk, az angol politika (...) nem szalasztaná el a lehetőséget, hogy a kontinens legerősebb hatalmát, egyúttal tradicionális ellenfelét, de mindenekelőtt legfőbb riválisát a kereskedelemben és hajózásban megsemmisítse.” (Bülow [1930], I., p. 47.)

Bülowtól nem volt idegen, hogy összefüggéseket keressen a keleti politika, a Monarchia balkáni érdekei, Oroszország és az angol-német ellentétből fakadó kérdések között – jóllehet az emlékirat gondolataiból és megfogalmazásaiból gyakorta kitűnik, hogy ennek célja a felelősség áthárítása a Monarchia vezető köreire. Az iménti idézetben megfogalmazottakhoz társíthatók azok a megállapítások, amelyeket az egykori kancellár Ausztria-Magyarország berlini követének, Szögyény-Marich Lászlónak a jellemzéséhez fűzött:

„A Bismarck és Andrassy által életre hívott szövetség fenntartását számára nem csupán az ésszerűség, de érzelmi elkötelezettség is diktálta. Teljességgel belátta azonban, hogy ebben a szövetségi kapcsolatban Németországot illeti meg a vezető szerep ... Egészében helyénvalónak találta álláspontomat ... : Németországnak nem szabad kiszolgáltatott helyzetbe hoznia Ausztria-Magyarországot, és ezt nem is teszi meg, másrészt azonban nem hagyhatja, hogy a dunai Monarchia egy minden körülmények közt aggályos háborúba rángassa. Szögyény több alkalommal spontán említést tett nekem arról, ... mennyire sajnálja, hogy Caprivi, Holstein és Marschall a viszontbiztosítási szerződés megújítását olyannyira nyersen és kellemetlen kísérő körülmények mellett utasították el. „Ez a szerződés az osztrák-magyar érdekekkel is összhangban állt, mivel létezése meggátolta, hogy ostobaságot kövessünk el, amire Bécsben csakúgy, mint Pesten mindig van bizonyos hajlandóság.” (Bülow [1930], I., p. 143.)

Bülow annak ellenére, hogy az orosz kapcsolat fontosságát hangsúlyozza, 1904-ben hallgatott Holstein tanácsára, amely nem ítélte időszerűnek semmiféle szövetséget Oroszországgal, nem törekedett a korábbi szerződések megújítására sem. Holstein azzal érvelt, hogy a cári birodalom távol-keleti nehézségei miatt Németország éppen eléggé lekötötte Szentpétervárt azzal, hogy ellenőrzése alatt tartja Ausztria-Magyarország és a balkáni államok politikáját. A dolgok logikáját ismét a „keleti kérdés” köré csoportosuló problémák határozták meg, ugyanis a két német politikus abban bízott, hogy Franciaország és Oroszország szövetsége e problémák miatt könnyen felbomolhat. A franciák ugyanis abban a kedvező helyzetben voltak, hogy egyaránt bírták Anglia és a cár jóindulatát, amíg az oroszok a francia szövetségtől eltekintve meglehetősen elszigetelt helyzetben voltak. Ugyanakkor az is tudvalévő volt, hogy Párizs ekkoriban ellenezte a szorosok státuszának megváltoztatására irányuló törekvéseket. (Rich [1965], II., p. 679.) Holstein kifejtette Bülownak, hogy csak addig volt értelme a viszontbiztosítási szerződésnek, ameddig Németország „csupán közép-európai politikát folytatott.” A világhatalmi célkitűzések azonban másfajta megvilágításba helyezik az oroszokkal kialakított kapcsolatokat. Oroszország – Holstein érvelése szerint – „megszállhat” bármely tetszésének megfelelő területet „Koreától Skutariig, miközben Németországnak terjeszkedéséhez tengeri útvonalakat kell igénybe vennie”, itt azonban szükségképp szembekerül Angliával és az Egyesült Államokkal. A britek és az USA Németországra még nagyobb ellenszenvvel tekintenének, ha az az Ázsiában agresszív expanziót folytató Oroszország szövetségese volna. (*Quellen*, pp. 280-282., Nr. 141., *Telegr. Holsteins an Bülow*, 1903. ápr. 16.) A titkos tanácsos tehát az angol-orosz ellentétet hosszú távon is meghatározó tényezőnek tekintette, a tágabb, Ausztria-Magyarországot is érintő összefüggések elemzését a következőképp folytatja:

„Kontinentális összefogásra Anglia ellen jelenleg nem lehet gondolni, mert a mai Franciaország egyértelművé tette, hogy a kettős szövetség célját nem abban látja, hogy az fellépjen Anglia ellen. Olaszország soha nem kerül szembe Angliával, sőt inkább pártjára áll. Ausztria ugyanúgy, amint azt tavaly ősszel, amidőn kapcsolataink Angliával különösen feszültnek tûntek, értésünkre adta, egy angol-német konfliktus esetén Németországhoz fûzõdõ kapcsolatait revízióknak vetné alá. Ha tehát Oroszország és mi egymással vállvetve állanánk, valószínûleg egyedül maradnánk, Oroszország birtokba venné a neki tetszõ ázsiai területeket, mi viszont örülhetnénk, ha ennek visszahatásaként szövetségeseinként nem bonyolódunk bele egy világháborúba ...” (*Quellen*, p. 281., Nr. 141., *Telegr. Holsteins an Bülow*, 1903. ápr. 16.)

A német-orosz együttmûködésben Holstein a kivárás taktikáját tartotta a leginkább célravezetõnek és biztonságosnak Németország számára, pontosabban a nyugodt kivárást, miközben különös óvatosságot javasolt a balkáni politikában. Minden ellenkezõ esetben nagy a veszélye annak, hogy Anglia valamiféle koalíciót szervez Németország ellen. A helyett tehát, hogy akár-melyik fél mellett állást foglalnának az angol-orosz szembenállást érintõ kérdésekben, meg kell várni a kedvezõ pillanatot, amikor Berlin kielégítõ garanciákat és ellenszolgáltatást kaphat szövetségéért cserébe. Németország – érvelt Holstein – nem lehet a „Keleti-tenger partjainak õre” Oroszország kizárólagos hasznára, amely a hármas szövetség felbomlásához adná meg az elsõ lökést, de ugyanakkor nem kerülhet élesen szembe az oroszokkal, mert az hozzájárulna – mint ahogyan ez késõbb meg is történt, – hogy a pétervári németellenes körök átvegyék a kezdeményezést, amelyhez Londonban is tekintélyes erõk csatlakoznának, meggyorsítva ezáltal az orosz-angol közeledést, ami a legkevésbé sem kívánatos Berlin számára. (*Quellen*, pp. 281-282., Nr. 141., *Telegr. Holsteins an Bülow*, 1903. ápr. 16.) A fenti érvekbõl

nem más rajzolódik ki, mint a „szabad kéz” (*Freie Hand*) politikájának alapvetése, amely – ma már tudjuk – nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a hármas szövetségen belül ugyan megszilárdította az Ausztria-Magyarországhoz fűződő kapcsolatokat, de mindenképp kudarcot vallott az angol-orosz közeledés megakadályozásának tekintetében.

Megállapítható, hogy II. Vilmos és Holstein, valamint az általa döntő mértékben befolyásolt Bülow politikai elképzeléseiben jelentős különbségek mutatkoztak. A. J. P. Taylor a német császárt jobb politikusnak tartotta – sőt egyenesen tehetségesebbnek – mint Holsteint, ő ugyanis felismerte volna a „szabad kéz” politikájában rejlő veszélyeket, az 1905-ös marokkói kalandot kezdetben ellenezte, fenntartásai voltak Bosznia-Hercegovina annexióját illetően is. (Taylor [1999], pp. 128-129.) Ugyanakkor az is tény, hogy Vilmos kérlelhetetlen volt a flottakérdésben, amelyet Holstein teljes egészében kalandorságnak tartott, Bülow pedig hajlott volna a megegyezésre. A kivárás politikája lassanként a habozás politikájába torkollott, miközben nem sikerült egységes irányvonal mentén alakítani a diplomáciai kapcsolatokat. Amikorra a boszniai válság lezárult, tulajdonképpen Vilmosnak személyes presztízse megrendülése¹⁸⁰ miatt le kellett mondania arról, hogy maga szabjon irányt a német politikának. A Holstein-Bülow blokk álláspontja érvényesült és sikereket is hozott, de egyben kialakult és meg is szilárdult Anglia és Oroszország között az az együttműködés, amelytől Holstein már korábban annyira félt, valamint minden addiginál jobban ráutaltta vált a Habsburg Monarchiára, mint egyetlen szövetségesére. A Bülow-Holstein irányvonal alig élte túl első és egyetlen nemzetközi sikerét, Holstein meghalt, Bülow pedig még 1909-ben megbukott. A kancellár bukása már az év elején „borítékolva volt”, ezt a brit diplomácia már szinte biztos tényként kezelte:

180) Különösen a *Daily Telegraph* ügy miatt, lásd: I. rész, 4. fej.

„...hitelt érdemlően állíthatom, hogy a császár és az uralkodócsalád a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetnek Bülow herceg iránt, ez nem csupán a császárral szemben az utóbbi időben tanúsított magatartásának számájára írható, hanem oka ennek közeli kapcsolata is von Holstein úrral...”
(BD VI., p. 232. *Ed.Note*, pp. 230-232., *Memorandum by Hardinge*, 1909. febr. 11.)

Bülow esetleges távozása a boszniai válság által támasztott nemzetközi bonyodalmak rendeződése előtt – érthető módon – leginkább Ausztria-Magyarország vezetőiben keltett aggodalmat. Amikor 1908 novemberének végén Bécsben értesültek róla, hogy Bülow egyelőre a helyén marad, általános megkönnyebbüléssel vették a hírt, és nem felejtették el hangsúlyozni, mennyire egybeesik a Monarchia érdekeivel, hogy a német politika folytonossága nem szakad meg. A *Ballhausplatzon* katasztrófális fordulatként értékelték volna, ha Bülowot meneszti hivatalából, hiszen szükség volt az ígért diplomáciai támogatásra Berlinből, amelyet csak a kancellár személye garantálhatott. (BD VI., p. 222., Nr. 139., *Carnegie to Grey*, 1908. nov. 24.) Ausztria-Magyarország újra biztonságban érezhette magát, de a *Neue Freie Presse* rámutatott, hogy a viharfelhők még korántsem vonultak el, és hogy „az ellentét Németország és Anglia között napról-napra újra megjelenik, mint kísértetiesen pislákoló lidércfény, amely baljós fényt vet a nagyhatalmi csoportosulásokra. Az osztrák sajtóorgánum ugyanakkor pozitívként emelte ki, hogy a *Daily Telegraph*-ügy végén olyan eredmény született, amelyben először győzedelmeskedett a közvélemény az egyéni politika felett. (ibid.)

Az uralkodó rezignáltan adta át a terepet minisztereinek, hogy most már kizárólag ők próbáljanak enyhíteni Németország nyomasztó elszigeteltségén. 1909 júniusában egy orosz tábornok jelenlétében nyíltan ki is jelentette Schön

bárónak¹⁸¹: „Alkotmányos uralkodó vagyok, az Ön feledata, hogy politikai tárgyalásokat folytasson.” (Benckendorff [1928], I., p. 122., Nr. 87.) Von Schönnek már minden igyekezetét be kellett vetnie, hogy a „német nyomás-gyakorlás” vonatkozásában eloszlassa Izvolszkij félelmeit és megpróbálja rávenni, vesse latba befolyását az orosz közhangulat németellenességének mérséklésére. (ibid.)

A brit sajtó érdeklődését nem kerülte el, hogy a német diplomácia „erős embere” ismét Holstein lett. 1908 őszén, Valentine Chirol¹⁸², a *Times* újságírója kétórás beszélgetést folytatott vele. Az interjú során az eltelt közel egy évtized kedvezőtlen változásairól és az egykori titkos tanácsos szerepéről is szó esett, miközben áttekintették az angol-német ellentét fő állomásait. Holstein élesen bírálta a császárt, aki szerinte vérbeli „impresszionista” és „dramatista”, „nem politikus”. Chirol emlékeztette, hogy az 1905-ös marokkói kaland mégsem Vilmos ötlete volt, amit Holstein kénytelen volt elismerni, ám azt állította, hogy az uralkodó ottani fellépése nem felelt meg a neki korábban adott instrukcióknak, amelyek rendkívül visszafogott, békés magatartásra intették, a Marokkóban tanúsított ellenséges, provokatív viselkedésre a külügyminisztérium nem biztatta. A kapcsolatok megromlásában fontosabb szerepet tulajdonított VII. Edvárd és a császár között fennálló személyes ellentéteknek és ellenszenvnek. Holstein nyomatékosan kiemelte, hogy mindig ellenezte a

181) Wilhelm von SCHOEN (1851-1933), német politikus és diplomata, 1905-től 1907-ig szentpétervári követ, 1907 és 1910 között külügyminisztériumi államtitkár, 1910-1914 nagykövet Párizsban

182) CHIROL, Valentine (1852-1929), publicista és utazó, 1872-1876 a *Foreign Office* tisztségviselője, 1892-ben kinevezték a *Times* berlini tudósítójává, sokáig baráti kapcsolatokat ápolt Friedrich von Holsteinnel. Bülow „nagyon veszélyesnek” tartotta, mert a németek Angliával szemben táplált „antipátiáját” személyesen tapasztalhatták és arról tudósították az angol közvéleményt. (lásd: *Dictionary of National Biography* 1922-1930, ed. H. W. C. Davis, J. R. H. Weaver, Oxford University Press, 1927.)

flottafejlesztési programot, amely fegyverkezési versenybe kényszeríti Németországot, annak reménye nélkül, hogy Anglia előnyét behozza, mindeközben pedig elhanyagolják a szárazföldi haderő fejlesztését, ami viszont „élet-halál kérdés”. Azt is állította, Bülow törekedni fog arra, hogy a további grandiózus flottaépítési terveket lesöpörjék az asztalról. A boszniai válság kapcsán védelmébe vette Ausztria-Magyarországot, amely „nem halogathatta” a cselekvést a „szerb intrikák” miatt sem. Chirol feltett egy provokatív kérdést is azzal kapcsolatban, hogy vajon Németországot titokban előre értesítették-e az annexióról, Holstein a felvetést határozottan elutasította, hangsúlyozva, hogy Bosznia-Hercegovina annektálása kényszerlépés volt. (BD VI., pp. 159-161., Nr. 101., *Memorandum by V. Chirol*, 1908. okt. 19.) Chirol egyik következő felvetésére, amely Németország fellépését sürgette a béke megőrzése érdekében, az alábbi szavakkal reagált:

„Jó szolgálatot tehattünk volna közbenjárásunkkal Bécsben, ha előzőleg konzultálnak velünk, de ahogyan az már szokásos, nem kérték ki a véleményünket. Önök, Franciaország és Oroszország két héten keresztül bizalmas eszmecserét folytattak és megfogalmazták feltételeiket, ezek után azt akarják, hogy tanácsoljuk Ausztriának, vesse alá magát önjelölt bírák ítéletének?” (BD VI., pp. 159-161., Nr. 101., *Memorandum by V. Chirol*, 1908. okt. 19.)

Az egyre fokozódó németországi anglofóbia kedvezőtlen hatásait Holstein elismerte, de azt visszautasította, hogy ő maga is angolelles beállítottságú lenne, mint ahogy azt sokan állították róla; az ebből a nézetből kialakult „legendát” nemigen lehetséges többé lerombolni. Chirol a megállapításra a következő nagyon találó megállapítást tette:

„Azt mondtam, hogy éppen ellenkezőleg, úgy vélem, mindig őszintén az volt az óhaja, hogy Angliát megtartsa Németország barátjának – mindazonáltal olyan feltételekkel, amelyek mellett alárendelt szerepű barát

lett volna, egyfajta „tengeri” Ausztria [*a sort of naval Austria*]” (BD VI., pp. 159-161., Nr. 101., *Memorandum by V. Chirol*, 1908. okt. 19.)

Elgondolkoztató, hogy a brit külpolitikai gondolkodásban miért kísértett olyanmire a Németországtól, a német hegemoniától való függőség, amelynek a Monarchia immár eklatáns példájává lépett elő. Amint azt korábban bemutattuk, a brit politikusokat már a századfordulót megelőzően élénken foglalkoztatta a Monarchia felbomlásának gondolata. Ezzel szemben a berlini vezetők a kérdést Bismarckra hivatkozva következetesen elhárították maguktól, ha egyáltalán komolyan felvetődött Ausztria-Magyarország távlati megszűnésének lehetősége.

A Habsburg Monarchia külpolitikáját nagyban meghatározta a különböző nemzetiségek egybentartásának szempontja. Kérdés, hogy mennyire vette mindezt számításba a német vezetés. Viszonylag kevés ide vonatkozó – a német államférfiaktól származó – kijelentéseket ismerünk; a nemzetiségek közötti feszültségeket a Monarchia belső ügyének tekintették, külpolitikai síkon kevésbé vették figyelembe. Pontosabb megállapításokat először Bülow tett 1905-ben, illetve Holstein, amelyben a Monarchia esetleges szétesése kapcsán folytatandó német politikát illeti.

Bülow a Monarchiával kapcsolatos borúlátó felvetésekre vonatkozóan a korábbi porosz-német egyesítés során szem előtt tartott dolgok alapján úgy vélekedett, hogy Ausztria részeinek betagozása a német birodalomba csupán a protestáns Poroszország és Észak-Németország gyengülését eredményezné, mivel a délnémet katolikusok így összefoghatnának az osztrákokkal és olyan erős szövetséget alkothatnának, amely a Hohenzollern-ház uralmát is veszélyeztetné, ezen keresztül pedig a német birodalom egységét. Bülow a nyelvi egységben nem a legfontosabb tényezőt látta, egyébként is Ausztria – ahogyan ő fogalmazott – sok olyan országrészt tartalmazott, amelyet „megemészthetetlen szlávosság” népesített be („von *“unverdautem Slawentum” durchsetzt*”). Az

évszázados történelmi próbálkozások különben is bebizonyították, hogy Ausztria voltaképp inkább akadálynak bizonyult a német egység létrehozásában. Ausztriának a német birodalomhoz való csatlakozása szerinte egy új katolikus délnémet állam létrejöttéhez vezetett volna. 1905-ben Bülow nem hitt a ciszlajtán és a transzlajtán területek közeli szétválásában sem, és még ugyanabban az évben Holstein hivatalos formában cáfolta azokat a híreszteléseket, melyek szerint Németország és Oroszország a Monarchia feldarabolásáról terveket szövögetnének. (Löding [*Diss.* 1969], pp. 236-237.)

Az Angliához fűződő viszony tekintetében a boszniai válság után következő korszak alaposan elgondolkoztatta a német vezetőket abban a tekintetben, hogy egy majdani európai méretű összecsapásban milyen erőkre támaszkodhatnak, kinek a szövetsége jelent valóban biztos támaszt, és milyen mértékben osztható meg az ellenfelek tábora, annak egyes tagjai, így például Anglia rávehető-e, hogy semlegességet tanúsítsanak, ha Németország a fegyverekhez nyúl. Bethmann-Hollweg a nagyhatalmak csoportosulását tekintve kész helyzetet örökölt elődjétől, az alapján véve kedvezőtlen viszonyok közepette kellett megtalálni a sikert ígérő új külpolitika „receptjét.” Anton Monts gróf, a német diplomácia egyik nagy tekintélyű, ámde Kasszandra-szerepre kárhóztatott „orákuluma” úgy vélte, hogy az algecirasi konferencia után, amennyiben Bülow távozik, még visszafordíthatóak lettek volna a kedvezőtlen folyamatok. Ámde a *Willhelmstraße* intrikus légköre lehetővé tette számára, hogy túlélje önmagát, Bécsbe száműzze Tschirschkyt és az engedelmes, de nem túl tehetséges von Schoent ültesse a helyébe, így a külügy Holsteinnel a háttérben elmaradt a kor kihívásaitól. Anglia „anyagi hatalma”, amely Monts szerint szilárdan összehangolt hatást fejtett ki a hármass *entente* másik két tagjával együtt, minden politikai szempontból fontos eseménynél fellépett, egyre inkább vonzó partnerként tűnt fel az olaszok szemében, azzal párhuzamosan, hogy „Ausztria

belső szétesése napról napra nyilvánvalóbbá vált” (*als Österreichs innerer Zerfall täglich mehr in Erscheinung trat*). Háború esetére Olaszország már nem is tekintette magát a hármas szövetséghez tartozónak, mindig inkább arra figyelve, ahol „a szél a *Union-Jack*-et lobogtatta”. Egyértelmű volt tehát, hogy az Angliával szemben folytatandó politikának egyre inkább kulcsszerep jut, és annak alakítását a hármas szövetség stabilitásának problémái ugyancsak döntően befolyásolják majd. (Monts [1932], pp. 220-222.) Monts szerint a német diplomácia utolsó nagy, jóvátehetetlen lépése Bülow alatt az volt, hogy hagyta magát Bécs által vezetetni („*sich völlig von Wien ins Schlepptau nehmen ließ*”), szerinte ugyanis „aktív politikát” nem lehetett csinálni a Monarchiával. (ibid., p. 159., 462.) Lassanként erőre kapott Berlinben is az a meggyőződés, hogy a Monarchia érdekeit csak részben szükséges respektálni, és támogatásának szükségessége nem akadályozhatja a *Weltpolitik* jegyében kidolgozott tervek megvalósítását, különösen, ha azok az Angliával való megegyezésben zavarólag hatnak.

Még Bülow hivatali ideje alatt, 1909 áprilisában és májusában elkezdték kidolgozni az új *Englandpolitik* alapelveit, amely kezdetben kevés újdonságot tartalmazott, mégis későbbi megjelenítője, Bethmann-Hollweg sokkal kedvezőbb benyomást keltett Londonban. Azután az új kancellár maga állt elő egy külpolitikai koncepcióval, amelyet kisebb változtatásokkal a háború kitöréséig követett. (Fischer [1969], pp. 108-109.) A koncepció első pontja a következőképp szólt:

„1. Németországnak meg kell próbálnia...(…) egy politikai megegyezést elérni Angliával, lehetőleg semlegességi egyezmény formájában, amelyben Anglia beleegyezik abba, hogy semleges marad, ha minket Franciaország, illetve Oroszország külön-külön vagy együtt megtámad, avagy, amennyiben minekünk kell a dunai Monarchia mellé állunk, mert

Oroszország megtámadja Ausztria-Magyarországot.” (*Aufzeichnung Bethmann Hollwegs*, 1909. aug. 13., idézi: Fischer [1969], p. 109.)

Bethmann a külügyben is személyi változásokat vitt keresztül, így 1910-ben sikerült elérnie, hogy Kiderlen Waechter, akit a császár ellenszenve száműzött a berlini nagypolitikától, ismét visszatérhetett, hogy átvegye a külügyek irányítását. Friedjung makacs személyiségként jellemezte, aki viszont meglehetősen egyenesen és nyíltan fogalmazott, ezért esett ki II. Vilmos kegyeiből is, egyike volt a kevés és talán jobb reményekre okot adó tehetséges diplomatáknak. (Friedjung [1997], pp. 342-343.) Szintén egyike volt azon keveseknek, akik a külső szemlélőkben is bizalmat ébresztettek. Ugyanakkor gondolkodásmódjában alapvetően ő is Holstein nyomdokain járt és maga sem igen tudott szabadulni a „bekerítés” gondolatától, ezenkívül elvi síkon a Holstein által követett irányvonallal sem helyezkedett szembe. Szerinte például az 1905-ös Marokkó-politika is alapjában véve helyes elgondolásokon nyugodott, csupán nem vitték azokat végig következetesen. Így például úgy vélte, hogy az osztrák-magyar kezdeményezésből megszületett kompromisszum helyett kedvezőbb lett volna Németország számára még az is, ha elhagyja a konferenciát, hiszen a madridi szerződés érvényben maradt volna, és Oroszország akkori állapota mellett a nemzetközi viszonyok nemigen tették valószínűvé a háborút sem Franciaországgal. (Ibid., pp. 344-350.) A britek szintén meg voltak győződve Kiderlen elsőrangú kvalitásairól, az volt a véleményük, hogy kiváló diplomata. Hardinge örömmel vette tudomásul, hogy visszatér Berlinbe, és ismét meghatározó szerepe lesz a német külpolitika irányításában. Mindenképpen olyan embernek tartották, akivel „számolni kell”, ugyanakkor tisztában voltak vele, hogy Holsteinnek jó barátja volt, és gondolkodásmódja közel áll az egykori „szürke eminenciás” elképzeléseihez. Bár elismerték, hogy tehetséges és ambíciózus, így reményt nyújt arra, hogy a Bülow-i korszak kiszámíthatatlanságai után a német külpolitika következetesebb úton halad majd, Goschen rámutatott, hogy

beállítottsága „erősen anglofób” és „egészében véve meglehetősen veszélyes ember.” (BD VI., p. 261., Nr. 170., *Goschen to Grey*, 1909. ápr. 9.)

Az Anglia részéről kiinduló „bekerítés”, a Habsburg Monarchia támogatása és fenntartása Kiderlen számára is axióma volt, a két birodalom egymásra utaltsága szerinte vitán felül állt, mivel, ha bármelyikük is megsemmisítő vereséget szenvedett volna, akkor a másiknak szükségképp Oroszországgal kellett szembetalálnia magát („*Nase an Nase Rußland gegenüberstehen*”). A hármasszövetségről és az Angliához fűződő viszonyról Friedjungnak kifejtette, hogy az előbbi „direkt provokáció” vagy támadás esetén jelentős, Angliát pedig Oroszországgal együtt – vélte 1912 novemberében – az adott körülmények között Franciaország tartja csupán vissza attól, hogy Németország ellen támadjanak, mivel a párizsi vezetők békét óhajtanak és tartanak Németország katonai túlerejétől. Összességében – állapította meg Friedjung – a „régiszövetséggel dolgozik”, noha talán Franciaországgal szemben kevésbé ellenséges. (Friedjung [1997], II., pp. 358-359.)

A Bülow utáni korszakban a legutóbbi idézetben (Bethmann Hollweg politikai koncepciója) megjelenő alap gondolatok váltak a német külpolitika vezérelvévé, ezek pedig a Monarchia irányában tanúsított berlini magatartást is nagymértékben befolyásolták. Egy dolgon azonban semmilyen új elgondolás nem változtatott: Németországnak egyszerűen szüksége volt fegyvertársra. Miközben a világpolitika nagy összefüggései kötötték le a *Wilhelmstraße*-t, a német politikusok nem akartak Ausztria-Magyarország belső problémáival foglalkozni, ritkán avatkoztak be, inkább csak esetenként, mint például románpolitikába, a császár pedig nyíltan favorizálta Tiszát. Vilmos annyira naív elképzelést alkotott a Monarchia belső viszonyairól, hogy nem vette észre: nyíltan demonstrált rokonszenve Tisza iránt beárnyékolhatja kapcsolatát Ferenc Ferdinándal. (Löding [*Diss.* 1969], pp. 238-239.) Ferenc Ferdinánd

tartott is attól, hogy, amint saját kezébe veszi a dualista Monarchia ügyeinek rendezését és eközben fellép Magyarországgal szemben, a németek majd a magyarok mellett törnek lándzsát. (ibid., p. 240., ill. GP XXXIX., pp. 358-360., Nr. 15732., *Tschirschky an Jagow*, 1914. máj. 20.) A kellemetlen érzés egyre erősödött a berlini diplomatákban, hogy Németországnak csupán egy partnere van, és azt is a szétesés fenyegeti. Ennek következtében Németországnak egyes részeket annektálnia kell, ami viszont a német birodalom belső stabilitását áthatja alá. Ebből a brit diplomatákkal folytatott megbeszélések során sem mindig csináltak titkot. (BD X./2., Nr. 532., *Goschen to Nicolson*, 1914.márc. 27.) Gottlieb von Jagow, akit 1913-ban neveztek ki a külügyminisztérium élére még Berlinbe való visszatérte előtt római nagykövetségként a helyi brit ügyvivő előtt adott hangot azon aggodalmának, hogy a Monarchia a „felbomlás” jeleit mutatja, mindez pedig ráadásul egy jövőbeli „szláv állam vagy államszövetség” létrejöttét sejteti, amelyben a „német elem a falhoz lesz szorítva.” A Monarchia betagolása a német birodalomba szintén csak hátrányt jelentene, mivel túlsúlyra jutnának a katolikusok – érvelt Jagow – egyébként pedig a szétesés azért kedvezőtlen, mert az osztrákok Németország egyetlen barátai. (BD X./2., Nr. 454., *Rodd to Grey*, 1913. jan. 6., idézi: Löding [*Diss.* 1969], p. 238.) Tschirschky a háború kitörése előtt alig több mint két hónappal már egészen nyíltan fogalmazott:

„Milyen gyakran teszem föl a kérdést magamnak gondolatban, vajon valóban megéri-e még, hogy ilyen erősen hozzákötjük magunkat ehhez a minden eresztekében recsegő államalakulathoz továbbra is fáradságos munkát végezve ahhoz, hogy magunk után vonszolhassuk [*anzuschließen und die mühsame Arbeit weiter zu leisten, es mit fortzuschleppen*]. Nem látok azonban magam előtt más politikai konstellációt, amely pótolhatná számunkra azt a még mindig meglévő pluszt [*das immerhin noch vorhandene Plus*], amelyet a közép-európai hatalommal fennálló szövetség

kínál a számunkra. E nélkül a szövetség nélkül ugyanis politikánknak szükségképpen a Monarchia felosztására kellene irányulnia. Az, hogy azután erre vonatkozólag *carte blanche*-t kapnánk-e Angliától, még akkor is kétséges, ha igazán szoros kapcsolatot sikerülne létrehozni közöttük és miközöttünk, éppúgy az is, hogy a német tartományok hozzánk való csatlakozásának kedvezőek lennének a hatásai. A gyümölcsnek, ahogyan én látom, még tovább kell érnie. [*Die Frucht muß, wie mir scheint, noch weiter reifen.*] Az idő fogja leginkább megmutatni, hogy vajon sikerül-e valakinek a Monarchia országainak ellentétesen ható erőit újra megerősítve összefogni. Amennyiben nem sikerül ez a próbálkozás, akkor a dezintegráció [*Decomposition*] bizonyosan nagy gyorsasággal fog majd előrehaladni és minékünk saját politikánkat ehhez kell, hogy igazítsuk.” (GP XXXIX., p.364., Nr. 15 734., *Tschirschky an Jagow*, 1914. máj. 22., idézi: Löding [*Diss.* 1969], p. 242.)

Ez a szövegrészlet jól érzékelteti azt a dilemmát, amellyel Németország a Monarchiával kapcsolatosan szembetalálta magát, erre utalt von Jagow is Goschennek. Úgy látták, egy olyan szövetségeshez vannak láncolva, amelynek általában nem jósolnak hosszú életet. Érdekes, hogy egy Németországgal nem szövetséges Monarchiát Tschirschky nem is tudott elképzelni, annak szükségszerű felbomlásában gondolkodott, egy olyan Ausztria-Magyarország ugyanis, amely többé nem áll szövetségben Németországgal és máshol próbál támogatást keresni, felfogása szerint szükségképp egymással ellentétbe kerülő blokkokra hasad, melyek közül a németet a birodalom magába olvasztaná, ez utóbbi viszont növelné Németország belső problémáit és még inkább kielezné a viszonyt Angliával. (Löding [*Diss.*1969], pp.243-244.)

A német diplomácia irányításában Bülow lemondását követően sem állt be döntő változás, bár részsikereket elkönnyvelhettek, mégis a belső hatalmi intrikák és a rossz személyi politikából eredő hiányosságok mellett továbbra is

jellemző maradt egyfajta szellemi egyoldalúság, amely révén a döntéshozók nem voltak képesek más kategóriákban gondolkodni, mint a „bekerítési” elméletek kliséiben. Ezenfelül újfajta együttműködések – így például Angliával – tekintetében sem mutatkozott később kellő elkötelezettség, csupán egy axióma maradt rendíthetetlen, a Monarchia melletti kitartás, bár ennek is igyekeztek racionális korlátokat szabni. Idővel azután Berlinben is kezdtek felébredni azok a kételyek a Monarchia fenntarthatóságát illetően, amelyek az angol politikusokat már a századelőn jellemezték, persze a Habsburg Monarchia szétesését illetően más-más forgatókönyvet képzeltek el. Anglia talán nagyobb befolyást tulajdonított a pángermán köröknek a valóságosnál, a fentiekből azonban látható, hogy a német vezetők nem tartották kívánatosnak Ausztria német tartományainak bekebelezését. Bár a dezintegrációnak a történelem által „megérlelt” bekövetkeztét idővel maguk is valószínűsítették, mégis az európai hatalmi szisztémában Ausztria-Magyarország továbbra is nélkülözhetetlennek látszott. Így ebben a vonatkozásban sem történt jelentős elmozdulás a Holstein-Bülow irányvonaltól.

1909 után a legígéretesebb személy Kiderlen-Waechter volt, aki miközben hitet tett a Monarchiával fenntartott szövetség mellett, amiből joggal lehet feltételeznünk, hogy a szomszédos birodalom támogatása és erősítése teljes körű prioritást élvezett, a bécsi politikusok szempontjából nem mindig látszott tekintettel lenni a Monarchia alapvető érdekeire. Nem egyértelmű, hogy 1909 és 1914 között „a még mindig meglévő plusz” megtartása érdekében a német diplomácia mindent megtett-e, vagy részben fel is áldozta hűségese egyes érdekeit egy balkáni és közel-keleti angol-német *détente* reményében. Berchtoldot elkeserítette, hogy Németországtól nem kap elég támogatást, ugyanakkor Bethmann-Hollweg 1912 decemberi *Reichstag*-beszédében ismét biztosította szövetségését, Németország külső támadás esetén a Monarchia mellé áll. Kiderlen ugyanakkor azt fejtegette, hogy Berlin a Balkánon csak

másodsorban érdekelt, Ausztria-Magyarország pedig érvényesítse egyedül az érdekeit, csak akkor szabad beavatkozni, ha annak nagyhatalmi státuszát közvetlenül fenyegeti veszély. (Löding [*Diss.* 1969], pp. 59-74.)

A német diplomácia csődjét elsősorban a téves elképzelések és a személyi, hivatali döntéseknek a fejezetben is kifejtett okokból eredő következetlensége magyarázza. A levont konzekvenciákat követhette ugyan egy-egy politikus személyes bukása, de az általa képviselt, esetenként hibás koncepció csak részben, vagy egyáltalán nem tűnt el, az új elképzelések pedig gyakran eklektikus politikai koncepciókban jelentek meg.¹⁸³

183) A témához lásd még részletesebben: Craig [1958], pp. 29-58.

Lansdowne, Hardinge, Grey, Nicolson és a Foreign Office meghatározó áramlatai

Mindazt, ami a német külügyi vezetésben, a személyes meggyőződés és befolyás tisztázatlansága miatt, egyfajta kártékony „eklekticizmust” eredményezett, a *Foreign Office*-ban nagyrészt sikerült elkerülni. A brit diplomácia több sikerrel birkózott meg azzal a kihívással, amellyel szemben a németek kudarcot vallottak. Az 1900-as évek elején ugyanis Nagy-Britannia volt az a hatalom, amelynek nemzetközi elszigetelődése a legnagyobb aggodalmakra adott okot és igen nyomasztó hatást gyakorolt a szigetország vezető elitjére. Lansdowne-nak és Greynek azonban sikerült megtalálnia a megfelelő válaszokat, mind a nemzetközi diplomáciában követett politikában, mind pedig a külügyek irányításának mechanizmusában, illetve a személyes együttműködésben.

Lansdowne átfogó szervezeti reformokat hajtott végre a *Foreign Office*-ban és egy új dinamikus nemzedék nőtt fel kezei alatt, amely garantálta a hivatal sikeres működését. Egyénisége alkalmassá tette arra, hogy a kabinetben és a külügyben jelenlévő különféle irányzatokkal és reprezentánsaival jól együttműködjék, meghallgassa egy-egy terület legjobb szakértőjének tanácsait. Igazi diplomata alkat volt, akinek tapintatos, minden felesleges konfliktust kerülő személyisége megkönnyítette annak a politikának keresztülvitelét, amelynek legfőbb törekvése az európai hatalmakkal kialakítandó új *modus vivendi* volt. Lansdowne emberi magatartása megnyerő volt az idegen államok diplomatáinak szemében, és kitűnő tárgyalópartnernek számított. Legfőbb

célkitűzése hivatalbalépésekor Nagy-Britannia kínos elszigeteltségének felszámolása volt, ezért kezdeményezte a megegyezést Oroszországgal és szövetségi tárgyalásokba bocsátkozott Németországgal. Bár az utóbi eredménytelenül végződött, Lansdowne továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy „az út Berlinbe nyitva maradjon.” (Steiner [1969], pp. 46-47.) A sors iróniája, hogy nem legfőbb törekvései hozták – legalábbis hivatali ideje alatt nem született kompromisszum Oroszországgal – a leginkább gyümölcsöző eredményeket, hanem az angol-francia *entente* tette nevét emlékezetessé, holott ennek a gyarmati „alkunak” kevés jelentősége volt akkor az európai hatalmi egyensúly szempontjából és nem is kívánta részévé tenni Nagy-Britanniát a szövetségi rendszereknek sem. Az *entente cordiale* az elkövetkező évek eseményei, mindenekelőtt a marokkói válság és Oroszország távol-keleti veresége révén nyert új dimenziót. (ibid.) Lansdowne nem látta úgy, hogy a franciákkal kötött egyezség miatt szembe kellene helyezkednie a hármas szövetség államaival és különösen Németországgal. Az első fejezetből kitűnik, hogy megkísérelt újra és újra életet lehelni a megfeneklett tárgyalásokba, de ezenközben szembe került Salisburyvel, aki nem szorgalmazta Anglia és a hármas szövetség további közeledését. (BD II., pp.76-80., Nr. 92., Nr. 93., *Memorandum by Lansdowne*, 1901. nov. 11., dec. 12.)

Később Joseph Chamberlain véleménye is megváltozott, aki kezdetben szintén híve volt az angol-német közeledésnek, a *Foreign Office* mérvadó tisztségviselői pedig lassanként szintén kétségbevonták a német szövetség értékét. Így Lansdowne elszigetelődött a „nyitott út Berlinbe” álláspontjával, sőt Chamberlain a francia-angol *entente*-nak is németellenes jelleget tulajdonított. (Steiner [1969], pp. 49-51.) Ráadásul a németektől való elfordulás egybeesett a sajtóban tapasztalható germanofób hullám felerősödésével,

valamint Sir John Fisher¹⁸⁴ visszatérésével, aki a német flottafejlesztések egyik legfőbb kritikusa volt, s úgy tűnt a *National Review* és a *Spectator* németellenes cikkei a hivatalos körök jóváhagyásával is találkozhatnak. (Ibid., p.55) A *Foreign Office* akkori állandó helyettes államtitkára Sanderson ugyancsak a németekkel való együttműködés hátrányaira hívta fel a figyelmet. Az álláspontok sokféleségét jelzi azonban, hogy egyesek még mindig nagyon gyanakvóak voltak azokkal az orosz szándékokkal kapcsolatban, amelyek a tengerszorosok státuszát érintették, ezért a Közel-Keleten szükségesnek vélték a Németországgal való együttműködést az orosz „előnyomulás” ellensúlyozására. (Ibid., p. 59.)

Lansdowne külügyminisztersége alatt is többféle nézet érezte befolyását a diplomácia berkein belül, a hivatali intrikák pedig nem kizárólag Németországra voltak jellemzőek. Mindezek ellenére a *Foreign Office* vezetője tervet készített, amely kilátásba helyezte a munka metodikájának gyökeres átalakítását a külügyminisztérium falain belül. A reformok gyakorlati kivitelezése nagyrészt lezajlott, mire Sir Edward Grey 1905-ben átvette a külügyek irányítását. (Ibid., pp. 60-63.) Mindemellet a sokféle álláspont bizonyos fokú továbbélése ellenére kialakult egy viszonylag egységes irányvonal is, amelynek elvi alapvetését már 1901 végén megfogalmazták. A következő idézet ezt illusztrálja:

„Jelenlegi helyzetünkben mi tartjuk fenn a hatalmi egyensúlyt a hármasság és a kettős [orosz-francia] szövetség között. Mindemellet kicsi az esélye annak, hogy e kettő egymással ellenünk szövetkezzen. Nagy és erős államként való létezésünk mindannyiuk számára szükséges, hogy fennmaradjon a hatalmi erőegyensúly, de leginkább Németország számára, amely-

184) FISHER, Sir John Arbuthnot (1841-1920), brit admirális, irányítása alatt reformok történtek a haditengerészetben, a *dreadnought* típust az ő elgondolásai alapján alakították ki (*all-big-gun-ship*)

nek azon beállítása, hogy micsoda katasztrófa vár a brit birodalomra, amennyiben Öfelsége kormánya nem köt vele szövetséget minden alapot nélkülöz.” (BD II., pp. 73-76., Nr. 91., *Memorandum by Bertie*, 1901. nov. 9.)

A marokkói válság idejére a Németországgal szemben szkeptikus véleményeket megfogalmazó, kifejezetten németellenes álláspontot képviselő személyek váltak hangadóvá a brit külügyminisztériumban, elsősorban Charles Hardinge, aki 1904 és 1906 között Szentpéterváron volt nagykövet, és sokat tett az angol-orosz közeledés előmozdításának érdekében. Sir Edward Grey minisztersége alatt már azt is felvetették, hogy az orosz megegyezéssel párhuzamosan az *entente* valódi szövetségi viszonyra alakuljon át, miközben hevesen elleneztek minden olyan törekvést, amely barátságosabb hangnemű lenne Németországgal szemben. Ebben az időszakban emelkedett fel a hivatali ranglétrán Eyre Crowe¹⁸⁵ is, aki a határozott németellenes álláspont híve volt, s aki 1906-ban az ún. „Nyugati Osztály” (*Western Department*) vezetője lett. Többen azonban – így elsősorban Sanderson – azok közül, akik – egyébiránt helyesen – rávilágítottak arra, hogy nem célszerű a hármas szövetséggel szemben kötelezettségeket vállalni, később már úgy látták, az irányvonal túlzottan elcsúszott németellenes irányba, amely azzal a veszéllyel járhat, hogy Németország a cár szövetségébe sodródik, mielőtt még egy megegyezés elérhető Szentpétervárral. (Steiner [1969], pp. 66-68.) Sanderson 1905 júniusában már arról beszélt Mensdorffnak, hogy az angol-német kapcsolatok

185) CROWE, Sir Eyre (1864-1925), brit diplomata, a *Foreign Office* egyik legtekintélyesebb tisztségviselője, aki németellenes politika mellett szállt síkra 1907 januárjában írott memoranduma (*Memorandum on the Present State of British Relations with France and Germany*) nagy hatással volt a külügyminiszterre (Grey) Crowe szerint Németország hegemon szerepre kívánt törni és mindenfajta engedmény vagy kompromisszum csak bátorítást adott a német imperializmusnak. 1912-ben helyettes államtitkári pozícióba emelkedett (*Assistant Under-Secretary of State for Foreign Affairs*)

takintetében túlzottnak ítéli a borúlátást, hiszen még „emlékezett” azokra az időkre, amikor a királyi udvartól kezdve a kormányon át a szélesebb „publikumig” mindenki a Németországgal való együttműködés mellett tett hitet. Sanderson persze maga is kizárólag Németországot tette felelőssé a kapcsolatok megromlásáért, ami miatt a Berlinnel szembeni „antipátia” igen „mélyreható”, de ennek az állapotnak ideiglenes jelleget tulajdonított, nem zárva ki, hogy alkalmas időpontban ismét felújítsák a szövetségi tárgyalásokat. A helyettes államtitkár súlyos kritikával illette a brit sajtót is túlzott németellenessége miatt, maga úgy vélte, hogy egy orosz-angol megegyezés is csak akkor jöhet létre, ha amellettt fenntarthatóak a „jó kapcsolatok” Németországgal egy „esetleges szövetség” megkötésének kilátásával („...*wenn man eine mögliche Allianz oder doch gute Beziehungen mit Deutschland dabei in Reserve halten könne.*”); a *Foreign Office* tehát legalábbis szerette volna, ha egy szövetségkötés potenciális lehetősége továbbra is a hármas szövetség tagjainak szeme előtt lebeg. (HHS*tA* PA VIII., K. 134., Nr. 36.D., *Mensdorff an Goluchowski*, 1905. jún. 16.) Lansdowne, immár kívülállóként, a következő rövid elemzést vetette papírra:

„Igaz, hogy Franciaország nem mutat agresszív hajlandóságot, de hajthatatlan abban, hogy megbékéljen területi veszteségeivel ... úgy tűnik számomra, hogy Németország, tekintet nélkül gyarmatszerző ambícióira, bizonyára szükségét érzi majd, hogy hadiflottáját megnövelje, hacsak nem bizonyosodhat meg afelől, hogy valamely szerencsétlen pillanatban nem állunk Franciaország oldalára. Elővigyázatosságból sokkal inkább biztosítania kell Oroszország jóindulatát a maga számára, mint az kívánatos lenne.” (Lansdowne szavait kézirat [1905. jan. 20.] alapján idézi: (Steiner [1969], p. 68.)

A korábbi külügyminiszter véleménye szerint semmiképpen sem hátrányos Nagy-Britanniának, ha legalább bizonyos korlátozott mértékig javítaná kapcsos-

latait Németországgal, ugyanis ezzel, szerinte kedvezőbb pozícióból tárgyalhatott volna az oroszokkal. Hardinge azonban helyesnek tartotta Grey politikáját, amely Németországot fő riválisnak tekintette, saját meggyőződése szerint sem volt kétséges, hogy Németországnak ellenséges szándékai vannak, a legveszélyesebbnek pedig a német flottaprogram megvalósítását tartotta. Hardinge tehát ezt a kérdést helyezte a brit külpolitikai törekvések középpontjába, s csak ebben a vonatkozásban látta értelmét tárgyalásokba bocsátkozni a németekkel. Az orosz-angol *entente* létrejöttében is kulcsszerepet játszott. Hardinge véleménye az volt, hogy érdemes Oroszország európai politikáját támogatni a közép-ázsiai engedményekért cserébe. A balkáni orosz törekvések bizonyos mértékű támogatását is helyesnek tartotta, de 1908 végén be kellett látnia, hogy az oroszbarát politikának egyéb, a brit érdekeket szintén közelről érintő szempontok nagyon is korlátokat szabnak. (Steiner [1977], p. 181.) A Hardinge az általa felvázolt külpolitikai koncepciót, amely voltaképp folytatása volt annak, amit Lansdowne már elkezdett, nagyfokú következetességgel hajtotta végre. Mensdorff meg is állapította, amikor Hardinge-ot kinevezték pétervári nagykövetté, hogy „nem lesz könnyű helyzetben” (*er...wird keine leichte Stellung haben*) az orosz fővárosban „uralkodó anglofóbia” mellett (*HHSStA PA VIII., K. 131. [Berichte], Nr. 14., Mendorff an Goluchowski, 1904. febr. 26.*), valóban jelentős diplomáciai tehetségére utal, hogy ezen a helyzeten viszonylag rövid időn belül sikerült változtatnia, bár nem biztos, hogy erőfeszítéseit akkor is siker koronázta volna, ha a nagy világpolitikai változások egyúttal nem játszanak a kezére. Az angol-orosz megegyezés létrejötte azonban sokáig nem tűnt realizálhatónak, a brit közvéleményben és a sajtóban pedig nem csak Németországgal szemben mutatkozott ellenséges érzület. 1904 októberében ugyanis az ún. *Doggerbank*-incidens¹⁸⁶ kapcsán Anglia és Oroszország csak-

186) 1904. október 21-én az orosz Balti Flotta elsüllyesztett egy brit halászhajót, amelyet téves hírszerzői jelentések miatt japán torpedónaszádnak véltek, két halász az eset

nem háborúba keveredett egymással. A brit kormányzat egyenesen azt helyezte kilátásba, hogy erőszakkal tartóztatja fel a távol-keleti bevetésre igyekvő orosz flottát, ha a felelősöket nem vetik alá azonnali vizsgálatnak. (BD IV., pp. 11-13., Nr. 13., *Lansdowne to Hardinge*, 1904. okt. 26.) II. Vilmos mindezzel csaknem egy időben tett javaslatot ismételt kontinentális együttműködésre a cárnak Angliával szemben, az incidensben érintett hajórajt pedig Németországból látták el szénnel. (GP XIX./1., pp. 303-304., Nr. 6118., *K. Wilhelm II. an K. Nikolaus II.*, 1904. okt. 24.) Ezeknek az eseményeknek a tükrében jobban érthető, hogy mik voltak azok az aggodalmak, amelyekre Lansdowne később – már a *Foreign Office* falain kívülről (lásd: fentebbi idézet) – is szükségesnek vélte rámutatni, vagyis, hogy egy Angliával szembeni, orosz-német vezetés alatt létrejövő kontinentális blokk kialakulása továbbra is reális veszély. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az orosz-osztrák-magyar semlegességi egyezményt is 1904 októberében kötötték meg, a fokozott óvatosság és az elégtétel mértékében való kompromisszum elérése felettébb kívánatosnak mutatkozott.

Hardinge nagyon békülékeny hangnemet ütött meg az orosz féllal szemben, ami nem csekély mértéken járult hozzá az ügy megnyugtató rendezéséhez. A kényes ügy nagy rátermettséget igényelt a brit diplomata részéről, ugyanis a német császár és Bülow újra és újra javaslatokkal ostromolták a cárt, hogy Németországgal kössön védelmi szövetséget. (Gall [1939], pp. 41-42.) II. Miklós mutatott is némi hajlandóságot, hogy a német kezdeményezésekre pozitívan reagáljon, legalábbis abban az értelemben, hogy a Berlinnel való kokettálás mindenképp önmérsékletre szorítsa a briteket. (GP XIX./1., p. 309., Nr. 6122., *Mil. Attaché M. Graf Lamsdorff an K. Wilhelm II.*, 1904. okt. 30.) II. Vilmos azonban ennél jóval többet várt volna unokatestvérétől, egyenesen arra

következtében meghalt. Angliában határtalan volt a felháborodás. (Palmer [1983]a., p.101.)

tett javaslatot, hogy az oroszok tartsanak demonstratív csapatösszevonásokat az afgán-perzsa határ közelében, hogy ezáltal a „britek arcátlanságának” határt szabjanak. (Gall, *op. cit.*, p. 42.) Hardinge volt az aki felismerte, hogy semmi képpen nem szabad túl nagy nyomás alá helyezni Oroszországot csupán azért, mert az otthoni közvélemény ezt követeli. A túlzott nyomásgyakorlás következménye könnyen az lehet, hogy Oroszország hirtelen a német birodalom karjaiba veti magát. A szentpétervári brit követ bölcs előrelátással már arra gondolt, hogy az orosz-japán háború végén Angliára közvetítő szerep várhat, amely során, egy az oroszok által pozitívnak értékelt magatartás „meghatározó lenne az Anglia és Oroszország közötti kapcsolatokban az elkövetkező huszonöt évben”. Mindemellett viszont azt is meg kellett állapítania, hogy a német kormánynak olyan bizalmi pozícióba sikerült jutnia az orosz vezetésnél, mellyel a Berliini Kongresszus óta nem rendelkezett, a német uralkodó megítélése pedig olyannyira kedvező, hogy azt egy esztendővel korábban még csak elképzelni sem lehetett.

Összegezve Hardinge úgy látta, amennyiben „Öfelsége kormánya az elkövetkező év során továbbra is ugyanazt a feszült viszonyt tartja fenn” Oroszországgal, mint korábban, akkor talán csak egy „következő nemzedék” élheti meg a két ország megbékélését (“*there would be no prospect of a rapprochement between the two countries for another generation.*”). (BD IV., pp. 66-67., Nr. 58., *Hardinge to Lansdowne*, 1904. dec. 2.) Miután Oroszország megkötötte a portsmouthi békét Japánnal 1905. szeptember 5-én (ibid., pp. 107-111., Nr. 101., *Peace Treaty*, 1905. aug. 25.), megnyílt a lehetőség az angol-orosz közeledés folytatása előtt. Hardinge – Lansdowne-tól eltérően – nem tartott attól, hogy Anglia elszigetelődik, ugyanis bízott abban, hogy tengeri szupremáciája még hosszú időre biztosítja számára a kitüntetett szerepet a nagyhatalmak közt, akkor is, ha időről-időre magára marad a nemzetközi porondon. (Steiner [1977], p. 181.) A csuzimai tengeri ütközet után ez talán

még inkább érvényes volt, a cári birodalom belső nehézségei pedig nem engedték, hogy komoly összecsapást kockáztasson Angliával Közép-Ázsiában. Az út megnyílt egy angol-orosz *entente* létrehozásához, Hardinge-nak azonban még egy ideig számolnia kellett a német-orosz szövetség esetleges létrejöttével, amely továbbra is Damoklész kardjaként függött a levegőben. A németek ugyanis újabb diplomáciai rohamra indultak, amelynek eredményeképpen már papírra is vetették Björkoe-ben egy orosz-német védelmi szövetség tervezetét, amelyet a cár és a császár kézjegyével látott el. (GP XIX./2., pp. 458-465., Nr. 6220., *K. Wilhelm II. an Bülow; Anlage: Björkoe Vertrag*, 1905. júl. 25.) A kezdeményező ismét Berlin volt, de a szerződéstervezetbe végül bekerült egy olyan kitétel, amely az orosz segítségnyújtást Európára (I. cikkely: „*en Europe*”) korlátozta volna, ezért Bülow visszakozott. A befolyásos Tirpitz tengernagy is ellenezte a szövetség megkötését, mivel annak stratégiai értéke az orosz flotta megsemmisülését követően semmisnek volt tekinthető. Az oroszok is határozatlannak mutatkoztak, és azt kívánták, hogy hozzák azt az aláírás előtt Franciaország tudomására, ez pedig alkalmat kínált arra, hogy a német diplomácia visszaléphessen. (Bülow [1930], II., pp. 136-145., ill. Diószegi [1997], p. 216.)

A brit diplomáciát kissé váratlanul érte a björkoe-i találkozó híre, s Hardinge is meglepődött, noha az adott helyzetben érthetőnek tartotta, hogy a súlyos vereséget szenvedett Oroszország megpróbál a szomszédságában lévő egyetlen igazán erős katonai hatalommal egyezsége jutni. Hardinge ugyanakkor azt is megállapította, hogy romlott a németek oroszországi megítélése, mivel az a benyomás alakult ki, hogy Berlin hasznot akart húzni a távol-kelet háborúból, II. Vilmos pedig a japán győzelem után már nagyobb rokonszenvet mutatott a felemelkedőben lévő ázsiai nagyhatalom iránt. A Japántól elszenvedett vereség után jelentős mértékben alábbhagyott a Nagy-Britanniával szemben táplált ellenszenv is, Hardinge örömmel tudósíthatta Lansdowne-t,

hogy a „militarista” és „soviniszta” körök a háború során olyan „sokkot” kaptak, melyből „többé nem térnek magukhoz”, egyben teret kell adniuk a „liberális és alkotmányos” politikai törekvéseknek, melyek Anglia számára kedvezőbb partnerré teszik Oroszországot. (BD IV., pp. 196-197., Nr. 190., *Hardinge to Lansdowne*, 1905. jún. 13., ill. *ibid.*, pp. 198-199., Nr. 191., ill. *Ed. Note*. p. 95., ill. BD III., p. 127., Nr. 168., *Hardinge to Lansdowne*, 1905. aug. 3.) Közben a britek számára nagyon kedvező fordulat állt be, ugyanis a japánok kifejezték szándékukat, hogy az 1902-ben kötött angol-japán szerződést megújítsák. (BD IV., p. 123., Nr. 114., *Lansdowne to MacDonald*, 1905. máj. 10.) Ráadásul az újabb szerződés szövege Nagy-Britanniansk jóval kedvezőbb feltételeket tartalmazott, mivel már csupán egyetlen hatalom ellenséges támadása esetén is előírta Japán számára a *casus foederis*-t. (*ibid.*, pp. 128-131., Nr. 118., *Drafts-Treaty* 1905. május, *ibid.*, p. 165., Nr. 155., *Treaty Texts*, 1905. aug. 12.) Hardinge mindezt igyekezett is minél hamarabb a cári diplomácia tudomására hozni, mert jól tudta, hogy az siettetni fogja az orosz-angol megegyezést, végül, bizalomerősítő lépésként 1905 szeptemberének elején a szerződés végleges szövegét is átnyújtotta Lamsdorffnak. (*ibid.*, pp. 170-171., Nr. 159., *Hardinge to Lansdowne*, 1905. szept. 2., ill. *ibid.*, Nr. 164., Nr. 170.)

Hardinge nem csak arra állt készen, hogy kihasználja az orosz diplomácia nehéz helyzetét, de arra is, hogy a Közel-Keleten és a Balkánon elébe menjen az orosz igényeknek, amire a külügyminisztertől (Lansdowne) is biztatást kapott. A macedón kérdésbe való egyre aktívabb bekapcsolódás, amely a németeket különösképpen irritálta, egy darabig Anglia, Oroszország és Ausztria-Magyarország összhangját látszott mutatni, hosszabb távon azonban épp Németország ellenérdekeltsége miatt, aláásta az osztrák-magyar-orosz balkáni *entente* tartópilléreit. (GP XXII., pp. 300-302., Nr. 7566., *Bülow an K. Wilhelm II.*, 1905. nov. 13.; pp. 317-318., Nr. 7585., *Bülow an Wedel*, 1905. dec. 2., v.ö.

Pantenburg [1996], pp. 345-356.) Hardinge működése alatt az angol-orosz kapcsolatok látványos és gyors javulásnak indultak, így nem sokkal azelőtt, hogy 1906 elején a *Foreign Office* gyakorlati értelemben vett legfontosabb posztját elfoglalta, minden jel arra utalt, hogy a két ország vezetői közt a viszony szívélyes, a légkör pedig alkalmas arra, hogy az egyetértésnek már konkrétabb formát is adjanak. Hardinge azt is szorgalmazta, adjanak kölcsönöket Oroszországnak, hogy belső helyzetét minél hamarabb stabilizálhassa, a francia nagykövet pedig már arra vonatkozó terveit is megosztotta vele, miként lehet egy német-orosz távol-keleti együttműködésnek elejét venni. A hármás *entente* elvi szinten már körvonalazódni látszott. (BD IV., pp. 208-210., Nr. 197., *Hardinge to Lansdowne*, 1905. okt. 8.)) Az angol-német ellentét azonban kedvezőtlen hatást gyakorolt, mivel az orosz diplomácia nem kívánt semmiféle olyan lépést tenni, amelyet ellenséges megnyilvánulásként értelmezhettek Berlinben, különösen addig, ameddig Németország és Anglia viszonyában valamelyes javulást nem lehet tapasztalni. (GP XIX./2., p. 665., Nr. 6361., *Richthofen an Bülow*, 1905. okt. 24.) Hardinge maga is úgy nyilatkozott Mensdorff gróffal folytatott beszélgetése során, hogy ideje megzabolázni a németellenes hecckampányt Angliában, hiszen emiatt Németország majdnem szövetséget kötött Oroszországgal, amely akár az angol-japán szövetség ellensúlyaként is megjelenhetett volna. (ibid., p. 521-522., Nr. 6253., *Metternich an d. Ausw.Amt*, 1905. nov. 15.) A helyzet nem érett még meg tehát az angol-orosz megegyezésre, de azt sikerült elérnie, hogy az algecirasi konferencián Oroszországot megnyerje az angol-francia törekvések támogatásához.

Holstein és Bülow mindezek ellenére nem hittek benne, hogy végül sikerülhet tető alá hozni az angol-orosz megegyezést, nem kezdtek offenzívába ennek megakadályozására, II. Vilmos pedig úgy vélte, hogy minden elhamarkodott lépés csak lendületet adna az angol-orosz egyezkedésnek. Aehrenthal beszá-

molt Berlinnek arról, hogy Hardinge előtte sem titkolta, fő célkitűzése az *entente* Oroszországgal. (GP XXV./1., pp. 10-11., Nr. 8506., *Wedel an Bülow*, 1906. ápr. 30.) A német diplomácia egyébként is kínosan ügyelt arra, hogy ne bonyolódják bizonytalan kimenetelű manőverekbe az orosz fővárosban, az ottani diplomáciai képviselő mindig nyugodt hangot ütött meg, és a marokkói válságban tapasztalt mentalitás idegen volt tőle. Az angol diplomácia a német „befolyást” továbbra is „dominánsnak” (*predominant*) ítélte, és azon a véleményen volt, hogy Oroszország „boldogan” kötne akár egy igen szoros szövetséget is Németországgal, ha nem lennének egyéb „kötöttségei.” A brit nagykövet azt is megállapította, hogy Ausztria-Magyarország és Oroszország kapcsolatai soha nem voltak olyannyira „szívélyesek”, mint 1906-ban, mindez pedig „megkönnyíti a kapcsolattartást a német és az orosz udvar között.” (BD IV., pp. 256-258., Nr. 243., *Annual Report for Russia (1906)*, 1907. jan. 2.)

Az algecirasi konferencia időszakában Berlinnek amúgy is minden addiginál jobban kellett ügyelnie még arra is, hogy legközelebbi szövetségese, a Monarchia lojalitását megőrizze. Ausztria-Magyarország és Szerbia között ekkor kezdődött az ún. „disznóháború” (*Schweinekrieg*), amelyben Goluchowski gazdasági kényszerítő intézkedésekkel szerette volna rászorítani a Száva menti királyságot, hogy vámegegyezményét Bulgáriával változtassa meg, és a továbbiakban hadifelszerelések iránti igényét a Monarchiából elégítse ki. (Gall [1939], p. 88.) Németország azonnal szövetségese mellé állt, noha korábban arról biztosította – balkáni befolyásának növelése érdekében – a szerb vezetőket, hogy élni fog mérséklő befolyásával Bécs konfrontatív magatartása esetén. Hardinge határozottan a Monarchiával szemben foglalt állást, mondván: „A szerb kormánynak nagyon is igaza van, amikor szabad kezet kíván magának abban, hogy honnan vásároljon ágyúkat.” (BD V., pp. 149-150., Nr. 131., *Buchanan to Grey*, ill. *ibid.*, p. 158., Nr. 139., *Minute by Hardinge*, 1906. szept. 7.) A *Foreign Office* befolyásos tisztségviselője egyben úgy látta, hogy

az ügy nemkívánatos precedenst teremthet a Balkánon. A brit fellépés Szerbia oldalán ekkor fontos gesztusnak bizonyult, mivel a gyengélkedő orosz birodalom helyett vette védelmébe Belgrádot az agresszív osztrák-magyar követelésekkel szemben. A gesztus éppen jó időszakban történt, ugyanis Izvolszkij rövidesen átvette a külügyek irányítását Szentpéterváron. A koppenhágai brit követ arról tudósította Londont, hogy Izvolszkij nem híve a mürzstegi programnak, ellenfele a közép-ázsiai terjeszkedésnek, és úgy véli, Oroszország hibát követett el azzal, hogy magával egyenrangú szerepet engedett Ausztria-Magyarországnak a Balkánon. (Gall [1939], p. 89.) Hardinge Oroszországgal kapcsolatos sikeres politikájának legfőbb magyarázata éppen abban rejlik, hogy sokkal gyorsabban felismerte és kihasználta az orosz politika irányváltását, mint Berlin, ahol lassabban vették csak ezt észre, és sokáig azzal számoltak, hogy a cári birodalom újra konfliktusba keveredik Ázsiában. Néhány befolyásos orosz politikus, így a korábbi pénzügyminiszter, majd később 1905-től rövidebb ideig a miniszterelnöki posztot is betöltő Witte gróf már 1904 májusában közeledést szorgalmaztak Angliához, s bár javaslatait a cár elutasította, várható volt, hogy rövidesen jelentős pozícióba emelkedik és ismét megkísérli elgondolásait átültetni a gyakorlatba. (Rutkowski [1983/1991], II., p. 83., Nr. 1024., *Szögyény an Aehrenthal*, 1904. máj. 15.) Szögyény ugyanekkor tájékoztatta Aehrenthalt arról, hogy berlini kollégája, Lascelles nagy reményeket fűz a Szentpétervárra kinevezett Hardinge-hoz, akiről azt állította, hogy bizonyosan „sikerül neki jobb kapcsolatokat teremteni Anglia és Oroszország között.” (Ibid.)

Az oroszok azonban egyre inkább maguk is szükségesnek látták – háttérbe szorítva korábbi ambícióikat – a közép-ázsiai érdekszférák elhatárolását, igaz addig nem akartak komoly tárgyalásokba bocsátkozni, ameddig az angol-német viszony feszültnek tűnt. Algeciras után, nem utolsósorban Oroszország megnyugtatása végett, Grey olyan politikát kezdeményezett, amely újra bizonyos

enyhülést hozott Berlin és London viszonyában (Grey [1925], I., p. 130., ill. Gall [1939], p. 66.), Hardinge pedig nem helyezkedett szembe a külügyminiszter akaratával. Metternich londoni német követ egyenesen németbarát beállítottságot emlegetett Grey részéről. (GP XXI., p.447., Nr.7191., *Metternich an Bülow*, 1906. júl. 31.) A liberális kormányzat (Campbell-Bannerman) külügyminiszterének – egyébként őszintén vallott – enyhülési politikája akarva, akaratlanul hozzájárult ahhoz, hogy Szentpétervár biztonságpolitikai aggodalmai is csökkenjenek, és ott is elérkezettnek lássák az időt a vitás kérdések rendezésére.

Grey és Hardinge kiválóan működtek együtt 1906 és 1910 között, jó munkamegosztás alakult ki közöttük. Amíg Grey a parlamenti vitákkal és a kabinetben folyó egyeztetéssel foglalkozott, mindig bizalommal támaszkodhatott a nagy tapasztalatokkal rendelkező Hardinge-ra. Hardinge rendszeres eszmecsereket folytatott általános külpolitikai kérdésekről Greyel. A legfőbb területek, melyeknek az állandó helyettes államtitkár (*permanent under-secretary*) különös figyelmet szentelt, Németország, Oroszország, valamint természetesen Törökország és a Balkán voltak. Hardinge és Grey nézetei maximálisan megegyeztek abban, hogy Nagy-Britanniának elsősorban Németországtól kell tartania, ugyanakkor a liberális kormányzat egyes képviselői – így például Lord Haldane – lehetségesnek tartották az együttműködést Berlinnel. Hardinge és Grey támogatták az olyan sajtóorgánumokat, mint a *Westminster Gazette* és más folyóiratok, amelyek készen álltak arra, hogy felvegyék a szellemi harcot azokkal az áramlatokkal szemben, amelyek nem illettek a *Foreign Office*-ban megfogant elképzelések közé. (Steiner [1969], pp. 92-94.) A német ambíciókkal szembeni fellépés a kabinet egyes tagjai részéről is hathatós támogatásban részesült, mindenekelőtt Ripon márki¹⁸⁷ segítségével

187) RIPON, G. F., Samuel Robinson, lord (1827-1909), brit államférfi, ötven éven át a politika meghatározó egyénisége

bizonyult felbecsülhetetlennek, amikor a Lordok Házának ellenállását kellett leküzdeni az angol-orosz *entente* kérdésében. Lord Haldane ugyancsak Grey barátai közé számított, és ha nézeteik különböztek is Németországgal kapcsolatban, a külügyminiszter mindig jó tanácsokat kapott a „kabinet németszakértőtől”. (Boveri [1933], pp. 46-47.) Haldane politikájának jellemzője volt egyfajta sajátos kettősség. Egyrészt tanulmányozta a német hadigépezet felépítését és működését, hogy hadügyminiszterként annak egyes elemeit beépítse reformelgondolásaiba, amelyek a brit haderő elavult szerkezetének átalakítása volt a célja, másrészt előmozdítója volt a francia-angol katonai együttműködésnek is, mindeközben politikai síkon németbarát álláspontot képviselt. A liberális párton belüli politikai rivalizálásban azonban közelebb állt Greyhez, aki 1912-es berlini útját is támogatta. (Ibid.)

A brit külügyminiszter politikáját is több oldalról próbálták befolyásolni, de a mögötte tevékenykedő hivatali apparátusnak Hardinge irányítása alatt sikerült az általa vallott elveket és elképzeléseket következetesen érvényesítenie, ezek közül is mindenekelőtt az európai hatalmi egyensúly elvét. Margaret Boveri alapos áttekintést nyújtó tanulmánykötete a harmincas évek elejéről megállapítja, hogy Grey nem volt egészen tisztában hivatalbalépésekor a hatalmi egyensúly fogalmával és távlati implikációival. Erről tanúsodnak a követjelentésekhez fűzött megjegyzései. 1906 februárjától, amikor Hardinge megkezdte működését a *Foreign Office*-ban, az egyensúlygondolat fokozatosan vezérelvévé vált, amelyhez nyilván köze lehetett az állandó helyettes államtitkárral folytatott eszmecsereknél. (BD III., p. 267., Nr. 299., *Minute by Hardinge*, 1906. febr. 23., *ibid.*, pp. 389-390., Nr. 439., *Minutes by Hardinge and Grey*, 1906. szept. 18., v.ö. Boveri [1933], pp. 82-83., ill. Grey [1925], I., p.5.) Nagyon valószínű, hogy ezeknek a beszélgetéseknek a során Hardinge Oroszország különlegesen fontos szerepét emelte ki az európai egyensúly

fenntartásában. Az angol-orosz megegyezést történelmi távlatokban is „messze ható” lépésnek tekintette, amelynek kihatásait a lehető „legkedvezőbbnek” (*most beneficial*) tartotta. Ő maga írta, hogy annyira „átitatódott” az oroszokkal való megegyezés gondolatával (“*I have been so imbued by the importance of an agreement with Russia...*”), hogy elsősorban ez volt az oka annak is, hogy a szentpétervári nagyköveti posztot felcserélte a helyettes államtitkárságra a *Whitehall*ban. Hardinge úgy érezte, hogy otthon többet tud tenni azért, hogy a megegyezés sürgető szükségességét átplántálja a mértékadó körök gondolatvilágába. VII. Edvárd nagy örömmel fogadta a brit diplomácia sikeréről érkező hírt és külön kiemelte, milyen nagy szerepe volt abban Sir Arthur Nicolsonnak, aki egy évvel korábban már az algécirasi konferencián is kitűntette magát. (BD IV., p. 580., Nr. 520., *Hardinge to Nicolson*, 1907. szept. 4., ill. Boveri [1933], p. 83.) A megegyezés Oroszországgal bizonyosan nem jöhetett volna létre, ha ebben a tekintetben megosztottság érvényesül a *Foreign Office*-ban, mindemellett Grey és Hardinge egyetértettek abban, hogy szoros szövetséggé nem kívánják átalakítani a hármas *entente* rendszerét, mert bizonyos szabad mozgásteret mindenképp fenn akartak tartani Anglia számára. Mindketten nagy jelentőséget tulajdonítottak az angol-orosz egyezmény európai vonatkozásainak, és ezt a meggyőződésüket nagyon szilárd eltökéltséggel kellett képviselniük, mivel a liberálisok radikális szárnya azt minden oldalról támadni igyekezett, külpolitikai síkon pedig – különösen Törökország vonatkozásában – még számos komoly nézetkülönbség maradt fenn a két ország között. (Steiner [1969], p. 95.) A közösen képviselt politika lényegét Hardinge a következőkben foglalta össze:

„A hadiflotta-építésen kívül nincsen számunkra függőben lévő kérdés Németország viszonylatában, miközben egész jövőnk Ázsiában összefonódik a lehetséges legjobb és legbarátibb kapcsolatok fenntartásával Oroszország irányában. Nem áldozhatjuk fel a megegyezést Oroszor-

szággal a haditengerészeti fejlesztések csökkentésének kedvéért.” (*Hardinge to Nicolson*, 1909. márc. 26., idézi: Steiner [1969], p. 95.)

Az *entente* típusú megegyezések és az ezek szellemében való szoros együttműködés azonban nem jelentette azt, hogy akár Hardinge, akár Grey az így kialakult rendszert valódi védelmi-stratégiai szövetséggé akarná átalakítani. Franciaországgal mindazonáltal szükségesnek vélték az összehangoltabb, katonai területre is kiterjedő kooperáció elmélyítését, ugyanis fontos axiómaként határozták meg, hogy Franciaország többé nem szenvedhet olyan megsemmisítő vereséget, mint 1870-71-ben, mert ezzel végképp helyreállíthatatlanná válna az európai hatalmi egyensúly. Az erre vonatkozó határozott álláspontját Hardinge közölte az osztrák-magyar követtel, aki ezt az információt német kollégájával is megosztotta:

„Azt, hogy egyszer megkötik-e [ti. az angol-francia szövetségi szerződést], senki nem tudja, ez a további fejleményektől függ. A legnagyobb valószínűség szerint akkor következik be, amint háborúba keveredünk Franciaországgal, mivel Angliában lassanként mindkét pártban politikai axiómaként tartják számon, hogy Franciaországnak nem szabad még egyszer meggyengülve kikerülnie egy Németországgal vívott háborúból.” (GP XXIV., pp. 64-65., Nr. 8207., *Metternich an das Ausw. Amt*, 1908. jún. 1.)

Utódjától, Sir Arthur Nicolsontól eltérően Hardinge látta az oroszokkal való együttműködés korlátait is, egyúttal tisztában volt az angol-orosz *entente* hosszú távú stabilitását aláásó tényezőkkel is:

„Ha Oroszország arra kérne minket, hogy háború esetén anyagi segítséget nyújtsunk neki és visszautasítanánk...csaknem elkerülhetetlen az, hogy Oroszország katonai gyengesége folytán megegyezésre kényszerüljön Németországgal és változtasson magatartásán a központi hatalmak céljait

illetően.” (BD V., *Appendix III.*, pp. 823-826., *Memorandum by Hardinge on the Possibility of War*, 1909. ápr. ?)

Hardinge az orosz *entente* fenntartását tartotta a legfontosabbnak, ugyanis enélkül megbomlott volna a francia-angol együttműködés harmóniája is. A németekkel való egyezkedésnek nem látta sok értelmét, hacsak az valódi eredményekkel nem kecsegtetett a fegyverkezési versenyben, ami a modern hadihajók építésében kibontakozott. A hadiflotta-építési láz mérsékelhetőségének reményében elkísérte VII. Edvárdot németországi látogatásaira, ami a *Foreign Office* ruszofil és németellenes blokkját aggodalommal töltötte el. Hardinge viszont Lord Haldane német szimpátiáit nézte rossz szemmel, a lord ellenben őt vádolta szélsőséges előítéletekkel. Megpróbált középre helyezkedni, de összességében az mondható el, hogy a Hardinge-korszakban a németellenes és oroszbarát politika vált meghatározóvá, amely eltűrt még némely gesztusértékű közeledést, de stratégiai fontosságú tárgyalásokba nem kívánt bocsátkozni. (Steiner [1969] pp. 98-99.)

Grey gondolatvilágában több olyan elem létezett, amely a brit külpolitika akkori vonalvezetésére jelentős befolyást gyakorolt. Az egyik ilyen lényeges elem igen szigorú morális értékítélet, a másik pedig – nem utolsósorban Hardinge befolyása miatt – a hatalmi erőegyensúly dogmája. Grey nem volt tapasztalt a diplomácia területén és nemigen ismerte a kontinens államainak belső viszonyait, az ottani politikai vezetők mentalitását és gondolkodásmódját. Mielőtt hivatalát elfoglalta, főként belpolitikai kérdésekkel foglalkozott, csupán 1892 és 1895 között volt a külügyek parlamenti államtitkára (*parliamentary undersecretary*). Később gyakran utalt vissza ennek a rövid időszaknak a tapasztalataira, egyhelyütt olyan összefüggéseket vázolta fel, amelyek arra engednek következtetni, hogy a periódusra visszatekintve úgy ítélte meg, a hármas szövetséggel szemben folytatott jóindulatú politika nem

„fizetődött ki” Anglia számára. 1910-ben maga is elismeri egyik levelében, hogy hosszú időt töltött a külügytől távol, mégis amikor újból a diplomácia irányításához fogott, minden arra utalt, hogy az eltelt évtized során Németország sehol nem respektálta Nagy-Britannia érdekeit. Pedig 1892-ben Lord Rosebery ünnepélyes kijelentést tett Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország követei előtt, hogy Salisbury politikáját fogja folytatni, azt a politikát, amelynek kapcsán a francia sajtó már „négyes szövetséget” kezdett emlegetni. (BD VI., pp. 538-539., Nr. 407., *Grey to Goschen*, 1910. okt. 26., v.ö. Boveri [1933], pp. 176-177.) Ennek ellenére nem boldog és nyugodt korszak köszöntött be, nem a földközi-tengeri egyezmény által garantált „szélcsend” következett el, hanem diplomáciai bonyodalmak sora, ameddig 1904-ben Anglia meg nem kötötte az *enetente cordiale*-t Franciaországgal, hogy azután – folytatja a gondolatot Grey – „folytonos diplomáciai bonyodalmaknak legyünk kitéve Franciaországgal és Oroszországgal.” (BD VI., pp. 594-595., Nr. 442., *Enclosure, Minute by Grey*, 1911. márc. 11., v.ö. Boveri [1933], p. 177.)

A brit külügyminiszter a morális megfontolásokat elsőrangú szempontként kezelte, az erkölcsi elvek érvényrejuttatása a legtöbb esetben kétséges kimenetelű vállalkozás volt, amit nehezen, de be kellett látnia. Ő maga mondja egy helyütt, hogy milyen visszataszítónak tartja a szükséges, ámde nem egészen tisztességes politikai manővereket:

„Azt hallom, hogy idehaza a kártékony és durva pártpolitikát szidalmazták, de most, hogy Moret a franciáknak kijelentette, hogy jobban tudná támogatni őket a konferencián [*Algeciras*], ha pénzt teremtenének elő arra a célra, hogy az ellenkező spanyolokat megpuhítsák, [már] jobb véleményem van róla; ráadásul Oroszország támogatása fejében méltánytalan feltételekkel folyósítandó kölcsönt követelt. A külpolitika mocska minden másnál mélyebb ... Úgy látszik ezt, hogy mint valami magától

értetődő dolgot szemlélik.” (BD III., pp. 177-178., Nr. 216., *Grey to Bertie*, 1906. jan. 15., idézi: Boveri [1933], p. 179.)

Legtöbbször nem nyílt lehetőség arra, hogy a morális szempontoknak jelentős súlyt adjanak, a macedón reformfolyamat kapcsán azonban, és a szerbiai királygyilkosság ügyében is Grey valóban sokáig és kitartóan képviselte a legtisztább erkölcsi elveket, amelyek viszont a sokrétű nagyhatalmi érdekütközések egyidejű jelenléte miatt inkább gyanakvást szültek. Az esetek túlnyomó többségében viszont alá kellett vetnie magát a reálpolitika szigorú elvárásainak. Amit a macedóniai reformok kapcsán Abdul-Hamid szultán zsarnoki uralmáról nyíltan hangoztathatott, ugyanabban a vonatkozásban türtöztetnie kellett magát, sőt liberális párttársaival szemben is fel kellett lépnie, ha Oroszországról volt szó. (BD V., pp. 319-320., Nr. 219., *Grey to Lowther*, 1909. ápr. 30.) Bizonyos esetekben különösen éles hangot ütött meg egy-egy esemény politikai erkölcsöt illető következményeivel kapcsolatban. Ilyen eset volt kétségkívül az Uvaæ-Mitrovica vasútvonal kérdése. Grey többször kifogásolta a nyilvánosság előtt is Aehrenthal szerinte morálisan elfogadhatatlan lépéseit:

„...világos volt számomra, hogy Ausztria gyalázatos játékot űzött, üzletet kötött a Portával vasútépítési tervének érdekében, a macedón reformok rovására. Most úgy tûnik, abba a helyzetbe kerülünk, hogy a reformok sürgetésének összes ódiomát nyakunkba kell vennünk, mialatt a koncert [ti. *európai nagyhatalmak közössége*] többi tagja [ti. *Németország és a Monarchia*] behízelgi magát a Portánál, azáltal, hogy ezeknek akadályt gördít az útjába.

Úgy tekintek az egészre, mint valamire, ami szabad kezet ad nekem abban, hogy a dologgal kapcsolatban tetszésem szerint mindent elmondjak. Ha valamilyen kilátás volna arra, hogy a helyzet Macedóniában azáltal javítható, hogy visszafogottan viselkedem, akkor ez alapot adna, hogy így

cselekedjem: ilyen kilátásunk azonban nincsen.” (BD V., p. 228., Nr. 184., *Grey to O’Conor*, 1908. febr. 10., idézi: Boveri [1933], p. 180.)

Grey elsősorban Ausztria-Magyarországot és Aehrenthalt hibáztatta azért, hogy a reformfolyamat Macedóniában nem haladt a kívánt tempóban. Az angol külügyminiszter szerint „az osztrák kormány hanyagsága miatt” nem lehetett a megfelelő eredményt kihozni, az európai hatalmak „koncertje” pedig „bohó-zattá” silányult. Azt sürgette, hogy Aehrenthal parlamenti beszédei miatti méltatlankodás helyett inkább álljon a brit javaslatok mellé és szorgalmazza azok mielőbbi elfogadását a Portánál, és ezáltal próbálja a Londonban kialakult rossz benyomást enyhíteni. (BD V., p. 234., Nr. 191., *Grey to Goschen*, 1808. márc. 11.) A boszniai válság Greyt végképp bizalmatlanná tette az osztrák-magyar külügyminiszterrel szemben, ezt a gyanakvást pedig a következő évek folyamán a brit nagykövet Sir Fairfax Cartwright egyre pozitívabb jellemzéseinek sora sem tudta megingatni. A boszniai krízis hónapjaiban a brit nagykövet egy ízben arról számolt be, hogy „Aehrenthal sajnálatát juttatta kifejezésre az osztrák sajtó legfrissebb anglofób kirohanásai” miatt és „mosta kezeit” az ügyben, mire Grey azt válaszolta, hogy „Aehrenthal báró már meglehetősen régen nem mosott kezet”. (Ibid., p. 563., Nr. 512., *Minute by Grey*, 1909. jan. 11., v.ö. Boveri [1933], p. 182.) Ám az is jellemző, hogy például az osztrák-magyar követ tett személyesen panaszt Greynél, mert a brit diplomácia úgynevezett „utazói” a Monarchia ellen uszító cikkeket jelentettek meg, vagy a Balkánon ilyen irányú agitációt folytattak, amire a brit külügyminiszter sajnálkozásának adott hangot, de egyúttal jelezte, éppen annyira nem tehet semmit, mint ahogy nem tudta megakadályozni a német császárral készült interjú megjelenését a *Daily Telegraph*-ban. Grey rámutatott, hogy a bécsi lapok sem fukarkodnak Anglia ostromozásával. Mensdorff kitartóan ostromolta a *Foreign Office* tisztségviselőit, hogy vessék latba befolyásukat a Monarchiát támadó sajtó hangnemének mérséklése érdekében. (ÖU.Aussen. I., pp. 583-

586., Nr. 725., *Bericht aus London*, 1908. dec. 11.) Hosszú éveken át folytak a kölcsönös vádaskodások mind a brit, mind pedig az osztrák sajtóban. Grey személyi titkárának (Tyrrell) Mensdorff egyenesen a következőt mondta: „Egyre inkább elhatalmasodik nálunk az az érzés, hogy Anglia mindenütt az ellenünk dolgozó erőket támogatja.”(Ibid.) Bár Grey és Tyrrell¹⁸⁸ is szentnek és sérthetetlennek tartotta a sajtó szabadságát, a boszniai válság lezárulta után közel fél évvel, az általános enyhülési folyamat jegyében, az utóbbi mégis ígéretet tett az osztrák-magyar követnek, hogy intőleg figyelmezteti a *Times* szerkesztőségét arra, kérjék bécsi tudósítójukat (Henry Wickham Steed) hangnemének mérséklésére. Tyrrell azt is hozzátette, hogy a birodalmi német lapok „az utóbbi időben azon fáradoztak, hogy anglofóbiából felhalmozott készleteiknek főként Ausztriában találjanak helyet, azért, hogy az Anglia és a Monarchia viszonyában szerencsésen megindult javulási folyamatnak ezáltal útját állják.” (ÖU. Aussen. II., pp. 531-532., Nr. 1800., *Privatschr. aus London*, 1909. nov. 12.) Később maga Grey is úgy vélte, hogy a sajtóháborúnak az angol napilapok és különösen a *Times*, valamint az osztrák újságok között ideje véget vetni, mivel mindez csak a németek malmára hajtaná a vizet, az osztrák hírlapírókat ugyanis a németországi hangnem inspirálja cikkeik megírására. (Schuster [1970], p.101.)

A sajtó és a morál viszonylatában egy fontos esetet érdemes még megemlíteni, a Friedjung-pert, amely bizonyos hamis dokumentumok körül pattant ki. 1909 márciusában, amikor Szerbia és a Monarchia konfliktusa a tetőpontjára hágott, cikk jelent meg a *Neue Freie Presse*-ben Friedjung tollából, aki heves támadást intézett Szerbia és a horvátországi szerb-horvát koalíció ellen. A cikk szerzője „autentikus” dokumentumokra hivatkozva állította: árulás készül

188) TYRRELL, William G. (1866-1947), brit külügyminisztériumi tisztviselő, diplomata, 1905-től 1915-ig Sir Edward Grey magántitkára, később részt vett a Párizs környéki béketárgyalásokon.

Belgrád támogatásával Ausztria-Magyarország ellen, amelynek a szerb-horvát koalíció is részese. Később az is kiderült, hogy Friedjung írása Aehrenthal egyetértésével született. Végül ötvenkét szerb és horvát politikus közösen beperelte becsületsértésért a kezdetben a külügy által is támogatott publicistát. A *Ballhausplatz* sajtószolgálat a nagy hibát követett el, mert éppen akkor tett lépéseket a cikk megjelentetésének érdekében, amikor Belgrád már kezdett hajlani a megegyezésre. A perre mintegy kilenc hónappal később került sor, a nemzetközi sajtó élénk érdeklődése mellett. Aehrenthal számára az egész ügy ekkorra már csak teher volt, amely feleslegesen kompromittálta a Monarchia vezetőit. (Baernreither [1928], pp. 133-145.)

A perben szereplő iratokról végül kiderült, hogy nagyrészt hamisítványok, ráadásul a belgrádi osztrák-magyar követség is érintett a valótlan dokumentumok ügyében. Wickham Steed is végig figyelemmel kísérte a pert, amely végül egy, a bíróságon kívüli megegyezéssel zárult, Seton-Watson állítása szerint Baernreither¹⁸⁹ osztrák képviselő közreműködésének eredményeként, amelyet azonban a képviselő később egyértelműen tagadott. (ibid., p. 140., v.ö. Schuster [1970], pp. 79-85.) Grey az ügy kapcsán felháborodásának adott hangot, Cartwright egyik levelében a következő magyarázatot küldte válaszul:

„... a dualista Monarchiában uralkodó morális légkör teljességgel különbözik attól, ami az angolszász országokat jellemzi; ott a nyilvánosságot csak a vádlott személy gyakorlati értelemben vett bűnössége vagy ártatlansága érdekli, emitt ezzel senki nem törődik, legalábbis a politikai pereknél, amikor minden józan ítéletet elferdít a nemzeti gyűlölködés. A mérsékeltek itt is elismerik, hogy Aehrenthal a helyzet megítélésében hibákat követett el, mindazonáltal a fő kérdésekben eljárása helyes volt, a dualista Monarchia dicsőségére és előnyére vált. A szolgálatok,

189) BAERNREITHER, Joseph M. (1845-1925), osztrák politikus, képviselő, miniszteri tisztségeket is betöltött.

melyeket hazájának tett, elhomályosítják a tévedéseit...” (BD IX./1., p. 244., Nr. 207., *Cartwright to Grey*, 1911. jan. 4.)

Grey aligha volt meggyőzhető a fentebbi érveléssel, annál is inkább nem, mert közel sem osztotta Cartwright nézeteit abban a vonatkozásban, hogy Aehrenthalt és Ausztria-Magyarországot valóban Németországtól független tényezőként kezelje kialakítandó politikájában. A bécsi követ, aki maga nem pártolta a Monarchián belüli, de kívülről inspirált szláv törekvéseket, amelyek szerinte csak a németbarát, vagy egyenesen a pán-germán erőknak adnak okot az agresszívabb fellépésre, a hamisítási botrányban tanúsított magatartást egyfajta kényszerű reálpolitika részeként értelmezte. Ezért elítélte Masarykot is, aki határozottan fellépett Aehrenthallal szemben:

„Masaryk a vakbuzgóságig becsületes ember, de nincs semmiféle politikai érzéke, és nem látja, hogy heves támadásait Aehrenthal ellen folyton a nemzeti gyűlöletnek tulajdonítják [ti., amit ő érez, mint szláv a Monarchia uralkodó nemzeteivel szemben].” (BD IX./1., p. 244., Nr. 207., *Cartwright to Grey*, 1911. jan. 4)

Az európai hatalmi egyensúly fenntartásának gondolata az a másik kulcsfontosságú elem, amely Grey politikáját meghatározta. Margaret Boveri utal arra, miszerint Grey emlékirataiban tagadja, hogy gyakran használta volna a „hatalmak egyensúlya” terminust, sőt azt állítja, szándékosan kerülte a kifejezés említését, mert sem akkor, sem később nem vállalkozott volna rá, hogy pontos jelentéstartalmát megmagyarázza. (Boveri [1933], p. 183.) Meglehető, nem kezelte a hatalmi egyensúly fogalmát valamiféle dogmatikus kifejezésként, illetve nem ezzel a gondolattal lépett hivatalba, mégis a teória verbális megfogalmazása már hivatali idejének kezdetén tettenérhető. Egy, a bagdadi vasút kérdésével foglalkozó cikkhez például a következő megjegyzést fűzte:

„A németek számára nem világos, hogy Anglia mindig ellentétbe került, vagy tudatosan szembehelyezkedett azzal a hatalommal, amely hegemoniára tört Európában.” (BD III., p. 359., Nr. 418., *Minute by Grey*, 1906. jún. 9.)

1909 januárjában egy Mensdorff gróffal folytatott beszélgetése kapcsán a következőket írta a bécsi brit követnek:

„Tény, hogy gondosan távol tartottam magam minden olyan próbálkozástól, amely alkalomadtán a békétlenség magvát hintené Ausztria és Németország közé. Ha bármikor is megkísérelném az ilyesmit, az a vád érhetne minket, hogy megpróbáljuk elszigetelni Németországot: ez olyan vád, amelyet gyakran felhoznak, de aligha igazolható. Az egyensúly Európában a hatalmak jelenlegi csoportosulása mellett fenntartható, ennek megbontására nem is gondolhatok tehát.” (BD V., p. 557., Nr. 505., *Grey to Cartwright*, 1909. jan. 6., idézi: Boveri [1933], p. 184.)

A fenti idézet eredetijében a szó maga „*balance of power*” is benne foglaltatik; okunk van azt is feltételezni, hogy a nagyhatalmak közötti arányos és egyensúlyi helyzetet teremtő erőmegoszlás gondolata valójában Hardinge befolyásának köszönhetően játszott olyan fontos szerepet Grey politikájában. Mindez nem jelentette azt, hogy Grey valamiféle szellemi függőségbe került az állandó helyettes államtitkártól, inkább arról volt szó, hogy a felettes és az alárendelt beosztott viszonya helyett egyenrangú partnerekként dolgoztak együtt. Hardinge nem irányította Greyt, csupán együtt haladtak egy olyan irányba, amelyet mindketten helyesnek tartottak (Steiner [1977], p. 181.), jóllehet a Grey által képviselt erkölcsi szempontok és a Hardinge által képviselt reálpolitikai szempontok néhol keresztezhették egymást.

Az osztrák-magyar diplomácia irányában tett nyilatkozatok is a hatalmi egyensúly fenntartásának elsődleges szükségességét hangsúlyozták, amint azt Hardinge Mensdorffnak többször kifejtette:

„Semmi nem áll távolabb Angliától, mint hogy a hármas szövetség felbomlására törekedjék [*eine Sprengung der Tripel-Allianz anzustreben*]. A brit politika fő célja, mint eddig, úgy ezután is a nagyhatalmak közötti egyensúly és elismerte [ti.Hardinge], hogy Bécs a legfőbb támasza ennek a „*balance*”-nak, melyet politikánk irányvonalának megváltoztatása megbontana. (*HHSStA PA VIII., K. 138., [Berichte], Nr. 36.C., Mensdorff an Aehrenthal, 1907. jún. 17.*)

Hardinge ugyancsak rávilágított, hogy Anglia csak akkor kerülhet a Monarchiával szembenálló „táborba”, ha Bécs támogatja szövetségesét az angol-francia *entente* – külön kiemelve, hogy az nem szövetség, hanem csupán *entente* – felbomlására irányuló törekvésében. (*Ibid.*)

Hardinge és Grey a *balance of power* fenntartásának jegyében nem óhajtották, hogy a három császár szövetsége (*Dreikaiserbund*) valamilyen formában újjáéledjék. A müncheni orosz-osztrák együttműködés pedig kétségtelenül magában rejtette ennek lehetőségét, amit azonban a német diplomácia ismét elmulasztott realizálni, mivel tartott attól, hogy közel-keleti érdekei sérülhetnek azáltal, hogy Oroszország és a Monarchia viszi prímet a Portánál. Már Lansdowne attól félt, hogy a balkáni erőegyensúly felborulhat amiatt, hogy az oroszok távol-keleti lekötöttsége mellett teljesen Bécs, majd rajta keresztül Berlin kezébe csúszik át minden kezdeményezés. (Pantenburg [1996], p. 351., pp. 345-356.) A Hardinge-féle reálpolitika egyik célkitűzése az volt tehát, hogy már csírájában elejét vegye minden a három császár szövetsége felé mutató képződmény továbbfejlődésének. Ha Németország és a Monarchia a Balkánon megerősödnek, Oroszország pedig egyidejűleg, mint világhatalom meggyengül, a folyamatok óhatatlanul oda vezethetnének, hogy Szentpéterváron is felébred a nosztalgia a konzervatív szövetség feltámasztása iránt. A kicsiny balkáni tartomány ügye Hardinge és a brit külügyi adminisztráció számára elsősorban azért volt fontos, hogy rajta keresztül megbonthassa a

mürzstegi *entente* egységét, és akadályokat támasszon a német *Orientpolitik* lendületes előnyomulásának útjába.

A brit érdekek szempontjából Hardinge felettebb aggályosnak tartotta Aehrenthal 1907 áprilisában tett erőfeszítéseit, hogy elérje Berlin, Szentpétervár és Bécs együttműködését. (GP XXII., pp. 411-412., Nr. 7677., *Wedel an Bülow*, 1907. jún. 3.) Aehrenthal valóban el is utazott Berlinbe, majd pedig Pétervárra, hogy összehozzon egyfajta balkáni *Dreikaiserbund*-ot (GP XXII., pp. 410-411., Nr. 7676., *Wedel an Bülow*, 1907. ápr. 30.), ami szokatlanul nagy aggodalmat váltott ki a bécsi brit képviselő vezetőjében, Sir Edward Goschenben, aki azt sem zárta ki, hogy létrejöhet egy orosz-német-osztrák-magyar-francia együttműködés a Közel-Keleten, de a *Foreign Office* nagy megkönnyebbülésére Izvolszkij elutasította az osztrák javaslatokat. (BD V., p. 204., Nr. 160., *Goschen to Grey*, 1907. máj. 31.) Hardinge, Grey és a király is konzultáltak Mensdorff gróffal, aki azonban nem ismerte el, hogy Oroszországon kívül mással is egyeztetnének az osztrák-magyar diplomácia képviselői a macedón közigazgatási reform kérdésében. (Ibid., pp. 204-205 Nr. 161., *Grey to Goschen*, 1907. jún. 4.) Aehrenthal visszahátrált a mürzstegi együttműködés szűkebb keretei közé, Hardinge pedig memorandumot nyújtott át neki az 1907-es ischli találkozón, amelyben közös fellépést sürgetett a Portánál. (Gall [1939], p.90.) A liberális angol kormány elégedett volt, a hatalmi huzavona a Balkánon viszont ezzel nem ért véget, érdekek és erkölcsi megfontolások pedig nem csupán egy-egy ország vezető hivatalain belül csaptak össze.

Az angolok fokozott beavatkozása megakasztotta a reformfolyamatot, mert Ausztria-Magyarország nem kívánt velük együttműködni, hanem a mürzstegi keretek közt akarta a közigazgatási reformokat is továbbvinni. (Pantenburg [1996], p. 356., ill. GP XXII., p. 348., Nr. 7611., *Bodman an das Ausw. Amt*,

1906. júl. 13.) Grey maga is azt írja emlékirataiban, hogy a Közel-Kelet a nagyhatalmak közötti „kakasviadal” színterévé vált:

„Konstantinápoly egyfajta kakasviadal terepéül szolgált, ahol a versenyzők kiváltképp kisázsiai gazdasági kilátások reményében küzdöttek egymással. A koncessziók megszerzésének érdekében szükség volt diplomáciai támogatásra; ennek hatékony kialakításához befolyás és presztízs kellett ... Befolyást szerezni egyféle áron lehetett: baráti viszonyon keresztül Abdul-Hamiddal, akármit is csinált Törökországban.” (Grey [1925], I., p. 131., idézi: Kantorowicz [1929], p. 178.)

Az emlékiratokból ismét Grey morális szemlélete tűnik elő, arról beszél ugyanis, hogy nyilvánvalóan csak az juthatott előnyökhöz a Portánál, aki nem sürgetett reformokat a gyanakvó szultánnál és nem emlegette föl örményországi vérengzéseit, megvédelte az „európai koncert” elmarasztalásaival szemben, s valóban a német politika ezen az úton haladva igen kedvező pozíciókra tett szert az Aranyszarv-öböl partjainál. Nem tagadható az sem, hogy a brit politikai lépéseket nem csupán a racionális önérdek, hanem – legalábbis Grey esetében mindenképp – bizonyos erkölcsi alapokon álló altruizmus is motiválta, s ezt maguk a németek is elismerték. Marschall von Bieberstein, konstantinápolyi német követ említi például, hogy az angol politika és közvélemény mennyire érzékenyen reagál a bombamerényletekre és a durva balkáni állapotokra, miközben a világ többi része azt már egykedvű lemondással veszi tudomásul. (GP XXX./1., pp. 268-271., Nr. 11013., *Marschall an Bethm. Hollweg*, 1912. jan. 7.) Metternich londoni követ ugyancsak elismeri, hogy ez a humanista, a balkáni népek felszabadító mozgalmaival rokonszenvező álláspont nem új keletű az angol politikában, az örményországi mérsárlások óta több jeles angol politikus szakított a szultán támogatásával, így először Gladstone, majd Salisbury is. Metternich szerint nem kell feltétlenül politikai hátsó szándékot keresni amögött, hogy a britek túlzottan igye-

keznek exponálni magukat ezekben a kérdésekben. (GP XXV./2., pp. 600-608., Nr. 8906., *Aufzeichnung v. Metternich*, 1908. aug. 14.) Természetesen helyt adhatunk ezeknek az érveknek is, különösen ha Sir Edward Grey világ-szemléletét ismerjük, de számos esetben azért a tiszta érdekpolitika sem maradt el, miközben nem kell szükségképpen kételkednünk abban, hogy a brit külügyminiszter szándékai valóban tiszták voltak és nem csupán a müncheni együttműködés szétverését célozták. Grey még olyan német diplomátákban is nagyon jó benyomást keltett, a brit politikával szemben táplált általános gyanakvás ellenére, mint a nem éppen angolbarátságáról híres Marschall von Biebersteinben, aki szerint „objektív és megbízható”, és könnyű volt vele „szót érteni”. (HHSStA PA VIII., K. 148 [Berichte], Nr. 32.C., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 5.) Később a balkáni háborúk befejezését célzó diplomáciai erőfeszítések, valamint Albánia kérdése kapcsán pedig Mensdorff is megjegyezte, hogy a Monarchia által követett politika a Grey személyébe vetett bizalmon alapszik. (ÖU. Aussen. VI., pp. 24-25., Nr. 6436., *Tel.aus London*, 1913. ápr. 3.)

Hardinge 1910-ben elhagyta a *Foreign Office*-t, India alkirálya lett, ezáltal másfajta kihívások vártak rá, bár saját ottani feladatai is könnyebbé váltak azáltal, hogy egy közép-ázsiai orosz invázióknak immár nem volt realitás. Sir Arthur Nicolson neveztek ki helyére a külügyminisztérium állandó helyettes államtitkári székébe. Nicolson sikeres diplomata volt, de igen egyoldalú orosz szimpátiái miatt nem bizonyult a legjobb választásnak, mert a *Foreign Office* és a kabinet között a későbbiekben ez több súrlódásra is alkalmat adott. (Steiner [1969], p. 101.) Maga Hardinge azonban örült annak, hogy a választás Nicolsonra esett:

„A németek már buzgón terjesztették a történeteket Nicolson ellenséges magatartásáról Ausztriával és Németországgal szemben. Metternich Ber-

linben járva még Goschennél is panaszt tett ...Nicolson egyetlen hibája, hogy mindig a brit érdekeket nézte, nem pedig a németekét, vagy bárki másét. (Hardinge kéziratából idézi: Steiner [1969], p. 101.)

Nicolson kinevezésének a *Ballhausplatz*on sem örültek túlságosan, mert neve egybeforrott az angol-orosz *entente* létrejöttével, és Berchtold gróf szentpétervári jelentéseiből jól ismerték beállítottságát. A Monarchia oroszországi nagykövete tudta, hogy Nicolson ízig-vérig németellenes, tevékenységét egyúttal az európai egyensúly szempontjából – de Ausztria-Magyarországra nézve mindenképpen – különösen veszélyesnek tartotta. (Hantsch [1963], I., p. 212.) Egy ízben ki is fejtette osztrák-magyar kollégájának, hogy mennyire aggasztják a német haditengerészetben végbemenő fejlesztések, több megnyilvánulása pedig nem hagyott kétséget afelől, hogy egyik célja „Németország gyengítése kontinentális bonyodalmak” előidézése által. (ÖU. Aussen. II., pp. 912-913., Nr. 2214., *Bericht aus St.Petersburg*, 1910. jún. 25.) Berchtold finom iróniával elemzi a küszöbönálló személycsere fogadtatását az orosz fővárosban:

„Angol kollégámnak, Sir Arthur Nicolsonnak a külügyek helyettes államtitkárává való kinevezését ...(...) Izvolszkij úr mély sóhajjal az ajkán jelentette be nekem: „*Nous allons perdre Nicolson*”. Közben eme sorscsapás ténytyszerű megerősítést nyert, így az orosz külügyminiszternek az elkövetkezőkben e jól bevált iránytű nélkül kell az állam hajóját a világtengerek vizein kormányoznia.” (ÖU. Aussen. II., pp. 912-913., Nr. 2214., *Bericht aus St.Petersburg*, 1910. jún. 25.)

Szoros barátsága Izvolszkijjal szigorúan csak érdekek által motivált, de soha nem őszinte, mint ahogy Oroszország iránt táplált rokonszenve sem terjedt ki a cári birodalom azon tradicionális gondolkodású alattvalóira, akik még a Németországgal kialakított, előző századi jó kapcsolatok fenntartását óhajtották. Berchtold gróf és Nicolson sokszor adták egymásnak a kilincset az orosz

külgügyminiszter dolgozószobájánál, ezeknél az alkalmaknál a brit diplomata gyakran odavetette Berchtoldnak: „*Be kind to him.*” Az „ártatlannak hangzó” megjegyzés azonban „sokkal többet jelentett annak a szájából”, aki e szavakat kimondta. A brit diplomata nagyon jelentős befolyást gyakorolt az orosz külgügyminiszterre, abban is szerepe volt, hogy a Bosznia-Hercegovina annexióját követő diplomáciai fiaskó után Izvolszkijnek nem kellett távoznia miniszteri székéből. Ahogyan Sir Fairfax Cartwright, úgy Nicolson is azzal a – később Cartwright részéről már alig titkolt – szándékkal érkeztek kijelölt állomáshelyükre, hogy tevékenységük hatásaként a központi hatalmak szilárd szövetsége minél inkább fellazuljon, ennyiben egy darabig Oroszország és a Monarchia jó kapcsolatai még beleillettek volna az általa elképzelt koncepcióba. Aehrenthal és Izvolszkij kibékíthetetlennek tűnő személyes ellentéte azonban mérhetetlenül lecsökkentette az utóbb említett elképzelés megvalósíthatóságát. Amikor azután a *Foreign Office* irányítását kézbe vette, továbbra is kitartott eredetileg rögzült álláspontja, a szinte feltétlen oroszbarátság mellett. Berchtold megállapítása szerint az „egyenes” embernek számító Sir Edward Grey ezután olyasvalaki befolyásának lesz kitéve, akinek „hajlotthátú sziluettje” egyben „kétségbevonhatatlanul éles intellektusának” sajátos „agyafúrtságára” is utalt. (Hantsch [1963], I., pp. 212-213.) Berchtold kedvezőtlen trend elmélyülését jósolta a Temze partján, ahol szerinte orosz-japán háború óta már amúgy is „befészkelte magát” a ruszofil irányzat, majd ennek kapcsán a következőképpen folytatta Nicolson jellemzését (akiről még megemlíti, hogy a józan mérlegelés szerinti angol érdekeken túl is elébbement az orosz politika igényeinek, szorgalmazta pl. az orosz-japán közeledést; más vonatkozásban pedig az is ismert, hogy Nicolson az orosz-osztrák-magyar *entente* felbomlását követően arra bízta Izvolszkijt, hogy maradjon mégis nyitottabb a Monarchiával szemben, csak azért, nehogy Berlin és Bécs szövetsége szilárdabbá váljék (ibid.):

„Erre az egy és ugyanazon gondolkör jegyében kifejtett vakbuzgóságra a Sir Arthur által is osztott erőltetett angol belemagyarítás adhat magyarázatot, mely szerint az egyesült hármaskirályságot [ti. Nagy-Britanniát] Németország tengeri hatalma és világszerte folytatott kereskedelme „léteben fenyegeti”[*Existenzgefahr*]” (ÖU.Aussen. II., pp. 912-913., Nr. 2214., *Bericht aus St.Petersburg*, 1910. jún. 25.)

Nicolson feladata lett volna, hogy Grey számára támogatást nyújtson a kabinet németbarát szárnyával szemben, de mindemellett az óriási adminisztrációs munkával is meg kellett birkóznia. A reá váró feladatokhoz a Hardinge-tól meglehetősen eltérő habitusú diplomata nem tudott felnőni, másfél év után már felmentését kérte, ezenkívül jó munkakapcsolatot sem sikerült hivatali felettesével, a külügyminiszterrel kialakítania. 1910 és 1912 között ráadásul a kabinet is egyre intenzívebben avatkozott bele a külpolitika konkrét kérdéseibe. A Hardinge-korszak következetessége és kiegyensúlyozottsága után a brit külügyi irányítást is belső ellentétek szabdalják, Nicolson többször nyíltan szembehelyezkedett a liberális kormányzat akaratával, és az ellenzékkel konspirált a kormánnyal szemben. A háború előestéjén azután már teljessé vált a meg hasonlítás közötté és Grey között. A szembenállás egyik legfőbb forrása az volt, hogy a liberálisok nagyrészt a belpolitikai reformoknak kívántak nagyobb figyelmet szentelni, miközben határozott óhajuk volt a *détente* elérése Németországgal. Nicolson azonban hajthatatlan volt a kérdést illetően, így a diplomácia parlamenti és hivatali irányításának korábbi egysége, amely olyannyira jól működött Hardinge alatt, megbomlott. (Steiner [1977], p. 182.)

Nicolsonnak lehetősége lett volna rá, hogy kiteljesítse azokat a reformokat, amelyeket Hardinge vezetett be a *Foreign Office* hivatali apparátusában, de ezt is elmulasztotta. 1910-ben a külügyminisztérium a legjobban szervezett hivatali „cégnek” számított, a fiatal tisztviselők előtt nagyszerű távlatokat nyitó személyi politika érvényesült. A régebbi gyakorlathoz képest, amelyben a

követjelentéseket csak a nagyobb tekintélyű államtitkárok, vagy maga az uralkodó kommentálhatták, 1906-tól fokozatosan bevezették, hogy a fiatalabbak is bővebb kommentárokat írhattak a különféle dokumentumok margójára. Bár ezek a változtatások rengeteg pozitív eredményt hoztak, a diplomáciai szolgálatok átfogó reformja elmaradt. A *Whitehall* dinamizmusa és szervezetsége tragikus módon éppen a háborút megelőző kritikus esztendőben romlott meg. (Nicolson [1930], pp. 347-349.) Mindehhez járult még, hogy a Hardinge nevével fémjelzett hivatali érában kialakult egyfajta túlzott politikai egyoldalúság. 1910-re a külügyminisztérium irányításában úgyszólván már csak és kizárólag azoknak volt szava, akik a markánsan németellenes álláspontot képviselték.

Nyilvánvaló, hogy a német törekvésektől való félelem nem volt alaptalan, azonban afelől sem állt fenn minden kétséget kizáró bizonyosság, hogy vajon Oroszország ázsiai terveit csakugyan „örökre” feladta-e. Így Grey alig egy-két hónappal a boszniai válság vége után már arról panaszkodott, hogy az orosz csapatok ismét előnyomultak Perzsiában, miközben a *Labour Party* a sajtóra támaszkodva küzdött az orosz orientáció ellen. (*HHSStA* PA VIII., K. 143., [Berichte], Nr. 49.D, *Mensdorff an Aehrenthal*, 1909. júl. 9.) Egyes parlamenti képviselők helyesnek ítélték ugyan az *entente*-ot Oroszországgal ázsiai ügyekben, de nagyon helytelennek látták annak Európára való kiterjesztését, Grey politikáját 1909 októberében az *English Review* egyenesen „kudarcnak” minősítette. (Ibid., Nr. 72.C., *Tarnowski an Aehrenthal*, 1909. okt. 6.) A *Daily News*, mint a radikálisok „szócsöve” (*Sprachrohr*) egy évvel később már maró gúny tárgyává tette az addig követett külpolitikai irányvonalat, Greyt „nehézes vezetőként” jellemezte és „szentimentálisan rövidlátó” politika követésével vádolta. (Ibid., K. 146., *Bericht v. Tarnowski*, 1911. jan. 6., melléklet: *Daily News*, 1910. dec. 29.) Grey a leghevesebb támadásokat a második marokkói válság után kapta a sajtó és a parlamenti ellenzék részéről. Mensdorff szerint a

brit politika ekkor elbizonytalanodott, és a közvélemény mindennél jobban tartott egy háború kitörésétől, leginkább pedig saját pártjából fordultak ellene. (ibid., K.147., MOL mf. W 1573, Nr.71., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1911. nov. 24.) A parlamentben Grey szemére vetették, hogy „túlzottan elidegenítette” Angliát Németországtól és túl „messzemenően” működik együtt az oroszokkal. Mensdorff interpretációja szerint a lakosság széles rétegeit nem érte el az oroszbarátság politikai „divatja” („...in der hiesigen Gesellschaft ist Russland und alles Russische...in der Mode”), ezért tapasztalhatók ellentétek a parlament, a kabinet, illetve a külügyminisztérium politikája között, de az osztrák-magyar nagykövet szerint Grey „tudat alatt” továbbra is a *Foreign Office* „oroszbarát stábjának” befolyása alatt fog tevékenykedni. (Ibid., K. 147., Nr. 75.B., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1911. dec. 8.) Grey ellentétben sok más brit politikussal, figyelme középpontjába az európai ügyeket helyezte, ezért amennyire ez csak lehetséges volt, került a nyílt színvállást a kabinet ülésein, mert tudta, hogy ez azonnal konfrontációra adhat alkalmat a liberális párt eltérő gondolkodású minisztereivel. Mindez szintén hozzájárult az ellentábor kedvetlenül véleményéhez. (Steiner [1969], pp. 88-89.)

A *Ballhausplatz*on nem voltak elragadtatva Grey politikai irányvonalától, igen valószínű, hogy Edvárd király halála után titkon remélték, hogy a liberális politikus távozni kényszerül a *Foreign Office* éléről. Ezeknek a titkon táplált reményeknek adhatott némi biztatást, hogy az angol királyi udvar és a hozzá közel álló befolyásosabb politikai tényezők is kritikával fordultak a liberális külügyminiszter által fémjelzett politika felé. V. György például, miközben egy Mensdorffal folytatott beszélgetés során kiemelte Grey pozitív jellemvonásait, mint a „nyíltság, őszinteség és egyszerűség”, azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy a külügyminisztert „veszélyes radikálisnak” tartja, mégpedig éppen azért, mivel nyugodt, visszafogott beszédstílusával megtévesztő hatást ér el, a radikális törekvések pedig nyomában utat találnak. Mensdorff keresetlen

igyekezettel próbálta tovább ecsetelni a királynak, miért is alkalmatlan Grey az általa betöltött tisztségre: visszahúzódó és a túlmunka elől a természetbe menekül, számos kérdést nem ért meg, a diplomata számára sok fontos dolog pedig neki fölöslegesnek tűnik. Ezenkívül Grey tipikus „szigetlakó”, aki nem beszél idegen nyelveket, s csak azóta érintkezik külföldiekkel, mióta a *Foreign Office* élén áll, következésképpen a „külpolitikai kérdéseket egyoldalú angol szempontból ítéli meg” (*auswärtige Fragen in einseitig englischer Weise beurteilt*) Mensdorff érzelmileg próbált hatni a brit uralkodóra, amikor arra terelte a szót, hogy Grey politikája milyen nagymértékben ártott az Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia közötti viszonyoknak, kiemelve, hogy „senki nem szenvedett annyira” a külügyminiszter téves politikájától, mint éppen ő az annexió válság során. Ezzel „Anglia legjobb barátját a kontinensen mélyen megsértette”, azért, hogy Izvolszkij kedvére tegyen, a „tradicionális érdekközösségen alapuló barátságot feláldozta az orosz külügyminiszter iránt tanúsított lojalitás oltárán, más szóval „*pour les beaux yeux de Monsieur Iswolsky*”, akiről melleleg már Angliában sincsenek a legjobb véleménnyel. (HHStA PA VIII., K. 145. [Varia], (*streng vertraulich*) Mensdorff an Aehrenthal, 1910. szept. 2.)

A tizes évek elején számos lehetőség kínálkozott arra is, hogy Németországgal a viszonyt kedvezőbb alapokra helyezték, Bethmann-Hollweg ugyanis békülékenyebb politikát folytatott. Londonban és Berlinben is újra meg újra feltették a kérdést a két ország közt egyre inkább mélyülő antagonizmus valódi mibenlétét illetően, hogy vajon a világpolitika színterén folytatott rivalizálás az oka ennek, vagy belpolitikai tényezők hatására vezethető vissza? Sokak által vallott felfogás szerint a liberális és parlamentáris Anglia a békés, kompromisszumos megoldásokat kereste, míg az autoriter Németország jobban hajlott arra, hogy a fegyverekhez nyúljon – a szólamok terén mindenképpen. Klaus Hildebrand német történész megfogalmazása

szerint „az átmenet az értelmiségi politizálástól a politika tömegpiacáig, a kabinetpolitikától az imperialista világpolitikáig” mindkét országra jellemző volt. A diplomácia irányításában megmutatkozó gyengeségek – legalábbis 1910-től – nem csupán a *Wilhelmstraße* jellemzői voltak, a megosztottság, egyoldalúság és a hamis következtetések a *Whitehall* környékén is megtalálhatóak. Nem állítható egyértelműen, hogy nem volt lehetőség mindkét fél számára megnyugtató egyezség megszületésére, amely mérsékelhette a két hatalom versengését, azonban az ez irányú törekvéseknek a társadalmi dimenziókban megjelenő ideológiai ellentétek és előítéletek, valamint a belső, vezetési struktúrák hiányosságai, ellentmondásossága, vagy épp egyoldalúsága nagyon komoly gátakat szabott. (Hildebrand [1995], pp. 258-260.) Bethmann Hollweg a második marokkói válság alatt és utána is mérsékletre intette honfitársait és megpróbálta útját állni a flottaépítés felgyorsításának, a *détente* politikát szükségszerűnek tartotta, de belpolitikai okok miatt helyzete nem volt elég szilárd. A kancellár és Kiderlen-Waechter is a német külpolitika kulcsfontosságú kérdéseként kezelték a feszült angol-német viszony enyhítését, de velük szemben komoly erők álltak a pán-germán mozgalom és a flottaépítést szorgalmazók részéről. Bizonyos kitörési pontok mutatkoztak tehát az ellenségeskedés ördögi körének elhagyására, de végül sem Londonban, sem Berlinben nem tudtak eltérni a korábban meggyökeredzett irányvonalától. (ibid., pp. 263-277.)

Angliában a hivatalos politika mellett rendkívül erős volt a németellenes sajtópropaganda is. A *Foreign Office* tisztségviselőinek álláspontjával cikkeik ugyan gyakorta egybecsengtek, mégis a *Whitehall* véleménye kevésbé a nemzeti ellentétek által motivált érzelmeken nyugodott, mint inkább egy közel egyévtizedes politikai gyakorlatból leszűrt tapasztalatokon és a meghatározó személyiségek közösen vallott elvein, illetve egyéb stratégiai természetű megfontolásokon. Nicolson maga a legteljesebb mértékig meg volt győződve

arról, hogy Németország agresszív hatalmi ambíciókat dédelget, és a legveszélyesebb hatalom Európában. E nézetét – egy elenyésző kisebbségtől eltekintve – a külügy irányítóinak túlnyomó része osztotta. A veszéllyel szemben az egyetlen orvosságnak Oroszország és a szláv törekvések egyértelmű, határozott támogatását tartották. 1905 és 1912 között az európai diplomáciai képviselők szintjén is tervszerűen érvényre juttatták az említett nézeteknek megfelelő politikát. Párizsba és Szentpétervárra az *entente* politika híveit küldték, Berlinben Sir Frank Lascelles helyét a németellenes beállítottságú Sir Edward Goschen vette át. Lascelles túlzottan németbarátnak minősült, hasonló sorsuk volt azoknak a „renegát” diplomatáknak, akiknek nézetei nem illettek a *Foreign Office* vezetőinek koncepciójába. Sir Horace Rumbold keserű kritikával állapította meg, hogy „Hardinge az összes fontosabb posztot a saját sleppjéből valókkal tölti be, hogy azután minden ügyet a maga erőszakos irányítása alá vonjon.”¹⁹⁰ (Steiner [1977], pp. 176-177.) A Hardinge által kiválogatott személyi gárda Nicolson alatt is folyamatosan szállította a németek veszélyes törekvéseit élénken ecsetelő memorandumokat és lapszéli kommentárokat (*minutes*). A *Foreign Office* munkatársai közül úgyszólván már csak egyetlen személy maradt, aki a németellenes trendtől következetesen függetlenítette magát: Lord Edmond Fitzmaurice azonban, aki 1905-től 1908-ig parlamenti helyettes államtitkár volt, véleményével hamarosan elszigetelődött.¹⁹¹ (Steiner [1969], p. 105.)

190) “*Little by little Hardinge will fill the more important posts with his gang, and then the whole show will be under his thumb*”, a mondatot M. Gilbert: *Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat* (London, 1973) c. munkája lapján idézi: Steiner [1977], p. 177.

191) STEINER érvelésének ellentmond Radovich (*Aftermath to Regicide*) Fitzmaurice, bár Zara Steiner megállapítása szerint a régi ruszofób irányzat képviselője és németbarát volt, a keleti politikában azonban ő maga is gátat kívánt vetni a német *Drang nach Osten* törekvéseknek és úgy látta, hogy a még nagyobb függetlenség igényével fellépő magyarországi erők (Kossuth Ferenc) támogatást érdemelnek, mert akadályokat

A németellenes és ruszsofil tendenciák mögött nem az elsősorban nemzeti előítéletekből táplálkozó, a kultúrák és a mentalitás különbségeiből adódó ellenszenv volt a mérvadó, hanem biztonságpolitikai megfontolások és a hatalmi erőegyensúly elvének könyörtelenül következetes alkalmazása. Nicolson gondolkodása jól példázza ezt, nem valamiféle elvakult gyűlölet vezette abban, hogy mindig Németországgal szemben, szélsőségesen oroszbarát és szlavofil politikát folytatott, hanem a hatalmi erőegyensúly gondolata és a nemzetközi elszigetelődéstől való félelem. Nicolson szinte megszállott módon aggódott amiatt, hogy újra bekövetkezhet az, ami az 1900-as évek elején, vagyis Nagy-Britannia szinte teljes izolációja a nemzetközi diplomáciában. A németeknek és szövetségeseiknek tett komoly engedmények szerinte óhatatlanul ide vezettek volna. A hármás *entente* között fennálló diplomáciai kötelekeket még mindig túl lazának tartotta ahhoz, hogy az imént mondott eshetőséget végképp ki lehessen zárni. Oroszország volt a leglényegesebb, de ugyanakor a legkiszámíthatatlanabb faktor is a brit együttműködési rendszerben. A cári birodalom partnerségének elvesztése azonnal nehézségeket eredményezne Közép-Ázsiában, az európai diplomáciában pedig láncreakcióhoz hasonló folyamatokat indítana be, amelyek a német hegemonia-törekvések teljes sikerét hozná. Politikájának lényege tehát a lehető legteljesebb szolidaritás a franciákkal, de különösen az oroszokkal, bármilyen nagy áldozatokat kíván is ez egyéb téren. (Nicolson [1930], pp. 350-354.)

Nicolson munkájában támogatta a Hardinge-érában felemelkedett Sir Eyre Crowe, aki híres 1907-es memorandumában (BD III., pp.397-420., *Appendix A, Memorandum by Crowe*, 1907. jan. 1.) elsőként fektette le a német-

támaszthatnak, a „Bécsből kiinduló”, de „Berlinből támogatott” keleti irányú törekvéseknek. (Radovich [Diss. 1975], p. 327.), Lord Fitzmaurice, liberális párti politikus volt, 1905-ben a külügyminiszteri szék várományosaként is szóba került. (lásd: Jeszenszky [1994], pp.98-99.)

ellenes politika legfőbb indokait. Crowe végig a legkérlelhetlenebb ellenfele volt a wilhelmiánus Németországnak, a leggyanakvóbb szemlélője minden Berlinből kezdeményezett diplomáciai lépésnek. Őt sem személyes motívumok vezették, hanem a legtisztább érdekpolitika. Crowe Németországban született és ott is nőtt fel, behatóan ismerte a német kultúrát, és számos közvetlen élménye volt a nagy ellenfél belső viszonyaival kapcsolatosan. A német politikai és katonai elit reprezentánsaival rendszeres levelezést folytatott és rokoni szálak is fűzték Németországban élő személyekhez. Crowe neveltetése során megtanulta tisztelni és becsülni a német kultúra vívmányait, katonai és stratégiai érdeklődése révén pedig minden alkalmat megragadott, hogy tájékozódjék Németországnak ebben a tekintetben elért eredményei felől. Az eredmények csodálata nem akadályozta meg abban, hogy a visszásságokat is éles szemmel megfigyelje. Csodálta „szülőhazáját”, de mint a brit külügyek egyik irányítója félt is az ott felhalmozódott hatalmas energiáktól, amelyek viszont valódi otthonának, Nagy-Britanniának létérdekeit fenyegették. Különösen a német hadiflotta erősödését látta veszélyesnek, a *balance of power* logika mentén pedig még inkább ugyanazokra a következtetésekre jutott, mint Nicolson, Hardinge és Grey. (Steiner [1969], pp. 108-116.) Hardinge és Grey nagyrészt Crowe tanácsaira hagytakoztak, ha Németországgal kapcsolatos kérdésekről volt szó, tekintélye a *Foreign Office* munkatársai között páratlannak volt mondható. Crowe hivatali tekintélye vitán felül állt, szakértelmét és precízitását még ellenfelei is elismerték: Trautmannsdorff londoni osztrák-magyar ügyvivő 1913 szeptemberében előléptetése alkalmával igen pozitív hangnemben méltatta, megjegyezve, hogy – nem úgy mint Grey és számos más politikus – a legkevésbé sem hasonlít a kissé szűklátókörű „szigetlakókhöz”¹⁹², hanem olyan ember, aki „képes megérteni a kontinenst”,

192) A sajátos angol mentalitásra utalva, Mensdorff felvilágosította német kollégáját, az 1912-ben frissen Londonba érkezett Marschall von Biebersteint, hogy külpolitikáról

ezenkívül nagyon olvasott, és öröm vele dolgozni. (*HHSStA PA VIII.*, K. 150. [Berichte], Nr. 80.H., *Trautmannsdorff an Berchtold*, 1913. szept. 16.)

A potsdami *entrevue* után például minden korábbinál erősebbé vált az aggodalom, hogy Németország kiterjeszti befolyását, és a német befolyás terjedésével párhuzamosan a brit presztízs mindenütt hanyatlásnak indul. Erre utaltak igen nyíltan a brit vezérkarral való mind szorosabb együttműködést szorgalmazó Foch francia tábornok szavai is, melyeket 1911 áprilisában a brit katonai attaséval folytatott beszélgetésében fogalmazott meg. Amitől a brit külügyben legjobban féltek, a francia tábornok megjegyzései fejezték ki a legjobban:

„Németország – folytatta a tábornok – soha nem fog nekünk háborút üzeni, halad majd a maga útján, fokozatosan terjeszkedve minden irányban, mindenkor állig felfegyverkezve és készen állva arra, hogy harcoljon, amennyiben szükséges követeléseinek érvényt szerezni [*ready to fight if her pretensions should be challenged*], addig napig, amidőn Oroszország és Anglia pillanatnyilag másutt lesznek lekötve, egy olyan helyzetet fog előidézni, melyben az entente hatalmak azzal a választással kell szembenéznük, hogy vagy háborút kezdenek vele szemben, vagy kénytelenek létfontosságú érdekeik sérelmét elszenvedni, dönteniük kell majd a kedvezőtlenül időzített háború és a jövőbeli háttérbeszorítottság között.” (BD VI., pp. 618-619., *Enclosure in Nr. 460.*, *Col.Fairholme to Sir F. Bertie*, 1911. ápr. 8.)

társaságban leginkább csak Greyel vagy Asquithel érdemes beszélgetni, a többieket ugyanis nem érdekli a jelentős személyiségekkel vidéki vadászatokon gyakorta mélyebb beszélgetéseket lehet folytatni, mintha a hivatalukban keresik fel őket, hat hónapon át semmi figyelemreméltót nem hall, a lényeges dolgokat szinte csak véletlenül lehet megtudni. (*HHSStA PA VIII.*, K.148 [Berichte], Nr. 32.C., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 5.)

Foch összehangoltabb stratégiai és katonai kooperációt szorgalmazott, valamint az európai kisállamokkal való együttműködést Németország túlsúlya ellenében. A *Foreign Office*-ban nagyrészt egyetértettek megállapításaival, nem értették ugyanakkor, hogy Európa kisebb államait miképp lehetne ösztönözni a szembefordulásra Németországgal, amelynek hadereje azoknak katonai potenciálját még békeidőben is többszörösen meghaladta. Crowe egyetértett Foch tábornok „pontos” helyzetmegítélésével és úgy látta, hogy a felvázolt veszély „valós”, és „sürgetően” cselekvésre kell ösztönözze a nyugati hatalmakat. A németek emellett – Crowe szerint – kétszínű politikát folytattak: „hivalkodó” módon keresték Anglia barátságát, miközben mindent elkövettek, hogy ellentéteket gerjesszenek Nagy-Britannia és más államok, mindenekelett Oroszország, Franciaország és Törökország között, majd azután „politikai zsarolással” állítsák az említett országokat a maguk oldalára. (Ibid., *Minutes*, *Minute by Crowe*)

A németellenes irányvonalban azonban mutatkoztak az egyöntetűség mellett különbségek és ingadozás is. Tyrell, Sir Edward Grey személyes titkára ugyancsak Németországban nevelkedett, sőt Radolin herceg¹⁹³, a jeles német diplomata rokona volt, és hosszú időn át otthont nyújtott számára. Tyrell maga is jórészt osztotta Crowe nézeteit, azonban a tizes évek elején jelentősen módosított álláspontján és csatlakozott a főként kabinettagokból álló megegyezéspártiak táborába. (Lichnowsky [1927], I., p.70., ill. Steiner [1969], p. 119.) Felvázolhatunk mindezek tükrében akár egy olyan hipotézist is, hogy a német veszély elsősorban személyekhez kötődő nem minden tekintetben megalapozott következtetések halmaza, amellyel nem állították szembe az objektív és hatékony döntéshozatalhoz olyannyira szükséges antitézist. Az is állítható,

193) RADOLIN, Hugo Leszczyc von, gróf (1841-1917), német diplomata, 1895-1900 nagykövet Szentpétervárott, 1900-tól 1910-ig hazája párizsi követe.

hogy bizonyosan nem jó irányt szabott az európai politika menetének, hogy Anglia a leginkább retrográd hatalommal való egyezség fenntartását mindenek fölé helyezte, amint ezt a liberálisok radikális szárnya többször állította és élesen kritizálta is. (Nicolson [1930], pp. 354-355.) Meglehető jobb lett volna elkerülni a háborút még azon az áron is, hogy elvtelen kompromisszumot kell kötni a Németország világhatalmi törekvéseivel, hiszen a négyéves élet-halál küzdelemben a brit világbirodalom is belerokkant, a nagyhatalmi elsőség előkelő pozícióját pedig idővel amúgy is át kellett adnia más feltörekvő hatalmaknak, amelyek mögött csak másodhegedűs lehetett. Ezt a szerepet pedig – tegyük fel – Németország oldalán is eljátszhatta volna, hogy Valentine Chirol Holsteinnel készített interjújának szavait kölcsönvéve, amolyan „tengeri Ausztria” legyen a kontinentális hatalmi hegemonia teljességét élvező Németország mellett. (BD VI., p. 160., Nr. 101., *Memorandum by V. Chirol*, 1908. okt. 19.) Mindez azonban utólagos okoskodás, az akkor uralkodó gondolkodásmód és az adott helyzetben felmerülő lélektani tényezők mellett csupán egyetlen dilemma adódott, a fennálló *status quo* megőrzésével hogyan tartható fenn a béke; azzal, hogy Németországot fenyegetik és nyomást gyakorolnak rá közvetett, illetve közvetlen módon, vagy azzal, hogy engesztelni próbálják és kedvező ajánlatokkal puhítgatják. Nincs szó arról, amit főként a náci időszak történetírásának lapjain lelhetünk fel, hogy a *Whitehall* „boszorkánykonyháján” a „perfid Albion” elvtelen diplomatái összeküvést szöttek a német fejlődés megfojtására. Az viszont kétségtelen tény, hogy a *raison d'état* szempontjai a maguk teljességében érvényesültek, kiegészülve a *balance of power* orthodoxia gyakorlatban alkalmazott „dogmáival”. Azt sem állíthatjuk, hogy az „erkölcsi fölény” pozíciójából való politizálás minden esetben üres, a valódi érdekeket elfedő szólam lett volna, azonban igaz az, hogy a morál és az állam-*raison* küzdelméből gyakrabban került ki az utóbbi, miközben a helyzetet tovább bonyolította, hogy Hardinge és Nicolson

számára a nemzetközi hatalmi egyensúly volt elsődleges, amíg Greynek a parlamenti balanszírozással is foglalkoznia kellett. (Nicolson [1930], pp. 355.) Grey a *détente* törekvések erősödésének eredményeként némiképp módosult politikai hitvallását Mensdorff egyik jelentése jól összegezte. Ezek szerint a brit külügyek irányítója „mindig is” azt a nézetet képviselte, hogy, „még ha különálló csoportok állnak is fenn”, azoknak nem feltétlenül kell egymással ellenségesen szembenálló „diplomáciai táborban” lenniük. Az év során sokszor ismételte Mensdorffnak: „*separate groups not opposite*”, a *Times* és más újságok – Mensdorff szerint „nyilvánvalóan” valamiféle *mot d'ordre*-t követve – az orosz-német közeledés kapcsán is egyre gyakrabban utaltak arra, hogy a nemzetközi életben kezd elismertté válni, hogy „a hármas szövetség, illetve a hármas *entente*-on keresztül valósul meg és csak ezeken keresztül őrizhető meg a hatalmi egyensúly (*balance of power*). A hármas *entente* pedig immár a „legmértékadóbb” német körökben is elismerést nyert, mint a hármas szövetséggel egyenrangú tényező. (HHSStA PA VIII., K. 148 [Berichte], Nr. 33. A-G., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 19.)

Miután képet kaptunk a *Foreign Office* belső, személyi változásairól és a kulcsszemélyek által képviselt politikai koncepciókról, adódik számunkra a logikus következtetés, hogy e változások és az uralkodóvá vált gondolkozásmód bizonyos hatással voltak Ausztria-Magyarországra, Németországra egyetlen megbízható szövetségesére is. Vajon célszerűnek mutatkozott-e leválasztása a német birodalom oldaláról, és milyen volt az osztrák-magyar külügyminiszter személyes megítélése? Hogyan látta az osztrák-magyar vezetés a brit diplomácia lépéseit? Ezekre a kérdésekre a következő fejezetben keressük válaszokat.

Aehrenthal és Cartwright

Sir Fairfax Cartwrightról és elképzeléseiről a dunai Monarchiával kapcsolatban az egyik korábbi fejezetben már szót ejtettünk. Most Aehrenthalról alkotott véleményéről az angol-német viszonyt illetően felmerült néhány fontos eseményen keresztül nyerhetünk betekintést a három hatalom közötti diplomáciai kapcsolatok egy érdekes szegmensébe. Cartwright személye azért érdemel külön figyelmet, mert politikai magatartása és elemzései több ponton jelentősen eltérnek a londoni *mainstream* által vallott nézetektől, az Aehrenthal-i külpolitika pedig ugyancsak több tekintetben tarthat számot érdeklődésünkre.

Aloys Lexa Aehrenthal báró (1909-től gróf) 1877-ben foglalta el első diplomáciai beosztását, mint párizsi követségi attasé. Amikor támogatója, mentora és egyben barátja, Gusztav von Kálnoky gróf külügyminiszter lett, az visszahívta őt Bécsbe. Aehrenthal kabinetfőnöki beosztást kapott, ezenkívül a legfontosabb osztály irányítását is rábízták, nevezetesen azét, amely Oroszország és a Balkán ügyeivel foglalkozott. 1888 és 1894 között már követségi tanácsos Szentpéterváron, majd követ Bukarestben, végül 1899-ben kinevezték a Monarchia oroszországi nagykövetévé. 1906-ban, amikor Goluchowski távozni kényszerült a külügyminiszteri székből, Ferenc József őt jelölte ki utódjául. Hivatalbalépése után megkezdte azt az aktív külpolitikát, amelyre elődjét is buzdította, azonban sikertelenül. 1908 októberét követően ugyan az új, lendületes külpolitika következményeképp a Monarchiának nehéz napokat

kellett megérnie, az ausztrófóbiával telített indulatok lángjai magasra csaptak Szerbiában, Oroszországban, de Angliában is, mindazonáltal a boszniai válság rendeződését követően Aehrenthalnak újra sikerült az elvesztett bizalom egy részét fokozatosan visszanyernie. Az osztrák-magyar külügyminiszter úgy vélte, hogy Bosznia-Hercegovina annexiójával a Monarchia elérte legfontosabb expanzív célját a Balkánon, a továbbiakban tehát a *status quo*-ban és a fokozatos *détente*-ban érdekelt. Aehrenthal megpróbálta hangsúlyozni, hogy Ausztria-Magyarország politikája független Németországtól, a Monarchia önálló érdekeit előtér behelyező határozott vonalvezetés időleges elhidegülést eredményezett Németországtól. Gondolatvilágának középpontjában a Monarchia külső és belső stabilitásának megszilárdítása állt.¹⁹⁴ A dunai Monarchiát fenyegető legerősebb nacionalista kihívással, a Szerbia által támogatott délszláv törekvésekkel szemben megpróbálta megnyerni az osztrák és a magyar vezető köröket egy nagyszabású reformterv keresztülviteléhez, amelynek célja valamely alkotmányos igazgatású délszláv területi egység kiképzése lett volna az adott állami kereteken belül. Reformtervei közül egyetlenegy sem sikerült megvalósítania, 1912 februárjában meghalt. (NL.Aeh. I.; *Kurzbiographie*, pp. XVIII-XXI.)

Aehrenthalról Angliában az évek során igen negatív kép alakult ki, amiben nagy szerepe volt annak, hogy Henry Wickham Steed, a *Times* bécsi tudósítója meglehetősen sötét karakterportrét rajzolt róla: olyan embernek festette le, akiben nem lehet megbízni és akinél az alattomos cselekvés szinte törvényszerű. Ennek illusztrálására alkalmas a következő részlet:

194) Aehrenthal reformtörekvéseiről lásd részletesen: Wank [1963]: Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret *Memo-ires*, in: *The Slavonic and East European Review*, 41.k., Nr.97. (1963), pp. 513-536.

„Aehrenthal báró, a szentpétervári osztrák-magyar követ, aki Goluchowski gróf utódja lett a bécsi külügyminisztériumban, alapvetően más kaliberű ember. Goluchowski beszédes, joviális, könnyed életvitelű, mindazonáltal vérbeli diplomata, akinek szavára lehetett adni, s akiben soha egyetlen nagykövet sem fedezhette fel a csalárdság árnyékát. Aehrenthal cseh-német, akinek felmenői közt zsidók is voltak¹⁹⁵, és aki Kálnoky klerikális-bürokrata iskoláján nőtt fel. Szükszavú ember, aki minden szóhoz speciális jelentést társított – olyat, amelynek értelmezése nem mindig egyezett ... titkolódzó, szorgos és ambíciózus, új módszereket és új szellemiséget hozott magával a *Ballhausplatz*ra. A nagykövetek, akik üdvözölték kinevezését ... néhány hónap elmúltával panaszkodtak ... Szentpétervárról érkezett, és az hírlett róla, hogy ruszsofil – értékkel bíró reputáció egy Néva-parti diplomatának, de annál kétesebb egy államférfi számára a Duna mentén. Még egy évet sem töltött hivatalában, amikor azzal vádolták, hogy kiszolgálja Németországot – olyan vád, mely nem ingatja meg a miniszter Berlin jóindulata révén megszilárdult pozícióját. Az, hogy valaha is őszintén oroszbarát lett volna, megkérdőjelezhető. Az egyik élesszemű angol megfigyelő tanúsága szerint, aki még Szentpétervárról ismerte, szíve legmélyén Aehrenthal megvetette az oroszokat. Oroszországi barátai az ultra-konzervatív politikusok és nagyhercegek szűk köréhez tartoztak ... az európai politikát az orosz reakció szemszögéből vizsgálta, bizalmatlansággal tekintve a liberális országokra és az alkotmányos tendenciákra. Elismeréssel adózott Németországnak, amiért az a reálpolitikát követte, közönyösen az erkölcsi megfontolásokkal szemben, mindig készenállva

195) Teljességgel hamis állítás, amivel több dokumentumban lehet találkozni. A modern geneológiai kutatás megcáfolta, lásd: S.Wank: *Note on the Genealogy of a Fact: Aehrenthal's Jewish Ancestry*, in: *Journal of Modern History* 31 (1969), pp. 319-326. ; ugyancsak: NL.Aeh., I., *Kurzbiographie*, p. XVIII.; H. Jäger-Sunstenau: *Minister Aehrenthal und der Semi-Gotha*, in: *Genealogie* 1970, pp. 47-48.

arra, hogy céljai elérése végett bármilyen eszközt bevesse...” (Steed [1913], pp. 227-228.)

Steed a maga szubjektív értékítélete alapján pozitívabbanak látta tehát a Goluchowski-korszakot és magát a korábbi külügyminisztert, mint Aehrenthalt, akit perfid németbarátsággal vádolt. Az igazság ezzel szemben az, hogy – minden komoly hasadás és ellentét dacára – Goluchowski volt az, akinek hivatali ideje alatt a Monarchia jobban támaszkodott Németországra, mint azelőtt valaha, egyes irónikus megállapítások szerint úgy, mint „egy alvajáró a falnak”. (Kanner [1922], p. 17., v.ö. Pantenburg [1996], pp. 364-365.) Bel- és külpolitikai szempontokból egyaránt a pangás és a hatalmi pozíciók nagyarányú gyengülésének korszaka volt ez, a kormányzati politika szinte valamennyi területe „kiáltott” a változtatásokért és a friss, dinamikus elgondolásokért. A „kellemes külügyek minisztere” (*Minister des angenehmen Äußeren*)¹⁹⁶ ugyan emberileg nagyon megnyerő személyiség volt, a külügy irányításában azonban jelentős hiányosságok mutatkoztak minisztersége alatt, működési és szervezési problémák egyaránt. Az ügyviteli hanyagságból eredő általános problémák és a diplomácia irányításában várt megújulás reménye miatt Aehrenthal személyét általános bizakodás fogadta mind a hivatali testületekben, mind a diplomaták köreiből, egyedül az egykori sajtófőnök, Dóczy Lajos¹⁹⁷ fejezte ki aggodalmát: „[Goluchowski] Utódját tisztelem, mint embert és hivatali tisztviselőt, de tartok tőle, mint politikustól.” (*Dóczy an Mérey*, 1906. okt. 27., idézi: Pantenburg [1996], p. 365., *lábjegyz.*) Mindazonáltal Dóczy aggodalmai közel sem alapultak ugyanazon, mint Wickham Steed

196) Ferenc József használta a kedveskedő elnevezést Goluchowskival kapcsolatban, lásd: Lützwow [1971], p.90.

197) DÓCZY Lajos (1845-1919), politikus, tisztviselő, publicista és irodalmár; 1895-től 1902-ig az osztrák-magyar külügyminisztérium sajtóügyekért felelős hivatalának vezetője, 1896-tól szekciófőnök

fenntartásai, az előbbi ugyanis épp attól tartott, hogy Aehrenthal túlzottan is oroszbarát irányba viszi majd a Monarchia külpolitikáját. (ibid.) A pozitív kép Goluchowski külpolitikájáról, amit Aehrenthal szükségtelen mértékig agresszív politikája követett, nagyrészt az első világháború utáni megváltozott szemlélet következtében alakult ki, a kortársak – amint ezt alább néhány esetben látni fogjuk, az angol diplomaták közül is többen – azonban egészen más véleményt formáltak az osztrák-magyar külügyminiszterrel kapcsolatban.

Aehrenthal abban a vonatkozásban is sürgette Goluchowskit, hogy mihamarabb lépjen túl a balkáni együttműködés keretein, és tegye meg az első lépéseket a három császár szövetségéhez hasonló szorosabb viszony kialakítására Oroszországgal, amíg erre a lehetőségek még kedvezőek. Aehrenthal úgy vélte jobb, ha a konzervatív szolidaritás gondolata mihamarabb egy konkrét szövetségi szerződésben is testet ölt. (NL.Aeh. [1994], I., pp. 390-391., Nr. 300., *Aehrenthal an Goluchowski*, 1906. júl. 25.) A szerződés megkötését rövid időn belül szükségesnek vélte, mivel számolni kell azzal, hogy a következő esztendőben rendezendő hágai békekonferencián Németország ismét vereséget szenved az angol diplomáciától, azután pedig a három császár szövetségének felújítására jelentősen csökkenhet az esély:

„Nekem úgy tűnik, hogy Anglia egyre nyilvánvalóbban körvonalazódó politikája a bécsi és a berlini kabinetet – különösen az utóbbit – arra kényszeríti, hogy ezekkel a tervekkel kapcsolatosan állást foglaljon. Élének érdeklődéssel olvastam nemrég Mensdorff gróf jelentését [július 31., 1. Js. Nr. 43., bizalmas], amelyben londoni követünk azokat a terveket taglalja, melyekre az angol kormány ... a hágai békekonferencia tekintetében készül. Nagyon találó Mensdorff megjegyzése, hogy a hágai konferenciára egy az általános európai politika, és Németország számára különösen figyelemreméltó, fontos, de egyúttal nagyon kényes pillanatban kerül sor ... ugyanis, amennyiben a három császárságnak [*Drei-Kaiser-Mächte*]

nem sikerül előzőleg megegyeznie egy, a leszerelés kérdését illető egybehangzó állásfoglalás tekintetében, akkor a hágai konferencia csak Anglia diplomáciai sikerével zárulhat Németország ellenében, vagy a nemzetközi helyzet kiváltképp veszélyes mértékig kiéleződhet. – Az első alternatíva sem adhat igazi megnyugvást, míg a második arra kényszerítene minket, hogy válasszunk Németországgal szemben vállalt szövetségi kötelezettségünk, illetve Anglia és a vele szövetséges Franciaország között.” (NL.Aeh. I., pp. 393-394., Nr. 303., *Aehrenthal an Goluchowski*, 1906. aug. 10/23.)

Világosan látszik, hogy Aehrenthal elképzelése a három konzervatív hatalom együttműködéséről magában hordozza azt a gondolatot, hogy a nevezett hatalmak által alkotott blokk közösen lépjen fel Angliával szemben. A szentpétervári követ észrevette az orosz politikában küszöbön álló fordulat irányát és az abban rejlő veszélyeket, azt, hogy Oroszország egyre inkább hajlik az angol igények és javaslatok elfogadására a Balkánon. (GP XXII., p. 32., Nr. 7360., *Miquel an Bülow*, 1906. szept. 1.) (Pantenburg [1996], p. 370) Goluchowski azonban nem támogatta Aehrenthal javaslatait, és nagyon sötét színekben látta a cári birodalom jövőjét is, azon a véleményen volt, hogy az bármelyik pillanatban összeomolhat, ilyen szövetségesre pedig aligha van szükség. (Verosta [1971], pp.307-308.) Abban a vonatkozásban, hogy a konzervatív restaurációs törekvések támogatása Oroszországban – ahogyan azt Aehrenthal kifejtette – egybeesne a Monarchia érdekeivel, Goluchowski szögesen ellentétes álláspontot képviselt. Azt állította, belpolitikai okok miatt sem állítható helyre a három császár szövetsége, mert azzal odahaza kiváltanák a radikális erők leghevesebb támadásait, az autokrata cárizmust nem fogja a közvélemény támogatni sem Ausztria-Magyarországon, sem pedig Németországban. (NL.Aeh. I., pp. 403-405., Nr. 306., *Goluchowski an Aehrenthal*, 1906. szept. 15.)

Aehrenthal elsősorban azért látta szükségesnek Oroszországot mihamarabb a német-osztrák-magyar szövetséghez kötni, mert – helyesen – úgy látta, hogy az orosz törekvések fő csapásiránya a vártnál is sokkal gyorsabban fog áthelyeződni a Balkánra, ez pedig felettébb nemkívánatos volt a dunai Monarchia számára. Mindent el akart követni annak érdekében, hogy a cári birodalom ambícióit sikerüljön a Távol-Keleten tartani, ebben szerepet szánt az Egyesült Államoknak is. Már külügyminiszterként arra biztatta Berchtoldot, aki utódja lett Szentpéterváron, hogy minden erőfeszítést tegyen meg az amerikai-orosz kapcsolatok javításának érdekében, mivel ennek folyományaként az amerikai pénzpiac jobban megnyílhatott volna az oroszok előtt, így lazítva azokat a pénzügyi, gazdasági szálakat, amelyek az orosz-francia szövetség hátterében meghúzódtak. (NL.Aeh. II., pp. 467-470., Nr. 342., *Instruktion an Berchtold*, 1907. márc. 6.), v.ö. Pantenburg [1996], p. 381.) Mindezek fényében jobban érthető, hogy Hardinge és Nicolson aggodalmai a konzervatív császári szövetség feléledése miatt nem voltak alaptalanok, nyilvánvaló, hogy az orosz politikát is egymással ellenkező irányba akarták befolyásolni Aehrenthal, illetve a *Foreign Office* vezetői, semmi meglepő nincs tehát abban, hogy ezek az érdekellentétek rövidesen konkrétan is megnyilvánultak a balkáni kérdések kapcsán. Paradox módon azonban, amíg az orosz viszonylatban, és ezáltal a Balkánon, kétségtelenül fennállt az érdekek különbözősége, távolabbi perspektívából tekintve viszont Anglia és a Monarchia szándékaikban és alapvető törekvéseikben talán közelebb álltak egymáshoz, mint a Monarchia és Németország. Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország egyaránt alapvetően „telített” (*saturiert*) nagyhatalmak voltak, amelyek egy a nagy nemzetek közötti összecsapásból igazában semmit nem nyerhettek. Aehrenthal kiváló diplomáciai érzékének és egyúttal alkalmazkodási képességének egyértelmű jele volt, hogy amikor Izvolszkij elzárkózott az osztrák-magyar ajánlatoktól, szinte azonnal nyitni tudott London felé is. (Bridge [1989], p.312.) 1907-ben a

Monarchia mozgásteret tágult, bár egyidejűleg megromlottak a kapcsolatok Berlinnel, s készen állt volna arra, hogy az „okosabb” hatalom oldalára álljon. (ibid.) 1908 végéig ez a nagyobb manőverezést is lehetővé tevő mozgásteret kétségtelenül fennállt, azonban a boszniai válságtól kezdve folyamatosan beszűkült. Mégsem állítható, hogy elvi és gyakorlati síkon is megszűntek volna azok a törekvések, amelyek a nagyhatalmi elrendeződés adott formáit nem tartották véglegesnek, illetve az sem, hogy a Monarchia végképp be kívánt volna ágyazódni a német szövetség adta keretekbe.

Az, hogy a súlyos ellentétek után, amelyek a boszniai válság során keletkeztek Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia viszonyában, mégis ismét lehetőség nyílt a kétoldalú közeledésre, nem utolsósorban Sir Fairfax Cartwright tevékenységének volt köszönhető. Cartwrightnak, aki Bécsi megbízatása előtt Münchenben teljesített szolgálatot, rövid idő alatt sikerült kiváló kapcsolatokat kiépítenie Aehrenthallal. (Schuster [1970], p. 87.) A brit diplomata a legkitűnőbb emberi jellemvonásokkal rendelkezett, intelligenciája és széles körű műveltsége biztosította számára, hogy megnyerő beszélgetőpartner lehessen. (Steiner [1969], p. 183.) Cartwright maga is a németellenes irányzathoz tartozott, a Monarchia helyzetét és szerepét azonban nagyon eltérően ítélte meg. Németellenessége mellett továbbra is kitartott, ami hosszabb távon, szándékaival éppen ellentétesen, olyan sajtóbonyodalmakhoz vezetett, amely nemhogy javította volna egy osztrák-magyar-angol együttműködés esélyeit, de további problémákhoz és elhidegüléshez vezetett. (ÖU. Aussen. III., p. 316., Nr. 2605., *Aehrenthal an Müller*, 1911. aug. 28.) (lásd még: BD IX./1., *Appendix VII.*, pp. 785-787.; BD VII., *Appendix V.*, pp. 837-845.; BD VIII., p. 795 *Ed.note.*)¹⁹⁸ Több éven keresztül viszont a legjobb

198) A hivatkozásban megjelölt szerkesztői jegyzetet (BD VIII., p.795.) Caillaux francia diplomata utólagos közléséhez fűzték és a *British Documents on the origins of the War*

személyes kapcsolatok fűzték az osztrák-magyar külügyminiszterhez. Mensdorff a következő szavakkal jellemzi őt Aehrenthalnak:

„Excellenciád hön odaadó tisztelője, aki az Ön politikája mellett energikusan síkraszállt, minthogy azt itt sajnálatos módon félreértették és támadták...az ízig-vérig oroszbarát Sir Arthur Nicolson [*von dem ganz im russischen Fahrwasser stehenden Sir Arthur Nicolson*] azt veti Cartwright szemére, hogy teljesen Excellenciád befolyása alatt áll.” (ÖU. Aussen. II., pp. 722-723., Nr. 2020., *Privatschr. aus London*, 1910. márc. 4.)

Cartwright annak idején a boszniai válság kellős közepén érkezett Bécsbe, amikor az osztrákellenes tendenciák a legerősebbek voltak Londonban. Mindez nem nyújtotta a legjobb kontextust Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos elképzeléseinek megvalósításához. Miután berendezkedett Cartwrightnak, rövid időn belül az a benyomása alakult ki, hogy a német követség és annak vezetője, von Tschirschky a maga részéről mindent megtesz azért, hogy ahol csak lehet, ellentéteket idézzen elő Anglia és a Monarchia között, miközben nagyon tartanak attól, hogy e kapcsolatok mégis megindulnak a javulás útján. Megfigyeléseiről beszámolt hivatali feletteseinek, akik azonban nem mindig mutattak érdeklődést a megállapítások iránt. (Wilson [1982], p. 173.) Egyedül Tyrrel bátorította a nagykövetet, több fantáziát látva elképzeléseiben, mint a *Foreign Office* tisztségviselői általában. Tyrrel egyetértett Cartwrighttal abban, hogy Németország arra törekszik, Ausztria-Magyarország és Oroszország között adandó alkalommal ellentéteket szítson, majd a közvetítő szerepében ismét feltűnve, növelje a Monarchia függőségét Berlinton. (Ibid., p. 174.)

Valóban sok dolog utalt arra, hogy Bülow diplomáciai hadjárata a Monarchia mellett az annexió válság idején nem bizonyult olyannyira telitalálatnak, mint ahogy azt a német kancellár és mentora, Holstein remélték. A

(ed.G.P.Gooch – H.Temperley) forrásgyűjtemény VII. kötetének Cartwrightra vonatkozó részeihez kiegészítő információkat (BD VII., pp.837-845.)

külvilág számára a balkáni feszültségek összekovácsolni látszottak a német-osztrák-magyar szövetséget, a háttérben azonban komoly személyes és egyéb érdekellentétek is feszültek. 1910 januárjában Aehrenthal már interjút adott a *Novoje Vremja* neves újságírójának Wesselitzkynek¹⁹⁹, aki németellenességéről és a pánszlávizmusal rokonszenvező nézeteiről volt ismert. Az interjúban az osztrák-magyar külügyminiszter jelezte, hogy őszinte óhaja a kapcsolatok javítása Oroszországgal. Mindez még nem is okozott volna komolyabb megütközést a *Wilhelmstraße*-n, de Aehrenthal azt is kijelentette, hogy Németország nem rendelkezik befolyással a bécsi kabinetnek ebben a tekintetben folytatandó politikájára, erre egyedül az orosz vezetésnek van lehetősége. Mindent egybevetve, a beszélgetés sajtóban közölt variánsából egyértelműen az derült ki, hogy Aehrenthal kész eltávolodni Németországtól. (GP XXVII., pp. 447-448., Nr. 9898., *Bethmann an Tschirschky*, 1910. jan. 24., ill. Wedel [1932], p. 114.) Lassan más sajtóorgánumok is tovább cikkeztek Aehrenthal függetlenedési törekvéseiről és az ellene folytatott német intrikákról.²⁰⁰ Aehrenthal ellenszenve a bécsi nagykövet irányában jól ismert tény, amit Berlinben is tudtak²⁰¹ (ÖU. Aussen. III., p. 720., Nr. 3161., *Tel. Szögyénys aus Berlin*, 1911. dec. 24.), az azonban, hogy ez a sajtó nyilván-

199) WESSELITZKY (Veszeličij ?), Gabriel Bosidaroviæ (Bozidarjevics ?), 1908-tól 1911-ig a *Novoje Vremja* londoni tudósítója, cikkei „Argus”, illetve „Argos” álnév alatt jelentek meg. Lásd még róla: I. rész 1. fejj., ill. II. rész 4. fejj.

200) *Le Temps* c. francia napilap 1910. január 24-iki számában: „*Une Interview du Comte d’Aehrenthal*”, Goluchowski és Tschirschky intrikus szövetkezéséről Aehrenthal ellen (lásd még: GP XXVII., pp.449-450., Nr.9900., *Tschirschky an das Ausw. Amt*, 1910. jan. 24., ill. ibid., pp.450-452., Nr.9901., *Tschirschky an Bethmann Hollweg*, 1910. jan. 27. a *Neue Freie Presse* értékelése szerint a külügyminiszter lehetőséget lát az orosz-osztrák-magyar viszony javítására a németek megkerülésével. (1910. január 20.)

201) Szögyény hivatkozott távirata utal rá: még a birodalmi kancellár is elismerte, hogy Tschirschky „teljességgel lehetetlenné tette magát Bécsben” (*sich in Wien ganz unmöglich gemacht habe*).

nossága elé is kikerült arra a következtetésre juttatta Tschirschkyt, hogy Aehrenthal valami tervet forgat a fejében, amelynek célja végső soron a német-osztrák-magyar szövetség lazítása. Az osztrák diplomáciai dokumentumok sokasága utal arra, hogy a függetlenedési szándék valóban megvolt a *Ballhausplatz* részéről, az *entente* hatalmak, és különösen Anglia részére ez lehetőséget nyújtott volna a *détente* előmozdítására, vagy szorosabb együttműködési formák keresésére Ausztria-Magyarországgal, ez azonban elmaradt. (Wedel [1932], pp. 114-115.)

Egy másik példa arra, hogy Aehrenthal valóban önálló, kezdeményező szerepet kívánt biztosítani a Monarchiának, a krétai kérdésben tanúsított magatartása. A krétai görög lakosság egy része fellázadt a török uralom ellen, Anglia és Franciaország nyomást akartak gyakorolni Törökországra és Berlint is közös fellépésre szerették volna rábírní. Németország, a hagyományokhoz híven, törökországi érdekeinek védelmét szem előtt tartva, visszautasította a nyugati hatalmak kezdeményezését. Aehrenthal viszont közvetítői szerepben óhajtott fellépni, ami Berlinben megint visszatetszést keltett személyével kapcsolatosan, javaslatait nem tartották támogatásra érdemesnek, mivel attól tartottak, hogy az ügy kapcsán a másodhegedűsi szerep ezúttal Németországnak jutna. (GP XXVII., p. 108., Nr. 9674, *Schoen an Marschall*, 1909. nov. 11.) (ibid., pp. 109-110., Nr. 9675., *Marshall an das Ausw.Amt*, 1909. nov. 12.) Bethmann Hollweg konkrétan is hangot adott aggodalmának:

„...nem adódhat számomra más következtetés, mint, hogy ő [ti. Aehrenthal] akarja külpolitikánknak az irányt megszabni, és ezáltal átvenni a vezető szerepet a hármasszövetségben belül. Nem szükséges bizonyítékokat felhozunk arra, hogy egy ilyenfajta viszony Bécs és Berlin között nem lenne összhangban sem Németország nagyhatalmi helyzetével, sem pedig személyes szándékaimmal. Éppen ezért résen kell lennünk Aehren-

thal báró ezen céljait illetően.” (GP XXVII., p. 92., Nr. 9658., *B. Hollweg an Rantzau*, 1909. aug. 13.)

Az 1910 novemberi potsdami orosz-német megbeszélések után azonban Aehrenthalnak azzal ugyancsak szembesülnie kellett, hogy a feltétlen szövetségi szolidaritás időszakának szintén végeszakadt. Szilassy báró arról tudósított, hogy a német diplomácia nem kívánja szövetségesét az orosz-német tárgyalások részleteibe beavatni, úgy tűnt tehát, hogy Németország is lazítani akar a boszniai krízisben olyannyira szorossá vált „Niebelung” kötelékeken. (ÖU. Aussen. III., pp. 24-25., *Tel. des Legationsrates J. von Szilassy*, 1910. okt. 24., Nr. 2280., Nr. 2286., Nr. 2287., *Bericht v. Szilassy*, 1910. okt. 15/28.) A *Wilhelmstraße* irányítóit egyre jobban irritálta Aehrenthal „önállósulási” törekvése, 1911 elejére minden bizonnyal kezdett „betelni a pohár”, ugyanis Sir George Buchanan²⁰² is arról tudósította Nicolsont, hogy Tschirschky megpróbálta rábeszélni Gierst, az oroszok bécsi követét, arra, hogy működjenek együtt Aehrenthal mielőbbi bukását előidézendő. Úgy tűnik, ekkorra már jelentős mértékben enyhült az osztrák-magyar külügyminiszter ellen táplált ellenszenv az orosz diplomácia részéről, mert a kezdeményezést Giers egyértelműen elutasította. Nem csak Cartwright volt tehát az, akinek feltűnt a Berlin és Bécs között elmélyülőben lévő ellentét. (BD IX./1., pp. 247-248., Nr. 209., *Sir G. Buchanan to Nicolson*, 1911. jan. 12.) Ezzel közel egy időben az orosz-angol *entente* esetében is jelentős bizalomvesztés következett be, Szazonov diplomáciai lépései nem arattak sikert Londonban, Asquith jelezte is az osztrák-magyar követ felé egy ízben, tart attól, hogy az orosz külügyminiszter a németekkel folytatott tárgyalások során a „rövidebbet húzza.” (ÖU. Aussen. III., pp. 181-182., Nr. 2452., *Bericht aus London*, 1911. febr. 17.) Bizonyos, hogy Aehrenthal Cartwright irányában tett nyilatkozatai és a bécsi

202) BUCHANAN, Sir George, brit nagykövet Szentpéterváron 1910-1918.

brit nagykövet jelentései jórészt valós tényeken nyugodtak, így bizonyos lehetőségek nyílhattak volna egy újfajta nagyhatalmi együttműködés előtt. Oroszország, amint mély válságából kezdett lassanként magához térni, ismét aktívabbá vált Közép-Azsiában, amely 1912 elejére jelentős feszültségeket eredményezett London és Pétervár viszonyában. (Trevelyan [1938], pp. 241-242.) Nem volt tehát az sem kizárható, hogy a hármis *entente* sorai megbomlanak és újabb hatalmi átcsoportosulás következik be, legalábbis sokan ebben reménykedtek, csak abban tértek el nézeteik, hogy milyen konstellációnak kellene a korábbi helyébe lépnie. Pallavicini János például tartott ugyan attól, hogy a Közel-Keleten a köponti hatalmak kedvezőtlenebb pozícióba jutnak az orosz-német egyezkedés után, de az áldozat bőségesen megtérül, ha az *entente* rendszerét általa szét lehet zilálni. (ÖU. Aussen. III., pp. 175-176., Nr. 2444., *Erlaß nach Berlin*, 1911. febr. 4.) Mindeközben Aehrenthalra nagy nyomás nehezedett a delegációk szláv képviselői részéről, hogy egyértelműbben váltson irányt, hiszen Németország nem respektálja már Ausztriát, annak hatalmi súlya jelentősen csökkent. Kramø határozott nyitást követelt a nyugati hatalmak irányába. Aehrenthal ezt visszautasította, mert ugyan független politikát akar vinni, de annak „korlátokat szab” a szövetségi elkötelezettség. (BD IX./1., pp. 250-251., Nr. 211., *Cartwright to Grey*, 1911. jan. 31.) Az osztrák-magyar diplomácia irányítója egyértelművé tette tehát, hogy nem kíván szakítani Berlinnel, továbbra is kitart a német-osztrák-magyar szövetség által nyújtott biztos alapok mellett.

Cartwright rokonszenvezett az Aehrenthal részéről proponált erős és független Ausztria-Magyarország gondolatával. (Wilson [1982], pp. 169-182.) A *Foreign Office* elképzeléseibe azonban mindez nem látszott beleilleni, Hardinge már korábban úgy vélekedett, hogy nem túl nagy baj, ha a Monarchiát tovább gyengítik a belső viszályok és a széthúzás, mert amúgy is „túlontúl virulens módon mutatta meg erejét az utóbbi időben” (*she has been too*

exuberant with her strength of late). (*Hardinge to Cartwright*, 1909. máj. 4., idézi: Wilson [1982], p. 175.) A bécsi brit nagykövetnek azon papírra vetett javaslatai, amelyek szerint a Monarchiát támogatni kell fegyveres erejének és hadiflottájának megerősítésében, mivel ezek garantálhatják Németországtól független külpolitikáját (Wilson [1982], *Appendix*, pp. 186-188., Nr. 2., *Cartwright to Grey*, 1909. febr. 5.), sokkal inkább a „visszájukra sültek el.” Hardinge úgy vélte, hogy az osztrák-magyar hadiflotta csupán a németeket tovább erősítő „divízió” lenne, ezáltal több brit *dreadnought*-ot kellene a Földközi-tenger térségébe vezényelni, ennek pedig meg lennének a pénz-és adóügyi konzekvenciái is. (*Hardinge to Cartwright*, 1909. máj. 18., idézi: Wilson [1982], p. 175.) Amikor 1909 nyarán a Ausztria-Magyarország valóban fontolóra vette négy *dreadnought*-típusú csatahajó építését, a britek egyenesen azon a véleményen voltak, hogy a Monarchia ezzel akarja viszonzni Németországnak a boszniai válság során nyújtott támogatását. Aehrenthal nagyon méltánytalannak tartotta ezeket a vádakat, a bécsi vezetés valójában az olasz haditengerészet lendületes fejlesztése miatt aggódott. (Bridge [1972]b., p. 330.)

Általában minden kezdeményezést, amely Aehrenthal személyéhez köthető, gyanakvással fogadtak a *Foreign Office* berkeiben. Hiába gratulált Cartwright az *Ballhausplatz* vezetőjének, hogy a törököket sikeresen megbékítette elvesztett tartományaikért egy a megemelt vámtételekre alapuló gazdasági kompenzáció által, a londoni vezetés számára az volt a legfontosabb, hogy sürgősen biztosítékokat kapjon Konstantinápolyból arra vonatkozólag, hogy a Portához befolyó jelentős pénzösszegeket semmiképpen nem fordítják a bagdadi vasút építkezéseinek felgyorsítására. (Bridge [1972]a., p. 124.) Hardinge nem látta volna szívesen, ha az osztrák-magyar külügyminiszter presztízse megnövekszik, s nagyon jól informált volt abban a tekintetben is, hogy Bécsben jó néhányan Aehrenthal bukását kívánják. Így reményei szerint a törököknek tett nagyarányú gazdasági engedmények és a számukra kifizetett

pénz „végül egy újabb szög lesz a koporsójába, és hamarosan eltűnik a külügyminisztériumból.” (*Hardinge to Goschen*, 1909. jan. 20., idézi: Bridge [1972]a., p. 124.)

Aehrenthal rövidesen rácaffolt a személyét illető rosszindulattal telt reményekre, 1909 márciusában, látva, hogy a válság olyan végkifejlet irányába halad, amely kedvező lesz a Monarchia számára, már inkább hely adtak a brit külügyben a Cartwright által képviselt „pozitív” megítélésnek, egyúttal úgy vélték, a bécsi brit nagykövetnek sikerül majd őt kedvező irányba terelgetni. (Bridge [1972]a., p. 131.) A lassanként meginduló *detente* folyamat során Cartwright újra elérkezettnek látta az időt, hogy a Monarchiáról vallott „renegát” nézeteit ismételten prezentálja a *Foreign Office* irányítóinak, élénken ecsetelve Aehrenthal személyiségének eddig kevésbé szem előtt tartott, a brit érdekek szempontjából rokonszenves oldalát. Hardinge számára a bécsi követ Aehrenthalt, mint a Monarchia „erős emberét” festette le, aki „egyre kevésbé tart Berlintől”, ennek előnyeit pedig a következőkben emelte ki:

„Mindezek tudatában visszatárhathatja Németországot attól, hogy bármiféle agresszív politikát folytasson olyan területeken, amelyek Ausztria-Magyarország érdekeit nem érintik. Nyitva áll az út, hogy Ausztria-Magyarország megszabaduljon Németország hosszas gyámkodásától, valamint úgy tűnik, hogy amíg az osztrák-német szövetség fennáll, Franciaországnak és Angliának egyaránt jobb, ha annak külpolitikáját Berlin helyett inkább Bécsből határozzák meg.” (*Cartwright to Hardinge*, 1910. jún. 22., idézi: Wilson [1982], p. 176.)

Érdekes módon, ekkor már a korábban Aehrenthallal szemben szinte feloldhatatlan gyanakvást tápláló Hardinge is elismerte, hogy előnyös lehet, ha nem történik változás a *Ballhausplatz* élén. Hardinge is úgy látta, hogy az Aehrenthal-i politika növelte Ausztria-Magyarország függetlenségét Németországtól, és ez számos esetben kiváltképp előnyös lehet Nagy-Britannia számára, Euró-

pában csakúgy, mint Ázsiában, ha az ottani német politikának a rakoncátlan szövetséges a kerékkötőjévé válik. (Wilson [1982], p. 176.) A meglehetősen radikális szemléletváltást illusztrálja a következő idézet:

„Azt gondolom, semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy mind Franciaország, mind Anglia számára az az előnyös, ha Aehrenthal továbbra is hivatalban marad. Nyilvánvaló, hogy napról napra függetlenebbé válik Németországtól, és a minap is jó szolgálatot tett nekünk azáltal, hogy lehűtötte a német kedélyeket Perzsiában folytatott politikájukat illetően²⁰³...” (Hardinge to Cartwright, 1910. jún. 28., idézi: Bridge [1972]a., p. 153.)

Hardinge megállapítása ezúttal szokatlanul optimista volt, ugyanis Aehrenthal 1910 nyarán ismét behúzódott a német kolosszus biztonságot nyújtó árnyékába, a balkáni kérdésekben ugyanis nem támaszkodhatott másra bizalommal, mint Németországra. (Bridge [1972]a., p. 153.) Hosszabb távon azonban megmutatkozott, hogy – főként az Európán kívüli kérdésekben – Aehrenthal csak igen korlátozott mértékig hajlandó támogatni a német szövetségest, ha az a *Weltpolitik* jegyében kalandor vállalkozásokba bocsátkozik. Az 1910 novemberi potsdami találkozó különösképpen bosszantotta Aehrenthalt, ami egyik magyarázata lehet annak, hogy miért kapott Németország olyan gyenge támogatást a Monarchiától a második marokkói válság idején. (Löding [Diss. 1969], p. 2.) A pángermán körök haragja nem ismert határokat, állításuk szerint Aehrenthal cserbenhagyta szövetségesét és „olyan néma maradt” az ügyet illetően, mint „egy hal”. Mindezt persze túlzás volt állítani, mert az osztrák-

203) 1910 májusában az oroszok és a britek egyre nagyobb mértékig avatkoztak bele Perzsia belső ügyeibe, Németország a perzsa függetlenség mellett szállt síkra, Aehrenthal nem akart állástfoglalni az ügyben, sőt kijelentette, hogy távol kíván maradni minden újabb „marokkói affértól” (Bridge [1972]a., p.152.)

magyar külügyminiszter tett azért jónéhány lépést, Londonban és Párizsban is interveniálni próbált Németország mellett, mindazonáltal teljességgel sikertelenül. (Bridge [1972]b., p. 334., v.ö. Kanner [1922], p. 75.)

Cartwright reményei nem voltak alaptalanok Aehrenthal törekvéseit illetően, mégis nagyon szembeötlő az a buzgóság, amellyel a nagykövet igyekezett hivatali feletteseit meggyőzni arról, hogy radikális módon változtassanak Ausztria-Magyarországgal szemben folytatott politikájukon. Amíg az annexióválság idején Grey legfőbb törekvése volt, hogy Szerbiának viszonylag kedvező, megaláztatásoktól mentes kiutat biztosítson a krízis során előállt nehéz helyzetéből, addig Cartwright egyenesen a preventív háborút szorgalmazók (pl. Conrad von Hötzendorff) véleményét osztotta, vagyis a Balkán hosszú távú nyugalma érdekében legjobbnak azt tartotta, ha az osztrák-magyar haderő minél előbb bevonul Szerbiába. (Schuster [1970], p. 88.) Cartwright nagyon rövid idő alatt arra a szilárd meggyőződésre jutott, hogy Ausztria-Magyarország mindenképp jóval több megértést és támogatást érdemel, hosszú írásos elemzéseiben pedig kiartóan érvelt álláspontja mellett. A *The Position of Austria-Hungary in International Politics* cím alatt készített jelentéséről már korábban szóltunk részletesen (I. r. 3. fej.) A megértőbb politika által – érvelt az említett jelentésben Cartwright – el lehet kerülni azt, hogy Németország teljesen magához láncolja a Monarchiát, elhítelve vezetőivel és a közvéleménnyel, hogy Anglia telve van gyűlölettel Ausztria-Magyarországgal szemben. (Wilson [1982], *Appendix*, Nr. 1., *Cartwright to Grey*, 1908. aug. 1.) Elődje, Sir Edward Goschen, megközelítőleg sem osztotta az előbb mondottakat, szerinte az osztrák-magyar külpolitika teljességgel német befolyás alá került, s Aehrenthal „állig begombolkozva várta” a parancsokat Berlinből. (Goschen [1980], *Introd.*, p. 22.) Goschen személyes kapcsolata olyannyira rossz volt Aehrenthallal a boszniai válság idején, hogy mindkettejük számára megkönnyebbülés volt, hogy 1908 novemberében Cartwright váltotta

öt fel a brit nagykövetség élén. A későbbi berlini követ fel is jegyezte naplójába, hogy egy ízben igen éles szóváltásba keveredett az osztrák-magyar külügyminiszterrel, aki „önmagából kikelve” hányta a szemére, hogy „Anglia nagy felelősséget vállal magára, amikor bátorítja a szerbeket”, mire Goschen Aehrenhalt tette felelőssé a kialakult súlyos nemzetközi helyzetért. Mindez a görög király tiszteletére rendezett állami banketten történt, ahol még egyszer a búr háborút is fölemlítette a Monarchia diplomáciájának irányítója, ezúttal mellőzve a diplomatákra nézve kötelező udvariasságot. (Goschen [1980], pp. 176-177., 1908. nov. 4.) Cartwright ezzel szemben egyre jobban halmozta a pozitív jelzőket Aehrentallal kapcsolatban. Már 1909 februárjában a következőket sorolja egymás után: „Aehrenthal megváltoztatta magatartását Nagy-Britanniával szemben”; „egyetlen igazi óhaja a baráti viszony Angliával”; „eltökélt abban, hogy megtegyen minden tőle telhetőt annak érdekében, hogy saját, önálló színezetet adjon az osztrák-magyar külpolitikának”. A nagykövet odáig ment következtetéseiben, hogy azt állítsa, Aehrenthal újfajta kombinációk létrehozásának irányában puhatolózik, igyekeztén minél előnyösebb helyzetbe hozni hazáját arra az esetre, ha „a Hármas Szövetséget a szerződő felek közös megegyezése mellett felszámolnák.” (Wilson [1982], *Appendix*, p. 187., Nr. 2., *Cartwright to Grey*, 1909. febr. 5.) A legutolsó megjegyzés természetesen minden realitást nélkülözött, de a megelőző rövid megállapítások azért nem tulajdoníthatók csupán egyfajta lelkes naivitás kifejeződésének, hiszen Cartwright tapasztalt, köztiszteletnek örvendő diplomata, akinek nem kerülhette el a figyelmét, ha az irányában tett nyilatkozatok csupán egy színjáték részét képezik. A *Foreign Office* tisztségviselőinek hozzáfűzött megjegyzései is arról tanúskodnak, hogy a továbbított információkat és meglátásokat értékesnek és megszívlelendőnek tartották²⁰⁴, jóllehet miattuk

204) A külügyminisztérium egyik fiatal hivatalnoka a következő megjegyzést írta a bizalmas jelentés margójára: „Ez az érdekes jelentés arra utal, hogy a Hármas Szövetség rohamos

nem láttak okot az alapvető politikai irányvonal megváltoztatására. Sokan pedig – így Grey is – veszélyes kalandorpolitikának minősítették az utolsó megbízható német szövetséges leválasztását, mert azt Németországban könnyen a „bekerítés” utolsó mozzanataként értékelhették, amely akár elégnek is bizonyulhat ahhoz, hogy beindítsa a félelmetes német hadigépezetet. (Wilson [1982], *Appendix*, p. 188., Nr. 2., *Minutes by R. H. Collier; G. S. Spicer; Sir E. Grey*) Cartwright 1909 áprilisi jelentésében újra hangsúlyosan szerepeltek a Monarchia eltökélt függetlenedési törekvéseit ecsetelő jelzők :

„Azok, akik jól ismerik Aehrenthal bárót, mind egyetérteni látszanak abban, hogy politikájának vezérelve a dualista birodalom kiszabadítása Németország függőségéből; mindez nem jelenti, hogy ellenségévé akarná tenni a németeket, azonban azt kívánja, hogy a dolgok olyan mederben haladjanak, amelynél, végszükség esetén, Ausztria-Magyarország mindig számíthat Németország támogatására, ámde ... nem kell veszélybe sodródnia, amennyiben Németországot agresszív politikája összeütközésbe hozza más hatalmakkal. Aehrenthal báró ... úgy érzi, hogy Németország súlyával nyomasztóan nehezedik Ausztria-Magyarországra. Úgy vélem, még mindig reménykedik abban, hogy egyetértésre juthat Oroszországgal, és bizonyosan mindent meg fog tenni azért, hogy fenntartsa a jóviszonyt Angliával és Franciaországgal. Talán inkább szeretne eljutni Szentpétervárra Párizson és Londonon keresztül, mint Berlin útbaejtésével...” (Wilson [1982], *Appendix*, p. 189., Nr. 3., *Cartwright to Grey*, 1909. ápr. 14.)

Az idézet utolsó mondata Holstein egykori megjegyzését juttathatja eszünkbe, amely arra utalt, hogy „az út Berlinből Pétervárra” mindig „rövidebb, mint

ütemben halad afelé, hogy pusztán névlegessé váljon, illetve, hogy Aehrenthal báró végre Anglia és Franciaország felé fordul.” (Wilson [1982], *Appendix*, p.188., Nr.2., *Minute by Collier*)

Pétervárról Bécsbe” (GP XVIII./1., p. 236., Nr. 5512, *Aufzeichnung von Holstein*, 1903. febr. 2.), egyben érzékletesen illusztrálva azt a helyzetet, amelyet Aehrenthal meg akart változtatni, vagyis, hogy a Monarchia kizárólag saját önálló erejére támaszkodva aligha tudott sikert elkönyvelni a nemzetközi diplomáciában, különösen nem a kulcsfontosságúnak ítélt orosz kapcsolatokat illetően. Az 1910-es esztendő derekán valóban a franciák ajánlkoztak, hogy segítséget nyújtanak az orosz-osztrák-magyar közeledéshez. Francia részről nagy reményeket fűztek az Oroszország és a Monarchia közötti megbékéléshez, azonban Bécs és Szentpétervár nem tudott felnőni Cambon²⁰⁵ és a francia diplomaták túlzott várakozásaihoz. A „kudarcért” Cambon Aehrenthalt tette felelőssé, aki szerinte megbízhatatlan, kiszámíthatatlan, nem nemes gondolatok motiválják, frázisai üresek, mások becsapását szolgálják. Cambon néhány igen durva antiszemita megjegyzés közepette intézte imént említett kirohanását Aehrenthal ellen, amelyre Cartwright másodkézből szerzett információk alapján hivatkozott. (Wilson [1982], *Appendix*, p. 191., Nr.4., *Cartwright to Grey*, 1910. jún. 4.) Miután a rendkívül negatív francia véleményt bemutatta, Cartwright ismét több oldalon keresztül részletesen ismertette a *Ballhausplatz* irányítójának érdemeit és erényeit. A problémák abból adódnak, – írta – hogy a „gyenge jellemű” Goluchowski politikája alárendelt csatlóssá süllyesztette le Ausztria-Magyarországot.

Aehrenthalnak ezek után folyamatos nehézségekkel kellett megküzdenie, hogy a Monarchia teljes függetlenségét helyreállítsa, eközben pedig nem sokszor „respektálta a német kormány érzékenységét”, amely egyúttal magyarázattal szolgál arra is, hogy a pángermán sajtó miért ír róla olyan nagy gyűlölettel. A német vezetés legfelsőbb köreiben teljes a káosz – állapítja meg Cartwright – a császár visszavonult a közügyektől, a kancellár (Bethmann Hollweg) gyengekezű, hiányoznak a széles körű politikai támogatottsággal

205) CAMBON, Pierre-Paul (1843-1924), 1898-tól francia nagykövet Nagy-Britanniában.

rendelkező befolyásos államférfiak. (Wilson [1982], *Appendix*, pp. 192-193., Nr. 4., *Cartwright to Grey*, 1910. jún. 4.) Mindez kiváló alkalmat nyújthat Aehrenthalnak, hogy szándékait érvényre juttassa.

„Most Berlinnek ugyanannyira, ha nem jobban, kell nemzetközi kérdésekben konzultálnia Béccsel, mint amennyire ugyanezt szükséges Bécsnek megtennie Berlinnel szemben, és ha a dolgok úgy haladnak, ahogyan jelenleg, várható, hogy Ausztria-Magyarországot Németországgal valóban egyenrangú pozícióba látjuk majd emelkedni a kettős szövetségben belül. Ennek elérése tûnik számomra Aehrenthal gróf valóságos céljának ... Aligha kell említünk, hogy Aehrenthal gróf tudatában van annak a sokféle előnynek, amelyet Ausztria-Magyarország a német szövetség fenntartása által nyerhet, de szerinte a szövetség talán még inkább fontos Németországnak, mint Ausztria-Magyarországnak, mivel ... osztrák támogatás nélkül nagyon nehéz helyzetben találná magát, amíg viszont az utóbbi azonnal rengeteg baráttra lelne a kontinentális hatalmak körében, amennyiben Németország útjáraengedné ... Számomra ez a szabadulni vágyás Berlin gyámkodása alól az elsödeleges tényező Aehrenthal gróf politikájában, és mindezek miatt szükséges, hogy a legjobb kapcsolatokat tartsa fenn Franciaországgal és Angliával, illetve kedvezőbb körülmények beállta esetén Oroszországgal...” (Wilson [1982], *Appendix*, pp. 193-194., Nr. 4., *Cartwright to Grey*, 1910. jún. 4.)

A sorokból némi eltúlzott optimizmus sugárzik, különösen abban a tekintetben, hogy mennyire sok „baráttra” találna a Monarchia, ha eltávolodna a biztonságot nyújtó német szövetségtől. Eyre Crowe és a többi meghatározó személyiség nem bíztak benne, hogy Ausztria-Magyarország ismét önálló szerepet játszhat, mint elsőrangú nagyhatalom. Crowe felfogása szerint a kettős osztrák-magyar német szövetség szálai olyannyira szorosak, hogy a Monarchia *nolens volens*

háborúba keveredhet a nyugati hatalmakkal. (BD VI., p. 270., Nr. 178., *Minute by Crowe*, 1909. máj. 3.) Grey pedig egy ízben félreérthetetlen említést tett arról, hogy véleménye szerint Ausztria-Magyarország olyan „csillag”, amely hamarosan letűnhet a nagyhatalmi politika egeről. (Wilson [1982], p. 180.) London és Párizs soha nem osztotta a Cartwright részéről megnyilvánuló magabiztos derűlátást. Hardinge inkább azon fáradozott, hogy olyan helyzetet teremtsen, amiben a hármas szövetség és azon belül a német-osztrák-magyar kapcsolatok adott keretei konzerválódnak, egyúttal pedig csökkennek egy „újabb kiadású” három császár szövetségének esélyei. (ibid., v.ö. DDF 2e Série 10. (1948), Nr. 241., *Cambon à Bourgeois*, 1906. okt. 24.) Londonban azt sem tartották valószínűnek, hogy a későbbiekben Berlin és Bécs között egyenrangúságon alapuló szövetség jöhetne létre, hanem Talleyrand, Palmerston és Bismarck nyomdokain haladva úgy gondolták, hogy minden szövetségi viszonyban kell legyen „ló és lovas”, azaz irányító és alárendelt. Korántsem látták úgy, hogy Aehrenthal „nevethet”²⁰⁶ Berlin diplomáciai lépésein, és ezektől kívülállóként határolhatja el magát. (Wilson [1982], p. 180., lábjegyz. utal: DDF 2e Série 12. (1954), Nr. 462., *St. Aulaire à Pichon*, 1910. márc. 16.)

Aehrenthal valójában egy pillanatra sem gondolt arra, hogy elhagyja a német szövetséget, azonban tényleg elszántan küzdött azért, hogy relatív függetlenségét fenntartsa, eközben pedig nem mindig játszhatott nyílt lapokkal. Az sem állt szándékában, hogy a Berlinhez fűződő kötelékeket nagyobb mértékig meglazítva új kombinációk keretei közt találjon helyet a Monarchia számára, de mindenáron meg akarta óvni az osztrák-magyar diplomácia döntéshozatali függetlenségét, ami természetesen konfliktusok forrása lehetett Berlin és Bécs viszonyában. Aehrenthal nem akarta, hogy kívülről diktáljanak neki, de Cartwright mindenképpen eltúlozta a Németország és a Monarchia

206) Cartwright szavaira hivatkoznak a francia diplomáciai iratban: „*Aehrenthal se fiche de Berlin*”

közt időnként mutatkozó feszültségeket. (Bridge [1972]a., p. 149.) A brit nagykövet 1910 szeptemberében arról tett említést, hogy Aehrenthal brit és francia segítséget akar igénybe venni ahhoz, hogy a kapcsolatokat javítsa Oroszországgal. (BD IX./1., pp. 103-105., Nr. 94., *Cartwright to Grey*, 1910. jan. 15.) Cartwright jelentésében azonban inkább egy hiú remény öltött testet, amit az osztrák-magyar külügyminiszter valós törekvései egyáltalán nem támasztottak alá. Izvolszkij már jóval korábban kijelentette, hogy nem kerít sort titkos egyezkedésre Ausztria-Magyarországgal, hanem csakis a többi hatalom bevonásával bocsátkozik hasonló kezdeményezésekbe. (BD IX./1., pp. 109-110., Nr. 98., p. 112., Nr. 100., *Nicolson to Grey*, 1910. jan. 30./febr. 2., ill. Bridge, *op.cit.*, p. 150.) Cartwright felbátorodott az észlelhető orosz-osztrák-magyar enyhülés révén és megpróbált közvetítőnek ajánlkozni Izvolszkij és Aehrenthal között (ibid., ill. ÖU. Aussen. II., pp. 688-689., Nr. 1981., ill. BD IX./1., p. 113., Nr. 101., *Cartwright to Grey*, 1910. febr. 3.), azonban egyértelmű visszautasításban részesült. Egy másik alkalommal Izvolszkij kezdeményezésére, amely a nagyhatalmak közös fellépését célozta elérni a Közel-Keleten, Aehrenthal ugyancsak elutasítóan reagált, pedig ebben az esetben Sir Edward Grey lépett fel közvetítőként. (BD IX./1., pp. 130-131., Nr. 120., *Grey to Nicolson*, 1910. febr. 16., ill. Bridge, *op.cit.*, p. 150.) Az orosz külügyminiszter erre indiszkrét lépésre szánta el magát, bizalmas másolatokat juttatott el különböző helyekre az orosz-osztrák-magyar diplomáciai érintkezés iratanyagából, ezalkalommal nagy ellenszenvet váltva ki az angolok részéről, akik ebben az esetben teljesen Aehrenthal pártjára álltak, sőt ismét közeledés indult meg Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország közt, amelynek egyik jeleként megkezdődtek VII. Edvárd egy újabb látogatásának előkészületei, amelyre 1910 augusztusában került volna sor, de a király még májusban elhunyt. (Bridge, *op.cit.*, pp. 150-151.)

Aehrenthal az angol királlyal bizalmas jóviszonyban álló Kinsky grófon keresztül már 1909 augusztusában kezdett puhatolódzni, hogy menyire erős még az iránta és a Monarchia iránt érzett ellenszenv Edvárd részéről. Az osztrák-magyar diplomata és a brit uralkodó beszélgetéséből az derült ki, hogy bár Ferenc József felé VII. Edvárd változatlanul a legnagyobb jóindulattal fordul, ámde külügyminiszterét továbbra is annak a „rossz embernek” tartja, aki felől nem lehet tudni, hogy milyenek is a valódi szándékai, bár mindent egybevéve az összes baj okozója végül is Németország. A sajtóról is szót kerítve a beszélgetés egyik további szakaszát Kinsky a következőképp összegzi:

„A legfájdalmasabb volt számárra – mondta még a király – az osztrák sajtó személyét érintő kirohanásai, miközben ő oly nagy barátja volt Ausztriának – és végül is Angiában bizonyosan nem is lett volna semmi ellenvetés az annexióval szemben – éppen csak a módjával [volt gond], ahogyan véghezvitték – ha előbb megkérdeztük volna az aláíró hatalmakat [ti. a berlini kongresszus résztvevőit], akkor *uni sono* hozzájárulásukat adták volna, hiszen örömmel vehették, hogy ezt a kérdést nem kell a nyakukon cipelniük. De Németország inkább így akarta, hogy alakuljon, ezenkívül Aehrenthalnak igen fontos volt, hogy az annexiót jubileumi ajándékként helyezze a császár lábai elé. – Most azonban mindez már a múlté, s arra kell tekinteni, hogy a továbbiakban ismét jobban menjenek a dolgok.” (NL.Aeh. II., pp. 706-708., Nr. 543., *Kinsky an Aehrenthal*, 1909. aug. 19.)

VII. Edvárd különösen haragudott Aehrenthalra, mert az a Bad Ischl-i találkozó alkalmával (1908. aug. 12-13.) egy szóval sem említette, hogy a közeljövőre vonatkozó tervei közt szerepel Bosznia-Hercegovina annexiója, az idő tájt azonban még valóban nem voltak konkrét lépéseket illető tervek, valamint a külügyminiszter még nem rendelkezett valamennyi felelős bécsi és budapesti

politikus jóváhagyásával sem. (NL. Aeh II., p. 706., Nr. 543., lábjegyz.) Kinsky védelmébe vette Aehrenthalt a királlyal szemben, kijelentvén, éppen a keletkezett válság igazolja, miszerint gyors és határozott lépésekre volt szükség; semmi nem garantálhatta, hogy egy előzetes bejelentés esetén az annexió nem szít legalább ugyanakkora ellentéteket, amelyeknek a végkimenetele akár a háború is lehetett volna. A beszélgetés hangulata és a háttérben meghúzódó eltérő gondolatok illusztrációjaként érdemes még az alábbi részletet idéznünk:

„Egy erős, határozott politika, ahogyan azt te [Aehrenthal] irányítod, lehet bizonyosan a legjobb módja annak, hogy ilyen helyzetekben az említett háborús robbanást elkerüljük – mindazonáltal éppoly határozott és energikus voltál a szövetséges Németországgal való érintkezés során, mint a többi nagyhatalommal szemben, s egészen biztos, hogy nem az az ember vagy, aki hagyja magát ... pórázon vezetetni. Nálunk leginkább két dolog volt a közvélemény számára is lehangoló – az, hogy angol részről soha nem tűnt úgy, hogy a mi közvetlen és létfontosságú érdekeinket az egész kérdés kapcsán valaha is őszintén számításba vették volna – valamint, hogy az angol politika szükségképp azt a látszatot keltette, mintha mindenütt kijátszaná ellenünk a szlávságot, hogy közvetve rajtunk keresztül gyengítse a hármas szövetséget.- *No no but that is not the case*, szolt a király, de szinte azonnal az ő derbygyőztes ’’Minerujáról’’ kezdett beszélni, annak esélyeiről ... *etc.*, s már ideje volt a fürdőzést²⁰⁷ is megkezdeni.” (NL.Aeh. II., p. 708., Nr. 543., *Kinsky an Aehrenthal*, 1909. aug. 19.)

Tudjuk, hogy a balkáni szláv államok kapcsán többről volt szó, mint látszatról, hiszen velük szemben fellépni az adott helyzetben Oroszország barátságának elvesztését jelentette volna a brit politika számára, mindazonáltal az is tény,

207) A beszélgetésre a brit uralkodó által kedvelt üdülőhelyen, Marienbadban került sor.

hogy ekkoriban érlelődött szilárd meggyőződés a *Ballhausplatz*on, hogy az angolok egyik fő csapásirányukká tették a Balkánt, azt a földrajzi területet, ami a hármasszövetség amolyan „érzékeny alfelét” jelentette. Ezáltal – vélekedtek Bécsben – a legalattomosabb eszközökkel közvetett módon a Monarchia stabilitását aláásva próbálták Londonból gyengíteni Németországot. Aehrenthal ez irányú gondolkodásmódját illusztrálандó álljon itt egy további hosszabb idézet, amely mindenképp sokat elárul abból, hogy milyen mély bizalmatlanság hatotta át az osztrák-magyar külügyminisztert Angliával szemben:

„Nemrég írtam neked [Mensdorff], hogy a mostani angol politika csupán akkor tűnik érthetőnek számomra, ha azt feltételezem, hogy a Németországgal szembeni indirekt harc gondolata vezérli. ... Anglia politikai tevékenységét, a munkamegosztás módszerének megfelelően, három tényező mozgatja: a kormányzat, a sajtó és az „utazók”. Ha a következőkben „angol politikáról” beszélek, úgy ez alatt e három elem tevékenységét értem. ... A kormányzat természetesen előkelő, hűvös álláspontra helyezkedik ... A sajtó, melynek kevesebb visszafogottságot kell tanúsítania, minden eszközt bevet, amely alkalmas a közvélemény izgatására elferdített tények és kiatalációk terjesztése által. Az „utazók”, a számos diplomáciai és félhivatalos ágens a Balkánon gondoskodik a fennmaradó gyakorlati feladatok elvégzéséről. Arról, hogy a legfelsőbb helyen hogyan viszonyulnak ehhez a tervszerű munkához, nem érzem magam feljogosítva a távolból ... ítéletet mondani. Tekintetbe véve Őfelsége veled szemben tanúsított visszafogottságát, aminek következtében nem is voltál abban a helyzetben, hogy efelől helytálló tudósítást közölj, bizonyos jelentőséget kell tulajdonítsak egy hozám érkezett titkos jelentésnek. Edvárd király tudniillik nemrég kihallgatáson fogadta az ifjútörök vezetőt, Ahmed Rizát²⁰⁸, ezen alkalommal állítólag a következő

208) RIZA BEJ, Ahmed (1859-1950), ifjútörök politikus.

szavakkal köszöntötte: *‘Capital trick, your boycott; go on!’*²⁰⁹ ... a sajtó tevékenysége ugyancsak megerősít abban a felfogásban, hogy Angliában az a törekvés vált uralkodóvá, hogy Németországra a mi testünkön keresztül közelítve támadjanak rá ... Anglia politikáját vagy megmagyarázhatatlan gonosz bűvölet [hatja át], vagy nagyonis érthető, de akkor rendkívül aggályos is ...” (ÖU. Aussen. I., pp. 627-630., Nr. 768., *Privatschr. nach London*, 1908. dec. 17.)

Az úgynevezett „utazók” közül Aehrenthal Noël Buxton nevét emelte ki, aki a londoni székhelyű Balkán Komité elnöke volt és gyakorta megfordult Belgrádban és Szófiában is.²¹⁰ A Buxton és a hozzá hasonlók tevékenységét a külügyminiszter „szégyentelennek” minősítette, Angliát képmutatással vádolta, mert az szerinte olyan követelésekre bujtogatta a törököket, melyeket a Monarchia nem kíván, vagy nem tud teljesíteni, eközben pedig a megegyezések rendezés legfőbb szószólójaként lép fel:

„Az a felfogást, miszerint 1.) az ifjútörök rezsim tekintetbevétele, 2.) a nemzetközi szerződések sérthetetlenlése az angol politikának kardinális sarokpontjai volnának, egészében nem tudom osztani. Jelszavakként vagy az ellenünk folytatott harc ürügyeként ezeket gátlástalannak minősítem.” (ÖU. Aussen. I., pp. 627-630., Nr. 768., *Privatschr. nach London*, 1908. dec. 17.)

Aehrenthal ugyanakkor azt is elismeri, hogy sok ellentmondás abból is adódik, hogy a vezető brit államférfiak nem mindig eléggé jól informáltak az egyes ügyekben, mindazonáltal ez az egyetlen mentség, amit felhoz az egyébként „gátlástalanul” célratörő brit politika mentségére. A Monarchia külügymi-

209) „Nagyszerű húzás a bojkottjuk, csak így tovább!”, a mondat az ifjútörök kormányzat által az annexió kapcsán a Monarchiával szemben alkalmazta represszáliaként az osztrák-magyar áruk bojkottját.

210) BUXTON, Noël E. (1869-1948), politikus és filantróp, a *Balkan Committee* egyik alapítója.

niszterének szavaiból ugyanaz a sajátos értetlenség és megütözés tűnik ki, mint amit a német politikusok is számos helyen megfogalmaztak. Tulajdonképpen a „perfid Albionról” alkotott elképzelések és az angol politika sajátos következtetlensége, irracionalitása az, amit Aehrenthal és a német diplomácia nehezen tudtak csak egymás mellett elhelyezni a maguk gyökeresen eltérő világszemléletében. Hermann Kantorowicz a *Der Geist der englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands* című könyvében egy teljes fejezetet szentelt ennek a gondolkörnek, számos idevonatkozó megállapítást közölve a korszak jelentős szereplőitől. (Kantorowicz [1929], pp. 262-335.) Kantorowicz kétségbevonja, hogy az angol külpolitikát egyfajta hideg, számító macchiavellizmus irányította volna, amiről viszont a német közvélemény és II. Vilmos is szentül meg volt győződve a háború előestéjén. Vilmos 1914. július 30-án papírra vetett soraiban hosszú évek során át, könnyörtelen következetességgel véghezvitt tervről beszélt. Felfogása szerint az angolok és VII. Edvárd alattomosan „hálót” szöttek a német birodalom köré, hogy végül szövetségesének, az Osztrák-Magyar Monarchiának „butaságát és ügyetlenségét” kihasználva azt Németországra vessék. (Ibid., p. 273.) Kantorowicz ugyancsak utal egy beszélgetésre, amelyet Sir George Buchanan, a későbbi szeptérvári brit követ folytatott Friedrich von Badennel, aki szerint a Nagy-Britannia az imént mondott következetes macchiavellizmusának köszönhette hatalmas tengerentúli birodalmát. Buchanan túlzott bóknak minősítette az állítást, hangsúlyozva, hogy a brit politika csupán rövid távú érdekeit tartja szem előtt és hiányzik belőle minden tervszerűség, mindössze szerencsésen „elevickél valahogyan a céljához” (*muddles through*). (Ibid., p. 274., v.ö. Buchanan [1926], I.) Hatzfeldt gróf egykori londoni német követ is értetlenül szemlélte a brit politika kiszámíthatatlanságát, mire egy alkalommal Sir T.H. Sanderson frappánsan azt tanácsolta neki, hogy ne is keressen túl sok racionalitást, mert nincs is határozott politika, a döntések „máról holnapra

születnek.” Salisbury az utóbbi megjegyzéshez azt is hozzátette, hogy a parlamentarizmus eleve „lehetetlenné teszi, hogy a kormány egy határozott magatartás mellett kötelezze el magát.” (ibid., pp. 274-275., ill. BD II., pp. 87-88., Nr. 98., *Draft to Mr. Chirol*, 1902. jan. 21.) A brit diplomaták egyébként is szívesen hivatkoztak tárgyalásaik során a parlamentarizmus által reájuk szabott korlátokra, mindemellett azonban inkább a parlament külpolitikai kérdések iránti relatív érdektelensége volt jellemző. Bár a parlament elvileg jelentős korlátokat szabhatott a *Foreign Office* tevékenységének, előjogainak csak viszonylag ritkán szerzett érvényt. (Jeszenszky [1994], p. 107., ill. Steiner [1969], p. 197., pp. 153-164.) Wickham Steed a *Times* bécsi tudósítója is azt emelte ki, hogy nem az „értelem logikája” által lehet az angol politikát megérteni, az ugyanis egy folyton kísérletező politika, amelynek működését a *solvitur ambulando* elve határozza meg. (Kantorowicz [1929], p. 274.)

Azt, hogy az irracionalizmus és az alulinformáltság emlegetése legfeljebb csak egyes vezető politikusok, mint Grey és Lloyd George esetében elfogadható (ibid., pp. 282-283.), nem kétséges, a professzionális diplomácia körei azonban nagyon is jólinformáltak voltak, tudták, mit csinálnak, és hosszabb távú elképzeléseik is voltak, erről tanúskodnak Cartwright levelei és eszmefuttatásai, valamint a *Foreign Office*-ban ezekhez fűzött észrevételek is. Kétségtelen, hogy ez a *balance of power* szigorú logikáján alapuló érdekpolitika volt, ámde valamiféle „gonosz terv” részének minősíteni mégsem méltányos, hiszen Hardinge, Crowe, Tyrrell és később Nicolson is kizárólag hazájuk javát tartották szem előtt. Az Aehrenthal által emlegetett „utazók” vonatkozásában az állítások megalapozottságára alighanem a titkosszolgálatok irattáraiban végzett kutatások nyújthatnak bővebb felvilágosítást, ha egyáltalán fellelhetőek ilyesfajta információk, melyek Aehrenthal feltételezéseit alátámasztják.

Ami az alulinformáltságot illeti, Aehrenthal Cartwright elődjét egyszerűen a „tehetetlen” jelzővel illette, aki felelős volt szerinte például azért, hogy az Uvaæ-Mitrovica vasútvonalról az a nézet alakulhatott ki Londonban, hogy a Monarchia ennek a tervének megvalósításába „Németország parancsára” vágott bele. A *Ballhausplatz* érthetetlennek találta, hogy miért törekszik Anglia a tradicionális jó viszony felborítására. (ÖU. Aussen. I., pp. 627-630., Nr. 768., *Privatschr. nach London*, 1908. dec. 17.) Sir Edward Goschen és Aehrenthal párbeszédeiben a kölcsönös meg nem értés dominált, egészen dühödt viták zajlottak le kettejük között a szandzsáki vasút és Grey ezzel kapcsolatos beszédei vonatkozásában. (Goschen [1980], p. 162., 1908. febr. 29.) Goschen a következő véleményt fogalmazta meg Aehrenthalról az említett viták nyomán:

„Azután Németországra terelte a szót és azt mondta, Angliának Németország jár a fejében, így azt gondolják, hogy a németek buzdították erre a vállalkozásra. Biztosított arról, hogy az ötlet teljes egészében az övé volt – és Németországot a többi hatalomnál egy perccel sem előbb informálták! Meglehet, így is van – de mindig azt lesi, hogyan kereshet kibúvókat – a legsötétebb köntörfalazó: lehet, hogy nem értesítette Németországot – de lefogadom, hogy a németek tudtak róla – azt a tanácsot adták a Portának, hogy bocsássa ki az *iradét* – talán azért is, hogy kellemetlen helyzetbe hozzák d’Aehrenthalt! Mindez nagyon is lehetséges. Nyilvánvaló, hogy Aehrenthal ingoványosnak érzi maga alatt a talajt és minden oldalról kezdik kritizálni azért, hogy ügyetlenül és rosszul időzített módon nyúlt egy olyan tervhez, amely ömagában ártalmatlan és Ausztria jogos igényein belül esik.” (Goschen [1980], p. 162., 1908. febr. 29.)

Goschen egyébként nem csak Aehrenthalról alkotott lesújtó véleményt, de elődjéről, Goluchowskiról is, akiről szintén azt tartotta, hogy forródróton kapja az utasításokat Berlinből, és nem lehet vele komolyan tárgyalni. (ibid., p. 95., p. 128.) Goschenre jellemzőek voltak a hirtelen, túlzott magabiztosságot

tükröző kijelentések, ami egy diplomata esetében nem éppen mindig szerencsés. Goschen szívből gyűlölte Németországot, jóllehet kitűnően beszélt a német nyelvet, megvetette a wilhelmiánus szellemiséget, ellenszenvet táplált az ország kultúrája iránt is, 1901 decemberében a következő mondatot jegyezte naplójába: „Gyűlölöm a németeket, és azt sem szeretem, hogy közülük valótól származom.” (ibid., p. 69.) Ha nem is vonunk le túlzottan messzemenő következtetéseket a szélsőségesen megfogalmazott naplófeljegyzésből, és megértjük Anglia biztonságpolitikai félelmeit, valamint számításba vesszük a Vilmos-i Németország nem túl rokonszenves militarista és autoriter szemléletét, akkor sem tarthatjuk nagyon szerencsésnek, ha olyan valaki foglal el egy stratégiai fontosságú diplomáciai beosztást – mint amilyen Goschen esetében később berlini nagykövetté való kinevezése volt, – aki az illető ország iránt ennyire mély megvetést táplál.

Eredetileg Cartwrightnak szánták a berlini posztot, ő viszont – közismert németellenessége miatt – a németek számára volt elfogadhatatlan. Cartwrightot szintén családi szálak fűzték Németországhoz, az 1880-as években még baráti viszonyban állt a későbbi II. Vilmossal is, azonban szülei és a császár között valamilyen konfliktus támadt, amely nagyon mély ellentétet szült a két személyiség között. Németország számára az sem tette rokonszenvessé, hogy igen aktív szerepet játszott az algecirasi konferencia során. Jelentéseit az eredeti meglátások jellemzik és sok tekintetben a kortársainál és feletteseinél gondosabb előrelátás. Cartwright sem volt németbarát, de Goschennél tehetségesebb diplomata volt, aki sokkal jobban feltalálta magát egy idegen közegben, mint elődje, s talán inkább tartott szem előtt stratégiai megfontolásokat, hosszú távú érdekeket, mint pillanatnyi személyes érzelmeit egy-egy kérdés kapcsán. A konfliktusoktól és késhegyig menő sajtópolémiaiktól terhelt időszakban sikerült hazája érdekeit jól képviselnie Bécsben amellet, hogy saját személyének tudott volna bizalmat és elismerést kivívnia.

(Pribram [1951], pp. 89-90.) Elképzelései azonban nem épültek be a brit politika fő trendjébe, végül pedig a sajtóval folytatott „túl élénk” kapcsolata miatt – amint alább erre még kitérünk – Aehrenthal bizalmát sem sikerült megtartania.

Goschen elképzelése, amely szerint Ausztria-Magyarország csupán eszköz Németország világhatalomra törő vezetőinek kezében, túlzottan is befészkelte magát a *Whitehall* köreibe ahhoz, hogy egyedül a bécsi nagykövet ezen változtatni tudott volna. Aehrenthalnak ezenkívül nem volt kétsége afelől, hogy a Monarchia az angol-német ellenségeskedés keresztüzébe került. Mensdorffhoz írott egyik követutasításában súlyos csalódottságának adott hangot, mivel hiába fogadta meg tanácsait, hogy az angol javaslatokkal szemben midig higgadtan, megalapozottan érveljen és nyíltan, őszintén tárgyaljon a londoni kabinettel. A tanácsolt magatartás nem hozta meg a kívánt eredményt, nem állította helyre a régi bizalmat, őt magát pedig Grey Európa teljes nyilvánossága előtt utasította rendre. 1908 márciusában Aehrenthal teljesen érthetetlennek találta, hogy amikor a brit részről tett macedóniai reformjavaslatokat Oroszország és a Monarchia egyhangúlag utasítják vissza, miért csupán az utóbit érik éles kritikák a brit vezetés részéről. (Pantenburg [1996], p. 445.) Aehrenthal negatív képet alkotott a brit politika természetét illetően:

„Úgy tekintenek reánk, mint akik Németországnak egészen behódoltak [*Man betrachtet uns als in Deutschland infeodiert*] és – egy csaknem pszichopátikus vonalat követve – minden történésben, vagyis abban, amit cselekszünk, vagy hagyunk megtörténni a macchiavellisztikus német politika rejtett, ördögi machinációját lássák.” (*Aehrenthal an Mensdorff*, 1908. ápr. 23., idézi: Pantenburg [1996], p. 445.)

Azt, hogy Aehrenthal nem túlzott, igazolja Goschen naplójának 1908. március 26-i bejegyzése is. (Goschen [1980], p. 166.) Szinte mániákusan rögzült a brit diplomata, de általában az angol vezetők gondolkodásában is a német ellen-

ségkép, mindenütt ez lebegett a szemük előtt, gyakran meg sem vizsgálták, hogy a Monarchia egy-egy lépése mögött egészen más motivációt is lehet keresni. Erre utal például, hogy Grey szilárdan meg volt győződve róla, hogy Bülow 1908 március végi bécsi látogatásának célja közös német-osztrák-magyar fellépés szervezése volt Angliával és Oroszországgal szemben. Túl azon, hogy ezt tudomásunk szerint semmi nem támasztja alá, Lascelles cáfolni kívánta a külügyminiszter feltételezését, ámde nem sok esélyt látott arra, hogy szavainak hitelt adnak Londonban. (Pantenburg [1996], p. 445., lábjegyz.)

Aehrenthal később szintén nem fukarkodott angolelles megnyilvánulásaival amelyekkel kapcsolatosan Cartwrightnak sem lehettek illúziói. Erre vonatkozóan a következőt mondja:

„Velem Aehrenthal nagyon lekötelező és udvarias, egyben ügyel arra, hogy jelenlétemben ne vádolja a brit kormányt azzal, hogy ellenséges érzéseket táplál Ausztria-Magyarországgal szemben, mindazonáltal gyakorta ködös utalásokat tesz olyan dolgokra, amelyeket, mint „*mauvais vouloir*”-t²¹¹ határozhatnák meg Őfelsége kormánya részéről, amennyiben nem veti be legteljesebb befolyását a bojkott leállítása érdekében ... Másokkal szemben sokkal szókimondóbb, így Sir Thomas Barclayra, aki tegnap kereste fel, Aehrenthal Anglia elleni összes mérgét rázúdította. A „*Neue Freie Presse*” tegnap megjelent cikkének kifejezéseit használva rontott ránk ...” (BD V., pp. 559-561., Nr. 508., *Cartwright to Grey*, 1909. jan. 7.)

A publicista Friedjungról is említést tett a brit nagykövet, akit Aehrenthal személyes jóbarátjaként említ, s aki a mondott cikk szellemében nyilatkozott. Cartwright végkövetkeztetése most is, mint már sokszor, az, hogy minden baj eredője Németország, amely „megakadályozza” a közvéleményt abban, hogy

211) Magyarul: „rosszindulat”.

„értékelje” a britek „baráti beállítottságát az osztrák-magyar nemzet irányában.” (Ibid.)

Aehrenthal azonban nem táplált túl nagy reményeket a britek „baráti” magatartása iránt, Cartwright felé mutatott kezdeti bizalmatlanságát pedig Szögyény berlini jelentése is erősítette, amely persze megállapításait a német diplomaták kijelentéseire alapozta, de egyben sokat elárul az osztrák-magyar diplomatáknak a „perfid Albionról” alkotott elképzeléseiről is. Szögyény tájékozódott a német külügyben, milyen vélemények vannak Cartwrightról, von Schoen tájékoztatta, hogy a porosz követek sokat „panaszkodtak” brit kollégájukra:

„Sir Fairfax, úgy tûnik, kimondottan ellensége Németországnak, és a balkáni kérdések, valamint Németország és Ausztria-Magyarország ezekre vonatkozó állásfoglalása kapcsán nyilvánvalóan osztja az angolok uszító sajtójának felfogását [*die Auffassungen der englischen Hetzpresse*]...(...) Anglia jelenlegi magatartását tekintetbe véve a Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország közötti hagyományos barátság nyomatékos hangsúlyozása egyenesen ironikusan hangzik [*geradezu ironisch klingen müsse*]. A legutóbbi ötven év története bebizonyította, hogy ez az úgynevezett történelmi barátság Anglia részéről Monarchiánk iránt döntő pillanatokban nagyon sok kívánnivalót hagyott maga után [*Monarchie in entscheidenden Augenblicken sehr viel zu wünschen übrig gelassen hat*].

A minap megjelent, Excellenciád számára bizonyosan ismert az 1848-as évből való naplófeljegyzésekben, melyeket a Frankfurtban megválasztott birodalmi helytartó [*Reichsverweser*] János főherceg [készített] Angliára vonatkozólag a következő passzus található: „Külpolitikájában Nagy-Britannia perfid, a csempészekéhez [hasonló] rideg kalmárszellemtől áthatott [*kalten, kaufmännischen Schmugglersinnes*], fennhéjázó, liberális köntösbe öltözötten zsarnoki, kevésbé válogat az eszközökben

[*wenig gewissenhaft in seinen Mitteln*], mindenhol nyugtalanságot és zavart kelt, a rosszaknak is oltalmat nyújt, azért, hogy céljainak megfelelően felhasználja és a körülményeknek megfelelően támogassa, vagy áldozatul vesse őket [*und nach Umstaenden zu unterstützen oder aufzuopfern*].”

Egy több mint fél évszázaddal ezelőtt kimondott kemény ítélet, amelynek helyességét azonban – a múlt és a jelen tapasztalatait követően aligha vonhatnók kétségbe.” (*HHSStA PA VIII., K. 142., [Varia], (streng vertrauliche Privatschrift) Szögyény an Aehrenthal, 1908. dec. 22.*)

Aehrenthal ugyanakkor egy alkalommal szintén említést tett arról, mennyire zavarónak tartja a Monarchia független külpolitikája szempontjából „a Niebelung-hûség frázisának örökös ismételtetését” a németek részéről, amely már kezd „elviselhetetlenné válni.” Mindez Ausztria-Magyarországon belül csak táptalajt nyújt „Kramának és társainak”, hogy a delegációkban párhuzamot vonjanak a szövetségi politika és a nemzetiségi kérdés között. (Redlich [1953], I., p. 45.)

Cartwright nézetei iránt a bécsi német követség is érdeklődést mutatott, a német sajtó pedig szívesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy vajon mennyire épülnek be ezek a meglehetősen különálló gondolatok a *Foreign Office* hivatalos politikájába. A különös érdeklődést az is magyarázza, hogy a brit nagykövet nem volt egyedül azzal a véleményével, hogy a Monarchia távolodását Németországtól érdemes elősegíteni, a francia nagykövet Crozier²¹² szintén osztotta Cartwright álláspontját. Henry Wickham Steed szerint mindketten egy illúzióknak adták át magukat, amely nem illeszkedik következetes módon országaik külpolitikájába, ráadásul törekvéseik csak tápot

212) CROZIER, Philippe-Marius (1857-1913), francia diplomata, 1902-től 1907-ig nagykövet Konstantinápolyban, 1907-től 1912-ig pedig Bécsben, lásd tevékenységéről: Wandruszka – Urbanitsch [1989/1993], VI., II. részköt., p. 531.

adnak annak a Berlinben olyannyira elterjedt nézetnek, miszerint Anglia Németország bekerítésén fáradozik. Steed és Cartwright összeütközésbe is kerültek egymással, ugyanis a nagykövet 1910 szeptemberében már odáig ment, hogy Lord Rosebery²¹³ közelgő látogatását, amely V. György trónralépését volt hivatva ünnepélyesen közölni, új tartalommal kívánta megtölteni, amolyan „kanosszajárás” lett volna ez – szigorúan átvitt értelemben véve –, amely visszamenőlegesen és végleg elsimítja a két ország között a boszniai válság során keletkezett elentéteket, megkövetvén a Monarchiát az annexió kapcsán elhangzott méltánytalan angol kritikákért. (Schuster [1970], p. 89., pp. 90-91.) Cartwright megbeszélte a *Fremdenblatt* főszerkesztőjével, hogy rövidesen az előbb említetteknek megfelelő nyilatkozatot fog leközzölni a lapban. Steed azonban elhatározta, hogy ez ellen az értelmezés ellen fellép a *Times* hasábjain, a nagykövet pedig hiába ösztökélte az ellenkezőjére, mert a tudósító egyáltalán nem hitt Aehrenthal valós függetlenségében Németországtól, nem látta értelmét, hogy Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia egymással szövetkezzenek, hacsak nem konkrétan megfogható érdekek alapján. Steed elsősorban egy ilyen tervezett nyilatkozatnak az orosz-angol kapcsolatokra gyakorolt kedvezőtlen hatása miatt aggódott. Valentine Chirolnak a következőket írta:

„Az egyetlen veszély, amelyet a speciális küldetés [ti. Rosebery látogatása] körül csapott hírverésben látok, az, hogy azt Anglia részéről olyan megnyilvánuló tendenciaként értelmezhetik, melynek célja a közeledés Ausztriához Oroszországgal fenntartott barátságunk rovására,

213) ROSEBERY (Earl), Archibald Ph. Primrose (1847-1929), brit liberális politikus, Gladstone miniszterelnöksége alatt kétszer is irányította a külügyeket, 1886-ban, majd 1892-től 1894-ig, Gladstone-t követte a miniszterelnöki székben, 1895-ben kormánya megbukott, később már nem töltött be hivatalos tisztséget, de befolyása továbbra is jelentős maradt a liberális párton belül, gyakran hallatta hangját külpolitikai kérdésekben.

egy olyan pillanatban, amikor Izvolszkij távozása bizonyosra vehető. Cartwright úgy tűnik, nem látja, hogy még akkor is, ha Ausztria közelíteni látszik a nyugati hatalmakhoz és egyre inkább függetleníti magát Németországtól, rendületlenül folytatni fogja bejáratott politikáját a három császár szövetségének újjáalakítására, melynek sarokpontja [ezúttal] Berlin helyett Bécsben lenne. Oroszország leválasztása Angliáról, avagy Anglia eltávolítása Oroszországtól elengedhetlen feltétele az osztrákok sikerének. Ezt a politikát nagy valószínűséggel folytatni fogják, akár a *Ballhausplatzon* marad Aehrenthal, akár nem – Németország elleni feltételezett gyűlöletünket kihasználják majd, hogy olyasmire vegyenek rá minket, ami miatt kompromittálódhatunk Oroszország szemében.” (*Steed to Chirol*, 1910. szept. 9., idézi: Schuster [1970], p. 92.)

Aehrenthal, Cartwright és a *Foreign Office* viszonyának alakulásában végig kiemelt szerepet játszott a sajtó, nem kizárt, hogy több kötetre elegendő anyag gyűlne össze, ha az idevonatkozó cikkeket, jelentéseket mind egybegyűjtenénk, így csupán néhány esetre utalunk röviden. 1910 júliusában az osztrák sajtóban szabályos kampány indult Steed ellen, amelyhez Aehrenthallal egyetemben Cartwright is csatlakozott. A sajtópolémia a krétai kérdés kapcsán kezdődött, egymást követték az éles hangú replikák a *Pester Lloyd*-ban, a *Neue Freie Presse*-ben, majd a *Times* oldalain Steed tollából. A *Neue Freie Presse* támadást intézett Sir Edward Grey ellen is, aki a lap szerint meglehetősen kétes forrásokból szerzi információit az osztrák sajtóról, olyanokból, mint Steed tudósításai, melyek szándékosan torz képet festenek a Monarchiáról. Cartwright ezeket a felvetéseket is jogosnak tartotta, Grey számára is kifejtve, hogy a *Times* tudósítójának az osztrák sajtó magatartására vonatkozó megállapításai erősen túlzóak, szerinte a Steed által „félhivatalos” sajtóhadjáratként lefestett angolelles hecckampány nem több néhány német oldalról inspirált kritikánál, de mindez az egyébként is közismerten németbarát lapok részéről nem

meglepő. (Schuster [1970], p. 96-97.) A nagykövet később arról is tudósította Greyt, hogy a *Neue Freie Presse* külpolitikai szerkesztőjénél, Dr. Münznél tett látogatásakor az figyelmeztette őt, hogy Steed írásaival egyedül azt éri el, hogy az ausztriai szlávok bajnokának tekintik majd, ami által csak a magyarokat hajtja egyenesen Németország karjaiba. Münz ismét felpanaszolta, hogy a *Times* tudósítója egyetlen alkalmat sem mulaszt el arra, hogy támadja akár az osztrák, akár a magyar kormányt, így az utóbbiak nem tehetnek mást, minthogy fellépnek a szlávok fellázítását célul kitűző angol intrikák ellen. Aehrenthal maga már egyenesen arról beszélt Cartwright előtt, hogy Steed kiutasítását fontolgatják, amivel a nagykövet ha nem is értett éppen egyet, azért javasolta Greynek, próbálják elérni, hogy a jeles angol napilap vezetősége valami más megtisztelő megbízatást találjon a kiváló képességű újságírónak, aki azonban egy „*batailleur*.” (ibid., pp. 99-100.)

Anglia nagykövete teljesen a *Neue Freie Presse* álláspontjára helyezkedett és az osztrák sajtó védelmében lépett fel, a *Foreign Office* azonban nem mutatott túl sok megértést vele szemben most sem, mint korábban már jó néhányszor. Sir Eyre Crowe általában véve jogosnak ítélte Steednek az osztrák sajtóval szemben megfogalmazott kritikáit, Aehrenthal szavainak pedig nem adott teljes mértékig hitelt abban a tekintetben, hogy semmi befolyása sincsen az osztrák sajtó hangnemére. A budapesti brit konzul Esmé Howard Steed és Seton- Watson Magyarországot élesen bíráló cikkeiről küldött panaszt a *Foreign Office*-hoz, Crowe ismét rá jellemző gondolatokat megfogalmazva reagált, ellentmondást nem tűrve adott igazat a két publicistának, azzal, hogy Howard túlzottan Cartwright befolyása alá került. (*Howard to Grey*, 1910. jún. 20.; *Minute by Crowe*, idézi: Schuster [1970], p. 102.) Crowe azt is megjegyezte, hogy „Dr. Friedjung hamis dokumentumai” és más esetek még élénken megmaradtak emlékezetében, egyébként pedig ismételten védelmébe vette a *Times* újságíróját, aki csupán mindenről „hûen tájékoztat, ami

tudomására jut” a sajtóval kapcsolatosan is. (*Minute by Crowe*, 1910. jún. 24., idézi: Schuster [1970], p. 102.) Cartwright azonban nem adta fel, így egy alakalommal sikerült nyilvánvaló részrehajlason tetten érnie Steedet. A *Neuer Wiener Tagblatt* 1910. június 20-án arról tudósította olvasóit, hogy komolyabb ehidegülés észlelhető Szerbia és Anglia viszonyában VII. Edvárd halála óta, az angol követ pedig nemrég kijelölt utód nélkül távozott Belgrádból. Kétségtelenül alkalmas hír arra, hogy a bécsi sajtó felkapja, ámde Cartwrightnak mégsem sikerült a bécsi újságok tüzetes áttanulmányozása nyomán egyetlen erre vonatkozó tudósítást sem fellelnie az említett jelentésen kívül (Schuster [1970], p. 103.), Steed mégis azt telegrafálta a *Times* szerkesztőségének, hogy „a bécsi félhivatalos kapcsolatokkal rendelkező újságok” az adott napon ugyanazt a táviratszöveget tették közzé, amely szerint „súlyos nézeteltérések” (*grave differences*) támadtak Anglia és Szerbia között.” (*Times*, 1910. júl. 1., idézi: Schuster [1970], p. 103.) Erről a „tettenérésről” Cartwright haladéktalanul informálta Greyt, rámutatva, hogy Steed szándékosan akart a *Times* olvasóiban olyan benyomást kelteni, amely szerint az osztrák-magyar kormányzat támogatja a hamis hírek terjesztését, a *Tagblatt* pedig egyébiránt nem tartozik a respektált napilapok körébe („*the Tagblatt is a low class paper, full of tittle-tattle and sensational news*”). (*Cartwright to Grey*, 1910. júl. 7., idézi: Schuster [1970], *ibid.*) Azonban a *Foreign Office* tisztviselői ezúttal is eleresztették fülük mellett a bécsi követ figyelemfelkeltő szavait, sőt a *Times* ugyan közölte, a londoni szerb ügyvivő kérésére, az angol-szerb elhidegülésről szóló hír cáfolatát, mindazonáltal ismét hozzáfűzte, hogy a szóbanforgó beszámoló a „félhivatalos bécsi sajtó” közlésén alapult. (Schuster [1970], p. 104.)

Aehrenthal és Steed között azonban nem mindig volt a kapcsolat ellenséges, korábban az is előfordult, hogy a *Times* hasábjain a Monarchia érdekeit előmozdító cikkeket jelentetett meg, amelyeknél a tartalomra

vonatkozóan közlésekbe bocsátkozott Kinsky gróffal szemben, aki az információkat Aehrenthalhoz továbbította. (NL. Aeh. II., pp. 710-712., Nr. 545., 546., *Kinsky an Aehrenthal*, 1909. aug. 30., szept. 2.) A források alapján három ilyen cikkről beszélhetünk, melyek egymást követően jelentek meg a *Times*ban.²¹⁴ A cikkek gondolatmenete szerint az angol kormány „belátja”, hogy Ausztria-Magyarország az „események alakulása folytán rákényszerült” az annexióra, valamint, hogy Angliában is hibát követtek el azzal, hogy mind a kormányzat, mind a sajtó „túl nagy lármát csapott” az ügy körül. A *Times* írásainak lényegi mondanivalója, hogy „spongyát a múltra” a megbékélés jegyében, de továbbra is megválaszolatlan maradt a kérdés, hogy Ausztria-Magyarország a jövőben felmerülő kérdések kapcsán Anglia ellenlábasa, Németország mellett foglal-e majd állást, vagy pedig önálló irányvonalat fog képviselni. (ibid., pp. 710-712., Nr. 545., *Kinsky an Aehrenthal*, 1909. aug. 30.) Következő levelében Kinsky beszámolt Edvárd királlyal Marienbadból történő elutazása előtt lefolytatott politikai megbeszéléséről, amelynek egyik központi témáját ugyancsak a sajtó hangneme, illetve a két ország uralkodóit kölcsönösen gyalázó cikkek alkották. A brit uralkodó nem csinált titkot abból, hogy Aehrenthalt „nagyon veszélyes embernek” tartja, aki „mindenben Németországgal azonosul.” Edvárd király kereken kijelentette, hogy a Monarchiát a németek „rabszolgájának” tekinti („...*sie sind halt doch die Sklaven Deutschlands*”), ezt Kinsky visszautasította, mindazonáltal hangsúlyozta, hogy Ausztria-Magyarország természetes politikai orientációja továbbra is Németország felé irányul. (ibid., p. 712-715., Nr. 546., *Kinsky an Aehrenthal*,

214) 1909 augusztus 30-án egy hosszú cikk jelent meg „*Great Britain and Austria-Hungary*” címmel, nem egyértelmű, hogy Steed egyedül írta-e, vagy egy Kinskyvel folytatott beszélgetés alapján; szeptember 4-én egy rövidebb írás („*Anglo-Austrian Relations*”), amely VII. Edvárd marienbadi látogatásáról számolt be, végül még egy cikk szeptember 7-én. Valószínű, hogy mindhárom cikket Kinsky, illetve rajta keresztül, közvetett módon, Aehrenthal inspirálta. (NL.Aeh. II., p. 712., lábjegyz.)

1909. szept. 2.) Az azonban – érvelt az osztrák-magyar diplomata, – hogy a Monarchia az érdekei által diktált mértéken túl közel került Németországhoz, elsősorban az Anglia által folytatott politikával indokolható, amely „belekergette” abba, hogy elkülönült tömböt alkosson Németországgal:

„...ezt mondtam Charlie Hardinge-nak három évvel ezelőtt és figyelmeztettem. Az Isten szerelmére ne támadjanak így ránk! – értve ezt a sajtóra és a kormányzatra – elválasztani minket Németországtól ezáltal nem fognak – ellenkezőleg. Ha már [mindenáron] támadásba akarnak lendülni, hát sújtsanak le egyedül Németországra, de minket hagyjanak békén. – Ennek jó hatása nem lehet – *all round*.” (NL. Aeh. II., p. 714., Nr. 546., *Kinsky an Aehrenthal*, 1909. szept. 2.)

A szó később a brit nagykövet és Aehrenthal közötti jó kapcsolatra terelődött, amely pozitív hatást gyakorolhat a két ország viszonyára, Kinsky „*pour la bonne cause*” el is túlozta ennek jelentőségét, állítva, hogy Aehrenthal nyíltabb és gyümölcsözőbb eszmecserét tud folytatni Cartwrighttal, mint saját szekciófőnökeivel. Kinsky mindent megkísérelt, hogy Aehrenthalt kedvezőbb színben tüntesse fel az uralkodó előtt, erősítgetve, hogy a tények majd igazolni fogják, hogy valóban nem Németországtól mindenben függő politikát követ-e majd. Egyúttal arra kérte Edvárdot, tanúsítson türelmet, és „hagyják Cartwrightot dolgozni”, hiszen olyan jól megértik egymást Aehrenthallal. A levélből Aehrenthal arról is értesült, hogy döntés született abban a tekintetben, hogy Cartwright megbízatását meghosszabbítják, így továbbra is kézben tarthatja az események menetét, természetesen szigorúan figyelemmel kísérik tevékenységét, mivel tartanak attól, hogy túlzottan az osztrák-magyar külügyminiszter hatása alá kerül (NL. Aeh. II., p. 714., Nr. 546., *Kinsky an Aehrenthal*, 1909. szept. 2.), Annak látszatától, hogy teljesen Aehrenthal befolyása alá kerül, korábban Wickham Steed is óvta a brit nagykövetet. (Schuster [1970], p. 90.) Az utóirat még szókimondóbb, a bizalom az angolok

részéről valójában nem állt helyre, szerintük Aehrenthal kijelentéseiben mindig „megbújik” valami rejtett dolog, ami rendszerint „épp az ellenkezője” annak, amit szavaival előzőleg mondott.

Cartwright még 1913-ig állomáshelyén maradt, miközben Aehrenthal 1912 februárjában elhunyt. A kölcsönös bizalmon alapuló együttműködést azonban nem sikerült az előzetes remények szerint fenntartani, az ugyanis valamely cikk nyomán keletkezett politikai vihar áldozatává vált. A brit nagykövet egy ízben beszélgetést folytatott a *Neue Freie Presse* külpolitikai szerkesztőjével Marienbadban, nem sokkal ezután cikk jelent meg az említett lap hasábjain a következő címmel: „Valószínűsíthető dolgok és lehetőségek a béke kérdésében” („*Wahrscheinlichkeiten und Möglichkeiten in der Friedens-frage*”). Az alcím fontos tisztséget betöltő brit diplomatára hivatkozott, a továbbiakban pedig éles kirohanásokat közölt Németország ellen, különösen annak marokkói politikáját illetően, a „béke megzavaróinak” nevezve a németeket. (*Neue Freie Presse*, 1911. aug. 25.) A névtelenül szereplő diplomata, akinek kiléte Berlinben nem volt sokáig kétséges, arra is felhívta a figyelmet, hogy Ausztria-Magyarország számára mennyire kényelmetlen helyzetet teremt az, hogy „legintimebb” szövetségesét ismét „a tűzzel játszani látja” Marokkóban. (GP XXIX., pp. 237-238., Nr. 10643., *Bethm.Hollweg an Metternich*, 1911. aug. 27.) A cikk nagy sajtópolémiát vont maga után, Cartwright ügyetlenül cáfolt, dr. Münz, az újság szerkesztője, pedig megerősítette a marienbadi beszélgetés tényét, mindezzel ismét olajat öntve a tűzre. Ráadásul ez a nevezetes marokkói kaland után, amikor a nemzetközi incidensek gazdasági kihatásairól sem lehetett megfeledkezni, hiszen nem sokkal azelőtt a frankfurti brit konzul a közelmúlt tőzsdepánikjairól beszámolva említette, hogy a Cartwrightinterjúnak szerencsére nem volt említésre méltó hatása. (*Quellen*, p. 486., Nr. 245., *Oppenheimer an Grey*, 1911. okt. 21.)

Nem kellett sokat várni és a német tiltakozás is megérkezett Aehrenthalhoz, amely már szilárdan állította, hogy „a Németországgal szemben gyűlölködő” kitételek a bécsi brit nagykövettől származnak, arról is megbizonyosodhattak a *Ballhausplatz*on, hogy Cartwright, valamint a francia nagy-követ Crozier valóban találkoztak a szerkesztővel. (ÖUA. III., p. 316., Nr. 2604., *Tagesbericht*, 1911. aug. 28., lásd még: Nr. 2603., p. 315.) Cartwright túlment azon a határon, amely Aehrenthal számára még elviselhető volt, nem vette szívesen, hogy a sajtó jeles képviselői azon fáradoznak a brit diplomatával karöltve, hogy Berlint és Bécsset „egymással összeugrasszák”. Ennek igazolását látta abban, hogy a francia *Temps* ugyancsak hasonló cikket publikált, amelyet rövidesen a *Fremdenblatt* is átvett. (ibid., Nr. 2605., *Aehrenth. an Müller*, 1911. aug. 28.) Egy hónappal később már Mensdorff is panaszt tett Sir Arthur Nicolsonnál, hangsúlyozva, hogy a nagykövetek feladata a jó kapcsolatok ápolása és nem egy harmadik hatalom elleni agitáció, Cartwright egyébként is túl sokat érintkezik a sajtóval, ami Bécsben úgymond „nem szokás” és rosszállást vált ki. A Monarchia londoni követe burkoltan már azt is felvetette, hogy Bécsben nem bánnák, ha a brit nagykövetség élén személyi változás következne be. Aehrenthal kínosnak érezte a helyzetet és nem akarta a továbbiakban fenntartani azt a látszatot, hogy bizalmasabb viszonyban áll a brit diplomáciai képviselő vezetőjével, mint más diplomatákkal, ekkorra ugyanis szinte mindenütt úgy tartották számon, mint „Aehrenthal barátját és csodálóját.” (ibid., pp. 396-398., Nr. 2712., *Privatschr. aus London*, 1911. okt. 5.) A mondottaknak megfelelően, az ügy kapcsán jelentkező politikai vitákat a külügyminiszter szerette volna elkerülni, leginkább pedig a különféle interpellációkat a *Reichsrat*ban. (Redlich [1953], p. 102.) Rövidesen személyesen tett szemrehányást Cartwrightnak, felemlítve, hogy minden cáfolat ellenére „nyílt titok”, hogy a *Neue Freie Presse* közlései tőle származnak, hiszen az ott említett nézeteket már „évek óta hangoztatja a legkülönfélébb személyek” társaságában. Aehrenthal

jelezte, hogy az osztrák politikai életben is jelentős felzúdulást keltettek a brit nagykövet meggondolatlan kijelentései, külön kellett felszólítania az osztrák miniszterelnököt, hogy a *Deutscher Nationalverband* éles hangú interpellációjával szemben vegye védelmébe Cartwrightot az osztrák képviselőházban. (ÖUA. III., pp. 418-420., Nr. 2737., *Privatschr. nach London*, 1911. okt. 10.) A *Ballhausplatz* feje sietve igyekezett tisztázni magát Berlinben, nem túl sokat mutatva abból a korábban neki tulajdonított személyes rokonszenvből, amelyet állítólag a brit képviselő vezetőjével szemben érzett, Kiderlen Waechter számára csupán néhány gúnyos megjegyzésre futotta. Aehrenthal megállapította, hogy a „germanofób” Cartwright ezúttal „rendesen lépre ment” (*ordentlich hineingefallen ist*):

„Alaposan elárulta a maga hadállásainak gyenge pontjait, nem hullatok könnyeket felette, és azt gondolom eziránt Londonban is megértést tanúsítanak. Mindez abból ered, hogy a nagykövet urak túl gyakran szoktak érintkezni az indiszkrét sajtóval; teljesen általánosságban mondom ezt, minthogy úgy érzékelem, hogy a legtöbb nagykövet Bécsben túlon túl sok kapcsolatot ápol a sajtóval és ezen keresztül a közjük befurakodott firkászok egyenesen provokálják a folytonos intrikákat és a kölcsönös uszítást...” (GP XXX./2., pp. 501-502., Nr. 11221., *Aehrenth. an Kiderlen*, 1911. szept. 7.)

A megállapítások nem tűnnek túlzottan őszintének, ha figyelembe vesszük, hogy Aehrenthal maga is gyakorta szóba állt a sajtó képviselőivel és fel is használta őket politikai céljainak érdekében, utalhatunk itt elsősorban Moritz Szépsre²¹⁵, Clémanceau rokonára, aki a franciaországi informális diplomácia kiépítésében volt segítségére, vagy amolyan közvetítő „üzenőemberként” lépett színre. (NL. Aeh. II., p. 446., Nr. 333., *Aehrenth. an Khevenhüller*, 1907. jan. 17.) Széps maga mindennapos vendég volt a *Ballhausplatz*on és a követségek

215) SZÉPS, Moritz (sz. 1835), osztrák újságíró.

házatáján, Wickham Steed nagy szerepet tulajdonított neki abban, hogy Cartwright véleménye az osztrák-magyar külügyminiszterről olyan egyértelműen pozitív színezetet öltött. (Schuster [1970] p. 89., lábjegyz.)

Cartwright és francia kollégája bizonyos mértékig valóban illúziókat kergettek, ahogyan ezt Steed állította, ámde ennek okaként nem jelölhetjük meg kizárólag a *Times* tudósítója által kétszínűnek tartott Aehrenthal-i politikát. Aehrenthal politikája nem volt képmutatóbb vagy erkölcselenebb a többi nagyhatalom által tanúsított magatartásnál, azonban a Monarchia 1907 és 1912 között számos alkalommal került a nagyhatalmi szembenállás keresztútjébe. Közvetve vagy közvetlenül mindig ott húzódtott a háttérben az angol-német ellentét, és ebben a nehéz időszakban, amely helyenként csak igen szűk mozgásteret hagyott Ausztria-Magyarország számára, Aehrenthal megkísérelt bele-vágni egy elődjénél jóval határozottabb és önálló külpolitikába. Ha törekvéseit nem akarta eleve kudarcra ítélni, kénytelen volt időnként kettős játékot űzni, mert miközben nyitni próbált a nyugati hatalmak felé, nem akarta a Németország által nyújtott biztonságos hátteret sem feladni. Bizonyos gondolati sémák ugyanakkor jellemzőek egy-egy személyre vagy szervezetre, mint a *Foreign Office*-ra például a hatalmi erőegyensúly logika, vagy Aehrenthalra és elődjére egyaránt, a három császár szövetségének rekonstruálása, amelyekről meg kell állapítsuk, hogy az adott korszakban szöges ellentétben álló törekvések voltak. Arra is található utalás, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter gondolkodására hatottak a németek „bekerítési teóriái”, ha pedig ezeknek a jegyében fogalmazta meg a követendő politikát, aligha alapozhatott az őszinte együttműködésre a *Foreign Office*-al és a brit nagykövettel. 1909 szeptemberében a közös minisztertanácsi ülésen a sikeres annexiót egyúttal, mint „az angol bekerítő politika elhárítását” is méltatta. (ÖU. Aussen. II., pp. 462-465., Nr. 1735., *Protokoll des Ministerrathes für gemeins. Angeleg.*, 1909. szept. 18.) Cartwrightról az volt a véleménye, hogy „notóriusan ellenséges Német-országgal szemben és az a hír járja róla, hogy mindent megtesz azért, hogy Ausztria-Magyarországot eltávolítsa szövetségese oldaláról.” (ibid., pp. 742-744., Nr. 2040., *Privat-*

schr. nach Berlin, 1910. márc. 15.) Ugyanakkor támogatta Bethmann Hollweg meg-
egyezési törekvéseit Ang-lia irányában, mert úgy látta, hogy a német és az angol
érdekek között nincsen áthidalhatatlan szakadék, de azért arra sem felejtett el rámu-
tatni, hogy a briteknek fel kell adniuk „az erős közép-európai blokk felbomlásztására”
irányuló terveiket. (Ibid., pp. 724-729., Nr. 2024., 1910. márc. 6.)

Mindez azt jelzi, hogy Aehrenthal a német gondolkodásmód egy részét
maga is osztotta, szolgálai szerepet azonban nem kívánt játszani, és tisztában volt
azzal, hogy a német vezetésen belül, illetve a kancellár (Bethmann Hollweg) és
az uralkodó között, számos esetben komoly diszkrepancia érvényesül a köve-
tendő politikai irányvonal tekintetében, így a Monarchia számára tanácsos az
esetenkénti távolságtartás. (Ibid.) Nem csupán a német hatalmi eliten belül mu-
takoztak azonban ellentétek a külpolitika alakításának vonatkozásában. Russel
bécsi követségi titkár már 1909 novemberében arra hívta fel a figyelmet, hogy
Aehrenthal és a trónörökös között nagyon megromlott a viszony, miközben
Ferenc Ferdinánd szoros baráti kapcsolatot ápol II. Vilmossal. A külügymi-
niszter és a trónörökös ellentétének mélyülését és a német uralkodóval egyre
bensőségesebbé váló viszonyt a brit diplomata mint különös „egybeesést” em-
líti. (BD V., pp. 812-813., Nr. 873., *Russel to Grey*, 1909. nov. 11.) A Monar-
chia összetett és egyre bonyolultabbá váló belpolitikai fejle-ményei és az u-
gyancsak megjelenő személyes ellentétek ismét olyan irányban hatottak, amely
nem tette lehetővé, hogy Aehrenthal mindig kiszámítható partner legyen a
nemzetközi politikában, olykor a legkisebb, a nemzetiségi kérdést illető inci-
densnek is messzemenő kihatása lehetett. Ezért tehát mindenképp óvakodni
kell attól, hogy a brit részről folytonosan emlegetett erkölcsi minősítgetésekből
vonjunk le következtetéseket Aehrenthal személyes magatartására és politikusi
kvalitásaira nézve.

A szellemi háttér: bekerítési teóriák, hatalmi egyensúly logika, pánszlávizmus, neoszlávizmus és a pángermán elgondolások hatásai

1. A „perfid Albion”-koncepció és Németország külpolitikai elszigetelődése

Az alábbi fejezetben a disszertáció forrásanyagában fellelhető információkra alapozva megkíséreljük, hogy bizonyos alapvető, a főcímben említett három nagyhatalom kapcsolatait érintő és gyakorta visszatérő, a forrásokban közvetlenül, vagy utalásszerűen megjelenő gondolatokat összegezzünk, amelyek fontos tényezői voltak a diplomácia háttérében álló szemléletnek és elgondolásoknak.

Az 1870-es évektől a német politikai gondolkodást egyre inkább foglalkoztatta Anglia szerepe, jótékony, vagy éppen káros hatása a birodalom törekvéseire. Amíg Németország nem foglalkozott tengeri flottája fejlesztésével, a kapcsolatokat legalábbis jóindulatú semlegesség jellemezte. A brit-német viszony angolszász elemzői az 1897-es esztendőt jelölik meg mint a fordulat évét, ekkor kezdett ugyanis Németország rohamos lendületű flotta-fejlesztési programjába. Ezt követően fogalmazódott meg a német politikusok jelentékeny részének a fejében az a – később pártállástól függetlenül a német politikai elitet a baloldaltól a konzervatív jobboldalig mélyen átható – gondolat, hogy Németország fejlődésének legfőbb gátja éppen Nagy-Britannia. (Allen [1914], p. 52.)

Ahogy az angol politikai közírókat a német uralmi vágyak és nagyhatalmi ambíciók mellett, az „erőszakra hajlamos” Németország politikai irra-

cionalitása töltötte el rettegéssel, ugyanúgy a német olvasó Heinrich von Treitschke²¹⁶ monumentális történelmi munkájának, a *Deutsche Geschichte*-nek lapjairól olvashatta és szívhatta magába a feloldhatatlan gyanakvást Angliával szemben. J. W. Allen történész professzor, aki az I. világháború kitörésének idején foglalkozott a német-angol viszony megromlásának okaival, a következőket írja:

„Több mint húsz éven át a német közírók meglepő nyíltsággal deklarálták Anglia szétzúzására irányuló szándékaikat, a maguk sajátosan naiv német stílusában előadva, hogy tudniillik miként is kell azt megvalósítani. Anglia gyávasága, aljassága, durvasága, butasága, áruló mivolta és brutalitása valóságos hittétellé lett a hazafias érzelmű németek körében.” (Allen [1914], p. 53.)

Hermann Kantorowicz német jogtörténész és politikaelméleti író²¹⁷ kemény kritikával illette a századforduló utáni történelmi-politikai, valamint sajtóbeli megnyilvánulások kedvezőtlen hatásait, s valóban a 20-as évek során már átfogó törekvés indult meg a német közgondolkodásban és a művelt tudományos elit köreiben, hogy az immár megváltoztathatatlan eseményeket józan fejjel újragondolják. Ilyen munka gyanánt jelent meg a *Der Geist der englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands* Kantorowicz tollából, e könyv súlyosan kárhoztatja és a háborús konfliktus egyik legalapvetőbb okaként jellemzi a bekerítésről szóló „mesét”, az *Einkreisungsmärchen*-t. A közgondolkodást járványszerűen megfertőző veszélyeztetettségi érzés, a francia-orosz szövetség támadó jellegének eltúlzása téves gondolkodáson alapult, hiszen – állapítja meg Kantorowicz – számos bizonyíték hozható fel ellene. 1908-ban maga a birodalmi kancellár, von Bülow jellemezte

216) TREITSCHKE, Heinrich (1834-1896), német történétíró és publicista, a német imperializmus eszmei szószólója

217) KANTOROWICZ, Hermann (1877-1940) jogtörténész, publicista

1. A „perfid Albion”-koncepció

úgy a nagyhatalmak kapcsolatát, mint amelynél az ellentétek elsimulóban vannak, bár Angliával szemben erősödtek a konfliktusok, elsősorban a flottakérdés vonatkozásában. (Kantorowicz [1929], p. 343.) A vélekedés, hogy Németországot komoly külső veszély nem fenyegeti, még 1910-ben is általános volt a külügyi kabinet vezető tisztségviselőinek körében. Megállapítható azonban, hogy egy-egy politikai irányvonal vagy nézet gyakorta olyan dogmává merevedett, melyet még a nyilvánvaló tények fényében elénk táruló ellentmondások sem rendíthettek meg. (ibid., p. 342.)

Az első világháborút követően sem tűntek el Németországból azok a félelmek, melyek a XX. század első évtizedében vertek gyökeret a köztudatban. A németek az ún. *Fehér Könyv*-ben összegezték a háború okait, de egyébként is sok röpirat látott napvilágot a háborús felelősség kérdéséről. Úgy tűnt, hogy a német gondolkodás még mindig nem volt képes megszabadulni Angliával szemben kialakított rögeszméitől, mely az álnok és megbízhatatlan kereskedőhatalom rémképét festette. Eszerint Németország a tiszta római erényeket testesítette meg, Anglia viszont a romlott, kétszínű Karthagó XX. századi reinkarnációja. (Allen [1914], p.53.)

A megrögzött gyanakvás természetesen nem lehet elég ok egy világháború kirobbantásához, főleg, ha kevésbé bizonyítható az ellenfelek háborús szándéka, ráadásul, nem kizárólag a németek és az angolok viszonyát terhelték mély előítéletek, hanem a francia-angol viszonyt legalább ugyanannyira, e kapcsolat pedig még csak termékenyítő történelmi hagyományoknak sem volt híján. „*L' Angleterre, c' est l' anti-Francais*” azaz „Anglia annyit tesz, mint franciaellenes”, ahogy ezt egy francia diplomata kurtán összefoglalta, miközben az angolok Transvaalban folytatott tevékenységét értékelte. (idézi: Cornick [1995], p. 8.)²¹⁸ Pierre Larousse híres *Grand Dictionnaire Universel*

218) Henri CYRAL, *France et Transvaal. L' opinion francaise*, Párizs, 1902. p.250. , idézi: M. Cornick, *The Myth of 'perfidions Albion' and French National Identity* in

kiadásában a *la perfide Albion* kifejezést az angol kormányzás tradicionális jellemzőjeként minősítette és a rómaiak *punica fides*²¹⁹ megvető felhangú minősítéséhez hasonlította. (Cornick [1995], p. 15.)²²⁰

Az *entente cordiale* természetesen döntő fordulópontot jelentett az angol-francia kapcsolatokban, erőt lehelve a Franciaországban mindig létező, ámde háttérbe szoruló angolbarát irányzatnak, amely inkább mintát látott az angol berendezkedésben és tradicionális szabadelvűségben mint valami gyűlölni valót. Egyesek odáig merészkedtek, átlendülve a ló túlsó oldalára, hogy egyenesen „angol-francia nemzet”-ről beszéljenek, melyben eltűnnek a nemzeti különbségek. Többek a nemzetek közötti előítéletek teljes megszűnését prognosztizáltak (pl. Jean Finot *Le préjuge des races* (Párizs, 1905) című művében) Mindeközben a kormányok nem mulasztottak el apró megjegyzésekkel irritálni egymást, a francia újságok naponta cikkeztek „perfid Albion”-ról. A két hatalom viszonya csak VII. Edvárd és a *Foreign Office* hosszas erőfeszítéseit követően vált valóban szívélyessé.

A „perfid Albion” és a „bekerítés” széles körben ismert fogalmak voltak, egyes esetekben valóságos *fixa idea*-ként alkalmazták őket. Erre utalt például San Giuliano márkai olasz külügyminiszter, amikor óvta a brit diplomáciát minden olyan lépéstől, amely egyértelműen megkérdőjelezhetné Németország, illetve szövetségese, Ausztria-Magyarország „uralkodó befolyását” Konstantinápolyban, mivel ezek „újból” okot szolgáltatnának a „brit diplomácia” „rafinált intrikáival” szemben fellépő „azon abszurd és hangos felháborodáshoz

Statecraft and Diplomacy in the Twentieth Century” ed. D. Dutton, Liverpool Univ. Press 1995. p.8.

219) A „ pún becsület” ; a római értelmezés szerint: hitszegés, csalárdság; a rómaiak gyakran vádolták a punokat szerződésszegéssel, hamis esküvel. (Györi Gyula, *Nota bene*, Ariadne Könyvek, 1988)

220) Larousse, *Grand Dictionnaire Universel*, Tome premier (1864), “A” p. 176. , pp. 361-362., 363-377. utalást lásd. M. Cornick [1995], p. 15.

1. A „perfid Albion”-koncepció

[*the absurd outcry*], amelyre a kontinentális nemzetek mindig is kaphatóak voltak.” (BD IX./1., pp. 204-205., Nr. 179., *Sir R. Rodd to Grey*, 1910. szept. 4.) Alig több, mint három esztendővel korábban valóban komoly pánikhullám söpört végig a német közvéleményen. A *Daily Mail* című brit napilap Abdul-Hamid szultánnal készített interjúja után, mivel a német sajtó sajátos értelmezést adott az interjú szavainak, valóságos bekerítési pszichózis jelentkezett. Németországban hirtelen úgy érezték, hogy oda lett a nagy fáradtsággal kiépített befolyás a Portánál, az egyik brit diplomáciai jelentés pedig ki is emelte, hogy rohamosan növekszik „az elszigetelődés érzete” a német közvéleményben. (ibid., VI., p. 37., Nr. 21., *Cartwright to Grey*, 1907. máj. 22.)

Hermann Kantorowicz német történész szerint a „bekerítési” teóriáknak három válfaja létezett: egy „tengeri stratégiai” (*seestrategische Variante*), egy „kontinentális variáns” (*landstrategische Variante*), amelynél az európai kontinens szárazföldi nagyhatalmai, Anglia szövetségeseiként, mint annak „zsoldosai” (*Lanzknechte*) lépnek fel Németország ellen, a harmadik pedig az ún. *Ausschaltungstheorie*, amelynek két alváltozata van:

1. a „mattadási elgondolás” (*Mattsetzungstheorie*), amely a hármas szövetséggel szemben egy katonai-stratégiai szempontból mindig erősebb tömböt alakít ki, illetve
2. az „elszigetelési variáns”, amely lényegében a hármas szövetség gyengítését célozta, egyes tagjainak (pl. Olaszország) a leválasztásától sem riadva vissza. (Kantorowicz [1929], pp. 345-407.)

Kantorowicz módszeresen, dokumentumokra támaszkodva igyekezett cáfolni a „bekerítési elmélet” valamennyi válfaját. Alapvető következtetése a feldolgozott anyag alapján az volt, hogy az ellentét forrása a két nagyhatalom között nem a világkereskedelemben folytatott versengésre vezethető vissza, hanem a német flottafegyverkezésre, illetve az annak háttéréül szolgáló téves elmé-

letekre. A kereskedelemben érdekelték számára a háborús vagy feszültségekkel telített légkör valóban nagyon kedvezőtlen, így befolyásukat logikusan inkább a béke érdekében kellene latba vetniük, kereskedelmi riválisa pedig Nagy-Britanniának volt Németországon kívül is, elsősorban az Egyesült Államok és Japán. (Ibid., p. 349.) Az, hogy Németország a brit gyarmatokra tartott igényt, elvileg feltételezhetjük, de a valóságban Németország inkább volt haszonélvezője a brit gyarmatokkal folytatott kereskedelemnek, mint vesztese, miközben a gyarmati adminisztrációval járó hatalmas költségek a briteket terhelték. (Ibid., p. 353.) II. Vilmos is úgy látta, hogy a brit fennhatóság alatt kiválóan irányított területeken a német kereskedelem „virágzik”, egyébként pedig meggyőződése szerint Németországnak „éppen elegendő gyarmata van.” (Ibid., ill. p.399.)

A modern kutatás is alátámasztani látszik, hogy az egyre mélyülő ellentét hátterének közel sem a legmeghatározóbb motívuma a gazdasági rivalizálás. Zara Steiner hasonló következtetésekre jut a *Britain and the Origins of the First World War* című munkájának a kérdésre vonatkozó fejezetében (*Britain and Germany: The Myth of Rivalry?*), számos érdekes adatot említve. (Steiner [1977], pp. 42-78.) Olyan, Ausztria-Magyarországot is érintő kérdések, mint a törökországi befolyás körüli küzdelmek és a bagdadi vasút, jóllehet elsődlegesen gazdasági természetű versengésnek látszottak, mégis nagyhatalmi szempontok szerinti megítélésüknél eleinte inkább politikai és stratégiai, mint gazdasági megfontolások domináltak. Később azonban a német konkurencia egyre fontosabb motívumként jelent meg a brit vezetés gondolkodásában. (Ibid., p. 60.) Németország dinamikusabban fejlődött, mindemellett viszont Nagy-Britannia volt a világ legnagyobb vas és acélimportőre, és behozatalának egyik fő forrása Németország volt. 1904 és 1914 között Nagy-Britannia vált Németország legfontosabb kereskedelmi partnerévé, a briteknek pedig Németország volt a második legfontosabb piaca, a mintegy negyven, a világháború

1. A „perfid Albion”-koncepció

előtt megkötött nemzetközi kartellból huszonkettő angol és német cégek között jött létre. (Ibid., pp. 62-63.) Sok egyéb hasonló súlyú gazdasági tényezőt sorolhatnánk még, amelyek ellentmondanak a nemzetközi politika terén a két ország viszonyában jelentkező tendenciáknak. Ami Angliát igazán aggasztotta, az a németek kontinentális hegemoniatörekvése volt, amely azáltal vált különösen veszélyessé, hogy II. Vilmos és Tirpitz admirális ösztönzésére a századfordulón nagyarányú flottafejlesztések kezdődtek. (Ibid., p. 42.) Franciaország esetleges összeomlása egy Németországgal szemben vívott háborúban azt jelentette volna, hogy a világ második, vagy talán hamarosan első hadiflottája akadálytalanul manőverezhet a La Manche csatorna vizein, ezt a helyzetet Nagy-Britanniának mindenáron el kellett kerülnie.

A „bekerítés” gondolatának alapja Nagy-Britannia állítólagos féltékenysége volt a német sikerekkel szemben, célja pedig Németország és a köréje szerveződött közép-európai blokk elszigetelése, gyengítése és az érdekszféraharcban történő visszaszorítása. A Kantorowicz által használt fogalmi rendszerben szemlélve Ausztria-Magyarországnak mindhárom „bekerítési variánsban” szerepe lehetett, akár, mint „bekerítettnek”, akár, mint Németország oldaláról „elcsábított” hatalomnak, amely hozzájárulhat a német ambíciók mérsékléséhez. Az angol-német flottaversengés vonatkozásában Ausztria-Magyarország fejlesztéseiről egy korábbi fejezetben már szóltunk. A német vezetés egyes körei, Vilmos és főként Tirpitz burkoltan ösztönözték, hogy a Monarchia tengeri hatalommá avanzsáljon. A *Foreign Office* pedig ismét messzemenő következtetéseket vont le, előmozdítva a francia-angol haditengerészeti együttműködést. Az osztrák-magyar fejlesztések nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Londonban Ausztria-Magyarországot és Németországot ismét egységes blokként kezdjék szemlélni.

Churchill a német flottafejlesztéseket egy ízben „luxusnak” nevezte, mert amíg Nagy-Britannia számára a tengeri haderő „szükséglet”, amely nélkül nem

tekinthető nagyhatalomnak, addig Németország a legnagyobb „elismertségre és tiszteletre” számíthat „anélkül, hogy akár egyetlen hajója is lenne.” (idézi: Kantorowicz [1929], p. 362.) Bismarck óvott a a haditengerészet túlzott fejlesztésétől, amely szerinte pusztán „a presztízst szolgálta”, mivel semmiféle valós külső támadás elhárítására nem alkalmasak, maga a vaskancellár nyilatkozta egy alkalommal, ha Anglia támadó partraszállást kísérelne meg, a rendőrséget küldené oda, hogy tartóztassák le a német felségterület megsértőit. Bismarck ezenkívül szinte látnoki módon előre megmondta, hogy a flottacélok hajszolása ellenséges célokat jelenít meg a többi nagyhatalom – elsősorban Nagy-Britannia felé – amelyek majdan arra mozdítják őket, hogy „koalíciót alkossanak” Németország ellen. (Kantorowicz [1929], p. 362.) A kancellár meglátásai alapján is inkább beszélhetünk tehát a modern német történeti irodalomban használt kifejezéssel „kirekesztődésről” (*Auskreisung*), mint „bekerítésről.”

A német „tengeri stratégia” és a vele párhuzamosan folytatott osztrák-magyar fejlesztések az Adrián, akarva-akaratlanul, a Monarchiát a „kirekesztődött” közép-európai „blokk” részévé tették. A blokkszemlélet 1912-től csak egyre erősödött, miközben Nagy-Britannia gyanakvása is nőtt abban a tekintetben, hogy a Monarchia flottája, mint a német tengeri erők rejtett „divíziója” lassanként még fenyegetőbb erőt kölcsönöz Németország legmodernebb hadihajókból álló ármádiájának. Balfour egyik parlamenti beszédében, amelyben a tengeri fölény kérdését érintette, arról tett említést, hogy mennyire nagy kihívást jelent a brit Admiralitásnak az egyensúly fenntartása azok után, hogy a Földközi-tengeren jelentősen megnőtt a hadieszközök száma. A brit flotta elsősorban az Északi-tengeren volt lekötve, így a mediterrán térségben fokozottan rá volt utalva francia partnerének együttműködésére. A brit politikus beszédében külön is említést tett az osztrák-magyar hadiflottáról, miközben hangsúlyozta, hogy komoly lépéseket kell tenni a tengeri szupre-

1. A „perfid Albion”-koncepció

mácia megőrzésének érdekében, értetlenségének adott hangot amiatt, hogy „Ausztia-Magyarország – csupán 300 mérföldnyi tengerpartjával, tengerentúli birtokok nélkül – arra törekszik [*im Begriffe sei*], hogy egyike legyen a jelentős tengeri hatalmaknak”, mindez Nagy-Britanniában kedvezőtlen benyomást keltett. Balfour végül azt is hozzáfűzte sokat sejtetően, „nincs pontos tudomása arról”, hogy a Monarchia fejlesztései „kinek az ösztönzésére” történnek. (HHSa PA VIII., K. 148. [*Berichte*], Nr. 36., *Mensdorff an Berchtold*, 1912. júl. 26.) A brit vezetés már évekkel Balfour idézett felszólalása előtt komoly aggodalmát fejezte ki a bécsi vezetés irányában, az akkor még csak tervként az asztalon heverő osztrák-magyar *dreadnought*-programmal kapcsolatban. A *Ballhausplatz*on nem mutattak sok érzékenységet a brit aggodalmak iránt, de arra Aehrenthal nem mulasztott el külön is utalni a brit nagykövetnek, hogy a Monarchia hadihajói semmiképpen sem azzal a céllal épülnek, hogy „erősítsék a német flottát.” (BD VI., p. 270., Nr. 178., *Cartwright to Grey*, 1909. ápr. 29.) A *Foreign Office* azonban már ekkor azzal számolt, hogy a hármasszövetség további fennállása mellett Ausztia-Magyarország egy esetleges háborúban Nagy-Britannia ellenfele lesz, a németek pedig csaknem leplezetlenül juttatták kifejezésre örömeiket. (ibid., *Minutes by Crowe/Hardinge*) Londonban meg voltak róla győződve, hogy titkos megállapodás áll fenn Németország és a Monarchia között a hajóépítések tekintetében. (ÖU. Aussen. II., pp. 850-851., Nr. 2148., *Bericht v. Tarnowski*, 1910. ápr. 30.)

Áttérve a Kantorowicz által említett kontinentális „bekerítési variációkra”, megállapítható, hogy a Monarchia a szárazföldi „zsoldos” szerepét aligha tölthette be, erre a szerepre Oroszország és Franciaország látszottak „alkalmasnak.” Ausztia-Magyarországnak inkább a harmadik ún. „semlegesítő variánsban” (*Ausschaltungstheorie*) lehetett volna szerepe. Ennek az elgondolásnak, különösen abban a vonatkozásban, hogy a német ambícióknak a hármasszövetség

szövetség tagjainak „elcsábításával” próbált gátat szabni, Sir Fairfax Cartwright nézeteinek ismeretében jelentős valóságtartalma volt, ha nem is a „bekerítést” tűzte ki fő céljául, Németország hegemoniatörekvéseit mindenképpen korlátozni kívánta. Mindemellett Grey és mások is veszélyes kalandorpolitikának minősítették az utolsó megbízható német szövetséges leválasztását, mert azt Németországban könnyen a „bekerítés” utolsó mozzanataként értékelhették, amely akár elégnék is bizonyulhat ahhoz, hogy németeket „elkeseredésükben” egy háború megindítására ösztönözze. (Wilson [1982], *Appendix*, p. 188., Nr. 2., *Minutes by R. H. Collier; G. S. Spicer; Sir E. Grey*) Cartwright mindig sajátosan értelmezett összefüggésben ecsetelte a *Foreign Office* számára, hogy Aehrenthal politikájának „vezérelve” Ausztria-Magyarország „kiszabadítása Németország függőségéből”, ezáltal a dualista Monarchiának nem kell veszélybe sodródnia, ha Németországot agresszív politikája összeütközésbe hozza más hatalmakkal. Az a remény is megfogalmazódott Cartwrightban, hogy egyetértés jöhet létre Oroszország és a Monarchia között, Szentpétervárra pedig „Párizson és Londonon keresztül” vezet majd az út, nem „Berlinen át.” (ibid., p. 189., Nr. 3., *Cartwright to Grey*, 1909. ápr. 14.) A *Wilhelmstraßen* kezdetben még egy angol-orosz megegyezést is kizártnak tartottak, azt pedig, hogy Bécs és Szentpétervár Németország közbenjárása nélkül alakítson ki tartós együttműködést, ugyancsak lehetetlennek, mivel Ausztria-Magyarország kapcsolatait „etnográfiai és földrajzi értelemben” egyaránt „nagy mértékig mesterségesnek” tekintették. (GP XVIII.k./1., p. 236., Nr. 5512, *Aufzeichnung von Holstein*, 1903. febr. 2.) Hét évvel később komoly lehetőségként mérlegelték – a boszniai válság minden kedvezőtlen következménye ellenére – egy osztrák-orosz megegyezés lehetőségét Berlin mellőzésével. Németország pétervári követe, Pourtalès gróf, az orosz-osztrák közeledés esélyeit latolgatva maga is arra a következtetésre jutott, amennyiben Bécs és a cári főváros között újra szívélyessé válna a viszony a németek

1. A „perfid Albion”-koncepció

bevonása nélkül, az azt jelentené, hogy „Bécset megnyerték a bekerítés politikájához”. (ibid., XVII./2., pp. 530-532., Nr. 9946., *Pourtalès an Bethm.Hollweg*, 1910. ápr. 2.)

A „bekerítés” ugyan már korábban beépült a német politikai köztudatba, igazán meghatározó gondolatként attól kezdve bukkant fel egyre gyakrabban, hogy Anglia megkezdte következetes politikáját, amellyel Oroszországhoz kívánt közeledni az ázsiai érdekközös enyhítésének érdekében. Először a brit sajtóban tűntek fel olyan gondolatok, amely alapján Berlinben arra a következtetésre jutottak, hogy kezdetét vette Németország fokozatos elszigetelésére irányuló politika. A *National Review* „A. B. C. Memorandum” néven híressé vált cikke adott leginkább tápot a „bekerítéssel” kapcsolatos német spekulációknak. A Monarchia londoni követe is felfigyelt az írásra, és abban – a cikkíróval egybehangzóan – a hármas *entente* gondolatát látta körvonalazódni. (*HHSIA* PA VIII., K. 126., Nr. 94.B., [Berichte], *Deym an Goluchowski*, 1901. dec. 6.) Az említett cikk szerint a Németországban egyre terebélyesedő anglofób hullámmal nem kell törődni, mert az csak „blöff”, amelyet a német kormány szándékosan mozdít elő annak érdekében, hogy megghiúsítsa az angol-orosz közeledést. A cikk nagyon egyértelmű utalásokat tartalmazott arra vonatkozólag, milyen politikát kellene követnie a londoni vezetésnek, például Olaszország vonatkozásában, amelynek egy angol-orosz egyezség létrejöttét követően nem kellene többé tartania „ellenséges” szomszédjától (ti. Ausztria-Magyarországtól), ezáltal „lazíthatná kötelezettségeit a hármas szövetséggel szemben. Az angol-orosz *entente* azonban Leo Maxse, a cikk állítólagos szerzője szerint, gyümölcsöző lehetne a Monarchia számára is, amely így Németországtól függetlenebb politikát folytathatna a Balkánon, nyugodtan egyezkedve Oroszországgal, mindez azonban addig nem lehetséges, amíg „Ausztria Németország szatellitje.” (*National Review*, 1901 nov. 1.) Jóllehet a hivatalos politikától a cikk szellemisége ekkor még nagyon

messze állt, ahhoz elegendő lehetett, hogy bogarat ültessen a német vezetés fülébe. Bülow már a cikk megjelenése előtt aziránt puhatolózott, hogy vajon az oroszokkal való megegyezést pártolók hangja mekkora befolyást gyakorolhat és valóban fennáll-e a veszély, hogy Anglia valamiképp mégiscsak kiegyezik a cári birodalommal. (HHStA PA VIII., K. 126., *Deym an Goluchowski (Privatschrift)*, 1901. okt. 26.) Ami a Balkánt illeti, az osztozkodás az ottomán birodalom maradványain Oroszország és Ausztria-Magyarország között brit segédlettel ugyancsak nem tetszhetett Németországnak. Erre abból következtethetünk, hogy néhány évvel korábban, amikor Salisbury felvetette a nagyhatalmi osztozkodás lehetőségét, Vilmos császár a legsötétebb szándékokat gyanította a brit javaslat mögött, és figyelmeztette Szögyényt, hogy a Monarchia nem számíthat támogatásra Berlintől, különösen, ha Nagy-Britannia unszolására bocsátkozik fegyveres konfliktusba a Balkánon. (Rich [1965], II., p. 460.) A német figyelmeztetést Bécsben komolyan vették, a Monarchia pedig a századforduló után még inkább ráutaltak érezte magát a berlini támogatásra, semhogy homályos ígéretékért cserébe más nagyhatalmakkal karöltve felbolygassa a balkáni *status quo*-t. Balkáni „*Einkreisung*”-ra tehát 1901-ben nemigen volt esély. Németországban különben is már jóval a Bismarck-i egyesítés előtt megfogalmazódott, hogy a Porta európai területei a majdani német érdekszféra részét képezik, igaz, akkor még Friedrich List úgy vélte, Angliától kaphatják meg a törökök egyes birtokait cserébe azért, hogy eljátszák a *lansquenet d'Angleterre* („Anglia zsoldos katonája”) szerepét Franciaországgal, illetve Oroszországgal szemben. (Kantorowicz [1929], p. 374.) Bismarck és a német konzervatív gondolkodás a későbbiekben Oroszországban különben is a „természetes szövetségest” látta. A századforduló éveitől azonban az oroszellenes politikai megnyilvánulások mind gyakrabban láttak napvilágot a sajtóban, és egyre többen vélték úgy, hogy a cári birodalom hatalmas népességével és kiapadhatatlan erőforrásaival veszélyt jelenthet Németországra és Európára,

1. A „perfid Albion”-koncepció

így olyan javaslatok is megfogalmazódtak, amelyek szerint a hármasszövetséget kellett volna egy szélesebb európai szövetséggé bővíteni, amely ellensúlyozhatná Oroszország túlhatalmát. Oroszország távol-keleti kudarca ugyan mérsékelni látszott ezt a veszélyeztetettségi érzést, ugyanakkor ezzel párhuzamosan Németország nemzetközi helyzete romlott jelentős mértékben. Az algécirasi konferencia megmutatta, hogy Berlinnek nem sikerült meggyengült keleti szomszédját partnerként megnyerni, miközben elszigeteltségbe jutott és jelentős presztízsveszteség érte. Ausztria-Magyarország és a benne élő németek uralkodó szerepének megőrzése, valamint a dualista Monarchia minél szorosabb hozzáláncolása Németországhoz egyre nagyobb fontossággal bírt. A „bekerítés” fogalmát is nagy gyakorisággal használták a politikai napilapok cikkeiben. (Ropponen [1976], pp. 82-85.)

A Németország „bekerítésére” szőtt angol intrikák rémképe 1902-től az angol-német elhidegüléssel mind jobban rögzült a német politikai elit gondolkodásában. Az orosz-japán konfliktus kapcsán azonban úgy tűnt, Németország helyzetében kedvező változás állhat be. A londoni francia követ Geoffroy meg is jegyezte: „És, ha Oroszország nagyarányú vereséget szenved, mit csinál majd Németország, számomra ez jelenti a veszélyt! Ha mi nem segítünk Oroszországnak, nem fordul-e majd Németország felé?”²²¹ A francia követ szavaiból az az aggodalom volt kivehető – legalábbis az őket interpretáló Mensdorff számára, – hogy a kelet-ázsiai krízis Szentpétervár és Berlin közeledését eredményezheti, ami nagy „lidércnyomástól szabadíthatja meg” Németországot. A gondolatmenetet a londoni osztrák-magyar követ a „bekerítési” elmélet hatása alatt a következőképpen folytatta:

221) Eredeti szöveg: „*Et si la Russie subit des échecs formidables, que fera l'Allemagne ? Voilà pour moi le danger! Si nous ne venons pas à l'aide de la Russie, ne se retournera-t-elle pas du côté de l'Allemagne ?*”

„Azoknak az erőknek, amelyek az utóbbi években minden oldalról Németország elszigetelésén munkálkodtak, legyenek bár szláv, angolszász, avagy latin eredetűek, álmaik megvalósulását, amelyet csak a brit és az orosz világbirodalom közötti megegyezésen keresztül remélhetnek, most ismét a távolabbi jövőre hagyniuk.” (HHS*tA* PA VIII., K. 131., Nr. 7. H., *Mensdorff an Goluchowski*, 1904. febr. 4.)

A „bekerítés” elméletében természetesen Oroszország nem volt pótolhatatlan szereplő. A londoni olasz nagykövet Panza 1905-ben az Egyesült Államok növekvő jelentőségére hívta fel a figyelmet, szerinte, ha Anglia „netán rábírja” Amerikát is arra, hogy „csatlakozzék az *entente cordiale*-hoz, akkor ezzel „rendkívül erős” pozíciót biztosítana a maga számára, az angolszász hatalmak és természetesen Franciaország valóságos „vasabroncsként” („*ein eiserner Ring*”) feszülne Németország köré.²²² (HHS*tA* PA VIII., K. 134., Nr. 27. A-E., *Schönburg an Goluchowski*, 1905. máj. 4.) A német követ von Metternich gróf csodálkozott azon, honnan veszik az angolok azt, hogy Németország meg akarja őket támadni. Panza ezen semmi csodálatra méltót nem talált, ugyanis az ötletet szerinte „maguk a németek ültették az angol fejekbe”, csak el kellett hozzá olvasni a német professzorok és írók kijelentéseit tartalmazó legújabb, Angliában megjelent könyvet, hogy ne legyenek további kételyek Németország „agresszív világhatalmi terveit” illetően. (ibid.)

Az angol-német viszony megromlásának valóban egyik legalapvetőbb oka volt a sajtóban és a közvéleményben elharapódzó ellenséges érzület, amelyet Németországban különösképpen a pángermán és *allddeutsch* radikalizmus képviselői tápláltak. Ezek a közvéleményformáló folyamatok szinte teljesen kicsúsztak a kormányzati ellenőrzés alól. A brit követek egyre élesebb hangú

222) A vonatkozó forrás nem említi ugyan név szerint, hogy melyik ország ellen irányul a nagyhatalmi „vasabroncs”, de az összefüggések alapján ez kétséget kizáróan csak Németország, illetve szövetségesei lehetnek.

1. A „perfid Albion”-koncepció

jelentéseket küldtek Berlinből, az anglofóbiától átítatott németországi írások kedvezőtlen hatásait a tapintatos diplomácia egyre kevésbé volt képes ellensúlyozni, pedig a *Preußische Jahrbücher* újságírója már 1890-ben a következőképpen figyelmeztetett:

„Egyetlen nép sincs olyan veszélyes helyzetben, mint a német, egyetlen sajtót sem figyelnek meg, tanulmányoznak, vizsgálnak mikroszkóp alatt úgy, mint a németet.”²²³

Jóllehet a német vezetésnek meg volt a lehetősége arra, hogy az ún. sajtóirodák²²⁴ keresztül határozottabb politikát vigyen, ebben azonban a kormányzatot, illetve a külügyi vezetést belső ellentéteik meggátolták. Ami Angliában a kormányoknak különösebb nehézség nélkül sikerülhetett: azaz, hogy a közvélemény támogatását a sajtón keresztül megnyerjék, azt a németek nem valósíthatták meg, függetlenül a sajtóirodák számától, a közvélemény irányítása nem járt sikerrel. (Primke [Diss.1936], p.135.) Maximilian Harden már 1904-ben azt írta a *Zukunft*-ban, hogy a „bekerítés” Németország számára nagyobb kockázattal jár, mint egy esetleges háború, a radikálisan nacionalista német lapok elsősorban a berlini politikusok következtelenségét illették kritikával. A külpolitikai izoláltsággal szemben szerintük a legjobb recept a német birodalom „erőteljes” fellépése volt. (Ropponen [1976], p. 86.) A németországi sajtó megnyilvánulásai hozzájárulhattak ahhoz, hogy Anglia biztonságpolitikai aggodalmai megnövekedtek.

Balfour 1905 májusában alsóházi beszédében érintette egy esetleges ellenséges invázió kérdését, bár végkövetkeztetésében kizárta annak lehetőségét, Német-

223) Eredeti német szöveggel: „Die deutsche Presse darf sich weniger als, die jedes anderen Volkes in ungewohnter Betrachtung auswärtiger Politik ergehen. Kein Volk ist in einer so gefährlichen Lage, wie das deutsche, keine Presse wird so beobachtet, studiert, durch das Mikroskop untersucht wie die deutsche.”

224) Az 1890-es években a német kormányzat sajtóirodák hálózatát építette ki, lásd erről részletesebben: Voegtler [1936], p. 3., ill. Primke [Diss.1936], p.135.

ország helyett pedig Franciaországgal példálódzott. (*HHS*A PA VIII., K. 134., Nr. 30., *Mensdorff an Goluchowski*, 1905. máj. 12.) Ugyanebben az időszakban cikk jelent meg a *Times* hasábjain is, amely hasonlóan egy Anglia ellen a kontinensről kiinduló támadás esélyeiről szólt, azt mint egy „ideált” említette, amely az európai kontinens „vezérkarainak szeme előtt lebeg.” Mensdorff a „sorok között olvasva” arra a megállapításra jutott, hogy a cikkíró „a legkomolyabban” azt a szándékot tulajdonítja „Németország vezető katonai köreinek”, hogy „adott esetben” Anglia elleni invázióra szánnák el magukat. (Ibid., Nr. 31.G., *Mensdorff an Goluchowski*, 1905. máj. 19.) A brit politikusokat számos biztonságpolitikai aggodalom nyomasztotta, miközben egy német támadás komoly eshetőség gyanánt jelent meg a köztudatban, Oroszország közép-ázsiai fenyegetése is csak a Japánnal folytatott háború miatt csökkent, így a brit diplomácia még számos nagy kihívás előtt állt.

Benckendorff londoni orosz követtel folytatott beszélgetése Schönburg²²⁵ osztrák-magyar ügyvivőt megerősítette abban a meggyőződésében, hogy „végtelen nagy nehézségek” állnak egy angol-orosz *entente* útjában, a két hatalom érdekei Ázsiában olyannyira ellentétben állnak egymással, hogy az orosz diplomatának ebben a tekintetben nem „lehetnek illúziói.” Benckendorff megvetően szólt azokról a brit sajtóban helyenként megjelenő feltételezésekről, amelyek szerint mégiscsak létrejöhet valamiféle „*all round* megegyezés” Oroszország, Anglia, Japán és Franciaország között, amelyhez később Amerika is csatlakozhatna. Ez – az orosz követ szerint is – csak az angliai „soviniszták” „leghőbb vágya”, azonban elismerte, hogy elméletben nyitott a lehetőség aziránt, hogy a legkülönbözőbb hatalmi kombinációk jöjjenek létre. (*HHS*A PA VIII., K. 134., Nr. 27.B., *Schönburg an Goluchowski*, 1905. máj. 4.) Az orosz diplomata részéről nem nyilvánult meg semmiféle rokonszenv egy esetleges németellenes koalíció iránt. Ha ebben az időszakban szemléljük a nagyhatalmi

225) SCHÖNBURG-HARTENSTEIN, Johann herceg (1864-1937), osztrák–magyar diplomata.

1. A „perfid Albion”-koncepció

viszonyrendszert, inkább az állapítható meg, hogy Oroszország került nemzetközi elszigeteltségbe, és legfőbb gondja nem az volt, hogy közvetlen érdekeivel nem összeegyeztethető nagyhatalmi koalíciók részese legyen. A központi hatalmak stratégiai pozíciója ekkor még összehasonlíthatatlanul kedvezőbb volt, mint a még csak elméletben körvonalazódó hármass *entente* helyzete.

A közhangulat Nagy-Britanniában egyre erőteljesebben fordult Németország ellen, úgy, hogy az ellenszenv már szinte nagyobb volt, mint a Németországban észlelhető angolgyűlölet. A brit kormány még a látszatát is kerülte annak, hogy valahol is úgy tûnjék, engedményeket tett a németeknek. 1904-ben Sir Francis Lascelles berlini brit nagykövet véleménye szerint az angliai magatartás még a németországinál is „esztelenebb” (*dumm*) volt. Ausztria-Magyarország londoni nagykövete a kedvezőtlen helyzetet a német vezetés által a búr háború idején elkövetett „soha többé jóvá nem tehető, durva” hibákkal magyarázta. (*HHSStA PA VIII., K. 132., [Berichte], Nr. 36.B., Mensdorff an Goluchowski, 1904. jún. 12.*) Az orosz-japán háború időszakában a brit részről megnyilvánuló ellenszenvet Berlinnel szemben még csak fokozta, hogy gyökeret vert az a nézet, amely szerint Németország a távol-keleti konfliktust arra kívánta volna felhasználni, hogy egyszer és mindenkorra elejét vegye egy angol-orosz *entente* létrejöttének. A londoni sajtóban az oroszországi anglofóbiát a németek befolyásával magyarázták, erről írja Mensdorff:

„A jólismert játék, hogy itt mindent, ami történik, a német intrikák számlájára írnak, csakúgy, mint ahogy Németországban folyton Anglia perfiditásáról és kétszínûségéről beszélnek, ebben az esetben is tovább tart.” (*HHSStA PA VIII., K. 131., Nr. 3.A-B., Mensdorff an Goluchowski, 1904. jan. 19.*)

A diplomácia játéka a távol-keleti konfliktus után is tovább folyt és kedvező fordulatokat hozott Nagy-Britannia számára, mivel Oroszország szorult helyzetében jobban hajlott a megbékélésre, az angolbarát Izvolszkij külügyminiszteri kinevezése pedig ugyancsak előnyösnek bizonyult. Németország mozgásterére a nemzetközi porondon ezáltal ismét szűkülni kezdett, azután, hogy a megelőző kedvező lehetőségeket nem tudta megfelelően kihasználni. Az angol-orosz *entente* 1907 nyarára elérhető közelségbe került. Amikor az angol-orosz megállapodás ténylegesen is realizálódott, a német közvélemény azt Oroszországnak a hatalmi csoportosulások közötti egyértelmű választásaként interpretálta, amely egyúttal végérvényesen megfosztotta Németországot attól a lehetőségtől, hogy a cári birodalmat saját szövetségesevé tegye. Az angol-orosz *entente* pszichikai hatása a berlini politikusok számára jóval nagyobb volt, mint azt az annak konkrét tartalmából következő tényleges politikai lépések indokolhatták volna. A sajtó ismételten az angol diplomácia „boszorkánykonyháján” kiötlött *Einkreisung*-politika káros hatásaira hívta fel a figyelmet, jöllehet a *Frankfurter Zeitung* szerint az angol-orosz megegyezés csupán a „bekerítési politika” kései gyümölcse, ugyanis 1907-ben az angol-német viszonyban is jelenetős javulás állt be. (Ropponen [1976], pp.86-87.)

1907 augusztusában a britek a terítéken heverő nemzetközi kérdésekben (pl. Cukor Konvenció) együttműködést ajánlottak Aehrenthalnak, aki azzal utasította vissza a szerinte „időszerűtlen” javaslatokat, hogy azok „Németország, Ausztria szövetségese ellen irányulnak”, azzal a céllal, hogy Európán belül „teljessé tegyék elszigeteltségét.” (BD V., p. 208., Nr. 165., *Extract from Memorandum by Hardinge*, 1907. aug. 19.) A *Ballhausplatz* az „elszigetelési törekvéseket” tényként kezelte, és Aehrenthal fel akart lépni velük szemben. Bécsben tehát nagyrészt osztották a németek félelmeit és nem kívántak az ún. „bekerítésben” szerepet vállalni. Mégis VII. Edvárd 1907-es, majd 1908 augusztusában Bad Ischlben tett látogatásai kapcsán olyan híresztelések keltek

1. A „perfid Albion”-koncepció

lára, amelyek szerint a brit uralkodó és a kíséretében utazó Charles Hardinge megpróbálták volna „átcsábítani” a Monarchiát a formálódó hármass *entente* oldalára. Az idős Ferenc József felé tett állítólagos brit ajánlat legendája nyomtatásban először Hermann Oncken *Deutschland und England* című munkájában jelent meg 1912-ben (Kantorowicz [1929], p. 393.), majd Alfred von Tirpitz 1924-ben memoárjaiban kísérelte meg konkrét események felidézésével alátámasztani nézetét, amely szerint Nagy-Britannia tudatos „bekerítő” politikát folytatott Németország ellen. Hardinge állítólag a következő megjegyzést tette:

„Az öreg császár kivételes, nagyszerű ember, de úgy vélem, hogy épp most szalasztotta el hosszú életének egyik legkedvezőbb lehetőségét.” (BD VI., p. 199., Nr. 124., *Times* [részletek fordítása – *Secret Papers of Tirpitz*], 1924. okt. 24.)

A német források azonban tartalamaznak utalásokat arra, amit Tirpitz állított, de ugyancsak nem mentesek az ellentmondásoktól. Ezek szerint is Hardinge nyomatékosan kifejezésre juttatta Aehrenthallal folytatott megbeszélése során, hogy Ausztria-Magyarország szövetsége Németországgal „magától értetődő.” (Kantorowicz [1929], p. 393., ill. GP XXV./2., Nr. 8874., *ibid.* XXIV., Nr. 8162., *Anmerk.*, Nr. 8230., pp. 133-135., *Brockdorff-Rantzau an Bülow*, 1908. aug. 19., 8242.) Az egykorú angol dokumentumok inkább azt erősítik meg, hogy a Monarchia „beszervezésére” a Németországot elszigetelő nagyhatalmi „összeesküvésbe” nem történt határozott kísérlet. (BD V., *Appendix IV.*, *Memorandum by Hardinge*, 1908. aug. 16.) Az egész „legendának” Kantorowicz szerint valószínűleg egy félreértés adott alapot. Musulin lovag²²⁶, aki egyike volt a beavatott diplomatáknak, azt állította, hogy Ferenc József tévesen értelmezte VII. Edvárd egyik megjegyzését, amely arra utalt, hogy a flottakorlátozás tekintetében a Monarchia latba vethetné befolyását, mindebből

226) MUSULIN, Alexander lovag (1868-1947), osztrák–magyar politikus és diplomata.

az udvari pletyka azután bővebb történeteket kreált. (Kantorowicz [1929], p. 393.) Az „elcsábítási” kísérlet különben sem kecsegtetett sok reménnyel, mert Aehrenthal leszögezte, hogy „töretlenül” kitart a német szövetség mellett. Egy érdekes momentuma mégis volt még az ischli megbeszéléseknek, felmerült ugyanis a két hatalom együttműködésének lehetősége Konstantinápolyban, éppen azzal egy időben, hogy a korábban nagyon szilárdnak tekintett német befolyás megrendülni látszott az Aranyszarv-öböl partján. A berlini vezetés különösen nagy érzékenységet ismerve, amely közel-keleti befolyásának féltéséből adódott, ha ez az utóbbi ötlet esetleg kiszivárgott, valószínűleg tápot adhatott gyanakvásra a „bekerítési” teóriák híveinek körében. (ÖU. Aussen. I., pp. 37-38., Nr. 36., *Erlaß nach Berlin*, 1908. aug. 15.) Ezenkívül sokak előtt nem volt titok, hogy a német uralkodó és Ferenc József közötti viszony eléggé hűvös, ez pedig szintén adhatott okot feltételezésekre. A boszniai válság ellenére sem rendült meg az idős uralkodó tekintélye, a brit diplomaták még mindig tisztelettel adóztak személyének, az 1908 novemberében készített egyik jelentésben, amely egyébiránt nagy aggodalommal számolt be a német hivatalos körökben és a társadalomban egyre terjedő pángermán eszmeiségről. A német uralkodó számos alkalommal emlegette, hogy, amikor Nagy-Britannia volt elszigetelt helyzetben, az ő személyes fellépése hárította el az európai hatalmak közös fellépését a búrok oldalán. A szóban forgó jelentés készítője azonban kételkedett II. Vilmos „angolbarátságában”, és az angolelles nemzetközi intervenció megghiúsulását Ferenc József akkori határozott magatartására vezette vissza, amely 1899 és 1900 között Nagy-Britannia számára kedvező irányba „befolyásolta” a német politikát. (BD VI., pp. 211-212., Nr. 133., *Mr. Findlay to Grey*, 1908. nov. 12.) Az ischli *entrevue*-ről szóló német jelentés készítője furcsának találta, miért olyan nagy a hallgatás arról, hogy valójában miről is volt szó. A lakonikus kommuniké, amely csupán Ferenc József tószóját idézte, „okot adtak arra a feltételezésre”, hogy a találkozó során

1. A „perfid Albion”-koncepció

talán olyasmi hangozhatott el, amiről „szándékosan hallgattak”. („*legten die Vermutung nahe, daß die Begegnung einen Verlauf genommen habe, über den absichtlich Stillschweigen beobachtet wurde.*”) Müller²²⁷ szekciófőnök közlései megerősítették ezt a gyanúját. A jelentés megállapítja, hogy bizonyosságot nem tud felmutatni abban a tekintetben, hogy valóban az volt-e VII. Edvárd és Hardinge szándéka, hogy az Anglia és a Monarchia közötti közeledés feltételül a német-osztrák kapcsolatok lazítását szabják. (GP XXIV., pp. 133-135., Nr. 8230., *Brockdorff-Rantzau an Bülow*, 1908. aug. 19.)²²⁸ (v.ö. még: Verosta [1971], p. 591.)

A boszniai válság után megszaporodtak a „bekerítő” angol politikára utaló megjegyzések az osztrák jelentésekben is. A németországi sajtóban a „bekerítési” ideológiáknak von Schlieffen eszmefuttatásai adtak újabb „forrásanyagot” (*Deutsche Revue*), amelyek szerint „Németország elszigetelten áll Európa

227) MÜLLER, László (Ladislaus von Szentgyörgy) (1854-1942), osztrák–magyar diplomata, 1908-1911 szekciófőnök, 1912-től 1914-ig tokiói nagykövet.

228) A lábjegyzetekben utalnak a *Grosse Politik* kiadó szerkesztői: Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus*, II., Berlin, 1919, p. 225., ill. Bertold Molden, *Alois Graf Aehrenthal*, Stuttgart–Berlin, 1917, p. 56., valamint Freiherr von Wangenheim (német diplomata) tangeri jelentésére is (1908. szeptember 29.), aki orosz kollégája Botkin (tangeri orosz köv. 1907-12) közlései alapján állította, hogy Ischl fő témája Marokkó volt, Hardinge újra és újra érintette a témát. Az angolok állítólag azt akarták, hogy a Monarchia járuljon hozzá ahhoz, hogy a franciák számára szabad kezet adjanak az észak-afrikai ország területén, Ferenc József ezt természetesen visszautasította. Aehrenthal magyarázata szerint az angolok azért törekedtek olyan kitérőre a téma megvitatására, mert VII. Edvárd aggódott amiatt, hogy valóban komoly összeütközésre kerülhet sor Franciaország és Németország között Marokkó miatt, Anglia pedig nem adhat diplomáciai támogatást kívül semmit, így félő, hogy a csalódott franciák Németország „karjaiba vetik magukat”, ami által az angol „elszigeteltség” ismét előállhat. (GP XXIV., pp. 153-155., Nr. 8241., *Brockdorff-Rantzau an Bülow*, 1908. szept. 1., *ibid.*, p. 155., Nr. 8242., *Schoen an das Ausw. Amt*, 1908. szept. 5.) Aehrenthal védelmezte német szövetségét.

közepén” szemben egy „fanatikus törekvéssel”, amely „minden erőt egyesíteni akar”, hogy együttesen támadjon a „középpont” felé. (BD VI., p. 229., Nr. 145., *Col.Trench to Goschen*, 1909. jan. 8.) A jeles tábornok cikke a több mint két esztendőre visszatekintő folyamat betetőzése. Már 1907-től a sajtóorgánumok jelentős része állandóan élesztgette az Anglia iránti gyanakvást, amellyel a hivatalos körök véleménye is sok tekintetben egyezett. (ibid., ill. BD VI., p. 6., Nr. 2., *Cartwright to Grey*, 1907. jan. 12.) Az ideológia egyes elemeinek tehát volt idejük „begyűrűzni” az osztrák-magyar politika világába is. A „perfid Albionra” és a „bekerítésre” vonatkozó utalások az osztrák-magyar külügy iratai között is fellelhetők. Mensdorff már 1903 nyarán említést tett azokról az elgondolásokról, hogy az angolok a macedóniai eseményeket állítólag titokban pénzzel befolyásolnák, hogy ezáltal is nyugtalanságot szítsanak, de nem látta ezeket igazolhatónak:

„A mozgalom támogatása az angol hivatalos körök részéről számomra teljességgel kizártnak tűnik...(…) Az a véleményem, hogy az oly gyakran előadott mese az angol aranyról, melyet nyugtalanság előidézése végett osztogatnak szét, azért, hogy a zavarosban halásszanak, ebben az esetben is megalapozatlan.” (*HHSIA PA VIII.*, K. 132, [Varia] *Mensdorff an Lützow*, 1903. aug. 26.)

A balkáni ügyekbe való fokozott beavatkozást a brit vezetés a közvélemény részéről megnyilvánuló erkölcsi nyomással magyarázta. Mindez nyomatékosan jutott kifejezésre Mensdorffnak a brit politikusokkal folytatott beszélgetéseiben is, akik szükségesnek látták hangsúlyozni, hogy az erkölcsi indokokat nem szabad „angol képmutatásként felfogni.” (*HHSIA PA VIII.*, K. 131., Nr. 17. [Telegr.Nr. 6705.], *Telegr. Mensdorffs*, 1904. febr. 25.)

Aehrenthal már szentpétervári nagykövetként az osztrák-magyar politika fő feladataként határozta meg, hogy az „angol befolyással szemben fejtsse ki tevékenységét Péterváron” (*dem Einflusse Englands in Petersburg entgegen zu*

1. A „perfid Albion”-koncepció

wirken), ugyanis Bécsben „senki nem kívánhatja”, hogy a szövetséges Németországot „teljesen elszigeteljék”, miközben Oroszország politikáját Angliához igazítja. Mindez Aehrenthal szerint mindenekelőtt Ausztria-Magyarországra veszélyes, mert, amennyiben az angol-orosz megegyezés létrejön Perzsia vonatkozásában, akkor az angolok esetleg arra is hajlandóak lesznek, hogy „Konstantinápolyt átengedjék az oroszoknak.” Oroszország pedig megszabadulva közép-ázsiai gondjaitól ismét teljes erejével beavatkozhat a Balkán ügyeibe, keresztezve az osztrák-magyar politika szándékait. (Friedjung [1997], II., p. 32.) Néhány évvel később Aehrenthal már meg volt győződve róla, hogy a britek összehangolt és anyagi eszközökkel is támogatott titkos aknamunkát végeznek a balkáni országokban, különösen Noël Buxton tevékenységét nehezményezte. Az ún. „utazók” vonatkozásában a Balkánról érkező jelentések hangneme az angol politika és képviselőinek megítélésénél hasonló volt, ezek szerint Anglia feszültségeket idéz elő és „intrikál” a Balkánon, miközben a félhivatalos utazó „diplomatak” „álszent és hippokrita” felháborodásukat hangoztatják Ausztria-Magyarország „jogsértése” miatt. (ÖU. Aussen. I., pp. 547-548., Nr. 692., *Bericht aus Sofia*, 1908. dec. 4.) Az angol politika az Aehrenthal számára csak azzal a feltételezéssel tűnt „érthetőnek”, hogy azt a Németországgal szembeni „indirekt harc gondolata vezérli.” A sajtó tevékenysége ugyancsak „megerősítette” abban a felfogásában, hogy Angliában az a törekvés vált uralkodóvá, hogy Németországra a Monarchia „testén keresztül” támadjanak rá. (ibid., pp. 627-630., Nr. 768., *Privatschr. nach London*, 1908. dec. 17.) A „bekerítési” gondolat sajátos változata ez, amely a balkáni brit politika értelmezésénél arra a következtetésre jut, hogy azt kizárólag egy cél „gonosz bűvölete” hatja át, amely vagy „megma-gyarázhatatlan”, vagy éppen egy hideg – a *Ballhausplatz* számára egyúttal „rendkívül aggályos” – céltudatos racionalitás hatja át. (ibid.) Az angol „pénzosztás” több alkalommal panasz tárgyát képezte egyébiránt, amelyet Mensdorff a bécsi instrukcióknak megfe-

lelően Londonban előadott. Az egyik ilyen Grey számára előadott panaszban az osztrák-magyar nagykövet megjegyezte, hogy Bécsben az az egyértelmű benyomás alakult ki, hogy a brit politika a Monarchián keresztül valójában Németországot támadja, és ha Ausztria-Magyarország nem lenne Berlin elkötelezett szövetségese, akkor az „angol magatartás” sem lenne „olyan barátságatlan.” (Ibid., pp. 716-720., Nr. 863., *Bericht aus London*, 1908. dec. 17., v.ö. BD V., p. 536., Nr. 489., *Cartwright to Grey*, 1908. dec. 23., *Minute by Grey*) Pourtalès pétervári német követ már 1908 elején úgy látta, London és Párizs is jól ismerve az orosz légkört, saját előnyükre igyekeznek „szítani a tüzet” és burkoltan azzal vádolta a nyugati hatalmakat, hogy jelentős anyagi erőket latba vetve támo-gatták a hetekig tartó hecckampányt Ausztria-Magyarország ellen és azt politikailag „hasznos befektetésnek tekintik.” (GP XXV./2., pp. 329-330., Nr. 8722., *Portalès an Bülow*, 1908. febr. 19.)

A boszniai válság lezárultát követően Aehrenthal már szó szerint Anglia „bekerítő politikájának” sikeres „elhárításáról” beszélt a delegációk előtt. (ÖU. Aussen. II., pp. 462-465., Nr. 1735., *Protokoll des Ministerrathes für gemeins. Angelegenheiten*, 1909. szept. 18.) A „bekerítés” tekintetében tehát már nem csupán egy ország, jelesül Nagy-Britannia fő vetélytársát, Németországot érintette, az osztrák-magyar külügyminiszter felfogása szerint, hanem egy egész közép-európai hatalmi blokkot. 1910 márciusában az angol-német *détente* kapcsán Aehrenthal ismét megjegyezte, hogy Anglia „ellenséges magatartása” leginkább arra „vezethető vissza”, hogy Londonban „tervbe vették az erős közép-európai blokk felbomlását”, egyúttal remélte, hogy a britek „nem szönek” többé ez irányban „intrikákat.” (ÖU. Aussen. II., pp. 724-729., Nr. 2024., *Aufzeichnung Aehrenthals*, 1910. márc. 6.)

Grey véleménye szerint a németek feltételezései arról, hogy Anglia terveket sző „bekerítésükre”, teljes „nonszensz”, hiszen Németország „a világ

1. A „perfid Albion”-koncepció

legerősebb hadseregével rendelkezik”, ezenkívül két szövetségessel, ezzel szemben Franciaország és Oroszország csak kölcsönösen egymásra számíthatnak. (BD V., p. 494., Nr. 441., *Grey to Nicolson*, 1908. nov. 10.) A brit diplomácia vezetőjének megállapításai azért némiképp túlidealizálták Németország „kedvező” helyzetét, Olaszország ugyanis meglehetősen ingadozó szövetséges volt, erről nyíltan említés hangzott el Aehrenhaltól is. A Monarchia külügyminisztere szerint azonban Itália „ingadozását” nem szabad „zokovenni”, mert a nagyhatalmak közt „leggyengébbként” mindig „számolnia kell” Anglia „befolyásával”, amely olykor „döntő” a római kabinet számára. (ÖU. Aussen. II., pp. 462-465., Nr. 1735., *Protokoll des Ministerrathes für gemeins. Angelegenheiten*, 1909. szept. 18.)

Később Cartwright tevékenységének köszönhetően és a nemzetközi helyzet változásainak következtében is jelentősen javult a Monarchia és Nagy-Britannia viszonya, amikor azonban lehetőség kínálkozott volna közös diplomáciai lépésekre a *Foreign Office*-t a németek esetleges újabb gyanakvása aggasztotta. Amikor 1909 nyarán Cartwright arról tudósított Bécsből, hogy Aehrenthal szívesen látná a brit közvetítést az orosz-osztrák-magyar viszony javításában, Grey nem élt a lehetőséggel, mivel el akarta kerülni, hogy beavatkozását Berlinben „bekerítési” intrikának minősítsék. (Pribram [1951], p. 152.) A következő év márciusában viszont, amikor Grey ismét kísérletet tett rá, hogy beavatkozzék az Oroszország és a Monarchia között folyó megbeszélések menetébe, Aehrenthal nagyon határozottan utasította vissza. A *Ballhausplatz*on ekkor ugyanis már úgy látták, hogy a Monarchia helyzete megszilárdult, és Németországgal együtt előnyös pozíciót foglal el. Grey törekvéseit az osztrák-magyar külügyminiszter bizalmatlanul kezelte és azt gondolta, hogy az „európai koncert” felújítására tett lépései a brit diplomáciának a boszniai válságot követően egyre romló helyzetének javítása a célja. (HHSStA PA VIII., K. 146. [Varia], *Abschrift eines streng vertr.*

Privatschr. an Mensdorff, 1910. márc. 22.) Cartwrightról pedig azt a véleményt fogalmazta meg, hogy „notóriusan ellenséges Németországgal szemben és az a hír járja róla, hogy mindent megtesz azért, hogy Ausztria-Magyarországot eltávolítsa szövetségese oldaláról.” (ÖU. Aussen II., pp. 742-744., Nr. 2040., *Privatschr. nach Berlin*, 1910. márc. 15.) A brit nagykövet nem volt egyedül azzal a véleményével, hogy a Monarchia távolodását Németországtól érdemes elősegíteni, a francia nagykövet Crozier szintén osztotta Cartwright álláspontját. Henry Wickham Steed szerint mindketten egy illúzióknak adták át magukat, amely nem illeszkedik következetes módon országaik külpolitikájába, ráadásul törekvéseik csak tápot adnak annak a Berlinben olyannyira elterjedt nézetnek, miszerint Anglia Németország „bekerítésén” fáradozik. (Schuster [1970], p. 89., pp. 90-91.) Steednek ebből a szempontból kétségtelenül igaza volt, annál is inkább, mivel az osztrák-magyar diplomaták körében néhány esztendő alatt végképp gyökeret látszott verni a „bekerítés” gondolata. Berchtold 1910 nyarán szentpétervári brit kollégája, Nicolson tevékenységét minősítve annak a meggyőződésének adott hangot, hogy irányítása alatt – ugyanis Nicolsont a *Foreign Office* állandó helyettes államtitkárává nevezték ki – folytatódni fog a „Németország diplomáciai elszigetelésére” irányuló politika. (Hantsch [1963], I., p. 212.)

Az angol politika iránti bizalmatlanság a Monarchia vezetésében csak fokozódott, amikor a magyar kormány Franciaországtól, majd Nagy-Britanniától kívánt kölcsönt felvenni, és próbálkozása mindkét helyen kudarcot vallott. Crowe stratégiai és biztonságpolitikai szempontoktól vezettetve határozottan elutasította a gondolatot, hogy brit bankok pénzt folyósítsanak, amelyet azután félő, hogy *dreadnought* hadihajók építésére fordítanak. (Bridge [1972]a., p. 165.) Hardinge ugyan osztotta Crowe aggodalmait, azonban az ügyet nagyon „terhesnek” és kellemetlennek találta, mivel rajta keresztül az a vád illetheti Nagy-Britanniát és Franciaországot, hogy megkísérlik pénzügyileg

1. A „perfid Albion”-koncepció

és gazdaságilag „bekeríteni” a központi hatalmakat. Nagy-Britanniát nem fűzte formális szövetség sem Franciaországhoz, sem pedig Oroszországhoz, mégis a kölcsönügylet kapcsán világosan körvonalazódott az összefüggés az orosz sajtó és a pétervári közvélemény potenciális nyomása, a francia kormány visszarettenése a pénzügyi manőver támogatásától, illetve a *Foreign Office* negatív értemű állásfoglalása között. Crowe emellett konkrétan a Franciaországgal fennálló „általános politikai egyezményre” is hivatkozott, amely alatt az *entente cordiale*-t kellett értenie, egy olyan egyezményt, amelyben egy szót sem találhatunk harmadik országnak folyósítandó kölcsönökről. (Ibid., ill. Jeszenszky [1994], pp. 260-261.) Howard budapesti főkonzul pedig megállapította, hogy a magyar kormány számára nem marad más hátra, mint ismét a berlini Rothschild bankházhoz fordulni; az onnan felvett kölcsön azonban „egy újabb szem a láncban, amely a kettős Monarchiát *nolens volens* mind szorosabban Németországhoz köti.” (Howard jel. [FO 371/825] idézi: Jeszenszky [1994], p. 261.)

A Monarchiát ismét egyel több szál kötötte tehát Németországhoz, a blokkszemlélet önmagát beteljesítő jóslatként működött. Ausztria-Magyarország vezetői voltaképp már a századforduló óta azért küzdöttek, hogy a nyugati hatalmak kezeljék végre Németországtól független entitásként a Monarchiát. A *National Review* már többször említett 1901-es cikke, az „A. B. C. Memorandum” úgy jellemezte a Habsburg Monarchiát, mint a német törekvések által „megbénított” államalakulatot, a rokonszenvesnek tartott cseh törekvések sorra „megbuktak” Berlin „ellenállásán”. A cikkíró szerint a Monarchia olyannyira alárendelődött Németországnak, hogy politikusai már belső ügyekben sem mernek „bátran és következetesen” cselekedni. (*National Review*, 1901. nov. 1.)²²⁹ A *National Review* közvetlen hatását a brit külpolitika irányvonalára nem

229) Mellékletként: *HHSStA* PA VIII., K. 126. [Berichte], Nr.94.B., *Deym an Goluchowski*, 1901. dec. 6.

igazolhatjuk ehelyütt, Nagy-Britannia bécsi nagykövete azonban éveken keresztül hasonló szellemben küldte jelentéseit Londonba. Sir Edward Goschen bécsi működése alatt megerősödött a *Foreign Office*-ban is az imént illusztrált szemlélet. Goluchowski az algécirasi konferencián előterjesztett javaslatok kapcsán nem győzte hangsúlyozni a brit nagykövetnek, hogy mennyire hamisak azok az állítások, amelyeket állítólag Berlinből továbbították. (BD III., p. 335., Nr. 339., *Goschen to Grey*) Bár Goluchowski esetében Goschen nem adott hitelt a cáfolni szándékolt állításoknak, mégis utódjával kapcsolatban a berlini „kézivezérést” szinte axiómaként kezelte. (Goschen [1980], *Introd.*, p. 22.) Goschen és Wickham-Steed is azon a véleményen voltak, hogy Aehrenthal szándéka az volt, hogy a novibazari szandzsákon át építendő vasúttal diplomáciai konfliktust robbantson ki próbára téve az angol-orosz *entente* szilárdságát, ami egyúttal egybeesett Berlin céljaival is. (Bridge [1972]a., p. 84.) Grey azt a következtetést vonta le, hogy Ausztria-Magyarország „gyalázatos játékot űzött” a macedón reformok rovására. (BD V., p. 228., Nr. 184., *Grey to O’Conor*, 1908. febr. 10.) A Goschen által sajátos szellemben interpretált osztrák-magyar politikát Aehrenthal az 1908-as ischli találkozón megkísérelte más, kedvezőbb megvilágításba helyezni, figyelmeztette Hardinge-ot, hogy ne tekintsenek minden Bécsből kezdeményezett lépésre úgy, mint amelyet Berlin „felbújtására” tettek. (ÖU. Aussen. I., pp. 37-38., Nr. 36., *Erlaß nach Berlin*, 1908. aug. 15.) A boszniai válság, amely hirtelen megkövetelte, hogy a Monarchia az erős német szövetséges biztonságot nyújtó árnyékába meneküljön, ismét nem segített abban, hogy a brit diplomácia irányítói jobban bízzanak a „függetlenedési” törekvésekben.

Később az osztrák-magyar-német katonai együttműködés keltett aggodalmakat, 1910 szeptemberében, amikor Svájcból olyan hírek érkeztek, hogy az ottani kormány esetleg hajlandó az együttműködésre a központi hatalmakkal, Hardinge a következőket írta:

1. A „perfid Albion”-koncepció

„Mindezen katonai és diplomáciai aktivitás együtt a lázas német *dreadnought* építéssel alapot ad arra, hogy komolyan elgondolkozzunk, és arra ösztönöz minket, hogy ne sajnáljunk semmilyen erőfeszítést megtenni ahhoz, hogy 1913-ra biztosítsuk flottánk abszolút túlsúlyát, amikor a döntő pillanat elérkezik ... Nekünk és a franciáknak egyúttal nem szabad elősegítenünk azoknak a hatalmaknak a kölcsönfelvételt, amelyek hajlandóságot mutatnak arra, hogy beleolvadjanak a központi hatalmak érdekszférájába [*Powers who show any inclination to be absorbed into the orbit of the Central Powers of Europe*] Herr Kiderlen néhány évre szóló, rövid távú megegyezésre vonatkozó javaslatai, amely időszakban nem csatlakozhatnánk Németország ellen irányuló kombinációhoz, csak újabb jelzések arra, hogy mennyire közel állunk ahhoz az összeesapáshoz, amelyre Németország és Ausztria következetesen készülnek.” (BD VIII., p. 441., Nr. 341., *Enclosure, Minute by Hardinge*, 1910. szept. 17.)

Az iménti idézet sokatmondó a *Foreign Office* uralkodó látásmódját illetően, a „bekerítéssel” foglalkozó hosszú gondolatsor lezárásaként megállapítható, hogy igen erős meggyőződésként élt mind Berlinben, mind pedig Bécsben az *Einkreisung* gondolata, amely a brit politika sajátos egyoldalú értelmezéséből adódik, jóllehet említhetők olyan brit lépések, amelyek alátámasztani látszanak ezt az elképzelést. A londoni politikusok gondolkodását azonban nem annyira egy stratégiai „bekerítés” szándéka hatotta át, mint inkább a hatalmi erőegyensúly meghatározó gondolata. Grey szerint a századfordulótól kezdve követett politika mindig a *balance of power* megőrzését tartotta a legfontosabbnak, ebben a vonatkozásban a hármas szövetséggel való megegyezés kísérlete sikertelen volt, mert Németország „túl sokat követelt”, miközben Nagy-Britannia viszonya nagyon feszült volt Franciaországgal és Oroszországgal. A brit politika vezérelvét Grey újra és újra megkülönböztetett hangsúllyal emlegette Mensdorffnak, hogy meggyőzően elkülönítse azt az ún.

„bekerítés” politikájától. Ezek szerint Németország nem győzhet Oroszország és Franciaország felett, mert akkor éppen Nagy-Britannia válna elszigetelté (Bridge [1972]a., p. 15.)

2. *A hatalmi egyensúly fontossága, és félelem a német hegemoniátörekvésektől*

A nemzetközi izoláció nem kizárólag a berlini politikusok lidércnyomása volt, de attól Londonban is kellőképp rettegetek. (Steiner [1977], p. 43., p. 55.) Ha Németország hadseregére és flottájára alapozva kihasználja stratégiai fölényét és rákényszeríti mind a franciákat, mind pedig az oroszokat, hogy alávéssék magukat a német hegemoniának, abban az esetben Nagy-Britannia négy kontinentális hatalommal találta volna magát szemben. Amellett azonban, hogy egy kontinentális négyes létrejöttét nagyon veszélyesnek tartották, nem óhajtották a hármas szövetség teljes felbomlását sem. A Grey-féle felfogás szerint a hármas *entente* és a központi hatalmak közötti egyensúly volt az európai béke ideális garanciája. (Bridge, *op. cit.*, *ibid.*) A *balance of power* logika alapján tehát megengedhetetlen volt, hogy Németország kontinentális hegemoniára tegyen szert. A német sajtó egy része, a *Cologne Gazette*, más lapokkal és a hivatalos orgánumok közé sorolt *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*-gal többször felvetették 1909 tavaszán, hogy Anglia „lépjen szövetségre” Németországgal, elkötelezve magát Ausztria-Magyarország irányában is. (I. r. 5. fej.) Goschen 1909 áprilisi jelentése és a *Foreign Office*-ban hozzáfűzött megjegyzések rávilágítanak a brit felfogás lényegi elemeire. Goschen szerint Németország célja, hogy „Európa sorsának egyedüli ura” legyen, ennek útjában – figyelembe véve Oroszország belső okokra visszavezethető gyengeségét – már csak Nagy-Britannia áll, ezért olyan fontos Berlin számára a flottafejlesztési program. A németek újabb egyezkedési ajánlatainak célja

2. A hatalmi egyensúly fontossága, félelem a német hegemonia-törekvésektől

szerinte időnyerés, bármely egyezség, legyen az megnehtámadási szerződés, vagy jóindulatú semlegesség vállalása, végül „elkerülhetetlenül oda vezetne”, hogy „felborulna Európa hatalmi egyensúlya.” (BD VI., pp. 265-266., Nr. 174., *Goschen to Grey*, 1909. ápr. 16.) A brit külügyben úgy vélték, hogy az egész sajtókampány, amely ismételten felveti az angol-német szövetség gondolatát, semmi más célt nem szolgál, mint, hogy közvetve bizonytalanságot keltsen Oroszországban. Eyre Crowe véleménye szerint a hármas szövetség „kiterjesztése” 1884 óta csak bonyodalmakat okozott, ha Nagy-Britannia bármiképp semlegességre kötelezné magát Németországgal szemben, az előbb-utóbb Franciaország vereségéhez és a német kontinentális hegemonia létrejöttéhez vezetne. (ibid., *Minute by Crowe*) Hardinge szerint Berlin célja, hogy ismét létrehozza a három császár szövetségét, mivel világossá vált, hogy nem lehet teljes bizalommal Olaszország iránt. (ibid., *Min. by Hardinge*) Grey úgyszintén egyetértett azzal, hogy a Kiderlen-Waechter által felvetett angol-német megegyezési ajánlat bármely formájában (1. megnehtámadási szerződés, 2. egymás ellen irányuló szövetségben való részvétel kizárása, 3. jóindulatú semlegességre kötelező egyezmény) német hegemoniát eredményezne, és „miután küldetését betöltötte”, jelentőségét veszítené; olyan lenne, – írta Grey – mintha „magunk ellen lépne koalícióra”. (ibid., *Min. by Grey*) Hasonlóan fogalmazott a nagy tekintélyű politikai folyóirat, a *Contemporary Review* cikkírója is, amikor azzal érvelt, hogy egy angol-német megegyezésért Nagy-Britanniának „szerfölött magas árat” kellene fizetnie. Egy ilyenfajta „megállapodással” (*compact*) egyúttal el kellene ismernie, hogy Németország előlépjen a „kicsiny” Hollandia, a balkáni államok és az „ottomán birodalom” protektorává, így egy a francia határtól az Eufráteszig terjedő összefüggő érdekszféra jönne létre, amelyben az egyik jelentős alárendelt elem lenne a külpolitikai

önállóságától megfosztott Ausztria-Magyarország is. (*Contemporary Review*, 1911. jan.)²³⁰

Grey számára a hatalmi erőegyensúly rendszerében Ausztria-Magyarország fontos szerepet töltött be, de csak mint a hármasszövetség stabil, ám nem túl alárendelt eleme, nem pedig az állítólagos „bekerítő politika” részeseként. Grey nem volt nyitott azokra a javaslatokra, amelyek szerint a Monarchia megnyerhető a brit politika számára a hármasszövetségről leválasztva, neki pontosan megfelelt az a helyzet és státusz, amellyel Ausztria-Magyarország az adott pillanatban rendelkezett, csupán az lehetett fontos, hogy szerepe a hármasszövetségen belül mérséklőleg hasson a német törekvésekre. (Bridge [1972]a., p. 16.) A német-osztrák-magyar szövetség „lazulása” Grey szerint, csak „megrendítette volna” a hatalmi erőegyensúlyt Európában. (ÖU. Aussen. I., pp. 716-720., Nr. 863., *Bericht aus London*, 1909. jan. 8.)

Németország és a vele szövetséges Ausztria-Magyarország külpolitikai vezetésében egyre meghatározóbb gondolatként volt jelen, hogy Anglia tervet sző Közép-Európa „bekerítésére”. Berlinben nem csak intrikákról beszéltek, hanem az angol politikának hosszabb távon agresszív, támadó szándékot is tulajdonítottak, mivel úgy vélték, Anglia nem várja majd meg, amíg a német flottaprogram megvalósul, hanem kontinentális partnereivel együtt rátámad Németországra. (BD IX./1., p. 540., Nr. 546., *Grey to Bertie*, 1912. febr. 7.) A „bekerítés” gondolata kapcsán Bülow már közvetlenül az *entente cordiale* aláírását követően hangoztatta, hogy az olyan politika része, amely Németország ellen irányul, azzal a céllal, hogy „elszigetelje” és „megbénítsa.” (Bülow [1930], II., p. 263.) Az angol politika iránt táplált aggodalmak hamarosan átragadtak a bécsi vezetésre is. Egy alkalommal 1907-ben már valóságos háborús pszichózis lett úrrá a *Ballhausplatz*on, amikor a britek

230) Mellékletként lásd: *HHSStA* PA VIII., K. 146. [Berichte], Nr. 1.C., *Bericht v. Tarnowski*, 1911. jan. 6.

javaslatára – macedón kérdésben – először reagált pozitívan az orosz vezetés, és ezzel csaknem egyidejűleg VII. Edward diplomáciai szempontból nagyon sikeres látogatást tett Spanyolországban és Olaszországban. A bécsi politikusok ezt teljes mértékben úgy értelmezték, hogy a britek hatalmi változásokat óhajtanak elérni a Földközi-tenger térségében. Bécsben egyenesen az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a háború és béke kérdése egy hajszálon múlott. Aehrenthal azonnal Berlinbe látogatott, ahol ezúttal megnyugtató híreket kapott: Berlinben nem táplálnak ellenszenvet Anglia iránt, és semmi esetre sem kell háborús veszéllyel számolni. (BD VI., pp. 36-37., Nr. 20., *Goschen to Grey*, 1907. május 17.)

Alapvetően két eltérő gondolkodásmód is ütközött a német politika és az angol politika vonatkozásában. A briteknek valószínűleg nem állt szándékában, hogy háborús konfliktus kirobbantásával szabaduljanak meg az egyre veszélyesebbé váló vetélytárustól, vagy annak legfontosabb támaszát, a hármas szövetséget szétzilálják, de mindent megkíséreltek a német ambíciók korlátok között tartására, mindazonáltal elkerülve a teljes elszigetelésre való törekvés látszatát, ezért nem váltak mérvadóvá Cartwright nézetei sem. Bár az eszközök tekintetében is egyre könyörtelenebb következetességgel jártak el (lásd: kölcsönök kérdése), a fő cél nem az elszigetelés volt, hanem az egyensúly fenntartása és a német hegemon törekvések minden eszközzel való visszaszorítása, eközben mindig a legszigorúbb biztonságpolitikai elvárásokat szem előtt tartva. A Monarchia helyét a brit politikában ezek a szempontok meglehetősen egyértelműen kijelölték, sajnálatos módon eléggé szűk mozgásteret hagyva a bécsi vezetésnek, amely Aehrenthallal az élen valóban küzdött azért, hogy nagyobb önállóságot harcoljon ki magának a német szövetséges túlsúlyával szemben. Miközben saját hatalmi státuszának erősítését aktív külpolitikával és haderejének, valamint, ami különösen fontos, hadiflottájának jelentős fejlesztésével kívánta alátámasztani, beleütközött a brit politika

ezzel sok tekintetben ellentétesen ható áramlataiba. Nagy-Britannia számára ugyanis kedvező lehetett egy viszonylag önálló, belső viszonyait tekintve konszolidált Habsburg Monarchia, amely azonban nem annyira erős katonailag, hogy azzal számottevően bátoríthatná a német hegemoniatörekvéseket, de elég erős ahhoz, hogy az említett önállóságnak nyomatékot adjon. Úgy tűnik tehát, hogy az angol-német antagonizmus jelentős szerepet játszott abban, hogy Nagy-Britannia jobbnak látta a Monarchiával szemben álló erőket támogatni. 1910 után, amikor Aehrenthalnak fokozatosan sikerült elfogadhatóvá tennie magát a *Foreign Office* számára és kezdtek hitelt adni politikájának, Londonnak egyben tekintettel kellett lennie arra is, hogy egyik *entente* partnere, nevezetesen Oroszország távolodni kezdett tőle és Németországgal egyezkedett, valamint ismét Közép-Ázsia felé tekintett. Aehrenthal halála után bizonyos illúziók is megfogantak a *Ballhausplatz* köreiben, amelyek szerint ismét együtt lehet majd működni a britekkel Oroszország ellen, pedig Mensdorff londoni jelentései alapján egyértelmű volt, hogy Nagy-Britannia minden körülmények között kitart a hármas *entente* mellett. Bécsben még 1914-ben is nehezen néztek szembe számos könnyörtelen politikai ténnyel és – Bridge angol történész megállapítása szerint – szívesen elmélkedtek még Holsteint idéző szellemben az adott hatalmi konstelláció megváltoztathatóságáról. Mindemellet leszögezték: Angliának „nem érdeke”, hogy a kontinensen háború törjön ki, de arra a nem kellőképpen megkalapozott következtetésére jutottak, hogy a britek „Szerbia vereségét örömmel köszöntnék.” Szinte hihetetlenül naivan optimista következtetéseket vontak le; valóban jogos lehetett a feltételezés, hogy Anglia egy elsőprő arányú orosz győzelmet Európában éppúgy nem kívánt, mint Németország hegemoniáját, azonban az ebből eredő túlzott várakozással abban reménykedtek, hogy London egy a boszniai válsághoz hasonló szituációban újra magára hagyja az oroszokat morális vereségükkel, Szerbiát pedig tényleges katonai megsemmisülésével.

Az igazság az, hogy a tágabb világpolitikai megfontolások figyelembevétele mellett Ausztria-Magyarország a háborút megelőző időszakban csak nagyon korlátozottan számíthatott arra, hogy valamilyen kérdésben Nagy-Britannia a pártját fogja Oroszországgal szemben. (Bridge [1972]a., p. 213.)

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

1. A brit politika Oroszország melletti következetes kiállása azt is maga után vonta, hogy az orosz politika törekvéseinek, így a pánszlávizmus támogatásának is a korábbiaknál jobban utat kellett engedni és olykor segédkezett nyújtani Szentpétervár elképzeléseihez. Az Oroszország balkáni politikájával, valamint az azzal összefüggő pánszláv és egyéb, a kisebb szláv népek egyesítését célzó szándékkal szemben tanúsított brit magatartás és a nemzetközi diplomáciában végbemenő nagy átrendeződés között több ponton összefüggéseket lehet felfedezni. A búr háború során nyilvánvalóvá vált Salisbury számára, hogy a brit tengeri fölény a hatalmas kiterjedésű világbirodalom valamennyi területének megvédelmezésére és az azokon kívül is vállalt kötelezettségekre – így a tengerszorosok védelmére – egyidejűleg, szövetségesek hiányában nem lehet elegendő. A brit vezetés így arra az álláspontra jutott, hogy visszavonul Konstantinápolyból és a tengerszorosok védelmétől, és egy másik stratégiai ponton, Egyiptomban építi ki gyarmatbirodalma újabb védvonalát. Így a hármas szövetséggel való esetleges közös fellépés jelentősége Oroszországgal szemben nagymértékben csökkent, később pedig már Oroszország barátságának megtartása volt az elsődleges szempont. (Steiner [1977], pp. 22-23.)

A századelőn persze még csak elvi álláspont született arról, hogy Oroszország megbékítése fontosabb lehet a tengerszorosok hagyományos védelmé-nél, ezek eleinte inkább a kabinet egyes tagjainak elméleti állásfoglalásai

voltak a jövőre nézve. A brit politikai közvélemény hangját megszólaltató folyóiratokban (pl. *National Review*) azonban a „gigantikus” Oroszország még a brit érdekekre leselkedő legfőbb veszélyként jelent meg, miközben egyre fenyegetőbbé vált a másik kolosszus, Németország előretörése is. Ezért Ausztria-Magyarország léte nélkül a két gigász egyikének hegemoniáját jósolták, így a dunai Monarchiában az európai béke garanciáját látták. Ebben a helyzetben sem a pángermán, sem a pánszláv elképzelések nem számíthattak másra, mint ellenszenvre a sziget-oroszág részéről. (Abrams [1944], p. 187.) A Monarchia problematikája Nagy-Britannia számára igen sokszor a pángermán hegemonaitörekvések és az orosz, illetve vele kapcsolatban álló szláv törekvések összefüggésében jelent meg, tulajdonképpen már az angol-német szövetségi tárgyalások óta. Ausztria problémáinak kérdése már ekkor összekapcsolódott azzal a politikai kampány-nyal, amely a német szövetség ellen és egy angol-orosz megegyezés mellett kardoskodott. Sir Rowland Blennerhasset²³¹, aki liberális politikusként egyik első szószólója volt a Németország elleni határozott fellépésnek, 1900 és 1902 között három hosszabb cikket is közölt, amelyben a Monarchián belül Magyarországot szánt volna kulcsszerepet, hogy Délkelet-Európa vezető hatalmává fejlődve ellensúlya legyen a német törekvéseknek. Azt tanácsolta a magyaroknak, hogy a cseh-német ellentétben álljanak a szláv csehek oldalára, Anglia pedig majdani orosz szövetségesének pánszláv elképzeléseivel szemben mérséklőleg lép fel. (Jeszenszky [1994], pp. 147-149.) Blennerhasset szerint Ausztria csak az angol-orosz szövetség révén lett volna megoltalmazható a pángermán veszéllyel szemben, az „A. B. C. Memorandum” a *National Review* 1901 novemberi számából ugyancsak hasonló érveket sorakoztatott fel. Hivatalos

231) BLENNERHASSET, Sir Rowland (1839-1909), angol politikai közíró.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

szinten a bécsi brit nagykövet Sir Horace Rumbold jelentései adtak hangot annak a félelemnek, hogy a Habsburg Monarchia Németország vazallusává silányulhat. (Abrams [1944], p. 191.) A *National Review* előbb említett cikke is az Ausztria-Magyarország feletti német dominanciára hívta fel a figyelmet, amelynek következményeként jelölte meg, hogy a Monarchia politikusai nem mernek „bátran” eljárni a nemzetiségi kérdés megoldásának terén. Ausztria érvelésük szerint csak akkor lesz szabad, ha az angol-orosz egyetértés létrejön és Olaszországnak is sikerül kivonnia magát a hármas szövetség kötöttségéből. A csehek helyzetének javítását kulcskérdésként jelölték meg, valamint a cikk szerzője (valószínűleg Leo Maxse) arra is felhívta a figyelmet, mennyire veszélyes lehet, ha Ausztria-Magyarország német gyámság alatt Szalonikiig terjeszkedik. Ausztria-Magyarországnak ezenkívül törekednie kell a balkáni érdekszférák elhatárolására Oroszországgal, miközben tisztázni kell viszonyát a „szlávokkal” (“...must definitely make up their minds how they stand towards the slav Race”), vagyis „választaniuk kell a szlávok és a németek között”, mivel a szlávok hangulatát mégiscsak Oroszország befolyásolja (“*Slav sentiment is the great force which Russia has at her command*”). (*National Review*, 1901. nov. 1., mellékletként: *HHStA PA VIII.*, K. 126. [Berichte], Nr. 94.B., *Deym an Goluchowski*, 1901. dec. 6.)

Míndeközben Berlin és Bécs viszonya éppen a cseh kérdés kapcsán éveken keresztül nagyon feszült volt, a német-osztrák-magyar szövetség a századforduló körüli években válságon ment keresztül. Németországot 1897-től folyamatosan és egyre inkább aggasztották a Monarchia belső problémái, de ezek közül mindenekelőtt a szláv tendenciák erősödése, amely az adott időszakban a csehországi németek és csehek ellentéteiben öltött testet. A konfliktus hullámai átcsaptak a német birodalom területére is, ahol a közvéleményben szintén megnőtt az ellenszenv Ausztria-Magyarországgal szemben. Németország mindig következetesen a csehekkel szemben gyakorolt nyomást a

bécsi vezetésre. Mindeközben a német szövetség hasznosságát kezdték a Monarchián belül is kétségbe vonni. A szlávssággal, azon belül a csehekkel szembeni ellenérzések német részről elsősorban Ciszlajtánia felé irányultak, Magyarország felé nagyobb bizalommal tekintettek, ámde a bizakodás hamarosan átadta magát a politikai zűrzavar okán táplált pesszimizmusnak, ezenkívül a magyarországi németek helyzetével sem voltak elégedettek. (Kovács [1993], pp. 106-118.)

A kulcsszereplő persze Ausztria-Magyarország, Németország és Nagy-Britannia diplomáciája számára egyaránt Oroszország volt, amelyet Bismarck még kizárólag Németország természetes szövetségeseinek tekintett. A cári birodalom az 1870-es évek nagy nekilendülése után visszavonult és az orosz vezetés egy időre befelé fordult. Amikor az expanzív politika ismét előtérbe került, az elsősorban Ázsia és a Távols-Kelet felé irányult. Az 1890-es évekre az orosz vezető körök szemléletében is döntő változások következtek be, III. Sándor cár alatt a korábban jórészt francia és német nyelvű arisztokrácia, amely döntő súllyal jelent meg az állam irányításában, „nemzetivé vált”. III. Sándor és mentora, Pobjedonoszcev²³² alapjaiban magukénak vallották a pánszláv eszmeiséget, ez azonban különbözött attól pánszlávizmustól, amelynek hatásait 1906-tól lehetett egyre inkább érezni. III. Sándor alatt a pánszlávizmus ideáljainak középpontjában a cárizmus és a „harmadik Róma” géniuszának tisztelete állt, amely az állam és a bürokrácia eszményítésével társult és a birodalom szláv népeivel szemben oroszosító politikát folytatott. Ezzel szemben a századforduló után felívelő neopánszlávizmus, amely idővel szintén elnyerte a pétervári hivatalos körök támogatását is, másfajta jellemzőkkel bírt. A harmadik Róma helyett Oroszország egyre inkább a szláv népek protektoraként lépett fel, akik harcot vívtak a germanizáló tendenciákkal szem-

232) Pobjedonoszcev, Konsztantyin Petrovics (1827-1907), orosz államférfi, jelentős befolyása volt III. Sándorra és II. Miklósról is, minden liberális reformot elutasított.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

ben. Az új áramlatok élére már inkább a nyugati szlávtság képviselői, minde-
nekelőtt a csehek álltak. Ezek a tendenciák már a pángermán törekvésekkel
egyidejűleg jelentkeztek és a konfliktus alapvető forrását adták, amely európai
méretű dimenziókat nyert. Itt mindenekelőtt Kramaø²³³ szerepét és a nyugati
hatalmak sajtójának prominens képviselőivel fenntartott kapcsolatát, valamint
Oroszországgal szemben szorgalmazott politikáját érdemes kiemelni. (Kohn
[1956], pp. 190-193, pp. 201-204.)

Kramaø már a századforduló előtt megtalálta az utat a brit sajtó azon
részéhez, amely jelentős politikai befolyással rendelkezett, így lehetősége
nyílt arra, hogy az angol közvélemény elé tárja nézeteit. Már 1899-ben
kifejtette, hogy szükség van a Monarchia föderalizálására és az eltávolodásra a
német szövetségéstől, amely fenyegetést jelent Ausztria szuverenitására.
Gondolatai, melyeket 1899-ben a francia sajtóban fejtett ki, 1902-ben már a
National Review hasábjain jelentek meg. Kramaø szerint a Habsburg
Monarchia jövője szempontjából a cseh kérdések kulcsjelentősége volt,
ugyanis csak a cseh nép lehetett a dualista államon belül hatékony
„védőbástya” a pángermán törekvésekkel szemben, amelyek annak önálló,
független létét fenyegették. Büszkén vallotta: hogy a cseh nemzetnek
történelmi küldetése, hogy „tüske legyen a németek testében.” (Abrams [1944],
p. 192.)

Németországban a pángermán eszmeiségű politikai körök nyílt táma-
dásként értékelték Kramaø fellépését. A *Kreuzzeitung*-ban Theodor Schie-
mann²³⁴ professzor nemzetközi „összeesküvésről” írt, amelynek a párizsi
szlavofilek, a csehek, az orosz pánszláv mozgalom, Angliában pedig Blenner-

233) KRAMAØ, Karel (1860-1937), cseh politikus, 1891-től 1916-ig az osztrák képviselőház tagja.

234) SCHIEMANN, Theodor (1847-1921), történettudós és publicista, a *Kreuzzeitung* szerkesztője, megjelentette a *Deutschland und die große Politik* c. évkönyvet.

hasset és a hozzá hasonló nézeteket vallók a részesei, végső célja pedig Ausztria-Magyarország és ezen keresztül Németország gyengítése. Kramø privat levelezéséből Irwin Abrams *The Austrian Question* című cikke szerint olyan adatok kerültek elő, amelyek szerint – ha „összeesküvésről” nem is volt szó – mindenképpen tény, hogy a nyugati németellenes beállítottságú politikai körök (elsősorban publicisták) és az orosz pánszlávizmus kereste egymással a kapcsolatot, és ezeknek közvetítője több esetben a cseh politikus volt. André Chéradame például bizonyosan Kramø inspirációjára kedte el tanulmányozni a pángermán eszmeiséget, és 1898-ban is a cseh államférfi mutatta be őt a pánszlávizmus egyes reprezentánsainak Szentpéterváron. Abrams Chéradame Kramønak írt egyik levelére hivatkozva állítja azt is, hogy a francia publicista már 1901-ben, egy évvel az első fejezetben is említett, Ausztria helyzetét taglaló könyvének megjelenését követően, reményének adott hangot, hogy az általa felvetett gondolatok gyorsan beivódnak a nyugati politikai közgondolkodásba, és „Berlinben tombolni fognak a dühtől.” (Abrams [1944], pp. 192-193.) Kramø a *Times* tudósítójára, Lavinóra nagy hatást gyakorolt, sőt a cseh politikus kapcsolatai a *Wilhelmstraße* figyelmét is felkeltették, az egyik német jelenetés szerint Blennerhassetnek ő adta az alapvető inspirációkat. Holstein úgy vélte, hogy nemzetközi „agitáció” folyik, amelynek célja, hogy Bécsben bizalmatlanságot gerjesszenek Németország iránt. (ibid., p. 194., ill. GP XVII., pp. 86-87., Nr. 5019., *Aufzeichnung Holsteins*, 1901. jún. 14., lásd jegyzeteket is) Eulenburg bécsi német követ 1898 decemberében szintén titkos együttműködésre gyanakodott a franciák, az orosz kormány és Kramø között, aki két évvel később valóban eljuttatott egy memorandumot Delcasséhoz a csehek helyzetéről, mindazonáltal a francia kormány magatartására a Monarchiával szemben ez különösebb hatást nem gyakorolt. A franciák és az oroszok számára is azonban 1899 már súlyos politikai kérdésként vetődtek fel a hármas szövetség felbomlásából, illetve Ausztria-Magyarország széteséséből fakadó

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

esetleges következmények, melyek az Európában uralkodó hatalmi egyensúlyt döntően befolyásolhatták. Párizsban és Szentpéterváron ekkor korántsem kívánták a Habsburg Monarchia megszûnését, sőt úgy látták, hogy Ausztria-Magyarország destabilizálódásához éppen németországi politikai erők járultak hozzá. (Ibid., p. 194., v. ö. Walters [1949], pp. 184-197.)

Bár egyes megnyilvánulásokról lehetett arra következtetni, hogy bizonyos német politikusok rokonszenveznek az elszakadáspárti osztrák-német mozgalmakkal, a hivatalos berlini politika szilárdan a Monarchia fenntartása mellett volt, azonban minden politikai befolyását latba vetette annak érdekében, hogy a német elem vezető szerepe ott megmaradjon. Különösen nagy mértékben kellett a nyomásgyakorlás eszközeivel élnie a századforduló előtti két esztendőben, amikor a csehek és a lengyelek befolyása a szláv igényeket jótékony pártfogásába vevő Thun gróf²³⁵ kormányfősége alatt jelentős mértékben megnőtt. II. Vilmos emiatt már a hármas szövetség végét jósolta. (ibid., p. 199., ill. GP XIII., Nr. 3471., *Eulenburg an Hohenlohe*, 1898. márc. 1.)

A századforduló körüli években a Monarchia belső stabilitása szempontjából a pángermán törekvések még jóval több aggodalomra adtak okot, mint a neopánszlávizmus politikai hatásai, amelyek még csak gyengén voltak érezhetőek. Az ausztriai német politikusok közül többen megfogalmazták, hogy a Németországgal történő egyesülést kívánják. Georg Schönerer²³⁶, az osztrák-német nacionalizmus leginkább militáns képviselője egyenesen kijelentette, hogy „vágynak arra a napra, amikor a német birodalom hadserege bevonul Ausztriába” és véget vet a Habsburg-uralomnak. Schönerer és a vele azonos nézeteket valló politikai erők súlya 1897 (5) és 1901 között több mint

235) THUN-HOHENSTEIN, Franz gróf (1847-1916), osztrák-cseh politikus, nagybirtokos, 1898-99 miniszterelnök.

236) SCHÖNERER, Georg (1842-1921), osztrák politikus, 1897-től 1907-ig képviselő.

négyszeresére nőtt (21) a *Reichsrat*-ban, kijelentéseikben pedig egyre gyakrabban tagadták meg a lojalitást az uralkodóházhoz. Eközben az *Alldeutscher Verband* Németországban mainzi gyűlésén 1900-ban deklarálta, hogy a „germanizmus” fenntartása Ausztriában „élet-halál kérdés.” (Walters [1949], pp. 186-187.)²³⁷

A pángermanizmus szerint a bomlás folyamata a dualista Monarchiában már minden területre kiterjedt, és legjobb, ha a tradicionális államalakulat gyors és fájdalommentes véget ér. Szerintük ugyanis csak a német területek teljes körű egységesülése adhatná meg azt az erőt a németiségnek, amellyel kivívhatná magának az első helyet a világpolitikában. (Ibid.) A német képviselők egyre határozottabban fogalmazták meg politikai céljaikat, amelyek nem egy esetben feszültségeket keltettek és fokozták a Monarchia jövőjével kapcsolatos aggodalmakat. (Rutkowski [1983/1991], Nr. 275., Nr. 827., pp. 578-581.)

Az angol politikusokat és a közvéleményt a pángermán törekvésekkel és a pánszlávizmussal kapcsolatos kérdések elsősorban abból a szempontból érdekelték, hogy azoknak a nagyhatalmi politikára gyakorolt hatása folytán veszélybe kerülhetett-e az európai hatalmi egyensúly. A Monarchia is olyan, az európai egyensúly szempontjából fontos államként jelent meg, amelyet két oldalról is veszély fenyeget, de leginkább éppen szövetségesének, a német birodalomnak az oldaláról. A vélemények Nagy-Britanniában és Nyugat-Európában általában megegyeztek abban, hogy a kontinensen létrejött politikai *status quo* szempontjából olyan méretű és hatalmú egység felbomlása, mint a Monarchia, nem csupán időleges problémákat okozna, hanem végletes eltolódást eredményezne a hatalmi egyensúly rendszerében. (Walters [1949], p. 184.) A közvélemény számára mérvadó politikai folyóiratokban egyre gyakrabban adtak helyt különösen olyan témájú cikkeknek, amelyek a Monarchia belső megszilárdítását érintő reformok kérdésével foglalkoztak. Apponyi Albert

237) Lásd részletesebben: Wank [1980], pp. 292-303.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

például a *Monthly Review* 1904 júliusi számában közölt cikket a haderőreform kérdéseiről. A disszertáció első fejezetében említettük, hogy az angol politikai körökben alapvetően két elgondolás volt tettenérhető a huszadik század legkorábbi éveiben. Az egyik ezek közül a birodalmi jelleget erősítette volna és természetesen Ausztriában is voltak a központosításnak hívei. A magyarok azonban, amint azt Apponyi is hangsúlyozta cikkében elutasítottak mindenfajta „birodalmi gondolatot” (*Reichsgedanke*), amely „pán-osztrák” (*pan-Austrian*) alapelveken nyugodva az egyes országok és tartományok nagyobb egységesítését tűzte ki célul. (*The Monthly Review* 1904 július, mellékletként: *HHStA PA VIII., K. 132. [Berichte], Nr. 40. H., Mensdorff an Goluchowski, 1904. júl. 15.*) A következő év tavaszán Kossuth Ferenc közölte írását a *National Review*-ban *The Hungarian Crisis: Its Causes and Effects* címmel. 1905 áprilisában Blennerhasset is újabb cikket közölt, amelyben a Habsburg Monarchia föderalizálása mellett szállt síkra, gondolatait ismét a cseh kérdés köré csoportosítva. Az osztrák-magyar követség jelentése szerint Blennerhasset egyike volt az angliai „németgyűlölőknek” („*ist bekanntlich ein Deutschlandhasser*”), cikke pedig Ausztriának címzett intésben „csúcsosodott ki” („*sein Aufsatz gipfelt in der an Österreich gerichteten Warnung*”), amelyben óvta a Monarchia vezetőit attól, hogy a „pángermán veszedelmet alábecsüljék”, valamint a cseh követelések támogatójaként érvelt. Blennerhasset szerint ahhoz, hogy a Monarchia „küldetését betölthesse”, elengedhetetlenül szükséges a „birodalom különféle nemzetei” közt fennálló viszony „újbóli helyreigazítása”, illetve a „cseh aspirációk” kedvező elbírálása a bécsi politikusok részéről. A csehek státuszát rendezni kell, mivel a cseh nemzet jelentheti egyedül azt az összeforrasztó erőt, amely „22 millió szláv” lakossal maga mögött ellenállhat a dezintegráció erőinek. (*The Fortnightly Review*, Nr. 460., *New Series*, 1905. ápr. 1., pp. 591-607.)²³⁸

238) Lásd: *HHStA PA VIII. K.134., Nr.20.C., Schönburg an Goluchowski, 1905. ápr.1.*

Blennerhasset szerint is a Habsburg birodalom összekötő nyelve miatt a németek a centralizálás „bajnokai”, a „germanizmus”, a centralizáció és a központi bürokrácia pedig a közös érdekek mentén fonódnak össze. A pángermánok célja Németországban és Ausztriában, hogy az osztrák németeket zászlóvivőkkel tegyék egy a németül beszélő népek és a más nyelvű nemzetek közötti küzdelemben. Ezért is világos, miért oly fontos a cseh kérdés, a pángermánok ugyanis pontosan tudják, miért lényeges a német hivatalos nyelv általános bevezetéséért küzdeniük Cisz-Lajtánián belül. A cél, a cikkíró szerint az volt, hogy majdan könnyebbé váljék a cseh tartományok bekebelezése a német birodalomba. A vezető személyek Bécsben nem fogják fel a veszélyt. Figyelemreméltónak találta, mennyire erőre kaptak a pángermán eszmék az osztrák-német ifjúság körében, a csehek pedig csupán az ellen a „hamis elképzelés” ellen „küzdenek”, hogy Ausztria „német állam.” A hatvanhetes szisztéma azért rossz, mert a „bécsi bürokraták hirtelen ijedségükben” teljesen utat engedtek a magyaroknak, majd teljes erejükkel a cseh törekvések ellen fordultak, csak azért, hogy rendszerüket fenntartsák a Lajtától nyugatra. Blennerhasset kiterjedt autonómiát javasolt Cisz-Lajtánia egyes tartományainak. (Ibid., pp.592-593.) Ami fontos, hogy centrális irányítás alatt maradjon: a hadsereg és a külpolitika. A Habsburg Monarchia belső és külső gyengeségei abból erednek, hogy „ragaszkodik” Németország szövetségi támogatásához, amelynek az az eredménye, hogy igényeinek nem tud nemzetközi téren érvényt szerezni. Ausztria-Magyarország gyengesége ugyancsak nagy nehézségeket támaszt Franciaország és Nagy-Britannia közel-keleti politikájában – ezt jelzi Macedónia közelmúltbéli története is. (Ibid., pp. 602-603.) A *Times* szintén Ausztria-Magyarország fenntarthatóságáról és a pángermán törekvésekről közölt cikket. (*Times*, 1905. április 17., mellékletként: *HHStA* PA VIII., K. 134., [Berichte] Nr. 24.D., *Schönburg an Goluchowski*, 1905. ápr. 19. W 1564)

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

Blennerhasset különösen aggasztóaknak találta az Ausztria-Magyarország és Németország területeinek gazdasági egységesülését célzó vámuniós terveket. Ezeket az elképzeléseket, amelyeknek megvalósítása érdekében az 1904 januárjában Berlinben megalakult *Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein* komoly erőfeszítéseket tett. Egyre több kiadvány és konferencia népszerűsítette az Ausztriával kialakítandó vámszövetség gondolatát. A szövetség tevékenységét a császári udvar és a berlini kormánykörök rokonszenvvel kísérték, de célkitűzéseiket jórészt utópisztikusnak látták. (Lendvai [1997], p. 135.) A *Fortnightly Review* cikke szerint, ha Ausztria-Magyarország és a német területek a gazdasági egységesülésen túl még szorosabbra fűzik az őket összekötő politikai szálakat, akkor „háború nélkül” aligha lehet majd a pángermán törekvéseknek megálljt parancsolni, a németek hatalma Hamburgtól Trieszten át a Közel-Keletig megkérdőjelezhetetlenné válik. Mindezzel szemben az Ausztriában élő szlávok nem csupán saját jogaikért, hanem a „szabadság ügyéért” harcolnak. (*The Fortnightly Review*, Nr. 460., *New Series*, 1905. ápr. 1., p. 606.)

A német külügyminisztérium már 1903 szeptemberében feljegyzést készített az akkor még csak szerveződő szövetségről, a *Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein*-ről. Ebből kiderül, hogy a *Wilhelmstraßen* túl nagynak látták még a közép-európai országok között fennálló érdekellentéteket és a gazdaságpolitikai irányítás különbségeit ahhoz, hogy Európa centrumából kiindulva valós gazdasági egységet lehessen létrehozni, mindazonáltal tevékenységét a folyamat előmozdítása mellett hasznosnak ítélték. A külügyminisztérium azonban távolságtartást javasolt, ugyanis attól tartott, amennyiben jelentős személyiségek állnak a mozgalom mellé, az ronthat Németország megítélésén külföldön, mindenekelőtt Nagy-Britanniában, ahol Joseph Chamberlain és védővámokat szorgalmazó pártja minden alkalmat kihasznál

arra, hogy az angol-német ellentéteket gazdasági téren is elmélyítse. (Opitz [1994], pp. 146-147.)

1906 januárjában Tschirschky és a belügyekért felelős Posadowsky-Wehner²³⁹ beszámolót készítettek II. Vilmos számára a *Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein* két esztendő működéseről, ebben rámutattak, hogy a nagyiparosoknak és bankároknak ez a tömörülése célul tűzte ki a közép-európai piac védelmét a „távolabbi külfölddel” szemben, amely alatt elsősorban az Egyesült Államokat és a brit gyarmatbirodalom területeit értették. Mindezt „kereskedelempolitikai szövetségek” létrehozásán keresztül látták előmozdíthatónak. A szövetséghez hasonló egyesülés Ausztria-Magyarországon ekkorra már létrejött, azonban a jelentés készítői megállapították, hogy ez a német pozíciókat a világkereskedelemben nem javíthatja jelentékeny mértékben, mivel a Monarchia tengerentúli kereskedelmi forgalma ugyanis alig tizedrésze volt Németországnak. Ezzel szemben Franciaország bevonása a közép-európai együttműködésbe jóval több ígérettel kecsegtetett. Mindenképpen fontosnak tartották, hogy a nagy Európán kívüli gazdasági területekkel szemben létrejöjjön a közép-európai államok által alkotott gazdasági blokk is. (ibid., pp. 159-162.)

1906 elején aggasztó jelentés érkezett Németországból, amely jelentősen fokozhatta a *Foreign Office* aggodalmait a pángermán törekvésekkel kapcsolatban. A jelentés különösen nagy hangsúllyal emelte ki, hogy nyilvános beszédek és előadások sorozata tanúskodik arról, hogy Berlinből már a húszmilliónyi, a Monarchián belül élő németre is tekintenek, ennek kapcsán pedig fontos lehet Londonban is elgondolkozni, milyen helyzetet idézne elő, amennyiben Ferenc József halálát követően a Monarchia felbomlik és sikerül a

239) POSADOWSKY-WEHNER, Arthur gróf (1845-1932), német politikus, 1907-ig a belügyminisztérium élén állt és a kancellár első helyettese volt.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

német birodalomnak a németek által lakott területeket bekebeleznie. (BD III., p. 350., Nr. 413., *Mr. Tower to Grey*, 1906. jan. 24.) Kérdéses, hogy a terjedelmes jelentés mennyire keltett valós félelmeket a pángermán befolyás növekedésének tekintetében, ugyanis a hivatalos német politika részéről 1905-ig még csak nem is igen gondolkoztak a Monarchia felbomlásának eshetőségéről, bár Berlin és Bécs viszonya nem volt ellentétektől mentes, mégis a kételyek Ausztria-Magyarország fenntarthatóságának tekintetében csak jóval utóbb jelentkeztek. (Mommsen [1990], pp. 215-233.) Cartwright ezzel szemben feltételezte, hogy Németországban a politikai vezetés komolyan gondolkozott arról – különösen az angol-francia *entente* megkötése után, amikor a Földközi-tenger térségében a hatalmi erőviszonyok alakulása Berlin szempontjából kedvezőtlen fordulatot vett, – hogy milyen előnyöket hozhat a Habsburg Monarchia esetleges felbomlása, és lehetővé válik-e, hogy ezen keresztül a német birodalom megszerezze Triesztet és kijusson az Adriához. (BD VIII., pp. 27-29., Nr. 13., *Cartwright to Grey*, 1906. szept. 24.)

2. A neopánszlávizmusnak a nagyhatalmi politikában érezhető hatásaival a Monarchiának először a novibazari szandzsákon átvezető vasútterv révén kellett szembesülnie, amely egyúttal az osztrák-magyar-orosz balkáni *entente* megszûnéséhez vezető folyamat utolsó felvonását is jelentette. A szentpétervári német követ megállapította, hogy a közel-keleti kérdések iránti fokozott érdeklődés és a növekvő igény a pánszláv elgondolások gyakorlati megvalósítására szinte egyszerre léptek fel az orosz fővárosban. Pourtalès német követ már ekkor biztosra vette, hogy a kibontakozó tendenciák folytatódása esetén, főképp, ha Ausztria-Magyarország is balkáni területének, illetve érdekszférájának kiterjesztését szorgalmazza, a konfliktus a két nagyhatalom közt elkerülhetetlen. A német diplomata szerint az egyik pétervári német nyelvű újság megállapítása igen találó volt, amikor azt írta, hogy – a nagykövet

által „sovinisztának” titulált – oroszországi pánszláv körök szeretnék a „világtörténelem kerekét” megállítani, de csak addig, ameddig Oroszország nyugodtan rendezheti belső gondjait. (GP XXV./2., pp. 302-304., Nr. 8698., *Pourtalès an Bülow*, 1908. febr. 2.) Ezzel egy időben futottak be Berlinbe azok a jelentések, amelyek a pánszlávizmussal rokonszenvezők azon törekvéseire utaltak, hogy befolyásos brit államférfiakat nyerjenek meg az új orosz politika számára. Wesselitzky, a pánszlávizmus nyugat-európai szócsöve²⁴⁰ a novibazari vasútterv kapcsán Ausztria-Magyarország „leplezetlen” törekvéséről írt, amellyel szerinte Szalonikiig akarja kitolni határait. Wesselitzky, mint a Londonba akkreditált külföldi újságírók szövetségének (*Foreign Press Association*) elnöke nagy fogadásokat rendezett és oda számos jelentős politikusot meghívott, akikkel igyekezett személyes beszélgetéseket folytatni. Állítólag nem akadt egy angol politikus sem, aki Aehrenthal pártjára állt volna, és aktív balkáni politikájának irányában akár a legcsekélyebb rokonszenvet is mutatna; többségük meg volt róla győződve, hogy Németország biztatása áll az osztrák-magyar külügyminiszter mögött, aki nem tesz mást, mint a „német világpolitika útját egyengeti.” (GP XXV./2., pp. 308-309., Nr. 8700., *Tschirschky an Bülow*, 1908. febr. 10.) Ezenkívül természetesnek tartották, hogy Oroszország és az „egész szláv világ” visszautasítja Aehrenthal programját. Arról is hírek érkeztek, hogy London és Szentpétervár egyaránt fontolgatták a további közeledést, amelynek a valóságban nem sok alapja volt. Az orosz pánszláv sajtó és az ausztriai szláv sajtó a kérdésben hasonló álláspontot foglalt el. (ibid.) Tschirschky bécsi német nagykövet állította, hogy Wesselitzky egyik levelét sikerült „kéz alatt” megszereznie, a levél a Balkán-politikában

240) „Argus” álnév alatt, 1889-1892 Németországban tevékenykedett, de kiutasították, ezután Londonba ment, mindent megtett, hogy az angol-német kapcsolatokat rontsa, az angol-orosz viszonyt pedig javítsa. Mint a londoni külföldi sajtótudósítók társaságának elnöke nagy elismertséget vívott ki, komoly befolyásra tett szert politikai körökben, lásd: GP XXV./2., pp. 442-443., Nr. 8801., *Tschirschky an Bülow*, 1908. jún. 2.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

követendő pánszláv stratégia fő alapelveit vázolta volna fel. Tschirschky jelentésében részleteket is közölt a levélből. Az idézett részletek szerint az Aehrenthal lépése folytán előállt helyzetet (*Inzidenzfall*) a „szláv politika érdekében” maximálisan „ki kell használni”, ebben pedig „minden szláv tényezőnek közre kell működnie” (*Alle slawischen Faktoren müssen mitwirken.*). A levél szerint a Szandzsákon átvezető vasút terve a mögötte álló osztrák-magyar-német diplomáciai manőverekkel egyetemben értelmezhető lépés - egyfajta „ellenpuccs” (*Gegencoup*), amelyet válasznak szántak arra, hogy II. Vilmos 1907 novemberi londoni tárgyalásai során a német diplomácia nem könyvelhetett el mást, mint egy „totális fiaskót”, ezért biztatta fel a bécsi kabinetet a Balkánon folytatandó agresszív politikára. „Berlinben azonban, csakúgy, mint Bécsben – folytatta érvelését a Wesselitzky-levél – elfelejtették, hogy a „*Drang nach Osten*”-nel szemben tanúsított szláv ellenállás és a híres Gladstone-féle „*hands off*” között teljes az összhang” („*eine vollständige Solidarität besteht*”). (GP XXV./2., p. 337., Nr. 8728., *Tschirschky an Bülow*, 1908. febr. 26.)

Cartwright 1908 júniusában arra hívta fel Grey figyelmét, hogy a pángermán agitáció Németországban minden addiginál nagyobb méreteket öltve azt szorgalmazza, hogy növeljék a német fegyverkezés ütemét a többi nagyhatalom németellenes „koalíciójának” ellensúlyozása végett. Cartwright a német külpolitika három illúzióját említette:

1. Franciaország és Anglia soha nem tudják igazán elásni a csatabárdot; erre a francia-angol *entente* létrejötte adott cáfolatot.
2. Az orosz-angol ellentét Ázsiában növekedni fog.
3. A Monarchia szövetségi hűségére mindenkor számítani lehet.

Immár – folytatta a brit diplomata – szertefoszlani látszik a harmadik illúzió is, mivel nagy az esély arra, hogy a dualista Monarchia elsősorban szláv alattvalóira támaszkodva keresi majd a nagyhatalmi státusz megőrzésének

lehetőségeit. Ha pedig így tesz, akkor előbb-utóbb Oroszország felé fordul majd és elhagyja a német birodalomhoz kapcsolódó szövetséget. Feltételezhető, hogy nagyrészt Sir Fairfax Cartwright elképzelései hatottak azokra (pl. Tyrrell), akik szerint a Monarchiának, amelyben az ausztrószlavizmus elképzeléseivel összhangban, a szláv elem tett volna szert döntő befolyásra, szerepet lehetett volna szánni az egyre veszélyesebbnek tartott német hatalmi törekvések feltartóztatásában. (BD VI., pp. 152-153., Nr. 96., *Cartwright to Grey*, 1908. jún. 1.)

Berlinben az algecirasi konferencia után szintén a Habsburg Monarchiára irányult a figyelem, még hozzá a korábbinál jóval nagyobb mértékben. A német sajtó – különösen annak pángermán orientáltságú része (pl. *Alldeutsche Blätter*)- ismét nagyobb figyelmet szentelt a Monarchián belüli németség sorsának, erősödött a meggyőződés, hogy a szövetséges birodalmon belül fontos erősíteni a német elem pozícióit, melyeket ugyan Ferenc József a maga részéről garantál, ám a magyarok, de legfőképpen a szlávok törekvései jelentős mértékben veszélyeztetnek. (Ropponen [1976], p. 84., p. 85.)

Kramaø és a dél-szláv vezetők közül legtöbben az ausztrószlavizmus liberális szemléletű változatának, a neoszlavizmusnak hívei voltak. Palack²⁴¹ programjának a „*föderalistische Österreich*”-nek szellemi örökösei, a Balkánon kialakult feszült politikai helyzet és a Monarchiának Németországtól való egyre nagyobb függősége mellett, azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy külpolitikai síkon előmozdítsák Ausztria-Magyarország közeledését Oroszországhoz és Franciaországhoz. A dunai Monarchiának szerintük ki kellett volna szabadítania magát a hármas szövetség béklyóiból, hogy újra önálló, céltudatos

241) PALACK, František (1798-1876), cseh történész és politikus, a csehek történelemszemléletét jelentősen befolyásolta; az ausztrószlavizmus és a föderális elvek képviselője volt. 1866-ban jelent meg híres írása az *Österreichische Staatsidee*.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

politikát folytathasson. A neoszlávok kulturális és politikai önállóságra való törekvésük mellett az egyes szláv népek egyenjogúságát hangsúlyozták. A történelem nem adott túlzottan sok esélyt elképzeléseiknek, mert a nagypolitika Oroszországban és Németországban is a szlávság és a germánosság nagy összecsapására készült. (Moritsch [1996], pp. 22-23.) Mindemellett a neoszlávizmus hatása a német fővárosban is olyan kérdésnek számított, amelyet napirenden tartottak és összefüggésbe hoztak az orosz politikával, valamint a Monarchián belül tapasztalható hatásait negatívan ítélték meg. (Állami Levéltár Brno, G 138., K. 135. I-II., *Szögyény an Berchtold*, 1912. márc. 20.) A neoszlávizmus reprezentánsai, mindenek előtt Kramar nagy tekintélyre tettek szert Angliában. Joseph Redlich naplójegyzetei szerint amikor 1908 áprilisának elejére Oroszország diplomáciai kudarca és Aehrenthal „győzelme” nyilvánvalóvá vált (még Wickham Steed számára is), Cartwright értetlenül állt az előtt, hogy a *Whitehall* teljes hallgatásba burkolódzott, jóllehet további manőverekre semmi kilátás nem volt. Wickham Steed ezekután maga ment el Kramarhoz látogatóba, kikérte véleményét, aki elismerte a külügyminiszter sikerét. Ezt azután „szláv véleményként” telegrafálták a *Times* szerkesztőségébe. A hír azután „döntően hatott” Greyre, aki felhagyott merev álláspontjával. (Redlich [1953], I., p. 11., 1909. ápr. 6.)

A boszniai válság időben megközelítőleg egybeesett a pánszlávizmus reneszánszának kezdetével és a neoszlávizmus egyre nagyobb politikai aktivitásával. A válság megmutatta, hogy a germán-szláv ellentétnek az európai politikában komoly jelentősége volt és jóval többet jelentett néhány zurnalista által rendszeresen felvázolt fikciónál. Oroszországban a szlávok „leigázásáról” harsogtak, két év elteltével azonban már kibontakoztak a neopánszlávizmus és a neoszlávizmus közötti ellentétek, amit nem utolsósorban az okozott, hogy az ausztriai szláv politikusok szemében az annexió már korántsem tűnt fel olyan negatív színben, mint szentpétervári támogatóik

gondolkodásában. Miközben az orosz diplomácia ismét új utakat keresett és Németországgal egyezkedett, a Monarchia szláv vezetői és a szentpétervári patrónusok viszonyában elhidegülés mutatkozott, a cseheknek és a lengyeleknek „hűtlenséggel” vádolták. (Wakouning [1993], p. 482.) Az annexiót 1909 decemberében már maga Kramaø is az akkori törökországi helyzetből eredő „szükségyszerűségként” jellemezte, miközben a kormánynak a Friedjung-perrel kapcsolatos magatartását helytelenítette, egyúttal hangsúlyozta, hogy a neozlavizmus a Monarchia területi integritásának talaján áll, célja a szlávok „gazdasági és kulturális egysége.” Elismerte, hogy korábbi törekvésük Ausztria-Magyarország és Oroszország egymáshoz való közelítésére kudarcot vallott, ezért azonban nem a Monarchián belüli szlávok terhelik a felelősséget, hanem a bécsi vezetés elhibázott külpolitikáját. (BD IX./1., p. 95. Nr.87., *Cartwright to Grey*, 1909. dec. 21.)

Az angliai közvélemény eközben Seton-Watson²⁴² révén nyerhetett alapos, ám nem minden részrehajlástól mentes tájékoztatást a szlávok helyzetéről Ausztria-Magyarországon. A már korábban (II. r. 2. fej.) említett Friedjung-per sem keltett jó benyomásokat. Ugyanakkor tovább éltek sokakban azok az illúziók, melyek szerint Ferenc Ferdinánd elképzelései egy „szláv Ausztriáról” megvalósulhatnak, Seton-Watson könyvének a *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* 1911-es kiadásának ajánlását – ha burkoltan is – a trónörökshöz címezte. (Hanak [1993], pp. 565-566.) A trónörökös politikai elképzelései meglehetősen eklektikus képet mutattak, aligha valószínű azonban, hogy meg tudott volna felelni a Seton-Watson által személye iránt táplált illúzióknak, melyek szerint majd egy Oroszországgal barátságos „szláv Ausztria” élén kedvező partner lehet Nagy-Britannia számára is. Anglofób megnyilatkozásaira bőven akad példa, és az is valószínű, hogy Németország

242) SETON-WATSON, R. William (írói álnevé: Scotus Viator) (1879-1951), brit újságíró, írásait főként a *Contemporary Review* és a *Spectator* közölte.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

szövetségében is töretlenül kitartott volna. A brit diplomáciának arra vonatkozólag is megfelelő információi voltak, hogy Péterváron az ausztrósláv tendenciák nem keltenek túl nagy rokonszenvet. A cárt éppenúgy, mint Sir Arthur Nicolsont az Ausztria-Magyarország és Németország közt kialakult „szolidáris” együttműködés foglalkoztatta (*“the close “solidarity” between Germany and Austria-Hungary”*), amely a brit diplomata megfogalmazása szerint azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a központi hatalmak hegemoniáját kényszeríti rá Európára. A cár teljességgel egyetértett, óhaját juttatta kifejezésre, hogy az *entente* együttműködést olyan szorosra fűzzék, amennyire az csak lehetséges, és azt is felvetette, hogy, mivel Ausztria-Magyarország négy új *dreadnought*-ot épít, nem szükséges-e, hogy Nagy-Britannia erősítse földközi-tengeri flottáját. (BD V., pp. 782-785., Nr. 836., *Nicolson to Grey*, 1909. ápr. 14.) A cár tetszését Ferenc Ferdinándnak nem sikerült elnyernie. II. Miklós túl azon, hogy a trónörökös megnyilatkozásait és modorát sem találta jövendő uralkodóhoz méltónak, a brit nagykövet számára kifejtette, amennyiben meg is valósulnának Ferenc Ferdinánd trialisztikus berendezkedést előirányzó elképzelései, azok önmagukban aligha „javítanának” az osztrák-magyar-orosz viszonyon. Az orosz uralkodó borúlátó volt a Ferenc József utáni időszak európai folyamatainak vonatkozásában is, és úgy vélte, hogy a Monarchia – úgy, mint korábban – Németország alárendeltségében marad. (BD IX./1., pp. 548., Nr. 553., *Buchanan to Grey*, 1912. febr. 24.) Ilyen értesülések birtokában a brit külpolitika irányítói nemigen láthattak sok fantáziát a trializmusban vagy az ausztróslávizmusban, legalábbis ami a nagyhatalmi egyensúlypolitikát illeti, hiszen a legfontosabb tényező – Oroszország – és vezetői részéről nem tapasztaltak pozitív beállítottságot az említett nézetekkel szemben. Londont sokkal inkább nyugtalanították az orosz politika 1910 után tapasztalható, brit szempontból kedvezőtlen irányvételei. Egyes tekintélyes megfigyelők már azt jósolták, hogy Oroszország akár

teljesen érdektelenné is válhat az európai kérdések iránt, nem lép fel Ausztria-Magyarországgal szemben és a szláv népeket magukra hagyja, így Dillon szerint Szerbiának sem marad hátra más, mint „saját megváltását az osztrák sas védőszárnyai alatt keresni.” (*HHSStA* PA VIII., K. 144., [Berichte], Nr. 5.F., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1910. febr., melléklet: *Contemporary Review*, Nr. 542., 1910. febr. pp. 238-256.) Ezek a várakozások nem igazolódtak be, az orosz vezetés továbbra is a balkáni szláv népek protektorának tekintette magát, miközben az Osztrák-Magyar Monarchia iránt táplált bizalmatlanság is rendületlenül fennmaradt. Ausztria-Magyarország balkáni céljait illetően a Szalonikiig való előnyomulás gyanújától nem volt lehetséges megszabadulni. Összességében Oroszország irányvonala szöges ellentétben állt a Monarchia ugyanazon térségben folytatott politikájával. (BD IX./1., pp. 224-225., Nr. 194., *Mr. O’Beirne to Grey*, 1910. okt. 20.) A brit diplomácia számára az osztrák-orosz viszony kettős megítélés alá esett, egyrészt a Balkán nyugalma szempontjából fontos volt egyfajta *modus vivendi* létrejötte a két nagyhatalom között, azonban együttműködésük Németország közvetítése mellett, a három császár szövetségére emlékeztető módon már kevésbé volt vonzó alternatíva. A Monarchia ismételt erőteljes előnyomulását a Balkánon ugyancsak kedvezőtlen folyamatnak tekintették, amelynek nyomán Németország növelheti befolyását a térségben. Sir H. Bax-Ironside²⁴³ Szófiából küldött jelentésében a trializmus – amely végül is a Monarchián belüli szláv törekvések politikai szinten történő realizálását jelentette volna – meglehetősen negatív megítélésben részesült, szerinte ugyanis az annexió és a hozzá kapcsolódó trialisztikus törekvések csupán Szerbia bekebelezését és a Monarchia balkáni terjeszkedését voltak hivatottak előkészíteni. Ha azután Ausztria-Magyarország Szalonikire is kiterjeszti uralmát és befolyása elsődlegessé válik a Közel-Keleten, az Oroszország érdekeire nézve rendkívül káros, a „moszkovita birodalom” (*the*

243) BAX-IRONSIDE, brit ügyvivő Szófiában.

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

Muscovite Empire) számára mindez nemcsak elfogadhatatlan, de már az is súlyosan érintette (mivel „csapást jelentett Oroszország büszkeségére és presztízsére”), hogy az annexió során nagylétszámú szláv lakosság került a „dualista Monarchia uralma alá.” (BD IX./1., pp. 531., Nr. 539., *Sir H. Bax-Ironside to Grey*, 1912. jan. 15.)

Amíg Oroszországban a Monarchia terjeszkedésétől tartottak a szlávok rovására, Angliában a pángermán elgondolások keltettek növekvő aggodalmat, addig Németország vezetői a „szláv veszedelem” fogalmát emlegették. II. Vilmos 1909 márciusában Szögyény előtt kifejtette, hogy úgy érzi, a német birodalmat „a szláv veszedelem” jobban fenyegeti, mint valaha. (ÖU. Aussen. II., pp. 113-115., Nr. 1233., *Bericht aus Berlin*, 1909. márc. 16.) Az Oroszország részéről fenyegető „veszedelem”érzete a potsdami találkozó után is megmaradt, az *alldeutsch* mozgalom pedig a német külpolitika „gyengességét” kritizálta. A nagyhatalmak között állandósultak a feszültségek és mindegyikük leginkább azzal törődött, hogyan szedheti össze erőit egy majdani összecsapásra. Nagy-Britanniában Lord Roberts²⁴⁴, a brit haderők egykori nagy tekintélyű főparancsnoka, az afganisztáni és a búr háborúk hőse a kötelező katonai szolgálat bevezetését szorgalmazta, amely ismételten negatív reakciókat váltott ki Berlinben. A brit katonai attasé 1909 februári jelentése elárulja, hogy maga II. Vilmos is negatívan ítélte meg Lord Roberts kezdeményezéseit, az attasé viszont azt emelte ki, hogy a pángermán szellemi befolyás az uralkodó nézeteiben is éreztette hatásait. (BD VI., p. 235., Nr. 149., *Goschen to Grey, Enclosure: The Opinions of H. M. the Emperor*, 1909. február 21.) A „teuton népek” és különösen a németiség küldetéséről szóló eszméket azonban

244) ROBERTS, F. Sleigh, Earl (1832-1914), brit tábornok, a Viktorianus Anglia bálványozott hőse, aki jelentős sikereket ért el az afgán háború során (1879-80), majd a dél-afrikai haderők főparancsnokaként 1900-ban elfoglalta Pretoriát.

éppen „Albion egyik gyermeke” Houston Stewart Chamberlain plántálta leginkább bele az uralkodó gondolatvilágába, akivel Vilmos az 1890-es évektől folyamatosan levelezést folytatott. (Chamberlain [1928], I-II.)

Az európai sajtó, diplomaták jelentései egyaránt számtalan utalást tartalmaznak a pánszlávizmus és a pángermanizmus politikai törekvéseinek összefüggéseire vonatkozólag. A Monarchia a nagyhatalmi érdekellentéteken kívül éppen e két áramlat harcának is a keresztútjében találta magát. Aehrenthal szerette volna ha a nyugati és az orosz sajtóban is kedvezőbb kép alakul ki Ausztria-Magyarországról, és azt nem mint a német *Drang nach Osten* balkáni előőrsét tartják számon, ezért még arra is hajlandó volt, hogy fogadja B. Wesselitzkyt. Amikor az osztrák-magyar külügyminiszter 1909. december 3-án fogadta őt kíváncsi volt azokra az indokokra, melyek a Londonban tevékenykedő újságírót a Monarchia egyik legkérelhetlenebb ellenfelévé tették. Wesselitzky, miközben hangsúlyozta, hogy sohasem volt Ausztria-Magyarország ellensége, kifejtette, hogy számára csakúgy, mint az orosz közvélemény részére a pángermanizmus jelentette a legfőbb aggodalmat, amely szerinte a Monarchiát is fenyegette, mivel alárendelődik az *alldeutsch* politika befolyásának. Az orosz újságíró ezenkívül arra is utalt, hogy az annexiót az orosz közvélemény a „*Vormarsch nach Saloniki*” első mozzanatának tartja. (NL. Aeh. II., p. 732., Nr. 562., *Privatschreiben Aehrenthal an Berchtold*, 1909. dec. 7.) Berlinben különösen rossznéven vették, hogy Aehrenthal a pánszlávizmus köreivel rokonszenvező újságírónak (aki korábban sokat tett azért is, hogy Berlin közeledési kísérletei Angliához megghiúsuljanak) juttatta azt a szerepet, hogy interjújával mintegy előkészítse a terepet egy osztrák-magyar-orosz közeledéshez. A bajor követ szerint volt abban „valamiféle tisztátalanság”, hogy Wesselitzky, aki egy évvel korábban Németországot és magát Aehrenthalt is még „sárral dobálta”, egyszerre „kivívta magának a jogot”, hogy a *Ballhausplatz* szalonjában „ugyanabban a karszékben” foglaljon helyet,

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

amelybe a külügyminiszter egyébként a német nagykövetet szokta leültetni. (Friedjung [1997], II., p. 280.) Túl azon, hogy a berlini vezetés nem nézte jó szemmel, hogy Aehrenthal „saját szakállára” akar közeledni Oroszországhoz és az említett módon javítani megítélését az ottani közvélemény szemében, komoly esélyt nem láttak arra, hogy a bécsi vezetés politikája sikerrel járhat. Pourtalès szentpétervári német követ szerint ugyanis az orosz fővárosban tovább nőtt a „nacionalisták” befolyása, akik számára „elviselhetetlen a gondolata” annak, hogy segédkezet nyújtsanak Ausztriának saját befolyása kiterjesztésében. Mendezen pedig az sem változtatható volt, ha a „szláv elem uralkodóvá válik Ausztria-Magyarországban”, mivel a szlávok meghatározó befolyása esetén sem veszíthetné el a Habsburg Monarchia saját döntően „katolikus jellegét.” (GP XXVII./2., p. 532., Nr. 9946., *Portalès an Bethmann Hollweg*, 1910. ápr. 2.) Aehrenthal és Ferenc Ferdinándot is foglalkoztatta a Monarchián belül létrehozandó délszláv államalakulat kérdése, bár egészen más alapelvek mentén, mint azt Seton-Watson vagy az angol liberálisok közül néhányan gondolták. A trónörökös vaskézzel akarta előbb integrálni Boszniát és Hercegovinát, nem pedig a tartományok lakóinak megkérdezésével, mindemellett az oroszok védelmének, Szerbiának és Montenegrónak a véleményére sem volt kíváncsi, Anglia felháborodására pedig csak gúnyos savakat tudott találni. (NL.Aeh. II., p. 624., Nr. 467., *Franz Ferdinand an Aehrenthal*, 1908. okt. 11.) Aehrenthal a balkáni tartományok bekebelezését a Habsburg Monarchia átfogó alkotmányos reformjával kapcsolta volna össze, ennek végeredményeként önálló kormányzattal rendelkező délszláv terület jöhetett létre a magyar korona égisze alatt Zágráb központtal, amelynek gazdasági és majdan akár politikai vonzásából Szerbia „nem menekülhetett” volna. (Wank [1963], pp. 520-521.)

A délszlávok egyesítése Ausztria-Magyarország védőszárnyai alatt nem volt ellenszenves gondolat az angol liberálisok nagy tekintélyű politikusa, Lord

Rosebery előtt sem, ezzel szemben a pánszlávizmust veszélyesnek tartotta. (*HHStA* PA VIII., K. 141., [Berichte], Nr. 56.C., *Mensdorff an Aehrenthal*, 1908. nov. 27.) Oroszország azonban az egész folyamatban kiváltképp a balkáni politikában vele szemben álló rivális hatalmi törekvéseit vélte felfedezni. A brit elképzelések egy szláv dominanciájú Habsburg Monarchiára vonatkozólag bizonyos mértékben találkoztak a bécsi vezetők egyes elgondolásaival. Ellenben, a trialisztikus, ausztrószláv elképzeléseknek a nagyhatalmi politika különösebben nem kedvezett, az ebbe az irányba mutató politikai lépések külső ösztönzése Anglia részéről nem mutatkozott tanácsosnak, Oroszország azokat mindenképpen ellenszenvvel kísérte volna, Berlinben pedig a pángermán körök nyomása mellett egészen más szempontok alapján, de ugyancsak kedvezőtlen megítéléssel találkozhatott a szlávoknak nagyobb jogokat engedő Monarchia. Úgy tűnik, hogy Ausztria-Magyarország belső reformjának szükségessége, a délszláv kérdés megoldása és az ezekre felvázolt elgondolások feloldhatatlan elentétben álltak a dualista államnak az adott időszakban a nagyhatalmi politikában kiosztott szereppel, ráadásul a bécsi politikusoknak a pánszlávizmus és a pángermanizmus ideológiai áramlatainak állandóan jelenlévő, kedvezőtlen hatásaival is számolniuk kellett.

Egyfajta új szerep elméletben ugyan várható a Monarchiára, mint következetes békepolitikát folytató másodrendű nagyhatalomra, ám a nacionalizmus erősödése és a nagyhatalmi politikában is megnőtt szerepe mindenképpen a legnagyobb kihívásokat támasztotta volna a bécsi vezetőkkel szemben. Karl Renner szerint, aki őszintén aggódott a Habsburg Monarchia jövőjéért, pánszlávizmus és pángermanizmus nem voltak többek, mint „akadémikus ideák” (*akademische Ideen*), hiszen éppen az angol-német ellentét mutatta meg, hogy a germán népek közt is a legélesebb választóvonal jöhet létre. (Verosta [1971], p. 368.) A nagyhatalmak csoportosulásában, illetve az egymással szembenálló blokkok elkülönülésében azonban a két ideológia

3. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában

közvetett és közvetlen hatásai mégis jelentős szerepet játszottak. A *Foreign Office*-ban például igen erős volt a meggyőződés, hogy Németország és Ausztria éppen azért alkotnak olyannyira egységes blokkot, mert a vezető szerep mindkét helyen a németiségé, amely hegemoniatörekvéseit egyesült erővel akarja képviselni az európai politikában, majd ezen keresztül a világpolitikában is, a két hatalom így a kisebb államokat is vonzáskörében tudhatja. Londonban még azt is nagyon valószínűnek tartották, hogy Berlinnek és Bécsnek sikerülhet megnyerniük a többségében németajkú Svájcot ahhoz, hogy a központi hatalmak oldalán lépjen fel Franciaország vagy Olaszország ellen viselt háborúban, aminek jutalmaképpen olasz és francia területekhez juthat, ezáltal pedig dél felé is terjeszkedhetett volna az „üdvözítő *Deutschum*”. (BD VIII., p. 440., *Enclosure* in Nr. 341., *Memorandum by Col. Delmé-Radcliffe on the Military-Political Position of Switzerland*, 1910. szept. 7.)

A Monarchiának, miközben a nagyhatalmi ellentétek nehéz malomkövei közt őrlődött, állandóan számolnia kellett avval, hogy akár legkorlátozottabb törekvései mögött is az össznémet hatalmi célokat vélik felfedezni Oroszországban vagy Nagy-Britanniában. Noha a belső politikai reformokra sürgetően szükség volt, így például a délszláv kérdés megnyugtató rendezésére is, az erre irányuló elgondolások csak kevés pozitív visszhangot kaptak külföldön, a szláv népeknek esetleg nyújtandó többletjogokat úgy tűnt nem igen lehet a nemzetközi politikában is kamatoztatható „valutára” cserélni. Szentpétervár számára Aehrenthal és Izvolszkij konfliktusa után nehéz volt jó színben feltűnnie a bécsi vezetésnek. Az önálló kezdeményezések Berlin rosszállását vonták maguk után, miközben a német politikára jellemző „*Zickzackkurs*” kiszámíthatatlan „hadmozdulataihoz” is igazodni kellett, amelyben 1911-től valóban mind jobban érezhető volt a pángermán körök politikai befolyása. (Fischer [1969], pp. 118-120.) 1910 decemberében ugyanakkor Szögyény a német közvélemény egy részében tapasztalható „russzofil

tendenciákról” számolt be, ezek szerint az addig követett politika elhibázott volt és szakítani kellett volna a Monarchiával, a főként a *Hamburger Nachrichten* hasábjain közreadott nézetek az osztrák-magyar nagykövet szerint hatásukra nézve nem voltak „lebecsülhetőek.” Mindez azt tükrözi, hogy Ausztria-Magyarország még alárendelt szövetségi szerepében sem mindig érezhette magát teljes biztonságban. (*HHSStA* PA III., K. 169. [Berichte], Nr. 51.K., *Szögyény an Aehrenthal*, 1910. dec. 7.) Ehhez járultak még a személyes ellentétek, amelyek ugyancsak sokszor tették Berlin és Bécs viszonyát feszültségektől terhessé, a *Ballhausplatz* számára olykor mértéktelennek tűntek a németek részéről támasztott elvárások, melyek mindenekelőtt teljes lojalitást vártak a Monarchiától, cserébe a boszniai válság során tanúsított német kiállásért. A pángermán körök ugyancsak nehezteltek az osztrák-magyar külügyminiszterre, máskor azonban, ha a szláv politikai törekvésekkel szembeni fellépésről volt szó, védelmükbe vették. (*BD IX./1.*, pp. 243-245., Nr. 207., *Cartwright to Grey*, 1911. jan. 4.)

A brit politika nem alakított ki minden tekintetben határozott álláspontot a Monarchia jövőjét illetően, miközben látószögében elsődlegesen Oroszországot tartotta. Egyes nagy tekintélyű újságírók, például Dillon, aki az Oroszországot érintő kérdésekben elsőszámú szakértőnek számított, elhibázottnak tartotta azt a politikát, amely „feláldozta Ausztriát Oroszországnak.” Dillon is osztotta azonban a *Foreign Office* jelentős része által is képviselt álláspontot – bár azt részben a korábbi helytelen politika következményeként értékelte, – hogy Ausztria-Magyarország immár egységes blokkot alkotott Németországgal. Lassanként a pánszláv beállítottságú szentpétervári politika és a Németországgal szemben bizalmatlan londoni vezetés között jelentős mértékű nézetazonosság alakult ki abban a vonatkozásban is, hogy a Monarchiát és Németországot egy és ugyanazon „germán tömb” részeként szemlélték. Dillon maga már félig ironikus módon nem is Ausztria-Magyar-

3. *A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában*

országról és Németországról beszélt, hanem az „Ausztia-Németország” elnevezést használta. (*Contemporary Review*, Nr. 541., 1911. január, mellékletként: *HHSStA PA VIII.*, K. 146., [Berichte], Nr. 1.F., *Bericht Tarnowski*, 1911. jan. 6.)

Befejezés és konklúziók

I. 1900-tól az Ausztria-Magyarország jövőjével kapcsolatos kételyek Angliában összefonódtak a „német veszedelem” problémájának mind gyakoribb felvetésével és az angol–orosz szövetséget szorgalmazó sajtókampány kibontakozásával. A *National Review* és más lapok is felhívták a figyelmet az *allddeutsch* célkitűzések veszélyeire és arra, hogy Angliának semmiképp nem szabad támogatnia Németország ún. „végső” céljait Ausztria-Magyarországgal kapcsolatban. A híreszteléseken túl, melyek azt latolgatták, mely nagyhatalom és mikor adott „szabad kezet” egy másiknak a Monarchia felosztására vonatkozólag, Ausztria-Magyarország felbomlása reális lehetőségként került szóba a nagyhatalmi egyeztetéseknél, bár célzatosan egyetlen nagyhatalom sem törekedett még a többnemzetiségű birodalom felbomlasztására. A Monarchia gyengülő nagyhatalmi pozíciója már akadályozta az angol–német szövetség létrejöttét, bár annak megghiúsulása végül is más tényezőkre vezethető vissza. Németország bízott szövetségese életképességében, belső problémáival azonban csak addig foglalkozott, ameddig azok a dualista szisztéma fenntartását veszélyeztették. Anglia és Németország elképzelései a Habsburg Monarchia helyét és szerepét illetően homlokegyenest eltértek egymástól. London számára Ausztria–Magyarország, mint a hatalmi egyensúly rendszerének fontos eleme jelent meg továbbra is, belső gyengeségeinek tudatosulása azonban aggodalmakat szült. Nagy-Britannia érdekei szempontjából a századfordulón a Monarchia szövetségesként már nem volt értékes, de megerősítését fontosnak látták,

Befejezés és konklúziók

még hozzá úgy, hogy a dualista birodalom elsősorban Németországtól független tényezőként jelenhessen meg, ezért volt népszerű gondolat a nem német elem erősítése. Berlin azonban nem tûrte – és nem is tûrte –, hogy a 67-es szisztéma megváltoztatásával a ciszlajtán területek német hegemoniája megkérdőjeleződjék, még akkor sem, ha ez végül a saját szövetséges belső stabilitásának gyengülését eredményezte. Ahogyan azt Karl Lichnowsky herceg, a bécsi német követség titkára még 1895 júliusában megjegyezte: „egy gyengébb barát még mindig jobb, mint egy erősebb ellenség.” (idézi: Wank [1980], p.294.) Németország a nyomásgyakorlás különféle eszközeivel már az 1870-es évek eleje óta különben is beavatkozott a Monarchia belső ügyeibe.

Az angol–német szövetségi tárgyalások nem a Monarchia miatt maradtak eredménytelenek, hanem mert Németország és Nagy-Britannia is Európán kívüli érdekeire tekintett, illetve a stratégiai előnyök mérlegelésénél úgy találták, hogy túlzott kockázatvállalás mellett kellene egyoldalú garanciákat nyújtaniuk. Nem osztom azokat a nézeteket, melyek mint a század elszalasztott lehetőségére (*Jahrhundertchance*) tekintenek az angol–német tárgyalásokra. A két nagyhatalom pillanatnyi érdekei nem estek egybe, és a nemzetközi helyzetet – amint a Monarchia pozícióját is – alapvetően eltérő módon ítélték meg. Mindkét országban jelentős mértékben hangoztatták nézeteiket a szövetség gondolatának ellenzői. Az elszalasztott lehetőség retrospektív szemléletből táplálkozó gondolat, amely a következő évtized eseményeinek és a háború bekövetkezésének ismeretében fogalmazódott meg. A valóságban egyik hatalom sem akarta magát elkötelezni, hacsak a másik messzemenően elébe nem megy óhajainak, ilyen tekintetben a Monarchia elkerülhetetlen végzetére történő folytonos hivatkozást, akár „ürügynek” is tekinthetjük. Mindez nem jelentette szükségszerűen az angol–német ellentét elmélyülését, azt csupán a következő évek német politikai baklövésai, valamint a többi nagyhatalom közötti viszonyban bekövetkező változások tették visszafordíthatatlanná. A mértékadó hatalmi ellentét

Befejezés és konklúziók

körül kristályosodott ki az európai hatalmaknak az az elrendeződése, melyet – bár többször megkísérelték – sem Németországnak, sem pedig a Monarchiának nem sikerült megváltoztatnia.

A brit vezetés már a Jangce–egyezmény kapcsán úgy látta, túlzottan is sok dologról mondott le, a további izoláció sem tűnt kockázatosabbnak (Salisbury), mint a messzemenő kötelezettségek vállalása. A Japánnal kötött szerződés után a brit fél nem is törekedett már arra, hogy valódi szövetséget kössön valamelyik európai hatalommal, ehelyett konkrét kérdéseket, egyes érdekszférákat érintő megegyezésekre törekedett. A brit *entente*-politikát Berlinben a tradicionális porosz biztonságpolitikai szemléletnek megfelelően – és az Angliában mutatkozó németellenes hangulat miatt is – egyfajta „bekerítésként” értékelték, pedig azok eleinte csak azt a célt szolgálták, hogy Nagy-Britannia Európán kívüli érdekkonfliktusait mérsékeljék. Berlinben kezdettől fogva tartottak attól, hogy a brit *entente*-politikának rövid időn belül hatása lesz az európai erőviszonyokra is, ezért azt agresszív külpolitikai lépésekkel akarták próbára tenni. A német diplomaták nem érték el céljukat, Németország elszigetelődött és az Angliával szembeni ellenszenv csak nőtt, miközben a Monarchia a berlini vezetés szemében felértékelődött, szemben a korábbi esztendőkkal, amikor meglehetősen lekezelően bántak a régi szövetséggel.

A Monarchia számára az angol–német ellentétben rejlő veszélyek kezdetől fogva világosak voltak, és emiatt az sem meglepő, hogy annak mérséklése, egyfajta közvetítői szerep vállalása jellemző volt az osztrák–magyar diplomáciára. Mindemellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az angol–német közeledés hozzájárult a Monarchia és Németország viszonyában már néhány éve észlelhető bizalmi válsághoz, mert Ausztria–Magyarország fontosságát csökkentette és Oroszországgal kapcsolatban is újabb ellentétek forrása lehetett volna. A német vezetés és különösen a császár nem vette szívesen az osztrák–magyar diplomácia önálló kezdeményezéseit, és szerette megszabni, hogy a

Befejezés és konklúziók

Monarchia politikája milyen irányba haladjon, bármely új elkötelezettség tehát Berlin részéről komoly és egyenes konzekvenciákkal járt volna tehát Bécs számára is.

Az angol–orosz ellentét fennmaradása alapvetően nem volt kedvezőtlen a Monarchia számára, mert Ázsia irányába terelte a cári birodalom figyelmét, az azonban nem volt kívánatos, hogy egy szorosabb angol–német együttműködés vagy szövetség révén Ausztria–Magyarország közvetlenül is belekeveredjék az ázsiai érdekkonfliktusba. Az angol–német szövetségi tárgyalások kudarca önmagában tehát nem kellett, hogy bárkit is elkésérítsen a *Ballhausplatz*on, az is feltételezhető, hogy a brit *entente*-politika, amennyiben az Európán kívülre korlátozódik és abból Németország továbbra sem rekesztődik ki teljesen, nagyon is megfelelt volna Bécs számára, az egyes fontos régiókra vonatkozó általános megegyezéseket pedig (hasonlóan az 1887-es földközi-tengeri egyezményhez) továbbra is lehetségesnek tartották, a közös érdekeken alapuló *ad hoc* együttműködést is beleértve. Rövidesen kiderült azonban, hogy ezekben nem lehet számolni Berlin támogatásával.

Az angol–német ellentét igen hamar egyre nehezebben feloldható konfliktusokhoz és mély gyanakváshoz vezetett Berlin és London viszonyában. Mindkét országban teret nyertek azok az erők, melyek az újabb együttműködés ellen foglaltak állást, Anglia pedig legfőbb ellenségét Oroszország helyett egyre inkább Németországban látta. Lansdowne hiába próbálkozott a közel-keleti érdekszféra tekintetében megegyezni Németországgal, a bagdadi vasúttal kapcsolatos elképzelései a kabinet és a közvélemény ellenállásán megbuktak. A német haditengerészet II. Vilmos hathatós támogatásával fokozni igyekezett a flotta ütőerejét, így Németország nem csak egyszerűen helyet követelt magának a „nap alatt”, hanem meghatározó pozíciót a világtengereken, ezzel fokozta Nagy-Britannia biztonságpolitikai aggodalmait, bár Vilmos szándéka alapve-

Befejezés és konklúziók

tően az volt, hogy a briteket a fegyverkezési verseny által szövetségre kényszerítse.

Az angol–német viszony 1907-ig folyamatosan romlott, az ellentétek pedig a flottaversengésen kívül elsősorban a keleti kérdés kapcsán mutatkoztak meg, amely a Monarchia számára is elsőrangú fontossággal bírt. Ausztria–Magyarország balkáni érdekelsége miatt egyre kevésbé volt képes kivonni magát az angol–német antagonizmus közvetett hatásai alól, hiszen a két nagyhatalom részéről ellentétes irányú nyomás nehezedett a bécsi politikusokra, ezenközben pedig saját érdekei érvényesítésében nagy nehézségeket kellett tapasztalnia, ráadásul Oroszországgal is egyeztetnie kellett. A Monarchia már amúgy is megrendült presztízsének nem használt, hogy a nagyhatalmi ellentétek malomkövei közt örlődve nem sikerült a macedón reformok kérdésében jelentős eredményt felmutatni. A német diplomácia kezdetben nem is tudta egyértelműen eldönteni, vajon Anglia törekvései jelentenek nagyobb veszélyt közel-keleti érdekeire, vagy Oroszország és a Monarchia együttműködése. Berlin csak fokozatosan ismerte fel, hogy a nagyhatalmi viszonyok összefüggésében előnye származhat az osztrák–magyar–oroszi *entente*-ből. Anglia viszont egyre inkább eredménytelennek ítélte a balkáni *entente* működését, a nagyhatalmak új elrendezésű együttműködését igyekezett elérni, hogy megakadályozza a német érdekek érvényesülését, amelyet szerinte Ausztria–Magyarország elősegített. Amikor azután a cári birodalom súlyos vereséget szenvedett a Távol-Keleten, a reformok keresztülvitele még inkább nehezzé vált, miközben a Monarchia lépett elő első számú kezdeményezővé. Nagy-Britanniában attól tartottak, hogy Oroszország passzívitása miatt a balkáni politikában a döntő szó egyre inkább Ausztria–Magyarországé lesz, Bécs közvetve a németek előretörésének útját egyengeti. A balkáni reformok éveken át húzódó lassú folyamatában a *Ballhausplatz* is egyre negatívabban ítélte meg az angol politika természetét, úgy látták, hogy London törekvéseivel felborítja

Befejezés és konklúziók

a balkáni *status quo*-t és felerősíti az ottomán birodalom bomlási folyamatait, mindebben pedig tágabb külpolitikai érdekei vezérlik.

Igaz a megállapítás, hogy mind Nagy-Britannia, mind pedig Ausztria–Magyarország „telített” nagyhatalmak voltak és a *status quo* fenntartását tartották érdeküknek, mégis a két nagyhatalom elképzelései egymástól egészen különböző dimenziókban mozogtak. Meglátásom szerint a *status quo* gyakran emlegetett fogalma igencsak „képlékeny”, a nagyhatalmi háromszögön belüli kölcsönhatásokból pedig az tűnt ki számomra, hogy általános értelemben véve nincs is sok értelme *status quo* hatalmakról vagy *status quo*-t ellenző hatalmakról beszélni, hiszen az ebben a tekintetben tanúsított magatartás vonatkozatható például különböző konkrét földrajzi területekre, ezáltal más és más megvilágításba helyezve egy-egy hatalom szerepét. Az Európán kívüli világban Nagy-Britannia hatalmas gyarmatbirodalmát tekintve bizonyosan a fennálló helyzet megőrzésében volt érdekelt, mindazonáltal a balkáni politikában igen messze is hajlandó lett volna elmenni a török szuverenitás megnyírbálásában, a bécsi vezetés és Berlin szerint is ezzel aláásva az ottomán birodalom stabilitását, a németek viszont tényleg „görcsösen” ragaszkodtak a néhol igencsak tarthatatlan *status quo*-hoz, azt még saját szövetségesüktől is féltve. Oroszország ugyancsak lelkesen bontogatta a *status quo*-t előbb Közép-Ázsiában és a Távols-Keleten, majd pedig a Balkánon. A Monarchia és Németország diplomatái számára mindenesetre Anglia a macedón reformok kapcsán, mint a fennálló viszonyokat aláásni kívánó hatalom jelent meg. Minthogy az ifjútörökök hatalomra jutottak, London ismét egyértelműen visszatért a *status quo* politikához, de csak addig, ameddig az török vezetők ismét Németország felé nem fordultak. Bosznia-Hercegovina annexiójával a Monarchia a török szuverenitást sértette és valóban megbontotta a *status quo*-t, ifjabb Andrássy Gyula érvelése szerint azonban ezzel a fennálló helyzetet megváltoztató lépéssel Ausztria-Magyarország területének integritását, valamint a Balkánon

Befejezés és konklúziók

már jóval korábban megszerzett pozícióit védelmezte. (Andrássy [1990], pp. 12-13.) A három nagyhatalom viszonyrendszere kapcsán a *status quo* probléma vizsgálata még további kutatások témája lehet, melyek változtathatnak eddigi szemléletünkön.

Mindhárom nagyhatalom számára kulcskérdés volt természetesen Oroszország, bizonyos értelemben mindannyian a cári birodalom kegyeiért versengtek, miközben Ausztria–Magyarország és Nagy-Britannia különböző térségekben álltak érdekkonfliktusban az oroszokkal. Németországot alapjában véve sokkal kevesebb konkrét érdeke állíthatta szembe Oroszországgal, mint a nagyhatalmi háromszög két másik tagját. A Monarchiát érintette a legkedvezőtlenebbül a századelő nagyhatalmi átrendeződése, azonban az oroszokkal kialakított egyetértés Ausztria–Magyarország nemzetközi pozícióit egy időre stabilizálta. Mindezek fényében érthető, hogy Bécs minél tovább fenn akarta tartani az *entente*-ot Oroszországgal. A balkáni *entente* felbomlásáig a Szentpétervárral való együttműködés a Monarchia nemzetközi pozíciójának stabilitása szempontjából fontosabbnak bizonyult, mint a korábbi együttműködés esetleges felújítása Angliával. Amikor Goluchowski válaszut elé került, az oroszokkal való kooperáció mellett döntött, és elvetette a mediterrán együttműködést. A bécsi külügyminisztérium meglátása szerint azonban Oroszország egyik célja a balkáni együttműködéssel az is volt, hogy a Monarchiát Angliától és Németországtól is eltávolítva könnyebben érvényt szerezhessen igényeinek a nemzetközi politikában, különösen a Balkánt és a Közel-Keletet érintő kérdésekben. (NL.Aeh. I., pp. 289-290., Nr. 209., *Zwiedinek an Aehrenthal*, 1903. jan. 23.) Nem lehetett azonban szemet húyni a tény felett, hogy Oroszország és a Monarchia érdekei a Balkánon hosszabb távon eltávolodnak egymástól, ezért nem volt végleg feladható egy másikkfajta orientáció lehetősége sem. Bécs csak korlátozott mértékben engedhetett utat az orosz törekvéseknek,

Befejezés és konklúziók

és csakis addig, amíg azok a távol-keleti ügyek miatt kisebb vehemenciával jelenkeztek.

Már Lansdowne arra az álláspontra jutott röviddel az angol-német szövetségi tárgyalások kudarca után, hogy kívánatos rendeznie a vitás kérdéseket Oroszországgal, elsősorban Afganisztán, Tibet és Perzsia vonatkozásában. A brit diplomáciának ez a törekvése a világpolitika eseményeinek egyéb összefüggései miatt még jó darabig nem valósulhatott meg, az *entente* politikát viszont töretlen következetességgel folytatták. A brit politika európai következményei csak fokozatosan mutatkoztak meg, és hatásuk a dualista Monarchia nemzetközi helyzetére sem látszott kezdettől fogva egyértelműen. Berlinben 1903 elején még komolyan el tudták képzelni azt is, hogy Ausztria–Magyarország egy németellenes koalícióhoz csatlakozik. (NL.Aeh. I., p. 294., Nr. 213., *Szögyény an Aehrenthal*, 1903. febr. 22., *lábjegyzetek* 2.) Németország mindenekelőtt szövetségi rendszerét féltette, nem akarta, hogy a balkáni politika alkalmat adjon Anglia számára a hármas szövetség bomlasztására, vagy Oroszországnak arra, hogy a Közel-Keleten erősítse pozícióját. Az sem szolgált Berlin meglegedésére, hogy a macedóniai reformok miatt súrlódások keletkeztek a Monarchia és Olaszország között, úgy ítélték meg, hogy Anglia az olasz–osztrák–magyar ellentétet a maga számára akarja kihasználni. Később a német helyzetmegítélés megváltozott, és a müncheni együttműködést már jó eszköznek látták arra, hogy az angol törekvéseknek gátat szabjanak. A brit külügy magatartását a Monarchiával szemben is egyre inkább a Németországgal ellen vívott „indirekt harc” szempontjai határozták meg, amelyre a szerb kérdés ad jó példát. Ausztria–Magyarország helyét és szerepét, a balkáni politikában elérhető sikereit és a rá leselkedő veszélyeket is mindinkább az angol–német ellentét közvetett hatásai befolyásolták.

A Monarchia, mint szilárd és megbízható szövetséges nem vált kétségessé Berlin számára, Anglia azonban egyre kevésbé tudta, miként helyezze el

Befejezés és konklúziók

Ausztria–Magyarországot saját politikájában, miközben kialakult és gyökeret vert a nézet, hogy a Monarchia képtelen független külpolitikára és döntéseit egyre inkább Berlinből vezénylik, ezért nem lehet megbízható partner a német törekvésekkel szembeni fellépésben. Mindeközben a német diplomácia folyton attól tartott, hogy egyetlen megbízható szövetségesét Anglia valamilyen körmonfont eszközzel, esetleg Oroszországgal karöltve, a német érdekekkel szemben használja fel. (GP XXII., p. 111., Nr. 7399., *Wedel an Bülow*, 1904. márc. 5., ill. GP XXII., p. 149., Nr. 7433., *Aufzeichnung Holsteins, Konzept*, 1904. máj. 8.)

A brit politika arra törekedett, hogy csökkentse a feszültségeket Oroszországgal, ezért azokon a területeken, ahol a két nagyhatalom érdekei nem ütköztek olyan jelentős mértékben, mint Közép-Ázsiában, hajlandó volt az orosz igényeknek messzemenően elébemeni. London kifejezetten kereste a balkáni kooperáció lehetőségeit Oroszországgal, természetesen németellenes éllel, azért, hogy ellensúlyozza a német befolyást Konstantinápolyban. A Monarchia erősödő szerepe a macedón reformokban, kiváltképp Oroszország növekvő távol-keleti lekötöttsége idején egyszerûen zavaró tényezőnek bizonyult, útjában állt a brit politika Oroszországgal kapcsolatos céljainak, ráadásul az osztrák–magyar politikát egyre inkább Németország törekvéseivel kötötték össze. A forrásokból kitûnik, hogy bár ez az állítás, ami a Berlin és Bécs közötti szorosabb konzultációt illeti, nem nélkülözött minden alapot, mégis túlzott harmóniát és alárendeltséget tételezett fel Németország és a Monarchia viszonyát illetően.

A nagyhatalmi háromszög kölcsönhatásait illetően semmi nem eredményezett olyan nagy és mélyreható változásokat, mint az orosz politika irányváltása, amely természetesen a cári birodalom kelet-ázsiai kudarcainak, valamint a szentpétervári politikai kurzusváltásnak volt a következménye. 1906-tól az oroszok fokozatosan felhagytak a Monarchiával való együttműködéssel és Anglia

Befejezés és konklúziók

felé fordultak, a második hágai békekonferencián is ennek az irányváltásnak hatásait érezhette a német és az osztrák–magyar diplomácia egyaránt. Németország és a Monarchia egymáshoz közelálló álláspontja a fegyverzetkorlátozási kérdésekben tovább erősítette azt a szemléletet, hogy Ausztria–Magyarország és a német birodalom politikailag egy közös blokkot alkotnak. Bár az új osztrák–magyar külügyminiszternek, Aehrenthalnak fő célja volt, hogy ún. „aktív külpolitikája” révén a Monarchia függetlenségét hangsúlyozza, mégis – nem utolsósorban a bécsi brit nagykövet Edward Goschen jelentéseinek következtében – Angliában többé-kevésbé megszilárdult az a nézet, hogy a bécsi külügyminisztérium Berlin közvetlen alárendeltségében tevékenykedik. Németország oldalán Ausztria–Magyarország maradt az egyetlen biztos szövetséges, miközben Bécs számára is egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a balkáni politikában nem számíthat már a korábbi orosz együttműködési készségre. Bár a bécsi vezetés nem vette jó néven, hogy Berlin erőteljesen törekszik saját nézeteinek érvényesítésére, nem mindig respektálva a Monarchia „érzékenységét”, kénytelen volt tudomásul venni, hogy erői a „*grand et fort garcon allemand*” lehetőségeihez képest igencsak korlátozottak. Az előbbi találó francia kifejezés Aehrenthaltól származik, akinek a független és „aktív” külpolitika igénye ellenére nem voltak illúziói afelől, hogy Ausztria–Magyarország nem politizálhat tartósan a német érdekekkel szemben. (Wank [1980], p. 295.)

Nagy-Britannia számára már fontosabb volt az előző századi *status quo* politikánál, hogy Oroszországot megnyerje és Németország befolyását ellensúlyozza. Egy darabig azonban az osztrák–magyar diplomácia irányítói abban bíztak, hogy a London és Berlin között megindult rövid életű *détente* folyamatra részben alapozva, egyfajta független pozícióból, akár közvetítői szerepet is játszhatnak. Izvolszkij „revíziós külpolitikája” szintén lehetőségeket biztosított, amely egy darabig még Németország megnyerésére összpontosított. A berlini

Befejezés és konklúziók

diplomácia azonban nem tudta az utoljára kínálkozó lehetőségeket kihasználni, ismét nem volt határozott opció, a flottaprogram pedig Anglia számára egyre riasztóbb méreteket öltött. Ausztria–Magyarország hamarosan tapasztalhatta, hogy az angol–orosz *entente*-nak európai kihatásaival is számolnia kell, arra pedig az egyetlen ellenszer, ha szilárdan a német „hátvédre” támaszkodik. Oroszországban a Monarchia balkáni tervei kapcsán felélénkült a pánszláv propaganda, melynek erősödése a brit politika malmára hajtotta a vizet. Nyilvánvalóvá lett az is, hogy aktív külpolitikát nem lehetséges már az eredetileg elgondolt függetlenség mellett folytatni, hanem az új nagyhatalmi konstelláció, vagyis Oroszország és Anglia egymásratalálása mellett csak Németország hathatós támogatásával. Az orosz–osztrák–magyar *entente* gyakorlatilag már az Uvae–Mitrovica vasúterv révén „halálos sebet” kapott London nagy örömeire, a törökországi események 1908 nyarán azonban újabb fordulatot jelentettek, Nagy-Britannia visszatérni látszott a *status quo* politikához, ilyen értelemben egy platformra került Németországgal a török birodalom jövőjét illetően, persze homlokegyenest ellenkező megfontolásokból. A boszniai válság eredője véleményem szerint nem kizárólag az osztrák–magyar diplomácia által elkövetett „kardinális hiba”, hanem a Bécsre és Szentpétervárra egyaránt jellemző téves helyzetmegítélés Anglia várható magatartását illetően. Izvolszkij túl korán adta hozzájárulását Bosznia–Hercegovina bekebelezéséhez, abban a tudatban, hogy nyert ügye lesz a tengerszorosok kérdésében Párizsban, illetve Londonban. Németországot ebben az ügyben kész tények elé állították, mivel a britek végül szilárdan egy platformra helyezkedtek Oroszországgal, nem maradt más választása, mint a Monarchiát támogatni, amiben eleinte a berlini vezetés korántsem volt egységes. Bülow végül Holstein hatására úgy látta, hogy a balkáni krízis jó szakítópróbának bizonyulhat, melynek végén az orosz–angol *entente* felbomlik, mivel Oroszország nyugati partnerei nem lesznek képesek elég hathatós támogatást adni.

Befejezés és konklúziók

A boszniai válság során a Nagy-Britannia és Ausztria–Magyarország közötti viszony megromlásához az is hozzájárult, hogy London, ismét a bécsi nagykövet megállapításaira hagyatkozva, feltételezte, hogy Aehrenthal Berlinnel előzetesen egyeztetve már az Szandzsák-vasút körüli diplomáciai konfliktust is szándékosan robbantotta ki, azért, hogy próbára tegye az angol–oros *entente* szilárdságát. Aehrenthal persze balkáni terveinek, így az annexiónak keresztülvitele előtt megkísérelte csökkenteni a britek bizalmatlanságát és a tervbe vett lépésekhez kedvezőbb környezetet teremteni, így ne tételezzék fel azt Londonban, hogy minden javaslata mögött Németország áll. Megpróbálta a brit uralkodó és a *Foreign Office* számára is érzékeltetni, miszerint éppen az angol politika akkori irányvonala az, amely Németország oldalán kényszerpályát jelöl ki a Monarchia számára. A brit magatartás megváltoztatására azonban az ifjútörök forradalom után és Izvolszkij kecsgetető ajánlata mellett nem maradt már elegendő idő, így azután az 1908 októberi váratlan fejlemények a korábban megfogalmazott gyanakvást többszörösen felerősítették. Ráadásul Grey és a kabinet a török szuverenitás lehető legnagyobb mértékű oltalmazása mellett foglalt állást. A német és a bécsi diplomácia is úgy értékelte, hogy az eredeti elgondolások alapján Anglia „kegyelemdőfést” akart adni az ottomán birodalomnak. Ám az életképesebbnek bizonyult, és egy darabig úgy tűnt, kedvezőbb visszatérni a *status quo* politikához, mert azáltal a brit diplomácia két legyet üthetett egy csapásra: a váratlan kudarcon keresztül Izvolszkij összes haragját az osztrák–magyar külügyminiszter ellen irányíthatta, ezáltal biztosítva, hogy ne legyen visszatérés a számára kedvezőtlen balkáni *entente*-hoz. Ugyanakkor a török szuverenitás védelmezőjeként fellépve, remélte, hogy Konstantinápoly ellenszenvé Ausztria–Magyarországgal szemben kihat Németországra, mint a Monarchia szövetségesére is, ezáltal a közel-keleti „egyensúly” Nagy-Britannia javára változik.

Befejezés és konklúziók

Egyoldalúan láttatnánk azonban a brit politikát, ha nem tettünk volna említést arról, hogy a Monarchia szerepét illetően – elsősorban ami Németországhoz fűződő kapcsolatát illetve – merőben más elképzelések is megjelentek a *Foreign Office*-ban. A Cartwright-féle elképzelések mindenképp alternatívát jelentettek a brit külügyminisztériumban kialakult és később mindinkább meghatározó fő trendhez képest. Ezek szerint lehetőség lett volna arra, hogy a dunai Monarchia ismét Berlintől független, önálló arculatú hatalomként jelenjék meg. A londoni *mainstream*-től eltérően Cartwright szemlélete szerint csak egy külsőleg és belül is megerősödött Ausztria–Magyarországtól volt várható, hogy ne tanúsítson feltétlen „hűséget” Németország iránt. A *Foreign Office*-ban azonban inkább úgy látták, hogy egy gyenge, problémákkal küzdő Monarchia egyfajta „ballasztként” jobban visszatarthatja Németországot, mintha az egy minden szempontból stabil, megerősödött szövetségest tudhat a maga oldalán. Németország szintén attól tartott, hogy egy erősebb, belső reformok által stabilizált Ausztria–Magyarországban nagyobb hajlandóság mutatkozhat a hagyományos szövetséggel való szembefordulásra.

A Habsburg Monarchia trialisztikus átszervezésére vonatkozó elképzelések és a délszláv kérdés ezen keresztüli megoldása bizonyos angliai körökben (Rosebery) kedvező visszhangra talált, a liberálisok között is sokan voltak oroszellenesek. A németektől való félelem azonban erősebbnek bizonyult más megfontolásoknál, ezért az Oroszországhoz fűződő jóviszony mindennél fontosabb tényezőnek bizonyult, az orosz vezetés pedig egyáltalán nem nézte jó szemmel, hogy egy alapvetően germán és katolikus orientációjú nagyhatalom bármilyen formában is elvitassa tőle a „szlávok protektora” címet. Ha tehát a Monarchia belső alkotmányos reformok útján történő, a nemzeti törekvéseket figyelembe vevő átalakításának lehetőségeire tekintünk, amelyektől egyben a nagyhatalmi státusz újbóli megerősítését várták az ilyen változásokat szor-

Befejezés és konklúziók

galmazók, megállapíthatjuk, hogy ezek számára a nemzetközi környezet teljesen kedvezőtlen volt.

A boszniai válság után a *Ballhausplatz* egyik legfőbb törekvése az volt, hogy valamiképpen kilépjen az angol–német ellentét keresztűzéből, s valóban Aehrenthalnak sikerült is javítania a Monarchia pozícióit, az orosz–német közeledés miatt pedig a Nagy-Britanniához való közeledést elősegítette. Nem utolsósorban Cartwright tevékenységének köszönhetően a kölcsönös gyanakvás is mérséklődött London és Bécs között. A hagyományos diplomácia személyes kapcsolatok terén felmutatott sikerei azonban nem halványíthatták el azokat a továbbra is fennálló ellentéteket, amelyek a stratégiai kérdésekből, mindenekelőtt is a flottafejlesztésekből adódtak. Ebben a vonatkozásban Anglia és a Monarchia felfogása távolodott egymástól. Londonban az osztrák–magyar hadiflotta új típusú hajóit nem egy független hatalom erejét és presztízsét emelő beruházásnak tekintették, hanem, mint a német flotta újabb „divízióját” szemlélték.

Bár a boszniai válság ideje alatt London több ízben számított a német vezetés együttműködésére a békés megoldás érdekében, a krízis lezárulta után ismételten erősödött a meggyőződés, hogy „Németország és Ausztria előre kitervelt és előkészített politikát hajtanak végre”, amely végül a németek európai hegemoniájához vezet. (BD V., Nr. 764., *Nicolson to Grey*, 1909. márc. 24.) Mások szerint azonban a Monarchia állította *fait accompli* elé Németországot, és a téves brit politika eredménye lett végül, hogy a központi hatalmak szorosabban működnek együtt, és az általuk formált hatalmi centrumhoz kényszerül igazodni Oroszország és a franciák is. Egy dologban azonban mindkét nézet képviselői megegyeztek, tudniillik, hogy Berlin felborítani igyekszik a kialakult európai hatalmi egyensúlyt, azáltal, hogy Ausztria–Magyarországot még szorosabban magához láncolja, az *entente* tagjainak egymásba vetett bizalmát pedig megrendíti.

Befejezés és konklúziók

A boszniai válság után ismét felvetődött egy angol–német megegyezés gondolata, sőt a német sajtó jelentős részében ismét szorgalmazták Anglia bevonását a hármasszövetségbe. Hardinge határozott megfogalmazása szerint azonban „Anglia, Németország és Ausztria kombinációja” a németek európai dominanciáját „eleve” magában hordozta volna. (BD VI., Nr. 169., *Minute by Hardinge*) A szövetségi tárgyalások felújításának gondolata minden realitást nélkülözött, korlátozott megegyezésre viszont mutatkozott hajlandóság, Németország számára a cél Anglia „semlegesítése”, Anglia számára a flottafervezés megállítása volt. A titkos egyeztetésekben a Monarchia csak indirekt módon szerepelt, a cs. és kir. diplomaták pedig csak részleges információkkal rendelkeztek, nem volt nehéz kikövetkeztetniük azonban, hogy azok lényegi változást nem hoztak. Nyilvánvaló volt, hogy az ellentét folytatódása további károkat okoz a Monarchiának, következtetéseket azonban nem vontak vagy nem vonhattak le, egy radikálisabb politikai irányváltás tekintetében. Az angol–német stratégiai ellentét, a *navy scare* mind azt erősítették, hogy Nagy-Britannia kitartsa *entente* partnerei mellett. Ausztria–Magyarország és Németország egységes blokk gyanánt jelent meg, és a Monarchia ennek megfelelő bánásmódra számíthatott a nemzetközi hitelpolitikában is.

Az osztrák–magyar diplomácia az angol–német *détente* vonatkozásában a túlzó remények és a háborús determinizmus felfogásai közt ingadozott, Berlin pedig azon tûnődött, hogyan kényszeríthetné Angliát, a „bekerítés” fő mozgatóját valamiféle kompromisszumra. A német irányvonal következetlensége itt is megmutatkozott, amely a hadihajó-lobby (Tirpitz) és Kiderlen-Waechter között a kulisszák mögött folyó hatalmi harcra volt visszavezethető. Közben ismét bizonyos nosztalgiák mutatkoztak a három császár szövetségének felújítása iránt, és felmerült egy osztrák–magyar–oroszlös *rapprochement* gondolata is, amelyet Berlinben természetesen csakis német közreműködéssel láttak kívánatosnak, amíg Aehrenthalt francia részről közvetítést ajánlva szintén ösztö-

Befejezés és konklúziók

nözték a megbékülésre Szentpétervárral, Cartwright és Grey is láttak lehetőséget egy kedvező irányú folyamatra ebben a tekintetben. Londonban azonban a német–orosz közeledés miatt is aggódtak, félve attól, hogy az orosz fővárosban ismét Berlin „tanácsait” követik majd.

A német „világpolitika” ösvényein Aehrenthal nemigen akarta követni a szövetséges partnert, és érzekelte a berlini vezetők közötti „diszkrepanciát.” (ÖU. Aussen. II., Nr. 2024., 1910. márc. 6.) Az osztrák–magyar külügyminiszter óvakodott a merész külpolitikai vállalkozásoktól, kedvezőbb képet alakított ki magáról a brit vezetésben, a *Foreign Office* már nem tartotta Berlin alárendeltjének. Hiába javult azonban a Monarchia általános megítélése, a britek számára leglényegesebb flottakérdést tekintve Ausztria–Magyarország mint a földközi-tengeri egyensúly veszélyeztetője jelent meg, és London biztonságpolitikai megfontolásaiban az ellenséges oldalon számoltak a cs. és kir. hadiflottával, a keretszámok növelésénél pedig az osztrák–magyar *dreadnought*-ok döntő érveként szerepeltek. Az „osztrák–német konspiráció” elképzelése és a belőle táplálkozó gyanakvás meghatározó maradt. Ausztria–Magyarország önálló tényezőként akarta magát elfogadtatni, de kénytelen volt konstatálni, hogy Anglia politikáját továbbra is a Németország elleni fellépés határozza meg. Aehrenthal számára sem tűntek az angol–német antagonizmus mögött meghúzódó tényezők rövid távon kiküszöbölhetőeknek. (Tobisch [1994], p. 68.)

A *Foreign Office* szívesen látta ugyanakkor azt, ha az Európán kívül eső területek problémáit illetően, így például a Perzsiát érintő diplomáciai küzdelemben (1910. máj., lásd: Haselmayr [1963], VI./1., pp. 64-67.), a Monarchia megvonja támogatását Németországtól. A brit közvéleményben olyan nézetek fogalmazódtak meg, melyek szerint Anglia túlzottan mostohán bánt Ausztria–Magyarországgal, ezáltal egy „oszthatatlan” blokkba kényszerítve Németországgal. (*Contemporary Review*, 1911 jan.) A hatalmi blokk politika a második

Befejezés és konklúziók

marokkói válság során még csak erősödött, bár Ausztria–Magyarország tartózkodó magatartást tanúsított. A válság után ismét előtérbe került a *détente* politika, a flottakérdés zsákutcájából megpróbálva kitörni mind Berlin, mind London törekedett az egyes konkrét kérdésekben és területeken való együttműködésre. Így került az angol–német kapcsolatok középpontjába a balkáni és közel-keleti feszültségek hatásainak csökkentése, amelytől hosszabb távon szintén a kétoldalú kapcsolatok javulását remélték.

A hatalmi háromszög szempontjából a háborút megelőző utolsó időszak vetheti fel a legtöbb kérdést. Az 1912 és 1914 közti *détente* próbálkozások kezdetben Bécs meglegedettségére szolgáltak ugyan, de egyúttal számos korlátot is szabtak a Monarchiának balkáni politikája érvényesítésében. Az említett két-éves időszak a három nagyhatalom kapcsolataira a Grey által megfogalmazott *“separate groups not opposite”* elképzelések gyakorlati megvalósításának törekvése volt jellemző, míg a nagyhatalmi stratégia megfontolásaiban nem következett be lényeges változás, a különálló hatalmi tömbök szorosabbra fűzték a katonai együttműködés szálait. Az osztrák–magyar diplomácia, bár örömmel vette tudomásul az egy évtizede folyamatosan jelenlévő angol–német antagonizmus mérséklődését, az kevésbé okozott már örömet a *Ballhausplatzon*, hogy a két nagyhatalom a balkáni kooperációban talált lehetőséget a közeledésre és ennek következtében, Berlin még visszafogottabb lett a Monarchia törekvéseinek támogatásában. Gazdasági téren Németország amúgy is a Monarchia riválisa volt a Balkánon, és Bécsben sokszor érezték úgy, hogy a szövetséges mind politikai, mind gazdasági szempontból az osztrák–magyar érdekekkel szemben vagy azok nem kellő figyelembevételével jár el. A nagyhatalmi hármásban tehát Ausztria–Magyarország számára meglehetősen „ambivalens” (Kießling [1996]) szerep jutott osztályrészül. Kießling megállapítása szerint a Berlin és Bécs között a szövetség feladatait illetően megjelenő nézeteltérések és feszültségek összefüggésbe hozhatóak az angol–német kap-

Befejezés és konklúziók

csolatok alakulásával. Ezek a feszültségek a balkáni határok újrarajzolása kapcsán törtek felszínre, a német szövetséges mérsékelt támogatása pedig nem tette lehetővé, hogy a dualista Monarchia „létfontosságú” érdekeit hatékonyan védelmezze. Berlin a világpolitika szempontjait előtérbe helyezve az Ausztria–Magyarországot érintő kérdések némelyikét „periférikus” problémaként kezelte, a Monarchia számára azonban – ahogyan azt ugyancsak Kießling megállapítja – a Balkánon nem létezett „periférikus” kérdés. Az egyik jeles osztrák–magyar diplomata, Szapáry Gyula meg is jegyezte, hogy a Monarchia nagyhatalmi állásának „bástyáit” Németország oly módon kezeli, mintha a portugál gyarmatok „felosztásáról” folytatna alkudozást. (idézi: Kießling [1996], p. 124.) Amíg a nagyhatalmi politikában Németország volt ráutaltva az Ausztria–Magyarország által biztosított „pluszra”, melyet nem nélkülözhetett, a világháborút megelőző tíz esztendőben igencsak rejtve maradt az a „valóságos kereskedelmi háború” (F. R. Bridge), amely a két szövetséges közt a Balkánon folyt. (Bridge [1972]b., p. 389.) Már a század elejétől Bécsben úgy érezték, hogy Németország szinte „megfojtja” a Monarchiát, Conrad von Hötzendorf pedig leplezetlen nyíltsággal fogalmaz ebben a vonatkozásban emlékiratainak lapjain, megállapítva, hogy Németország „kapzsi önzésében” arra törekedett, hogy a Monarchiát gazdasági értelemben „kiszorítsa” Szerbiából és az egész Balkánról. (Conrad [1921-25], III., p. 407., idézi: Wank [1980], p. 292.)

A nagyhatalmi hármas kapcsolatainak történetében a tárgyalt időszakban legalább négy-öt jelentősebb fordulat következett be, melyek alapján akár szakaszokra is bonthatnánk a másfél évtized történetét, hogy azokat bővebb forráskutatás alapján még alaposabb vizsgálatnak vessük alá, így például a következőket: a szövetségi tárgyalásokat és az azt követő időszakot, amelyben a Monarchia megpróbálta csökkenteni az Anglia és Németország közötti ellentéteket és kereste az egyes területekre (Földközi-tenger, Balkán) kiterjedő

Befejezés és konklúziók

együttműködés lehetőségeit. Be kellett azonban látnia, hogy az elhidegülés folyamatát fel nem tartóztathatja és nemzetközi pozícióját elsősorban az Oroszországhoz fűződő kapcsolatok révén szilárdíthatja meg. A második korszakban az angol–német ellentét közvetett hatásai mutatkoztak meg a macedón reformok során. A távol-keleti események újabb fordulópontra jelentettek és az oroszországi változások hatásaként gyengült az orosz–osztrák–magyar együttműködés, amely új lehetőségeket kínált a brit diplomácia számára. Az angol–német ellentétből kiinduló folyamatok kölcsönhatásai vezettek az orosz–osztrák–magyar balkáni *entente* felbomlásához, Szentpétervár és London egyetértésének európai vonatkozásai már korábban egyértelművé váltak. A fennálló hatalmi helyzet hibás felmérése és a továbbra sem feloldott angol–német ellentét (flottakérdés) révén súlyos nemzetközi krízis állt elő, és bár Oroszországnak nyugati szövetségeseiben több szempontból is csalódnia kellett, az *entente* Angliával kiállta a szakítópróbát. A központi hatalmak rövid távú sikert értek el és abban bíztak, hogy az angol „bekerítő” politikát feltartóztatták. Valóban mutatkoztak is lehetőségek a fennálló hatalmi konstelláció megváltoztatására, de Németországban továbbra sem volt következetes a külpolitikai irányvonal. A Monarchia függetlenségét hangsúlyozta, és egyre nehezebben volt képes cselekvési szabadságát megőrizni a nagyobb és erősebb szövetségessel szemben. Mindazonáltal Aehrenthalnak sikerült Ausztria–Magyarország angliai megítélését javítania, a német hatalmi blokkon belüli helyzet viszont adott volt, és az abból adódó stratégiai következtetéseket változatlanul le kellett vonni. A háború előtti két év remények és kételyek közt telt, de a blokk-politikán átívelő együttműködés szintén nem indukált alapvető változásokat, a háborús determinizmus pedig mindenütt erősödött.

II. A második rész más szemszögből és a diplomáciatörténet kronológiai megközelítésétől nagyobb mértékig elvonatkoztatva tárgyalta a nagyhatalmi viszo-

Befejezés és konklúziók

nyok alakulásának személyes hátterét, ámde a nagyhatalmi hármast középpontba helyező gondolatmentettől a disszertáció szerzője itt sem kívánt nagyobb mértékig eltávolodni. A nagyhatalmi viszonyok mögött személyes döntések sora húzódott meg, amelyet a külügyminisztériumok belső ellentétei is befolyásoltak, egy-egy ország külpolitikai irányvonalát és az abban bekövetkezett változásokat bizonyos kulcsemberekhez lehet kötni, akik rendszerint egy meghatározott koncepció alapján tettek javaslatot különböző diplomáciai lépésekre. A külpolitika kudarcát vagy eredményeit az elgondolások helyessége mellett az is befolyásolta, hogy mennyire sikerült a különböző véleményeket és az eltérő irányba ható erőket sikeresen integrálni és egy hosszabb távon is következetes politikát kialakítani.

A német *Neue Kurs* Bismarck szövetségi rendszere helyett olyan új kapcsolatok kialakítását tűzte ki céljául, melyek jobban segíthették a „világpolitikai” célok megvalósítását, azért, hogy a világhatalmi abíciókért vívott harc „döntő pillanatában” Németország „barátainak barátja” és „ellenségeinek ellensége” lehessen. (Hildebrand [1995], p. 157.) A német külpolitika személyes intrikákra és hatalmi küzdelmekre is visszavezethető következetlensége azonban végül azt eredményezte, hogy Németország még korábbi barátainak is ellensége lett. Végig jelen volt a politikai irányítás kiszámíthatatlansága és szellemi többközpontúsága, amelyet elsősorban Holstein példáján keresztül mutattunk be. Azon kívül, hogy a legfontosabb döntések meghozatala előtt a javaslatok ellenőrizetlen informális csatornákon át jutottak végül a külügyi apparátushoz, a német diplomácia lépéseit az erősen rögzült (porosz-brandenburgi) tradíciók is nagymértékben meghatározták. Az első világháború után jellemző volt, hogy az elhibázott politikáért egy-egy személyt (Németországban főként Holsteint, illetve Bülowot, olykor az uralkodót) tettek felelőssé. A fő ok szerintem a határozott irányt nem tartó politika: Holsteinnek és követőinek is voltak ugyan helyes meglátásai, de ezek érvényesülése például a

Befejezés és konklúziók

hadiflotta irányítóinak befolyásával szemben olykor igen esetleges volt. A német külügyminisztériumban uralkodó „anarchikus” viszonyok hozzájárultak az angol–német viszony romlásához és a Monarchia nemzetközi helyzetének nehezebbé válásához is.

A berlini vezetés Ausztria–Magyarországnak alárendelt szerepet szánt, és féltékenyen tekintett annak önálló kezdeményezéseire, miközben nem mérte fel reálsan az angol–oroszl közeledés jelentőségét, egy ideig még attól is jobban félve, hogy a Monarchia balkáni politikája okozhat károkat Németországnak. Aehrenthal már elég korán javaslatot tett a három császár konzervatív együttműködésének felújítására, de Berlin a kivárás taktikája mellett tette le a voksot. A fő cél nem új partnerek kedvező ajánlatokkal való megnyerése volt az arra alkalmas pillanatban, hanem elrettentésük az angol „bekerítésben” való részvételtől. Ez a politika nem bizonyult alkalmasnak a hármas *entente* szétzilálására. A boszniai válság során tanúsított német magatartás egyik célja is az volt, hogy felmérje, milyen mértékben osztható meg az ellenfél tábora. A német birodalom és a Monarchia egymásrautaltsága mindemellett vitán felül állt, bár egyes német diplomaták (Monts) úgy látták, hogy Németország hagyta magát „Bécs által vezetetni.” A Bülowot a kancellári székben felváltó Bethmann Hollweg is attól tartott, hogy Aehrenthal manőverei révén egyre inkább Bécs akarja a német külpolitika „irányát megszabni.” A dualista Monarchia belső problémáival Berlinben nemigen akartak foglalkozni, csak szövetségesi minőségében volt fontos számukra. Jóllehet a megújulás hiánya gyengítette is Ausztria–Magyarországot, Németország számára egy gyenge szövetséges jobb volt, mint egy megerősödött, amely nagyobb önállóság igényével léphetett fel, vagy akár az ellenfelek táborához csatlakozhatott volna, ezért semmi másra nem törekedett, mint az adott helyzet konzerválására.

Londonban 1908-ban új elképzelések fogalmazódtak meg Ausztria–Magyarország szerepével kapcsolatosan. Az addig kialakult és uralkodóvá lett

Befejezés és konklúziók

nézettel szemben, amely szerint Németország és a Monarchia elválaszthatatlanok, a *Foreign Office*-ban lehetőséget láttak arra, hogy a fennálló szövetségi rendszer lényeges megbontása nélkül is egy megerősödött Monarchiával ismét van lehetőség az együttműködésre a német törekvések korlátozásában. Sir Fairfax Cartwright fogalmazta meg ezeket az elgondolásokat, bécsi nagykövetként pedig továbbra is képviselte azokat a *Whitehall* hivatalos álláspontjával szemben is, mindazonáltal határozottan németellenes élel, ami végül oda vezetett, hogy jelenléte, a megelőző évek javuló együttműködésében szerzett érdemei ellenére, kínossá vált. Cartwright sokat tett azért, hogy a boszniai válságot követő bizalmatlanság csökkenjen Bécs és London között, és igyekezett kiemelni az Aehrenthal által képviselt függetlenedési törekvések potenciális előnyeit a brit vezetés számára. Cartwright és Aehrenthal kapcsolataivalóban egy történelmi alternatíva körvonalait rajzolták fel, de a háborúhoz vezető folyamatok menetének nem tudtak más irányt kijelölni, mint amit a nagyhatalmak közti versengés világpolitikai megfontolások alapján már előzőleg nagymértékben meghatározott. A brit nagykövet erőfeszítései ellenére sem sikerült eloszlatni a kölcsönös bizalmatlanságot, a boszniai válság időszakára Bécsben is meglehetősen elfogadottá lett a német vezetés által már korábban hangoztatott nézet a „perfid Albionról” és az általa követett „bekerítési” politikától. A *Foreign Office* továbbra is fenntartásokkal viszonyult Ausztria–Magyarországhoz, különösen annak flottafejlesztési programja iránt tanúsított fokozott bizalmatlanságot. Újra megszilárdult a meggyőződés, hogy lényeges, a hatalmi egyensúlyt érintő kérdésekben a Monarchia politikáját Berlinből vezérlik. Cartwright iránt sem alakult ki mélyreható bizalom a *Ballhausplatzon*, miközben az a hír elterjedt, hogy Aehrenthalhoz személyes barátság fűzi. Alapjaiban nem sikerült felszámolnia a nézetet, mely szerint a „bekerítő” politika híveként Bécs és Berlin elidegenítésén munkálkodott, így tevékenysége a bécsi vezetőket – akik az osztrák–magyar–német szövetséget felülbírálni

Befejezés és konklúziók

nem kívánták – egyre jobban irritálta, a nevével összefüggésbe hozott sajtóbotrány pedig végképp leszűkítette mozgásterét.

A három nagyhatalom viszonyát és ezen keresztül Ausztria–Magyarország helyzetét közvetlenül érintették a *Foreign Office* belső, személyi változásai is, amelyek szilárd elgondolások érvényrejuttatásával párosultak. A brit külügyminisztériumban uralkodóvá vált felfogás szintén nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia elveszítette „védett pozícióját” (*sheltered position*) (Wank [1997]a., b.). Hardinge, Nicolson és Grey is az Oroszország megnyerésére alapozott egyensúlyi politika elkötelezett hívei voltak, bár felfogásuk között egyes kérdésekben (pl. szövetségi elkötelezettség növelése) jelentős eltérések voltak. 1905-től kezdve Németország egyértelműen átvette a „fő ellenség” szerepét a brit külügyi vezetés felfogásában, és a Monarchia megítélése is ennek megfelelően változott. Bár a *Foreign Office*-on belül is voltak nézetkülönbségek, és főként Hardinge távozása után a vezetési struktúrák is hiányosságokat és egyoldalúságot mutattak, a német külügyminisztériumra jellemző ingadozó és következetlen politika mégsem vált jellemzővé. A Monarchia számára is kívánatosabb lehetett egy kiszámítható partnerhez igazodni, a Németországhoz fűződő szálakat azonban elvágni nem lehetett, és Nagy-Britannia kiszámíthatósága is csak abban nyilvánult meg, hogy Oroszország „kedvére tett” a világpolitikai stratégiának megfelelően, nem pedig Ausztria–Magyarországot részesítette előnyben, amely csak a Balkán vonatkozásában jöhetett szóba. Ebben a tekintetben a londoni követkonferencia (1913) hozott ugyan némi változást, ott azonban Berlin és London *détente* elképzelései miatt a német vezetés igyekezett Bécs kezét megkötni. Oroszország, mint az egyensúly fontos eleme még a flottakérdésnél is fontosabbá vált, így a *Foreign Office* elgondolásaiban a Monarchiának csupán másodlagos, a német birodalom törekvéseire visszafogóan ható szerepe lehetett.

Befejezés és konklúziók

Az utolsó fejezetben néhány fontosabb háttérkoncepció szerepét elemeztük részletesebben, és rávilágítottunk a pánszláv és pángermán ideológiák hatásaira, melyek ugyancsak befolyásolták a nagyhatalmi hármason belüli kölcsönhatásokat. Az 1870-es évektől a német politikai gondolkodást egyre inkább foglalkoztatta Anglia politikájának hatása a birodalom törekvéseire. Németországban sokszor nem voltak képesek megszabadulni az Angliával szemben kialakított rögeszméktől, melyek az „álnok kereskedőhatalom” rémképét festették. A folytonos gyanakvás jelei a „perfid Albion” ellen a diplomáciai iratokban és a sajtó megnyilvánulásaiban is jól tettenérhetőek, és a nemzetek közötti előítéletek jelentékeny politikaformáló szerepére utalnak. A „perfid Albion” és a „bekerítés” széles körben ismert fogalmak voltak, *fixa idea*-ként jelentek meg. Erre utalt San Giuliano márki olasz külügyminiszter, amikor a brit diplomáciát minden olyan lépéstől óvta, amely megkérdőjelezhetné Németország és Ausztria-Magyarország „uralkodó befolyását” Konstantinápolyban, mivel ezek „újból” okot szolgáltatnának a „brit diplomácia” „rafinált intrikáival” szemben fellépő „abszurd felháborodáshoz, amelyre a kontinentális nemzetek mindig is kaphatóak voltak”. (BD IX./1., pp. 204-205., Nr. 179., *Sir R. Rodd to Grey*, 1910. szept. 4.) A „bekerítés” fogalma korán megjelent, és azt az osztrák–magyar jelentések is átvették, még Mensdorff, az angol királyi ház megbecsült rokona, is úgy látta, hogy az orosz és a brit világbirodalom közötti megegyezés Németország „elszigetelésén” munkálkodó „szláv, angolszász és latin eredetű erők” fő reménysége. (HHS*tA* PA VIII., K. 131., Nr. 7.H., *Mensdorff an Goluchowski*, 1904. febr. 4.)

Németországban olykor az egész társadalmat és közvéleményt is átható bekerítési pszichózis jelentkezett. Jóllehet 1905-ben az orosz követ szerint még lehetőség volt arra, hogy a legkülönbözőbb hatalmi kombinációk jöjjenek létre. (HHS*tA* PA VIII., K. 134., Nr. 27.B., *Schönburg an Goluchowski*, 1905. máj.

Befejezés és konklúziók

4.) Az oroszok részéről kevés hajlandóság nyilvánult meg egy németellenes koalícióban való részvételre.

A modern kutatás alátámasztani látszik, hogy az angol–német ellentét háttérében a gazdasági rivalizálás mellett sokkal jelentékenyebb szerepet játszottak stratégiai és politikai megfontolások és már-már dogmákként rögzült elképzelések. Zara Steiner hasonló következtetésekre jutott a *Britain and the Origins of the First World War* ide vonatkozó fejezetében. Angliát igazán a németek kontinentális hegemoniatörekvései aggasztották, melyek a nagyarányú flottafejlesztések révén váltak különösen veszélyessé.

A „bekerítés” gondolatának alapja Nagy-Britannia állítólagos féltékenysége volt a német sikerekkel szemben, célja pedig Németország és a köréje szerveződött közép-európai blokk elszigetelése. Ausztria-Magyarországnak az utolsó fejezetben említett „bekerítési variánsokban” különböző szerepe lehetett, mint „bekerítettnek” vagy, mint Németország oldaláról „elcsábított” hatalomnak. A Monarchia a „kirekesztődött” közép-európai blokk része lett, Nagy-Britannia ellenfele, mindenekelőtt stratégiai szempontok miatt. Sir Fairfax Cartwright nézeteinek ismeretében megállapítható, hogy Anglia, ha nem is a „bekerítést” tűzte ki fő céljául, a német hegemoniatörekvéseket mindenképpen korlátozni kívánta, és Ausztria-Magyarországnak Németország „semlegesítésében” szánt szerepet. Ausztria végül nem volt képes elérni, hogy ne tekintsék Németország szatellitjének. Az osztrák–magyar diplomácia azonban 1908-ig fő feladatának tekintette, hogy az angol befolyással szemben lépjen fel az orosz fővárosban, és Aehrenthal jelentős ellenérzést táplált a szigetország iránt. Ezt – bár politikáján később változtatott – Cartwrighttal való együttműködése sem oldotta fel teljesen.

A nyugati pénzpiacok a nagyhatalmi stratégia összefüggései miatt bezárltak a Monarchia előtt, így Bécsben is újra erősödött a meggyőződés, hogy Anglia valóban a közép-európai blokk elszigetelésén munkálkodik. A britek

Befejezés és konklúziók

célkitűzése itt is az egyensúly fenntartása volt. A hármas szövetség felbomlása nem állt London szándékában, de gyengítése annál inkább. Ausztria–Magyarország elválasztását Németországtól nem látták célszerűnek, független mozgásterének növelését viszont igen, mindazonáltal az ehhez megfelelő erőre és belső stabilitásra is szükség lett volna. Ahhoz azonban, hogy Nagy-Britannia támogassa a Monarchiának ebben az irányban tett lépéseit, hiányzott a szükséges bizalom.

A brit politika Oroszország melletti következetes kiállása maga után vonta, hogy az orosz politika törekvéseinek, így a pánszlávizmus támogatásának is jobban utat kellett engedni. A Monarchia problémái a brit politikusok, diplomaták és a közvélemény szeme előtt gyakran a pángermán hegemoniai törekvések és az orosz, illetve vele kapcsolatban álló szláv célok összefüggésében jelent meg. Ausztria kérdése már ekkor összekapcsolódott azzal a politikai kampánnyal, amely a német szövetség ellen és egy angol–orosz megegyezés mellett szállt síkra. A jelentős folyóiratok cikkeiben a Monarchia német törekvéseknek lehetséges ellensúlyaként is szóba került, ha Oroszországgal megegyezve a balkáni érdekszférákat elhatárolja, és a szlávokkal is tisztázza viszonyát. Kifejezésre jutott azonban a bizalmatlanság is amiatt, hogy Ausztria–Magyarország német gyámság alatt esetleg Szalonikiig terjeszkedik.

Oroszország egyre inkább a szláv népek protektoraként lépett fel, akik harcot vívtak a germanizáló tendenciákkal szemben, a nyugati németellenes beállítottságú politikai körök pedig (elsősorban publicisták) keresték a kapcsolatot az orosz pánszlávizmussal. Chéradame és Wesselitzky tevékenysége emelhető itt ki, az általuk felvetett kérdések beivódtak a nyugati közgondolkodásba.

Londonban a pángermán törekvések miatt aggódtak. Ausztria „germán” jellege, kötődése a német birodalomhoz is azt a nézetet erősítette, hogy a

Befejezés és konklúziók

Monarchia és Németország elválaszthatatlanok, és törekvéseiket egyre inkább összehangolják a nagy német célok érdekében. A dinasztia és a hozzá hű államszervezeti bürokrácia is „valamiféle csökkenthetetlen mértékben” német volt és maradt is, amely minden ízében kötődött a „kultúrnemzethez” (*Kulturation*). A ragúzai brit konzul egyik jelentése konkrétan is utalt rá, mennyire nagy szerepet játszik a dinasztia német kötődése abban, hogy a délszlávok körében növekszik az „szláv-ellenes” osztrák kormányzat és az uralkodóház iránti ellenszenv. (Wank [1997]b., p. 51.) Nem örültek az Ausztria-Magyarország és Németország területeinek gazdasági egységesülését célzó vámúniós terveknek sem. A Berlinben megalakult *Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein* népszerűsítette az Ausztriával kialakítandó vámszövetség gondolatát, támogatását ugyanakkor a német vezetés a nagyhatalmi politika szempontjai miatt visszafogottan kezelte. A *Foreign Office*-ban mégis igen erőssé vált a meggyőződés, hogy Németország és Ausztria éppen azért alkotnak olyannyira egységes blokkot, mert a vezető szerep mindkét helyen a németiségé.

Tartottak Londonban attól is, hogy a Monarchia felbomlik és Németország bekebelezi a németek által lakott területeket. (BD III., p. 350., Nr. 413., *Mr. Tower to Grey*, 1906. jan. 24.) A hivatalos német politika részéről 1905-ig nemigen gondolkoztak a Monarchia széthullásának eshetőségéről, a kételyek Ausztria-Magyarország fenntarthatóságának tekintetében csak jóval utóbb jelentkeztek. (Mommsen [1990], pp. 215-233.) Cartwright viszont feltételezte, hogy Berlinben a politikai vezetés komolyan gondolkozott arról, milyen előnyöket hozhat a Habsburg Monarchia esetleges felbomlása, és lehetővé válik-e, hogy ezen keresztül a német birodalom megszerezze Triesztet és kijusson az Adriához. (BD VIII., pp. 27-29., Nr. 13., *Cartwright to Grey*, 1906. szept. 24.)

A közel-keleti kérdések iránti fokozott érdeklődés és a növekvő igény a pánszláv elgondolások gyakorlati megvalósítására egyszerre jelent meg az

Befejezés és konklúziók

oroszfővárosban. Angliában a pánszlávizmussal rokonszenvezők törekedtek rá, hogy befolyásos brit államférfiakat nyerjenek meg az új orosz politika számára. Wesselitzky²⁴⁵ szerint Ausztria-Magyarország a novibazari vasúttal Szalonikiig akart hatolni. A *Foreign Press Association* elnöke nagy fogadásokat rendezett, igyekezvén meggyőzni az angol politikusat, hogy a Monarchia a „német világpolitika útját egyengeti”. (GP XXV./2., pp. 308-309., Nr. 8700., *Tschirschky an Bülow*, 1908. febr. 10.) Ezek alapján sokak számára tűnt úgy, hogy a „*Drang nach Osten*”-nel szemben tanúsított szláv ellenállás és a híres Gladstone-féle „*hands off*” között teljes az összhang” (*eine vollständige Solidarität besteht*). (GP XXV./2., p. 337., Nr. 8728., *Tschirschky an Bülow*, 1908. febr. 26.) Cartwright szerint ugyanakkor volt esély arra, hogy a dualista Monarchia elsősorban szláv alattvalóira támaszkodva keresse a nagyhatalmi státusz megőrzésének lehetőségeit, Oroszország felé fordul és elhagyja a német szövetséget.

Kramarø és a délszláv vezetők a Balkánon kialakult feszült politikai helyzet és a Monarchiának Németországtól való egyre nagyobb függősége mellett célul tűzték ki, hogy külpolitikai síkon előmozdítsák Ausztria-Magyarország közeledését Oroszországhoz és Franciaországhoz. A neoszlavizmus hatása a német fővárosban is olyan kérdésnek számított, amelyet napirenden tartottak és összefüggésbe hoztak az orosz politikával. Később elhidegülés következett be a neoszlavizmus képviselői és Szentpétervár között. Oroszországban az ausztró-szláv elképzeléseket sem támogatták, a délszláv kérdés trialisztikus megoldására felvázolt elképzelések pedig csak fokozták a gyanakvást: a Monarchia ismét Szalonikiig akar terjeszkedni. Mindezen Aehenthal kísérlete, hogy éppen

245) "Argus" álnév alatt, 1889-1892 Németországban tevékenykedett, de kiutasították, ezután Londonba ment, mindent megtett, hogy az angol-német kapcsolatokat rontsa, az angol-orosz viszonyt pedig javítsa. Mint a londoni külföldi sajtótudósítók társaságának elnöke nagy elismertséget vívott ki, komoly befolyásra tett szert politikai körökben, lásd: GP XXV./ 2., pp.442-443., Nr. 8801., *Tschirschky an Bülow*, 1908. jún. 2.

Befejezés és konklúziók

Wesselitzky személyén keresztül közeledjen Oroszországhoz, és eloszlassa az osztrák–magyar szándékokkal szembeni gyanakvást, nem járt sikerrel.

A nemzetközi kapcsolatok egész rendszere 1900 után, de különösen 1905 és 1908 között alapvető és lényeges változásokon ment át, amely megváltoztatta Ausztria–Magyarország helyzetét. A dualista Monarchia nagyrészt az angol–német ellentét hatásaiból levezethető módon fokozatosan elveszítette „védett” pozícióját az európai hatalmak között fennálló egyensúlyi rendben. Ameddig a Goluchowski-féle „passzív” külpolitika érvényesült, és a Monarchia az Oroszországgal való együttműködés által stabilizálta nemzetközi helyzetét, illetve az angol–német ellentét még nem teljesedett ki, Bécsben nem érezték úgy, hogy Anglia politikája a létfontosságú osztrák–magyar érdekeket veszélyeztetné. Mindazonáltal kialakult és rögzült a nézet, hogy Ausztria–Magyarország képtelen független külpolitikára, így, amikor azt önálló kezdeményezései által a balkáni politikában mégis megkísérelte, angliai megítélése nagymértékben romlott. Németország nem tervszerűen és előre eltervezett módon nyújtott segítséget Ausztria–Magyarországnak, hanem abból a megfontolásból, hogy közelebb vonja magához szövetségesét. Angliában mindezt persze a Közel-Kelet irányába folytatott nagy germán előrenyomulás részeként értelmezték. A boszniai válság után Aehrenthal felismerte az angol–német antagonizmus különleges veszélyét, és megpróbálta eltávolítani a Monarchiát Németországtól, részben sikeresen. A háború előtti *détente* folyamat szintén kedvezően hatott, de a nagyhatalmi blokkok közti ellentétek valódi okait nem számolták fel, hanem csak egyes területeken keresték az együttműködés lehetőségeit. Bécsben az angol–német közeledés reményeket keltett abban a tekintetben, hogy a Monarchia egy évtizede folyamatosan szűkülő mozgástere ismét megnövekedhet, és érdekeit érvényesítheti a Balkánon. A bécsi vezetésnek csalódnia kellett, az Anglia semlegességével kapcsolatos illúziók azonban egy darabig megmaradtak. A *Ballhausplatzon* ismételten azzal kellett szembesülni,

Befejezés és konklúziók

hogyan az angol–német ellentét eredményeképpen Berlinben, mint, ahogyan másutt is, az Osztrák–Magyar Monarchiára csak mint szatellit államra tekintenek. Előbb az algecirasi konferencia időszakától Angliával kapcsolatosan folytatott politika okozott nehézségeket, 1912 után pedig a német vezetés óhajtotta egyre inkább irányítani a Monarchia külpolitikáját. Aehrenthal és Cartwright erőfeszítései ennek a szemléletnek a megváltoztatására eredménytelenek maradtak, később már a háború során Ottokar Czernin tett még egy utolsó, kétségbeesett próbálkozást, hogy Németországtól elszakadjon és Ausztria–Magyarországot kivezesse a háborúból, ezen a háborús események további menete miatt is túl kellett lépni.²⁴⁶ Bécsben jóval nagyobb cselekvési szabadságra akartak szert tenni, anélkül, hogy a német szövetséget felmondták volna, az angol–német ellentét csapdájából pedig mindenképp menekülni akartak, hiszen a flotta-versengéshez vagy a portugál gyarmatok sorsához és a világpolitikai kérdésekhez a Monarchiának közvetlen érdekei nem fűződtek. A nagyhatalmi státusz megőrzése egyre reménytelenebbnek tűnt, és a balkáni átrendeződés (Szerbia megerősödése) miatt biztonságpolitikai aggodalmak is nyomasztották a bécsi vezetést, amelyben egyébként is felülkerekedtek azok, akik a preventív katonai akciót sürgették, a háborús determinizmus uralkodóvá vált. A nagyhatalmak is egyre jobban átadták magukat az események sodrásának, a rövid éltű illúziók ellenére a korábban kialakult szemlélet és hatalmi viszonyrendszer 1914 júliusában még nagyobb erővel mutatkozott meg, s csak igen kevesen hittek már abban, hogy egy következetes békepolitika még eredményeket hozhat. Befejezésül álljon itt egy idézet Joseph Redlich politikai naplójából, amely a

246) A Monarchia helyzetét illető „reménytelenül” feloldhatatlan ellentmondásokra az első világháború alatt lásd: Shanafelt, Gary A. [1985]: *The Secret Enemy. Austria–Hungary and the German Alliance, 1914–1918.*, ugyancsak a még 1914 előtti brit külpolitikának a Monarchia helyzetére gyakorolt negatív hatásaira hívja fel a figyelmet: Schroeder, Paul W. [1972]: *World War I. as Galloping Gertie. A Reply to Joachim Remak.* *Journal of Modern History* 44., Nr.3., pp. 319–345.

Befejezés és konklúziók

három nagyhatalom viszonyát tárgyaló disszertáció gondolatmenetét jól lezárja, egyben magába sűríti annak egyes végkövetkeztetéseit, és illusztrálja a nagy háború előestéjén jellemző általános hangulatot is. Redlich miközben Londonban barátságosan fogadták a nemzetközi történészkongresszuson, mint az Osztrák–Magyar Monarchia képviselőjét, együtt ebédelt a brit politikai élet kiemelkedő személyiségeivel, többek között William Tyrrellel is, és meglátogatta az Alsóház ülését, a következő gondolatokat vetette papírra:

„Ami a politikai eseményeket illeti, a liberálisok egy részénél felfedeztem, hogy őszinte az óhajuk a Németországgal való megegyezésre. Mindazonáltal ezek az emberek is oly nagyon félreértik Németországot...(…) A nagy tömeg germanofób – sokkal inkább németgyűlölő, mint valaha, és az is fog maradni nagyon hosszú ideig. Németország az angolok számára túlzottan erős, nem érezhetik így magukat nyugodtan európai és világhatalomnak. ... Jóllehet Ausztria–Magyarországot nagyon gyengének tekintik, de egyúttal rendkívül kényelmetlennek is: ismételten mindezekelőtt Németország vonatkozásában, amelynek szatellitjeként tűnik fel. Félig civilizálatlannak tartanak bennünket, a dinasztiaát teljességgel reakciónak, gazdasági erőnket és pénzügyeinket egyaránt gyengének. Londonban a Monarchia szétrombolását szívesen látnák: mert az angol politika ideálja kisebb államok létrehozása Európában, melyeket azután egymás ellen lehet felhasználni. Emiatt lelkesednek most Szerbiáért, Görögorszáért, Bulgáriáért ... , ezért támogatnának még ott egy önálló magyar államot is, ha azt követően nem jönne létre egy nagynémet birodalom ...”
(Redlich [1953], I., p. 196., 1913. ápr. 16.)

FÜGGELÉK

I. A disszertációban előforduló személyek rövid életrajzi adatai

AEHRENTHAL, Aloys Lexa, gróf (1854-1912), 1895-1899 bukaresti követ, 1899-1906 nagykövet Szentpéterváron, 1906-1912 osztrák-magyar külügyminiszter.

ANDRÁSSY Gyula, id., gróf (1823-1890), 1871-1879 osztrák-magyar külügyminiszter.

ANDRÁSSY Gyula, ifj., gróf (1860-1929), 1906-1910 magyar belügyminiszter, 1918-ban közös külügyminiszter.

APPONYI Albert, gróf (1846-1933), magyar politikus, 1906-1910 kultuszminiszter.

ASQUITH, Herbert H. (1852-1928), brit liberális politikus, 1908 és 1916 között miniszterelnök.

BAERNREITHER, Joseph M. (1845-1925), osztrák politikus, képviselő, miniszteri tisztségeket is betöltött.

BALFOUR, Arthur James (1848-1930), brit konzervatív politikus, Lord Salisbury unokaöccse, akinek titkáráként már a berlini kongresszuson részt vett, 1902-ben miniszterelnök lett. 1906-ban

pártja nagyarányú vereséget szenvedett a választásokon.

BARRÈRE, Camille (1851-1940), francia diplomata, 1897-től 1924-ig nagykövet Rómában.

BENCKENDORFF, Alekszandr Konsztantyinovics (1849-1917), 1903-tól 1917-ig orosz nagykövet a brit fővárosban.

BERCHTOLD, Leopold, gróf (1863-1942), osztrák-magyar diplomata, 1906-1911 nagykövet Szentpéterváron, 1912-1915 külügyminiszter.

BERTIE, Francis L. (1844-1919), brit diplomata, helyettes államtitkár a *Foreign Office*-ban 1894-1903, majd nagykövet Rómában, 1905-1918 nagykövet Párizsban.

BETHMANN Hollweg, Theobald von (1856-1921), német politikus, 1905-ben porosz belügyminiszter, 1909 júliusától birodalmi kancellár, külügyminiszter és porosz miniszterelnök.

BISMARCK, Otto von, herceg (1815-1898), porosz-német politikus, 1871-1890 birodalmi kancellár.

BLENNERHASSET, Sir Rowland (1839-1909), brit politikai közíró.

BUXTON, Noël E. (1869-1948), politikus és filantróp, a *Balkan Committee* egyik alapítója

BÜLOW, Bernhard von, herceg (1849-1929), birodalmi kancellár és porosz miniszterelnök 1900 októberétől 1909 júliusáig.

BÜLOW, Alfred von (1851-1916), német diplomata, 1900-tól berni követ.

CALICE, Heinrich, gróf (1831-1913), osztrák-magyar diplomata, 1880-tól 1906-ig nagykövet Konstantinápolyban.

CAMBON, Jues (1845-1935), francia diplomata, nagykövet Berlinben.

CAMBON, Pierre-Paul (1843-1924), 1898-tól francia nagykövet Nagy-Britanniában.

CAMPBELL-BANNERMAN, Henry (1836-1908), brit liberális politikus, 1905-1908 miniszterelnök.

CAPRIVI, Leo von (1831-1899), német politikus, 1890-től 1894-ig birodalmi kancellár.

CARTWRIGHT, Sir Fairfax Leighton (1857-1928), 1906-tól követ Münchenben, 1908-tól 1913-ig nagykövet Bécsben

CHAMBERLAIN, Joseph (1836-1914), kezdetben liberális, később konzervatív brit politikus, 1895-től Lord Salisbury konzervatív-unionista kormányában volt gyarmatügyi államtit-

kár (*Colonial Secretary*), befolyása a kabinetben gyorsan nőtt, már 1898-ban és 1899-ben is támogatta az angol-német szövetség létrehozására irányuló erőfeszítéseket. 1906-ban betegsége miatt visszavonult az aktív politikától.

CHÉRADAME, André (sz.1871), francia író, publicista.

CHIROL, Valentine (1852-1929), publicista és utazó, 1872-1876 a *Foreign Office* tisztségviselője, 1892-ben kinevezték a *Times* berlini tudósítójává, sokáig baráti kapcsolatokat ápolt Friedrich von Holsteinnel. Bülow „nagyon veszélyesnek” tartotta, mert a németek Angliával szemben táplált „antipátiáját” személyesen tapasztalhatták és arról tudósították az angol közvéleményt. (lásd: *Dictionary of National Biography* 1922-1930, ed. H. W. C. Davis, J. R. H. Weaver, Oxford University Press, 1927.)

CHURCHILL, Wilnston L. S. (1874-1965), brit államférfi, eredetileg konzervatív, 1904-től liberális, 1910-1911 belügyminiszter, 1911-1914 az Admiralitás első lordja.

CLÉMENCEAU, Georges (1841-1929), francia államférfi, politikai becenevén „a Tigris”, 1906-1909 miniszterelnök.

CONNAUGHT, Arthur W., herceg (1850-1942), Viktória királynő kisebbik fia.

CONRAD, Franz von Hötendorf (1852-1925), tábornok, 1906-11, majd 1912-1917 osztrák-magyar vezérkari főnök.

CROWE, Sir Eyre (1864-1925), brit államférfi és diplomata, aki szorgalmaz-

I. A disszertációban előforduló személyek rövid életrajzi adatai

ta a németellenes politikát a *Foreign Office*-ban.

CROZIER, Philippe-Marius (1857-1913), francia diplomata, 1902-1907-ig nagykövet Konstantinápolyban, 1907-től 1912-ig pedig Bécsben.

CURZON, George N. (1859-1925), brit konzervatív politikus, 1898-1905 India alkirálya, 1916-1919, majd 1919-1924 külügyminiszter.

CZERNIN, Ottokar, gróf (1872-1932), osztrák-magyar diplomata, 1913-1916 bukaresti követ, 1916-1918 közös külügyminiszter.

DELBRÜCK, Hans (1848-1929), német történész.

DELCASSÉ, Théophile (1852-1923), francia politikus, 1898-1905, majd 1914-1915 külügyminiszter.

DEYM, Franz von, gróf (1838-1903), politikus és diplomata, 1888-tól volt a Monarchia nagykövete Londonban

DILLON, E. J. (1854-1933), újságíró, publicista, elsősorban oroszországi tudósításaival tüntette ki magát

DISRAELI, Benjamin (Earl of Beaconsfield), (1804-1881), 1868-ban és 1874-től 1880-ig brit miniszterelnök.

DÓCZY Lajos, báró (1845-1919), magyar és német író, publicista, külügyminisztériumi tisztségviselő, 1895-1902 az osztrák-magyar külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője.

DUMBA, Constantin von (1856-1947), osztrák-magyar diplomata, 1903-1905 belgrádi követ.

ECKARDSTEIN, Hermann Freiherr von (1864-1933), 1899-től londoni követségi tanácsos, később ügyvivő, nagy energiával, családi kapcsolatai révén is önálló kezdeményezésekkel akarta előmozdítani az angol-német közeledést.

EULENBURG ZU HERTEFELD, Philipp herceg (1847-1921), diplomata, II. Vilmos barátja és személyes tanácsadója, 1894-től 1902-ig nagykövet volt Bécsben

FLOTOW, Ludwig (1867-1948), osztrák-magyar diplomata, berlini követségi attasé.

FORGÁCH János, gróf (1870-1935), osztrák-magyar diplomata, 1907-1911 követ Belgrádban.

FRIEDJUNG, Heinrich (1851-1920-), osztrák történész és publicista.

GIESL, Arthur lovag (1860-1936), osztrák-magyar diplomata, 1893-tól 1906-ig katonai attasé Konstantinápolyban, majd 1906 és 1909 között Athénben, 1913-14 : követ Belgrádban

GIOLITTI, Giovanni (1842-1928), olasz politikus, 1901-1921 többször töltötte be a miniszterelnöki tiszteket.

GLADSTONE, William (1809-1898), brit liberális politikus, 1868-74, 1880-1885, 1886-1892 és 1894-ben miniszterelnök.

GOLUCHOWSKI, Agenor gróf (1849-1921), 1895-től 1906-ig osztrák–magyar külügyminiszter.

GOSCHEN, Sir William Edward (1847-1924), brit diplomata, 1905-08, nagykövet Bécsben

GREY, Sir Edward (Viscount of Fallodon), (1862-1933), brit liberális politikus, 1905-1916 külügyminiszter.

HALDANE, Richard Burdon (Viscount), (1856-1928), brit államférfi, filozófus és jogtudós, 1905-1912 brit hadügyminiszter.

HARDEN, Maximilian (1861-1927), német író, publicista, a *Die Zukunft* c. folyóirat szerkesztője.

HARDINGE, Sir Ch., Lord H. of Penshurst (1858-1944), brit diplomata és politikus, 1904-től 1906-ig szentpétervári nagykövet, 1906-1910 a külügyek állandó helyettes államtitkára (*Permanent Under-Secretary*), 1910-től hat éven át India alkirálya.

HARTWIG, Nyikolaj E. (1855-1914), orosz diplomata, 1909-1914 nagykövet Belgrádban.

HATZFELDT-WILDENBURG, Paul gróf (1831-1901), német diplomata, 1885-től 1901-ig nagykövet Londonban.

HILMI pasa (1859-1923), török politikus és diplomata, 1909-ben nagyvezír, 1912-1918 nagykövet Bécsben.

HOLSTEIN, Friedrich von (1837-1909), 1890-től két évtizeden át a német külpolitika meghatározó személyisége.

HOYOS, Alexander gróf (1876-1937), osztrák–magyar diplomata, 1908-1911 követségi titkár Lon-donban.

IGNATYEV, Nyikolaj Pavlovics (1828-1908), orosz diplomata, 1864-től konstantinápolyi nagykövet, működése hozzájárult az 1877-es orosz–török háború kitöréséhez. A San Stefano-i béke az ő elgondolásait tükrözte, támogatta a pánszlávizmust.

IZVOLSZKIJ, Alekszandr Petrovics (1856-1919), orosz diplomata és politikus, 1906-1910 külügyminiszter, 1910-17 nagykövet Párizsban.

JAGOW, Gottlieb von (1863-1935), német diplomata, 1909-1913 nagykövet Rómában, 1913-16 külügyi államtitkár.

JETTEL, Emil von, lovag (1846-1925), az osztrák–magyar külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője (*Leiter des Literarischen Bureaus*) 1906-1910 szekciófőnök az osztrák–magyar külügyminisztériumban.

KÁLLAY Benjámín (1839-1903), magyar államférfi, 1882-1903 közös pénzügyminiszter.

KÁLNOKY, Gustav von (1832-1898), osztrák–magyar politikus és diplomata, 1881-től külügyminiszter

KÁNYA Kálmán (1869-1945), osztrák–magyar diplomata, 1905-től külügyminisztériumi tisztviselő, 1910-1913 a sajtóiroda vezetője, 1913-1918 nagykövet Mexikóban.

KAUNITZ-RIETBERG, Wenzel Anton gróf (1711-1794), osztrák dip-

I. A disszertációban előforduló személyek rövid életrajzi adatai

lomata, Mária Terézia híres kancellárja, nagy szerepe volt abban, hogy Franciaország csatlakozott a II. Frigyes elleni koalícióhoz.

KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf, gróf (1844-1910), osztrák-magyar diplomata, 1903-1910 párizsi nagykövet.

KIDERLEN-WAECHTER, Alfred von (1852-1912), német diplomata, 1900-1910 bukaresti követ, 1910-1912 külügyi államtitkár.

KINSKY, Karl, gróf (1858-1919), osztrák-magyar diplomata.

KNOLLYS, Francis (Viscount), (1837-1924), VII. Edvárd magántitkára 1870-1910 között.

KOSSUTH Ferenc (1841-1915), magyar politikus, a Függetlenségi Párt vezetője, 1906-1910 kereskedelmi miniszter.

KRAMAØ, Karel (1860-1937), cseh politikus, 1891-től 1916-ig az osztrák képviselőház tagja

KUROPATKIN, Alekszej Nyikolajevics (1845-1925), orosz tábornok, 1898-1904 hadügyminiszter.

LAMSDORFF, Vlagyimir Nyikolajevics (1845-1907), orosz diplomata és politikus, 1900-1906 külügyminiszter.

LANSDOWNE (Marquess), H. Ch. Petty-Fitzmaurice (1845-1927), brit politikus, 1900-tól 1905-ig külügyminiszter.

LASCELLES, Sir F. Cavendish (1841-1920), brit diplomata, 1896-tól 1908-ig berlini nagykövet.

LICHNOWSKY, Karl Max von (1860-1928), német diplomata, 1892-1899 köv. titkár Bécsben, 1912-től nagykövet Londonban.

LUEGER, Karl (1844-1910), osztrák politikus, 1885-1910 keresztény-szocialista képviselő, 1904-1910 Bécs polgármestere.

LÜTZOW, Heinrich, gróf (1852-1935), osztrák-magyar diplomata, 1904-1910 nagykövet Rómában.

MARSCHALL von Bieberstein, Adolf (1842-1912), német diplomata, 1890-1897 külügyi államtitkár, 1897-től 1912-ig konstantinápolyi nagykövet.

MARTENS, Friedrich von (1845-1909), orosz nemzetközi jogász, professzor a szentpétervári egyetemen.

MASARYK, Thomas Garrigue (1852-1937), cseh politikus, a szociológia professzora, 1907-1914 képviselő, 1918-ban a Csehszlovák Köztársaság első elnöke.

MCKENNA, Reginald (1863-1943), brit államférfi, az Admiralitás első lordjaként ösztönözte a brit flottaprogramot.

MENSENDORFF-Pouilly-Dietrichstein, Albert, gróf (1861-1945), 1904-től nagykövet Londonban, 1902-ben ügyvivő, megbízatása az első világháború kitörésével ért véget

MÉREY Kajetán (1861-1931), osztrák-magyar diplomata, 1895-1907 a külügyminisztériumban tevékenykedett, 1910-1914 nagykövet Rómában.

METTERNICH, Klemens Wenzel Lottar von (1773-1859), 1821-1848 osztrák államkancellár.

METTERNICH-WOLF, Paul, gróf (1853-1934), német diplomata, 1901-1912 nagykövet Londonban.

NEWTON, Thomas Wodehouse Legh (1857-1942), brit politikus és diplomata.

MOLTKE, Helmut von (1848-1916), 1906-1914 a német vezérkar főnöke.

MONTS DE MAZIN, Anton, gróf (1852-1930), német diplomata, 1902-1909 nagykövet Rómában.

MUSULIN, Alexander (1868-1947), osztrák-magyar diplomata és politikus.

NICOLSON, Sir Arthur (1849-1928), brit diplomata, 1906-1910 szentpétervári követ, 1910-1916 a *Foreign Office* állandó helyettes államtitkára (*Permanent Under-Secretary*).

NIGRA, Constantin gróf (1828-1907), 1885-1904 olasz nagykövet Bécsben.

O'BEIRNE, Hugh James (szül. 1867), brit diplomata, 1909-1914 követségi tanácsos Szentpéterváron.

O'CONOR, Sir Nicholas Roderick (1843-1908), brit diplomata, számos megbízatást teljesített a Távol-Keleten és a balkáni államokban, majd 1895-től

1898-ig teljhatalmú megbízott Szentpétervárott, 1898-tól 1908-ig nagykövet Konstantinápolyban.

PALACK, František (1798-1876), cseh történész és politikus, a csehek történet szemléletét jelentősen befolyásolta; az ausztroslavizmus és a föderális elvek képviselője volt. 1866-ban jelent meg híres írása az *Österreichische Staatsidee*.

PALLAVICINI János őrgr. (1848-1941), osztrák-magyar diplomata, 1899-1906 követ Bukarestben, 1906-tól 1918-ig a Monarchia törökországi nagykövete

PALMERSTON, Henry J. Temple (Viscount), (1784-1865), brit politikus, 1830-1865 több alkalommal volt külügyminiszter.

PANSA, Alberto (szül. 1844), olasz diplomata, 1907-1913 nagykövet Berlinben.

PASICS, Nikola (1846-1926), szerb politikus, 1904-1905, majd 1906-1908 miniszterelnök.

PLUNKETT Sir Francis (1835-1907), brit diplomata, 1900-tól 1905-ig nagykövet Bécsben.

POBJEDONOSZCEV, Konsztantyin Petrovics (1827-1907), orosz államférfi, jelentős befolyása volt III. Sándorra és II. Miklósra is, minden liberális reformot elutasított.

RADOLIN, Hugo Leszczyc von, gróf (1841-1917), német diplomata, 1895-1900 nagykövet Szentpétervárott, 1900-tól 1910-ig hazája párizsi követe.

I. A disszertációban előforduló személyek rövid életrajzi adatai

RANKE, Leopold von (1795-1886), német történész, új iskolát teremtett a történettudományban, a külpolitika elsődlegességét hirdette (*Primat der Ausenpolitik*).

REDLICH, Joseph (1869-1936), osztrák-cseh politikus és jogász, az alkotmányjog professzora.

RENNER, Karl (1870-1950), osztrák politikus és publicista, 1907-ben képviselő, később az Osztrák Köztársaság kancellárja is lett (1945).

RIPON, G. F. Samuel Robinson (1827-1909), brit államférfi.

RIZA Bej, Ahmed (1859-1950), ifjútörök politikus.

ROBERTS, F. Sleigh, Earl (1832-1914), brit tábornok, a viktoriánus Anglia bálványozott hőse.

ROSEBERY (Earl), Archibald Ph. Primrose (1847-1929), brit liberális politikus, Gladstone miniszterelnöksége alatt kétszer is irányította a külügyeket, 1886-ban, majd 1892-1894-ig, Gladstone-t követte a miniszterelnöki székben, 1895-ben kormánya megbukott, később már nem töltött be hivatalos tisztséget, de befolyása továbbra is jelentős maradt a liberális párton belül, gyakran hallatta hangját külpolitikai kérdésekben.

RUMBOLD, Sir Horace (1829-1913), brit diplomata, 1896-tól 1900-ig nagykövet Bécsben.

SALISBURY (Marquess), R. Gascoyne-Cecil (1830-1903), brit konzervatív politikus, 1895-1902 miniszterelnök,

1900-ig a külügyminiszteri poszton is ő állt

SANDERSON, Sir Thomas Henry (1841-1923), brit politikus és államférfi, 1889-1906 a külügyminisztérium helyettes államtitkára.

SAN GIULIANO, Antonio P. Castello Marchese de (1852-1914), olasz politikus és diplomata, 1905-től egy éven át külügyminiszter, majd nagykövet Londonban (1906-1909) és Párizsban, 1910-től ismét a külügyi tárca irányítója.

SCHOEN, Wilhelm (1851-1933), német politikus és diplomata, 1905-1907 nagykövet Szentpéterváron, 1907-1910 külügyminisztériumi államtitkár, 1910-14 nagykövet Párizsban.

SCHÖNBURG, Hartenstein Johann, herceg (1864-1937), osztrák-magyar diplomata.

SCHÖNERER, Georg (1842-1921), osztrák politikus, a német nemzeti mozgalom militáns vezetője.

SCHWARZENBERG, Fridrich, herceg (1862-1910), osztrák politikus és csehországi nagybirtokos.

SETON-WATSON, Robert William (1879-1951), brit publicista.

STEED, H. Wickham (1871-1956), brit újságíró, 1902-1913 a *Times* bécsi tudósítója

SZAPÁRY Frigyes, gróf (1869-1931), osztrák-magyar diplomata, 1909-ben kabinetfőnök, 1913-1914 nagykövet Szentpéterváron.

SZAZONOV, Szergej Dimitrijevic (1861-1927), orosz politikus és diplomata, 1910-1916 külügyminiszter.

SZÉCSEN Miklós, gróf (1857-1926), osztrák-magyar diplomata, 1911-1914 párizsi nagykövet.

SZÖGYÉNY-MARICH László (1841-1916), osztrák-magyar diplomata, 1892-1914 berlini nagykövet.

TARNOWSKI von Tarnow, Adam, gróf, osztrák-magyar diplomata, 1909-1911 londoni követségen ügyvivő, 1911-1916 nagykövet Szófiában.

TIRPITZ, Alfred von (1849-1930), német admirális, a flottafejlesztés fő szorgalmazója.

TISZA István, gróf (1861-1918), magyar politikus, 1903-1905 és 1913-1917 miniszterelnök.

TITTONI, Tomaso (1849-1931), olasz politika és diplomata, 1903-1905, 1906-ban, majd 1909-1917 külügyminiszter.

TSCHIRSCHKY, Heinrich von (1858-1916), német diplomata, 1906-1907 külügyi államtitkár, 1907-1916 nagykövet Bécsben.

TYRRELL, William G. (1866-1947), brit külügyminisztériumi tisztviselő, diplomata, 1905-től 1915-ig Sir Edward Grey magántitkára, később részt

vett a Párizs környéki béketárgyalásokon, ahol Lloyd George politikáját éles kritikával illette.

WEKERLE Sándor (1848-1921), magyar politikus, 1892-1895, majd 1906-1910 miniszterelnök és pénzügyminiszter, 1909-1910 igazságügyminiszter.

WELSERHEIMB, Rudolf gróf (1842-1926), osztrák-magyar diplomata, 1903-1911 madridi nagykövet.

WESSELITZKY (Veszelicij ?), Gabriel Bosidaroviæ orosz újságíró, a Novoje Vremja londoni tudósítója, „Argus” álnév alatt írta cikkeit, 1889-1892 Németországban tevékenykedett, de kiutasították, ezután Londonba ment, mindent megtett, hogy az angol-német kapcsolatokat rontsa, az angol-orosz viszonyt pedig javítsa. Mint a londoni külföldi sajtótudósítók társaságának elnöke nagy elismertséget vívott ki, komoly befolyásra tett szert politikai körökben.

WITTE, Szergej Juljevics, gróf (1849-1915), orosz politikus, 1892-1902 pénzügyminiszter, 1905-1906 miniszterelnök.

ZINOVJEV, Ivan Alekszejevics (1835-1917), orosz diplomata, 1897-1909 nagykövet Konstantinápolyban.

ZWIEDINEK, Julius (1833-1918), osztrák-magyar diplomata, külügyminisztériumi szekciófőnök.

II. A felhasznált források és a hivatkozott művek jegyzéke

1. Nyomtatott dokumentumgyűjtemények:

Aus dem Nachlaß Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur österreichisch-ungarischen Innen- und Außenpolitik 1885-1912, I-II. részköt., [1994] ed. SOLOMON WANK (assist. ed. Ch. M.GRAFINGER and F. ADLGASSER), Graz, Wolfgang Neugebauer Verlag GmbH. In: *Quellen zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. Band 6., ed. Fritz Fellner. — Rövidítése: NL.Aeh.

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, vol. I-XI., [1926-1938] ed. G. Peabody GOOCH, Harold TEMPERLEY, printed & publ. By His Majesty's Stationery Office, London. — Rövidítése: BD

Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, [1922-1927] ed. Johannes LEPSIUS, Albrecht MENDELSSOHN-BARTHOLDY & Friedrich THIMME, I-XL. köt., Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin. — Rövidítése: GP

Österreich-Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Ausbruch des Krieges 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äußern, vol. I-IX., [1930] ed. Ludwig BITT-

FÜGGELÉK

NER, Hans UEBERSBERGER, Österreichische Bundesverlag, Bécs, Lipcse.
— Rövidítése: ÖU. Aussen.

Documents Diplomatique Francaise (1871-1914),²⁴⁷ [1929-1959], Ministère des
Affaires Étrangères. Commission de Publication des Documents Relatifs
aux Origines de la Guerre de 1914, I-XVII., 2e Série 10. (1948), 12. (1954)
Imp. Nationale, Paris. rövidítése: DDF

Quellen zur deutschen Aussenpolitik im Zeitalter des Imperialismus 1890-1911,
ed. M. Behnen [1977], — In: *Ausgewählte Quellen zur deutschen Ge-
schichte der Neuzeit*: Freiherr von Stein-Gedächtnis ausgabe, XXVI. köt.
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt — A hivatkozásban:
Quellen

Levéltári anyag:

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Wien.:

- Politisches Archiv des Ministeriums des Äußern 1848-1918,
- Politisches Archiv (PA) VIII., England (London), Karton 125., 126., 127.,
K. 130 - 132., 134., 135., 136., 138 141., 142., 143., 144., 146, 148., 150.
- PA III. Preußen (Berlin), Karton 156., 169., In:

Magyar Országos Levéltár. Budapest. X Szekció: Mikrofilmgyűjtemény: W
1559-1564, W 1565, 1566, W 1568-1572, W 1574, 1575, W 1200, W
1206, és C 1114.

Státní archiv Brno (Állami Levéltár Brno.) Berchtold család leveltára, Leopold
Berchtold magánlevelezése, G 138., Karton 135., = MOL mikrofilm: C
1114

247) Ez a forrásgyűjtemény csak két hivatkozásban szerepel a II. rész 3. fejezetében.

3. Monográfiák, folyóiratcikkek, naplók, memoárok és kisebb forráskiadások

ABRAMS, Irwin [1944]: *The Austrian Question at the Turn of the Twentieth Century*. Journal of Central European Affairs, vol.4., Nr. 2., June 1944., pp. 184-201.

ALLEN, J. W. [1914]: *Germany and Europe*. G. Bell, London

ANDRÁSSY, Gyula [1990]: *Diplomácia és világháború*. Göncöl-Primusz, Budapest

ANDREAS, W. [1925]*: *Kiderlen Waechter. Randglossen zu seinem Nachlaß*. in: Historische Zeitschrift 132., p. 246

BAERNREITHER, J. Maria [1928]: *Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Österreich-Ungarn vor dem Weltkrieg*. Ed. Prof. Joseph Redlich, Vrlg. für Kulturpolitik, Berlin.

BAUER, Rolf [1994]: *Österreich. Ein Jahrtausend Geschichte im Herzen Europas*. Wilhelm Heine Vrlg., München.

BENCKENDORFF, Alexander Gr. [1928]: *Diplomatischer Schriftwechsel*. I-III. köt., ed. B. von Siebert, Vrlg. Von Walter de Gruyter et Co., Berlin, Lipcse

BLACK, Jeremy [1984]: *Foreign Policy in the Age of Walpole*. In: Uő. (ed.) [1984]: *Britain in the Age of Walpole*., Macmillan, London, Basingstoke²⁴⁸

BOGHITSCHEWITSCH, D. M. [1928]: *Die auswärtige Politik Serbiens 1903-1914*. I-III., Brücken Vrlg., Berlin

BOURNE, Kenneth [1970]: *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*. Clarendon Press, Oxford

248) Egy ízben hivatkoztam a szerk. által írt bevezetőre is: Black [1984]: *Introduction: an Age of Political Stability?*

- BOVERI, M. [1933]: *Sir Edward Grey und das Foreign Office*. Politische Wissenschaft, Schriftenreihe der Deutschen Hochschule für Politik in Berlin und des Instituts für Auswärtige Politik in Hamburg, 12. füzet, ed. Dr. Walther Rotschild, Berlin-Grunewald
- BRIDGE, F. R. [1967]*: *The Habsburg Monarchy 1804-1914. Books and pamphlets published in the United Kingdom between 1818 and 1967*. A Critical Bibliography., publ. School of Slavonic and East European Studies, Univ.of London, London
- BRIDGE, F. R. [1972] a): *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914; A Diplomatic History*. London School of Economics and Political Science – Weidenfeld & Nicolson, London
- BRIDGE, F. R. [1972] b): *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary. 1866-1914*, Foreign Policies of the Great Powers. Routledge & Kegan Paul, London, Boston
- BRIDGE [1982]: *Austria-Hungary and the Ottoman Empire in the Twentieth Century*. Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 34., Bécs
- BRIDGE, F.R. [1989]: *Österreich (-Ungarn) unter den Grossmächten*. In: A. WANDRUSZKA – P. URBANITSCH, ed. [1989]: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. VI. köt./1. rész, Vrlg. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs
- BRIDGE, F. R. – BULLEN, R. [1980]: *The Great Powers and the European State System 1815-1914*. Longman, London, New York
- BUCHANAN, Sir George [1926]: *Meine Mission in Russland [My Mission to Russia]*. transl. E. Werkmann, Vrlg. für Kulturpolitik, Berlin
- BÜLOW, B., Fürst von [1930-1931]: *Denkwürdigkeiten*. I-IV. köt., Ullstein, Berlin.
- CHÉRADAME, André [1901]: *L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XXe siècle*. Plou-Nourrit, Paris.

- CHAMBERLAIN, H. Stewart [1928]: *Briefe 1882-1924: Briefwechsel mit Kaiser Wilhelm II.* I-II. köt., F. Bruckmann, München.
- CONRAD, Hötendorf von [1921-1925]: *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918.* I-V. köt., Ricola Vrlg., Bécs, Berlin
- CORNICK, Martyn [1995]: *The myth of 'perfidious Albion' and French National Identity.* In: *Statecraft and Diplomacy in the Twentieth Century. Essays presented to P. M. H. Bell.*, ed. D. Dutton, Department of History, University of Liverpool, Liverpool University Press
- CRAIG, Gordon [1958]: *The Epigoni: Holstein, Bülow, Kiderlen-Wächter.* In: *From Bismarck to Adenauer. Aspects of German Statecraft.* {The Albert Shaw Lectures on Diplomatic History}, The John Hopkins Press, Baltimore (második fejezet., pp. 29-58.)
- CRAMPTON, R. J. [1981]: *The Hollow Detente. Anglo-German Relations in the Balkans, 1911-1914.* George Prior Publishers, Humanities Press, Inc., London - Atlantic Highlands, New Jersey
- DIÓSZEGI, István [1965]: *Einige Bemerkungen zur Frage der österreichisch-ungarischen Ostpolitik.* In: *Österreich-Ungarn in der Weltpolitik, 1900 bis 1918.* Deutsche Historiker Gesellschaft. Akademie Vrlg., Berlin
- DIÓSZEGI, István [1987]: *A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája.* Kosuth, Budapest.
- DIÓSZEGI, István [1997]: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939.* História Monográfiák, MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- ECKARDSTEIN, Hermann von [1919/20]: *Lebens-Erinnerungen und politische Denkwürdigkeiten.* I-II. köt., Vrlg. Paul List, Leipzig.
- ESHER, Visc [1915]*: *The Influence of King Edward and Essays on Other Subjects.* John Murray, London.
- FARRAR, L. L. Jr. [1981]: *Arrogance and Anxiety: The Ambivalence of German Power. 1848-1914,* University of Iowa Press, Iowa City

- FAY, Sidney Bradshaw [1930]: *Der Ursprung des Weltkrieges*. I. köt.: *Vor Sarajevo. Die Vorgründe des Krieges*. A. Scherl G. M. B. H., Berlin
- FELLNER, F. [1960]: *Der Dreibund. Europäische Diplomatie vor dem ersten Weltkrieg*. Österreich Archiv. Vrlg. für Geschichte und Politik, Wien.
- FELLNER, Fritz [1963]: *Die Haltung Österreich-Ungarns während der Konferenz von Algeciras 1906.*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LXXI. köt., Hermann Böhlaus Nachf., Ges. M. B. H., Graz, Köln.
- FISCHER, Fritz [1969]: *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914.*, Droste Vrlg., Düsseldorf.
- FRIEDJUNG, H. [1997]: *Geschichte in Gesprächen. Aufzeichnungen 1898-1919*. Ed. F. Adlgasser - M. Friedrich, I-II. k., Vrlg. Böhlau, Wien-Köln-Weimar.
- FRÖHLICH, M. [1994]: *Imperialismus: Deutsche Kolonial - und Weltpolitik 1880 bis 1914*, Deutscher Taschenbuch Vrlg., München.
- GALL, W. [1939]: *Sir Charles Hardinge und die englische Vorkriegspolitik 1903-1910*, Historische Studien 352., Vrlg. E. Ebering, Berlin.
- GEISS, Imanuel [1976]: *German Foreign Policy, 1871-1914*. Routledge & Kegan Paul, London, Boston.
- GIESL, Wladimir [1927]: *Zwei Jahrzehnte im Orient. Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl*. Ed. Ritter von Steinitz, Berlin.
- GOSCHEN, Edward [1980]: *The Diary of Sir Edward Goschen 1900-1914*. Ed. Christopher H.D. HOWARD, Offices of the Royal Historical Society. Camden Fourth Series, 25. köt., University College London, London
- GREY, Edward (Viscount of Fallodon) [1925]: *Twenty Five Years, 1892-1916*. Hodder-Stoughton, London.

- GUNTHER, Martin [1984]: *Als Victorianer in Wien. Erinnerungen des britischen Diplomaten Sir Horace Rumbold*, Österreichischer Bundesverlag, Wien.
- HAFFNER, S. – VENOHR W. [1986]: *Preußische Profile*. Ullstein, Frankfurt a. M.
- HANAK, Harry [1993]: *Die Einstellung Grossbritanniens und der Vereinigten Staaten zu Österreich (-Ungarn)*. In: A. WANDRUSZKA – P. URBANITSCH, ed. [1989/1993]: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. VI. kötet: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. II. részkötet, Vrlg. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs, pp. 539-585
- HANTSCH, H. [1963]: *Leopold Graf Berchtold: Grandseigneur und Staatsmann*, I-II. köt., Vrlg. Styria Wien-Graz-Köln.
- HARDEN, M. [1923]: *Köpfe*. I. k., 45. kiad., E. Reiss Vrlg., Berlin.
- HASELMAYR, [1962/63]: *Diplomatische Geschichte des Zweiten Reichs von 1871-1918*. V. köt.: *Zehn Jahre Grossflottenbau un seine Auswirkung 1900-1909*. VI. köt.: *Der Weg in die Katastrophe* (1. rész.), Vrlg. F. Bruckmann, München.
- HAUSER, Oswald [1958]: *Deutschland und der englisch-russische Gegensatz 1900-1914*. Vrlg. Musterschmidt, Göttingen-Berlin-Frankfurt.
- HAYES, Bascom B. [Diss. 1963]: *The German Reich and the "Austrian Question" 1871-1914*. Yale University Dissertation, Ann Arbor, Michigan University Microfilms (1978).
- HILDEBRAND, Klaus [1995]: *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart.
- HILDEBRAND [1994]: *Reich – Großmacht – Nation. Betrachtungen zur Geschichte der deutschen Außenpolitik 1871-1945*. In: *Historische Zeitschrift* 259., 1994, 369.1.

- HINSLEY, F. H. (ed.) [1977] : *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*. Cambridge University Press, London-New York-Melbourne.
- HOYOS, L. A. [1922]: *Der deutsch-englische Gegensatz und sein Einfluss auf der Balkanpolitik Österreich-Ungarns*. Vrlg. Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger de Gruyter, Leipzig-Berlin.
- HÖBELT, Lothar [1982]: *Österreich-Ungarn und das deutsche Reich als Zweibundpartner*. In: H. LUTZ – H. RUMPLER (ed.): *Österreich und die deutsche Frage im 19. und 20. Jahrhundert*. Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, 9. köt., Vrlg. für Geschichte und Politik, Bécs
- JENICEK, Eleonore [Diss. 1965]: *Albert Graf Mensdorff – Pouilly – Dietrichstein*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. Wien. (Kézirat.)
- JESZENSZKY, G. [1994]: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894-1918)*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest.
- JOLL, James [1985]: *The Origins of the First World War*. Origins of Modern Wars. Longman, London-New York.
- KAMMERHOFER, Leopold [1989]: *Diplomatie und Pressepolitik*. In: A. WANDUSZKA–P. URBANITSCH [1989/1993]: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, VI. kötet: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen.*, I. részkötet, Vrlg. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 459-495.
- KANNER, Heinrich [1922]: *Kaiserliche Katastrophenpolitik. Ein Stück zeitgenössischer Geschichte*. E. P. Tal, Lipcse, Bécs, Zürich.
- KANTOROWICZ, Hermann [1929]: *Der Geist der englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands*. Ernst Rowohlt Vrlg., Berlin.
- KENNEDY, P. [1980]*: *The Rise of the Anglo-German Antagonism. 1860-1914*. Allen & Unwin, London, Boston etc.

- KENT, Marian [1977]: *Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914*. In: F. H. HINSLEY ed.: *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, pp. 148-164.
- KIEßLING, F. [1996]: *Österreich-Ungarn und die deutsch-englischen Détentebemühungen 1912-1914*. Historisches Jahrbuch 116., pp. 102-125.
- KISTE, John Van der [1987]: *Windsor and Habsburg: The British and Austrian Reigning Houses 1848-1922*. Alan Sutton, Gloucester.
- KLEIN, Fritz [1976]: *Innere Widersprüche zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn zu Beginn der imperialistischen Epoche (1897-1902)*. In: Uő. (ed.) *Studien zum deutschen Imperialismus vor 1914*, Akademie Vrlg., Berlin.
- KOCH, H. W. [1969]: *The Anglo-German Alliance Negotiations etc.*, History, 54., pp. 378-392.
- KOHN, Hans [1956]: *Die Slawen und der Westen. Die Geschichte des Panlawismus*. Vrlg. Herold, Wien-München.
- KOŔALKA, Jiř [1993]: *Deutschland und die Habsburgermonarchie 1848-1918*. In: A. WANDRUSZKA – P. URBANITSCH ed., [1989/1993]: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, VI. kötet: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*, II. részkötet, Vrlg. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, pp. 1-158.
- KROCKOW, Ch. Graf von [1990]: *Die Deutschen in ihrem Jahrhundert 1890-1990*, Rowohlt Vrlg. Gmb. H., Hamburg.
- LENDVAI, L. Ferenc [1997]: *Közép-Európa koncepciók. Tények és Érvek*. Áron Kiadó, Budapest.
- LICHNOWSKY, Karl M. Fürst [1927]: *Auf dem Wege zum Abgrund*. I-II. köt., Carl Reissner, Drezda
- LOTH, Wilfried [1997]: *Das Kaiserreich. Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. Deutscher Taschenbuch Vrlg., München.

- LOW, Sidney J. – PULLING, F. S. [1896]: *The Dictionary of English History*. Cassel & Company Ltd., London, Párizs etc.
- LÖDING, Dörte [Diss.1969]: *Deutschlands und Österreich-Ungarns Balkanpolitik von 1912-1914 unter besonderer Berücksichtigung ihrer Wirtschaftsinteressen*, Ph.D. disszertáció Universität, Hamburg (OSZK mikrofilm)
- LÜTZOW, H. Graf von [1971]: *Im diplomatischen Dienst der königlichen und kaiserlichen Monarchie*, (ed. P. Hohenbalken) Oldenbourg Vrlg., München
- MAY, Arthur J. [1961]: *R. W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment.*, The American Slavic and East European Review, 20. köt., 1.sz.
- MEINECKE, F. [1927]: *Geschichte des deutsch-englischen Bündnisproblems*, Vrlg. Neues Vaterland, Oldenbourg, München
- MOMMSEN, W. J. [1990]: *Der autoritäre Nationalstaat: Verfassung, Gesellschaft und Kultur im deutschen Kaiserreich*, Fischer Taschenbuch Vrlg., Frankfurt a. M.
- MONGER, G. [1963]: *The End of Isolation. British Foreign Policy 1900-1907.* {Nelson Studies in Modern History}, T. Nelson, London, Edinburgh, Párizs
- MONTS, Anton Graf [1932]: *Erinnerungen und Gedanken.*, ed. K. F. Nowak-F. Thimme, Vrlg. für Kulturpolitik, Berlin
- MORITSCH, A. (ed.) [1996]: *Der Austroslawismus: Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas (Schriftenreihe des Internationalen Zentrums für europäische Nationalismus-und Minderheitenforschung)*, I.köt., Köln, Weimar: Böhlau, Bécs
- NICOLSON, Harold [1930]: *Die Verschwörung der Diplomaten. Aus Sir Arthur Nicolson's Leben*. Frankfurter Societäts – Druckerei G.M.B.H. Abteilung Buchverlag, Frankfurt a. M.

- OPITZ, Reinhard (ed.) [1994]: *Europastrategien des deutschen Kapitals 1900-1945.*, Pahl-Rugenstein Nachfolger, Bonn
- PALMER, Alan [1983] a.): *The Penguin Dictionary of Modern History 1789-1945*, 2. kiad., Penguin Group, London, New York etc.
- PALMER, Alan [1983] b.): *Chancelleries of Europe*. G. Allen & Unwin, London, Boston etc.
- PANTENBURG, Isabel F. [1996]: *Im Schatten des Zweibundes. Probleme österreichisch-ungarischer Bündnispolitik 1897-1908*. {Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 86.}, Vrlg. Böhlau, Bécs, Köln, Weimar,
- PRIBRAM. A. F. [1951]: *Austria- Hungary and Great Britain 1908-1914.*, ford. Ian F. D. Morrow, Oxford University Press, London, Oxford
- PRIMKE, W. [Diss.1936]: *Die Politik der Times: von der Unterzeichnung des Jangtzeabkommens bis zum Ende der deutsch-englischen Bündnisbesprechungen (Oktober 1900 bis Mai 1901)*. Inaugural - Dissertation (doktori disszertáció), Berlin
- RADOVICH, F. A. [Diss. 1975]: *Aftermath to Regicide. British Policy and the Serbian Conspiracy Question 1903-1906*. Ph.D. disszertáció, University of California, Santa Barbara (OSZK, mikrofilm – xerox)
- READ, James M. [1933]: *Das Problem der deutschen Vermittlung beim Ausgang der Bosnischen Krise*, Historische Studien 229., Vrlg. E. Ebering, Berlin
- REDLICH, Joseph [1953]: *Das politische Tagebuch Joseph Redlichs 1908-1919*. I-II. köt. {ed. Fritz Fellner}, Vrlg. H. Böhlau Nachf. Ges. M. B. H., Graz, Köln
- REYNOLDS, D. [1991]: *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th Century*. Longman, London, New York

- RICH, N. [1965]: *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II.* I-II. köt., Cambridge University Press, Cambridge
- ROBBINS, Keith [1977]*: *Public Opinion, the Press and Pressure Groups.* in: Hinsley (ed.): *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, London, New York, Melbourne, pp. 70-88.
- ROGGE, Helmuth [1932]: *Friedrich von Holstein. Lebensbekenntnis in Briefen an eine Frau.* Ullstein, Berlin
- ROPPONEN, Risto [1976]: *Die russische Gefahr. Das Verhalten der öffentlichen Meinung Deutschlands und Österreich-Ungarns gegenüber der Aussenpolitik Rußlands in der Zeit zwischen dem Frieden von Portsmouth un dem Ausbruch des ersten Weltkriegs.* Historiallisia Tutkimuksia 100, Helsinki
- ROONEY, Chris B. [1998]: *The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-1914.* Middle Eastern Studies, 34. köt., 1.sz. január
- RUTKOWSKI, Ernst [1983/1991]: *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch–ungarischen Monarchie.,* I-II. rész, II. r.: *Der Verfassungstreue Großgrundbesitz 1900-1904.* Oldenbourg, München, Bécs
- SCHÖLLGEN, Gregor [1992]: *Die Macht in der Mitte Europas; Stationen deutscher Aussenpolitik von Friedrich dem Grossen bis zur Gegenwart.* Vrlg. C. H. Beck, München
- SCHÖLLGEN, G. [1984]: *Imperialismus und Gleichwicht. Deutschland, England un die orientalische Frage, 1871-1914.* Oldenbourg, München
- SCHMITT, Bernadotte Everly [1916]: *England and Germany 1740-1914.* Princeton University Press, Princeton / Oxford University Press, London
- SCHMITT, Bernadotte Everly [1937]: *The Annexation of Bosnia, 1908-1909.* Cambridge University Press, Cambridge

- SCHUSTER, P. [1970]: *Henry Wickham-Steed und die Habsburgermonarchie*. Böhlau Vrlg Bécs, Köln, Graz,
- SONDHAUS, L. [1994]: *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867-1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism*. Purdue University Press, West Lafayette (Indiana)
- STEED, H.Wickham [1913]: *The Hapsburg Monarchy*, Constable & Co.Ltd., London
- STEED, H.Wickham [1924]: *Through Thirty Years 1892-1922. A Personal Narrative*, I-II. köt., Heinemann Ltd., London
- STEINER, Zara S. [1969]: *The Foreign Office and Foreign Policy 1895-1914*. Cambridge University Press, London
- STEINER Z. S. [1977]: *Britain and the Origins of the First World War*. {The Making of The 20th Century}, Macmillan Press Ltd., London, New York, Dublin etc.
- STIEDL, S. [1988]: *Emmerich von Pflügl (1873-1956). Leben und Werk eines österreichischen Diplomaten*, {Dissertationen der Universität Wien}, Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Bécs
- SWEET, D. W. [1977] : *The Bosnian Crisis*., in: F. H. Hinsley (ed.): *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*. Cambridge University Press, London, New York, Melbourne
- SWEET, D. W. – LANGHORNE, R. T. B. [1977]: *Great Britain and Russia, 1907-1914.* in: F. H. Hinsley (ed.): *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*. Cambridge University Press, pp. 193-215., London, New York, Melbourne, pp. 236-255.
- SZILASSY, J. báró [1921]*: *Der Untergang der Donau-Monarchie: Diplomatische Erinnerungen*. Neues Vaterland, Berlin
- TAYLOR, A. J. P. [1999]: *Európa tündöklése és bukása*, Scolar, Budapest

- TEMPERLEY, H. – PENSON, L. M. [1966]: *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902)*. Frank Cass & Co. Ltd., London –Edinburgh
- TOBISCH, Manfred [1994]: *Das Deutschlandbild der Diplomatie Österreich-Ungarns von 1908 bis 1914*. {Erlanger Historische Studien, XVII. köt., ed. Karl-Heiny Ruffmann, H. Rumpel}, Peter Land Europäischer Vrlg. der Wissenschaften Frankfurt a. M., Berlin, Bern etc.
- TREICHEL, J. A. [Diss. 1972]: *Magyars at the Ballhausplatz. A Study of Hungarians in the Austro-Hungarian Diplomatic Service 1906-1914*. PhD. disszertáció, Georgetown Univ., (University Microfilms, Xerox Co., A. Arbor, Mitchigan, USA)
- TREVELYAN, G. M. [1938]: *Sir Edward Grey. Sein Leben und Werk. Eine Grundlegung englischer Politik*. ford. G. Schilde, Essener Verlagsanstalt, Essen
- ULLRICH, Volker [1997]: *Die nervöse Grossmacht. Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs 1871-1918*. S.Fischer Verlag, Frankfurt a.M.
- VÁMBÉRY, Ármin [1903]*: *Der Sturm auf Englands Machtstellung und die englisch-deutschen Beziehungen in Asien*. különnyomat, Budapest
- VEROSTA, Stephan [1971]: *Theorie und Realität von Bündnissen. Heinrich Lammasch. Karl Renner und der Zweibund (1897-1914)*. Europa Vrlg., Bécs
- VOEGTLE, E. [1936]: *Die englische Diplomatie und die deutsche Presse, 1898-1914*. Triltsch Vrlg., Würzburg
- WAKOUNING, Marija [1993]: *Dissens versus Konsens. Das Österreichbild in Russland während der franzisko-josephinischen Ära* . in: A. Wandruszka – P. Urbanitsch, ed. [1989/1993]: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*, VI. köt./2. rész, Vrlg. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs

- WALTERS, Eurof [1949]: *Franco-Russian Discussions on the Partition of Austria-Hungary, 1899*. The Slavonic and East European Review 28., pp.187-197.
- WALTERS, Eurof [1951]: *Unpublished Documents. Aehrenthal's Attempt in 1907 to Regroup the European Powers*. The Slavonic and East European Review 30., pp. 213-251.
- WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (ed.)(1989/1993): *Die Habsburger Monarchie*. VI. köt.: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. I-II. részköt., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bécs
- WANK, S. [1978]: *Diplomacy against the Peace Movement; The Austro-Hungarian Foreign Office and the Second Hague Peace Conference of 1907*. In: Uő. (ed.): *Doves & Diplomats. Foreign Offices and the Peace Movements in Europe and America in the Twentieth Century*. Greenwood Press, Westport, Connecticut - London
- WANK, Solomon [1963]: *Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret Mémoires*. The Slavonic and East European Review, 41. köt., 97. szám, pp. 513-536.
- WANK, Solomon [1980]: *The Impact of the Dual Alliance on the Germans in Austria and Vice-Versa*. East Central Europe/L'Europe du Centre-Est, 7. köt., II. rész, pp. 288-309
- WANK, Solomon [1981]: *Political Versus Military Thinking in Austria-Hungary, 1908-1912*. in: Ch. Chatfield (ed.): *Peace and Change: A Journal of Peace Research*, VII. köt., 1-2. sz., pp. 1-16.
- WANK, Solomon [1988]: *Pessimism in the Austrian Establishment at the Turn of the Century*. in: Uő. (ed.): *The Mirror of History: Essays in Honor of Fritz Fellner*, ABC-CLIO Press, Santa Barbara, pp. 295-314.

- WANK, Solomon [1993]: *Desperate Counsel in Vienna in July 1914: Bertold Molden's Unpublished Memorandum*. Central European History 26/3., pp. 281-310.
- WANK, Solomon [1997]: a.) *The Disintegration of the Habsburg and Ottoman Empires. A Comparative Analysis*. in: K. Dawisha–B. Parrott (ed.): *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. {The International Politics of Eurasia, IX. köt.}, M. E. Sharpe, Armonk, New York etc., pp. 94-120.
- WANK, S. [1997]: b.) *The Habsburg Empire*. in: K. Barkey – M. von Hagen (ed.): *After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building*. Westview Press, Boulder
- WEDEL, O. H. [1932]: *Austro-German Diplomatic Relations 1908-1914*. Stanford Univ. Press, Stanford University, California, H. Milford – Oxford Univ. Press, London
- WIENER, Joel H. (ed.) [1972]: *Great Britain: The Span of Empire 1689-1971. A Documentary History*., IV. köt., Chelsea House Publishers – McGraw Hill Book Co., London, New York etc.
- WILLIAMSON, S. R. Jr. [1991]: *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*. {The Making of the 20th Century} Macmillan, Basingstoke, London
- WILSON, Keith [1982]: *Isolating the Isolator. Cartwright, Grey and the Seduction of Austria-Hungary 1908-1912*. in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 35., ed. Generaldirektion, Bécs (eredeti forrásközlés a függelékben, lásd fentebb)
- WOLF, Eva [Diss., 1967]: *Die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Deutschland unter Goluchowski (1895-1906)*. Ph.D. disszertáció Universität Wien, Universitätsbibliothek (OSZK mikrofilm)

Az illusztrációk sorozata

WOODWARD, E. L. [1964]: *Great Britain and the German Navy*. Edinburgh,
Rank Cass & Co. Ltd., London

Joó András

HÁROM NAGYHATALOM DIPLOMÁCIAI HÁROMSZÖGE, 1900-1914

Nagy-Britannia, Németország és Ausztria–Magyarország

kapcsolatai és ezek háttere

Doktori értekezés.

Kézirat.

Budapest, 2000

Oldalszám: 549 oldal

Szövegterjedelem: 26,46 szerzői ív

Illusztrációk száma: 13

Tipográfiai kivitelezés:

PhDr. Püspöki Nagy Péter, CSc., 2000.

AZ ILLUSZTRÁCIÓK SOROZATA

III. Az illusztrációk sorozata

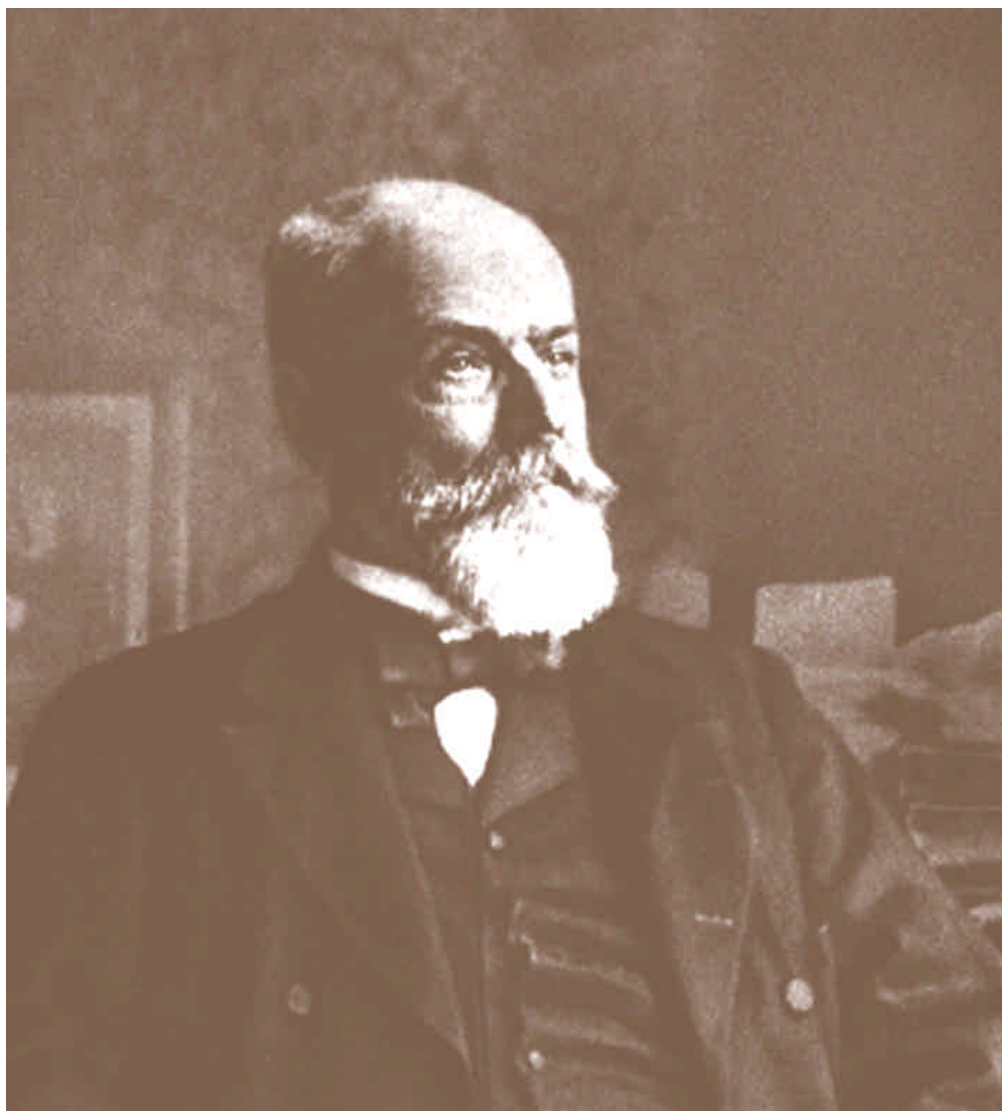

I. A kép VII. Edvárd angol királyt ábrázolja fivére Connaught hercege és unokaöccse II. Vilmos német császár társaságában.

II. Marschall von Bieberstein (1842-1912) konstantinápolyi nagykövet

III. Az illusztrációk sorozata

III. Friedrich (Fritz) von Holstein (1837-1909) a Bismarck utáni időszak legbefolyásosabb külpolitikusa

FÜGGELÉK

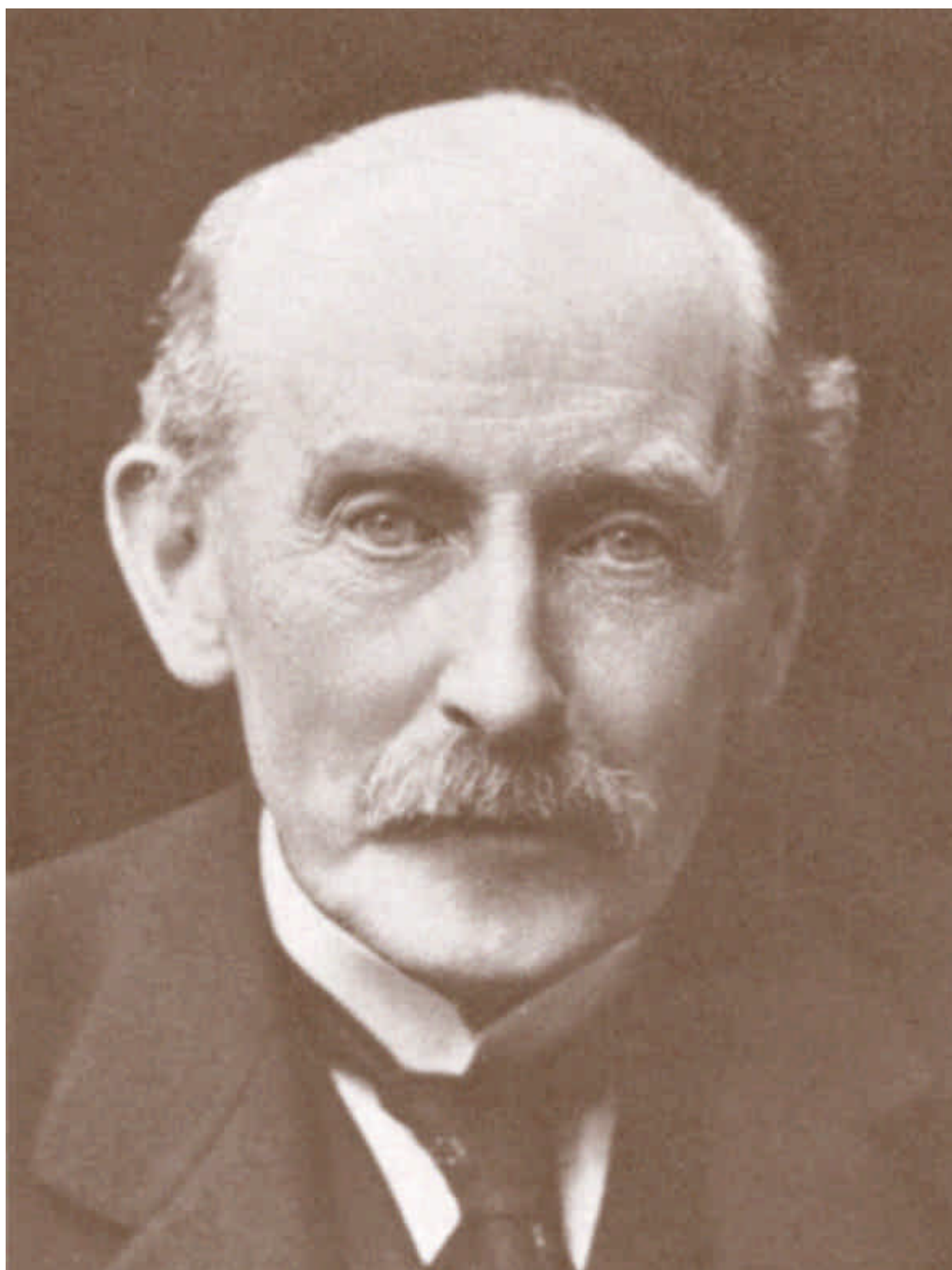
IV. *Bernhard von Bülow (1849-1929) birodalmi kancellár*

III. Az illusztrációk sorozata

V. Sir Charles Hardinge (1858-1944) jelentős szerepet játszott az angol- orosz entente létrejöttében

FÜGGELÉK

VI. Sir Arthur Nicolson (1849-1928) az oroszbarát politika rendíthetetlen híve volt, Izvolszkijra nagy hatást gyakorolt.

III. Az illusztrációk sorozata

VII. Eyre Crowe (1864-1925) az európai és különösen a Németországot illető ügyekben legtöbbször döntő szóval bírt a brit külügyminisztériumban.

FÜGGELÉK

VIII. Aloys Lexa Aehrenthal (1854-1912)